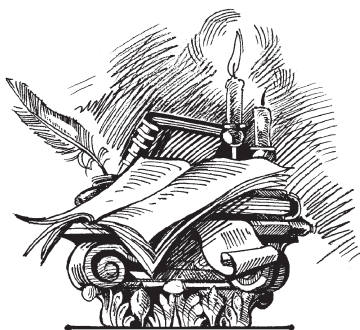

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

*Ернест
Теодор Амадей*

ГОФМАН

МАЛЮК ЦАХЕС

Харків
«Фоліо»
2012

ЕРНСТ ТЕОДОР АМАДЕЙ ГОФМАН

Для більшості з нас найповнішим і найяскравішим втіленням поняття *німецька романтична проза* є Ернст Теодор Амадей Гофман. Його ім'я першим спадає на думку, коли йдеться про романтичного героя, романтичний конфлікт, романтичну іронію тощо. Час, цей найсуворіший літературний критик, визначив кожному своє місце. Одним — почесне і гідне в історії літератури, іншим — у темряві забуття, а небагатьом найбільшим, найоригінальнішим митцям слова надав право вважатися класиками, яких читають все нові покоління. Саме ці митці мали і мають великий вплив на багатьох художників наступних генерацій, до них звертаються за естетичною насолодою і глибокими думками, в їхніх творах черпають натхнення, поштовх до власних шукань в царині прекрасного. Так, історичним фактом є те, що не Гофман, а Фрідріх Шлегель сформулював теоретичні принципи романтизму. Це Новалис, а не Гофман написав перший програмний (на жаль, не завершений) романтичний твір «Генріх фон Офтердінген». Не він, а Людвіг Тік був автором чудової романтичної казки «Білявий Екберт», а разом з Вільгельмом Вакенродером — першого роману в романтичному дусі про митця і мистецтво «Мандри Франца Штернбальда». Вони та інші ранні романтики були першопроходцями. Гофман прийшов у літературу майже на двадцять років пізніше за представників першого покоління німецького романтизму. Але саме йому судилося стати не просто знаковою фігурою цього напрямку в національній літературі, а й сфокусувати у своїй творчості всі найхарактерніші його риси, головні образи і теми, центральні ідеї. Йому було дано променем свого неповторного таланту освітити фантастичний, прегарний світ, якого ніколи не було і не буде, але який вабить нас своєю таємничою красою, змушує вірити в реальність нереального й захоплюватися дарованою

лише геніям силою животворящої уяви. Цей митець настільки багато значить для літератури, що про нього жодні пафосні слова не звучать фальшиво.

Після цього вступу перейдемо до фактів життя та художньої творчості цієї незвичайної людини.

Ернст Теодор Вільгельм Гофман (ім'я Амадей він взяв на честь свого улюбленого композитора Вольфганга-Амадея Моцарта вже дорослою людиною) народився в 1776 році в східно-прусському місті Кенігсберг у бюргерській родині. Представники цієї родини в кількох поколіннях займалися юриспруденцією, і кар'єра юриста була змалечку визначена майбутньому письменникові, хоч він і не виявляв до неї ніякого інтересу. Вже в дитинстві він цікавився мистецтвом — музика, малювання, театр, література приваблювали його, і пізніше в усіх цих царинах він зробив щось значне або непересічне. Найбільшим, найважливішим з усіх видів мистецтва юний Гофман вважав, як і слід романтикові, музику, їй віддав багато творчих зусиль і таланту. До літературної діяльності він звернувся, коли йому було вже понад тридцять років, але саме вона зробила його одним з найвідоміших німців XIX сторіччя. Та спочатку за вимогою батьків він мав навчатися солідного фаху і вступив на юридичний факультет Кенігсберзького університету, реномованого навчального закладу, де викладав філософію такий відомий вчений, як Емануїл Кант. Вже тоді юний студент болісно відчував розрив між власними духовними пориваннями і прагматичними вимогами до себе оточення, прагненням особистої свободи і залежністю від норм бюргерського суспільства, від матеріальних щоденних потреб. З молодих років його мучила двоїстість людського існування — жадання свободи і краси, польоту в небесні сфери, дива творчості і кохання й одночасно прикутість до щоденного сірого, побутового, матеріального. Болісною була і неможливість скинути з себе непривабливу оболонку маленького чоловічка з кострубатим, густим, жорстким волоссям, тонкими губами, гачкуватим носом, тривожним поглядом великих темних очей (таким він себе сам малював, а значить — бачив) і перетворитися на чарівного красеня — принца з казки. Цей розрив, ця неподоланна прірва між бажаним і суцям багатого в чому обумовили не лише складність, примхливість людської вдачі Гофмана — мудреця і дивака, найвитонченішого митця з поетичним, ліричним хистом і завсідника винарень, який у веселій чоловічій компанії поводив себе розкуто і зухвало, сварився з товаришами по

чарці й потрапляв у різні халепи. Двоїстість, суперечливість людського існування і людської вдачі, які Гофман так болісно відчував, сформували його розуміння людини і його світобачення, його філософію, основні риси його творчості, художньої манери. Але про це трохи далі.

Після завершення університетського курсу майбутній митець розпочинає кар'єру юриста. Асесор Гофман служить спочатку в Глогау, потім у Познані, Плоцку і нарешті потрапляє до Варшави, яка тоді входила до складу Пруського королівства. Всюди він з огидою тягнув чиновницьке ярмо. Лише в сповненій бурхливого культурного життя, гарній, чепурній Варшаві, справжньому європейському місті, молодий урядовець знаходить гідне себе митецьке товариство, активно займається музикою і живописом. Два роки, проведені у Варшаві (1804—1806) були дуже плідними. Тут він komponує першу свою оперу «Веселі музики» на слова Клеменса Брентано і має щастя насолоджуватися її успіхом на сцені. Він пише також інші твори, серед яких незавершену оперу «Кохання і ревності» вважав одним із своїх кращих музичних опусів, стає одним із засновників «Музичного зібрання» і розписує фресками палац, де воно розташовалося. Там він виступає і як диригент, виконуючи з оркестром музику Глюка, Гайдна, свого улюбленого композитора Моцарта і навіть Бетховена. Ще у Познані в 1802 році Гофман одружився з польською дівчиною Михайлиною Рорер-Тшчинською, яка стала йому вірною і відданою подругою на все життя. Вони були, як здавалося, зовсім несумісними істотами — простодушна, весела «Мишка», як її називав чоловік, і безмежно складний геніальний митець, творчість якого дружина просто не могла досягнути. Але Михайлина любила свого чоловіка-дивака, ділила з ним всі прикросі його непевного існування, прощала його пиятики і захоплення іншими жінками, піклувалася про нього, коли він важко хворів. В заповіті, який в березні 1822 року підписали обидва, були такі слова: «Ми ... прожили двадцять років у по-справжньому згідному і щасливому шлюбі... Бог не залишив живими наших дітей, однак в іншому подарував нам немало радощів, випробувавши і в дуже тяжких, жорстких стражданнях, які ми незмінно переносили із стійкою мужністю. Один був завжди підпорою другому, як і належить подружжю, що любить і шанує одне одного, як ми, вірними серцями». І це не пуста юридична формула. Слова заповіту передають справжню суть спільного життя цих двох людей.

Однак до написання заповіту ще далеко. Обоє насолоджуються заможним і наповненим приємними подіями варшавським життям. Та в цю родинну і суспільну ідилію втручається грізна історія. Наполеон Бонапарт вщент розбиває прусське військо, яке вважалося кращим у Європі. Пруська адміністрація стрімголов тікає із звільненої Варшави. Державний радник Гофман втрачає службу. Починаються довгі роки поневірянь, матеріальної скрути, принизливої залежності від покровителів. Навесні 1808 року Гофмана запрошують капельмейстером у Бамберзький театр. В цьому театрі він пише музику до вистав, працює помічником директора, режисує постановки, керує репертуарною політикою, малює декорації. Але всі ці розмаїті театральні заняття не забезпечують найскромнішого існування, і Гофман пише, друкується в газеті «Альгеймайне музікаліше цайтунг», де з'являється його перший значний художній твір «Кавалер Глюк» (1809). Крім того, він дає уроки музики і співу. Так у його життя входить юна обдарована дівчина із заможної бюргерської родини Юлія Марк — найбільше трагічне кохання митця. Юлія і вся історія кохання до неї відіграють велику роль у літературних творах Гофмана. В першу чергу у всьому, що стосується композитора Йоганна Крейслера, якому письменник віддав багато власних рис, фактів своєї біографії, думок і почуттів. Вважається навіть, що «найважливіше переживання всієї його поетичної творчості» було поштовхом до написання його оповідань і великої прози в дусі романтизму. Це не так, бо і до зустрічі з Юлією Гофман був автором кількох творів, зокрема романтичного «Кавалера Глюка». Але, як пише німецький літературознавець Клаус Гюнцель: «Юлія втілила у собі злиття душ, що відбувається поза вузькими межами земного буття; вона уособлювала собою жадане романтичне царство, була джерелом пристрасного томління, яке лишало далеко за собою умовності тодішнього суспільства». Мучилися обоє, але доля Юлії була ще сумнішою, ніж страждання Гофмана. Її видали з розрахунку за огидного типа пана Гrepеля, багатого комерсанта, людину розбещену і розумово неповноцінну. Безмежно нещасна в шлюбі Юлія померла молодою, але, хоч це і гірка втіха, лишилася жити в багатьох романтичних жіночих образах Гофмана. Героїня крейслерівських сторінок у «Нотатках Кота Мура» навіть носить її ім'я. В одному зі своїх листів Гофман писав про любов до цієї дівчини як про найбільш хвилюючу подію свого життя, «щастя, яке нездатна ухопити й утримати людська рука». А шлюбна дру-

жина митця добра «Мишка» терпіла і все прощала. Її переживання мало обходять біографів, надто неромантичною була ця проста і віддана чоловікові жінка.

На початку 1813 року в самому розпалі наполеонівської кампанії проти Пруссії Гофман одержує пропозицію стати директором оперної трупи, що працювала на двох сценічних майданчиках у Лейпцигу і Дрездені. Між боями (Лейпцизька та Дрезденська битви), в дні облоги та перемир'я трупа під диригуванням Гофмана виспівує опери. Мужній диригент одного разу навіть попав під обстріл, та на щастя лишився живим. На щастя ще й тому, що у цей загрозливий час, під гуркіт канонад і брязкіт зброї, мандруючи між Лейпцигом та Дрезденом, оперний директор дивовижно багато пише. Він завершує казку «Золотий горнець», працює над томами «Фантазій в манері Калло» (перші два томи з'явилися друком у травні 1814 року), починає роман «Еліксири диявола». Його звільняють з роботи в театрі майже в той самий час, коли він закінчує клавир своєї найвідомішої опери «Ундіна». Безробітний митець буквально голодує, коли йому роблять пропозицію повернутися на державну службу. Він стає в Берліні чиновником апеляційного суду (щоправда, на початку без платні). Цей крок завершує його музично-театральну кар'єру. (Хоча ще буде багато хвилювань у зв'язку з постановкою опери «Ундіна», радощів через великий успіх вистави і гіркого суму, коли під час пожежі в театрі згоріли розкішні декорації, костюми й сама партитура твору.) Відтепер Гофман ділить свій час між службою радником суду і письменницькою працею. Наприкінці 1815 року з'являється перший том «Еліксирів диявола», Гофман пише свою сповнену жахів «Пісочну людину». В наступному році з-під його пера народжується чарівна різдвяна казка «Лускунчик і мишачий король», що стала у нас такою популярною завдяки балету на музику Чайковського. Загалом же в ці перші роки після розгрому Наполеона і створення «Священного союзу монархів» у творчості Гофмана переважають похмурі, страшні, так звані «нічні повісті» й оповідання, в яких прозаїк широко використовує образи, прийоми, настрої «готичного роману». Як пише Дмитро Наливайко: «“Чорні” романи і повісті Гофмана говорять про всесилля зла, повинь зла, яка проникає всюди — в князівські покої, затишні бюргерські будиночки, замки родовитих аристократів, під монастирські склепіння...» Концентроване втілення ці мотиви, «нічна сторона» буття і людської душі, знайшли в романі «Еліксири дияво-

ла», про який Гейне писав у «Романтичній школі», що в ньому «зосереджене все найстрашніше і найжахливіше, що тільки може придумати людський розум». До цих же «нічних повістей» належить і кривавий «Майорат», над яким Гофман працював у 1817 році. У лютому наступного року він готує до видання окремою збіркою оповідання, що друкувалися раніше. Ця збірка стала початком чотиритомника «Серапіонових братів», твору, який за структурою нагадує «Декамерон» Боккаччо — розмаїті за змістом і формою новели, історії, які розповідають один одному молоді люди, що їх доля на певний час звела разом. Навесні письменник важко захворів, ледь не помер. Під час хвороби він обмірковує казку «Малюк Цахес». А одужавши, бере собі kota і називає його Мур, зробивши найушлявленішим котом світового красного письменства, бо у травні 1818 року починається робота над одним з кращих творів власника цієї тваринки — «Життєва філософія kota Мура» (1821). 1 жовтня 1819 року прусський король Фрідріх Вільгельм III видав наказ про створення «Безпосередньої слідчої комісії з розслідування зрадницьких зв'язків та інших небезпечних підступів». Це був ще один вияв посилення в постнаполеонівській Європі взагалі і мілітаризованій Пруссії зокрема політичних переслідувань проти вільної думки в пресі, в навчальних закладах, в колах інтелігенції тощо. Гофмана призначено членом цієї комісії. Для ліберально мислячої людини це було тяжке випробування, важкий хрест. Останні роки Гофман почувався фізично не дуже добре, до цього долучились тепер ще душевні переживання, нервові напруження, муки сумління. Як член комісії він пише кілька висновків, які обстоюють безневинність репресованих (головним чином студентів) і висувають вимогу про їх звільнення. Активна правозахисна діяльність Гофмана не залишається поза увагою влади. Над головою митця згущуються хмари. Краплиною, яка переповнила келих начальницького терпіння, були певні сторінки і абзаци останнього великого твору письменника — «Володаря бліх». На них у гостросатиричному плані був змальований королівський таємний надвірний радник Кнарпанті, підступний і зловісний переслідувач бюргерів, наклепник, який заради своєї кар'єри, ласки монарха може обплутати брехливими і безглуздими звинуваченнями абсолютно безневинну людину. Несправедливий суд, підлі звинувачення змальовані із знанням справи у «Володарі бліх», одному з найсильніших прикладів політичної сатири, універсального образу репресивного судочинства у світовій літера-

турі. Ось один короткий приклад: «“Думання, вважав Кнарпанті, уже саме по собі небезпечна операція, а в небезпечних людей вона ще небезпечніша. Далі він ставив різні підступні питання, як, наприклад, таке: “Хто був той літній чоловік у синьому сюртуку і коротко підстрижений, що з ним Перегрінус торік двадцять четвертого березня за обіднім столом у готелі домовлявся, як краще приготувати рейнського лосося?” Або: “Чи він не розуміє і сам, що всі загадкові місця в його паперах справедливо викликають підозру, а те, що лишилося незаписаним, могло бути ще підозрілішим і навіть містити в собі беззастережне визнання у вчиненому злочині”». Ті, хто зміг ознайомитися з рукописом або надрукованими аркушами «Володаря бліх», легко впізнали в гротескній постаті зловісного Кнарпанті всім відомого шефа поліції фон Кампца. За наказом уряду всі папери, які пов’язані з твором, — рукопис, набірні аркуші, листування з видавцем, — конфіскують. Фрідріх Вільгельм III особисто втручається в справу, вимагає допитати письменника. Хворого Гофмана тягнуть на допит. Він вже не може писати, частковий параліч відняв йому руку. Диктує виправдальну промову і завершення «Володаря бліх». Його розбиває повний параліч, але мозок ще ясний, і письменник диктує свій останній твір «Кутове вікно» — своє художницьке кредо. 25 червня 1822 року Гофман вмирає.

Вже понад два сторіччя відділяють нас від народження того незвичного і напрочуд яскравого явища, яке визначають терміном романтизм. Теоретичні засади мистецького романтизму і художні твори на їх основі виникли в Німеччині, цій неіснуючій тоді як політична й економічна цілісність країні, у строкатому конгломераті маленьких і великих держав, об’єднаних лише спільною літературною мовою. Треба підкреслити — саме літературною, писемною мовою, бо розмовляли у всіх цих понад трьохстах державах різними діалектами, іноді дуже відмінними. Роль мови і літератури, цією мовою створеної, була одним з найважливіших чинників, що духовно зближував пруссаків і саксонців, баварців і фрізів, швабів і тюрінгців та інших германців. Така велика відповідальність мови і літератури була обумовлена тим, що до державної єдності було ще дуже далеко і єднання відбувалося не на матеріальній земній основі, а у високій духовній сфері. Романтизм з’явився на світ в один з найбухливіших часів європейської історії. Могутня гроза великої революції 1789—1793 років пролилася кривавим дощем на землю Франції. В сусідніх німецьких землях, що перебували в спокійній дрімоті,

найчутливіше реагували на громові розкоти і зловісні спалахи революційних подій молоді «різночинці»-інтелектуали, той тонкий прошарок людей високої духовної культури, життєвий потенціал яких не був задіяний суспільством. Дрібні урядовці, як Гетевський Вертер, бібліотекарі у замках можновладців чи губернери в багатих родинах, як Гельдерлін, або в кращому разі студенти і викладачі провінційних університетів, офіцери в малих чинах або священики в бідних парафіях, вони були глибоко невдоволені своїм становищем і шукали розради в царині філософської, естетичної думки і художньої творчості, їхня революція відбувалася не в політиці, а в естетиці, але дух бунту й протесту був доволі могутній, і повстання проти віджилих форм і норм в художній творчості, заперечення поетики панівних мистецьких напрямів, течій, стилів змітало їх з арени громадського зацікавлення. Летіли не голови під ножом гільйотини, як у Франції, а руйнувалися авторитети, усталені репутації, самовдоволене, пафосне моралізаторство сходило з кону. Німецькі романтики у переважній більшості були ще зовсім молодими — їхній людський вік не сягав і 25 років. Із властивим юності максималізмом вони заперечували мистецькі канони доби Просвітництва, в першу чергу класицизму, і стверджували безмежну свободу творчості, окриленої фантазією, глибоко індивідуальної, для якої не існує часових меж і кордонів у просторі. Свобода у всіх своїх проявах була для них божеством. Особиста свобода людини, свобода дитини в сім'ї, незалежність і рівноправність жінки, громадські свободи, свобода слова й думки, політична і економічна, релігійна свобода — все це було правом для кожної особистості на самоздійснення, на існування у суголоссі зі своєю природною неповторною індивідуальністю. Ідею свободи вони не лише пропагували у своїх творах, а й намагалися втілювати в життя в товариському спілкуванні, в родинних стосунках (вільний вибір коханої людини, право на розлучення тощо). В художній творчості це прагнення нічим не обмеженої свободи виявлялося не лише у вже згаданому вільному оперуванні категоріями простору і часу, а й у самій структурі творів, де постійно порушувалась послідовність дій, було можливим існування багатьох ліній подієвого розвитку, що примхливо перепліталися, обривалися в несподіваних місцях, не завершувалися логічно. Фрагментарність проголошувалася принципом оповіді й надавала романтичній прозі невимушеності та загадковості, таємничості. Мова твору могла (і повинна) бути розмаїтою,

змішення стилістичних шарів, вживання високої і побутової лексики залежно від художнього завдання всіляко заохочувалося. Отже, романтики з викликом, навіть войовничо порушували класицистські «три єдності» — часу, простору, дії, руйнували закони використання лише одного якогось мовного стилю відповідно до жанру — в трагедії високого, а в комедії — низького. Для романтиків ідеалом художника був Шекспір, якого класицисти вважали грубим і диким. Молодих особливо приваблювало співіснування в англійського драматурга в одному творі трагічного і комічного, що, на їх думку, відповідало реальному людському існуванню, з його сміхом і сльозами, радощами і горем. Для романтиків важливим був культ природи і природного. Не версальські сади, розмічені під лінійку, з геометрично підстриженими кущами і деревами, а вільний ліс чи зарослий без складу і ладу старовинний парк, не спокійна рівнина з тихою річкою, а скелясті урвища, високі гори, що їх овивають буйні вітри і над якими клубочаться важкі хмари. І архітектура не класицистична, гармонійна, раціональна, строга, а примхлива готика, таємнича, зловісна, лякаюча, похмура, як у середньовічних замках і церквах. Своє зорове натхнення вони черпали у всьому незвичному, рідкісному, екзотичному. Самовпевнений раціоналізм доби Просвітництва, коли здавалося, що всі закони природи розкриті й роз'яснені, коли навіть усю складність людини намагалися розтлумачити через механістичні матеріалістичні принципи, це уявне торжество науки було чуже романтикам. Вони занурювалися в непроясне, загадкове, чудесне, містичне, що захоплювало уяву і долало приземлену буденність. Центральним у світогляді молодих романтичних поетів-мислителів була суперечливість світу і людини. Боротьба між Добром і Злом рухала в їх творах світом, вчинками людей і навіть фантастичних істот, чародійників, чаклунів, фей та відьом. Світ мав для них два виміри — реальний, буденний, відчутний на дотик і фантастичний, що існує у вимірах снів, марень, міражів. І в тому, і в іншому існували свої конфлікти, своя боротьба між світлими й темними силами. В реальному світі зіткнення відбувалися між обивателями, міщанами, філістерами з одного боку і поетами з другого. При цьому «міщанин» — це не визначення станової приналежності, а характеристика ницого, бездуховного індивіда, абсолютного матеріаліста. А «поет» — це не обов'язково той, хто пише вірші, займається якимось видом мистецтва, це просто духовно багата людина, яка, звичайно, може бути і митцем. Заняття ж якимось

мистецтвом — вища форма творчого, одухотвореного, шляхетного існування. Митцеві важко, нестерпно жити в ситому й тупому світі злостивих і жадібних філістерів. Та філістерів багато, вони панують у світі, і перемогти їх тонка душею, рафіновано чутлива людина-митець в земному бутті майже ніколи не може. Перемога можлива лише у вищих сферах духа, в царстві краси і поезії, справедливості й шляхетності, у казковому Джінністані, як його у своїх творах не раз назве пізній романтик Гофман.

Митець, який на думку романтиків втілює найвищі, найблагородніші людські якості, дістає перемогу у своїй душі, у творчості, хоч би якою конкретно була ця творчість. Він може здаватися своєму оточенню диваком, навіть божевільним, небезпечним шаленцем у своєму прагненні порядності, справедливості, безкорисливості, або нешкідливим мрійником, не придатним для солідного, статечного, заможного бюргерського життя. Насправді, як вважали романтики, саме цей мрійник, білий крук у суспільстві, стоїть у ньому набагато вище за інших. Саме він творить своє життя і прекрасне у світі, а не рухається в наїждженій іншими колії, не підіймаючи голови до неба і зірок, як безголоса зашорена худоба. Вільний від пут, які нав'язує філістерська мораль, звичаї, забобони, він живе за одвічними законами природи і природним у собі. Звідси такий характерний для романтизму елемент чуттєвості, культ почуття, природного, а значить чистого. Це не лише кохання між чоловіком та жінкою, а й трепетна любов до всього живого, до барв, звуків, ароматів життя. «Чуттєвість у романтиків (німецьких — *К.ІІІ.*) — як пише великий знавець романтизму Н. Берковський, — особлива, не та густа й агресивна, що в англійських реалістів ХVІІІ століття, наприклад, а прозора й летюча... Вона лише легка оболонка творимого в її середині життя, яке світиться крізь неї, будучи головним, тим, заради чого існує мистецтво... Твориме життя — це і є поезія, взята сама по собі, поезія у своїй есенції». Природне органічно пов'язане з безпосередністю, яку так високо цінували романтики в почуттях, поведінці, словах. Ця природність і безпосередність роблять романтичних героїв дивними і небезпечними для погрузлого в лицемірстві, двоєдушності суспільства, їхні щирі обличчя здаються непристойно відкритими для людей, що звикли ховатися під машкарою. Романтичний герой — творець, бо він творить щось нове, щось матеріальне, навіть якщо це музика. Бо вона може надихати, як музика співця і музики Орфея, до творення і перетворення, до

роблення нових речей, будівництва, розквіту. Нове, оновлене — мета життя і мистецтва, які існують нероздільно і в постійному русі.

Головний конфлікт у письменників-романтиків — це боротьба між Добром і Злом. Але вона може набувати найрізноманітніших форм, серед яких головні — це протистояння, часто трагічне, між поетом, митцем і філістером, який втілює сутність суспільства, ворожого всьому духовному і творчому, з одного боку, а з другого — це боротьба всередині самого романтичного героя між його кращим світлим «я» і темними, «нічними», некерованими розумом і волею почуттями і пристрастями. Це, по суті, були перші спроби розібратися у тій складній проблемі кожного індивіда — співвідношенні в одній особі свідомого і підсвідомого, як це тепер, з легкої руки Зігмунда Фрейда, називають. Зусилля розв'язати цю проблему ми знайдемо у всіх новітніх письменників, яких цікавила психологія їх героїв. Але так послідовно і глибоко, як це намагалися робити романтики, так образно, наочно і виразно ніхто до них не робив.

Важливим, особливо для пізнішого покоління німецьких романтиків, було звернення до народної творчості. Для поетів — це народна пісня, балада і т. ін. як джерело натхнення, сюжетів, образів, форм віршування тощо, для прозаїків — це міф, казка, легенда, які трансформовані, переосмислені в душі романтичного світосприйняття і філософії відіграли велику роль, зокрема, у творчості Гофмана.

Доволі складним для тлумачення є такий дуже суттєвий елемент романтизму в розумінні літературного напрямку, як іронія. У деяких письменників вона наскрізна, нею густо просякнуті їхні тексти, вона дає основну тональність оповіді, створює її колорит, єдність загального настрою або концентрується в певних колізіях, сценах, персонажах. Вона може звучати в авторській мові як глибоко прихований акомпанемент іншим мелодіям, а може ставати сама головним мотивом. Іронія в романтиків це не просто літературний прийом — троп чи фігура, це філософське ставлення до життя, його специфічне сприйняття і оцінка. Філософське обґрунтування романтичної іронії було викладено в естетичних працях Фрідріха Шлегеля. Саме в нього художники знайшли ідею універсальної, всеосяжної іронії як світоглядного принципу. Це насамперед критичний підхід до всього як у сфері духовній, так і в матеріальному світі. Відмова від усього устале-

ного, від авторитетів і абсолютних істин, піддання всього сумніву, перевірки, а то й запереченню. Іронія будується на грі в безлічі її форм. Глузування, жарт, зле висміювання і весела буфонада, гіпербола, гротеск — її барви. Вона може мати в собі оптимістичний, конструктивний первінь, бути спрямована на поліпшення людини і світу. А може бути тотально нищівною, гіркою, сумною. І тоді вона набуває рис сатири, стає жорсткою, трагічною. Хоча, як відомо, у багатьох навіть песимістично налаштованих митців крізь морок найсуворішого засудження людської недосконалості жевріє все ж таки, нехай і слабеньке, світло надії на те, що людина і створене нею суспільство можуть стати кращими. Цим позначена творчість і пізніх німецьких романтиків, зокрема Гофмана, Шаміссо, Гейне.

Звичайно, тут неможливо всебічно охарактеризувати німецький романтизм, явище, як і всі напрями, течії чи стилі складне, суперечливе, що перебувало у постійному розвитку і несло на собі виразну печать своєрідності кожного окремого митця. Для нас важливо зрозуміти, які складові напрями відбилися у творах Гофмана.

Знаючи важливі віхи біографії письменника, характерні риси його вдачі, пригадавши основні принципи, особливості художньої системи романтизму, ми можемо глибше зрозуміти, чому серйозний музикант і талановитий маляр вже зрілою людиною прийшов до літературної діяльності саме в дусі нового напрямку. Гофман познайомився з митцями-романтиками ще у Варшаві через свого приятеля, а пізніше біографа Юліуса Хітціга. Не випадково свою першу оперу він написав на текст романтика Брентано, з яким потоваришував. Романтизм виявився тією сукупністю ідей і форм, тим напрямом в мистецтві, що був наче-то створений для Гофмана, або, краще сказати, все в натурі цієї людини, життєвому досвіді, розумінні світу і людей, в смаках і пристрастях відповідало романтизму. З тим уточненням, що він створив свої найвідоміші оповідання, повісті і романи в період глухої політичної реакції у постнаполеонівській Європі, а не в бурхливу і сповнену надій та мрій добу на зламі сторіч, коли писали романтики першого покоління. Хоч би яким вирішальним вважали вони естетичний бік того, що робили, на них не міг не вплинути особливий дух 90-х років XVIII століття і перші роки XIX століття. Вони в кінцевому висновку своїх творів лишали світло надії. Будучи не практиками-політиками, а ідеалістами-митцями, вони вірили (як просвітники) в перемогу ду-

ховних добрих засад в людині й народі, в щасливе майбутнє людства. У Гофмана таких надії і віри не лишалося, або вони були надто слабкі і абстрактні. Зло здавалося йому всюдисущим і переможним, а Добро могло торжествувати перемогу лише у фантазіях, снах, втечі в безумство. В останні роки життя радник апеляційного суду (яка гірка іронія долі!) Гофман був матеріально забезпеченою людиною, йому не треба було заробляти літературною творчістю на життя. Певно, ця творчість була тим духовним притулком, тим сховиськом від «свинцевої мерзкості» існування, тими чарівними Атлантидою чи Джінністаном, куди тікали у своїй уяві його улюблені герої — студент Ансельм, композитор Йоганнес Крейслер або дивакуватий бюргер Перегрінус Тис.

Вже в літературному первістку письменника «Кавалер Глюк» йдеться про митця, і автор з великим талантом і знанням відтворює музичну стихію, музичні образи, процес диригування, творення музики і її сприйняття, а основний конфлікт виникає із зіткнення художника і нищого середовища. На самому початку, в першому абзаці, іронічно малюючи дозвільних берлінців, всіх цих «бюргерів з усією родиною, дружинами і дітками, духовних осіб, єврейок, референдаріїв, повій, вчених, швачок, танцюристів, офіцерів», Гофман згадує жалюгідних музик, що розважають цей натовп, «шарпаючи себе і слухачів» арією з «Фаншон», — «це розладнана арфа, дві ненастроєні скрипки, сухотна флейта та астматичний фагот». (Варто звернути увагу на іронічний перелік слухачів, байдужих до зусиль оркестру. Цей іронічний прийом — об'єднання через кому несумісного — Гофман буде вживати часто й пізніше, у нього його перейме молодий Гейне.) Саме в цьому оповіданні звучать слова про ситуацію митця в суспільстві: «Навколо мене суцільна порожнеча, бо мені не судилося зустріти рідну душу. Я зовсім один». Багато з того, що буде визначати стиль автора «Серапіонових братів» або «Мадемуазель де Скюдері», було вже знайдено на сторінках цього раннього твору. Підкреслено виразний, експресивний й докладний портрет героя, точний в подробицях і емоційно забарвлений міський пейзаж або інтер'єр, барвіста і піднесена мова митця-мрійника (романтики називали таких героїв — ентузіастами) і таємничність, якою оповита вся історія, — все це яскраві елементи романтичної прози взагалі і Гофмана зокрема.

Одним з найвідоміших творів Гофмана є «Золотий горнець», який можна назвати взірцевим щодо відтворення двоплановості

світу, двоплановості існування героя-поета — в реальному побутовому просторі і в просторі безмежному фантастичному, породженому уявою юного студента з душею митця-Анзельма. Звичне, земне життя Анзельм проживає в Дрездені, до найдрібніших деталей топографії точно відтвореному. Він спілкується з його бюргерською елітою — конректором Паульманом і його дочкою Веронікою та її залицяльником Гербрандом. Очима закоханого дивиться на гарненьку міщаночку Вероніку, не розуміючи її пустої, дрібної душі, охопленої однією мрією — стати радницею і, гарно причепурившись, дивитися на співгромадян з балкону власного будинку. Другий світ, у якому час від часу опиняється Анзельм, — це фантастична Атлантида, де панують дивна краса і чудовий спокій. У ньому буденний архіваріус Ліндгорст перетворюється, скинувши сіру земну оболонку, на духа вогню могутнього Саламандра, в ньому чарують своєю красою і співом блакитноока дочка Ліндгорста-Саламандра Серпентина і її сестри золотаво-зелені змійки невимовної гнучкості й краси. Світ філістерів стабільний, нездатний трансформуватися, перетворюватися. В ньому панує сіра нудьга. Він не зловісний, а просто несумісний з поезією і красою. Лише одна постать, причетна до цього світу, галаслива відразлива стара перекупка Ліза змінюється, вона виявляється відьмою, носійкою інфернального зла. Анзельм є приземленою фігурою романтичного героя, в ньому нема міці і запалу до боротьби, він скоріше іграшка в руках протидіючих сил Добра і Зла. Студент не може захистити своє кохання, не може утвердитись у буденному дрезденському бюргерському існуванні. Єдиний вихід для нього — це втеча у світ фантазії і поезії. «Щасливий Анзельм, — каже не без заздрості автор, — він скинув тягар бюргерського життя, він піднісся на крилах кохання до прекрасної Серпентини і тепер щасливо і радісно живе у своєму маєтку в Атлантиді! А я бідолашний? Скоро я... опинюсь у своїй комірчині, мізерія буднів обсяде мої почуття, лихо за лихом, немов густий туман, обгорне мій зір...»

У авторському передньому слові до «Принцеси Брамбілли. Капріччо в дусі Калло» Гофман писав: «Автор насмілюється навести висловлення Карло Гоцці (у передмові до «Ré dè geni»), в якому говориться, що цілого арсеналу незугарностей і чортівні ще недостатньо, щоб вдихнути душу в казку, якщо в ній не закладений глибокий задум, котрий ґрунтується на якому-небудь філософському погляді на життя».

Письменник створив кілька капріччо — чарівних літературних казок — із вельми складним загадковим сюжетом, який відповідно до принципів *capriccio* (каприз, примха) — інструментального імпровізаційного музичного твору — відзначається неочікуваними поворотами, химерною зміною епізодів і настроїв, загальною фантастичною образністю. До капріччо або капріччоподібних творів можна віднести, крім «Принцеси Брамбілли», де жанр саме так відзначений, і «Малюка Цахеса, на призвисько Цинобер», і, звичайно ж, «Володаря бліх», одну з найпримхливіших фантазій митця. Сліпуча, барвіста, емоційно аж перенасичена матерія Гофманових капріччо не раз заганяла у безвихідь, заплутувала вчених і критиків, які робили спроби витлумачити ідейний, філософський, повчальний зміст цих аж надто складних творів. Звичайно, найпростіше було оголосити «Брамбіллу» або «Володаря бліх» творами, що не підлягають витлумаченню, або, ще гірше, маячною оманеного вином розуму. Та з плином часу категоричне заперечення особливостей поетики автора капріччо (в ньому завинили мудрі Гете та Гегель) змінилося все глибшим розумінням, ентузіастичним, позитивним прийняттям його такої оригінальної прози. В наш час, коли стиль Гофмана, прийоми його письма широко увійшли у світову літературу модерністського та постмодерністського спрямування, його фантазії не здаються читачам такими дивними й позбавленими філософського, політичного, соціального, повчального сенсу. Книги нашого сучасника Милорада Павича, якими захоплюється так багато молодих і зрілих шанувальників красного письменства, набагато складніші і образно, і змістовно, ніж казки німецького майстра. Вони можуть перевершувати їх своєю барвистою фантазією та інтелектуальною насиченістю, але генетичний зв'язок прози Павича (і багатьох інших постмодерністів) з капріччо Гофмана абсолютно очевидний. Піонером цього стилю був, звичайно, автор «Володаря бліх», йому випало на долю зустріти бурхливе заперечення, нерозуміння, нищівну критику. Щоправда, творець «Малюка Цахеса», схильний до містифікації, сам трохи завинив у виникненні непорозумінь із сучасниками, називаючи, скажімо, цю повість-казку «невибагливим жартом, легко начерканим задля скороминущого розважання». Саме цей доволі ясний і прозорий твір аж ніяк не є «невибагливим жартом... задля... розважання». Ця чарівна казка, як і «Кіт Мур» і «Володар бліх», плід не лише барвистої, яскравої уяви митця, а й наслідок його філософських роздумів і дуже пильних критич-

них спостережень над німецьким, зокрема прусским соціально-політичним життям, над ментальністю німців. Звичайно, для сьогоднішніх читачів головна цінність прози Гофмана — естетична. Для нас не є надто цікавим, який був той чи інший художньо трансформований дійсний історичний факт чи відома постать доби, яка відійшла майже два століття тому. Але в тім-то й річ, що натяки, прозорі алюзії, котрі були зрозумілі сучасникам автора «Малюка Цахеса» чи «Володаря бліх» і хвилювали їх як громадян чи дратували як об'єкт критики, пішли в непам'ять: лишилося щось важливіше — узагальнююче, художньо універсалізуюче, те, що вражає своїм цілком модерним звучанням в наші дні, як близькі й знайомі нам сатира й гротески Свіфта чи Салтикова-Щедріна.

Чарівна казка «Малюк Цахес» (1818) має багато ознак капріччо, як і «Золотий горнець». Але вона відрізняється у головному. Фонтануюча фантазія цього твору, на відміну від історії студента і двох його коханих, не меланхолійна. Щасливий кінець переживань Анзельма досить сумний. Його втеча у створену власною уявою маленьку, вбогу Атлантиду, та й весільний подарунок йому — золотий горнець, який у початковому задумі Гофмана був «нічною посудиною», — все це варіації сумної іронії над безпорадністю і приреченістю на тотальну життєву поразку романтичного невдахи-ідеаліста. А от хоч би що у «Малюку Цахесі» відбувалося, читача не полишає враження чогось світлого і веселого, якихось кумедних і втішних штучок, циркових фокусів. Може, такий ефект у нашому сприйнятті виникає через те, що всі персонажі (хіба крім зловісного головного) змальовані прозаїком із сміхом, легкою чи досить в'їдливою іронією, не виключаючи закоханого романтика-поета Бальтазара чи легковажної та веселої його нареченої Кандіди. Та й ті, кому за їх казковою функцією — творити дива, втручатися у земне життя, рятувати чи карати, — фея Роза Бельверде і могутній маг і чарівник Проспер Альпанус — наділені травестованими, наближеними до людських почуттями, поведінкою, вчинками (як античні боги у Івана Котляревського). Вони не всесильні, роблять помилки, конкурують, сваряться або розігрують один одного, зовсім як звичайні обивателі. Щоправда, Проспер Альпанус у своїх володіннях виглядає доволі імпазантно. Він роз'їждає в кареті, схожій на сяючу мушлю з колесами, які не риплять, а видають мелодійні звуки. Карету тягнуть міфічні білі однороги, а на передку сидить срібний фазан-кучер і тримає у клюві зо-

лоті віжки. А служать йому дивні тварини і птахи, на кшталт велетенських жаб з людськими очима й страусів у золотавому пір'ї. Проспер творить нове життя, дає існування неживим зображенням і предметам. Через нього «заговорила природа, а разом з нею життя, що творить, з усією його грою» (Н. Берковський). Й одночасно цей всемогутній маг цілком по-дитячому бавиться із повними-порожніми чашками під час солідного кавування в розкішній феї Бельверде, яка, до речі, охоче бере участь у цій грі.

Про іронічний, жартівливий й розважальний бік казки можна писати й далі, але в ній велику питому вагу має і те, що Гофман навивав «глибоким задумом», «філософським поглядом на життя». Це, звичайно ж, центральна метафора твору — три золоті волоски, що їх через жалість фея Роза Бельверде подарувала страшненькій потворі, «головастику» з павучими ніжками Цахесу. Доба переможного молодого капіталізму, в яку жив письменник, зробила для суспільства і для літератури дуже важливою проблему влади грошей, панування золота. Золоті волоски наділили Малюка всемогутністю. Він не тільки став першою особою в князівстві Керепес, впливовішою за самого князя Барзануфа, але й набув хист здаватися не тим, чим він є, а втіленням всіх талантів, красенем і розумником. Мабуть, не треба розводитися про те, як і в наш час гроші роблять дива, перетворюючи посередності на мудрих політиків, посполитих крадіїв у шляхетних меценатів і «друзів сиріт», безголосих дівчат і юнаків на кумирів натовпу тощо. Ми добре знаємо, що таке куплена преса і реклама, що таке піар. В казці механізм перетворення Цахеса на обдарованого співака, музиканта, маляра — казковий — це подаровані феєю волоски. Та цей образ є лише геніальним алегоричним втіленням закону дії багатства взагалі. У здатності Цахеса привласнювати чужі таланти й успіх ми впізнаємо добре відомі нам явища, коли творять одні, а нагороди і плату одержують інші, коли в будь-якій галузі культури, науки, мистецтва штучно створюються один чи два кумири, до яких як магнітом притягуються звання, лауреатства, улесливі панегірики на шпальтах газет, журналів, на телеекранах. Та годі звертатися до публіцистичного стилю. Гофман із своєю інтуїцією зробив із побаченого в сучасному йому житті точні прогнози й на майбутнє. Не випадково Малюк Цахес став одним з великих художніх узагальнень, містким символом, а його ім'я — прозивним. У казці є багато інших гротескних фігур і сатирич-

них оцінок різних сторін сучасного Гофману суспільства. Це і постать Моша Терпіна — псевдовченого, уособлення безплідної схоластичної науки. І князь країни Керепес Барзануф — продовжувач справи свого попередника Пафнуціуса Великого, який твердою рукою вводив серед підданих просвіту і викорінював забобони, виганяючи з країни фей та чаклунів, тобто фантазію і поезію. Жалюгідні й смішні, вони небезпечні своєю живучістю, бо, як і Цахес, вони «сама матерія суспільного життя в її дивовижних, хоч і щоденних парадоксах» (Н. Берковський). Сучасники Гофмана, миттєво впізнавши за казковим і смішним критику актуальних подій і постатей, читали «Малюка Цахеса» як сатиричний, гостро критичний твір. Наше сприйняття інше. Конкретне втратило актуальність, а універсальне вражає своєю актуальністю і нас. Завершення чарівної історії літературознавці тлумачать по-різному. Одні вважають його песимістичним, бо поет Бальтазар — борець проти огидного «імітатора» Цахеса — після ганебної загибелі карли в нічному горщику і свого одруження з красунею Кандідою одержує в подарунок дім, сад і чудову кухню, яка сама варить і де ніщо не підгорає, — тобто ідеальне міщанське існування. А це ж для романтика сумний фінал. Інші, навпаки, вважають, що автор нагороджує героя після всіх незугарностей і катаклізмів свободою від матеріальних турбот і нормальним щасливим існуванням, як це часто буває в завершеннях фольклорних казок. Можливість розмаїтих багатозначних тлумачень — одна з невичерпних можливостей, що її дарує нам іронічна проза Гофмана, його капріччо.

Фантастика буденності і буденність найхімернішої фантастики — особливість ще однієї примхливої за сюжетом і постатями казки, яка відіграла таку фатальну роль у житті Гофмана і прискорила його смерть. Це вже згадуваний «Володар бліх». Якщо «Малюк Цахес» має досить послідовний сюжет і виразно окреслені постаті, то в цьому капріччо всі складові такого піджанру (про що йшлося вище) сплітаються в дуже барвисту, але запутану єдність. З головним героєм Перегрінусом Тисом все більш-менш ясно. Це типовий для Гофмана дивак, мрійник і самотник. Може, всі ці сторони в нього виразніші, більш згущені, ніж у інших подібних до нього персонажів. У ньому є щось від відомого нам кафкіанського характеру, що зазвичай формується під руйнівним сильним впливом тиранічних батька чи матері. Батьки Перегрінуса не були деспотами, але своєю сліпою любов'ю вони не дали синові стати дорослим. Він зали-

шився безпорадною дитиною, що хоче, мов пташеня, ховатися в теплому гніздечку з роззявленим дзьобиком, чекаючи на смачного хробачка, що його принесуть турботливі родичі. І після їх смерті він продовжує подумки спілкування з ними і зберігає ритуали свого колишнього дитячого життя. Щоправда, автор посилає його на три роки в мандри по світу. Але нічого про ці мандри не розповідає, бо, мабуть, це була б зовсім інша історія. Значно плутанішими здаються інші персонажі казки, які мають кілька імен і кілька втілень. Це мініатюрна прегарна голландська дівчина Дертє Ельвердінк, вона ж принцеса Гамагея з Фамагусті, істота загадкова, спокуслива й іноді підступна. І знайомий Перегрінуса колишній студент Георг Пепуш, темпераментний бунтівний молодик, а в іншому, казковому, втіленні — закоханий в Гамагею будяк Цегеріт. Це досить кумедні наукові суперники оптики і дослідники мікроорганізмів з іменами відомих реальних вчених Левенгука і Сваммердама і т. д. Переказувати вигадливо заплутані пригоди персонажів, їх відносини і перевтілення тут нема потреби. Читач про все це дізнається з тексту. Може, варто навести лише одну з літературознавчих гіпотез. У казці йдеться про «живу і плідну істину» (Гамагея), механічний матеріалізм, «знекровлюючий істину» (Принц п'явок), емпіричне безкриле псевдонаукове копірвання в «нікчемних» проявах життя (Левенгук і Сваммердам) і нарешті творчу синтетичну думку (Майстер Блоха). Перегрінус, який знаходить нарешті своє щастя з простою дівчиною Розонькою, втілює творчі поривання, кохання, почуття, що сильніші за абстрактне мислення, іронічний скепсис, «чисту» науку. Український вчений А. П. Шамрай, автор великої монографії про Гофмана, що запропонував цю гіпотезу (тут вона викладена скорочено і спрощено), першим спробував дати філософське тлумачення «Володаря бліх». Більшість із тих, хто писав про цю казку, навіть не намагалися заглибитися в її прихований глибокий зміст, обмежуючись тлумаченням лише політичних алюзій.

Найвідоміший роман письменника носить довгу назву: «Життєва філософія kota Мура вкупі з фрагментами біографії капельмейстера Йоганнеса Крейслера, що випадково збереглися у макулатурних листах». У титулі визначена структура твору. Він складається із хаотично перемішаних сторінок щоденника освіченого kota Мура і сторінок життєпису романтика композитора Крейслера. Романтичний принцип фрагментарності торжествує в книзі. Але, хоч вона і зібрана до купи начебто з уривків

без початку і кінця, ця хаотичність, проте, умовна. Уважний читач дістає повне уявлення про два характери, протилежні один одному, дві долі, які розвиваються паралельно і стають яскравішими через контрастне зіставлення. Історія обдарованого і трагічно нещасного композитора, змушеного своєю музикою розважати жалюгідний двір князя крихітної держави, — це начебто головна серйозна тема музичного твору. А походеньки кота-філософа часто-густо виглядають у цьому творі як пародійний акомпанемент, знижений кумедний повтор і варіації на головну тему. Їх, на перший погляд, випадкове переплетіння, насправді строго продумане, майже математично вивірене, знову-таки, як у музиці. Композитор Гофман легко впізнається в романі. І це не лише тому, що він віддав героєві Крейслеру дуже багато із власних переживань, власної біографії, а й тому, що будує твір за принципами музичними, якими так чудово володів. Найпростіше пояснити зміст роману як художньо трансформовані факти життя автора — службу капельмейстером в Бамбергу, пристрасне і нещасливе кохання до Юлії Марк. Так само легко визначити тих реальних людей, які були прообразами романних персонажів (мати реальної Юлії — консульша Франціска Марк і мати Юлії романної — радниця Бенцон, чоловік Юлії негідник Гrepель — наречений другої Юлії принц Ігнатій). І все це відповідатиме дійсності, але лише частково, так само як не повністю вичерпує зміст твору нейтральне типове для романтизму протиставлення: митець — філістер, Крейслер — кіт Мур. І в цьому випадку, хоча б тому, що вчений кіт Мур теж своєрідний митець, досвідчений письменник, філософ, ба романтик (принаймні таким собі здається), Мур, звичайно ж, філістер, але не агресивно-войовничий, а досить симпатичний і кумедний, типовий бюргер бідермаєру, солідної і затишної буржуазної доби. Він приємний вже тим, що щирий, чесний у своїх нотатках, і попри всю свою ерудицію, мудрість начотника і латиніста, доволі наївний і відвертий. У ньому є, хоч і проста, примітивна, природність почуттів і бажань. Іронія, з якою змальований цей персонаж, весела, усміхнена. Зовсім іншою — саркастичною, злою — стає іронія під пером Гофмана, коли він описує життя при дворі в державі Зіггартсвайлер, куди зла доля закинула Крейслера. Ось тут ми маємо найповніше втілення бездуховного філістерства, антимузичного світу, що йде війною і плете свої похмурі інтриги проти музики і поезії — вони ж краса і світло людського існування.

Піднесена духовність, справжній митецький дар Крейслера стають ще виразнішими в порівнянні з безкрилим самовпевненим мудруванням Мура, але істинний конфлікт розгортається не між ними, а між гуманною вільною думкою Крейслера-творця і відразливим світом мізерної держави безвільного князя Іреня, в якій керує і панує пекельна інтриганка радниця Бенцон. Ця сильна і владна особа — справжній небезпечний ворог. Заради влади в Зіггартсвайлері честолюбна мати Юлії занапастила все, що в ній самій було людського, живого, талановитого. Зрадивши в собі жінку, людину, Бенцон йде до кінця. Знищує всіх, хто стоїть на її шляху, заради остаточного зміцнення своєї позиції при дворі, набуття офіційного статусу родички князя Іреня, свого коханця. Для цього ця безжальна мати жертвує і чарівною Юлією, яку безмежно кохає Крейслер. Вона планує весілля дочки з дегенеративним синомочком володаря князівства принцом Ігнатієм і досягає успіху у своїх руйнівних для життя Крейслера і Юлії планах. Схожість з багатьма моментами і учасниками життєвої драми Гофмана очевидна. Та це не просте відтворення фактів біографії автора, а, як уже сказано, — їх художнє переосмислення, духовне перетворення, піднесення на вищий поетичний щабель.

На відміну від багатьох романтичних героїв Гофмана Крейслер не може полишити реальний світ Зіггартсвайлера і втекти в ідеальний Джінністан, як не міг вирватися з Бамберга чи Берліна сам письменник. Роман не казка, хоч у ньому і діє вечний кіт. Мур — лише маска обивателя. Війна котів із собаками — це тільки досить злий гротеск на зіткнення студентів-корпорантів, а не по-справжньому казкова історія. Тобто тваринний світ у романі має не казкову, а алюзійну, алегоричну функцію. Інші і барви, і образи світу в романі. Вони буденніші, позбавлені фантастичної яскравості і буйства, так само, як ніжна лірична Юлія нічим не схожа на агресивну у своїх почуттях і діях вифранчену принцесу Гамагею з «Володаря бліх». У романі панує не казковість, а умовність, прийом загострення, гіперболізації в межах реального. Для цього і потрібен кошачий світ, що майже нічим не відрізняється від людського. «Порівняння законів краси, — пише Д. Чавчанідзе, — за якими створена душа художника, з тими життєвими нормами, які він змушений приймати, будучи людиною реальною світу, становить головну проблему романтичного роману Гофмана». Головну, але не єдину. На сторінках твору розкидано більше, ніж будь-коли, критичних на-

тяків на конкретні гостро сучасні для десятих років XIX століття історичні, політичні, суспільні події і постаті. Музикант Гофман, ставши радником пруської юстиції, не міг не політизуватися, не міг не відгукнутися на те, що хвилювало його суспільство, зайняти певну позицію до того, що в ньому відбувалося. Це опосередковано відбилося і на образі його героя Крейсlera. З абстрактного мрійника він перетворюється на бунтівника, що ладен піти на вбивство заради порятунку свого ідеального кохання. Герой роману стає суперечливішим, в ньому стикаються дисонуючі почуття до чесної Юлії і пристрасної загадкової принцеси Гедвіги. Тобто він набуває більшої життєвої переконливості, а тема кохання більшої складності й достовірності. Багато з того, що ми сприймаємо як яскраві знахідки Гофмана-людознавця в романі, знайшло своє продовження у творах письменників наступних поколінь, і не лише романтиків. Згадаймо хоча б Лермонтовського Печоріна і його пародійного двійника Грушницького, або колізію роману Достоевського «Ідіот», в якому так багато, починаючи від історії князя Мишкіна, перегукується з історією Йоганна Крейсlera. Вдумливий читач вітчизняної і зарубіжної літератури може пригадати не один подібний перегук чи варіацію на знайдене великим німецьким художником. Достатньо назвати імена Бальзака, Діккенса, Гоголя, Булгакова.

Про щедрий таланти та дивовижну фантазію Ернста Теодора Амадея Гофмана — казкаря, філософа, сатирика, Митця з великої літери — написано дуже багато. Про сонячні чи моторошні твори автора «Золотого горнця», «Лускунчика», «Малюка Цахеса» чи «Пісочної людини», «Майората», здається, сказано вже чи не все. Але то тільки на перший погляд. З плином часу його проза повертається до нас все новими гранями, розкриває багатство змісту і формальну довершеність, оригінальність, новаторство. Вона лишається живою, а це доля тільки великих творинь.

Кіра ШАХОВА

ЗОЛОТИЙ ГОРНЕЦЬ

Переклав з німецької
Сидір САКИДОН

ВІГІЛІЯ ПЕРША

*Лихі пригоди студента Анзельма.
Лікувальний тютюн проректора Паульмана
і золотисто-зелені змійки*

На шестя, годині о третій пополудні, через Чорну браму в Дрездені не йшов, а летів один юнак і з поквапу втрапив просто в кошик з яблуками та пиріжками старої огидної перекупки, майже все розчавив, а що навіть щасливо вціліло, то розкотилося геть по вулиці, діставшись веселим дітлахам у здобич від пана поспішайла. На вереск старої всі кумасі покинули свої столики з пиріжками та горілкою, оточили юнака і ну шпетити його на всі заставки, а він, зацікавившись з сорому й збентеження, спромігся лише подати їй свого маленького, не дуже повного гаманця, якого стара пожадливо видерла в нього з рук і вмить сховала. Тоді тісне коло розімкнулося, та, поки юнак вибирався з нього, стара відьма встигла закричати йому вслід:

— А, тікаєш, чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину!

Хрипкий, пронизливий голос старої був такий страшний, що всі перехожі здивовано зупинялись, і сміх, який залунав був напочатку, миттю стих. Студент Анзельм (бо це, власне, він і був), хоч і зовсім не зрозумів чудернацьких слів перекупки, відчув, проте, якийсь мимовільний жах і ще дужче заквапився, щоб утекти з-перед очей зацікавленого натовпу. Прощтовхуючись крізь юрбу, він з усіх боків чув гомін:

— Сердешний хлопчина! От проклятуша відьма!

Таємничі слова старої в якийсь дивний спосіб обернули кумедну пригоду на трагічну, аж люди почали співчутливо дивитися на того, кого досі й зовсім не помічали. Жіноча половина вибачала ставному, вродливому юнакові, який ще

покрашав від ледве стримуваного гніву, всю його незграбність, навіть одяг, що був далекий від будь-якої моди. Бо його синяво-сірий фрак був так скроєний, що, мабуть, кравець, який його шив, знав тільки з чуток про нові фасони, а чорні оксамитові штани, ще не дуже зношені, надавали всьому вбранню немовби магістерського стилю, до якого аж ніяк не пасувала ні постава юнака, ні його хода.

Поки студент досяг кінця алеї, що вела до Лінкових купалень, то вже ледве дихав. Він хоч-не-хоч уповільнив ходу, але не зважився звести очі догори, бо йому ще й досі ввижалися навкруг піріжки та яблука, а кожний приязний погляд тої чи іншої дівчини здавався глузливым сміхом, що спіткав його біля Чорної брами. Так дістався він до входу в Лінкові купальні. Повз нього проходили святково вбрані люди. Середина лунала музика духового оркестру, а гомін веселих гостей щодалі дужчав. Бідолашному студенту аж сльози навернулися на очі, бо й він хотів на вшестя, що було для нього завжди особливим родинним святом, спізнати втіхи Лінкового раю; еге ж, він мріяв навіть замовити собі півпорції кави з ромом і пляшку міцного пива, а щоб так знаменито побенкетувати, то й грошей захопив більше, ніж звичайно. І от на тобі, маєш, один фатальний крок у кошик — і по всьому! Про каву, про пиво, про музику, про милування на святково вбраних дівчат — коротше, про всі вимріяні втіхи годі було й думати. Він звільна пройшов повз ці спокуси і звернув на зовсім безлюдну дорогу вздовж Ельби. Тут знайшов він привітну місцинку під бузиною, що виросла з розваленого муру, сів на моріжку й набив люльку лікувальним тютюном, що його дістав у подарунок від свого приятеля проректора Паульмана. Перед ним хлюпотіли й шуміли золотисто-жовтаві хвилі прекрасної річки Ельби, за нею славний Дрезден сміливо й гордо здіймав свої світлі вежі у прозорий небокрай, що спускався на квітучі луки та свіжу зелень лісів, а вдалині, в глибокому присмерку, зубчасті гори давали знати про далеку Богемію. Але похмуро дивився на все це студент Анзельм, пускаючи в повітря хмарки диму, аж нарешті жалі його вилилися в голосні скарги:

— Таки й правда — народився я собі на горе та біду! Що я ніколи не попадав у бобові королі, що ніколи не вгадував, чіт чи лишка, що мій бутерброд падав на землю завжди намашеним боком, — про все це безголів'я вже й мови нема. Але чи не лиха моя недоля, що я, ставши студентом навіть самому дідькові на злість, однаково лишився невдахою? Чи надів я коли новий сюртук, не ляпнувши на нього одразу

чимось масним, чи обминув коли хоч одного не на місці вбитого цвяшка, щоб не роздерти об нього того сюртука? Чи привітав коли пана радника або яку даму без того, щоб мій капелюх не полетів до дідька, а сам я, посковзнувшись, не впав ганебно на ковзкій підлозі?

Чи не платив я на ринку щоразу три або й чотири гроші за розтоптані горщики, тому що дідько пер мене прямо на них, мов того лемінга? Чи я хоч раз коли вчасно прийшов до університету або кудись-інде? Що з того, що я виходжу на півгодини раніш? Варто мені лише стати перед дверима та потягти за дзвінок, як ніби сатана вилле мені на голову повний цебер води або сам я штовхну в дверях якогось пана, і вже маю халепу. Як же мені не спізнюватися?

Ах, ах! Де ви, блаженні сподівання на майбутнє щастя, коли я гордо мріяв дістати посаду таємного секретаря! Але хіба лиха доля моя не відштовхнула від мене найласкавіших заступників і не зробила їх моїми ворогами? Я знаю, що таємний радник, якому мене рекомендували, терпіти не міг підстриженого чуба. Перукар насилу приладнав мені невеличку кіску на потилиці, але, тільки-но я вперше вклонився, урвалася клята шворка і спритний мопс, що мене обнюхував, радісно вхопив кіску та й поніс таємному радникові. Я перелякано побіг навздогін і спіткнувся об стіл, де радник і снідав, і працював разом; тарілки, чашки, пісочниця, каламар — усе полетіло шкереберть, аж забряжчало, і струмок чорнила та шоколаду розлився на щойно складену реляцію.

«Ви що, добродію, збожеволіли?» — закричав таємний радник і вигнав мене за двері. Що з того, що проректор Паульман пообіцяв мені писарську посаду? Хіба ж допустить до цього моя лиха доля, що всюди мене переслідує? Ось хоч би й сьогодні! Так хотілося мені пристойно, статечно відсвяткувати славний день вшестя, вже вирішив був і витратитися заради цього. Я міг би, як і всякий інший гість у Лінкових купальнях, гордо гукнути: «Кельнере, пляшку міцного пива, та найкращого, прошу!» Я міг би до самісінького смерку сидіти, та ще й близесенько біля якогось гурту вродливих дівчат. Знаю, я б тоді набрався сміливості, став би зовсім іншою людиною; еге ж, могло б статися навіть і таке, що коли б якась дівчина запитала: «Котра тепер може бути година?» або «Що це там грають?» — я б легко й галантно схопився, не перекинувши навіть своєї склянки, не спіткнувшись об ослін, і, трохи схилившись, ступив би кроків півтора вперед і сказав би: «Прошу, мадемуазель, до ваших

послуг, це грають увертюру з «Діви Дунаю», або: «Щойно вибило шосту». Чи могла б тоді хоч одна людина в світі мені що закинути? Ні, кажу я вам. Дівчатка тільки позирнули б лукаво одна на одну, як завжди, коли я наважуюсь показати, що і в мене душа не з лопуцька, що й я розуміюся на світських манерах і знаю, як з дамами поводитись. Та заніс мене дідько в той триклятуший кошик із яблуками, і тепер мушу я на самоті курити свій лікувальний тютюн...

Але зненацька монолог студента Анзельма обірвався, бо в траві коло себе він почув якийсь дивний шелест, цвіркотіння, що незабаром перейшло на віти та листя бузини, яка схилилась над його головою. То здавалося, наче шелестить вітер у листі, то ніби пташки, граючись, пурхали поміж вітами й зачіпали їх крильми. Аж нараз щось зашепотіло, зажебоніло, немовби квіти задзвеніли кришталевими дзвіночками. Анзельм слухав і слухав. Та ось, він і сам не знав як, той шелест, і шепіт, і дзвін перейшли в ледь чутні слова:

— Тихше тут, тихше там, — вгору, вниз між гіллям, між пишного цвіту ми в'ємось, гойдаємось, між листям звиваємось. Сестрички, сестрички! Швидко, швидко вгору, вниз, — сонце вечірнє промінням стріляє, шурхотить вітрець, шелестить роса, квіти співають, пелюстками ворують, і ми співаємо в квітах і вітах. Швидко заблисне в небі зоря. Сестрички, сестрички! Пора нам, пора!..

Та чудна мова все не стихала. Студент Анзельм думав: «Це ж вечірній вітрець, та й годі, але сьогодні він аж наче словами вишіптує». Коли це над його головою ніби задзвонили кришталеві дзвіночки. Він глянув догори й побачив, як три змійки, виблискуючи зеленавим золотом, обвилися навколо віття і простягали свої голівки до вечірнього сонця. Тоді знову щось зашепотіло й зажебоніло ті самі слова, а змійки сповзали й здіймалися вгору і вниз, крізь листя й віти. І коли вони так звивалися, то здавалось, що з бузинового куща крізь темне листя сиплються тисячі смарагдових іскор. «Та це ж вечірнє сонце грає так у бузиновому кущі», — подумав студент Анзельм, але дзвіночки задзвеніли знову — й Анзельм побачив, що одна змійка простягла голівку до нього. Немов електричний струм пронизав його наскрізь, він весь затремтів, глянув застиглим поглядом угору й побачив двійко чудових синіх очей, що з невимовною тугою дивилися на нього, і невідоме досі почуття небесної втіхи й найглибшого болю немовби пронизало йому груди. І поки він, повний гарячої жаги, дивився в ті чудові очі, солодкі акорди кришталевих дзвіночків забриніли ще дужче, іскристі

смарагди посипалися на нього, оповили його золотим плетивом, вилискуючи тисячами іскор, граючись миготливим золотом барв. Бузиновий куш ворухнувся й промовив:

— Ти лежав у моїм холодочку, мій запах огортав тебе, але ти не зрозумів мене. Запах — це моя мова, коли його запалює кохання.

Вечірній легіт пролетів мимо й шепнув:

— Я дув на твої скроні, але ти не зрозумів мене. Подув — це моя мова, коли його запалює кохання.

Сонячне проміння пробилось крізь хмари, і його сяйво наче горіло словами:

— Я обливаю тебе гарячим золотом, але ти не зрозумів мене. Жар — це моя мова, коли його запалює кохання.

І що більше поринав Анзельм у погляд чудесних очей, то гарячіша ставала його туга, палкіша жага. І раптом усе зарухалось, заворушилося, немов прокинулось до радісного життя. Квіти пахли навколо нього, і їхній дух линув, ніби чудовий спів тисячі флейт, а відгомін того співу золоті вечірні хмарки, що летіли мимо, несли з собою в далекі краї. Але щойно останній промінь сонця зник за горами і присмерк простелив свій серпанок на землю, як пролунав ніби із далекої далини низький, грубий голос:

— Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі? Гей, гей, а хто там так пізно шука за горами проміння? Годі вам! Нагрілись на сонці та наспівалися! Гей, гей, ану крізь кущі, по траві, ану по траві, по воді! Гей, гей! До-до-лу!.. До-до-лу!

І голос розтанув, як гуркіт далекого грому, а кришталеві дзвіночки урвалися різким дисонансом. Все змовкло, і Анзельм побачив, як три змійки, виблискуючи в траві, проповзли до потічка, зашурхотіли, зашелестіли, бовтнули в Ельбу, а над хвилями, де вони зникли, спалахнув тріскотливо-зелений вогник, засвітився скісно в напрямку міста і зник.

ВІГІЛЯ ДРУГА

Як студента Анзельма вважали за п'яного й навіженого.

Прогулянка по Ельбі.

Бравурна арія капельмейстера Грауна.

Шлунковий лікар Конрад і бронзова перекупка

— Панич, мабуть, не сповна розуму! — сказала одна шановна городянка, що, вертаючись разом зі своєю родиною з прогулянки, зупинилась і, схрестивши руки на животі, спостерігала божевільні витівки студента Анзельма.

Бо той обійняв бузиновий стовбур і, звертаючись до віття та листя, безперестанку вигукував:

— О, хоч раз іще блиснить і засяйте мені, любі золоті змійки, хоч раз іще дайте почути ваші кришталеві голосочки! Хоч раз іще зазорійте мені, милі блакитні очі, хоч раз, бо загину з болю й гарячої туги за вами! — І він тяжко зітхав, жалісно охкав і трусив з нетерпінням та жагою бузину, яка, проте, замість відповіді, лише глухо й невиразно шелестіла листям і, здавалося, глузувала з горя студента Анзельма.

— Панич, мабуть, зовсім з глузду з'їхав, — знову сказала городянка, і від тих слів Анзельм неначе прокинувся з глибокого сну.

Немов його раптом облили холодною водою, щоб швидше розбуркати. Тепер тільки він ясно побачив, де був, і усвідомив, як дивний привид звабив його й довів до того, що він, сидячи тут без нікого, почав голосно розмовляти сам з собою. Збентежено дивився він на городянку й нарешті схопив капелюха з землі, щоб швидше піти. Аж ось надійшов батько родини, посадовив на траву дитину, яку тримав на руках, сперся на паличку й здивовано глянув на студента, прислухаючись до його слів. Потім підняв люльку та капшук з тютюном, що випав у студента, і, подаючи йому, сказав:

— Не лементуйте так страшно, паничу, й не морочте людей, коли тільки й біди, що забагато зазирали в чарочку, а краще йдіть додому і гарненько виспіться!

Студент Анзельм засоромився і лише простогнав:

— Ох!

— Ну-ну, — повів далі городянин, — нічого, це може трапитися з кожним, а особливо в таке велике свято, як сьогодні, не гріх звеселити своє серце зайвою чарчиною! І з слугами божими теж це буває. Ви ж, паничу, здається мені, кандидат богослов'я? Але, якщо дозволите, я натопчу собі люлечку вашим тютюнцем, бо мій скінчився.

Городянин сказав так, бо Анзельм хотів уже сховати тютюн і люльку в кишеню. І він поволі, обережно почав прочищати свою люльку й так само поволі її натоптувати. Тим часом до них підійшло кілька міських дівчат. Вони пошепталися нишком із городянкою і похихотіли між собою, поглядаючи на Анзельма. А йому здавалось, ніби він стоїть на гострих колючках, на розпечених цвяхах. Тільки-но він забрав люльку й капшук з тютюном, як кинувся геть від них, мов очманілий. Усе чудесне, що Анзельм шойно бачив, вилетіло йому з пам'яті, він усвідомив лише, що там, під бузи-

ною, голосно плів якусь несінітницю, і це для нього було найжахливіше, бо він давно вже відчував якусь огиду до всіх, хто розмовляє сам із собою. «Сатана з них промовляє», — казав їхній ректор, і Анзельм таки й справді в це вірив. Щоб його, кандидата богослов'я, вважали за п'яного на вшестя — навіть подумати страшно. Він хотів уже звернути в тополеву алею біля Козельського саду, коли почув позад себе голос:

— Пане Анзельме, пане Анзельме, і куди це ви, ради всіх святих, так поспішаєте?

Анзельм зупинився як укопаний, бо певен був, що на нього чигає якесь нове лихо. Голос почувся знову:

— Пане Анзельме, а йдіть до нас, ми на вас чекаємо біля річки!

Аж тепер студент зрозумів, що то проректор Паульман, його приятель. Він пішов назад до Ельби й застав там проректора з обома дочками і з реєстратором Гербрандом. Вони саме збиралися сісти в човен. Проректор Паульман запросив і студента покататися з ними по Ельбі, а потім провести вечір у нього вдома в Пірнаському передмісті. Студент Анзельм залюбки прийняв запрошення, бо тим самим думав уникнути лихкої долі, що сьогодні, як він гадав, тяжіла над ним. Коли вони перепливали річку, сама на тому боці, біля Антонського саду, запалили феєрверк. Зашурхотіли, засичали ракети, здіймаючись угору, запалахкотіли в повітрі світляними зорями, розприскуючись тисячами тріскотливих променів та іскор. Студент Анзельм замислено сидів біля весляра, та коли побачив у воді відбиток світла й іскор, що тисячами сичали в повітрі, йому привиділось, ніби річкою пливають золоті змійки. І все чудесне, що він бачив під бузиною, постало знову, немов живе, в його думках і почуттях, і знов охопила його невимовна туга, палка жага, яка так стискала йому груди судомно-болісним захватом.

— Ах, коли б це були ви, золоті змійки! Співайте мені, співайте! У вашому співі, може, з'являться знову любі, кохані сині очі! Ах! Чи не ви це там, під водою?

Так заволав студент Анзельм і сильно гойднувся в човні, наче хотів пірнути у хвилі.

— Ви збожеволіли, добродію, чи що? — гукнув весляр і схопив його за поли. Дівчата, які сиділи біля нього, злякано закричали і втекли на другий бік човна. Реєстратор Гербранд шепнув щось на вухо проректорові Паульману, той щось відповів, але студент Анзельм почув дише слова: «Таких нападів ще не було». Зараз же після того проректор Пауль-

ман підвівся, пересів ближче до Анзельма і, заклопотано взявши його за руку, спитав поважним, урочистим тоном:

— Як ви себе почуваєте, пане Анзельме?

Студент Анзельм мало не знепритомнів, бо душа його збурилась від шаленого роздвоєння, яке він даремно хотів угамувати. Він тепер ясно побачив, що примарне світло золотих зміюк — не що інше, як відбиток у річці феєрверка з Антонського саду, але невідоме досі почуття, — він і сам не знав, утіхи чи болю, — судомно стиснуло йому груди, і коли весляр ударив веслами по воді так, що вона, ніби гніваючись, захлюпотіла й зашуміла, в тім гомоні йому вчулось таємниче шепотіння: «Анзельме, Анзельме, чи ж ти не бачиш, як ми весь час пливемо перед тобою? Сестричка ж дивиться знов на тебе... вір... вір... вір нам!...» І йому здалося, що він бачить перед човном три зелено-вогненних смужки. Та коли потім тужно заглянув у воду, чи не визирнуть часом із хвиль звабливі очі, то впевнився, що то лише віддзеркалюються освітлені вікна близьких будинків. Мовчки сидів він у човні, борючись із собою в душі, але проректор звернувся до нього ще голосніше:

— Як ви себе почуваєте, пане Анзельме?

І студент дуже несміливо відповів:

— Ах, ласкавий пане проректоре, коли б ви знали, які дивні речі щойно привиділись мені наяву, з розплющеними очима, під бузиною, коло муру Лінкового саду, то ви б не гнівались на мене, що я, ніби який сновида...

— Гай, гай, пане Анзельме, — перебив його проректор Паульман, — я завжди вважав вас за солідного юнака, але снити завидна, снити з розплющеними очима, а потім раптом наміряться стрибнути в воду, на це... пробачте мені... здатні лише божевільні або дурні!

Студента Анзельма зовсім засмутили суворі слова його приятеля. Тоді озвалася старша Паульманова донька Вероніка, гарненька, квітуча дівчина років шістнадцяти:

— Але ж, любий татку, з паном Анзельмом сталося, мабуть, щось надзвичайне, і він, певне, тільки думає, що не спав, а насправді заснув під бузиною, і йому привиділась та вся нісенітниця та й засіла міцно в голову.

— Крім того, дорога мадемуазель і шановний проректоре, — вступив у розмову реєстратор Гербранд, — хіба ж не можна впасти наяву в такий собі мрійливий сон? Справді, зі мною таке було одного разу в пообідню пору за кавою, коли я, так би мовити, куняв, бо в цей, власне, момент і відбувається тілесне й духовне травлення, ото ж я тоді й зга-

дав, немов у якомусь натхненні, де лежить загублений акт; а то ще вчора таким самим чином серед білого дня затанцював у мене перед розплющеними очима чудесний великий готичний шрифт латинського письма.

— Ах, шановний реєстраторе, — промовив на те проректор Паульман, — ви завжди мали нахил до поетичності, а через неї легко впасти у фантастику та романтику.

Але студентові Анзельму було приємно, що його вирядували з прикрого становища і тепер не вважатимуть за п'яного чи божевільного. І хоч уже стало досить темно, він уперше, як йому здалося, помітив, що у Вероніки прекрасні сині очі, і навіть не згадав уже про ті чудові оченята, які бачив у бузині.

Студент Анзельм взагалі забув пригоду під бузиновим кушем, він тепер знов відчув себе легко й радісно і дійшов навіть до того, що взяв за руку Вероніку, свою захисницю, допомагаючи їй вийти з човна, а коли вона подала йому свою, Анзельм, не довго думаючи, так спритно й так щасливо провів її додому, що тільки раз і посковзнувся, а оскільки на всій дорозі була одна лише калюжа, то біла сукня Вероніки не дуже забруднилася. Щаслива зміна, що сталася з студентом Анзельмом, не пройшла повз увагу проректора Паульмана. Він знову відчув до нього симпатію і попрохав вибачення за суворі слова, сказані раніше.

— Еге ж, — додав він, — бувають випадки, коли певні фантазії часто з'являються людям і добре-таки даються взнаки, але це тілесна хвороба, від неї дуже стають у пригоді п'явки, що їх, *salva venia*¹, треба ставити до заду, як довів один славетний, нині вже покійний, учений.

Студент Анзельм тепер і сам не знав, чи він був п'яний, причинний, а чи, може, хворий; у всякому разі, йому здавалося, що п'явки зовсім тут зайві, бо всі попередні привиди зникли, і чим більше щастило йому виявити гречності до гарненької Вероніки, тим веселіше він себе почував. Після скромної вечері вони стали розважатись, як звичайно, музикою. Студент Анзельм сів за клавір, і Вероніка заспівала чистим, дзвінким голоском.

— Дорога мадемуазель, — сказав реєстратор Гербранд, — ваш голосок — це справжній кришталевий дзвіночок!

— Е, це вже ні! — вихопилося у студента Анзельма, він і сам незчувся як, і всі подивились на нього здивовано й знія-

¹ Пробачте на слові (лат.).

ковіло. — Кришталеві дзвіночки дзвенять у бузиновому куші, і як же гарно, як гарно, — промурмотів він уже нишком.

Тоді Вероніка, поклавши руку йому на плече, запитала: — Що це ви таке говорите, пане Анзельме?

І студент раптом знов повеселішав і почав грати. Проректор Паульман дивився на нього похмуро, реєстратор Гербранд поклав ноти на пюпітр і чудесно проспівав бравурну арію капелмейстера Грауна. Студент Анзельм грав ще дуже довго і виконав разом із Веронікою дует, який скомпонував сам проректор Паульман, і до всіх повернувся найкращий гумор. Було вже досить пізно, і реєстратор Гербранд узяв капелюха й палицю, коли це до нього підійшов проректор Паульман і таємниче шепнув:

— А чи не краще буде, шановний реєстраторе, як ви самі скажете славному панові Анзельму... ну, пам'ятаєте, про що ми перед тим з вами говорили.

— Залюбки, — промовив реєстратор Гербранд і, коли всі посідали, одразу почав таку мову: — Є в нашому місті один старий чоловік, дивний і химерний; кажуть, що він бавиться різними таємничими науками. Та оскільки, власне, таких наук не існує, то я вважаю його за вченого антиквара, ну, а ще за досвідченого хіміка. Я маю на думці нашого таємного архіваріуса Ліндгорста. Він живе, як ви самі знаєте, самотньо в своєму відлюдному старому будинку, і в вільні від служби години його завжди можна застати в бібліотеці або в хімічній лабораторії, куди він, проте, нікого не пускає. Там є в нього, крім багатьох рідкісних книг, ще й певна кількість арабських, коптських та й інших манускриптів, писаних дуже дивним письмом, яким жодна з відомих мов не користується. Ось він і бажає майстерно скопіювати їх і потребує людину, що справді вміє володіти пером і зможе до найменшої цяточки відтворити на пергаменті всі знаки, та ще й неодмінно тушшю. Він велить працювати в окремій кімнаті під його власним наглядом і, крім харчів, платитиме по талюру за кожний день праці та обіцяє ще й гарний подарунок, якщо праця буде щасливо закінчена. Працювати треба щодня від дванадцятої до шостої. Від третьої до четвертої — обід і відпочинок. Він уже з кількома юнаками робив марні спроби скопіювати манускрипти, тому й попросив мене найти йому вправного каліграфа: а я й згадав про вас, любий пана Анзельме, бо знаю, що ви й дуже гарно пишете, і дуже вправно й чисто малюєте. Отож, якщо бажаєте в цю важку для вас пору до вашого призначення заробляти щодня по талюру, з подарунком на додачу,

то будьте ласкаві завтра рівно о дванадцятій зайти до пана архіваріуса, а де він мешкає, вам скажуть. Але, боронь боже, не капніть чорнилом на копію, бо тоді доведеться починати все наново, а як на оригінал, то пан архіваріус може викинути вас у вікно, бо він дуже сердитої вдачі.

Студент Анзельм щиро зрадів з пропозиції реєстратора Гербранда. Адже ж ніхто так чисто не писав і не малював, як він, йому страх як подобалось копіювати різні каліграфічні оздобы. Тому він якнайкрасніше подякував своїм добродіям і пообіцяв завтра ж таки піти до архіваріуса.

Вночі студентові Анзельму тільки й снилося, що блискучі таляри та їхній приємний дзенькіт. Але хто ж може гудити за таке сердегу, якого ледащиця доля стільки разів ошукувала в найкращих надіях, який мусив рахувати кожний гріш і відмовлятися від розваг, що їх потребує юність.

Рано-вранці другого дня він зібрав свої олівці, воронові пера, китайську туш, бо кращого приладдя, думав він, і сам архіваріус не знайде. Перш за все він оглянув та впорядкував свої каліграфічні праці й малюнки, щоб показати їх архіваріусові на доказ, що може виконати його роботу. Все йшло якнайкраще. Здавалось, його вела щаслива зірка: краватка сиділа добре, ніде ніщо не розпоролось, жодна петелька на чорних шовкових панчохах не порвалась, вичищений капелюх ні разу не впав у пилюку. Одне слово, рівно о пів на дванадцятю студент Анзельм у синяво-сірому сюртуці, в чорних оксамитових штанах, із сувоєм каліграфічних праць та малюнків під пахвою, з пером у кишені, стояв уже в Замковому провулку, в крамниці Конраді, де випив одну... а може, й дві чарочки найкращого шлункового лікеру, бо ось тут, думав він, ляскаючи себе по порожній поки що кишені, задзвенять скоро таляри. Хоч дорога до відлюдної вулиці, де стояв старезний будинок архіваріуса Ліндгорста, була довга, студент Анзельм опинився перед дверима ще до дванадцятої. Він почав роздивлятися великий молоток на дверях у вигляді бронзового обличчя. Але щойно при останньому могутньому ударі годинника з вежі церкви Воздвиження він хотів узятися за той молоток, як раптом металеве обличчя засвітилось гидким синім світлом і розтяглося в мерзенну посмішку. Ах! Та це ж обличчя перекупки з-під Чорної брами! Гострі зуби заклацали в роззявленім роті, і звідтіль зарипіло, захрипіло: «Дуррню! Дуррню! Дуррню! Стррривай, стррривай! Чому тікаєш! Дуррню!»

Злякано відсахнувся студент Анзельм назад і хотів схопитися за одвірок, але вхопився якимось рукою за шнурок

дзвінка і потягнув його. Дзвінок раптом задзеленчав усе гучніше й гучніше, і те різке дзеленчання глузливою луною покотилось по цілому будинку: «Чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину!» Анзельма охопив жах і корчами пронизав усе тіло. Шнурок дзвінка звис униз і обернувся на білу, прозору велетенську змію, що обвилася навколо нього і стиснула, все міцніше й міцніше затягуючи свої кільця, аж крихкі його кості затріщали, кров бризнула з жил, просочилася в прозоре тіло змії і забарвила її в червоне. «Убий мене, убий мене!» — намагався він крикнути в смертельній розпуці, але натомість лише глухо захрипів. Змія підвела голову і приклала довгого гострого язика з розпеченого металу Анзельмові до грудей; раптом різкий біль спинив йому пульс. Анзельм знепритомнів. А коли знову прийшов до пам'яті, то лежав на своїй убогій постелі, а перед ним стояв проректор Паульман і казав:

— І що це ви за коники викидаєте, скажіть мені ради всіх святих, любий пане Анзельме?

ВІГІЛІЯ ТРЕТЯ

*Відомості про родину архіваріуса Ліндгорста.
Сині очі Вероніки.
Реєстратор Гербранд*

— Дух споглянув на воду, і тоді вона зануртувала, зашуміла в пінявих хвилях, заревіла й ринула в безодню, яка розверзла свою чорну пашу, щоб захланно її поглинути. Наче горді переможці, підняли гранітні скелі вгору свої вкороновані шпильми голови, захищаючи долину, поки сонце не прийняло її в своє материнське лоно й не огорнуло палким промінням, немов у гарячих руках плекаючи і гріючи її. Тоді прокинулись із глибокого сну тисячі зародків, що дрімали під пустельним піском, і простягли свої зелені листочки й стебла до материного обличчя; і квітки, сміючись, як діти, спочивали в чашечках та бруньках, ніби в зелених колисках, аж поки, збуджені матір'ю, не прокинулись і не вбралися в променисті шати, які матуся, їм на втіху, оздобила тисячами розмаїтих барв. Але посеред долини височів чорний пагорок, що здіймався й опускався, наче груди людини, зворушеної палкою жагою. Із безодні виривалися випари і, збираючись у величезні хмари, злісно намагались огорнути материне обличчя. А вона викликала буревія, що пройшов поміж них, руйнуючи все. І коли чистий промінь

знову торкнувся чорного пагорка, він, сповнений захвату, випустив чудову вогненну Лілею, що розкрила свої прекрасні пелюстки, немов чудесні уста, щоб сприйняти солодкі материні поцілунки. Тоді з'явилося у долині блискуче світло — це був юнак Фосфор. Його зустріла вогненна Лілея і, охоплена палким нестримним коханням, почала благодіяти: «Будь моїм вічно, прекрасний юначе, бо я кохаю тебе і загину, коли ти мене покинеш!» Сказав тоді юнак Фосфор: «Я хочу бути твоїм, прекрасна квітко, але тоді тобі доведеться покинути, як невдячній дитині, батька й матір, доведеться забути своїх подруг, ти забажаєш стати величнішою і могутнішою за все, що тепер, як рівня тобі, радіє з тобою. Пристрасть, що тепер цілющо зігріває все твоє єство, розбившись на тисячі променів, буде тільки тебе мучити й мордувати. Бо почуття викличе нове почуття, і найбільша вітха, що запалить у тобі іскра, кинута мною, стане безнадійним болем, в якому ти загинеш, щоб відродитися в новому образі. Ця іскра — думка». — «Ах, — благала Лілея, — хіба ж я не можу бути твоєю в тому жару, що в мені пашить? Хіба ж я палкіше тебе кохатиму, ніж тепер, хіба зможу дивитись на тебе так, як тепер, коли ти мене знищиш?» Тоді юнак Фосфор поцілував її, і, немов пронизана світлом, вона спалахнула полум'ям, з якого вийшла інша істота, що, швидко покинувши долину, полинула в безмежні простори, не дбаючи ні за подруг юності, ні за коханого юнака. А він оплакував утрату коханої, бо його ж привела в ту самотню долину тільки безмежна любов до прекрасної Лілеї, і гранітні скелі схилили свої голови, співчуваючи юнаковому горю. Але одна з них відкрила своє лоно, і звідти вилетів, зашумівши крильми, чорний дракон і сказав: «Мої брати, метали, сплять там, у середині, а я завжди бадьорий і веселий і хочу тобі допомогти». Ширяючи вгору і вниз, дракон нарешті схопив істоту, яка виникла з Лілеї, поніс її на пагорок і обійняв своїми крильми, і з неї знов стала Лілея. Але невідступна думка розривала її душу, і любов до юнака Фосфора перейшла в пекучий біль, від якого, овіяні отруйними випарами, зів'яли і вмерли квітки, що так раділи, поглядаючи на них. Юнак Фосфор одягнувся в блискучий обладунок, що вигравав тисячами різнобарвних променів, і став на поєдинок з драконом. Той своїми чорними крильми бив об юнаків панцир так, що він аж дзвенів; від того могутнього дзвону знов ожили квітки і, немов барвисті пташки, запурхали навколо дракона; врешті той знесилів і шез у глибинах землі. Лілея була звільнена. Юнак Фосфор обійняв її, повний палкої жаги небесного

кохання, і всі квітки, ба навіть високі гранітні скелі, почали славити її радісним співом як королеву долини.

— Дозвольте, та це ж тільки орієнтальна пишномовність, шановний пане архіваріусе, — сказав реєстратор Гербранд, — а ми вас просили розповісти нам, як ви часто робите, про ваше дуже цікаве життя, ну і трохи про ваші пригоди під час мандрів, але тільки щось правдиве.

— Ну й що ж, — сказав архіваріус Ліндгорст, — те, що я вам оце розповів, — найправдивіше з усього, що я можу вам сказати, добрі люди, і стосується певною мірою і мого життя. Бо я родом саме з тієї долини, і вогненна Лілея, що стала наприкінці королевою, — моя пра-пра-пра-прабабуся, а тому я, власне кажучи, — принц.

Усі зареготали.

— Еге ж, смійтеся на здоров'я, — повів далі архіваріус Ліндгорст. — Усе те, що я розповів, і то лише загально, може вам видатися безглуздою химерою, а проте це не якась нісенітниця чи вигадка, а щира правда. Та коли б я знав, що ця любовна історія, якій я завдячую своїм походженням, так мало вам сподобається, то я б краще розповів деякі новини, що про них учора довідався від свого брата.

— Що? Як? То у вас є брат, пане архіваріусе? Де ж він? Де живе? Також на державній службі чи, може, вчений без постійного місця праці? — так питали його з усіх боків.

— Ні, — відповів архіваріус байдуже і спокійно, беручи пучку табаки. — Він ступив на погану дорогу — подався в дракони.

— Як ви зволили сказати, найшановніший пане архіваріусе? — перепитав реєстратор Гербранд. — У дракони?

— У дракони? — залунало з усіх боків.

— Атож, у дракони, — підтвердив архіваріус Ліндгорст. — З розпачу. Ви знаєте, панове, що мій батько недавно помер — щонайбільше триста вісімдесят п'ять років тому, і через те я ще й досі ношу жалобу. Він заповів мені, своєму улюбленцеві, розкішний онікс, якого дуже хотів мати мій брат. Ми так непристойно з ним сварилися біля батькової труни, що небіжчикові аж терпець урвався, він схопився і потурих сходами мого лихого брата. Той так розсердився, що пішов негайно в дракони. Тепер він живе в кипарисовім гаю біля самого Туніса і стереже там славнозвісний містичний карбункул, на який зазіхає один шибайголова з некромантів, що мешкає тепер на літній дачі в Лапландії. Тому брат може відлучатися лише на якихось чверть години, коли некромант доглядає у своєму саду саламандрові грядки, і

тоді швиденько розповідає мені всі новини, які стались у верхів'ях Нілу.

І вдруге всі присутні зареготали, але студентові Анзельму стало якось моторошно, і він не міг глянути в нерухомі, поважні очі архіваріуса Ліндгорста, щоб внутрішньо не здригнутися, сам не знаючи від чого. Особливо ж дивно діяв на нього грубий, металевий голос архіваріуса Ліндгорста, що ніби заморожував його. Мети, задля якої реєстратор узяв його з собою до кав'ярні, здавалось, неможливо було досягнути. Після лихого пригоди перед домом архіваріуса Ліндгорста студент Анзельм ніяк не зважувався навідатися туди вдруге, бо був глибоко переконаний у тому, що лише випадок урятував його коли не від смерті, то від божевілья. Проректор Паульман саме проходив вулицею, коли він непритомний лежав перед дверима, а якась стара жінка, поставивши вбік свого кошика з пиріжками та яблуками, поралась біля нього. Проректор Паульман негайно викликав ноші й наказав перенести його додому.

— Хай думають про мене все, що хочуть, — сказав студент Анзельм, — хай навіть вважають за дурня, хай! Але з молотка на дверях шкірилось тоді на мене проклятуще обличчя відьми з-під Чорної брами. Що потім сталося, краще не говорити, але якби я опритомнів і побачив над собою стару відьму з яблуками, — бо стара, що поралась коло мене, була саме вона, — то зі мною вмиг стався б удар або я б збожеволів.

Хоч як переконували його проректор Паульман та реєстратор Гербранд, хоч як доводили, що то була просто перекупка, все марно, і навіть синьоока Вероніка не спромоглася розвіяти глибоку задуму, в яку він поринув. Його й справді вважали тепер за причинного й почали шукати засобів, як би його розважити. На думку реєстратора Гербранда, йому ніщо б так не допомогло, як праця в архіваріуса Ліндгорста, а саме — копіювання манускриптів. Треба було тільки якось познайомити його з архіваріусом Ліндгорстом, а оскільки реєстратор Гербранд знав, що той майже кожного вечора відвідує одну відому кав'ярню, то й запросив студента Анзельма випити з ним у тій кав'ярні на його ж, реєстраторові, гроші по склянці пива та викурити люльку, щоб так чи інакше познайомитися з архіваріусом і домовитися з ним про копіювання манускриптів, на що студент Анзельм вдячно погодився.

— Бог вас винагородить, дорогий реєстраторе, коли ви якось напоумите цього хлопця, — мовив проректор Паульман.

— Бог вас винагородить, — і собі сказала Вероніка, підводячи побожно вгору очі й палко думаючи про те, що студент

Анзельм уже й тепер дуже приємний юнак, хої і не сповна розуму!

І коли архіваріус Ліндгорст, із капелюхом і паличкою в руці, хотів уже вийти з кав'ярні, реєстратор Гербранд швидко схопив студента Анзельма за руку і, заступаючи дорогу архіваріусові, промовив до нього:

— Найшановніший пане таємний архіваріусе, ось студент Анзельм, який, маючи великий хист до каліграфії і малювання, хотів би копіювати ваші рідкісні манускрипти.

— Мені надзвичайно приємно, — швидко сказав архіваріус Ліндгорст і, надівши на голову трикутну солдатську шапку та відштовхнувши вбік реєстратора Гербранда й студента Анзельма, квапливо затупотів униз сходами, а ті обидва, вкрай спантеличені, лишилися стояти, дивлячись на двері, якими він так грюкнув, що аж завіси забряжчали.

— Ото вже дивак! — мовив реєстратор Гербранд.

— Ну й дивак, — промурмотів і собі студент Анзельм, почувуючи, як по жилах у нього пройшов мороз і скував його тіло.

Але всі відвідувачі засміялись і сказали:

— Архіваріус був сьогодні знов не в гуморі, та завтра він буде напевне лагідний і не промовить ні слова, тільки дивитиметься на кільця диму із своєї люльки або читатиме газету, тож не треба на це зважати.

«Бо й правда, — подумав студент Анзельм, — хто б це брав до серця. Хіба ж архіваріус не сказав, що йому буде дуже приємно, коли я копіюватиму його манускрипти? І чому реєстратор Гербранд заступив йому дорогу, коли він саме хотів іти додому? Ні, ні, насправді він гарний чоловік, той таємний архіваріус Ліндгорст, і на диво приязний, тільки якось химерно висловлюється. Але хіба це мені вадить? Завтра рівно о дванадцятій піду до нього, хай навіть проти мене стане сотня бронзових баб із яблуками».

ВІГІЛІЯ ЧЕТВЕРТА

Меланхолія студента Анзельма.

Смарагдове люстро.

Як архіваріус Ліндгорст полетів шулікою, а студент Анзельм нікого не зустрів

Хотілося б мені, любий читачу, отак просто самого тебе запитати, чи не мав ти в своєму житті годин або навіть днів і тижнів, коли всі твої звичайні справи і вчинки збуджували

в тобі лише болісне незадоволення і все, що раніше було для твоїх почуттів та думок важливе й гідне уваги, починало раптом здаватися банальним і нікчемним? Ти й сам тоді не знав, що діяти, куди подітись; твої груди хвилювало невимірне передчуття, що десь колись має здійснитися високе бажання, яке переходить за межі всіх земних утіх і яке дух, немов суворо вихована, боязка дитина, не наважується висловити; і в тій тузі за чимось невідомим, що скрізь, де ти не йшов, де не ставав, наче запашна мрія, оповивала тебе прозорими образами, які розпливалися від пильного погляду, ти ставав німий до всього, що тебе оточувало. Ти вештався всюди похмурий, немов безнадійно закоханий, і буденні турботи людського строкатого натовпу не викликали в тобі жодного болю, жодної радості, наче ти не належав уже до цього світу. Якщо ти, ласкавий читачу, був коли в такому настрої, то з власного досвіду знаєш стан, в якому перебував студент Анзельм. Взагалі хотів би я, щоб мені вже й тепер пощастило викликати в твоїй уяві, ласкавий читачу, живий образ студента Анзельма; бо й справді, за ті нічні безсонні години, які я просиджую, щоб записати його вкрай дивну історію, я маю розповісти ще стільки незвичайного, яке, немов дивовижний привид, відсуває повсякденне життя звичайних людей у блакитну далину, що мені аж боязко стає, чи ти часом не перестаєш вірити в існування студента Анзельма й архіваріуса Ліндгорста, або ще, бува, в тебе з'являться несправедливі сумніви і щодо самого проректора Паульмана та реєстратора Гербранда, хоч вони, оці вищезазначені шановні мужі, ще й досі гуляють по Дрездену. Спробуй, ласкавий читачу, в чарівному царстві, повному прекрасних чудес, які викликають могутні хвилі найвищої втіхи і найглибшого жаху, в царстві, де сувора богиня ледь відхиляє покривало і ми, сподіваючись побачити її обличчя, бачимо часто лише усмішку, що промайне в її поважному погляді, а вона лише жартома побавить вас розмаїтими дивами, ніби мати своїх любих дітей, — еге ж, у тому царстві, яке часто відкриває нам дух, принаймні уві сні, спробуй, доброзичливий читачу, розпізнати знайомі образи, які оточують тебе щодня або, як ми звикли казати, в буденному житті, тоді й повіриш, що те чудове царство лежить значно ближче до тебе, ніж ти гадав: саме цього, власне, я щиро й бажаю, саме тому й намагаюся розповісти тобі дивну історію про студента Анзельма.

Отож, як сказано, студент Анзельм від того вечора, коли побачив архіваріуса Ліндгорста, впав у якусь мрійну задуму,

що робила його нечутливим до всіх зовнішніх дотиків звичайного життя. Він почував, як невідоме щось ворухилось у глибині його ества і завдавало йому тієї блаженної скорботи, що, власне, і є тугою, яка заповідає людині інше, вище існування. Найкраще бувало йому тоді, коли він на самоті блукав луками та лісами і, ніби відірвавшись від усього, що єднало його з жалюгідним життям, міг найти самого себе в спогляданні тих розмаїтих образів, які поставали в його уяві. Так одного разу, коли Анзельм, вертаючись із далекої прогулянки, проходив повз той незвичайний куш бузини, під яким колись, немов зачарований, бачив так багато дивовижного, він відчув якийсь дивний потяг до рідної місцини на зеленому моріжку, але щойно сів там, як усе, що тоді в невимовному захваті бачив і що немов чужою силою було витиснуте з його душі, знов постало перед ним у найсвіжіших барвах, наче живе. Ба навіть ясніше, ніж тоді, він побачив, що чудесні блакитні очі належать Золотисто-зеленій Змійці, яка звивалася в бузині. Певне, то її струнке тіло, звиваючись, іскрами розсипало кришталеві звуки, що сповнили його втіхою і захватом. Так, як і тоді, на вшестя, він обійняв бузиновий куш і вигукнув у віття й листя:

— Ах, ще хоч раз звинься, блисни, майни поміж віттям, кохана Золота Змійко, щоб я тебе побачив!.. Ще хоч раз глянь на мене своїми прекрасними очима! Ах, я кохаю тебе і з туги й жалю загину, коли ти не вернешся!

Але всюди було тихо й глухо, лише, як і тоді, невиразно шелестів своїми вітами й листям бузиновий куш. Проте студентові Анзельму здавалось, ніби тепер він знає, що так непокоїть його душу, чому така болісна, безмежна туга розриває йому груди.

— Це означає, — сказав він, — що я тебе кохаю від щирого серця, до самої смерті, прекрасна Золота Змійко, що я без тебе жити не зможу і загину в безнадії та горі, коли не побачу тебе, коли не матиму тебе як кохану свого серця. Але я знаю, ти будеш моя, і тоді здійсниться все, що провіщали мені чудесні сни з іншого, вищого світу.

Тепер щовечора, тільки-но сонце розсипало своє іскристе золото на вершинах дерев, студент Анзельм ходив до бузинового куща і волав найжаліснішим голосом до віття й листя, кликав свою кохану Золотисто-зелену Змійку. І ось одного разу, коли він отак виливав свої жалі, перед ним з'явився довготелесий худий чоловік, загорнутий у світло-сірий плащ, і скрикнув, блиснувши великими вогнистими очима:

— Гей, гей! А хто тут скаржитися і вищить? Гей, гей! Та це ж пан Анзельм, що хоче копіювати мої манускрипти!

Студент Анзельм неабияк злякався того могутнього голосу, бо це ж був той самий голос, що тоді, на вшестя, вигукував: «Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі?» — і таке інше. З подиву й переляку він не міг і слова вимовити.

— Ну що з вами, пане Анзельме? — спитав архіваріус Ліндгорст (бо цей чоловік у світло-сірому плащі і був архіваріусом Ліндгорстом). — Чого ви хочете від бузинового куща? І чому ви не прийшли до мене розпочати роботу?

І справді, студент Анзельм ще й досі не міг присилувати себе піти до архіваріуса Ліндгорста додому, хоч того вечора цілком уже був відважився. Але тепер, коли його прекрасні мрії перебито, та ще й перебив їх той самий ворожий голос, що й тоді забрав у нього кохану, Анзельм не стримався і, охоплений тяжким розпачем, крикнув:

— Хоч вважайте мене за божевільного, хоч ні, пане архіваріусе, мені байдужісінько, але ось тут, на цьому куші, я бачив на вшестя Золотисто-зелену Змійку... ах, вічну кохану моєї душі, і вона промовляла до мене чудесним кришталевим голосом, але ви... ви, пане архіваріусе, так страшно зарепетували й закричали над водою...

— Хіба, мій добродію? — перебив його архіваріус Ліндгорст, беручи пучку табаки і якимось дивно усміхаючись.

Студент Анзельм відчув, коли почав говорити про ту пригоду, як у нього відлягло від серця, і йому здалося, що він таки має рацію, відверто звинувативши архіваріуса, бо напевне ж то він гримів з далини. Набравшись відваги, Анзельм промовив:

— Ну, то я вам розповім усе про той фатальний випадок, що стався зі мною на вшестя, а тоді можете говорити, робити і взагалі думати про мене що хочете. — І він розповів про всі ті дивні події, від злосчасного кошика з яблуками до втечі трьох золотисто-зелених зміюк у воду. І про те, як люди вважали його за п'яного, а то й за божевільного. — Все це, — закінчив студент Анзельм, — я сам бачив, і глибоко в моїх грудях ще й досі лунає відгомін їхніх чистих, любих голосів, що промовляли до мене; то напевне був не сон, і поки я не вму з кохання й туги, то буду вірити в зелено-золотистих зміюк, незважаючи на вашу посмішку, шановний пане архіваріусе; я ж бачу, що ви саме цих зміюк вважаєте за витвір моєї розпаленої, перенапруженої фантазії.

— Анітрохи, — відповів архіваріус якнайспокійніше, — золотисто-зелені змійки, яких ви, пане Анзельме, бачили в

бузині, були три мої доньки, і певне, що ви закохалися в блакитні очі наймолодшої, Серпентини. Зрештою, я вже знав це на вшестя, і через те, що мені дома, коло робочого столу, надокучив їхній гомін та галас, я й крикнув дівчиськам, що час додому, бо вже й сонце заходило, і вони досить навітшалися співами та напилися проміння.

Студентові Анзельму здавалось, ніби йому лише ясними словами сказали те, що він сам давно вже відчував, і хоч йому ввижалося, що бузиновий куш, мур, моріжок і всі речі навколо починають тихо крутитися, проте він підбадьорився і хотів щось сказати, та архіваріус не дав, а швидко зняв рукавичку з лівої руки і, піднісши до очей студентові перстень з каменем, що дивно яскрів і мінився, сказав:

— Гляньте-но сюди, шановний пане Анзельме, те, що ви побачите, може вас дуже втішити.

Студент Анзельм глянув і — о диво! — з коштовного каменя, наче з вогненного фокуса, приснуло на всі боки проміння, що з'єдналось у ясне, блискуче кришталеве люстерко, де, химерно вигинаючись, то літаючи, то сплітаючись, танцювали і стрибали три золотисто-зелених змійки. І коли їхні стрункі тіла, виблискуючи тисячами іскор, торкались одне одного, тоді бриніли чудесні акорди, наче кришталеві дзвіночки, середня змійка з жагою і тугою витягала голівку з люстерка, а її сині очі промовляли: «Чи знаєш же ти мене? Чи віриш мені, Анзельме? Тільки в вірі — кохання; чи зможеш ти кохати?»

— О Серпентино, Серпентино! — вигукнув Анзельм у несамовитому захваті.

Та архіваріус Ліндгорст швидко дмухнув на люстерко, і проміння, полускуючи, увійшло назад у фокус, а на руці знов заблищав лише невеликий смарагд, на який архіваріус натягнув рукавичку.

— А що, бачили золотих змійок, пане Анзельме? — запитав архіваріус Ліндгорст.

— Ах, боже, бачив! — скрикнув студент. — І бачив дорогу, кохану Серпентину.

— Тихо! — промовив архіваріус Ліндгорст. — Досить на сьогодні! Зрештою, коли будете в мене працювати, то зможете частенько бачити моїх дівчаток, власне, я даватиму вам таку втіху, аби лиш ви працювали як слід, себто: якнайдокладніше і найчистіше копіювали кожний знак. Але ж ви до мене зовсім не приходите, хоч реєстратор Гербранд і запевняв, що незабаром конче з'явитесь, і тому я кілька днів марно чекав на вас.

Щойно архіваріус Ліндгорст назвав ім'я Гербранда, як студент Анзельм одразу відчув, що справді стоїть обома ногами на землі, що він таки студент Анзельм, а цей чоловік перед ним — справді архіваріус Ліндгорст. Архіваріусів байдушкий тон, різко контрастуючи з дивовижними явищами, які він викликав як справжній некромант, мав у собі щось моторошне, колючий погляд його блискучих очей, що, немов із футляра, виглядали з кошачих ям худого, зморшкуватого обличчя, ще додавав страху, і студента охопило те ж саме почуття жаху, що й у кав'ярні, коли архіваріус оповідав так багато дивовижного. Він ледве опанував себе, і коли архіваріус запитав ще раз: «Ну, то чому ж ви не прийшли до мене?» — примусив себе розказати все, що сталося з ним біля дверей.

— Любий пане Анзельме, — мовив архіваріус, коли студент закінчив свою розповідь, — любий пане Анзельме, я добре знаю перекупку з яблуками, про яку ви зволите говорити. Та негідниця й мені насолрила, але що вона влізла в бронзовий молоток при дверях, щоб відганяти приємних мені відвідувачів, то це вже справді таке паскудство, що далі нікуди. Візьміть, будь ласка, шановний пане Анзельме, оцю пляшечку, і коли завтра о дванадцятій прийдете до мене й коли знов яка личина буде шкіритись і скреготіти зубами, то бризніть їй на ніс трохи оцієї рідини, і все буде гаразд. А тепер бувайте, любий пане Анзельме. Я ходжу трохи швидко і тому не запрошую вас іти разом зі мною до міста. До побачення завтра о дванадцятій годині.

Архіваріус дав студентові Анзельму невеличку пляшечку з золотисто-жовтою рідиною і пішов так швидко, що в глибокому присмерку, який тим часом спустився на землю, здавалося, ніби він летить у долину, а не сходить. Він був уже поблизу Козельського саду, коли здійнявся вітер, розвіяв поли його широкого сюртука так, що вони знялись у повітрі, наче пара великих крил, і студентові Анзельму, який зачудовано дивився вслід архіваріусові, здалося, ніби великий птах розгорнув крила, готуючись летіти. І саме коли студент пильно вдивлявся в присмерк, перед ним, зашелестівши крильми, знявся високо в повітря сірий шуліка. Анзельм тепер добре бачив, що сіра постать, яку він ще й досі вважав за архіваріуса, була шулікою, хоч і не міг зрозуміти, куди ж це так раптово зник архіваріус.

— А може, це він і полетів своєю власною персоною, — сказав студент Анзельм сам до себе, — бо я тепер добре знаю і почуваю, що всі ті образи з далекого чудового світу,

які я бачив раніше тільки в дивних снах, увійшли тепер у моє життя і кепкують із мене. Та що буде, те й буде! Тільки ти живеш і гориш у моїх грудях, дорога, кохана Серпентино! Тільки ти можеш угамувати мою безмежну тугу, що розриває моє єство. Ах, коли ж я гляну в твої прекрасні очі, кохана, люба Серпентино! — Так вигукнув студент Анзельм уже вголос.

— Яке ж погане, нехристиянське ім'я, — пробурчав хтось басом біля нього, мабуть, вертаючись із прогулянки.

Студент Анзельм вчасно згадав, де він, і заквапився додому, думаючи нишком: «Ото буде справжня халепа, коли я тепер зустріну проректора Паульмана або реєстратора Гербранда». Але не зустрів нікого з них.

ВІПЛІЯ П'ЯТА

*Пані радниця.
Cicero, «De officiis»¹.
Мавпи та інша сволота.
Стара Ліза.
Рівнодення*

— Анзельмові вже ніщо в світі не допоможе, — сказав проректор Паульман, — марні всі мої добрі поради, всі напучування; він ні до чого не береться, хоч у нього найкращі успіхи в науках, а вони ж усьому основа.

Але реєстратор Гербранд зауважив, хитро, таємниче усміхаючись:

— Почекайте лишень, дорогий проректоре; Анзельм — химерний суб'єкт, але з нього ще будуть люди, і коли я кажу: люди, це означає: або таємний секретар, або навіть і радник.

— Рад... — почав проректор, украй здивований, і слово застрягло йому в роті.

— Ша, ша! — повів далі реєстратор Гербранд. — Я знаю, що кажу! От уже два дні він сидить у архіваріуса Ліндгорста і копіює манускрипти. Архіваріус учора ввечері сказав мені в кав'ярні: «Славного хлопчину порекомендували ви мені, шановний, з нього будуть люди!» А коли взяти до уваги архіваріусові зв'язки... ша, ша, про це поговоримо через рік.

З цими словами реєстратор, хитро усміхаючись, вийшов, а проректор, зацікавившись з подиву й цікавості, так і залишив-

¹ Цицерон, «Про обов'язки» (лат.).

ся, немов прикутий, сидіти на стільці. Але на Вероніку ця розмова справила зовсім інше враження. «Хіба ж я не знала, — думала вона, — що пан Анзельм дуже розумний і статечний юнак, що з нього ще може вийти щось велике. Коли б тільки знаття, чи він прихильний до мене? Але хіба ж того вечора, як ми каталися по Ельбі, він двічі не потис мені руки? Хіба під час дуету не дивився на мене таким поглядом, що аж серце мліло? Так, так, він справді прихильний до мене, а я...» — І Вероніка цілком поринула, як полюбують молоді дівчата, в солодкі мрії про веселе майбутнє. Вона — пані радниця, живе в прекраснім будинку в Замковім провулку, або на Новому ринку, чи на Моріцштрассе, новий капелюшок, нова турецька шаль чудово їй личать, вона снідає в елегантнім негліже на балконі, даючи куховарці належні вказівки на день: «Та гляди мені не зіпсууй страву, це улюблена їжа пана радника». На неї, йдучи вулицею, поглядають джэнджики, і вона виразно чує: «Але яка ж божественна жінка у пана радника, і як же їй до лиця отой чепчик». Таємна радниця N посилає до неї слугу, щоб запитав, чи зволить пані радниця поїхати сьогодні в Лінкові купальні. «Передайте їй моє вітання, але, на превеликий жаль, мене запрошено на чай до президентші Z». Аж ось приходить сам радник Анзельм, який ще вранці пішов у справах. Він убраний за останньою модою. «Диви, вже десята! — скрикує він, натиснувши пружину золотого годинника з репетицією і цілуючи молоду дружину. — Як ся маєш, любонько моя кохана, ти знаєш, що я тобі приніс?» — каже він жартівливо і витягає з кишені жилета пару чудесних наймодніших сережок та й надіває їй замість звичайних, що вона носила. «Ох, які ж гарнесенькі, чудесні сережки!» — скрикує голосно Вероніка і, схопившись з стільця, кидає роботу, щоб подивитися в люстерко на сережки.

— Що з тобою? — вигукнув проректор Паульман, який саме сидів, заглибившись у Ціцеро, «De officiis», і мало не випустив книжки з рук. — Може, таке сталося, як і Анзельмові?

Але тієї миті до кімнати зайшов студент Анзельм, що, проти свого звичаю, не з'являвся вже кілька днів, і Вероніка злякано й здивовано помітила, що він таки й справді геть змінився. З якоюсь певністю, що раніш анітрохи не була йому властива, говорив він про зовсім інший напрямок свого життя, який став йому аж тепер ясний, про чудові обрії, не кожному приступні, що відкривалися перед ним. Паульман, згадавши таємничі натяки реєстратора Гербранда, був просто ошелешений і щойно спромігся на якесь слово, як сту-

дент Анзельм, посилаючись на роботу в архіваріуса Ліндгорста, вже елегантно й спритно поцілував руку Вероніці й побіг униз сходами.

— Це був уже радник, — прошепотіла Вероніка сама до себе, — і він поцілував мені руку, не посковзнувшись і не наступивши на ногу, як раніше! Він так ніжно на мене поглянув, бо ж, мабуть, справді мене любить. — І Вероніка віддалася знову своїм мріям. А проте їй усе здавалось, ніби поміж приємними сценами з майбутнього домашнього життя пані раднички прозирає якийсь ворожий привид, який глузливо сміявся й казав: «Все це дурні, простацькі забаганки, ще й до того ж неправдиві, бо Анзельм ніколи не буде радником і твоїм чоловіком. Він же тебе не любить, хоч у тебе й блакитні очі, і стрункий стан, і гарні ручки». І враз немов хто холодною водою облив її серце, і глибокий жах стер ті приємні картини, в яких вона бачила себе в чепчику, з елегантними сережками. Мало сльози не полились їй з очей, і вона голосно сказала:

— Ах, це ж правда, він не любить мене, і я ніколи не буду пані радничкою!

— Романтичні вигадки! Романтичні вигадки! — закричав проректор Паульман, узяв капелюха, паличку і розгнівано вийшов.

— Цього ще бракувало, — зітхнула Вероніка й дуже розсердилась на свою дванадцятирічну сестру, яка байдуже сиділа коло п'ялець і гаптувала.

Тим часом надійшла третя година, саме пора прибирати кімнату й накривати стіл до кави, бо панночки Остер обіцяли відвідати свою товаришку. Але за кожною шафкою, що її Вероніка відсувала, за нотами, що прибирала на клавирі, за кожною чашкою, кавником, які вона брала з шафи, вискакував той привид, схожий на гномика, глузливо сміявся, поляскував тоненькими, як у павучка, пальцями й кричав: «Таки не буде він твоїм чоловіком, таки не буде твоїм чоловіком!» І коли Вероніка так лоском усе й кинула і втекла на середину кімнати, він, величезний, смугастий, виглянув з-за груби й забурчав, захрипів: «Не буде він твоїм чоловіком!»

— Сестро, невже ти нічого не чуєш, невже нічого не бачиш? — скрикнула Вероніка, що аж тремтіла зі страху й не могла ні до чого доторкнутися.

Франя встала від своїх п'ялець і спокійно, поважно промовила:

— Що з тобою сьогодні, сестро? Ти все кидаєш одне на одне, аж луна по хаті йде, треба, мабуть, тобі допомогти.

Але ось до кімнати зайшли веселі панночки, заливаючи-ся сміхом, і тієї ж миті Вероніка помітила, що грубу вона сприймала за якусь постать, а деренчання нещільно зачине-них дверцят — за ворожі слова. Однак, пойнята глибоким страхом, вона не могла так швидко заспокоїтися, щоб това-ришки не помітили її надзвичайного напруження, яке було ніби написане на її блідому, неспокійному обличчі. Коли панночки, швидко урвавши свою веселу мову, почали про-сити й молити, щоб вона розповіла, що з нею сталося, Ве-роніці довелось признатися, як вона поринула в дивацькі мрії і як раптом серед білого дня її охопило почуття страху перед привидами, чого раніше з нею не траплялось. Вона так яскраво розповіла, як з усіх кутків кімнати її дражнив і висміював маленький сірий гномик, що панночки Остер боязко почали озиратися на всі боки, їм стало аж моторош-но на душі. Але саме увійшла Франя з гарячою кавою, і всі троє, швидко схаменувшись, почали кепкувати з того без-глуздя. Ангеліка — так звалася старша Остер, — була зару-чена з одним офіцером, який служив у війську і довго не давав про себе звістки. Всі вже не сумнівалися, що він або загинув, або тяжко поранений. Ангеліка страх як сумувала, проте сьогодні була така нестримно весела, що Вероніка аж здивувалася і відверто сказала їй про це.

— Люба подруго! — відповіла Ангеліка. — Невже ти ду-маєш, що я не ношу свого Віктора завжди в серці, в почут-тях, в думках? Але тепер я така весела, ах боже мій, щаслива до глибини душі. Адже ж мій Віктор здоровий, і скоро я знов побачу його ротмістром, прикрашеним орденами, які він отримав за свою безмежну хоробрість. Він був поране-ний тяжко, але не смертельно, його вдарив шаблею у праву руку ворожий гусар, і він не міг писати, а через постійні переїзди з місця на місце, — бо він не хоче покидати свого полку, — таки геть не мав змоги послати про себе звістку, але сьогодні ввечері він отримує відпустку, щоб остаточно вилікуватися. Завтра він виїде сюди, і коли сідатиме в ва-гон, то дістане звістку, що призначений ротмістром.

— Але ж, кохана Ангеліко, — перебила її Вероніка, — звідки ти все це знаєш наперед?

— Не смійся з мене, дорога подруго, — сказала Ангелі-ка. — Але ти й не будеш сміятися, бо ось побачиш, знову вискочить з-за дзеркала маленький сірий гномик! Та годі про це, я ніяк не можу позбавитись віри в щось таємниче, бо воно часто очевидно і, я б сказала, переконливо входило в моє життя. А головне, я вірю і зовсім не дивуюсь, як бага-

то інших, що бувають люди з хистом ясновидців: той хист вони можуть викликати в собі лише їм відомим певним способом. Тут у нас є одна стара жінка, особливо обдарована таким хистом. Вона ворожить не так, як усі ворожки, не на картах, не розтопленим оливом, не кавовою гущею, а, відповідно все налаштувавши, разом із тим, хто до неї приходить, дивиться в гладеньке металеве люстерко: в ньому з'являється дивна суміш різноманітних постатей та образів, які стара тлумачить і з яких дістає відповіді на питання. Я була вчора ввечері у неї і довідалась про свого Віктора щирю правду, в якій нітрохи не сумніваюсь.

Розповідь Ангеліки заронила в душу Вероніки іскру, що незабаром розгорілася в думку розпитати стару про Анзельма та про свої надії. Вона довідалась, що стару звуть Рауер, що живе вона на безлюдній вулиці біля Озірної брами, вдома буває тільки у вівторок, середу та п'ятницю з сьомої вечора аж до ранку, поки зійде сонце, і любить, щоб до неї приходили самі. Була якраз середа, і Вероніка вирішила навідатися до старої під тим приводом, що проведжатиме панночок Остер додому. Так вона й зробила. Ледве попрощавшись біля Ельбського мосту з товаришками, що жили в Новому місті, вона, як на крилах, помчала до Озірної брами і скоро опинилася на безлюдній вузькій вулиці, в кінці якої побачила маленьку червону хатку, де мала жити стара Рауер. Вероніка не могла позбутися якогось моторошного почуття, ба навіть аж здригнулася, коли зупинилась перед двома хатини. Врешті, перемагаючи внутрішню відразу, наважилась подзвонити. Двері відчинились, і вона темними сіньми навіпомацки пройшла на сходи, що вели вгору, як описувала Ангеліка.

— Чи тут живе пані Рауер? — запитала вона в порожні сіни, бо ніхто не з'являвся.

Замість відповіді пролунало довге пронизливе «няв», і великий чорний кіт, вигнувши спину, вимахуючи на всі боки хвостом, поважно пройшов перед нею до дверей кімнати, що на друге «няв» відчинилися.

— Ах, диви, доню, ти вже тут? Заходь, заходь! — сказала почвара, що вийшла їй назустріч.

Побачивши її, Вероніка остовпіла. То була висока, кощава, загорнена в чорне лахміття жінка. Коли вона заговорила, то її гостра, випнута вперед борода затряслась, беззубий рот, над яким навис горбатий сухий ніс, ошкірився посміхом, із блискучих, як у kota, очей крізь великі окуляри аж наче посипались іскри. З-під строкатої хустки витика-

лось чорне, щетинясте волосся, і, на довершення цієї брідоти, на лівій щоці потворного обличчя до самого носа червоніли дві великі плями-опалини. У Вероніки аж дух перехопило, і крик, що мало не вирвався із здавлених грудей, перейшов у тихе зітхання, коли відьма кошавою рукою схопила її і затягла до кімнати. У кімнаті стояв гармидер, усе скавчало, нявчало, пищало, вило. Стара grimнула кулаком по столу і крикнула:

— Ану, цить, сволото!

І мавпа, заверещавши, стрибнула на бантину, морські свинки втекли під піч, ворон пурхнув на кругле люстро, тільки чорний кіт, немовби лайка старої відьми не стосувалась до нього, спокійно сидів у великому кріслі, на яке він стрибнув, тільки-но зайшовши до кімнати. Коли все стихло, Вероніка підбадьорилась, їй уже було не так моторошно, як у снігах, навіть стара здалася їй не такою гидкою. Аж тепер вона озирнулася по кімнаті. Скрізь зі стелі звисали опудала бридких тварин, долі всюди валявся невідомий дивовижний посуд, а в коминку блимав синюватий вогник, з якого іноді вискакували жовті іскри, і тоді зверху щось починало шурхотіти, паскудні кажани, немов із людськими, спотвореними сміхом обличчями, сновигали туди й сюди, полум'я лизало закіптявілий мур і чути було такі пронизливі, різкі, жалісні звуки, що Вероніку знов охоплював жаж.

— З вашого дозволу, мамзелько, — мовила стара, посміхаючись, схопила велике помело і, вмочивши його в мідяний казан, покропила коминок.

Огонь погас, і в кімнаті стало зовсім темно, наче від густого диму. Але стара вийшла на мить до якоїсь комірчини, принесла запалене світло, і Вероніка вже не побачила ні опудал, ні чудернацького начиння — тепер це просто була бідно обставлена кімната. Стара підійшла до Вероніки ближче і сказала рипучим голосом:

— Я вже добре знаю, чого ти від мене хочеш, донечко: довідатись, чи Анзельм одружиться з тобою, коли стане радником. — Вероніка заціпеніла з ляку й дива, а стара повела далі: — Ти ж мені все розповіла дома при батькові, коли перед тобою стояв кавничок. Я ж була кавничком, хіба ти не впізнала мене? Слухай, доню! Одцурайся, одцурайся Анзельма, то погана людина. Він топтав моїх синків просто в обличчя, моїх любих синочків, червоношокі яблучка, які, коли б їх люди розкупили, повистрибували б знову з їхніх кишень у мій кошик. Він заодно з старим, а позавчора облив мені лице ауріпігментом, я мало не осліпла. Дивись,

доню, ще й досі видно плями, так мене попик! Покинь його, покинь! Він тебе не любить, він любить Золотисто-зелену Змійку. Він ніколи не буде радником, бо став на службу до саламандрів і хоче одружитися з Зеленою Змійкою. Кинь його, кинь!

Вероніка, що, власне, мала тверду незламну вдачу, зуміла скоро перемогти дівочий страх, відступила крок назад і промовила поважним, рішучим тоном:

— Бабусю! Я чула про ваш хист зазирати в майбутнє і, може, надто бувши квапливою та цікавою, хотіла довідатися від вас, чи буде коли моїм Анзельм, якого я люблю і дуже шаную. І зле ви робите, що дражните мене своїм безглуздим базіканням замість виконати моє бажання, бо я хотіла тільки того, що й інші від вас діставали. А що ви знаєте, видно, мої найпотамніші думки, то вам, певне, легко було б відкрити багато такого, що мене тепер мучить і лякає, але з ваших дурних наклепів на доброго Анзельма я бачу, що нічого більшого від вас не довідаюся. На добраніч! — Вероніка хотіла піти, але стара впала їй до ніг, плачучи й ридаючи, і скрикнула, міцно тримаючи дівчину за сукню:

— Вероніко, серденько моє, хіба ж ти не впізнаєш уже старої Лізи, яка тебе на руках носила, плекала, пестила?

Вероніка насилу повірила своїм очам, бо впізнала її, хоч, звичайно, старість, а особливо дві плями-опалини дуже змінили колишню няньку, яка вже багато років тому зникла з дому проректора Паульмана. Вона тепер була зовсім не така. Колись замість бридкої строкатої хустки носила вона поважний чепчик, а замість чорного лахміття — квітчасту сукню. Стара підвелася з підлоги і, обійнявши Вероніку, казала далі:

— Може, тобі й нісенітницею здається те, що я сказала, але, на жаль, це правда. Анзельм наробив мені багато шкоди, хоч і ненароком. Він попав до рук архіваріуса Ліндгорста, а той хоче одружити його зі своєю донькою. Архіваріус — мій найзапекліший ворог. Я могла б тобі розповісти про нього багато такого, чого б ти або не зрозуміла, або злякалася б. Він чаклун, але ж і я чаклунка, ось воно що! Я тепер уже бачу, що ти дуже любиш Анзельма, і буду тобі скільки стане сил допомагати, щоб ти щасливо і гарно ступила до подружнього ложа, як ти й сама бажаєш.

— Але ж господи боже, скажіть мені... — почала Вероніка.

— Цить, дитино, цить, — перебила її стара, — я знаю, що ти хочеш. Я стала така, бо мусила, бо не могла інакше. То слухай же! Я маю спосіб вилікувати Анзельма від безглузлого кохання до Зеленої Змійки і привести його, вже

поважним радником, у твої обійми. Але й ти повинна мені допомогти.

— Ви мені тільки порадьте, бабусю, і я все зроблю, бо дуже кохаю Анзельма, — ледь чутно прошепотіла Вероніка.

— Я знаю, — вела далі стара, — що ти смілива; колись я лякала тебе дідом із торбою, як клала спати, а ти лише розплющувала очі, щоб його побачити; ти ходила без свічки до найдальшої кімнати й часто полохала сусідських дітей у батьківському пудермантелі. Отож слухай! Коли ти справді хочеш моїм мистецтвом перемогти архіваріуса Ліндгорста й Зелену Змійку, коли справді хочеш Анзельма як радника мати за свого чоловіка, то вийди тихенько найближчого рівнодення вночі о дванадцятій годині з батькового дому й біжи до мене. Я тоді піду з тобою на роздоріжжя, що тут недалеко, в полі, ми зробимо що треба, але хай тебе не лякає все те дивовижне, що ти, можливо, там побачиш. А тепер, моя доню, на добраніч, батько чекає вже тебе з вечерею.

Вероніка поспішила додому, твердо вирішивши не прогаяти рівнодення. «Стара Ліза каже правду, — думала вона. — Анзельм заплутався в дивних путах, але я звільню його з них і назву своїм назавжди й навічно. Мій він є і мій залишиться, радник Анзельм».

ВІГІЛІЯ ШОСТА

Сад архіваріуса Ліндгорста з птахами-пересмішниками.

Золотий горнець.

Англійський курсив.

Паскудні кривульки.

Князь духів

— Але може бути й таке, — промовив сам до себе студент Анзельм, — що це пречудовий, міцний шлунковий лікер, якого я трохи забагато хильнув у мосьє Конраді, спричинився до всіх отих безглузвих фантазмів, що так налякали мене перед дверима архіваріуса Ліндгорста. Тому сьогодні я його й не понюхаю і чинитиму опір усім подальшим невдачам, які можуть мене спіткати.

Отож, як і того разу, коли Анзельм збирався вперше відвідати архіваріуса Ліндгорста, він склав свої малюнки та каліграфічні взірці, туш та добре застругані воронові пера і вже хотів був йти, коли це йому впала в очі пляшечка з жовтою рідиною, яку дав йому архіваріус Ліндгорст. Тоді всі дивні пригоди, що їх він зазнав, знов яскраво промайнули в

його уяві, і невимовне почуття втіхи й туги пройняло йому груди. Він мимоволі скрикнув жалісним голосом:

— Ах, хіба ж не того йду я до архіваріуса, щоб тільки тебе побачити, моя дорога, кохана Серпентино?

Тієї миті йому здавалося, що кохання Серпентини може бути ціною за його важку, небезпечну роботу, яку він му- сить виконати, і ця робота і є копіювання Ліндгорстових манускриптів. Що його вже при вході в будинок, або навіть ще й до того, можуть спіткати різні дива, як і раніше, він був переконаний. Він уже не думав про шлунковий лікер Конраді, а швиденько всунув пляшечку з рідиною в кишеч- ню жилета, щоб зробити так, як порадив архіваріус, якщо бронзова перекупка наважиться вишкіритись до нього. А й справді, чи не підняла вона свого гострого носа, чи не блис- нули її котячі очі з молотка, коли він о дванадцятій годині тільки-но хотів узятися за нього? Не довго думаючи, Ан- зельм бризнув рідиною у фатальну пику, і вмить усе зглади- лось і сплющилося у блискучий круглий молоток. Двері відчинились, і дзвіночки привітно задзенькотіли по всьому домі: «Дзінь-дзень — добрий день, дім-бом — в нашім домі — дзень-бом». Він сміливо пішов широкими чудесними схо- дами нагору, впиваючись запахом рідкісного ладану, що витав по всьому будинку. У передпокої він нерішуче зупи- нився, бо не знав, у котрі з багатьох чудових дверей треба постукати. Аж ось вийшов архіваріус Ліндгорст у широкому адамашковому халаті й скрикнув:

— О, я дуже радий, пане Анзельме, що ви, нарешті, до- держали слова! Ходіть за мною, бо я повинен зараз же одве- сти вас до лабораторії. — Він швидко пішов довгим перед- поком і відчинив невеличкі бічні двері, що вели в коридор. Анзельм сміливо подався за ним; вони ввійшла з коридора до зали, чи, швидше, до чудесної оранжереї, бо з обох боків до самої стелі сягали різноманітні рідкісні чудові квіти й навіть дерева з квітками й листям дивної форми. Магічне сліпуче світло лилося скрізь, невідомо звідки, бо не видно було жодного вікна. Коли студент Анзельм придивився до дерев та кущів, він побачив неначе довгі алеї, що простяг- лися вдалину. В глибокій темряві густих кипарисів білили мармурові басейни, а з них підносились дивні статуї, що бризкали кришталевим промінням, яке а плюскотом спада- ло вниз у блискучі келихи-лілеї; чудні голоси шепотіли, го- моніли в тому дивовижному лісі, всюди струмували пре- красні пахощі. Архіваріус зник, і Анзельм побачив перед собою тільки велетенський кущ вогненних лілей. Сп'янілий

від краси і від солодких пахошів чарівного саду, Анзельм стояв, немов зачарований. Аж раптом навколо щось захихотіло, засміялося і тоненькі голоски почали дражнити і висміювати його:

— Пане студіозусе, пане студіозусе, звідкіля ви сюди завітали? Чого це ви так вичепурились, пане Анзельме? Чи не хочете часом побалакати з нами про те, як бабуса роздушила задом яйця, а юнкер заляпав святковий жилет? Ви, певне, ще й досі не знаєте арії, яку вчили від дурнуватого дядька шпака, пане Анзельме? У вас дуже кумедний вигляд у скляній перуці та в чоботях із поштового паперу!

Такий сміх, такі кпини чулися з усіх кутків зовсім близько від студента, який лише тепер помітив, що навкруги літають різні барвисті птахи і страшенно сміються та кепкують із нього. Тієї миті вогненний кущ лілей рушив до нього, і він побачив, що то архіваріус Ліндгорст, який ніби напустив на нього ману своїм барвистим у жовтих і червоних квітках халатом.

— Пробачте, шановний пане Анзельме, — сказав архіваріус, — я вас трохи затримав, але, проходячи мимо, я хотів лише глянути на той чудесний кактус, що розквітне цієї ночі. Ну, то як же вам подобається мій маленький зимовий сад?

— Ах, боже мій, тут гарно понад усяку міру, вельмишановний пане архіваріусе, — відповів студент, — але строкати птахи аж надто вже глузують із вашого покійного слуги.

— А ви чого тут розходилися? — сердито крикнув архіваріус у кущі.

Тоді звідти випурхнув великий сірий папуга, сів на миртову гілку біля архіваріуса і, дивлячись надзвичайно поважно й статечно крізь окуляри, що висіли на його закарлюченому дзьобі, прохрипів:

— Не гнівайтесь, пане архіваріусе, мої бешкетники знов трохи розгулялися, але пан студіозус сам винуватий, бо...

— Та годі, годі! — урвав архіваріус старого папугу. — Знаю я тих негідників, але вам належало б їх краще тримати в руках, мій друже! Ходімо далі, пане Анзельме!

Ще через багато дивно прибраних покоїв пройшов архіваріус так швидко, що студент ледве встигав за ним і тільки побіжно міг поглянути на чудної форми меблі та інші невідомі речі, якими все там було переповнене. Нарешті вони прийшли до великої кімнати; архіваріус зупинився, здивившись угору, а тому Анзельм мав час натішитись красою її простої оздобы. Із лазурово-блакитних стін виходили золотаво-бронзові стовбури високих пальмових дерев, що скле-

пінням сплітали вгорі своє велетенське, блискучо-смагдове листя; посеред кімнати, на трьох єгипетських левах, вилитих із темної бронзи, лежала порфірова плита, а на ній стояв простий золотий горнець, від якого Анзельм, тількино його вгледів, уже не міг одвести погляду. Здавалося, ніби в тисячах миготливих відблисків на гладенькому полірованому золоті мерехтіли різні постаті, іноді він бачив і самого себе з тужно простягненими руками — ах! — коло бузини... Серпентина вилася вгору і вниз, дивлячись на нього чудесними очима. Анзельм нетямився з божевільного захвату.

— Серпентино, Серпентино! — закричав він.

Архіваріус Ліндгорст швидко обернувся й запитав:

— Що ви сказали, дорогий пане Анзельме? Мені здається, ви зволили кликати мою доньку, але вона ген аж на другій половині дому, в своїй кімнаті, і тепер саме в неї година музики. Ходімо далі!

Анзельм майже несвідомо пішов за архіваріусом; він більше нічого не бачив і не чув, поки той не схопив його міцно за руку й не сказав:

— Ось тепер ми на місці.

Анзельм наче прокинувся зі сну й помітив, що вони прийшли до просторої, кругом заставленої книжковими шафами кімнати, яка нічим не відрізнялася від звичайної бібліотеки чи кабінету. Посередині стояв великий письмовий стіл, а перед ним м'яке крісло.

— Оце поки що, — сказав архіваріус Ліндгорст, — ваша робоча кімната; чи будете ви в майбутньому працювати в другій, блакитній бібліотечній залі, де ви так знеацька вигукнули ім'я моєї доньки, я ще не знаю, але найперше хотів би впевнитися, чи справді ви здатні виконати доручену вам роботу згідно з моїм бажанням і потребою.

Студент Анзельм зовсім підбадьорився і не без внутрішнього самовдоволення витяг із кишені свої малюнки й каліграфічне письмо, переконаний у тому, що архіваріус буде дуже втішений його надзвичайним талантом. Та ледве той глянув на перший аркуш найелегантнішого англійського письма, як чудернацько посміхнувся і покрутив головою. Так само сприймав він і кожний подальший лист; студентові Анзельму аж кров ударила в голову, і, коли посмішка стала врешті зовсім глузлива й зневажлива, він не витримав і сказав:

— Здається, ви, пане архіваріусе, не дуже задоволені моїм мізерним талантом?

— Любий пане Анзельме, — сказав архіваріус Ліндгорст, — до мистецтва краснопису ви маєте справді чудес-

ний хист, але тим часом я добре бачу, що мені доведеться покладатися більше на вашу пильність та на добру волю, аніж на ваше вміння. А може, винен ще й поганий матеріал, який ви вживали.

Студент Анзельм почав докладно оповідати про своє давно визнане мистецтво письма, про китайську туш, про свої найкращі воронові пера. Тоді архіваріус Ліндгорст подав йому аркуш англійського письма і сказав:

— Міркуйте самі!

Анзельм стояв, наче громом прибитий: його писання мало найжалюгідніший вигляд. Це були якісь гачки без правильного натиску, без жодної пропорції між великими й малими літерами, а як де й траплявся вдалий рядок, то він був зіпсований ганебними, немовби школярськими кривульками.

— Ще й до того, — вів далі архіваріус Ліндгорст, — ваша туш нетривка. — Він умочив палець у склянку з водою і ледве доторкнувся до літер, як усе зникло без сліду.

Студентові Анзельму здалося, ніби якесь страховисько здушило йому горло, він не міг промовити й слова. Так і стояв він із злосчастним аркушем у руках, та архіваріус Ліндгорст голосно засміявся і промовив:

— Не журіться, дорогий пане Анзельме, що ви досі не могли писати як слід, либонь, тут вам більше пощастить, та й матеріал у мене кращий, ніж той, що був у вас. Тож спокійно беріться до роботи.

Архіваріус Ліндгорст спочатку дістав якусь рідку чорну суміш, що дуже своєрідно пахла, тонко загострені, дивного кольору пера та аркуш надзвичайно білого й гладенького паперу, а потім уже вийняв із замкнутої шафи арабський манускрипт — і, коли Анзельм сів за роботу, вийшов із кімнати. Студентові Анзельму не раз уже доводилось копіювати арабські манускрипти, тому перше завдання видалось йому не дуже важким.

— Як попали кривульки на моє прекрасне англійське писання, знає тільки Бог та архіваріус Ліндгорст, — сказав він, — але дам собі голову відрубати, що не від моєї руки.

З кожним словом, яке щастило йому вдало написати, зростала його впевненість, а з нею і вправність. Та й писалося йому новими перами дуже добре, а таємниче чорнило, темне, як воронове крило, легко лягало на сліпучо-білий пергамент. Від пильної, напруженої праці йому ставало все привітніше в самотній кімнаті; вів зовсім уже оговтався з роботою, яку сподівався щасливо закінчити. Коли вибило третю годину, архіваріус покликав його до сусідньої кімна-

ти на смачний обід. За столом архіваріус Ліндгорст був дуже веселий. Він розпитував студента Анзельма про його друзів, проректора Паульмана та реєстратора Гербранда, й розповідав, переважно про останнього, дуже багато кумедного. Добре старе рейнське вино дуже припало до смаку Анзельмові і зробило його балакучішим, ніж звичайно. Коли вибило четверту, він устав, щоб іти до роботи, і така пунктуальність, здається, також сподобалась архіваріусу Ліндгорсту. І якщо Анзельмові вже до обіду щастило добре копіювати арабські знаки, то тепер робота пішла ще краще, бо він навіть сам не міг збагнути, чому так швидко й легко копіював ті кучеряві знаки чужого письма. Йому здавалося, немовби в глибині його душі якийсь голос нашіптував: «Ах, хіба ж міг би ти виконати все це, коли б не носив її в думках, у серці, коли б не вірив у неї, в її кохання!» І по кімнаті війнуло тихим, тихим, ніжним кришталевим дзвоном: «Я тут біля тебе, близько-близесенько! Я помагаю тобі, будь мужній, будь непохитний, коханий Анзельме! Я працюю з тобою, щоб ти став моїм!» І коли він захоплено слухав той дзенькіт, то все зрозуміліші ставали йому невідомі знаки, тепер Анзельмові досить було тільки глянути в першотвір, і вони, здавалося, стояли вже написані блідими рисочками на пергаменті, лише бери й наводь їх вправно чорнилом. Так він працював і далі, оточений лагідними, втішними звуками, немов солодким ніжним подихом, поки не вибило шосту годину і поки архіваріус Ліндгорст не ввійшов до кімнати. Дивно посміхаючись, він підійшов до столу; Анзельм мовчки встав. Архіваріус усе ще дивився на нього ніби з глузливою посмішкою на устах, та ледве глянув на копію, як посмішка перейшла в глибоку, урочисту поважність, що геть змінила його обличчя. Він мовби раптом став інший. Очі, що раніше променились іскристим вогнем, тепер дивилися на Анзельма невимовне лагідно. Легкий рум'янець забарвив його білі щоки, зникла іронія, яка раніше стискала рот, приємні, м'яко окреслені вуста його, здавалось, ось-ось розтуляться і з них полине мудра, зворушлива мова. Вся постань його стала вища, поважніша, широкий халат звисав на грудях і плечах складками, як королівська мантия, біле волосся, що спадало кучерями навколо високого, відкритого чола, стягнуте було вузьким золотим обручем.

— Юначе! — урочистим тоном почав архіваріус. — Юначе, про твою таємничу спорідненість з усім найлюбішим і найсвятішим для мене я знав раніше, ніж ти гадаєш. Серпентина кохає тебе, і чудесна доля, фатальні нитки якої

прядуть ворожі сили, здійсниться, коли вона буде твоя і коли ти, як належний посаг, отримаєш золотий горнець, її власність. Але тільки боротьба дасть тобі щастя у вищому житті. Ворожі стихії нападуть на тебе, і лише внутрішня сила, з якою ти станеш проти тих нападків, зможе тебе врятувати від ганьби й загибелі. Працюючи тут, ти складаєш свій іспит; віра й пізнання приведуть тебе до близької мети, коли ти втримаєшся на тому, що мусиш почати. Будь їй вірний душею, тій, що кохає тебе, і ти побачиш прекрасні дива золотого горня, і станеш щасливий назавжди. Бувай здоров! Архіваріус Ліндгорст чекає на тебе завтра о дванадцятій годині у своїм кабінеті. Прощай! — Архіваріус легенько вивів студента за двері, замкнув їх за ним, і Анзельм опинився в кімнаті, в якій обідав, а звідти єдині двері вели в коридор.

Зовсім приголомшений дивними явищами, він став перед дверима будинку. Враз над ним відчинилось вікно. Він глянув угору — то був архіваріус Ліндгорст, у світло-сірому сюртуці, точнісінько такий, яким він його вперше бачив. Студент почув, як він крикнув до нього:

— Гей, дорогий пане Анзельме, про що це ви так задумалися? Може, вам арабістика не йде з думки? Привітайте-но пана проректора Паульмана, якщо зайдете до нього, і приходьте завтра знову рівно о дванадцятій. Гонорар за сьогодні вже лежить у правій кишені вашого жилета.

І справді, студент Анзельм знайшов блискучий талар у кишені, але нітрішечки не втішився.

— Що з цього вийде — не знаю, — сказав він сам до себе. — Хоч мене й посіли божевільні мрії, оточили привидами, та в душі моїй живе люба Серпентина, і я краще загину, аніж її зречуся, бо знаю, що думка в мені вічна і ніяка ворожа сила не зможе її знищити. Але ж хіба думка — це не кохання Серпентини?

ВІГІЛІЯ СЬОМА

*Як проректор Паульман вибив попіл з люльки
та й пішов спати.*

Рембрандт і Пекельний Брейгель.

*Чарівне люстерко і рецепт лікаря Екшитайна проти
невідомої хвороби*

Нарешті проректор Паульман вибив попіл з люльки і сказав:

— Ну, час уже йти спочивати.

— Звичайно, — промовила Вероніка, стурбована тим, що батько довго засидівся, бо вже давно вибило десяту годину. І шойно проректор пішов до своєї робочої кімнати, яка була й спальнею, ледве Франине сопіння сповістило, що й вона міцно заснула, як Вероніка, що про людське око також лягла в ліжку, тихенько встала, одягнулась, накинула на себе плащ і вислизнула з дому.

З того часу, як Вероніка востаннє була в старої Лізи, Анзельм усе стояв їй перед очима, і вона сама не знала, що ж то за голос раз у раз промовляє, ніби Анзельмів опір залежить від якогось її ворога, що держить його в своїх лабетах, які Вероніка може розірвати лише таємничим засобом магічного мистецтва, її довіра до старої Лізи зростала з кожним днем, і навіть враження чогось моторошного, жахливого так притупилось у ній, що все химерне, дивне в їхніх стосунках зі старою являлось Вероніці лише в ореолі незвичайного, романтичного, і це особливо її вабило. Тому вона твердо вирішила витримати пригоду в рівнодення, хоча б їй навіть загрожувала небезпека й тисячі прикрошів удома. Нарешті настала та фатальна ніч, якої стара Ліза пообіцяла дати їй допомогу і розраду. Вероніка, давно вже звикнувши до думки про нічну мандрівку, почувала себе зовсім бадьоро. Стрілою пролинула вона безлюдними вулицями, незважаючи на бурю, що лютувала надворі й жбурляла їй в обличчя краплистим дощем. На церкві Воздвиження годинник глухо вибив одинадцяту годину, коли Вероніка, мокра як хлющ, підійшла до хатини старої.

— Ой любочко, любочко, ти вже тут! Ну, стривай, стривай! — гукнула та згори і зараз же спустилася вниз до дверей з повним кошиком у супроводі свого кота. — Ну, то ходімо, зробимо що треба, а такої ночі має пощастити.

Сказавши так, стара схопила холодною рукою тремтячу Вероніку, дала їй нести важкого кошика, а сама взяла казан, тринугу й лопату. Коли вони вийшли в поле, дощ уже перестав, але буря лютувала ще сильніше. В повітрі вили тисячі голосів. Жахливий несамопитий зойк спадав із чорних хмар, що швидко линули по небу і все огортали в густу темряву. Але стара прудко йшла вперед, покрикуючи пронизливим голосом:

— Світи, світи, мій молодчику!

Раптом перед ними сплелись і схрестились блакитні блискавиці, і Вероніка помітила, що то кіт, стрибаючи навколо них, світив їм, прискаючи тріскучими іскрами, і що то його жахливий і несамопитий зойк чула вона, коли буря на хвилику

вщухала. Вероніці аж дух забивало, ніби якісь гострі, холодні, як лід, пазури впивалися їй у нутрощі, але, зібравши всі сили, вона міцно схопилася за стару й прошепотіла:

— Треба все зробити, а тоді хай там хоч що!

— Так, так, доню моя! — відповіла стара. — Тримайся, і я тобі подарую щось гарне, ще й Анзельма на додачу.

Нарешті стара зупинилась і сказала:

— Ось ми й прийшли.

Вона викопала яму, висипала туди вугілля, поставила триногу, а на неї казана. І все якось дивно розводила руками, а навколо все кружляв кіт. З його хвоста сипались іскри, утворюючи вогняне коло. Скоро вугілля загорілось, і блакитне полум'я з-під триноги шугнуло вгору. Вероніка скинула плащ і серпанок і сіла навпочіпки біля старої. Та схопила її за руки й міцно стиснула їх, втупившись у дівчину палючими очима. Тепер ті дивовижні речі, які стара дістала з кошика й кинула у казан, — чи то квіти, чи метал, чи зілля, чи що живе, годі було розпізнати, — почали кипіти й шумувати. Стара облишила Вероніку, взяла залізного ополоника й заходилася мішати в казані, а Вероніці наказала тим часом пильно дивитися в казан і всі свої думки скерувати на Анзельма. Тоді знов кинула в казан якогось блискучого металу, пасмо волосся, що його Вероніка вирізала в себе на тім'ї, і невеличкою персня, якого дівчина довго носила. Водночас стара моторошним голосом вигукувала щось незрозуміле, а кіт, безперестанку кружляючи, жахливо нявчав і вищав.

Хотів би я, ласкавий читачу, щоб тобі довелося двадцять третього вересня бути на дорозі до Дрездена. Надаремне вмовляли тебе на останній станції, коли вже звечоріло, залишитись ночувати; привітний господар казав: «Надворі буря, злива, і взагалі вночі перед рівноденням нерозумно їхати в таку темряву». Але ти на це не зважив, цілком слушно міркуючи: «Я дам поштареві цілий таляр на горілку і щонайпізніше о першій годині буду в Дрездені, де мене в «Золотому ангелі» чи в «Шоломі», а то і в «Штатнаумбурзі» чекає смачна вечеря та м'яка постіль». І ось, отак їдучи в темряві, ти раптом помітиш удалині якесь дивне миготливе світло. Тоді, під'їхавши ближче, побачиш вогняне коло, в середині якого, біля казана, звідки бухкають густі клуби диму та червоне полум'я з іскрами, сидять дві постаті. Якраз повз це багаття і йде твоя дорога, але коні пирхають, топчуться, стають дибки, візник лається, хреститься, лупцює коней,

а вони ані руш. Мимоволі ти стрибаєш із воза і підбігаєш трохи вперед. Тепер ти виразно бачиш струнку милу дівчину, що в білій нічній сорочці стоїть навколішки біля казана. Буря розплела їй довгі каштанові коси, і вони розвіваються на вітрі, її прекрасне ангельське личко осяяне сліпучим вогнем з-під тринogi, але страх облив його крижаним потоком, воно закам'яніло і стало бліде, як у мерця, а в нерухомому погляді, в піднятих бровах, в устах, надаремне розтулених до розпачливого крику, якому несила вирватись з її грудей, здавлених невимовним болем, ти бачиш ляк, жах; її маленькі, судомно стиснені ручки піднесені вгору, немовби в благанні до ангелів-хранителів, щоб захистили і врятували її від пекельних потвор, які зараз можуть слухняно з'явитись на поклик могутніх чарів. Так непорушно і клячить вона, як мармурова статуя. Напроти неї сидить навпочіпки довготелеса, худа, мідяно-жовта жінка з гострим, наче в яструба, горбатим носом і блискучими, як у kota, очима, з-під чорного накинутого наопашки плаща стирчать голі, кощаві руки; мішаючи пекельне вариво, вона регоче і кричить хрипким голосом серед ревіння й стогону бурі. Я певен, що й тобі, любий читачу, хоч би ти не боявся ні тучі, ні грому, волосся стало б догори, коли б ти глянув на цю живу картину, гідну пензля Рембрандта або Пекельного Брейгеля. Але ти не міг би звести очей з дівчини, яка була в відьомському полоні, і електричний струм пронизав би всі твої жили й нерви, блискавично запалив би в тобі відважну думку — опертися таємничим силам вогненного кола, і від цієї думки зник би й весь твій страх, з якого вона сама й виникла. Тобі здалося б, що ти сам став одним із тих ангелів-хранителів, яким молиться смертельно перелякана дівчина, що ти навіть мусиш негайно витягти пістоля з кишені і без слова застрелити стару! Але тим часом, так жваво про це думаючи, ти б голосно закричав: «Гей, там!», або «А що там таке скоїлось?», чи «А що ви там робите?» Візник затрубив би в свій ріг, стара ускочила б в окріп, і вмить усе зникло б у задушливім чаду. Чи знайшов би ти дівчину, яку так палко шукав би в темряві, не можу запевнити, проте чари старої чаклунки ти б знищив і ману магічного кола, в яке так легковажно потрапила Вероніка, розвіяв би. Але ні ти, любий читачу, ні хто інший не їхав і не йшов тією дорогою двадцять третього вересня в буряну, на чаклунство сприятливу ніч, і Вероніка, смертельно налякана, мусила сидіти біля казана, аж поки чари дійшли до кінця. Вона добре чула,

як навколо неї ревіло та стогнало, як різні препогані голоси мукали, мекали навперебій, але не підводила очей, бо відчувала, що вигляд тих страхів і мерзот навколо може довести її до згубного, неவிгойного божевілля. Стара перестала мішати в казані, чад розвіявся, і ось уже тільки маленький спиртовий вогник лишився блимати на дні казана. Тоді стара вигукнула:

— Вероніко, дитино моя кохана! Глянь на дно! Що ти там бачиш?.. Що ти там бачиш?..

Але Вероніка не могла відповісти, хоч їй і здавалося, що там кружляють невиразні постаті. Та ось вони почали виступати щораз ясніше, аж раптом із глибини казана з'явився Анзельм, приязно усміхаючись і подаючи їй руку. І Вероніка голосно скрикнула:

— Ах, Анзельм, Анзельм!

Тоді стара відкрила в казані кран, і розтоплений метал зашипів, затріскотів і полився в маленьку форму, яку вона підставила. Чаклунка схопилася з місця, завищала, закружляла, дико, бридко вимахуючи руками:

— Ділові кінець! Дякую тобі, мій молодчику! Добре стояв на варті. Гей, гей! Він іде! Загризи його! Загризи!

І раптом у повітрі почувся могутній шум, ніби величезний орел зашурхотів крилами, спускаючись додола, і пролунав жажливий голос:

— Гей, гей! Сволото! Ану геть звідсіль у болото!

Стара, виючи, беркицьнулась на землю, а Вероніка впала непритомна. Коли вона знову прийшла до пам'яті, був уже білий день, вона лежала в постелі, а Франя стояла з чашкою гарячого чаю і питала:

— Скажи мені, сестро, що з тобою? Ось я стою вже з годину чи, може, й більше, а ти лежиш, немов у гарячці, непритомна, охкаєш і стогнеш, аж нам страшно стало. Татко не пішов сьогодні в клас і скоро приведе лікаря.

Вероніка мовчки взяла чай, і, поки пила його, перед очима в неї яскраво промайнули жажливі картини минулої ночі: «Та невже ж це справді був лише жажливий сон, що мучив мене? Але ж я вчора ввечері таки ходила до старої, це ж було двадцять третє вересня! А може, я справді ще вчора захворіла і все це мені тільки примарилось? А захворіла через те, що весь час думала про Анзельма і про дивну бабу, яка видавала себе за Лізу і тим тільки зваблювала мене на ворожбитство?»

Франя, що була вийшла, вернулася знову з Веронічним зовсім мокрим плащем у руках.

— Подивись-но, сестро, — сказала вона, — що сталося з твоїм плащем. Напевне, буря вночі розчинила вікно, перекинула стільця, на якому висів плащ, і ось він зовсім змок.

Її слова тяжко вразили Вероніку, бо тепер вона усвідомила, що то не сон її мучив, а вона таки була в старої. І Вероніці стало страшно й моторошно, і гарячковий дроз пройшов по її тілу. В судомному тремтінні натягла вона покривало на себе і враз відчула на грудях щось тверде. Сягнувши рукою, дівчина намацала ніби якийсь медальйон. Коли Франя вийшла з плащем, Вероніка вийняла його і побачила, що то було маленьке, кругле, виглянсуване металево люстерко.

— Це подарунок старої! — скрикнула вона жваво, і їй здалося, мовби вогненне проміння вибухнуло з люстерка і пройняло її душу блаженним теплом. Гарячка минулася, і все її ество охопило невимовне почуття втіхи й солодкої знемоги. Анзельм не виходив у неї з голови, і, коли вона всі свої думки скерувала на нього, він приязно усміхнувся до неї з люстерка, наче живий мініатюрний портрет. Але скоро їй здалося, ніби вона вже бачить не портрет, а самого студента Анзельма, живого. Він сидить у якійсь високій, дивно прибраній кімнаті й старанно пише. Вероніка хоче підійти до нього, плеснути по плечу й сказати: «Пане Анзельме, озирніться, адже ж я тут!» Та ніяк не може, бо його ніби оточує світлий вогнений потік, і коли Вероніка добре придивилася, то побачила, що то тільки великі книги з золотими берегами. Та нарешті їй пощастило-таки зазірнути Анзельмові в очі. І Анзельм наче аж тепер їх згадав, усміхнувся, нарешті, до неї і промовив:

— Ах, то це ви, люба мадемуазель Паульман? Але чому ж ви іноді звиваєтесь, ніби змійка?

Вероніка аж засміялася голосно з тих слів і, немовби прокинувшись з глибокого сну, швидко сховала маленьке люстерко. Тієї миті двері відчинились, і до кімнати ввійшов проректор Паульман з лікарем Екштайном. Лікар підійшов до ліжка, спробував пульс хворої і, добре поміркувавши, сказав:

— Гай, гай!

Потім написав рецепта, ще раз спробував пульс і знову сказав:

— Гай, гай!

На цьому він залишив пацієнтку. З таких висновків лікаря Екштайна проректор Паульман ніяк не міг зрозуміти, на що ж, власне, хвора Вероніка.

ВІГІЛІЯ ВОСЬМА

Бібліотека на пальмах.

*Доля одного нещасного Саламандра.
Як чорне перо залицалось до редьки,
а реєстратор Гербранд дуже впився*

Студент Анзельм уже кілька днів працював у архіваріуса Ліндгорста, і ті години праці були для нього найщасливіші в житті, бо тут, завжди вчуваючи любі звуки, втішні слова Серпентини, а часом навіть тихий і ніжний, як весняний легіт, дотик її подиху, він проймався ніколи не знаним почуттям утіхи, що сягала іноді найвищого блаженства. Всі злигодні, всі дрібні турботи його мізерного існування вилетіли в нього з серця і з голови, і в новому житті, що зійшло, мов сонце на обрії, Анзельм збагнув усі дива вищого світу, які перед тим сповнювали його подивом та острахом. Списування йшло дуже швидко, бо йому дедалі більше здавалося, ніби він списує на пергамент уже давно знайомі знаки і що навіть не треба дивитися в першотвір, щоб відтворити все якнайточніше. Крім обіднього часу, архіваріус Ліндгорст приходив рідко, але завжди з'являвся саме тієї миті, коли Анзельм кінчав останній знак рукопису, і давав йому другий, а потім виходив, помішавши чорнило якоюсь чорною паличкою і замінивши затупілі пера новими, гострішими. Одного дня, тільки-но вибило дванадцяту годину, Анзельм ступив на сходи й побачив, що двері, через які він звичайно входив, були зачинені. Архіваріус Ліндгорст у своєму чудернацькому, ніби вкритому блискучими квітками, халаті, з'явився з другого боку й голосно гукнув:

— Сьогодні проходите сюдою, шановний Анзельме, бо нам треба заглянути в кімнату, де на нас чекають майстри Багаватгіти.

Він пішов коридором і повів Анзельма через ті самі кімнати й зали, що першого разу. Студента Анзельма знов захопила надзвичайна пишнота саду, але тепер він ясно побачив, що деякі рідкісні квітки на темних куцах насправді були різнобарвними, блискучими метеликами. Вони вимахували крильцями і, кружляючи в танці, здавалося, пестили один одного своїми хоботками. І навпаки, рожеві та небесно-блакитні птахи були квітками. Пахоші їхні здіймалися вгору з чашечок тихими, лагідними звуками, що змішувалися з хлюпотінням далеких водограїв, із шелестом високих кущів та дерев у таємничі акорди глибокого жалю і туги. Птахи-пересмішники, що першого разу так сміялися і глу-

зували а нього, знову пурхали навколо і безперестанку кричали тонкими голосами:

— Пане студіозусе, пане студіозусе, не кваптеся так! Не задирайте так високо носа, бо спіткнетесь і впадете! Гей, гей! Надягніть-но пудермантель! Хай кум Пугач підстриже вам чуба!

Отак вони кепкували з Анзельма, аж поки він не виїшов із саду. Нарешті архіваріус Ліндгорст увійшов до лазурово-блакитної кімнати; порфір із золотим горнцем зник, а замість нього посеред кімнати стояв накритий фіалковим оксамитом стіл, на якому лежало відоме вже Анзельмові письмове приладдя, а до столу присунуте було таким же оксамитом оббите крісло.

— Любий пане Анзельме, — сказав архіваріус Ліндгорст, — ви вже швидко й добре скопіювали чимало манускриптів, і це мене дуже тішить. Ви заслужили моє довір'я; та лишилося ще найважливіше, а саме: списати чи, власне, змалювати певні, особливими знаками написані твори, які я зберігаю в цій кімнаті і які можна скопіювати тільки тут, на місці. Отож ви надалі сидітимете тут, але мушу вас попередити, щоб працювали ви якомога уважніше і обережніше; одна фальшива рисочка чи, боронь боже, чорнильна ляпка на першотворі призведе вас до нещастя.

Анзельм помітив, що в золотих стовбурах пальм стриміли маленькі смарагдово-зелені листки. Архіваріус узяв один такий листок, і виявилось, що то, власне, був сувій пергаменту, який архіваріус розгорнув і поклав перед ним на столі. Анзельм неабияк здивувався, глянувши на ті дивно покручені знаки, а побачивши безліч крапок, рисок і різних закарлючок, які скидалися то на рослини, то на мох, то на тварин, він майже втратив надію, що все те перемалює, і тому глибоко замислився.

— Більше відваги, юначе! — вигукнув архіваріус. — Якщо ти твердо віриш і щиро кохаєш, то Серпентина тобі допоможе. — Голос його лунав, як дзвін металу, і, коли Анзельм злякано глянув на нього, архіваріус стояв перед ним у королівському вигляді, в якому з'являвся за перших відвідин у бібліотеці. Анзельм у шанобі мало не став перед ним навколішки, коли раптом архіваріус Ліндгорст поліз на пальму і зник угорі, в зеленому листі.

Студент Анзельм збагнув, що з ним розмовляв князь духів, який тепер полинув у свій кабінет, можливо, на переговори з променями, послами далеких планет, про те, що повинно статися з ним та з любою Серпентиною. «А то й

таке може бути, — міркував він далі, — що він чекає новин із верхів'я Нілу або його відвідав який маг із Лапландії, — ото ж і мені слід тепер ретельно взятися до роботи». І він почав студіювати незнайомі знаки пергаментного сувою. Чудова музика саду звучала над ним і огортала його солодкими пахощами, чув він також і хихотіння пересмішників, але вже не розумів їхніх слів, що йому також було до душі. Іноді здавалося, наче шуміло смарагдове листя пальм, наче в кімнаті променями лився ніжний кришталевий передзвін, який Анзельм чув тієї нещасливої долини на вшестя під бузиновим кущем. Студент Анзельм, дивовижно підбадьорений тими звуками та світлом, усе глибше й глибше зосереджував свої почуття й думки на заголовкові пергаментного сувою і незабаром немовби серцем відчув, що ті знаки нічого іншого не можуть означати, як тільки слова: «Про одруження Саламандра з Зеленою Змійкою». Нараз пролунав голосний потрійний дзенькіт веселих кришталевих дзвіночків.

— Анзельме, коханий Анзельме! — війнуло йому з листя, і — о диво! — з пальми почала спускатися Зелена Змійка.

— Серпентино, кохана Серпентино! — скрикнув Анзельм, мов несамовитий, в надзвичайному захваті, бо як пильніше придивився, то побачив, що до нього спускається прегарна дівчина і з невимовною тугою-жагою дивиться на нього синіми очима, які так запали йому в душу.

Листя ніби опускалось і розтягувалось, з дерева всюди витикались колючки, але Серпентина гнучко обминала їх у своїй сукні, яка, щільно облягаючи її стрункий стан, маяла й мерехтіла в повітрі різними кольорами, не зачепившись за жодну колючку.

Вона сіла біля Анзельма на те саме крісло, обняла його і пригорнула до себе так, що він відчув подих з її вуст, електричну теплоту її тіла.

— Коханий Анзельме, — почала Серпентина, — тепер ти скоро будеш зовсім мій, своєю любов'ю ти здобудеш мене, я принесу тобі золотий горнець, який ушасливить нас обох назавжди!

— О кохана, дорога Серпентино! — сказав Анзельм. — Аби тільки мені тебе мати, то я більше ні про що не дбаю. Коли ти будеш моя, то я ладен і загинути серед цих чудес, що оточують мене, відколи я тебе побачив.

— Я добре знаю, — мовила Серпентина, — що те незбагненне й чудесне, яким мій батько собі на втіху оточує тебе, викликає в тобі переляк, але тепер, сподіваюсь, такого

вже не буде, бо я того тільки й прийшла, мій коханий Анзельме, щоб щиро, як на сповіді, розповісти все, що ти повинен знати, без чого ти не збагнеш до кінця мого батька, не зрозумієш, хто ми з ним такі.

Анзельм відчув себе наче в міцних обіймах у Серпентини, наче так злився і з'єднався з коханою, що тільки з нею вкупі міг рухатись і жити, тільки її пульс бився в його жилах і нервах. Він прислухався до кожного її слова, що відлунювало в найпотаємніших глибинах його душі і, немов яскравий промінь, запалювало в ньому небесну втіху. Він обняв її стрункий стан, але мерехтливе, блискуче Змійчине вбрання було таке гладеньке, таке слизьке, що йому здалося, ніби вона, звинувись, може легко вислизнути, і Анзельм аж затремтів від такої думки.

— Ах, не кидай мене, кохана Серпентино, — скрикнув він мимохіть, — тільки ти — моє життя!

— Не покину тебе сьогодні, — сказала Серпентина, — поки не розповім усього, що ти в своїм коханні до мене не можеш збагнути. Знай же, любий, що мій батько походить із чудесного роду Саламандрів і своїм існуванням я завдячую його коханню до Зеленої Змії. В прадавні часи панував у чарівній країні Атлантиді могутній князь духів Фосфор, якому слугували духи стихій. Одного разу Саламандр, якого князь любив найдужче (це був мій батько), йшов розкішним садом, що його Фосфорова мати чудесно оздобила своїми найкращими дарами, і почув, як висока Лілея тихенько наспівувала: «Заплющ свої оченята, поки мій коханий, світанковий вітер тебе не збудить». Він підійшов до неї. Зворушена його палким диханням, Лілея розкрила своє листя, і він побачив її дочку, Зелену Змійку, що дрімала в келиху квітки. Тоді Саламандра охопила гаряча любов до Зеленої Змійки, і він викрав її у Лілеї, яка в невимовній тузі даремно кликала своїми пахощами по всьому саду кохану доньку. А Саламандр приніс її в Фосфорів палац і почав благати його: «Поєднай мене з коханою, бо вона повинна бути моєю назавжди». — «Шаленцю, чого ти вимагаєш? — промовив князь духів. — Знай: колись Лілея була моєю коханою і панувала разом зі мною, але іскра, що я заронив у неї, загрожувала їй згубою, і тільки перемога над чорним драконом, якого тепер земні духи тримають у кайданах, зберегла Лілею, і її листя досить зміцніло, щоб замкнути в собі іскру і затримати її. Але якщо ти обнімеш Зелену Змійку, то жар твій згубить її тіло, і нова істота, швидко зародившись, так само швидко і зникне від тебе». Та Саламандр не зважив на осто-

рогу князя духів; повний палкої жаги, він схопив Зелену Змійку в обійми, вона розсипалась на попіл, і крилата істота, народжена з того попелу, відлітаючи, зашуміла в повітрі. Саламандр знавіснів із розпачу й помчав садом, бризкаючи вогнем і полум'ям, і спустошив сад у дикому шаленстві так, що найкращі зела і квіти попадали спалені, і зойки їхні сповнили повітря. Розгніваний князь духів схопив Саламандра й сказав: «Відшумів твій вогонь, погасло твоє полум'я, осліпло твоє проміння, спускайся на дно до земних духів, хай вони дражнять тебе, глузують з тебе, держать в полоні, аж поки вогненна матерія загориться знов і вирветься з землі з тобою вже як з новим створінням». Бідолашний Саламандр погас і впав додолу. Коли це виступив наперед старий Мимра — земний дух, що був у Фосфора садівником, і сказав: «Пане, кому, як не мені, слід найбільше нарікати на Саламандра? Хіба ж не я оздоблював металами всі ті чудесні квіти, що він спалив? Хіба ж не я плекав і доглядав їхні паростки і змарнував стільки барв? А проте я заступлюся за бідолаху Саламандра, бо тільки любов, що нею і ти бував часто охоплений, призвела його до відчаю, в якому він спустошив мій сад. Не карай же його суворо!» — «Вогонь його тепер уже погас, — промовив князь духів, — але в часи лихоліття, коли мова природи стане незрозумілою звироднілому людському поколінню, коли духи стихій, вигнані до своїх сфер, лише з далекої далечини глухим відлунням будуть промовляти до людей, коли йому, відірваному від гармонійного кола, тільки безмежна туга подаватиме темну вістку про чудесне царство, де він колись жив, як ще в душі його пробували віра і любов, у ті нещасливі часи знов загориться вогонь Саламандра, та доросте він тільки до людини і як людина мусить увійти в нужденне людське життя і терпіти всі його злигодні. Але в нього залишаться не тільки самі спогади про його первісне життя, він знов житиме в священній гармонії з цілою природою, збагне її чудеса, і міць споріднених із ним духів стане до його послуг. У кущі лілей він знов віднайде Зелену Змійку і від поєднання з нею матиме три доньки, що з'являтимуться людям в образі їхньої матері. Весною будуть вони гойдатись у темнім бузиновім кущі, і їхні голоси звучатимуть кришталевими дзвіночками. Якщо знайдеться тоді в ті злиденні жалюгідні часи внутрішнього занепаду юнак, який учує їхній спів, і коли Змійка, глянувши на нього своїми прекрасними очима, заронить у нього мрію про чудесну далеку країну, куди він сміливо зможе долинути, як скине повсякденні турботи, якщо з ко-

ханням до Змійки спалахне в ньому жива, гаряча віра в дива природи, а також і в своє власне існування серед тих див, то Змійка буде його. Але Саламандр зможе скинути свій важкий тягар і приєднатися до своїх братів не раніше, ніж знайдуться три таких юнаки, що одружаться з трьома його доньками!» — «Дозволь, пане, — сказав земний дух, — зробити трьом його донькам подарунок, що прикрасить їхнє життя із знайденими чоловіками. Кожна отримає від мене горнець із мого найкращого металу. Я виглянсую його промінням, взятим у діамантів; нехай у його блиску відіб'ється сліпуча краса вашого чудесного царства, що перебуває в гармонії з цілою природою, з середини горнця під час заручин нехай виросте вогненна лілея, вічний цвіт якої солодкими пахощами обвіватиме вірного юнака. І як тільки він зрозуміє її мову, збагне дива нашого царства, то й сам із коханою переселиться в Атлантиду». Ну, тепер ти знаєш, дорогий Анзельме, що мій батько якраз і є той Саламандр, про якого я тобі розповідаю. Хоч сам він і вищої природи, але мусить підкорятися всім дріб'язковим вимогам буденного життя, і звідси, можливо, й походять його зловтішні вихватки, що декого так дратують. Він не раз казав мені, що внутрішнім духовним властивостям, які тоді князь духів Фосфор поставив як умову одруження зі мною і з моїми сестрами, тепер дали особливу назву, якою, на жаль, частенько зловживають: їх звуть дитинячою поетичною душею. Таку душу здебільшого мають юнаки, що через свою дуже наївну вдачу, а ще й тому, що їм зовсім бракує так званого світського виховання, зазнають зневаги від загалу. Ах, любий Анзельме, ти зрозумів під бузиновим кущем мій спів... мій погляд... ти кохаєш Зелену Змійку, ти віриш мені й хочеш бути моїм назавжди! Прекрасна Лілея розквітне в золотому горнці, і ми, з'єднавшись, щасливо й радісно житимемо в Атлантиді! Але я не приховую від тебе, що в запеклій боротьбі з саламандрами та земними духами чорний дракон звільнився з пут і зашумів крильми в повітрі. Щоправда, Фосфорові пощастило його знов закути в кайдани, але з чорного пір'я, що в боротьбі посипалося з нього на землю, вирости ворожі духи, які всюди стають проти саламандрів та земних духів. Ота перекупка, що така ворожа до тебе, милий Анзельме, й прагне — це моєму батькові добре відомо — заволодіти золотим горнцем, завдячує своїм існуванням кохання такого пера з драконового крила до одної редьки. Вона знає про своє походження та свою міць, бо в стогові і в корчах полоненого дракона їй відкрились таємниці багатьох чудесних зоряних

знаків, і вживає всіх засобів, щоб діяти ззовні всередину, а мій батько навпаки — бореться блискавками, що стріляють із Саламандрової середини. Всі ворожі сили, які живуть у поганих травах та отруйних тваринах і які вона збирає і змішує під час сприятливих розташувань сузір'їв, викликають безліч злих чарів, що наводять жах на людину й віддають її на поталу тим демонам, які виникли з переможеного дракона. Бережися старої, коханий Анзельме, вона твій ворог, бо твоя по-дитячому чиста душа знешкодила вже багато її злих чаклунств. Будь вірний мені, і ти скоро прийдеш до мети!

— О моя Серпентино! — вигукнув студент Анзельм. — Як же я можу тебе покинути, як я можу тебе не любити вічно!

Поцілунок обпалив його уста, він прокинувся, наче з глибокого сну. Серпентина зникла, вибило шосту, і важкий камінь ліг йому на серце — він же нічогісінько не написав! Стурбований тим, що скаже архіваріус, він глянув на аркуш, і, о диво: копія таємничого манускрипта була щасливо закінчена, а пильніше вдивившись до неї, він переконався, що це і є розповідь Серпентини про свого батька, улюбленця князя духів Фосфора в чудесній країні Атлантиді. Аж ось увійшов архіваріус Ліндгорст у своєму світло-сірому плащі, в капелюсі і з паличкою в руках; він подивився на списаний пергамент, узяв велику пучку табаки і сказав усміхаючись:

— Я цього й сподівався! Ось ваш таляр, пане Анзельме, а тепер ходімо ще до Лінкових купалень. Гайда за мною! — Архіваріус швидко пройшов через сад, де стояв такий гармидер, так усе співало, свистіло, гомоніло, що студент Анзельм був зовсім приголомшений і подякував небу, коли опинився на вулиці. Пройшовши кілька кроків, вони зустріли реєстратора Гербранда, і він теж радо приєднався до них. Перед брамою вони натоптали свої люльки. Реєстратор Гербранд пожалкував, що не взяв кресала, та архіваріус Ліндгорст сердито сказав:

— Ат, яке ще там кресало! Ось вам скільки завгодно вогню.

Він ляснув пальцями, з них посипалися великі іскри, і всі троє швидко запалили люльки.

— Ти диви, який цікавий хімічний фокус, — здивовано сказав реєстратор Гербранд, але студент Анзельм згадав про Саламандра і здригнувся.

У Лінкових купальнях реєстратор Гербранд — людина взагалі добродушна і спокійна — випив так багато міцного пива, що почав писклявим тенорком співати парубоцьких

пісень, кожного запально питаючи, приятель він йому чи ні, аж поки студент Анзельм не змушений був відпровадити його додому, вже після того, як архіваріус Ліндгорст давно пішов.

ВІГІЛІЯ ДЕВ'ЯТА

Як студент Анзельм трохи порозумнішав.

Товариство п'є пуниш.

*Як студент Анзельм назвав проректора Паульмана пугачем,
а той дуже образився.*

Чорнильна ляпка і її наслідки

Усі ті дивовижі, що траплялися щодня зі студентом Анзельмом, зовсім вибили його із звичайної життєвої колії. Він більше не бачився з жодним своїм приятелем і кожного ранку з нетерпінням чекав дванадцятої години, що відкривала йому рай. А проте, хоч уся його душа була звернена до коханої Серпентини і до чудес чарівного царства в архіваріуса Ліндгорста, він мимохіть згадував іноді й про Вероніку, ба не раз навіть йому ввижалося, що вона приходить до нього і, зашарівшись, признається, як щиро його кохає і як бажає вирвати з тих фантомів, що тільки дратують його і беруть на глум. А іноді здавалось, ніби раптом на нього налітає якась чужа непоборна сила, тягне до забутої Вероніки, і він мусить іти за нею, куди вона хоче, мов прикутий до дівчини. Саме вночі, після того, як Серпентина вперше з'явилася йому в образі прегарної дівчини і відкрила чудесну таємницю одруження Саламандра з Зеленою Змійкою, Вероніка з'явилась перед його очима яскравіше, ніж будь-коли. І, аж прокинувшись, він зрозумів, що то йому тільки приснилося, начебто Вероніка справді була в нього і з глибокою тугою, яка брала його за серце, нарікала, що він її щирою любов приніс у жертву фантастичним явищам, які викликають у ньому тільки внутрішній розлад і загрожують йому нещастям і загибеллю. Вероніка була миліша, ніж будь-коли, вона ніяк не сходила йому з думки. Це його дуже мучило, і, щоб полегшити ту муку, він подався вранці на прогулянку. Якась таємна магічна сила тягла його до Пірнаської брами, і щойно він хотів звернути в бічну вуличку, як проректор Паульман, що йшов позад нього, гукнув:

— Агов! Дорогий пане Анзельме! Amice!¹ Де це ви, на бога, пропали? Вас ніде не видно. Ви ж добре знаєте, як

¹ Друже! (Лат.)

Вероніка хоче з вами ще раз поспівати! Ну, ходімо, ви ж, мабуть, до мене зібралися?

І студентові Анзельму довелося піти з ним. Коли вони прийшли до проректора додому, назустріч їм вийшла Вероніка, дуже пишно і старанно вбрана. Проректор Паульман аж здивувався:

— Чого це ти так видженджурилась, хіба чекаєш гостей? Ну то ось маєш, веду тобі пана Анзельма!

Коли студент Анзельм скромно і ввічливо поцілував Вероніці руку, то відчув легкий потиск, від якого немов вогненний струм пройшов по його жилах і нервах.

Вероніка була сама веселість, сама грація, і коли Паульман пішов до свого кабінету, вона зуміла різними жартами й хитрощами так розворушити Анзельма, що він, забувши свою ніяковість, почав гасати з пустункою по кімнаті. Та ось на нього знов напав демон незграбності, він ударився об стіл, і гарненька Веронічина скринька впала на підлогу. Анзельм підняв її, але вічко відскочило, і звідтіль блиснуло маленьке кругле металеве люстерко, в яке він почав дивитися, дивно втішений. Вероніка тихенько підкралася до нього ззаду, поклала руку на плече і, міцно до нього пригорнувшись, також заглянула в люстерко. Тоді Анзельмові здалося, ніби всередині у ньому почалась боротьба. Думки, образи з'являлися, знов зникали: архіваріус Ліндгорст... Серпентина... Зелена Змійка...

Нарешті він почав заспокоюватися, плутанина вляглась, думки проясніли. Тепер він збагнув, що завжди думав тільки про Вероніку, ба навіть образ, який з'явився йому вчора в блакитній кімнаті, був Веронічин, і фантастичної саги про заручини Саламандра з Зеленою Змійкою ніхто йому не розповідав, він її лише списував. Його самого здивували ті марення, і він пояснив їх тільки екзальтованим станом своєї душі, охопленої коханням до Вероніки, а також працею в архіваріуса Ліндгорста, в кімнатах якого до того ж ще й такі стоять пахощі, що аж памороки забивають. Анзельм широко посміявся з своїх безглузких фантазій — закохатися в Зелену Змійку і вважати поважного службовця, таємного архіваріуса, за Саламандра!

— Так, так! Це Вероніка! — скрикнув він голосно, а повернувши голову, зустрівся з Веронічиними блакитними очима, що сяяли коханням і жагою.

Глухе «ах» вилетіло з її уст, що тієї ж миті запалали на його устах.

— О, який я щасливий! — прошепотів захоплений студент. — Про що я вчора тільки мріяв, сьогодні збулося!

— А ти справді одружишся зі мною, коли станеш радником? — запитала Вероніка.

— Неодмінно! — відповів студент Анзельм.

Тим часом рипнули двері, увійшов проректор Паульман і сказав:

— Ну, дорогий пане Анзельме, я вас не відпущу сьогодні, ви скуштуєте в нас супу, а потім Вероніка зготує нам чудесної кави, якою ми ласуємо з реєстратором Гербрандом, що також обіцяв завітати.

— Ах, дорогий пане проректоре, — відповів на те студент Анзельм, — хіба ж ви не знаєте, що мені треба до архіваріуса Ліндгорста, переписувати манускрипти?

— А гляньте-но, amice! — сказав проректор, показуючи йому кишенькового годинника, на якому було вже пів на першу.

Студент Анзельм тепер побачив, що вже пізно йти до архіваріуса Ліндгорста, і охоче прийняв запрошення проректора, бо ж діставав можливість цілий день дивитись на Вероніку, ловити крадькома її любий погляд, відчувати ніжні потиски її рук, а то й, можливо, домогтися поцілунку. Ось як далеко сягали тепер бажання студента Анзельма, і він почував себе все краще й краще, бо переконувався, що скоро звільниться від усіх фантастичних марень, які справді могли довести його до цілковитого божевілля. Реєстратор Гербранд таки з'явився по обіді, і, коли випили каву і вже смеркло, він, усміхаючись і весело потираючи руки, натякнув, що в нього є з собою одна штука, яка принесе їм усім того холодного жовтневого вечора велику приємність, коли прекрасні Веронічині руки змішають і доведуть її до належної форми, так би мовити, пронумерують і прошнурують.

— Ну, то давайте ваш таємничий скарб сюди! Що воно там таке, найдорожчий реєстраторе? — вигукнув проректор Паульман.

Реєстратор Гербранд сягнув до глибокої кишені свого сюртука раз, другий, третій і дістав пляшку араку, цитрину і цукор. Не минуло й півгодини, як на столі в Паульмана парував чудесний пунш. Вероніка поналивала їм трунку, і між друзями зайшла щира, весела розмова. Та коли трунок зайшов студентові Анзельму в голову; до нього вернулися також усі дива, які йому довелося недавно пережити. Він побачив архіваріуса Ліндгорста в адамашковім халаті, що світився, наче фосфор, побачив лазурово-блакитну кімнату, золоті пальми, ба навіть відчув, що мусить вірити в Серпен-

тину; всередині в нього щось бурхало, шумувало. Вероніка подала йому склянку пуншу, і, беручи його, Анзельм легенько торкнувся її руки.

— Серпентино, Вероніко! — зітхнув він нишком і поринув у глибокі мрії.

Але реєстратор Гербранд голосно вигукнув:

— Ну й дивак той архіваріус Ліндгорст, ніяк не зрозумієш його! А втім — за його здоров'я! Цокнемось, пане Анзельме!

Тоді студент Анзельм отямився й промовив, цокаючись із реєстратором:

— Все це від того, вельмишановний пане реєстраторе, що архіваріус Ліндгорст — це, власне, Саламандр, який, розгнівавшись, геть спустошив сад Фосфора, князя духів, за те, що від нього втекла Зелена Змійка.

— Що? Як? — запитав проректор Паульман.

— А так, — вів далі студент Анзельм, — і тому він тепер мусить бути королівським архіваріусом і нидіти отут, у Дрездені, зі своїми трьома доньками. До речі, ті доньки — маленькі золотисто-зелені змійки, що гріються на сонці в бузині, звабливо співають і спокушають юнаків, мов сирени.

— Пане Анзельме, пане Анзельме? — скрикнув проректор Паульман. — Чи вам памороки забило? Що це ви, на бога, за нісенітниці верзете?

— Він правду каже, — перебив його реєстратор Гербранд, — та бісова личина, архіваріус, і справді-таки проклятий Саламандр, він пальцями креше вогонь, що пропалює дірки на сюртуках, як запалена губка. Так, так, ти правду кажеш, братику Анзельме, і хто цьому не йме віри, той мені ворог! — І реєстратор Гербранд так гримнув кулаком по столу, що аж склянки забряжчали.

— Реєстраторе! Чи ви не сказалися? — сердито закричав проректор. — Пане студіозусе, пане студіозусе, що у вас за химери в голові?

— Ах, — сказав студент, — так і ви, пане проректоре, — не що інше, як птах пугач, який підстригає чуби.

— Що? Я птах?.. Перукар? — закричав проректор, ошалівши. — Добродію, ви таки збожеволіли!

— Але стара ще йому залле сала за шкуру! — скрикнув реєстратор Гербранд.

— А так, стара має силу, — озвався Анзельм, — хоч вона простацького роду, бо її батько — нікчемне драконове перо, а мати — погана редька, але найбільше вона завдячує своєю силою різним пекельним тварюкам, шкідливій мерзоті, якою себе оточила.

— Це паскудний наклеп! — скрикнула Вероніка, розгнівано блискаючи очима. — Стара Ліза — мудра жінка, а чорний кіт — не пекельна тварюка, а освічений, дуже вихований юнак і її *cousin germain*¹.

— А чи не може Саламандр, як сяде їсти, спалити собі бороду й пропасти ні за що? — запитав реєстратор Гербранд.

— Ні, ні! — закричав студент Анзельм. — Ніколи з ним такого не може статися, а Зелена Змійка любить мене, бо в мене душа як у дитини і я дивився Серпентині в очі.

— А кіт їх видере! — скрикнула Вероніка.

— Саламандр... Саламандр їх усіх візьме в кулак, усіх! — заревів проректор Паульман, розлютований до краю. — Але чи я не в божевільні? Чи, може, я сам з глузду з'їхав? Що ж це за нісенітниця я варнякаю? Так, і я навіжений, і я навіжений! — Проректор Паульман схопився, зірвав свою перуку з голови і, поймаючи, жбурнув об стелю так, що з кучерів навкруги посипалася пудра.

А студент Анзельм і реєстратор Гербранд схопили миску з-під пуншу, склянки і, радісно вигукуючи, теж почали жбурляти об стелю, аж черепки забряжчали навкруги.

— Віват, Саламандре! *Pereat, pereat*² стара! Розбий металеве дзеркало, видери котові очі... Злови пташку! Егей... егей... евое, Саламандре!

Так репетували й ревіли всі троє, мов навіжені. Франя з плачем вибігла з кімнати, а Вероніка впала на канапу, лементуючи з жалю й скорботи. Нараз відчинилися двері, все раптом стихло, і до кімнати ввійшов маленький чоловічок у сірому плащі. Його обличчя було якесь дивно поважне, а особливо вирізнявся на ньому закарлючений ніс, на якому сиділи великі окуляри, що найперше впадали в очі. На голові була в нього також особлива перука, що скидалася швидше на шапочку з пір'я.

— Добрий вечір, людоньки! — зарипів кумедний чоловічок. — Чи не тут я знайду студіозуса пана Анзельма? Найнижчий вам уклін від пана архіваріуса Ліндгорста, він сьогодні даремно чекав пана Анзельма, але на завтра найпокірніше просить з'явитися вчасно.

Ні слова більше не сказавши, він повернувся і вийшов, і тоді всі побачили, що поважний чоловічок, власне, був сірий папуга. Проректор Паульман і реєстратор Гербранд вибухнули сміхом, що розлігся по всій кімнаті, а Вероніка зайш-

¹ Брат у перших (франц.).

² Хай згине (лат.).

лася плачем з невимовного жалю, що роздирав їй душу. Але студент Анзельм затремтів з якогось внутрішнього жаху і, не тямлячи себе, вибіг на вулицю. Він і сам не знав, як попав до своєї кімнати. Скоро по тому до нього ввійшла Вероніка, спокійна й приязна, і запитала, чого він, упившись, так налякав її. Нехай, мовляв, бережеться нових примар, коли знов працюватиме в архіваріуса Ліндгорста.

— На добраніч, на добраніч, мій любий друже, — прошепотіла Вероніка, і вуст його торкнувся легенький поцілунок.

Анзельм хотів обняти її, але видиво шезло, він прокинувся веселий, підбадьорений і тільки щиро посміявся з самого себе, що так упився від пуншу. А коли згадав Вероніку, йому знову стало гарно на серці.

— Тільки завдяки їй, — сказав він сам до себе, — я позбувся тієї дурної маячні. Бо й справді, я був наче той, що вважав себе скляним, або той, що уявляв себе ячмінним зерном і не виходив з кімнати, щоб його не з'їли кури. Якщо я стану радником, то й мови нема — одружуся з мадемуазель Паульман і буду щасливий.

І коли він опівдні йшов садом архіваріуса Ліндгорста, то не міг надивуватися, як це йому спершу все тут здавалося таким дивним і чудовим. Він тут уже не бачив нічого, крім звичайних вазонів у горщиках, різних калачиків, миртів тощо. Замість блискучих барвистих птахів, що раніше дражнили його, пурхало лише кілька горобців, які, побачивши Анзельма, галасливо неприємно зацвірінчали. Блакитна кімната здалася йому зовсім іншою, і він не міг збагнути, як цей яскраво-блакитний колір, неприродно золотисті стовбури пальм і безформне блискуче листя хоч на мить могли йому сподобатись. Архіваріус подивився на нього, якось дивно, іронічно посміхнувся і запитав:

— Ну, то як вам учора смакував пунш, дорогий Анзельме?

— Ах, вам, напевне, папуга вже... — відповів студент Анзельм, украй засоромившись, але затнувся, бо подумав, що й папуга був, мабуть, тільки маною.

— Еге! Я ж сам був у вашій компанії, — сказав архіваріус Ліндгорст. — Хіба ви не бачили мене? Але ви почали так казитися, що й мені трохи не перепало, бо я саме сидів у мисці, коли реєстратор Гербранд схопив її, щоб жбурнути об стелю, і я мусив швидше сховатись у проректорову люльку. Ну, будьте, пане Анзельме! Працюйте пильно, а я заплачу вам таляр і за вчорашній день, бо ви досі гарно працювали.

— І як це архіваріус Ліндгорст може верзти таку нісенітницю? — сказав сам до себе студент Анзельм і сів до столу,

щоб узятися за манускрипт, що його архіваріус, як звичайно, розгорнув перед ним.

Але він побачив на пергаментному сувої таку силу дивних рисок та закарлючок, переплених між собою, що око не могло ні на чому спинитись, і йому здалося, що все те майже неможливо скопіювати. Пергамент скидався на помережаний жилками уламок мармуру або на порослий мохом камінь. Проте, незважаючи ні на що, він усе-таки хотів спробувати й сміливо вмочив перо, але чорнило ніяк не спливало. Він нетерпляче струснув перо, і — о, небо! — велика ляпка впала на розгорнутий першотвір. Зашипівши й засвистівши, з плями вилетіла синя блискавка і затріщала-зазміїлась по кімнаті до самої стелі. Тоді зі стін заклубочилась густа пара, листя почало шуміти, наче в бурю, з нього випорснули блискучі василіски у миготливому полум'ї, пара зайнялася і навколо Анзельма, прискаючи, затанцювали вогняні омахи. Золоті стовбури пальм стали велетенськими зміями, що з різким металевим ляском зіткнулися між собою мерзенними головами і обкрутились лускатими тілами навколо Анзельма.

— Божевільний, прийми тепер кару за свій зухвалий злочин! — так волав моторошний голос укоронованого Саламандра, що з'явився над зміями, немов сліпучий промінь серед вогню.

І ось їхні роззявлені пащі виригнули на Анзельма вогненний потік, який почав гуснути навколо нього й ставати ніби твердою крижаною масою. Анзельмове тіло, стягуючись усе міцніше й міцніше, зовсім залякло, і він знепритомнів, а коли знов опритомнів, то не міг навіть ворухнутись: він був немов оточений блискучим саявом, у яке стукався, коли пробував підняти руку чи повернутися.

Ах! Він сидів у міцно заткнутій кришталевій сулії на одній з полиць у бібліотеці архіваріуса Ліндгорста.

ВІГІЛІЯ ДЕСЯТА

*Страждання студента Анзельма в скляній сулії.
Щасливе життя учнів духовної школи і практикантів.
Битва в бібліотеці архіваріуса Ліндгорста.
Перемога Саламандра і звільнення студента Анзельма*

Я дуже сумніваюся, що тобі, ласкавий читачу, доводилось коли сидіти замкненому в скляній сулії, хіба що така химера могла привидітись тобі в чудернацькому сні. Що ж до Анзельма, то можеш собі уявити, який розпач охопив

бідолаху; коли ж тобі навіть і не снилось такого, то нехай буйна фантазія замкне тебе, мені й Анзельмові на догоду, хоч на кілька хвилин у кришталеву сулію. Ти оточений сліпучим блиском; усі речі навкруги немов освітлені й оповиті променистими барвами райдуги, все тремтить, коливається, мерехтить у непевному сяйві, ти нерухомо плаваєш, немов у замерзлому ефірі, який тебе так стискає, що дух твій даремно дає накази мертвому тілові. Все міцніше й міцніше твої груди зчавлює незмірний тягар, усе менше й менше з кожним подихом стає повітря у вузькому просторі сулії, твої жили набрякають, і, пронизаний невимовним страхом, кожний нерв здригається і сходить кров'ю в смертельній боротьбі. Отож пожалій, ласкавий читачу, студента Анзельма, який звів ці невимовні муки у своїй скляній тюрмі; але він почував, що й смерть не могла б звільнити його, бо хіба ж не прокинувся він із непритомності, в яку запав через свої надмірні муки саме в той час, коли ранкове сонце ясно й радісно зазирнуло до кімнати, і хіба ж не почались його тортури знову? Вія не міг ворухнутися, його думки бились об скло, приголомшували неприємними звуками, і замість виразних слів, якими раніше промовляла його душа, він чув лише глухе гудіння безумства. Тоді він заволав у розпачі:

— О Серпентино, Серпентино, врятуй мене від цих пекельних мук!

І здалось йому, наче його обвіяли тихі зітхання й облягли сулію, немов зелене прозірчає бузинове листя, гудіти перестало, сліпуче, паморочливе світло щезло, і він зітхнув вільніше.

— Хіба ж я не сам винний, що мене спіткало нещастя? Ах, хіба ж не проти тебе самої, люба, кохана Серпентино, вчинив я такий злочин? Хіба ж не проти тебе виплекав я в собі ганебні сумніви? Чи ж не втратив я віру, а з нею і все, що могло зробити мене найщасливішим? Ах, ти вже ніколи не будеш моя, золотий горнець для мене втрачений, ніколи я не побачу його чудес. Ах, аби хоч ще раз поглянути на тебе, почути твій милий, солодкий голос, кохана Серпентино!

Так ремствував студент Анзельм, охоплений глибоким, пекучим жалем; аж раптом поруч нього хтось сказав:

— Зовсім не розумію, чого вам заманулось, пане студіозусе, чого ви так лементуєте? — Аж тепер студент Анзельм помітив, що поряд із ним, на тій самій полиці, стояло ще п'ять сулій, в яких він побачив трьох учнів духовної школи і двох практикантів.

— Ах, панове й товариші в нещасті! — скрикнув він. — Як же можна бути такими спокійними, такими вдоволени-

ми, такими веселими, як оце, бачу, ви? Адже сидите точнісінько так, як і я, замкнені в скляних суліях, і не можете поворухнутися, ба навіть і подумати про щось розумне без того, щоб не знявся пекельний гармидер, шум і брязкіт, від якого аж голова тріщить і гуде? Але ви не вірите, певне, в Саламандра і в Зелену Змійку.

— Що ви мелете, пане студіозусе, — сказав один учень, — ми ніколи себе краще не почували, як тепер, бо таляри, які ми отримуємо від божевільного архіваріуса за різні безглузді копії, стають нам добре в пригоді. Нам не треба тепер учити напам'ять італійські хорали, ми ходимо щодня до Йозефа або й до інших пивниць, п'ємо досхочу міцне пиво, задивляємося на гарненьких дівчаток, співаємо, наче справжні студенти, «*Gaudeamus igitur*»¹ і ні про що не дбаємо!

— Вони правду кажуть, — озвався один практикант, — я також забезпечений талярами, як і мій дорогий колега отут, поруч мене, і пильненько заглядаю до пляшки з пивом, замість сидіти в чотирьох стінах і горбити спину над жалюгідними актами.

— Але ж, шановні мої панове! — сказав студент Анзельм. — Хіба ж вам не видно, що ви всі вкупі і кожний зокрема сидите в скляних судіях і не можете навіть ворухнутись, а не те що кудись там ходити?

Тоді учні й практиканти голосно зареготали й закричали:

— Студіозус з'їхав з глузду, він уявляє, що сидить у скляній сулії, а сам стоїть на Ельбському мості й дивиться просто в воду. Ходімо далі!

— Ах, — зітхнув студент, — вони ж не бачили ніколи прекрасної Серпентини, вони не знають, що таке воля й життя у вірі та коханні, тому й не відчують тягара в'язниці, куди їх замкнув Саламандр за їхню дурість, за їхнє простацтво. Але я, нещасний, загину в ганьбі й лихові, коли вона, яку я так невимовно кохаю, не врятує мене.

Тоді повівся і забринів по кімнаті Серпентинин голос:

— Анзельме! Вір, кохай, надійся!

І кожен звук, як промінь, входив до Анзельмової в'язниці, кришталь змушений був попустити й послабити свій тиск, і груди в'язневі могли вже ворухнутися й дихнути. Все легші й легші ставали Анзельмові муки, і він добре бачив, що Серпентина ще кохає його і лише завдяки їй він може витримати ув'язнення в склі. Він уже не турбувався про своїх легковажних товаришів у біді, а скерував свої думки й почуття

¹ Тож будемо веселі (лат.). Початок давньої студентської пісні.

тільки на милу Серпентину. Але раптом із другого боку почувалося якесь глухе, бридке буркотіння. Скоро він роздивився, що буркотіло щось у старому кавничку з пощербленою накривкою, який стояв проти нього на маленькій шафці. Але, приглядаючись пильніше, він побачив, як усе виразніше з нього виступали огидні риси зморщеного обличчя старої жінки, і раптом біля полиці з'явилася перекупка з-під Чорної брами. Вона вишкірилась і пронизливо зареготала:

— Гай, гай, хлопче! Мусиш тепер сидіти, як на прив'язі? Гни тепер у плящі спину, як попався, чортів сину! Хіба ж я тобі не казала давно, що так буде?

— Ну що ж, глузуй, насміхайся, проклятуша відьмо, — сказав студент Анзельм, — ти винна у всьому! Але попадешся ще й ти Саламандрові, гидотна редько!

— Ха-ха! — сказала стара. — Менше гонору! Ти моїм синочкам розтоптав обличчя, а мені обпик носа, проте я на тебе не маю зла, шельмо! Бо ти раніше був порядний хлопець і моя донька тебе любить. Але з сулії не вилізеш, поки я тобі не допоможу; дістатись до тебе мені несила, але моя кума, пацючка, що якраз над тобою на горищі живе, підгризе дошку, на якій ти стоїш, ти беркицьнешся додолу, і я впіймаю тебе в фартушок, щоб ти не розбив собі носа, а лишився з гарним, гладеньким личком, і понесу тебе скоренько до мамзель Вероніки, з якою мусиш одружитися, коли станеш радником.

— Геть від мене, сатанинське кодрло! — гнівно вигукнув студент. — Лише твої пекельні чари призвели мене до злочину, який я мушу тепер спокутувати. Але я все перетерплю, бо можу існувати тільки тут, де люба Серпентина оточує мене коханням і турботою! Слухай-но, стара, марні твої сподіванки. Не підкорюсь я твоїй силі, бо вічно кохатиму лише Серпентину. Я не хочу бути радником, ніколи й не гляну на Вероніку, яка через тебе зваблює мене тільки на лихо. А не стане Зелена Змійка моєю, то я загину з туги й жалю. Геть, геть, паскудна поторочо!

Тоді стара зареготала, аж луна пішла по кімнаті, і скрикнула:

— Ну, то сиди ж і нидій, а мені час до діла братися, бо в мене є тут ще й інша робота!

Вона скинула чорний плащ і гола, бридка, почала кружляти по кімнаті. Фоліанти падали додолу, а вона виривала з них пергаментні аркуші і, швидко, майстерно зшиваючи їх, надягала на тіло й скоро вбралася в чудернацький панцер із луски. Бризкаючи вогнем, чорний кіт вискочив із каламаря, що сто-

яв на письмовому столі, і завив до старої. Вона завершчала з радощів і разом із ним щезла в дверях. Анзельм помітив, що стара пішла до блакитної кімнати, і незабаром почув віддалік свист і галас. Птахи в саду закричали, папуга зарипів:

«Рягуйте, рягуйте, грабунок, грабунок!»

Тієї ж миті стара вскочила назад до кімнати, несучи в руках золотий горнець, і, гидко викручуючись, закричала:

— Поталанило! Поталанило! Синочку, вбий Зелену Змію! Нумо, синку, нумо!

Анзельмові здавалося, що він чує глибокий стогін, чує Серпентинин голос. Його охопив жах і розпач. Він напружив усю свою силу й почав так міцно натискати на скло, що, здавалося, нерви й жили зараз не витримують... Різкий дзенькіт розлігся по кімнаті, і архіваріус з'явився в дверях у своєму адамашковому халаті.

— Гей, сволото! Чортова маро! Кинь відьомські штуки! Геть! Гайда! — закричав він.

Нараз чорні коси старої најачились, немов щетина, червоні очі заблищали пекельним вогнем. Вона роззявила широченну пашеку, заклацала зубами й зашипіла:

— Швидше летіть, запаліть, розтопіть! — і глузливо замекала, зареготала, а тоді, притиснувши до себе золотий горнець, почала жбурляти звідти повні жмені блискучої землі на архіваріуса, але тільки-но земля торкалася халата, як ставала квітами й опадала додолу.

Враз лілеї на халаті замерехтіли, спалахнули тріскучим вогнем, і архіваріус почав кидати ті вогняні квіти у відьму. Вона завилала з болю, але відразу ж застрибала, струшуючи їх із пергаментного панцера, і лілеї гасли й розсипалися на попіл.

— Гей, до мене, хлопче! — завищала стара, і кіт, підскачавши, кинувся через архіваріуса до дверей, але сірий папуга пурхнув йому назустріч, схопив його кривим дзьобом за карк, і червона вогненна кров бризнула у нього з шиї, а Серпентинин голос скрикнув:

— Врятовані! Врятовані!

Стара, сповнена люті й відчаю, кинула горнець назад себе, підскачила до архіваріуса і, розчепіривши закарлючені пальці, хотіла вчепитися в нього пазурами, але архіваріус швидко зірвав свій халат і жбурнув його на стару. Тоді зашипіло, забризкало, затріщало блакитне полум'я з пергаментних аркушів, стара заметалась, виюючи з болю, і все намагалася захопити більше землі з горнця, вирвати більше пергаментних аркушів із книг, щоб загасити полум'я, і коли їй щастило кинути на себе землі чи аркуш, полум'я гасло.

Але тоді ніби зсередини в архіваріуса порснуло на стару шипуче проміння.

— Гей, гей! На неї, за нею! Перемога Саламандрові! — залунав архіваріусів голос, і тисячі блискавок зазмїїлись вогненними кільцями навколо старої.

Кіт і папуга в лютій борні, пирхаючи й ревучи, метались по кімнаті. Нарешті папуга повалив кота дужими крильми на землю і, міцно тримаючи його, запустив у нього пазури так глибоко, що той завив і застогнав у смертельних корчах, видовбав йому гострим дзьобом палаючі очі, і з них бризнула вогненна піна. Звідти, де стара впала додолу під халатом, знявся густий чад. Вереск відьми, її жахливий, пронизливий крик затих удалині. Смердючий чад, що розійшовся по кімнаті, скоро розвіявся, архіваріус підняв халат — під ним лежала погана редька.

— Шановний пане архіваріусе, ось вам переможений ворог, — сказав папуга, підносячи архіваріусові Ліндгорсту в дзьобі чорний волос.

— Дуже добре, мій любий, — відповів архіваріус, — тут лежить також і моя супротивниця, потурбуйтеся, будь ласка, про решту. Сьогодні ж ви отримаєте як невеличку *douceur*¹ шість кокосових горіхів і нові окуляри, еге ж, бо, як бачу, мерзенний кіт розбив ваші скельця.

— Завжди ваш, вельмишановний друже й покровителю! — відповів дуже задоволений папуга, взяв редьку в дзьоб і вилетів із нею у вікно, яке архіваріус Ліндгорст відчинив йому.

Потім архіваріус взяв золотий горнець і гукнув:

— Серпентино, Серпентино!

І коли студент Анзельм, дуже зрадівши з поразки підлої перекупки, яка штовхала його до загибелі, глянув на архіваріуса, то знов побачив високу, величну постать князя духів, що дивився на нього з невимовною ласкою і гідністю.

— Анзельме, — промовив князь духів, — не ти, а ворожі стихії, що намагалися згубно вдертися у твою душу й відірвати тебе від самого себе, винні в твоїй зневірі. Ти не зрадив своєї мети, будь вільний і щасливий.

Блискавка пронизала все ество Анзельма, чудесна музика кришталевих дзвіночків залунала дужче й могутніше, ніж будь-коли, всі фібри, всі нерви його тіла затремтіли, але акорди дедалі голосніше лунали по кімнаті; скло, що ув'язнило Анзельма, розпалося, і він упав в обійми коханої, милої Серпентини.

¹ Винагорода (*франц.*).

ВІГІЛЯ ОДИНАДЦЯТА

*Проректор Паульман незадоволений тим,
що в його родині зчинилась така скаженина.*

*Як реєстратор Гербранд став радником
і в найлютіший мороз прийшов у черевиках
та шовкових панчохах.*

Веронічине признання.

Заручини біля миски з гарячим супом

— Але скажіть лише мені, найдорожчий реєстраторе, як це нам учора той клятий пунш так у голову вдарив, що ми могли накоїти таких дурниць? — промовив проректор Паульман, увійшовши вранці другого дня до кімнати, де ще й досі лежало повно череп'я, а посередині в калюжі пуншу плавала перука, що злиплася в кучму.

Коли студент Анзельм вибіг учора звідти, проректор Паульман і реєстратор Гербранд лишилися і, заточуючись, кружляли по кімнаті, мов навіжені, стукались головами, поки Франя на превелику силу не відпровадила тата, що ледве тримався на ногах, спати, а реєстратор Гербранд, не тямлячи себе, впав на софу, з якої Вероніка втекла до спальні.

Реєстратор Гербранд, блідий, пов'язавши голову синьою хусточкою, тужно стогнав:

— Ах, дорогий проректоре, не пунш винен, який мадемуазель Вероніка чудово приготувала, ні! То все через клятого студента сталося! Хіба ви не помітили, що він уже давно *mente captus*?¹ І хіба не знаєте, що божевільня заразливе? Пробачте на слові, але давнє прислів'я каже: до кого пристанеш, такий і сам станеш. А тим паче, коли вип'єш чарчину, то легко втрачаєш глузд і мимохіть так поводишся, такі викидаєш коники, наче й справді божевільний. Повірите, проректоре, мені аж у голові паморочиться, як згадаю про сірого папугу.

— Ви що, жартуєте? — перебив його проректор. — То ж був дідок у сірому плащі, архіваріусів служник, що прийшов шукати студента Анзельма.

— Можливо, — відповів реєстратор Гербранд, — але мушу признатися, що мені таки моторошно: цілісіньку ніч щось дивно вило і свистіло.

— То я, — сказав проректор, — бо я дуже хроплю.

— Ну, може бути, — вів далі реєстратор, — але послухайте, шановний проректоре! Не без причини захотів я вчо-

¹ Божевільний (лат.).

ра з вами трохи розважитись, та Анзельм усе мені зіпсував... Ви не знаєте, о проректоре! Проректоре! — Реєстратор Гербранд схопився, зірвав хустину з голови, обняв проректора, палко потис йому руку, ще раз несамовито скрикнув: — О проректоре! Проректоре! — І, схопивши капелюха та палицю, вибіг швидко геть.

— Студент Анзельм і на поріг більше не посміє до мене ступити, — сказав проректор сам до себе, — бо я тепер добре бачу, що він своїм тихим божевільям геть збивав з пантелику найкращих людей. Реєстратор уже пропаща людина, а я поки що тримаюсь, але сатана, що так стукав, коли я був п'яний, може вдертися знову й почати свої витребеньки. Отож — *apege satanas!*¹ Геть Анзельма!

Вероніка стала дуже задумлива, мовчазна, усміхалась тільки вряди-годи, і то якимось дивно, а найбільше любила бути на самоті.

— Її Анзельм також наврочив, — злісно сказав проректор сам до себе, — але добре, що він і на очі не показується. Я знаю, він мене боїться, тому й не з'являється. — Останні слова проректор промовив зовсім голосно.

У Вероніки, що була саме в кімнаті, слова ті викликали сльози на очах, і вона, зітхнувши, сказала:

— Ах, хіба ж Анзельм може сюди прийти? Він же давно сидить замкнутий у скляну сулію.

— Як? Що? — скрикнув проректор Паульман. — Ох, боже мій, ох, боже мій, вже й вона верзе казна-що, як і реєстратор. І чим це все скінчиться! От же проклятуший, мерзенний Анзельм! — І він негайно побіг по лікаря Екштайна.

Лікар усміхнувся і лиш озвався:

— Гай, гай! — Але не приписав нічого, тільки додав ще таке: — Нервові напади! Минеться само... Треба ходити на повітря, гуляти, розважатися... піти до театру... подивитися «Щасливця», «Празьких сестер», і все минеться!

«Рідко лікар буває такий говіркий, — подумав проректор Паульман, — просто-таки балакучий».

Минуло кілька днів і тижнів, навіть місяців, як Анзельм зник, але і реєстратор Гербранд також не приходив, коли це раптом четвертого лютого рівно в полудень, о дванадцятій годині, він у новому модному вбранні з найкращого сукна, в черевиках і шовкових панчохах, незважаючи на лютий мороз, із великим букетом живих квітів у руці зайшов до кімнати проректора Паульмана, неабияк здивувавши його

² Геть сатану! (Лат.)

своїм виглядом. Він урочисто підійшов до проректора, церемонно обійняв його і промовив:

— Сьогодні, в день іменин вашої любої доньки, шановної мадемуазель Вероніки, я хочу висловити все, що вже давно лежить у мене на серці! Тоді, того злощасного вечора, коли я приніс у кишені сюртука всі складники злощасного пуншу, я мав на думці сказати вам одну приємну новину і радісно відсвяткувати той щасливий день, бо вже тоді довідався, що я номінований у радники, а тепер я маю в оцій кишені і належний патент *cum nomine et sigillo principis*¹.

— Ах, ах! Пане реєстр... пане раднику Гербранде, хотів я сказати! — промурмотів проректор.

— Але тільки ви, дорогий проректоре, — вів далі ново-призначений радник, — тільки ви можете зробити мене ділком щасливим. Я вже давно кохаю в душі мадемуазель Вероніку і можу похвалитися не одним приязним поглядом з її боку, які ясно свідчать, що і я їй не осоружний. Одне слово, шановний проректоре, я, Гербранд, прошу руки вашої любої доньки, мадемуазель Вероніки, з якою я, коли ви не проти, невдовзі думаю одружитися.

Проректор з подиву сплеснув руками і скрикнув:

— Ай-яй-яй! Пане реєстр... пане раднику, хотів я сказати, і хто б міг подумати! Ну, коли Вероніка й справді вас кохає, то я з свого боку нічого не маю проти; можливо, її теперішня меланхолія — тільки приховане кохання до вас, шановний раднику! Знаємо таке!

Тієї миті зайшла Вероніка, бліда й засмучена, як завжди тепер була. Радник Гербранд підійшов до неї, вишукано привітав її з іменинами й віддав пахучий букет квітів, а ще маленьку коробочку, з якої, коли вона відчинила її, сяйнула пара блискучих сережок. Раптом щоки її зашарілись, очі заблищали жвавніше, і вона скрикнула:

— Ах, боже мій! Та це ж ті самі сережки, що я кілька тижнів тому надівала і втішалась ними!

— Як це? — мовив радник Гербранд трохи збентежено і ображено. — Адже я лише годину тому купив їх у Замковому провулку за нікчемні гроші?

Але Вероніка не слухала його, бо вже стояла перед люстерком, щоб побачити, чи личить їй нова оздоба, яку вона почепила в маленькі вушка. Проректор Паульман поважним тоном сповістив її, прибравши урочистого вигляду, про підвищення їхнього приятеля Гербранда і про його освід-

¹ За підписом і печаткою князя (лат.).

чення. Вероніка подивилась на радника проникливим поглядом і промовила:

— Я вже давно знала, що ви хочете зі мною одружитися. Що ж, хай буде! Я вам обіцяю руку і серце, але мушу зараз же обом вам — і татові, і нареченому — відкрити багато дечого, що важким тягарем лежить у мене на душі і на серці; відкрити негайно, хай навіть і суп захолоне, який, бачу я, Франя вже подає на стіл. — І, не чекаючи на відповідь проректора й радника, незважаючи на те, що в них слова вже висіли на губах, Вероніка повела далі: — Повірте мені, любий таточку, що я кохала Анзельма від щирого серця і коли реєстратор Гербранд, тепер уже радник, запевнив, що Анзельм легко може досягти того самого, я вирішила, що тільки він і більше ніхто буде мені чоловіком. Аж побачила, начебто ворожі сили намагаються вирвати його в мене, і мусила вдатися по допомогу до старої Лізи, колишньої моєї няньки, що тепер стала ворожкою і великою чарівницею. Вона обіцяла допомогти мені й віддати Анзельма цілком у мої руки. Ми пішли з нею опівночі, перед осіннім рівноденням, на роздоріжжя; вона заклинала там пекельних духів, і з допомогою чорного kota ми виготовили невеличке металеве люстерко, в яке мені досить було подивитися і скерувати свої думки на Анзельма, щоб цілком заволодіти його думками й почуттями. Але тепер я щиро каюсь, що зробила так, і зрікаюсь усіх сатанинських чарів. Саламандр переміг стару ворожку, я чула її жалібний лемент, але допомогти не могла, і коли папуга зжер її як редьку, тоді моє металеве люстерко брязнуло й розбилося. — Вероніка дістала скалки розбитого люстерка та пасмо кіс зі скриньки з шитвом і, подаючи їх раднику Гербранду, додала: — Ось вам, любий раднику, уламки люстерка, киньте його сьогодні вночі о дванадцятій годині з Ельбського мосту, а саме звідти, де стоїть хрест, в ополонку, а пасмо завжди носіть на грудях. Зрікаюся ще раз усіх чаклунських чарів і щиро бажаю Анзельмові всілякого щастя, бо він тепер з'єднав свою долю з Зеленою Змійкою, що куди краща й багатша за мене. А я буду вас, коханий раднику, любити й поважати, як вірна дружина.

— Ах боже, ах боже! — скрикнув проректор Паульман скрушно. — Вона причинна, причинна... Вона ніколи не зможе бути пані радничкою, вона божевільна!

— Аж ніяк, — перебив його радник Гербранд, — я добре знаю, що мадемуазель Вероніка почувала прихильність до навіженого Анзельма і, можливо, буди перенапруженою, колись звернулася до тої чарівниці, що ворожить на картах

та на кавовій гущі, а мешкає біля Озірної брами, одне слово — до старої Рауер. Ну, і не будемо також заперечувати, що й справді існують таємні мистецтва, які можуть впливати на людину вкрай погано, про що ми читаємо у давніх авторів. А що мадемуазель Вероніка говорила про перемогу Саламандра і про одруження Анзельма з Зеленою Змійкою, то це, звичайно, тільки поетична алегорія, так би мовити, поема, в якій вона оспівує свою остаточну розлуку із студентом.

— Вважайте це за що хочете, любий раднику, — перебила його Вероніка, — нехай навіть і за безглуздий сон.

— Ні в якому разі, — сказав радник Гербранд, — бо я ж добре знаю, що й студента Анзельма опанували таємні сили, які його підбурюють і під'юджують на різні божевільні витівки.

Проректор Паульман більше не міг витримати й вибухнув:

— Досить, на бога, досить! Чи ми знову напилися проклятого пуншу, чи, може, на нас впливає Анзельмове божевілля? Пане раднику, що за дурниці ви знову верзете? Хотілося б вірити, що вам кохання забило памороки, а коли так, то все швидко минеться після одруження, а то б я боявся, що вас теж посіло якесь божевілля, вельмишановний раднику, і турбувався б за нащадків, щоб і вони не успадкували вашої хвороби. Ну, а тепер я даю вам своє батьківське благословення на радісний шлюб і дозволяю вам, як нареченому й нареченій, поцілуватися.

Вони негайно ж таки й поцілувались, і, не встиг ще й захолонути принесений суп, як заручини були закінчені. Через кілька тижнів по тому пані радниця Гербранд справді сиділа, як вона вже давно собі мріяла, на балкончику прекрасного будиночка на Новому ринку й, посміхаючись, поглядала на джэнджиків, що проходили мимо і, дивлячись на неї в лорнет, казали:

— Ну й гарна жінка радниця Гербранд!

ВІГІЛІЯ ДВАНADЦЯТА

*Відомості про маєток, що його Анзельм дістав
від архіваріуса Ліндгорста як зять,
і про те, як він живе там із Серпентиною.
Закінчення.*

Як глибоко відчував я величезне щастя студента Анзельма, що, з'єднавшись навіки з милою Серпентиною, оселився тепер у чудовому, таємничому царстві, яке він визнав за свою

вітчизну і до якого душа його, сповнена дивних передчуттів, так давно прагнула! Але марні були, ласкавий читачу, всі мої зусилля хоч би приблизно віддати тобі словами всю пишноту, якою оточений Анзельм! Я аж переймався відразою, коли бачив, яка бліда і млява наша мова. Я почував себе в полоні мізерної, дрібної буденності, я захворів з прикрого невдоволення, я ходив як сновида, одне слово, я опинився в становищі студента Анзельма, яке описав тобі, ласкавий читачу, в четвертій вігілії. Я дуже зажурився, перечитавши одинадцять щасливо завершених вігілій, і вже думав, що мені, мабуть, ніколи не пощастить додати до них ще й дванадцяту, як останній камінь до будови, бо щойно я сів уночі до столу, щоб закінчити твір, мені здавалося, ніби якісь підступні духи (може, то були родичі, навіть брати в перших убитої відьми) підставляли мені блискуче поліроване люстерко, в якому я бачив тільки своє Я — бліде, невиспане, засмучене, як реєстратор Гербранд після пиятики. Тоді я кидав перо і йшов спати, щоб принаймні хоч у сні побачити щасливого Анзельма та милу Серпентину. Таке тривало кілька днів і ночей, коли, нарешті, зовсім несподівано я отримав від архіваріуса Ліндгорста листа, де він писав мені ось що:

«Вельможний пане, ви, як мені відомо, описали в одинадцяти вігіліях дивну долю мого любого зятя, колись студента, а нині поета Анзельма, тепер же тяжко мордуєтесь над дванадцятою і останньою вігілією, в якій хочете сказати дещо про його щасливе життя в Атлантиді, куди він переїхав із моєю донькою в мій прегарний маєток. Незважаючи на те, що ви розголосили перед читачами, хто я такий насправді, чого мені зовсім не хотілося, бо ж це може зашкодити мені на службі як таємному архіваріусові й потягти за собою безліч інших неприємностей, навіть порушення в колегії питання про те, чи має право Саламандр, хай і зобов'язавшись присягою, посісти відповідальну державну посаду й чи можна йому доручати важливі справи, оскільки за Габалісом та Сведенборгом, стихійним духам узагалі не можна довіряти; незважаючи на те, що тепер мої найкращі друзі уникатимуть моїх обіймів, боячись, щоб я часом не зіпсував блискавкою їхню зачіску і святковий фрак, — незважаючи на все це, кажу, я таки хотів би допомогти вам, вельможний пане, закінчити твір, бо там сказано багато гарного й про мене, і про мою заміжню доньку (як би мені хотілося здихатися й решти двох!). Отож коли хочете написати дванадцяту вігілію, то злізьте зі свого клятого третього поверху вниз, покиньте свою комірчину і приходьте до мене. В блакитній пальмовій кімнаті,

вам уже відомій, ви знайдете відповідне письмове приладдя і зможете в небагатьох словах подати до відома читачів те, що самі побачите. Так буде краще для вас, ніж велемовне описувати життя, яке ви знаєте тільки з чуток.

З глибокою повагою, ваш найпокірніший слуга Саламандр Ліндгорст, р. t.¹ корол. таємн. архіваріус».

Ця, як бачите, трохи грубувата, а проте ласкава записка архіваріуса Ліндгорста була для мене надзвичайно приємна. Хоча, здається, химерний дідуган і знав, у який дивний спосіб мені стала відома доля його зятя, — хоч я, зобов'язавшись тримати все в таємниці, не можу розповісти про нього навіть тобі, ласкавий читачу, — але не гнівайся на мене, як я боявся, бо сам подав руку допомоги, щоб я закінчив свій твір. Отже, я маю право зробити висновок, що він, властиво, згоден, щоб розповідь про його чудесне існування в царстві духів з'явилася друком. «Мабуть, — думав я, — він сподівається таким чином швидше видати заміж і решту своїх дочок, бо, можливо, в душу якогось юнака западе іскра й запалить у ньому тугу до Зеленої Змійки, яку він потім на вшестя шукатиме і знайде в бузиновому куші. Нещастя ж, яке спіткало Анзельма, коли він попав у скляну сулію, буде йому пересторогою: хай бережеться всяких сумнівів, усякої зневіри». Рівно об одинадцятій я загасив лампу й поплентався до архіваріуса Ліндгорста, який мене вже чекав біля свого порога.

— А, це ви, вельмишановний! Ну, мені дуже приємно, що ви не знехтували моїх добрих намірів. Ходімо! — І повів мене через сад, повний сліпучого блиску, до лазурово-блакитної кімнати, де я побачив бузкового кольору письмовий стіл, за яким працював Анзельм. Архіваріус Ліндгорст зник, але негайно з'явився знову. В руках у нього був прекрасний золотий келих, з якого високо здіймалось блакитне тріскуче полум'я.

— Ось, — сказав він, — я приніс вам улюблений трюнок вашого друга капельмейстера Йоганна Крейслера. Це запалений арак, куди я вкинув цукру. Пийте, а поки ви будете сидіти, читати й писати, я скину свій халат і, щоб натішитись вашим любим товариством, попірнаю трохи в келихові.

— Як ваша ласка, шановний пане архіваріусе, — озвався я, — але, якщо ви хочете, щоб я скуштував цього трюнку, то не...

— Не турбуйтеся, мій дорогий! — вигукнув архіваріус, швидко скинув халат, скочив, на мій неабиякий подив, у келих і зник у полум'ї.

¹ Pro temore — нині (лат.).

Я, не вагаючись, спробував трунок, трохи здуваючи полум'я. Трунок був чудовий!

Чи це не смарагдове листя пальм ніжно шелестить і шепоче, немов від пестоців вранішнього леготу? Так, збудившись зі сну, воно зводиться й шепоче про дива, що про них сповіщають, немов з далекої далини, чарівні звуки арф. Блакить одстає від стін і стелиться навкруги, немов духмяний туман, але сліпуче проміння пронизує його, і він, наче охоплений дитинячою радістю, котиться, клубочиться, здійсмається в незглибну височінь і нависає склепінням над пальмами. Але промінь нижеться до променя, вони стають усе сліпучіші, і нарешті в ясному сонячному сяйві відкривається безмежний гай, де я бачу Анзельма. Полум'яні гіацинти, тюльпани і троянди здійсмають свої прекрасні голівки, і їхні пахоші привітно закликають щасливців: «Мандруй, мандруй серед нас, коханий; ти нас розумієш, наші пахоші — це туга за коханням; ми любимо тебе, ми твої назавжди! Золоте проміння горить у полум'яному сяйві. Ми вогонь, запалений коханням. Пахоші — це туга, а вогонь — це прагнення, і хіба ми не живемо в твоїх грудях? Ми ж твої власні прагнення». Темні куші, високі дерева шумлять і шепочуть: «Ходи до нас, коханий! Ходи, щасливцю! Вогонь — це прагнення, але надія — наш холодок. Ми заколишемо тебе любими співами, бо ти розумієш нас, бо кохання живе в твоїх грудях». Струмки й потічки дзюркотять і хлюпочуть: «Коханий, не минай нас так швидко, подивися в наш кришталь, тут живе твій образ, який ми любовно бережемо, бо ти зрозумів нас!» Барвисті пташки радісним хором щебечуть і співають: «Слухай нас, слухай нас, ми радість, ми блаженство, любовний захват». Та Анзельм тужно дивиться на чудовий храм, що височить удаліні. Майстерні колони здаються деревами, а капітелі та карнизи — акантовим листом, що в дивному плетиві гірлянд та фігур утворює чудесні візерунки. Анзельм іде до храму і трепетно дивиться на мармурові сходи, дивовижно зарослі мохом.

— О! — вигукує він, сповнений захвату. — Вона вже недалеко!

І ось із середини храму велично й урочисто виходить прекрасна Серпентина; вона несе золотий горнець, із якого виросла пишна Лілея. Невимовна втіха безмежної пристрасті палає в її чудесних очах, вона дивиться на Анзельма й каже:

— Ах, коханий! Лілея розгорнула свій келих, найвища мета здійснилася, чи є ще яка втіха, що зрівнялася б з нашою?

Анзельм обіймає її в запалі гарячого жадання. Лілея горить осяйним промінням над його головою. І все чутніше шумлять дерева та кущі, ясніше й привітніше дзюркотять струмки, пташки та розмаїті барвисті комахи кружляють і витанцьовують, скрізь стоїть веселий, радісний, метушливий гомін, у повітрі, у воді, на землі, — всюди відбувається свято кохання! Блиснули блискавки, освітивши кущі, з землі визирнули діаманти, мов іскристі очі, з джерел високо прискають водограї, чудові пахощі линуть на шурхітливих крилах — це стихійні духи віддають ясу Лілеї і звістують Анзельмове щастя.

Тоді Анзельм підіймає голову, освітлену променистим саявом. Чи це погляди? Чи слова? Чи, може, спів? Але виразно чути:

— Серпентино! Віра в тебе й кохання відкрили мені душу природи! Ти принесла мені Лілею, що виросла з золота, з первісної сили землі ще до того, як Фосфор запалив думку, вона — пізнання священної єдності всіх речей, і з тим пізнанням я житиму завжди в найвищому блаженстві. Так, я, найщасливіший, пізнав найвище. Я вічно тебе кохатиму, о Серпентино! Ніколи не зблякне золото проміння Лілеї, бо як віра й любов, так і пізнання — вічне!

Видиво, в якому Анзельм з'явився мені живий у своєму маєтку в Атлантиді, я побачив завдяки Саламандровому мистецтву, і коли воно зникло, немов у тумані, то я — дивно дивно! — знайшов усе це на бузкового кольору столі чисто переписане і, як видно, моєю ж власною рукою. Але тепер душу мою сповнив пекучий жаль.

— Ах, щасливий Анзельм, він скинув тягар буденного життя, він піднісся на крилах кохання до прекрасної Серпентини і тепер щасливо й радісно живе у своєму маєтку в Атлантиді! А я, бідолашний? Скоро, може, через кілька хвилин, я покину цю чудову залу, якій, проте, ще далеко до маєтку в Атлантиді, опинюсь у своїй комірчині, мізерія буднів обсяде мої почуття, лихо за лихом, немов густий туман, обгорне мій зір, і я, мабуть, вже не побачу Лілеї.

Архіваріус Ліндгорст легенько торкнув мене за плече і сказав:

— Годі, годі, шановний! Чого ви побиваєтесь? Хіба ж ви самі не були щойно в Атлантиді і не маєте там принаймні гарненького хутірця як поетичного маєтку вашої душі? І взагалі хіба ж Анзельмове щастя — щось інше, як не життя в поезії, якій відкривається найглибша таємниця природи — священна єдність усіх речей?

МАЛЮК ЦАХЕС,

на прізвисько Цинобер

Переклав з німецької
Сидір САКИДОН

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Маленький виродок.

Небезпека, що загрожувала пасторовому носові.

Як князь Пафнутій запроваджував у своїй країні освіту, а фея Розжабельверде попала до притулку благородних дівчат

Недалеко від одного привітного села, біля самого шляху на розпеченій сонцем землі лежала у знеможі бідна обідрана селянка. Змучена голодом і спрагою, вкрай знесилена, ледве переводячи подих, нещасна впала під тягарем короба, вщерть набитого хмизом, який вона ледве назбирала в лісі поміж чагарями й деревами. Вона вже думала, що настала її смертна година, а отже, й кінець невтішному горю.

А все-таки незабаром вона спромоглася розв'язати вервечки, якими був прив'язаний короб на спині, і поволі пересунулась на найближчий моріжок. І тут почала тяжко нарікати.

— Чого ж це тільки мене, — жалілась вона, тільки мене та мого бідолашного чоловіка спостигло таке лихо й гірка недоля? Та хіба ж ми не працюємо, як ніхто в селі, з ранку до вечора, солоним потом обливаючись, а гибіємо в злиднях, ледве маємо на шматок хліба, щоб втамувати свій голод? Три роки тому чоловік, копаючи в садку, знайшов горщик із золотими червінцями, то ми вже й гадали собі — нарешті й до нас щастя завітало, нарешті нам полегшає. І що ж сталося? Злодії вкрали гроші, хата й клуня згоріли дощенту, жито на полі витолочило градом, і, щоб міру наших страждань наповнити вщерть, покарало нас небо оцим маленьким виродком, якого я привела на світ собі на ганьбу й на посміх людям. На Лавріна цьому малюкові буде вже два з половиною роки, а він ще на своїх павучих ногах не

може ні стояти, ні ходити і тільки мурчить та нявкає, немов кошеня, замість того щоб говорити. А жерти — жере ненатла потвора так, як добрий восьмилітній хлопчисько! Та тільки не йде їжа йому анітрохи на пожиток. Боже милосердний, змилуйся над ним і над нами, не допусти, щоб довелося годувати його аж поки він вросе, нам на муку та на ще гірші злидні. Бо ж їсти й пити він буде щораз більше, а працювати зась! Ні, ні, такої вже біди ніхто в світі витримати не годен! Ох, коли б уже вмерти, тільки вмерти! — І вона почала плакати й ридати, аж поки не заснула, знесилена і знеможена журбою.

Справді-бо, жінка мала всі підстави нарікати на бридко-го виродка, що прийшов на світ два з половиною роки тому.

Те, що на перший погляд можна було цілком сприйняти за химерно скрючений цурпалок дерева, було не що інше, як потворний малюк якихось дві п'яді на зріст, що досі впоперек лежав у коробі, а тепер виліз і борсався та вурчав у траві. Голова в потвори глибоко запала між плечима, на спині виріс горб, як гарбуз, а зразу ж від грудей звисали тонкі, немов ліщинові палички, ноги, тож весь він був схожий на роздвоєну редьку. На обличчі неухважно око нічого б і не розгледіло, але, придивившись пильніше, можна було помітити довгий гострий ніс, що витикався з-під чорного розкошланого чуба, пару маленьких чорних очиць, що виблискували на зморщеному, як у старого, обличчі, — про-ява, та й годі.

І ось, коли жінку, прибиту горем, зморив глибокий сон, а син її борсався коло неї, трапилося так, що панна фон Рожа-Гожа, патронеса близького притулку, саме тією дорогою верталася з прогулянки. Вона зупинилась, побачивши бідолашних жінку з сином, а що з натури була побожна й жаліслива, то дуже зворушилась.

— О Боже милостивий! — почала вона. — Скільки горя й злиднів є ще на землі! Нещасна жінка! Навряд чи вона й рада, що живе на світі, бо працює понад силу, а голод і турботи геть її пригнітили! Аж тепер я відчула, яка я убога та безсила! Ах, коли б я могла допомогти так, як хотілося б! Але тим, що в мене ще залишилось, тим невеличким хистом, якого ворожа сила не спромоглася вкрати в мене й знищити, я ще володію і до кінця скористаюся ним, щоб залагодити, сердего, твоє горе. Бо коли б я навіть і мала гроші, вони б тобі не стали в пригоді, а може, й довели б до більшої біди. Тобі і твоєму чоловікові не судилося багатство, а кому воно не судилось, у того червінці щезають з

кишені хтозна-як, лише гризоту йому завдають, і чим більше золота йому перепадає, тим він стає бідніший. Але я знаю, над усе лихо, над усі нестатки гризе твоє серце думка про цю малу потвору, що висить на тобі зловісним тягарем, який ти мусиш нести ціле своє життя. Стрункий, гарний, дужий, розумний цей хлопець ніколи не буде, але чи не вдасться мені допомогти в інший спосіб?

Панна сіла на траву і взяла малюка на коліна. Злий виродок борсався, пручався, мурчав і хотів навіть укусити її за палець, але вона промовила:

— Спокійно, спокійно, хрущику! — і почала тихо й лагідно гладити його долонею по голові від лоба аж до потилиці.

Поволеньки скуйовджений чуб малюка почав вирівнюватися, розділився проділом, приліг на лобі і м'якими ніжними кучерями спустився на високі плечі та горбату, як гарбуз, спину. Малюк ставав щодалі спокійніший і нарешті міцно заснув. Тоді панна Рожа-Гожа обережно поклала його на траву біля самої матері, скропила пахушою водою з флакончика, якого витягла з кишені, і квапливо відійшла.

Коли жінка невдовзі після того прокинулась, то відчула, що якось дивно збадьоріла і зміцніла. Так, немовби з'їла смачний обід, а до того ще й ковтнула доброго вина.

— Ти ба! — сказала вона. — Наче й спала недовго, а як мені полегшало, скільки сили додалося! Але ж сонечко ось-ось спуститься за гори, нумо скоріш додому! — Вона хотіла завдати собі на плечі короба, та, зазирнувши туди, побачила, що малюка нема. А він тим часом підвівся з трави і плаксиво задзявонів. Коли мати глянула на нього, то з дива аж руками сплеснула і скрикнула: — Цахесе, маленький Цахесе, хто ж це тобі встиг так гарно розчесати чуба? Цахесе, маленький Цахесе, як би тобі личили ці кучері, коли б ти був не такий гидкий! Ну йди ж, іди. Залазь у короб. — Вона хотіла його схопити й покласти на хмиз, та малий Цахес задрігав ногами, вишкірився на матір і виразно пронявкав:

— Не хочу!

— Цахесе, мій маленький Цахесе, та хто ж тебе встиг мови навчити? Коли ти так гарно зачесаний, коли ти так добре говориш, то, може, й бігати навчився?

Жінка завдала собі короб на плечі, малий Цахес ухопився за її фартух, і вони почимчикували в село.

Дорога йшла мимо пасторського двору, і трапилось так, що саме на порозі свого дому стояв пастор із своїм найменшим сином, гарненьким трирічним хлопчиною в золотих

кучерях. Та ось, побачивши жінку з важкою ношею і з маленьким Цахесом, що аж повис на її фартусі, він гукнув:

— Добрий вечір, пані Лізо, як ся маєте? Ви занадто вже важкий короб набрали, ледве несете, ідіть сюди, відпочиньте трохи на лаві біля моєї хати. Служниця дасть вам напитися свіжої води.

Пані Ліза не чекала, щоб її прохали двічі: вона скинула короб і тільки-но хотіла розтулити рота, щоб поскаржитися шановному панотцеві на всі свої нещастя й злидні, як малий Цахес з несподіванки втратив рівновагу і полетів пасторові аж під ноги. Той жваво нагнувся, підняв малюка і промовив:

— О пані Лізо, пані Лізо, який же у вас милий та гожий хлопчик! Це ж справжня ласка Господня — така чудесна дитина. — Він узяв малюка на руки, почав його пестити і зовсім, здається, не помічав, як негречний малюк огидно мурчав та нявчав і намагався навіть укусити за носа шановного панотця.

А пані Ліза стояла, приголомшена пасторовими словами, втупивши в нього погляд, і зовсім не знала, що й подумати.

— Ах, милий панотченьку, — почала нарешті вона плаксивим голосом, — такий людині Божій, як ви, не личило б глузувати з мене, бідолашної, яку Господь невідомо за що покарав цим огидним виродком.

— І що ви балакаєте, — заперечив пастор дуже поважно, — що ви балакаєте? Глузувати... виродок... кара Господня... Я зовсім вас не розумію і знаю лише, що ви, мабуть, зовсім осліпли, коли свого милого синка не любите від щирого серця. Поцілуй мене, моє любе малятко!

Пастор пригорнув малого до себе, але той буркнув:

— Не хочу!

І знову клацнув зубами, наміряючись укусити попа за носа.

— Ну, ви бачили такого негідника! — злякано скрикнула Ліза.

Але тут пасторів синок промовив:

— Ах, любий татку, ви такі добрі, такі ласкаві з дітьми, що вони всі повинні вас щиро любити.

— Послухайте лишень, — скрикнув пастор, і очі його радісно заблищали, — о, послухайте, пані Лізо, чому ви його так не любите, цього чарівного розумного хлопчика, свого милого Цахеса? Я вже бачу, ви не дасте собі ради з ним і не любитимете його, хоч би який він був гарний та розумний.

Послухайте, пані Лізо, віддайте мені його на виховання. Я покладаю на нього великі надії. При ваших тяжких нестатках хлопець для вас великий тягар, а я буду радий виховати його, як свого власного сина!

Ліза отетеріла з подиву і, не вірячи своїм вухам, перепитала:

— Ох любий панотченьку, любий панотченьку, невже ж ви справді берете цю малу потвору, цього виродка на виховання, а мене звільняєте від тяжкої біди, яку я терплю через нього?

Та чим більше жінка казала пасторові про потворність свого сина-каліки, тим завзятіше той запевняв її, що вона в своїй дурній сліпоті зовсім не заслуговує на такий Господній дарунок, як цей чудесний хлопець. Нарешті, розгнівавшись, він схопив малого Цахеса на руки, побіг до хати й засунув за собою двері.

А пані Ліза стояла, немов скам'янівши, перед дверима пасторового дому й не знала, що їй про все це думати й гадати.

— І що це скоїлося з шановним панотцем, — мовила вона сама до себе, — що він так уподобав малого Цахеса і вважає бридкого карлика за гарного розумного хлопчика? Ну, хай Бог допоможе любому панотцеві, що зняв із плечей моїх такий тягар та перекинув на свої, тепер побачимо, як він буде той тягар нести! Ох! І який же легкий став тепер короб, коли нема там більше малого Цахеса, а з ним і найтяжчого клопоту!

І, взявши короб на спину, пані Ліза весело й безтурботно побралася далі своєю дорогою.

Коли б я, ласкавий читачу, й хотів тепер зберегти в таємниці, хто ж така панна фон Рожа-Гожа, або, як вона часом називала себе, Рожа-Гожа-Зеленава, то ти, напевне, й сам здогадався б, що вона була не звичайна собі жінка. Бо саме вона, погладивши та розчесавши чуба малому Цахесові, таємниче подіяла на нього, і він видався добросердому пасторові таким гарним та розумним хлоп'ям, що той зразу ж узяв його за рідного сина. Проте, любий читачу, хоч би який ти був надзвичайно прозорливий, а можеш помилитися чи, на велику шкоду нашій історії, перескочити через багато сторінок, аби тільки швидше дізнатися щось про таємничу патронесу; тож краще я сам розповім тобі все, що знаю про цю шановну даму.

Панна фон Рожа-Гожа була статечного вигляду, шляхетної, величної постави і трохи гордої, владної вдачі. Її облич-

чя, хоч його й можна було назвати бездоганно гарним, справляло іноді якесь дивне, майже моторошне враження, а надто як вона, за своїм звичаєм, нерухомо й суворо вдивлялась кудись поперед себе. Насамперед те враження можна було приписати якійсь особливо дивній зморшці між бровами. Ніхто до ладу не міг сказати, чи личить патронесі така зморшка на лобі. Але при всьому тому в її погляді часто бувало стільки ніжності й привітності, особливо ж коли була гарна година й цвіли рожі, що кожний мимоволі піддавався її чарові. Коли я мав приємність уперше, та й востаннє, побачити шановну панну, то на вигляд вона була в розквіті свого віку, досягла найвищого в житті щабля, і я подумав, що мені випало велике щастя побачити її саме в розповні краси, і навіть трохи побоювався, що скоро мені вже не доведеться бачити ту дивовижну вроду. Але думка моя була хибна. Найстаріші люди в селі запевняли, що вони знають ласкаву панну відтоді, відколи й себе пам'ятають, і що вона завжди була однакова, ні старіша, ні молодша, ні краща, ні гірша, завжди така, як тепер. Здавалося, час не мав сили над нею, і вже саме це могло здатися декому дивним. Але в ній і ще багато чого вражало, і кожен, хто над цим серйозно задумався б, не міг би вийти з дива. По-перше, відразу впадала в око спорідненість тієї панни з квітками, від яких походило її ім'я. Бо мало того, що жодна людина в світі не змогла б виплекати таких, як вона, чудових повних рож, — досить було їй устроїти якогось найсухішого прутика в землю, як із нього пишно і буйно виростали ті квітки. Потім достеменно відомо, що вона під час своїх самотніх прогулянок у лісі провадила розмови з дивними голосами, які, мабуть, лунали чи не з дерев і квітів, а то й криничок та потоків. Еге ж, один молодий мисливець навіть підгледів, як вона стояла раз у самій гушавині лісу, а сила рідкісного барвистого птаства, що його ніколи й не було в цій країні, пурхала та кружляла навколо неї і в веселому співі й щебетанні, здавалося, розповідала їй цікаві новини, з яких вона радісно сміялась. Отож коли панна фон Рожа-Гожа з'явилася в притулку, то незабаром привернула до себе увагу всієї околиці.

Її призначив сам князь, а тому барон Претекстатус фон Мондшайн, куратор цього притулку і власник поближного маєтку, не міг нічого вдіяти, хоч його мучили найжахливіші сумніви. Марно він намагався знайти в Рюкснеровій «Книзі турнірів» та в інших хроніках прізвисько Рожа-Гожа-Зеленава. А тому він мав цілковите право сумніватися, чи здатна

очолити притулок панна, яка не може вказати предків хоч би до тридцять другого коліна, і з щирими сльозами на очах Христом-богом благав її, щоб вона принаймні звалася не Рожа-Гожа-Зеленава, а Рожа-Гожа, бо в цьому прізвищі є хоч якийсь сенс і для нього можна підшукати хоч якого-такого предка. Вона так і зробила йому на догоду. Але, мабуть, невдоволення ображеного Претекстатуса панною без предків усе-таки якось та виявлялось, і найбільше воно спричинялося до лихих чуток, які щораз більше поширювались в селі.

До тих дивних розмов у лісі, що, правду кажучи, нічого поганого в собі не мали, додалися тим часом всілякі підозрілі обставини; чутки про них переходили з уст в уста і кидали дуже двозначне світло на справжню натуру цієї панни. Старостиха Анна твердо заявляла, що коли панна, виглянувши у вікно, міцно чхне, то по всьому селі скисає молоко. Але тільки-но це підтвердилося, як скоїлося найжахливіше. Вчителів Міхель ласував раз на кухні в притулку печеною картоплею; панна його застукала там і, всміхаючись, насвари-лась на нього пальцем. І в хлопця рот так і лишився роззявлений, немовби там застрягла гаряча картоплина. Відтоді йому доводилось носити капелюха з широкими кри-сами, а то дощ лив йому просто в рот.

А незабаром начебто справдилось й те, що панна вміє замовляти вогонь і воду, викликати хмару й град, насилати ковтун тощо, і ніхто вже не засумнівався, коли чабан ви-бовкав, ніби опівночі, пойнятий жахом, бачив, як вона мчала на мітлі, аж свистіло, а перед нею летів величезний розсо-хач, між рогами в якого палахкотіло блакитне світло!

Ось тепер усе заворушилося. Всі забажали її смерті, і сільський суд вирішив ні більше ні менше, як, витягши її з притулку, кинути в воду, щоб вона витримала звичайну відьомську пробу. Барон Претекстатус не втручався і тільки, посміхаючись, казав сам до себе:

— Отак воно й буває з простими людьми без предків, що не мають такого шляхетного походження, як Мондшайни.

Панна, довідавшись про грізну небезпеку, втекла до резиденції, і невдовзі барон Претекстатус отримав від мож-новладного князя іменний наказ, в якому той доводив до його відома, що жодних відьом не буває, і велів сільських суддів за зухвале бажання побачити, як плаває шляхетна панна з притулку, замкнути в башту, а решті селян та їхнім жінкам оголосити під загрозою тілесної кари, щоб вони не сміли думати погано про панну Рожу-Гожу. Селяни схаме-нулися, злякавшись грізної кари, і відтоді почали думати

про неї тільки добре, що й для села, і для панни фон Рожі-Гожі мало якнайкращі наслідки.

У князевому кабінеті добре знали, що панна фон Рожа-Гожа не хто інша, як славетна, на весь світ відома фея Рожабельверде. Справа стояла ось як.

На всьому широкому світі навряд чи можна знайти ще таку пречудесну країну, як маленьке князівство, де лежав маєток барона Претекстатуса фон Мондшайна і де перебувала панна фон Рожа-Гожа — одне слово, де сталось усе те, про що я тобі, любий читачу, саме й хочу докладніше розповісти.

Оточена високими горами, вкрита зеленими, пахучими лісами та квітучими луками, оздоблена дзвінкими потоками та веселими водоспадами, нехай навіть і без жодного міста, зате з привітними селами, а подекуди й замками, країна та схожа була на дивовижний прекрасний сад, де мешканці немовби гуляли задля своєї втіхи, не відаючи тяжких життєвих турбот. Кожний знав, що в країні володарював князь Деметрій, але ніхто не відчував його влади, і всі були тим дуже вдоволені. Особи, що полюбляють свободу в усіх її проявах, чудесні краєвиди, лагідний клімат, не могли б вибрати кращого місця для життя, ніж те князівство, отож і сталося так, що серед інших оселилися тут і прекрасні феї доброго плем'я, а феям тепло і свобода, як відомо, найбільше до серця. Якраз вони були причиною, що майже в кожному селі, а особливо в лісах, дуже часто траплялися найприємніші дива і що кожний мешканець країни, захоплюючись і втішаючись ними, щиро вірив у дивовижне і, навіть сам того не відаючи, через те був веселим, добрим громадянином. Ласкаві феї, що тут, серед цілковитого дозвілля, влаштувалися, немов у справжньому Джінністані, охоче б уготували чудовому князеві Деметрію вічне життя. Та не мали на те сили. Деметрій помер, і країною став володарювати молодий Пафнутій. Ще за батькового життя Пафнутія мучила таємна внутрішня гризота через те, що народ і країна були такі жакливо занедбані і темні. Він почав керувати по-справжньому і негайно ж призначив на першого міністра країни свого камердинера Андреса, що якось, коли Пафнутій забув гаманця з грішми в корчмі за горами, позичив йому шість дукатів і тим визволив його з великої халепи.

— Я хочу володарювати, мій любий! — сказав йому Пафнутій.

Андрес прочитав з очей свого пана, що діялося в його душі, припав йому до ніг і скрикнув:

— Сір! Велика година пробила. Ви піднімете цю державу з нічного хаосу до блискучих вершин! Сір! Вас благає найвірніший васал. Тисячі голосів бідного, нещасного народу зітхають у цих грудях, промовляють цими устами. Сір! Запровадьте освіту!

Пафнутія вразили до глибини душі високі думки міністра. Він підвів його, палко пригорнув до своїх грудей і, ридючи, мовив:

— Міністре... Андресе... Я винен тобі шість дукатів... ще більше... своє щастя... свою державу... о вірний, розумний слуго!

Пафнутій хотів негайно ж видрукувати великими літерами і вивісити на всіх велелюдних місцях указ, який би повідомляв, що від цього часу в державі запроваджено освіту і кожний повинен із цим рахуватися. Та Андрес вигукнув:

— Найславніший володарю! Так нічого не вийде!

— А як же, мій любий? — запитав Пафнутій. Він схопив свого міністра за петельку, потяг до кабінету й зачинив за собою двері.

— Бачите, — почав Андрес, сівши на низенькому дзиглику напроти свого князя, — бачите, найласкавіший пане, чинність вашого князівського указу про освіту може бути ганебно зведена нанівець, якщо ми не поєднаємо його ще з деякими заходами, хоч і суворими, але продиктованими розважністю. Перше ніж розпочнемо освіту, себто перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо річку судноплавною, розведемо картоплю, полагодимо школи, понасаджуємо тополь і акацій, молодь навчимо співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо дороги й накажемо прищепити віспу, треба буде вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму і інших зводять з глузду своїми витребеньками. Ви читали «Тисячу й одну ніч», найясніший князю, бо я знаю, що покійний князь, ваш батько, хай йому Господь дарує солодкий спокій у могилі, любив такі шкідливі книжки і вам давав у руки, як ви ще їздили на паличці і їли позолочені коржики. Ну от! Із тієї препоганої книжки ви, напевне, вже знаєте, найласкавіший пане, про так званих фей, але, мабуть, і гадки не маєте, що чимало тих небезпечних осіб поселилося й чинить усіякі неподобства у вашій власній любій країні, ось тут, біля самого вашого палацу.

— Як? Що ти кажеш? Андресе! Міністре! Феї — в моїй країні? — закричав князь, побілівши як крейда, і похилився на спинку крісла.

— Спокійно, мій ласкавий пане, спокійно, якщо ми хочемо розумно розпочати боротьбу з цими ворогами освіти. Авжеж! Я їх називаю ворогами освіти, бо тільки вони, зловживаючи добрістю вашого небіжчика батька, призвели до того, що наша люба держава ще й досі залишається у цілковитій темряві. Вони роблять різні небезпечні дива і не бояться під назвою поезії таємно поширювати отруту, яка робить людей зовсім нездатними до слугування освіти. Потім у них такі обурливі протиполіційні звички, що вже через саме це їх неможливо терпіти в жодній культурній державі. Наприклад, вони дійшли до такого зухвальства, що, коли їм тільки заманеться, гуляють собі в повітрі, позапрягавши у візки голубів, лебедів, ба навіть і крилатих коней! От я й питаю, найласкавіший пане, чи ж варто вводити якісь там акцизні податки, коли в державі є люди, що мають можливість укинути через комин кожному легковажному громадянину вільного від мита краму, якого їм заманеться? Отож, ласкавий пане, як тільки буде проголошено освіту, — тоді геть усіх фей з країни. Хай їхні палаци оточить поліція, їхнє небезпечне майно конфіскує, а самих фей, як волоцюг, виженемо геть на їхню батьківщину, що, як вам, найласкавіший пане, відомо з «Тисячі й одної ночі», зветься Джінністаном.

— А чи до тієї країни ходить пошта, Андресе? — запитав князь.

— Тим часом ні, — відповів Андрес, — але як запровадимо освіту, то буде корисно налагодити й з нею щоденний зв'язок.

— Але, Андресе, — вів далі князь, — чи не вважатимуть наші заходи проти фей занадто суворими? Чи прихильний до них народ не буде ремствувати?

— І на це також, — сказав Андрес, — і на це також я знаю спосіб. Ми, ласкавий пане, випровадимо до Джінністану не всіх фей, деяких затримаємо в себе, але не тільки відберемо в них будь-яку можливість шкодити освіті, а навпаки, вживемо всіх засобів, щоб перетворити їх на корисних членів освіченої держави. Якщо вони не захочуть узяти шлюб, як усі пристойні люди, то зможуть десь під суворим наглядом робити якусь корисну роботу — плести на армію шкарпетки під час війни абощо. Врахуйте, найласкавіший пане: коли феї будуть отак вештатися поміж людьми, то люди дуже скоро зовсім перестануть у них вірити, а це буде найкраще. І всяке ремство зникне само собою. Що ж до різного причандалля, яке належить феям, то воно піде в князівську

скарбницю, голуби ж та лебеді, як коштовна печеня, на князівську кухню. А крилатим коням ми обріжемо крила, поставимо на годівлю в стайні, які запровадимо разом з освітою, і спробуємо таким чином одомашнити їх і перетворити на корисних тварин.

Пафнутій був страшенно задоволений із пропозицій свого міністра, і вже на другий день було запроваджено все, про що між ними говорилося.

На розі кожної вулиці красувався указ про запровадження освіти, а поліція вдиралася до палаців фей, конфісковувала їхнє майно, а самих їх арештовувала.

Бог його знає, як сталося, що фея Рожабельверде, єдина з усіх, за кілька годин до того, як запровадили освіту, дізналась про все і встигла випустити своїх лебедів на волю і приховати свої магічні трояндові кущі та інші коштовності. Вона знала навіть, що її вирішено залишити в країні, і хоч дуже нерадо, а скорилася.

А взагалі ні Пафнутій, ні Андрес не могли збагнути, чому це феї, яких висилають у Джінністан, так радіють і все запевняють, що їм анітрохи не шкода того майна, яке вони мусять покинути.

— Зрештою, — обурено скрикнув Пафнутій, — зрештою, виходить, що Джінністан багато краща країна, ніж моя, і вони висміюють і мене, і запроваджену мною освіту, що аж тепер повинна як слід розквітнути!

Придворному географові з істориком наказано подати докладні відомості про ту країну.

Обидва погодилися на тому, що Джінністан — жалюгідна країна без культури, освіти, вченості, акацій, без щеплення віспи, власне, вона й зовсім не існує. А що може бути гіршого для людини або для цілої країни, як зовсім не існувати?

Пафнутій заспокоївся.

Коли чудесний квітучий гай, де стояв покинутий палац феї Рожабельверде, був вирубаний і Пафнутій, даючи приклад, особисто прищепив віспу всім телепням у найближчому селі, фея підстерегла-таки князя в лісі, через який він з міністром Андресом вертався в свій замок. Тут вона до теплою мовою, а переважно деякими зловісними штуками, які їй пощастило приховати від поліції, так загнала князя на слизьке, що він почав Христом-богом благати її вдовольнитися єдиним у країні, а тому найкращим притулком для панночок, де вона, незважаючи на указ про освіту, могла б порядкувати, як собі схоче.

Фея Рожабельверде прийняла пропозицію і таким чином попала в притулок для благородних дівчат, де вона, як про це вже було сказано, назвалася панною фон Рожа-Гожа-Зеленава, але потім, поступаючись невідступним благанням барона Претекстатуса фон Мондшайна, погодилася назватись панною фон Рожа-Гожа.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Про невідомий народ, який відкрив під час своєї подорожі вчений Птоломеус Філадельфус.

Університет у Керепесі.

Як студентові Фабіанові мало не влучила в голову пара ботфортів і як професор Мош Терпін запросив студента Бальтазара на чай

У щирих листах, які всесвітньо відомий вчений Птоломеус Філадельфус, перебуваючи в далеких мандрах, писав до свого приятеля Руфіна, є таке визначне місце:

«Ти знаєш, любий Руфіне, що я нічого в світі так не боюсь, як гарячого сонячного проміння, бо воно виснажує моє тіло й так розслаблює та стомлює мій дух, що всі мої думки збиваються в якийсь заплутаний клубок і я даремно намагаюся викликати в своїй душі хоч трохи ясніший образ. Тому я взяв за звичай гарячого дня відпочивати, зате вночі мандрувати далі. Ось так я й опинився минулої ночі в дорозі. Ніч була темна, хоч в око стрель, і мій візник збився з доброї, гладенької дороги і несподівано попав на бруковану. Незважаючи на те, що мене в кареті кидало на всі боки, а голова моя вкрилася гулями і скидалася на мішок з волоськими горіхами, я прокинувся з глибокого сну аж тоді, як після жахливого поштовху вилетів з карети на тверду землю. Сонце вже ясно світило мені в обличчя, і за шлагбаумом перед собою я побачив високі вежі чималого міста. Візник лементував: у нього, бач, зламався дишель і задне колесо розбилось об великий камінь, що лежав посеред дороги, а про мене йому було байдужісінько. Я стримав свій гнів, як і годиться мудрому, і тільки якнайлагідніше гукнув йому, що він, мерзотник, мав би потурбуватися долею Птоломеуса Філадельфуса, найславетнішого вченого своєї доби, який сидить посеред дороги на ср..., а не поратися біля якогось там дишля чи колеса. Ти знаєш, любий Руфіне, яку я маю силу над людськими серцями, так воно сталося й тут. Візник миттю перестав бідкастись і за допомогою митника,

перед хаткою якого скоїлась та біда, підняв мене на ноги. На щастя, я не покалічився і зміг, хоч і поволі, чимчикувати далі дорогою, а тим часом візник із розбитою каретою ледве волочився позаду.

Аж ось недалеко від міської брами, яку видко було в блакитній далині, я зустрів багато людей таких чудернацьких на вигляд і в такому дивовижному вбранні, що почав протирати собі очі, щоб переконатися, чи я не сплю, чи, бува, який безглуздий, химерний сон не переніс мене до чужої, казкової країни.

Ті люди, яких я мав цілковите право вважати за мешканців міста, що з його брами вони виходили, носили довгі, широченні штани, пошиті на японський лад, із коштовної матерії, оксамиту, манчестеру, тонкого сукна чи навіть і просто з барвистого полотна, густо оздоблені різноманітними галунами, стрічками й шнурками, далі короткі дитячі каптанчики, що ледве прикривали живіт, здебільшого ясных кольорів, і лише дехто був у чорному. Скуйовджене й нечесане волосся спадало в них аж на плечі й на спину, а на головах вони мали невеличкі чудернацькі шапочки. У деяких шия була відкрита, немов у турків або новогреків, інші ж, навпаки, носили навколо шиї і на грудях шмат білого полотна, що нагадував комір, який тобі, мабуть, любий Руфіне, доводилось бачити на портретах наших предків. І хоч ті люди загалом здавалися дуже молодими, та голоси їхні були грубі й хрипкі, кожен рух незграбний, а в декотрих під носом виднілася вузька тінь, немовби там висіялись вусики. У багатьох із задніх кишень на каптанчиках стриміли довгі трубки, на яких теліпалися великі шовкові китиці. А декотрі витягали ті трубки і, приладнавши до них знизу чудернацькі головки, то менші, то більші, а то навіть дуже великі, дмухали в них крізь тонесенький отвір зверху, таким чином добуваючи звідти штучні хмарки диму. А ще дехто ніс у руках широкі блискучі мечі, неначе збирався виступити на ворога. У деякого висіли через плече або за спиною маленькі бляшані чи шкурятяні футлярчики.

Можеш собі уявити, любий Руфіне, як я, намагаючись пильним спостереженням кожного нового явища збагатити свої знання, зупинився і втупив очі в тих дивовижних людей. А вони оточили мене з усіх боків і зарепетували на все горло: «Філістер, філістер!» — й зареготали, як навіжені. Це роздратувало мене. Бо ж, коханий Руфіне, хіба є щось образливіше, як зарахувати великого вченого до того народу,

що кілька тисяч років тому був вбитий осячюю щелепою¹. Я опанував себе з властивою мені гідністю і голосно гукнув до чудернацького натовпу навколо себе, що, певне ж, я попав до цивілізованої держави, а тому звернуся до поліції й суду, щоб помститися за таку образу.

Ото вже вони зчинили галас! Навіть і ті, що досі не дили, повитягали з кишень димарські машини й почали пускати мені просто в обличчя справжні хмари густого диму, який — я аж тепер помітив — смердів просто-таки нестерпно і глушив усі мої почуття. Далі вони прокричали наді мною своєрідне прокляття, таке мерзенне, що я тобі не можу його передати. Мене самого й досі поймає жах, як я його згадаю. Нарешті вони пішли, глузливо регочучи, і до моїх вух наче долинуло слово «канчук». Мій візник, що все те чув і бачив, аж руками сплеснув і сказав:

«Ах, любий пане, нема ради! Коли вже таке сталося, то нізачо не йдїть у це місто! Жодний собака, як то кажуть, тепер і шматка хліба від вас не візьме, і над вами весь час висітиме загроза, що вас бити...»

Я не дав чесному простолюдовцеві договорити і звернув якомога швидше до найближчого села. І тут, у самотній комірчині єдиного сільського заїзду, я й пишу тобі, мій дорогий Руфіне, про все це. Наскільки буде можливо, я зберу відомості про чудний варварський народ, що проживає в цьому місті. Про його звичаї, норів, про його мову тощо я вже почув дещо надзвичайно дивне і все тобі скоро якнай-докладніше опишу і т. д. і т. д.»

Бачиш, любий читачу, можна бути великим ученим, а не знати звичайнісіньких життєвих явищ і про всяку дурницю, відому кожному в світі, снувати найхимерніші здогади. Птолемеус Філадельфус багато дечого вистудіював, але не знав про студентів, навіть і гадки не мав, що сидів у селі Гох-Якобсгаймі недалеко від славетного Керепеського університету, коли писав своєму приятелеві про події, які в його уяві обернулися на чудернацьку пригоду.

Щиросердий Птолемеус злякався, натрапивши на студентів, що весело і в доброму гуморі гуляли собі за містом. А який страх охопив би його, коли б він прибув до Керепе-

¹ Гра слів: німецькою мовою слово «філістер» означає самовдоволену, обмежену людину і водночас це назва філістимлян, народу, що наприкінці другого і в першій половині першого тисячоліття до н. е. заселяв південну частину східного узбережжя Середземного моря; за біблійними переказами, Самсон, давньоєврейський міфічний герой, вибив філістимлян кінською щелепою, коли вони хотіли полонити його.

са на якусь годину раніше і випадком опинився перед домом професора природничих наук Моша Терпіна! Тоді сотні студентів, ринувши з помешкання, оточили б його, галасуючи, дискутуючи і т. д., тоді ще й не такі химери скочили б у голову.

Бо в Керепесі студенти найчастіше відвідували саме лекції Моша Терпіна. Він був, як уже сказано, професором природничих наук і пояснював, чому йде дощ, чого гримить і блискає, чому сонце світить удень, а місяць уночі, як і чому росте трава і багато всього іншого та ще й так, що кожній дитині було б зрозуміло. Він убгав усю природу в коротенький зграбний курс, а тому дуже легко і за всякої нагоди міг витягти звідтіль, наче з якої шухляди, відповідь на всі питання. Найперше він здобув велику славу тим, що йому після багатьох фізичних дослідів пощастило довести, чому настає темрява: головним чином через брак світла. Це відкриття, а також його вміння спритно обертати свої фізичні досліди на цікаві штуки не гірше за найкращого штукаря вабило до нього неймовірні юрми слухачів. Дозволь же мені, ласкавий читачу, оскільки ти знаєш студентів набагато краще, ніж славетний учений Птолемеус Філадельфус, а про його дивовижну полохливість не знаєш нічого, відпровадити тебе в Керепес до будинку професора Моша Терпіна саме тоді, коли він закінчив свою лекцію. Один із-поміж того потоку студентів одразу приверне твою увагу. Ти помітиш стрункого юнака років двадцяти трьох чи чотирьох, із темних блискучих очей якого переконливими словами промовляє жвавий і ясний розум. Його погляд можна було б назвати майже сміливим, коли б не мрійна туга, що легким серпанком лягла на бліде обличчя і пригасила жагуче проміння очей. Його сюртук із чорного тонкого сукна, облямованого оксамитом, пошитий майже на давньонімецький зразок; до сюртука дуже личить вишуканий, білий, як сніг, мереживний комірець, а також оксамитовий берет, що покриває гарного темно-каштанового чуба. А личить йому цей одяг через те, що він усім своїм серцем і зовнішнім виглядом, — ходою, поставою і поважним обличчям — наче справді належить до любих старожитніх часів; і це не манірність, що часто виявляється в дріб'язковому мавпуванні погано витлумачених давніх зразків і так само погано витлумачених вимог сучасності. Цей юнак, що тобі, любий читачу, з першого погляду так припав до вподоби, — не хто інший, як студент Бальтазар, син порядних і заможних батьків, скромний, розумний, пильний до роботи хлопець, про якого я тобі, о мій читачу, маю розпо-

вісти багато дечого в цій дивній історії, що оце саме надумав написати.

Поважний і замислений, як завжди, Бальтазар, вийшовши від професора Моша Терпіна, не подався, як усі, на фехтувальний майданчик, а рушив до міської брами, щоб прогулятися в привітнім гайку, що лежав за якихось кількасот ступнів від Керепеса. Його товариш Фабіан, гарний хлопець, веселий і на вигляд, і на вдачу, кинувся за ним і наздогнав його біля самої брами.

— Бальтазар! — гукнув Фабіан. — Бальтазар, ти що, знов хочеш блукати в лісі на самоті, наче меланхолійний філістер, поки браві студенти хоробро вправлятимуться в шляхетному мистецтві фехтування? Благаю тебе, Бальтазар, кинь нарешті свою дурну, негарну звичку, будь знову жвавим і веселим, як колись! Ходімо трохи пофехтуємо, а потім, як схочеш прогулятися, то й я піду з тобою.

— У тебе добра думка, — промовив Бальтазар, — у тебе добра думка, Фабіане, тому я не хочу сваритися з тобою через те, що ти бігаєш слідом за мною по всіх усядах, мов навіжений, і позбавляєш мене іноді втіхи, про яку не маєш ніякісінької уяви. Ти саме належиш до тих диваків, які, побачивши, що хтось блукає на самоті, вважають його за меланхолійного дурня і хочуть переробити на свій копил і по-своєму вилікувати, як той придворний лакуза, що хотів вилікувати достойного принца Гамлета. Але принц дав негідникові добру науку, коли той сказав, що не вміє грати на флейті. З тобою, коханий Фабіане, я такого не вчиню, проте щиро тебе прохаю, пошукай собі іншого товариша до шляхетного фехтування на рапірах та еспадронах, а мені дай спокій, я піду своєю дорогою.

— Ні, ні, — вигукнув сміючись Фабіан, — так легко ти не відчепишся від мене, дорогий друже! Якщо ти не підеш зі мною на фехтування, то я піду з тобою в гайок. Обов'язок вірного друга — розвіяти твій сум. Тож ходімо, любий Бальтазар, ходімо, коли ти нічого іншого не бажаєш.

І, схопивши товариша під руку, він бадьоро пішов поруч із ним. Бальтазар зіціпив зуби у тихій досаді і похмуро замкнувся в собі. Тим часом Фабіан не вгаваючи розповідав веселі історії. Доточував він і всілякі дурниці, як завжди буває, коли розповідають без угаву щось веселе.

Та коли вони нарешті зайшли в холодок запашного лісу, коли куші навколо зашепотіли, наче в тоскному зітханні, коли вдалині забриніли чудові мелодії дзвінких потоків і співи лісових птахів, будячи луну між пагорбами, Бальтазар

раптом спинився і, широко розвівши руки, немовби хотів любовно обійняти дерева й куші, сказав:

— О, тепер мені знов гарно, невимовно гарно!

Фабіан трохи збентежено подивився на товариша, не розуміючи його і зовсім не знаючи, що йому робити. Тоді Бальтазар схопив його за руку і захоплено вигукнув:

— Правда ж, брате, і твоє серце розкрилося, і ти також збагнув блаженну таємницю лісової самотності?

— Я не зовсім тебе розумію, милий брате, — відповів Фабіан, — та коли ти думаєш, що прогулянка в лісі на тебе впливає сприятливо, то я цілком із тобою згоден. Я й сам люблю гуляти, особливо в гарному товаристві, коли можна вести розумну й повчальну розмову. Наприклад, справжня втіха прогулятися за містом із нашим професором Мошем Терпіном. Він знає кожну рослинку, кожну травинку, як вона зветься, до якого класу належить, і розуміється добре на вітрах та погоді.

— Досить, — скрикнув Бальтазар, — прошу тебе, досить! Ти зачепив те, що могло б мене розлютити, коли б я не мав тут такої розради. Коли професор починає говорити про природу, у мене душа розривається. Чи, краще сказати, мене охоплює такий жах, ніби я бачу навіженого, що в зухвалій дурості уявляє собі, наче він коронований володар і пестить саморобну солом'яну ляльку, гадаючи, що обіймає королівську наречену! Його так звані досліди здаються мені огидним глумом з божественного єства, подих якого обвіває нас у природі і збуджує в найпотаємніших глибинах нашої душі найсвятіші почування. Частенько мене брала охота потрошити всі його склянки, всі колби, все причандалля, коли б не думка, що мавпа однаково не перестане гратися з вогнем, поки не обсмалить собі лап. Отож бачиш, Фабіане, які почуття охоплюють мене, стискають моє серце на лекціях професора Моша Терпіна, і тоді я здаюся вам ще задумливішим та відлюднішим, ніж перше. Мені тоді здається, наче будівлі хочуть завалитись на мою голову, і невимовний жах гонить мене із міста. Але тут, тут душа моя відчуває солодкий спокій. Лежачи на всіяній квітками траві, я дивлюся в далеку небесну блакить, а наді мною, над веселим лісом линуть золоті хмарки, немов чудові мрії з якогось далекого світу, повного блаженної радості. О Фабіане, тоді груди мої сповнює якийсь дивний дух і я відчуваю, як він таємничими словами розмовляє з кущами, з деревами, з хвилями лісового потічка. Не можу навіть сказати тобі, яке блаженство, яка солодко-тужна знемога сповнює тоді все моє єство!

— Ет! — вигукнув Фабіан. — Це знов давня пісня про тугу та блаженство, про гомінкі дерева та лісові струмочки. Всі твої вірші рясніють цими приємними речами, і їх гарно слухати, вони можуть бути навіть корисні, якщо не шукати в них чогось більшого. Але скажи мені, мій найдорожчий меланхолікусе, коли тебе лекції Моша Терпіна справді так дратують і сердять, то чого ж ти на кожную з них бігаєш, чого жоднісінької не пропустиш, хоча, й ніде правди діти, сидиш на них мовчазний і заціпенілий, із заплющеними очима, як сновида?

— Не питай мене, — відповів Бальтазар, — не питай мене про це, милий друже! Якось невідома сила тягне мене кожного ранку до Терпінового дому. Я наперед відчуваю свою муку, а проте не можу опертися. Якось темна сила пориває мене туди!

— Ха-ха! — весело засміявся Фабіан. — Ха-ха-ха! Як гарно, як поетично, як таємниче! Невідома сила, що вабить тебе до Терпінового дому, ховається в синіх очах прекрасної Кандіди! Що ти по самі вуха закоханий у гарненьку професорову доньку, ми всі давно знаємо, а тому й пробачаємо твої фантазії, твою безглузду поведінку. Бо ж у закоханих завше так. Ти перебуваєш у першій стадії любовної хвороби і до кінця свого юнацького віку мусиш пройти через усі ці дивацтва, які ми — я та багато інших, — дякувати богові, перебули ще в школі, та ще й так, щоб не надто впадало в око. Але повір мені, голубе...

Фабіан знову взяв свого друга під руку й швиденько подався з ним далі. Тільки-но вони вийшли з гущавини на шлях, що пролягав серединою лісу, як Фабіан помітив удалині коня без вершника, що в хмарі куряви мчав просто на них.

— Глянь! — скрикнув він, уриваючи свою мову. — Глянь! Мабуть, та проклятуша шкапа схарапудилась і скинула свого їздця. Треба її впіймати і відшукати вершника в лісі.

Сказавши це, він став посеред дороги.

Шкапа підбігала чимраз ближче, і вже видно було, що по обидва боки її теліпаються ботфорти, а на сидлі вовтузиться й рухається щось чорне. Раптом коло самого Фабіана розляглося голосне й довге:

— Тпр-р-р-р! Тпр-р-р-р!

Тієї ж миті коло його голови майнула пара ботфортів, і якась чудернацька маленька річ покотилась йому під ноги. Великий кінь став, наче вкопаний, і, витягнувши шию, почав обнюхувати свого маленького господаря, що борсався в піску, аж поки насилу звівся на ноги. Голова в малюка хо-

валася між високими плечима, а великий горб на спині й на грудях, довгі павучі ніжки надавали йому вигляду настромленого на виделку яблука, на якому вирізано чудернацьку пику.

Коли Фабіан побачив перед собою дивну маленьку потвору, він голосно зареготав. Та малюк, сердито натягнувши на самі очі берета, якого щойно підняв з землі, пронизав Фабіана лютим поглядом і запитав грубим, хрипким голосом:

— Чи це дорога на Керепес?

— Так, добродію! — лагідно, поважно відповів Бальтазар і подав малюкові ботфорти.

Та малюк марно намагався взутися в них. Він раз у раз спотикався і, стогнучи, падав у пісок. Бальтазар поставив чоботи рядком, легенько підняв малюка вгору і так само легенько спустив його вниз, встромивши йому ніжки в широкі й важкі ботфорти. Малюк з гордим виглядом, одну руку вперши в бік, а другу приклавши до берета, вигукнув:

— Gratias¹, мій пане! — І, підійшовши до коня, він узяв його за вуздечку. Та знову ж таки дарма він намагався дістати стремено й видряпатися на коня. Бальтазар так само поважно й лагідно підійшов до нього й підсадив у стремено. Та малюк, мабуть, занадто розігнався в сідло, бо ту мить, коли він хотів сісти, перекинувся і впав із другого боку додолу.

— Не так спритно, найласкавіший мосьє! — вигукнув Фабіан і знов гучно зареготав.

— Чорт вам найласкавіший мосьє, а не я! — люто крикнув малюк, обтрушуючи пісок з одягу. — Я студіозус, і коли й ви також, то ви образили мене, сміючись мені у вічі! Тому завтра в Керепесі мусите зі мною битися!

— Отуди в біса! — скрикнув Фабіан, і далі регочучи. — Оце-то відчайдушний студіозус, хлопець хоч куди, і хоробрий, і про студентську честь дбає!

Сказавши це, він підняв малюка вгору, хоч як той опирався й відбрикувався, і посадовив на коня, який весело заіржав і миттю подався далі зі своїм господарем. Фабіан аж за боки взявся, мало не лускаючи зі сміху.

— Жорстоко, — сказав Бальтазар, — висміювати людину, що її природа так жадливо скривдила, як цього малого вершника. Коли він справді студент, то ти мусиш із ним битися, ще й до того на пістолях, хоч це й суперечитиме всім академічним звичаям, бо на рапірах чи шаблях, ясна річ, він не зможе.

¹ Дякую (лат.).

— Як поважно, — сказав Фабіан, — як поважно й похмуро ти все це сприймаєш, мій любий Бальтазаре. Я ніколи й гадки не мав глузувати з каліцтва. Але скажи мені, чи ж личить такому горбаневі з мізинчик завбільшки сидіти на коні, через шию якого він і не визирне? Чому він уліз у такі величезні ботфорти? Чого натягнув таку вузесеньку куртку з безліччю китичок, шнурків та інших цяцок? Чи личить йому носити той чудернацький оксамитовий берет? Чи сміє він так бундючитись та пишатися? Чи сміє він звертатися до нас таким по-варварському хрипким голосом? Чи сміє, питаюсь я, і чи не маю я права поглузувати з нього, як із справжні-сінького блазня? Але мені треба бігти, я мушу подивитися на веремію, яка зчиниться на вулицях, коли той лицар-студіозус в'їде до міста на своєму баскому коні. З тобою, бачу, сьогодні пива не звариш. Бувай здоров! — І Фабіан щодуху подався через ліс до міста.

Бальтазар звернув з дороги в ліс, пірнув у найгустіші чагарі і там, охоплений, ба навіть пригнічений гіркими почуттями, сів на мох. Цілком можливо, що він справді кохав прекрасну Кандіду, але те кохання ховав, як солодку таємницю, в найглибшому куточку своєї душі, ховав від усіх людей, навіть і від самого себе. І коли Фабіан так безсоромно й легковажно заговорив про це, йому видалось, наче брудні руки нахабно зривають зі священної постаті покривало, до якого він навіть не смів доторкнутись, і що свята буде на нього вічно гніватися. Так, Фабіанові слова видалися йому огидним глузуванням з його ества, з його найсолодших мрій.

— Отже, — вигукнув він з великою досадою, — отже, ти вважаєш мене закоханим йолопом, Фабіане, таким собі дурнем, що бігає на лекції Моша Терпіна, щоб хоч годину побути під одним дахом з прекрасною Кандідою; що блукає в лісі на самоті, щоб видумувати жалюгідні вірші для коханої і писати ще жалюгідніше; що псує дерева, вирізуючи безглузді вензелі на їхній гладенькій корі; що в присутності дівчини не спроможний сказати жодного розумного слова, а тільки зітхає, охкає та плаксиво кривиться, неначе в корчах, що носить на грудях зів'ялі квіти, які вона носила на грудях, або навіть і рукавичку, яку вона загубила, одне слово — робить тисячі сміховинних дурниць. Тому, Фабіане, ти й дражниш мене, тому всі студенти глузують із мене, тому й сам я, і весь мій внутрішній світ, що відкрився мені, для вас стали посміховиськом. А мила, люба, чудесна Кандіда...

Коли він вимовив це ім'я, то немов розпечений кинджал пронизав його серце! Ах! Внутрішній голос прошепотів

йому тієї миті, що він справді тільки задля Кандіди ходить до Моша Терпіна, тільки задля Кандіди пише вірші, вирізує її ім'я на деревах, у її присутності німіє, зітхає, охкає, носить на грудях зів'ялі квіти, які вона загубила, і, справді, робить усі ті дурниці, за які йому дорікав Фабіан. Аж тепер відчув він по-справжньому, як невимовно кохає прекрасну Кандиду, але водночас і здивувався, що найчистіше, найщиріше кохання в звичайному житті набирає смішних форм, мабуть, через те, що природа в усі людські вчинки вкладає глибоку іронію. Він, можливо, й мав рацію, але зовсім дарма став через те так сердитись. Мрії, що раніш охоплювали його, розвіялись, лісові голоси звучали тепер для нього як глум і кпини, і він кинувся назад до Керепеса.

— Пане Бальтазаре, mon cher¹ Бальтазаре! — покликав хтось його.

Він підвів очі і зупинився, як зачарований, бо назустріч йому йшов професор Мош Терпін, ведучи під руку свою дочку. Кандіда, як завжди, весело й приязно привітала студента, що закам'янів на місці, як статуя.

— Бальтазаре, mon cher Бальтазаре, — вигукнув професор, — ви справді найретельніший і найкращий із моїх слухачів! Я помітив, що ви так само, як і я, любите природу з усіма її дивами, а я люблю її нестямно. Напевне, ви знову ботанізували в нашому гайку. Що знайшли ви там корисного? Час би нам познайомитися ближче. Завітайте до мене, завжди радий буду вас бачити. Можемо разом робити дослідди. Чи ви вже бачили мою повітряну помпу? Ну, mon cher, завтра ввечері в мене збирається товариство, вип'ємо чаю з бутербродами і розважимося приємними розмовами. Збільшіть наш гурток своєю достойною особою. Познайомитесь з дуже приємним юнаком, якого мені гаряче рекомендували. Bon soir, mon cher, á gevoir, на добраніч, дорогий мій, до побачення! Ви ж прийдете завтра на лекцію? А тепер, mon cher, adieu!

І, не чекаючи на Бальтазарову відповідь, професор Мош Терпін пішов собі далі з донькою.

Бальтазар був такий збентежений, що не зважився навіть очей підвести, але Кандідин погляд горів у його грудях, він почував її віддих і солодко тремтів усім тілом.

Весь гнів його шез, він захоплено дивився услід прекрасній Кандіді, аж поки вона зникла за деревами. Тоді повільно вернувся назад у ліс, щоб віддатися мріям ще прекраснішим, ніж перше.

¹ Мій дорогий (франц.).

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Як Фабіан не знав, що сказати.

Кандіда й панночки, яким не можна було їсти риби.

Літературне чаювання у Моша Терпіна.

Юний принц

Коли Фабіан біг стежкою навпростець через ліс, то мав на думці випередити чудернацького малюка, який промчав перед ним. Але не встиг, бо, вийшовши з чагарника, побачив удалині, що малюк, а з ним іще якийсь поставний вершник, що приєднався до малюка дорогою, вже в'їжджали в Керепеську браму.

— Гм! — сказав Фабіан сам до себе. — Хоч цей лускунчик і випередив мене на коні, але я все-таки встигну на веремію, яка зчиниться, коли він приїде. Якщо той дивак і справді студіозус, то його справлять до «Крилатого коня», а як він там зупиниться й тпрукне, як полетять ботфорти і сам він разом з ними, лютий і роздратований, коли студенти зареочуть — отоді й почнеться справжня веремія.

Йдучи до міста, Фабіан думав, що на всіх вулицях дорогою до «Крилатого коня» чутиме лише гучний регіт глядачів. Та ба! Не сталося нічого. Всі люди йшли собі спокійно й поважно. Так само поважно походили на площі перед «Крилатим конем» і розмовляли поміж собою студенти, що тут мали звичку збиратися. Фабіан вирішив, що малюк не заїздив сюди, аж раптом помітив, кинувши погляд на подвір'я заїзду, що до стайні повели дуже примітного малюкового коня. Він підбіг до першого, що трапився йому, знайомого й запитав, чи не проїжджав тут часом чудернацький малюк. Той нічогісінько про нього не знав, як не знали й усі інші, кому Фабіан розповів тепер, що сталося між ним та малюком, нібито студентом. Усі дуже реготали, а проте запевняли, що такої дивовижі, як він описує, тут не чувано й не бачено. Але, щоправда, хвилин десять тому два дуже стрункі вершники на чудових конях прибули до заїзду «Крилатий кінь».

— А чи не сидів один із них на коні, якого шойно відведено до стайні? — запитав Фабіан.

— Аякже, — сказав знайомий, — звісно, сидів. Він був невеличкий на зріст, але тендітної постави, з приємними рисами обличчя і найкращими в світі кучерями. До того ж він показав себе прегарним їздцем, бо скочив з коня так спритно, з такою гідністю, ніби найкращий стаєнний нашого князя.

— І не згубив своїх ботфортів? — скрикнув Фабіан. — Не скотився вам під ноги?

— Боронь боже, — відповіли всі в один голос, — боронь боже! Що в тебе за думки, друже! Такий гарний їздець, як той малий!

Фабіан не знав, що й сказати. Тим часом на вулиці з'явився Бальтазар. Фабіан кинувся до нього і, тягнучи його за собою, розповів, що той малий курдупель, якого вони спіткали перед міською брамою і який упав з коня, щойно прибув сюди, і всі його вважають за гарного стрункого юнака та чудового їздця.

— От бачиш, — сказав Бальтазар спокійно й поважно, — от бачиш, любий Фабіане, не всім так, як тобі, подобається жорстоко глузувати з скривдженого самою природою.

— Але ж боже ти мій! — перебив його Фабіан. — Ідеться зовсім не про глузи й жорстокість, а про те, чи можна карлика якихось три лікті на зріст і таки геть подібного до редьки, назвати гарним, струнким юнаком?

Бальтазарові довелося визнати, що коли говорити про зріст і вигляд малого студента, то Фабіан має рацію. Решта всі запевняли, що маленький їздець — гарний, стрункий юнак, і тільки Фабіан і Бальтазар стояли на своєму, що огиднішого карлика їм не доводилось ніколи бачити. На цьому й скінчили, і всі розійшлися дуже спантеличені.

Був уже пізній вечір, і приятелі пішли додому. Та дорогою Бальтазар, сам не знаючи як, проговорився, що він зустрів професора Моша Терпіна і той запросив його на завтра на вечір до себе в гості.

— Ти щасливець! — скрикнув Фабіан. — Найщасливіший у світі! Ти ж там побачиш свою любку, ніжну мамзель Кандіду, почуєш її, розмовлятимеш із нею!

Бальтазар знов дуже образився, вирвався від Фабіана й хотів піти геть, проте опам'ятався, зупинився й сказав, на силу стримавши свою досаду:

— Можливо, ти й маєш рацію, любий брате, коли вважаєш мене за дурного, закоханого блазня, мабуть, я й справді такий. Але моя дурість — глибока болюча рана, що ятрить моє серце, і той, хто брутально торкається її, може завдати мені великого горя і підбити на всілякі безглузді вчинки. Тому, брате, коли ти мене справді любиш, то не згадуй про Кандіду.

— Ти знову, — відповів Фабіан, — ти знову сприймаєш усе, мій любий друже Бальтазаре, страшенно трагічно, та, власне, чогось іншого від тебе й чекати не можна в такому

стані. Але, щоб не заходити з тобою у всілякі небажані суперечки, обіцяю тобі, що мої вуста аж тоді вимовлять Кандідине ім'я, як ти сам даси мені привід. Тільки дозволь мені ще сказати, що ти через свою закоханість зазнаєш чимало різних неприємностей. Кандіда — дуже миле, чудове дівча, але до твоєї меланхолійної, мрійної вдачі вона аж ніяк не пасує. Коли ти познайомишся з нею ближче, то й побачиш, що її щирій веселій натурі бракує поетичності, яка тобі скрізь така потрібна. Тебе охоплять різні химерні мрії, і все закінчиться жакхливим, як здаватиметься тобі, горем і розпачем. А зрештою, і мене, так само, як і тебе, запрошено на завтра до нашого професора, який розважить нас дуже цікавими дослідями. Ну, на добраніч, мрійнику! Спи, коли зможеш заснути перед таким важливим днем, як завтрашній.

З тим і покинув Фабіан свого приятеля, що впав у глибоку задуму. Фабіан і справді не дарма пророкував всілякі патетичні незлагоди, що могли виникнути поміж Кандідою та Бальтазаром, бо вони таки й справді були зовсім різної вдачі.

Кандіда, хоч би на чію думку, була гарна, як намальована, з променистими очима, що аж серце пронизували, з пухкими рожевими губками. Щоправда, я забув, біляві чи каштанові були в неї коси, які вона прегарно заплітала і химерно вкладала на голові, тільки дуже добре пам'ятаю їхню дивну особливість: що довше на них, було, дивишся, то вони стають темніші. Це була струнка, висока на зріст, легка в рухах дівчина, сама лагідність і грація, особливо в веселому товаристві, а за всіма цими принадами вже й не дуже помічалось, що руки й ноги в неї могли б бути трохи й менші. До того ж Кандіда читала «Вільгельма Майстера» Гете, Шіллерові вірші та «Чарівний перстень» Фуке і встигла вже забути майже все, про що там писалося. Вона цілком пристойно грала на фортепіано, навіть часом підспівувала собі, танцювала франсези та гавоти й записувала білизну гарним, чітким письмом. А коли вже вам хочеться у цієї милої дівчини конче знайти й вади, то хіба що вона мала занизький голос, дуже тісно шнурувалась, довго раділа з нового капелюшка та забагато їла тістечок із чаєм. Для надміру захоплених поетів, звісно, ще й багато чого було б недосконалого в прекрасній Кандіді, та мало що вони хочуть. Насамперед вони хочуть, щоб дівчина від усього, що вони виголосять, упала в нестямний захват, глибоко зітхала, зводила очі вгору, а іноді й умлівала на якусь часинку або й зовсім ставала незряча, на доказ своєї найвищої жіночності. Далі, дівчина

мусить співати поетових пісень на мотив, який їй сам вилється з серця, по тому негайно захворіти і собі теж скласти вірші, але дуже соромитись, коли це виявиться, хоч вона сама делікатним письмом переписує свої вірші на дуже гарнім пахучім папері і сама ж підсуне поетові, який потім зі свого боку захворіє з захвату, що, звичайно, йому цілком можна вибачити. Бо є на світі поетичні аскети, які йдуть ще далі і вважають, що коли дівчина сміється, їсть і п'є та гарно, модно одягається, то втрачає всю свою жіночу звабу. Вони майже подібні до святого Єроніма, який забороняв дівчатам носити сережки та їсти рибу. Вони повинні, каже святий, споживати тільки ледь приправлену траву, завжди бути голодними, не відчуваючи того, зодягатися в грубий, незграбно пошитий одяг, що приховував би їхній стан, а насамперед вибирати в товаришки особу, що була б поважна, бліда, сумна і трохи бруднувата!

Кандіда з натури була сама веселість і безжурність, тому їй над усе подобались розмови, що линули на легких, тендітних крилах невинного гумору. Вона широко сміялася з усього смішного, ніколи не зітхала, хіба що негода псувала задуману прогулянку або, незважаючи на всю обережність, плямилася нова шаль. Але в ній прозирало, як був на те справжній привід, глибоке внутрішнє почуття, що ніколи не переходило в банальну чуливість, отож, можливо, мені чи тобі, любий читачу, — бо ми не належимо до мрійників, — ця дівчина була б саме до вподоби. А з Бальтазаром справа стояла інакше. Однак скоро мало виявитись, чи правдиві були пророкування прозаїчного Фабіана, чи ні.

Не дивина, що Бальтазар із великого неспокою та з невимовно солодкого хвилювання не міг цілу ніч заснути. Заполонений думками про кохану, він сів до столу і скомпонував чимало пристойних, милозвучних віршів, де описав свій стан у містичній історії соловейкового кохання до пурпурової рожі. Він надумав їх узяти з собою на літературне чаювання до Моша Терпіна, щоб там при першій нагоді вразити беззахисне Кандідине серце.

Фабіан посміхнувся, коли, зайшовши в умовлений час до свого приятеля, застав його таким причепуреним, як ніколи. Бальтазар мав на собі зубчастий комірець із найтоншого брюссельського мережива, коротку, з розрізними рукавами куртку з рубчастого оксамиту, французькі чобітки на високих гострих закаблуках із срібними китичками, англійського капелюха з найтоншого кастору і данські рукавички; отже, був зодягнений цілком по-німецькому, і вбрання дуже ли-

чило йому, тим більше, що він гарно накрутив чуба й добре причесав маленькі вусики.

Серце в Бальтазара затремтіло з захоплення, коли в Терпінівім домі назустріч йому вийшла Кандіда, одягнена в давньонімецький дівочий убір, привітна й зваблива в погляді й у слові, у всій своїй істоті, як, зрештою, і завжди.

«Моя ти дівчино-чарівниченько!» — зітхнув Бальтазар у глибині душі, коли Кандіда, сама люба Кандіда, піднесла йому чашку гарячого чаю. А Кандіда подивилася на нього променистими очима й промовила:

— Ось ром і мараскін, сухарі й коржики, любий пане Бальтазаре! Пригощайтесь, будь ласка, беріть, що вам до вподоби!

Та замість того, щоб хоч глянути на ром чи мараскін, сухарі чи коржики, а не те що пригощатися, захоплений Бальтазар не міг одвести очей, повних болісної туги й найщирішого кохання, від милої дівчини і марно шукав слів, якими б міг висловити найглибші почуття своєї душі.

Аж ось професор естетики, здоровенний, як дуб, чоловіг, обхопив його ззаду величезними ручиськами і, повернувши кругом так, що він вихлюпнув з чашки на підлогу чаю більше, ніж годилося б, крикнув громовим голосом:

— Дорогий Лукасе Кранаху! Та не жлуктіть ви цієї паскудної води, бо вкрай зіпсуєте собі німецький шлунок, — там, у другій кімнаті, наш славний Мош виставив цілу батарею найкращих пляшок із благородним рейнським, негайно ходімо туди, трохи розважимося! — і потяг бідолашного юнака з собою.

Коли це з сусідньої кімнати назустріч їм вийшов професор Мош Терпін, ведучи за руку маленького чудернацького чоловічка, і голосно вигукнув:

— Дами й панове, рекомендую вам обдарованого надзвичайними здібностями юнака, якому не важко буде здобути вашу прихильність і вашу повагу. Це молодий пан Цинобер, який щойно вчора прибув до нашого університету і має намір студіювати право!

Фабіан та Бальтазар із першого погляду впізнали в ньому чудернацького курдупля, що коло брами мало не наїхав на них і впав з коня.

— Мабуть, мені доведеться, — тихо промовив Фабіан до Бальтазара, — мабуть, мені доведеться битися з цією поторочею на сопілках чи, може, на шилах! Бо іншої зброї я не можу вжити проти такого жохливого супротивника.

— Посоромся, — відповів Бальтазар, — посоромся так глузувати з нещасної людини, обдарованої, як ти чув, винятковими здібностями. Отже, природа винагородила його тілесні вади духовними вартостями. — Він підійшов до малюка й сказав: — Я сподіваюсь, любий добродію Цинобере, що вам не сталося нічого поганого, коли ви вчора впали з коня?

Але Цинобер сперся на маленьку паличку, яку держав у руці, підвівся навшпиньки якомога вище, так, що сягнув Бальтазарові майже до пояса, задер голову, глянув угору шаленими очима, що іскрилися, мов у кота, і сказав дивним рипучим голосом:

— Я не знаю, чого ви хочете, про що говорите, добродію! З коня впав? Я з коня впав? Ви не знаєте, певне, що я найкращий їздець, який тільки може бути, що я ніколи з коня не падаю, що я служив добровольцем у кірасирах і відбув із ними похід, навчав у манежі офіцерів та солдатів верхової їзди! Хм, — з коня впав! Я з коня впав!

Він хотів швидко повернутись, та паличка, на яку він опирався, вислизнула у нього з рук, і малюк полетів шкереберть Бальтазарові під ноги. Бальтазар кинувся допомогти йому і якимось ненароком торкнувся його голови. Малюк так пронизливо заверещав, що аж луна пішла по всій залі, і гості злякано посхоплювались із своїх місць. Бальтазара оточили й почали питати одне поперед одного, чого це він так жакливо кричав.

— Не ображайтесь, любий пане Бальтазарє, — сказав професор Мош Терпін, — але це був таки чудернацький жарт. Ви, мабуть, хотіли, щоб ми подумали, ніби тут хтось наступив котові на хвіст!

— Кіт, кіт, проженіть кота! — скрикнула одна нервова дама і миттю знепритомніла.

— Кіт, кіт! — загукали двоє літніх добродіїв, хворі на таку саму ідіосинкразію, і кинулись до дверей.

Кандіда, виливши цілий флакон нюхальної води на знепритомнілу даму, сказала тихо Бальтазарові:

— Бачите, якого лиха ви накоїли своїм огидним нявканням, любий пане Бальтазарє!

А той зовсім не знав, що сталося. Почервонівши з сорому й досади, він не міг вимовити й слова, сказати, що це ж малюк Цинобер, а не він, так жакливо нявкав.

Професор Мош Терпін, побачивши, що він так страшенно збентежився, підійшов до нього і приязно сказав:

— Ну, ну, любий пане Бальтазарє, заспокойтесь. Я добре все бачив. Пригнувшись до землі, лазячи рачки, ви чудо-

во вдавали роздратованого кота. Я сам люблю такі природничі жарти, але тут, на літературному чаюванні...

— Але ж пробачте, — урвав його мову Бальтазар, — це ж був не я, найшановніший пане професоре...

— Ну, гаразд, гаразд, — перебив його професор. До них підійшла Кандіда.

— Заспокой-но, — сказав їй професор, — заспокой-но бідолашного Бальтазара, бо його ця біда зовсім пригнітила.

Добрій Кандіді стало жаль Бальтазара, що стояв перед нею геть збентежений, опустивши очі. Вона подала йому руку й прошепотіла, лагідно усміхаючись:

— Але й кумедні бувають люди, так страшенно бояться котів!

Бальтазар палко притиснув Кандідину руку до своїх уст. Її блакитні очі лагідно дивились на нього. Бальтазар почував себе на сьомому небі і більше не думав ні про Цинобера, ні про котячий нявкіт. Метушня вляглася, в залі знов запанував лад. Коло чайного столика сиділа нервова дама й смачно споживала сухарики, вмочаючи їх у ром і запевняючи, ніби це бадьорить душу, коли їй загрожує ворожа сила, і тоді слідом за раптовим страхом іде палка надія.

Двоє літніх добродіїв, що в них надворі справді проскочив між ногами величезний кіт, також вернулися заспокоєні назад, шукаючи столика, як і багато інших, щоб сісти до карт.

Бальтазар, Фабіан, професор естетики й ще кілька юнаків сіли біля жінок. А пан Цинобер тим часом підставив ослінчика й виліз на канапу, де вмовився між двома дамами, і позирав навколо себе гордим, блискучим поглядом.

Бальтазар подумав, що настав час виступити зі своїми віршами про кохання соловейка до пурпурової рожі. Тому він сором'язливо оголосив, як і належить молодим поетам, що коли б не боявся надокучити та викликати нудьгу, коли б смів сподіватися на прихильність шановних зборів, то відважився б прочитати одну поему, найсвіжіший витвір своєї музи.

А що жінки давно вже перебалакали про всі новини, які сталися в місті, а панночки про останній бал у президента, ба навіть дійшли згоди щодо капелюшків, а чоловіки могли сподіватись на нове частування не раніш як за дві години, то всі почали прохати Бальтазара не позбавляти товариства такої чудової втіхи.

Бальтазар вийняв чистенько переписаний рукопис і почав читати.

Його власний твір, що таки справді вилився з глибини поетичної душі, повний сили й молодого життя, надихав

його щораз більше. Він читав усе палкіше, виливаючи всю пристрасність свого закоханого серця. Він затремтів з радощів, коли тихі зітхання, ледве чутні жіночі «Ах» або чоловічі «Чудово... Надзвичайно... Божественно!» переконали його, що поема захопила всіх.

Нарешті він закінчив. Тоді всі загукали:

— Який вірш! Які думки! Яка уява! Що за чудова поема! Яка милозвучність! Дякуємо! Дякуємо вам, найдорожчий пане Цинобере, за божественну насолоду!

— Що? Як? — скрикнув Бальтазар, але ніхто на нього не звернув уваги, бо всі ринули до Цинобера, що сидів на канапі, надувшись, як малий індик, і огидним голосом рипів:

— Будь ласка... будь ласка... коли вам до вподоби... це ж дрібниця, яку я похапцем написав минулої ночі.

Але професор естетики репетував:

— Чудовий... божественний Цинобере! Ширий друже, ти ж після мене перший поет на світі! Дай я тебе обійму, серденько моє!

І він схопив малюка з канапи, підняв його вгору й почав голубити та цілувати. Цинобер поведився вкрай непристойно. Він махав маленькими ніжками, гамселив ними в товсте професорове черево й квакав:

— Пустити мене, пустити мене, мені болять, болять, болять, я видряпаю тобі очі, відкушу тобі носа!

— Ні, — скрикнув професор, садовлячи малюка на канапу, — ні, любий мій друже, не треба бути аж надміру скромним!

Мош Терпін також устав від картярського столу, узяв Цинобера за ручку, потис її і сказав дуже поважно:

— Чудово, юначе! Не забагато, ні, замало розповідали мені про високий геній, що вас надихає.

— Хто з вас, — знов вигукнув, сповнений захвату, професор естетики, — хто з вас, панночки, в нагороду поцілує незрівнянного Цинобера в уста, що висловили найглибші почуття найчистішого кохання?

І тоді встала Кандіда, підійшла, полум'яніючи, як жар, до малюка, вклякнула перед ним і поцілувала його в гидезний рот із синіми губами.

— Так, — скрикнув тоді Бальтазар, немов охоплений раптовим шаленством, — так, Цинобере, божественний Цинобере, ти склав зворушливі вірші про соловейка та пурпурову рожу і тобі належить чудова нагорода, яку ти отримав!

Сказавши це, він потягнув Фабіана до сусідньої кімнати й промовив:

— Будь ласка, глянь мені просто в очі і скажи одверто й чесно, чи я студент Бальтазар, чи ні, чи ти справді Фабіан, чи ми справді перебуваєм у Терпіновім домі? А може, це тільки сон? Може, ми збожеволіли? Вщипни мене за носа або струси, щоб я прокинувся від цього проклятого марення.

— Як ти можеш, — відповів Фабіан, — як ти можеш так шаленіти і все через дурні ревності, що Кандіда поцілувала малюка? Ти ж повинен сам визнати, що вірші, які прочитав малюк, таки справді чудові.

— Фабіане! — скрикнув Бальтазар, страшенно здивований. — Що це ти верзеш?

— Авжеж, — вів далі Фабіан, — авжеж, його вірш був чудовий і заслуговував, по-моєму, на Кандидин поцілунок. І взагалі, здається, в цьому дивному малюкові є щось таке, що вартніше за струнку постать. Та й коли взяти саму фігуру, то вона мені здається тепер не такою огидною, як спочатку. Коли він читав вірші, натхнення прикрасило риси його обличчя, і він мені здавався часом привабливим струнким юнаком, незважаючи на те, що ледве визирав із-за столу. Кинь свої дурні ревності, заприятелюй із ним, як поет із поетом.

— Що? — гнівно вигукнув Бальтазар. — Що? Ще й заприятелювати з тим проклятим виродком, якого я задушив бичими руками?

— Ось бач, — сказав Фабіан, — ось бач, ти таки не хочеш бути розважним. Але вернімося до зали, там сталося щось нове, бо я чую гучну хвалу.

Бальтазар машинально подався за товаришем.

Коли вони ввійшли, професор Мош Терпін, отетерілий з подиву, стояв ще посеред зали, тримаючи в руках прилади, що ними робив, мабуть, якісь фізичні досліди. Все товариство з'юрилося навколо Цинобера, який, підпершись паличкою, сп'явся навшпиньки і з гордим виглядом сприймав хвалу, що сипалась на нього з усіх боків. Тоді всі обернулися до професора, який зробив ще одну дуже дотепну штуку. Та щойно він закінчив, як усі знову, оточивши малюка, закричали:

— Чудово, знамените, дорогий пане Цинобере! Нарешті й сам Мош Терпін кинувся до малюка й закричав удесятеро дужче, ніж інші:

— Чудово, знамените, любий пане Цинобере!

Серед товариства був також юний принц Грегор, що вчився в університеті. Принц був прегарної вроди — кращої годі собі й уявити, а поведінки такої шляхетної і невимушеної,

що зразу виявлялось і його високе походження, і звичка бувати в найвищих колах.

Тепер принц Грегор не відходив від Цинобера і над усяку міру вихваляв його і як найкращого поета, і як найдотепнішого фізика.

Чудно було дивитися на них, як вони стояли вкупі. Поряд із струнким Грегором малесенький карлик, що, високо задерши носа, ледве тримався на тоненьких ніжках, мав химерний вигляд. Очі всіх жінок були спрямовані туди, але не на принца, а на малюка, який то спинався навшпиньки, то опускався, коливаючись то вгору, то вниз, наче картезіанський чортик.

Професор Мош Терпін підійшов до Бальтазара й запитав:

— Ну, що ви скажете про мого протеже, любого Цинобера? В нього багато чого є за душею, і коли я пильно гляну на нього, то відчуваю, що він не простий собі юнак. Пастор, що його виховав і мені рекомендував, висловився про його походження дуже загадково. Бо ж гляньте тільки на його величну постать, на його благородну, невимушену поведінку. Він, напевне, князівської крові, а можливо, що й королівський син!

Тієї миті сповістили, що вечеря готова. Цинобер пришкандибав до Кандіди, незграбно схопив її за руку й повів у їдальню.

Як несамовитий, кинувся нещасний Бальтазар темної ночі, крізь бурю й дощ додому.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Як скрипаль-італієць Сбіока

*нахвалявся запроторити пана Цинобера в контрабас,
а референдарій Пульхер не міг дістати посади
в міністерстві закордонних справ.*

*Про службовців митниці та затримані дива
для хатнього вжитку.*

Як Бальтазара було зачаровано за допомогою головки цінка

Бальтазар сидів на високому, оброслому мохом камені в лісовій глушині й замислено дивився вниз, у яр, де поміж скель та густих чагарів півився й шумів струмок. Темні хмари сунули по небу й зникали за горами. Шелест дерев і дзюрчання води звучали немов глухе скавуління, до якого іноді домішувався крик хижих птахів, що здіймалися з темних хащів до високого неба й линули слідом за хмарами.

Бальтазарові здавалося, ніби він у дивних голосах лісу вчуває жалібні скарги природи, ніби він сам мусить потонути в тих скаргах, ніби вся його істота — це тільки почуття найглибшого, нестерпного болю. Серце його мало не розривалося з туги, і коли з очей полилися рясні сльози, йому видалось, ніби духи лісового струмка виглянули з води, простягли до нього білі руки з хвиль, щоб зтягти в прохолодну глибину.

Коли це десь іздалеку долинув чистий, веселий звук ріжка і трохи звеселив його душу: в ньому прокинулась невимовна туга і водночас солодка надія. Він озирнувся навкруги, і, поки лунав ріжок, йому здавалося, що зелені лісові тіні вже не такі сумні, шум вітру, шепотіння чагарів не таке жалісне. Новий настрій його вилився в слова.

— Ні, — вигукнув він, схопившись з місця і радісно глянувши вдалину, — ні, ще не всі надії згасли! Певне тільки те, що якась похмура таємниця, якісь зловісні чари вдерлися в моє життя, але я зламаю ці чари, хоч би мені довелося навіть загинути. Коли я, захоплений, переможений почуттям, що мало не розривало мені груди, освідчився нарешті любій, солодкій Кандіді в коханні, то хіба ж не прочитав у її очах, хіба не відчув у потиску її руки своє щастя? Але як тільки з'являється той проклятий малий виродок, усе її кохання переходить на нього. Вона не зводить з мерзенної потвори очей, і як тільки клишоногий малюк наблизиться до неї або хоч торкнеться її руки, з її уст вихоплюються тужні зітхання. Тут мусить бути захована якась таємниця, і коли б я вірив у безглузді бабські казки, то сказав би, що малюка зачаровано, і він, як то кажуть, наводить на людей ману. Хіба ж не диво дивне, що всі глузують і сміються з потворного, огидного курдупля, а щойно він з'явиться, то починають його вихваляти як найрозумнішого, найученішого, ба навіть найвродливішого з-поміж усіх студентів? Та що й казати! Хіба ж зі мною діється не те саме, хіба мені не здається часом, що Цинобер і розумний, і гарний? Тільки в присутності Кандіди лихі чари не мають наді мною сили, тоді Цинобер залишається дурним, потворним виродком. Але хай там що, я стану проти ворожої сили, у моїй душі мріє передчуття, що якась несподіванка дасть мені в руки зброю проти лихої потвори!

Бальтазар пішов назад до Керепеса. Йдучи узліссям, він помітив на шляху невелику, навантажену речами коляску, з якої хтось привітно махав до нього білою хустинкою. Він

підійшов ближче і впізнав синьйора Вінченцо Сбіоку, відомого на весь світ віртуоза-скрипаля, якого він надзвичайно цінував за його прекрасну, майстерну гру і в якого вже два роки навчався грати.

— От добре, — вигукнув Сбіока, — от добре, мій любий пане Бальтазар, мій дорогий друже й учню, що я зустрів вас тут, щоб сердечно з вами попрощатися!

— Як, — запитав Бальтазар, — як, синьйоре Сбіоко, не вже ви покидаєте Керепес, де всі вас так шанують і поважають, де без вас не можуть обійтися?

— Еге ж, — відповів Сбіока, і з гніву вся кров линула йому до обличчя, — еге ж, пане Бальтазар, я залишаю місто, де всі люди знавісніли, місто, схоже на велику божевільню. Вчора ви не були на моєму концерті, бо гуляли за містом, а то б захистили від скаженого натовпу, що накинувся був на мене!

— Але що ж сталося? Скажіть, на бога, що сталося? — скрикнув Бальтазар.

— Я грав, — мовив Сбіока, — найважчий концерт Віотті. Це моя гордість, моя радість. Ви чули, як я граю його, і завжди ним захоплювалися. Вчора я був, можна сказати, в найкращому гуморі... апіта, кажу вам, веселий, радісний... spigio alato, кажу вам. Жодний скрипаль у цілому світі, навіть сам Віотті, не зміг би краще заграти. Коли я скінчив, знялися оплески, бурхливі, несамовиті, — справжній фурор, кажу вам, як і слід було чекати. Я скрипку під пахву і виходжу, щоб красненько подякувати. І що ж я бачу, що я чую? Всі, не звертаючи на мене ніякісінької уваги, з'юрилися в одному кутку зали й репетують, як навіжені: «Браво, бравісімо, божественний Цинобере! Яка гра, яка поза, яка сила, яка досконалість!» Я кинувся туди, проштовхуюсь, — а там стоїть ледве на три лікті заввишки паскудний малюк і рипить огидним голосом: «Прошу, нема за що, заграв, як умів... Щоправда, я тепер найкращий скрипаль у Європі та й у всіх інших відомих частинах світу...» — «Стонадцять кіп чортів! — закричав я. — А хто ж тут грав: я чи цей хробак?» А що малюк і далі мимрив: «Дякую, уклінно дякую», то я хотів підбігти до нього й схопити його всією аплікатурою. Коли це всі кидаються до мене й починають плести несусвітні речі про заздрість, ревності та недоброзичливість. Тим часом хтось вигукує: «А яка музика!» І всі знову заходжуються: «А яка музика! Божественний Цинобер! Геніальний композитор!» Я ще завзятіше кричу: «Та не вже ж тут усі подуріли,

геть з глузду з'їхали? Це ж концерт Віотті, і я, я, відомий на весь світ Вінченцо Сбіока, грав його!» Та мене міцно хапають, кажуть щось про італійську біснуватість... rabbia, кажу вам, про її дивні напади, зтягають силоміць до сусідньої кімнати, поведуться зі мною, як із хворим, як із божевільним. Незабаром убігає до кімнати синьйора Брагаці й падає непритомна. З нею сталося те, що й зі мною. Шойно вона закінчила свою арію — зала здригається від «Браво, бравісімо, Цинобере!» І всі репетують, що ніхто в світі так не співає, як Цинобер! А він знов гугнявить своє проклятуще: «Прошу, прошу!» Синьйора Брагаці лежить у гарячці і, мабуть, незабаром помре, а я ось рятуюсь утечею від знавцілого люду. Бувайте здорові, любий пане Бальтазар! Якщо побачите, бува, синьйора Цинобера, то скажіть йому, будь ласка, хай ніде не попадається на концерті разом зі мною, бо схоплю його за хробачі ніжки і запакую в контрабас через дірку, нехай там хоч усе життя виграє концерти й ви-співує арії, скільки йому заманеться. Прощайте, мій любий Бальтазар, і не забувайте скрипки. — Синьйор Вінченцо Сбіока обійняв закам'янілого з подиву Бальтазара, сів у коляску й швидко поїхав собі.

— Чи не мав я рації, — сказав Бальтазар сам до себе, — чи не мав я рації, коли казав, що та моторошна химера, той Цинобер зачарований і напускає на людей ману?

Тієї миті повз нього промчав якийсь юнак, блідий, збен-тежений, з виразом розпачу й безумства на обличчі. Бальтазарові стало важко на серці. Йому здалося, що той юнак — один із його друзів, тому він кинувся за ним у ліс.

Ледве пробіг він двадцять чи тридцять кроків, як упізнав референдарія Пульхера, що стояв під великим деревом і, піднявши очі вгору, так нарікав:

— Ні, неможливо довше витримати цю ганьбу! Всі надії щезли! Один лише шлях — могила! Прощай усе... життя-світ... сподівання... кохана...

З цими словами він вихопив у розпачі пістоля з-за пазу-хи й приставив до лоба.

Бальтазар блискавично підскочив до нього, рвонув у нього пістоля з рук, відкинув його геть і крикнув:

— Пульхере, бійся Бога, що з тобою, що ти робиш?

Референдарій кілька хвилин не міг отямитись. Майже непритомний, він упав на траву. Бальтазар присів до нього й почав утішати якими тільки міг словами, не знаючи, че-рез що він упав у такий відчай.

Сто разів питав Бальтазар, що ж таке страшне сталося, що навело його на чорні думки про самогубство, аж поки нарешті Пульхер глибоко зітхнув і почав:

— Ти знаєш, любий друже Бальтазаре, моє скрутне становище, знаєш, як я всі свої надії покладав на посаду таємного експедитора, що відкрилась у міністерстві закордонних справ; знаєш, як ретельно, як пильно готувався я до неї. Я подав свої праці і з радістю довідався, що вони отримали цілковите схвалення в міністра. З якою певністю став я сьогодні вранці до усного іспиту! В кімнаті я застав маленького потворного карлика, якого ти, напевне, знаєш під ім'ям пана Цинобера. Радник посольства, якому доручено було провадити іспит, привітно підійшов до мене й сказав, що на ту саму посаду, яку я хочу отримати, зголосився також і пан Цинобер, тому він буде екзаменувати нас обох. А потім шепнув нишком на вухо: «Ви можете не боятися свого супротивника, любий референдарію, бо праці, які подав малий Цинобер, просто жалюгідні». Іспити почалися. Жодного питання радника не залишив я без відповіді. А Цинобер не знав нічого, ну просто нічогісінько, і, замість відповідати, рохкав і квакав якусь нісенітницю, якої ніхто не розумів, і так непристойно хвищав ногами, що кілька разів навіть упав з високого стільця, і я мусив його піднімати. Серце моє аж тремтіло з радості, — приязні погляди, які радник кидав на малюка, я вважав за найгіркішу іронію. Іспит закінчився. Але хто опише мій жах! Мов громом прибило мене, коли радник підійшов до малюка, обійняв його й сказав: «Найшановніший добродію! Які знання! Який розум! Яка дотепність! — А потім до мене: — Ви мене дуже розчарували, пане Пульхере. Ви ж нічогісінько не знаєте! І не ображайтеся, але таким способом підбадьорювати себе на іспитах, як оце ви, не узвичаєно, та й непристойно. Ви не могли навіть на стільці всидіти, кілька разів падали, і панові Циноберові довелося вас підводити. Дипломати мусять бути тверезі й розважні, бувайте, пане референдарію!» Я думаю, що то якісь безглузді жарти, і наважився піти до міністра. Він звелів мені передати, що не розуміє, як я ще й насмілювся турбувати його своїм візитом після того, що вчинив на іспитах. Адже ж він знає все! Посада, якої я так домагався, вже віддана панові Циноберові! Отак якась пекельна сила перекреслила мені всі надії, і я хочу добровільно відібрати собі життя, яке віддано на поталу таємному фатумові. Залиш мене!

— Нізашо! — вигукнув Бальтазар. — Перше вислухай мене.

І він розповів йому все, що знав про Цинобера, починаючи від першої зустрічі з ними коло Керепеської брами, про те, що сталося між ним і малюком у Терпіновім домі, і про все, що тільки-но почув од Вінченцо Сбіоки.

— Одне лише з певністю можна сказати, — додав він наостанку, — що в кожному вчинку тієї поторочі є щось таємниче, і повір мені, друже Пульхере: коли тут діють якісь пекельні чари, то треба тільки твердо опертися їм, і перемога буде наша, аби лише мужність. А тому не вдавайся в тугу і не роби нічого, не подумавши. Об'єднаймося проти недолугого відьмака!

— Відьмак! — вигукнув, зрадівши, референдарій. — Еге ж, відьмак, справжнісінький проклятий відьмак, що правда, то правда! Але ж, друже Бальтазаре, що це з нами, чи нам не сниться? Відьмаки, відьми, чари... Хіба ж не позникало все це давним-давно? Хіба ж багато років тому князь Пафнутій Великий не запровадив освіти і не вигнав з країни всієї нечисті, всього незбагненного? Та як же та клята погань зуміла все-таки тайкома пролізти до нас? Сто кіп чортів, таж треба звернути на неї увагу поліції, митників! Але ні, ні... тільки людське божевілля або — чого я найдужче боюся — величезне хабарництво винні в нашому нещасті. Проклятуший Цинобер, мабуть, неймовірно багатий. Недавно він стояв перед монетним двором, а люди, показуючи на нього пальцями, казали: «Гляньте-но на цього маленького, гарного пана, йому належать усі гроші, які там карбують».

— Е, мовчи, — відповів Бальтазар, — мовчи, друже, не грішми орудує ця потвора, тут щось інше! Щоправда, князь Пафнутій запровадив освіту на добро й користь свого народу і своїх нащадків, а проте дещо дивовижне й незрозуміле в нас залишилось. Так би мовити, приємні дива для хатнього вжитку. Наприклад, із нікчемної насінини виростають височезні, стрункі дерева або всілякі овочі та городина, якою ми напихаємо своє черево. Адже ж дозволено різноманітним квіткам і метеликам на своїх пелюстках і крилах мати найблискучіші барви, ба навіть носити найдивніші письмена, про які ніхто й не знає, чи то олія, чи гуаш, чи акварель, і жоден майстер каліграфії не здатен прочитати те чудесне письмо, а не те що так написати! Го-го, референдарію, і зі мною часом діється щось чудне! Я кладу люльку й починаю ходити по кімнаті, а якийсь голос шепче мені, що я сам

чудо, чарівник мікрокосмос порядкує мною і під'юджує на різні безглузді витівки! Але тоді, референдарію, я втікаю до лісу, споглядаю природу і розумію все, що говорять квіти, що журкоче струмок, і мене обіймає небесне блаженство!

— Ти говориш, немов у лихоманці! — вигукнув Пульхер.

Та Бальтазар, не зважаючи на нього, простяг руки в далечинь, немов охоплений палкою тугою.

— Ти тільки вслухайся, — мовив він, — тільки вслухайся, о референдарію, яка небесна музика лунає в шумі вечірнього вітру в лісі! Чуєш, як струмки співають чимраз голосніше, як куші й квіти приєднують до них свої ніжні голоси?

Референдарій прислухався, щоб почути музику, про яку говорив Бальтазар.

— А й справді, — почав він, — а й справді по лісі линуць звуки, найчудесніші, найпрекрасніші з усіх, які мені доводилося чути в житті, і глибоко западають у душу. Але це не вечірній вітер, не куші, не квіти співають, а здається, ніби хтось у далині торкає найглибші голосники в гармонії.

І Пульхер мав рацію. Справді, до них наближались повні, все гучніші хвилі акордів, подібні до звуків гармонії, але нечуваної величі й сили. І коли друзі пройшли далі, перед очима в них відкрилася така чарівна картина, що вони з подиву остовпіли, наче прикипіли до місця. Недалеко від них їхав лісом чоловік, майже по-китайському зодягнений, тільки на голові в нього був пишний берет із гарним плюмажем. Карета його була подібна до розтуленої мушлі з блискучого кришталю, двоє високих коліс, здавалося, теж були зроблені з того самого матеріалу. Коли вони крутилися, то лунали чарівні звуки гармонії, які наші друзі й почули ще здалеку. Два сніжно-білих однороги в золотій упряжці везли карету, де замість візника був золотий фазан, що держав у дзьобі золоті віжки. А ззаду сидів великий золотий жук, який, здавалось, махаючи крильми, навівав на дивного чоловіка в мушлі прохолоду. Проїжджаючи повз друзів, чоловік приязно їм уклонився. Тієї ж миті з блискучої головки довгого ціпка, якого незнайомий тримав у руках, на Бальтазара упав яскравий промінь. Юнака немовби хто вколов у самі груди, він здригнувся і скрикнув:

— Ох!

Чоловік подивився на нього, усміхнувся й кивнув головою ще привітніше, ніж перше. Коли чарівна карета зникла в густому чагарнику і тільки чутно було ще ніжні звуки гармонії, Бальтазар кинувся приятелеві на шию, не тямлячи себе з радощів і захвату, й вигукнув:

— Референдарію! Ми врятовані! Оце був той, хто розіб'є нечестиві Циноберові чари.

— Не знаю, — сказав Пульхер, — не знаю, що зі мною тепер діється, чи я сплю, чи марю, одне лише правда, що мене сповнює якесь не відоме раніше почуття і в мою душу вертаються втіха й надія.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Як князь Барсануф снідав лейпцизькими жайворонками та гданською золотою горілкою, як йому на кашемірові штани сіла масна пляма і як він таємного експедитора Цинобера гробив таємним радником в особливих справах.

Книжка з малюнками доктора Проспера Альпануса. Як один швейцар укусив студента Фабіана за палець, як той надів сюртук із шлейфом і як його за те висміяно. Бальтазарова втеча

Нема чого довше приховувати, що міністр закордонних справ, при якому пан Цинобер заступив на посаду таємного експедитора, був нащадком того барона Протекстатуса фон Мондшайна, який у «Книзі турнірів» та хроніках надаремне шукав родовід феї Рожабельверде. Він звався, як і його претекстатус фон Мондшайн, мав найкращу освіту, найприємніші звички, ніколи не плував мене й мені, вам і вас, виводив своє ім'я французькими літерами, ще й до того розбірливим письмом, і навіть часом працював сам, переважно, як була погана погода. Князь Барсануф, один із наступників великого Пафнутія, ніжно любив його, бо той на кожне питання мав готову відповідь, у години відпочинку грав з князем у скраклі, добре розумівся на грошових справах і танцював гавот як ніхто.

Трапилось так, що барон Претекстатус фон Мондшайн запросив князя на сніданок із лейпцизьких жайворонків та на чарку гданської золотої горілки. Прийшовши до Мондшайна, князь застав у передпокої між кількома приємними дипломатичними особами і малого Цинобера, який, спираючись на паличку, лупнув на князя своїми оченятами і, не звертаючи більше на нього уваги, став запихатися смаженим жайворонком, якого щойно поцупив зі столу. Помітивши малюка, князь ласкаво усміхнувся до нього й запитав міністра:

— Мондшайне, хто той невеличкий, приємний розумний юнак у вашому домі? Чи це не він часом так чудово

складає і таким прекрасним письмом пише мені доповіді, які я почав отримувати від вас?

— Він самий, вельможний пане, — відповів Мондшайн. — Доля послала мені в його особі найрозумнішого і найздібнішого працівника. Цей достойний юнак зветься Цинобер, і я уклінно вам його рекомендую. Будьте до нього ласкаві й прихильні, мій дорогий князю. Він лише кілька днів як працює в мене.

— А тому, — озвався один гарний юнак, наблизившись до князя, — а тому, коли ваша ясновельможність дозволить мені зауважити, мій малий колега нічогісінько ще не надіслав. А доповіді, яким випало щастя звернути на себе увагу вашої ясновельможності, складав я.

— Чого вам треба від мене? — звернувся до нього князь.

А Цинобер, що, чавкаючи, жадібно вминав жайворонка, тим часом підійшов до князя впритул. Доповіді таки справді писав той юнак, що звернувся був до князя, але князь знов крикнув:

— Чого вам треба? Ви, мабуть, і пера в руках не тримали. Та ще й тут, біля самого мене, жерете смажених жайворонків, навіть, мушу зауважити на превелику свою досаду, посадили масну пляму на мої кашемірові штани! До того ж бридко чвакаєте, еге ж! Все це переконливо свідчить, що ви зовсім не здатні до дипломатичної діяльності. Йдіть собі любенько додому і не навертайтеся мені на очі. Хіба що принесете якийсь добрий засіб вивести пляму на моїх штанах. Тоді я, може, стану знов до вас ласкавіший. — І, звертаючись до Цинобера, промовив: — Такі юнаки, як ви, шановний Цинобере, — окраса вітчизни, вони заслуговують на те, щоб володарі їх відзначали. Ви будете таємним радником в особливих справах!

— Найкрасніше дякую! — рохнув Цинобер, ковтаючи останній шматок і витираючи пику обома руками. — Найкрасніше дякую, це для мене ніщо, зроблю все як слід.

— Чесна самовпевненість, — промовив князь, підвищивши голос, — чесна самовпевненість свідчить про внутрішню силу, що має бути притаманна достойному державному діячеві.

І, сказавши цю сентенцію, князь випив чарку золотої гданської, яку міністр власноручно подав йому і яка йому дуже припала до смаку. Нового радника посадовили між князем і міністром. Він жер як не в себе жайворонків, пив малагу і гданську впереміш, рохкав, бурмотів крізь зуби й через те, що ледве виглядав з-за столу кінчиком гострого носа, дуже вимахував ручками й ніжками.

Після сніданку князь і міністр сказали:

— Цей таємний радник в особливих справах — справжній англієць!

— У тебе, — сказав Фабіан своєму приятелеві Бальтазарові, — в тебе такий радісний вигляд, очі твої аж світяться. Ти відчуваєш себе щасливим? Ах, Бальтазаре, ти сниш, мабуть, чудесний сон, але, як приятель, я мушу тебе збудити.

— А що таке? Що сталося? — стурбовано спитав Бальтазар.

— Так, — вів далі Фабіан, — так, я мушу тобі все сказати! Тільки не впадай у розпач, мій друже! Пам'ятай, що хоч, можливо, жодне лихо в світі не вражає так боляче, як це, але й не забувається так легко! Кандіда...

— На бога! — скрикнув, жажнувшись, Бальтазар, — Кандіда? Що з нею? Її вже немає на світі? Вмерла?

— Заспокойся, — сказав далі Фабіан, — заспокойся, мій друже. Не вмерла твоя Кандіда, але для тебе все одно, що вмерла! Знай же, що малюк Цинобер став таємним радником і нібито вже заручений з Кандідою, яка бозна-чого до нестями закохалась у нього.

Фабіан думав, що Бальтазар вибухне розпачливими прокльонами й скаргами. Але він натомість промовив спокійним голосом:

— Коли це й усе, то ще не така біда, щоб я засмутився.

— Хіба ж ти вже не кохаєш Кандіди? — запитав Фабіан, страшенно здивований.

— Кохаю, — відповів Бальтазар, — як не кохати такого ангела, такої чудової дівчини? Кохаю від щирого серця, з усією пристрасністю, яка тільки може вибухнути в молодечих грудях! І знаю, ах, добре знаю, що й Кандіда мене кохає, тільки проклятущі чари обплутали її, але скоро я порву відьмакові пута, скоро знищу страховисько, яке її, бідолашну, морочить.

І Бальтазар докладно розповів приятелеві про дивного чоловіка, якого він зустрів у лісі в чудернацькій кареті. Бо відколи груди його пронизав яскравий промінь з головки ціпка, він відчув певність, що Цинобер не хто інший, як нікчемний відьмак, силу якого знищить той чоловік.

— Але ж, Бальтазаре! — вигукнув Фабіан, коли той закінчив. — Бальтазаре, як тобі могла спасти на думку така дивовижа, така нісенітниця? Чоловік, якого ти вважаєш за чарівника, не хто інший, як доктор Проспер Альпанус, що живе недалеко від міста у своїй віллі. Щоправда, про нього

йдуть дивні чутки, і його вважають мало не другим Каліостро, але то його власна вина. Він полюбляє, скажімо, огорнути себе в містичний морок, удавати, що йому відомі найглибші таємниці природи, що йому підвладні незнані сили. До того ж він великий дивак. Наприклад, його карета так химерно зроблена, що людина з палкою, жвавою уявою, як хоч би в тебе, мій друже, легко може сприйняти її за явище з якої-небудь безглуздої казки. Отож слухай! Його кабріолет має вигляд мушлі і скрізь посріблений, а поміж колесами вміщено катеринку, що сама грає, як тільки закрутяться колеса. Той, кого ти вважав за срібного фазана, насправді був його маленький, одягнений у біле візник, так само його розкрита парасолька здалася тобі крильми золотого жука. Своїм білим конячком він звелів приробити великі роги, щоб вони мали казковий вигляд. Єдине, що доктор Альпанус справді має гарного іспанського цівка з чудовим блискучим кристалом, прилаштованим зверху замість головки. Про дивну дію того кристала розповідають, а може, й вигадують багато всіляких байок. Промінь його буцімто ледве чи й витримає око. А коли доктор закріє його тонким серпанком, тоді, пильно вдивившись у нього, можна побачити, як у вгнутому дзеркалі, ту людину, образ якої ти носиш глибоко в своєму серці.

— Справді? — перепитав Бальтазар. — Справді? Так кажуть? А що ще розповідають про доктора Проспера Альпануса?

— Ет, — відповів Фабіан, — краще не проси, щоб я тобі розповідав усі ті дурні байки та вигадки. Ти ж знаєш, що й досі є ще навіжені люди, які, всупереч здоровому глуздові, вірять у так звані дива з нікчемних бабських казок.

— Признаюся тобі, — перебив його Бальтазар, — що я й сам належу до тих навіжених, без здорового глузду, людей. Посріблене дерево — зовсім не те, що блискучий, прозорий кристал, катеринка звучить не так, як гармонія, срібний фазан — не візник, і парасолька — не золотий жук. Або дивний чоловік, якого я зустрів, не Проспер Альпанус, що про нього йде тепер мова, або доктор справді володіє надзвичайними таємницями.

— Аби тебе, — сказав Фабіан, — аби тебе цілком вилікувати від химер, буде найкраще, коли я поведу тебе просто до Проспера Альпануса. Тоді ти на власні очі побачиш, що пан доктор — звичайнісінький лікар і що він не виїжджав на прогулянку з однорогами, срібними фазанами та золотими жуками.

— Ти, мій друже, — сказав Бальтазар, радісно блиснувши очима, — ти, мій друже, висловив найщиріше бажання моєї душі. Зараз же рушаймо в дорогу.

Незабаром вони вже стояли перед гратчастою брамою парку, посеред якого була вілла доктора Альпануса.

— Як же нам увійти туди? — спитав Фабіан.

— Я думаю, треба постукати, — відповів Бальтазар і взявся за металевий молоток, що висів біля самого замка.

Щойно підняв він молоток, як почувся якийсь підземний гуркіт, наче далекий грім, що завмер десь немов у бездонній глибині. Гратчаста брама помалу відчинилась, вони ввійшли і попростували довгою, широкою алеєю, в кінці якої побачили віллу.

— І ти відчуваєш тут, — запитав Фабіан, — щось надзвичайне, чарівне?

— Я думаю, — відповів Бальтазар, — що гратчаста брама все ж таки відчинилась не дуже звичайно, і потім, не знаю чому, мені все тут видається таким чудесним, просто магічним. Де ще є в околиці такі прекрасні дерева, як у цьому парку? Еге ж, багато дерев і кущів мають он які блискучі стовбури та смарагдове листя — напевне, вони з чужих, невідомих країн.

Фабіан помітив дві жаби надзвичайної величини, що від самої брами скакали обабіч них.

— Добрий мені парк, — вигукнув Фабіан, — коли в ньому водиться така погань!

І він нахилився по камінь, щоб жбурнути його в кумедних жаб. Та обидві вони стрибнули в кущі, втупившись звідти в нього блискучими людськими очима.

— Ну стривай же! — крикнув Фабіан, націлився в одну жабу й кинув каменя.

Але тієї миті якась приземкувата, бридка жінка, що сиділа на дорозі, заквакала:

— Нахаба, жбурляє камінням у чесних людей, що важкою працею заробляють собі на шматок хліба!

— Ходімо вже, ходімо, — з жахом промурмотів Бальтазар, що добре бачив, як жаба перекинулась у стару жінку. Один лиш погляд у кущі переконав його, що й друга жаба, перекинувшись у маленького чоловічка, ретельно взялася виполювати бур'ян.

Перед домом був прекрасний зелений моріжок, на якому паслися обидва однороги, а в повітрі бриніла ніжна музика.

— Ти бачиш? Ти чуєш? — запитав Бальтазар.

— Я бачу тільки, — відповів Фабіан, — двох білих конячок, що пасуться на траві, а бринить, мабуть, десь еолова арфа.

Чудова, проста архітектура не дуже великого двоповерхового будинку захопила Бальтазара. Він смикнув за шнурок дзвінка, двері зразу ж відчинились, і перед юнаками, замість швейцара, з'явився великий, схожий на страуса золотавий, блискучий птах.

— Ну глянь, — сказав Фабіан Бальтазарові, — глянь, яка безглузда ліврея! Коли й захочеш дати хлопцеві на чай, то де ж у нього руки, щоб засунути гроші в кишеню?

Він обернувся до страуса, схопив його за блискуче, пухнасте пір'я, що висіло з вола під дзьобом, як пишне жабо, і сказав:

— Будьте ласкаві доповісти про нас панові доктору, дорогий друже.

Але страус промовив лише: «Квір-р-р!» — і дзьобнув Фабіана за палець.

— А хай йому чорт! — крикнув Фабіан. — Це таки й справді, видно, проклятий птах!

Тієї ж миті відчинилися хатні двері, і назустріч друзям вийшов сам доктор, маленький, худенький, блідий чоловік. Він був у невеличкій оксамитовій шапочці, з-під якої спадали довгі прегарні кучері, в довгім індійським убранні кольору вохри, в маленьких червоних чобітках зі шнурівкою, облямованих чи то хутром, чи, може, пером якої птиці — не можна було розпізнати. Обличчя в нього було спокійне, навіть добродушне, тільки як придивитись до нього пильно, зблизька, то часом здавалося, ніби з нього, мов із скляного футляра, виглядає ще одне маленьке личко.

— Я побачив, — сказав тихо, трохи протягло, з приємним усміхом Проспер Альпанус, — я побачив вас, мої панове, ще з вікна. Я вже наперед знав, принаймні про вас, любий добродію Бальтазарє, що ви прийдете до мене. Отже, прошу ласкаво, ходімо зі мною.

І Проспер Альпанус повів їх до високої круглої кімнати, позавішуваної блакитними запонами. Через пророблене в стелі вікно світло падало просто на блискучий, глянсований мармуровий столик, що стояв посеред кімнати на сфінксові замість лапок. Більше в кімнаті не видно було нічого особливого.

— Чим можу вам служити? — запитав Проспер Альпанус.

Тоді Бальтазар набрався відваги й розповів усе, що сталося з малим Цинобером, відколи той уперше з'явився в

Керепесі, і на закінчення сказав, як у нього виникла тверда впевненість, що тільки він, Проспер Альпанус, є той добродійний маг, який покладе край негідним і мерзенним чарам Цинобера.

Проспер Альпанус глибоко замислився. Нарешті, аж через кілька хвилин, він сказав поважно, притишивши голос:

— З вашої розповіді, Бальтазарє, видно, що малий Цинобер, напевне, оточений якимись таємницями. Але ж треба найперше знати ворога, з яким доведеться боротись, знати причину тих чарів, що їх треба знищити. Можливо, малий Цинобер не хто інший, як домовик-коренячок. Зараз побачимо.

Проспер Альпанус смикнув за один шовковий шнурок, що їх повно спускалося зі стелі. Одна запона зашурхотіла, розсунулась, відкриваючи великі фоліанти, всі в позолочених палітурках, і донизу спустилась легесенька, гарна драбинка з кедрового дерева. Проспер Альпанус піднявся нею вгору, витяг із горішньої полиці один фоліант і поклав його на мармуровий столик, старанно обмахнувши з нього порошок чималим віничком із блискучого павиноного пір'я.

— У цьому трактаті йдеться про домовиків-коренячків. Вони всі тут намальовані. Можливо, ви знайдете між ними й свого ворога Цинобера, тоді він попаде в наші руки.

Коли Проспер Альпанус розгорнув книгу, приятелі побачили в ній безліч чітких кольорових гравюр найхимерніших потворних чоловічків із найбезглуздішими пиками, які тільки можна собі уявити. Але тільки-но Проспер торкнувся одного з них у книзі, як той ожив, вискочив з аркуша на мармуровий стіл і почав кумедно, втішно танцювати, ляскати пальчиками й виробляти кривими ніжками піруети й антраша, ще й приспівувати: «Квір-р-р, квап-п, пір-р, пап-п», — аж поки Проспер не схопив його за голову й не поклав назад у книгу, де він скоро сплющився й обернувся на кольоровий малюнок.

У такий спосіб вони переглянули всі гравюри. Але хоч Бальтазарові часто хотілося крикнути: «Ось він, ось Цинобер!» — та, придивившись пильніше, він, на великий свій жаль, мусив визнати, що то зовсім не Цинобер.

— Дуже дивно, — сказав Проспер Альпанус, передивившись усю книжку до кінця. — Може, він який-небудь гном? Подивимось.

І він надзвичайно спритно поліз знов на кедрову драбинку, дістав другий фоліант, старанно витер із нього порошок, поклав на мармуровий столик і розгорнув його.

— У цьому творі йдеться про гномів. Можливо, ми впіймаємо тут Цинобера.

Друзі знов побачили безліч чітких кольорових гравюр з огидними рудими потворами. І тільки-но Проспер Альпанус їх торкався, як вони починали плаксиво нарікати й на-решті важко виповзали з книжки на мармуровий стіл, стогнали, охкали, аж поки доктор знов не вкладав їх у книжку.

Але й тут Бальтазар не знайшов Цинобера.

— Дивно, дуже й дуже дивно, — сказав доктор і глибоко задумався. — Королем жуків, — повів далі він, — королем жуків він не може бути, бо той, мені добре відомо, перебуває тепер в іншому місці. Павучим маршалом також ні, бо павучий маршал, хоч, правда, й бридкий, але розумний і спритний, живе з своїх рук, не привласнюючи собі чужої праці. Дивно, дуже дивно.

Він знов кілька хвилин помовчав, і тепер стало виразно чути всілякі чудні голоси: то окремі звуки, то цілі хвилі акордів, що бриніли навколо.

— У вас тут звідусюди чутно приємну музику, любий пане докторе, — сказав Фабіан.

Але Проспер Альпанус, здавалося, зовсім не звертав на Фабіана уваги. Він тільки Бальтазара не спускав з очей. Простягнувши до нього руки, він ворушив кінчиками пальців, ніби хотів скропити його невидимими краплями.

Нарешті доктор схопив Бальтазара за руки і мовив по-важно й ласкаво:

— Тільки найчистіша співзвучність психічних принципів за законом дуалізму сприятиме операції, яку я зараз почну. Ідіть за мною!

Друзі пройшли за доктором через кілька кімнат, де не було нічого особливого, хіба що кілька дивовижних тварин, які читали собі, писали, малювали, танцювали тощо; на-решті перед ними відчинилися двійчасті двері, і приятелі зупинились перед щільною завісою, за якою Проспер Альпанус зник, залишивши їх у цілковитій темряві.

Аж ось завіса розсунулась і друзі опинились, як їм зда-лося, в округлій залі, де розливалось магічне притьмарене світло. Коли вони поглядали на стіни, то їхній погляд ніби губився в неозорих зелених гаях, на квітучих луках із дзюркотливими струмками й джерелами. Таємничі, невідомі па-хощі клубочились у повітрі і наче доносили солодкі звуки гармонії. Проспер Альпанус з'явився одягнений у все біле, як брамін, і поставив посеред зали велике, кругле кришталеве свічадо, накинувши на нього серпанок.

— Підійдіть, — сказав він глухим, урочистим голосом, — підійдіть до цього свічада, Бальтазарє, спрямуйте всі свої думки на Кандіду, побажайте від усієї душі, щоб вона з'явилась вам тієї миті, яка тепер існує в просторі й часі.

Бальтазар зробив так, як йому наказано. Тим часом Проспер Альпанус став позаду й почав обома руками описувати круг нього кола.

Минуло кілька секунд, і з свічада знявся блакитний дим. Кандіда, мила Кандіда з'явилася там у всій своїй красі і розповні життя! Але поруч із нею, зовсім близько від неї сидів бридкий Цинобер, тиснув їй руки, цілував її — а Кандіда обіймала однією рукою потвору й пестила його. Бальтазар мало не крикнув, та Проспер Альпанус міцно схопив його за плечі, і крик замер у нього в грудях.

— Спокійно, — тихо сказав Проспер, — спокійно, Бальтазарє! Візьміть ось цього кийка й налупцюйте почвару, але не руште з місця.

Бальтазар так і зробив і задоволено побачив, як малюк скорчився, скрутився, впав додолу! Він люто скочив уперед, але видиво розпливлося в тумані і в диму, а Проспер Альпанус рвонув оскаженілого Бальтазара назад, крикнувши:

— Годі! Коли розіб'єте магічне свічадо, то всі ми пропади! Ходімо на світло.

Друзі з докторового наказу покинули залу і вийшли до сусідньої світлої кімнати.

— Слава богу, — вигукнув Фабіан, — слава богу, що ми вийшли з проклятої зали! Задушливе повітря так стиснуло мені серце, а ще й ці дурні штуки, які я ненавиджу всією душею.

Бальтазар хотів відповісти йому, але до кімнати ввійшов Проспер Альпанус.

— Тепер, — сказав він, — тепер ясно, що потворний Цинобер і не коренячок, і не гном, а звичайнісінька людина, але про нього дбає якась таємна чарівна сила; вгадати її мені ще не пощастило, тому я поки що не можу вам допомогти. Завітайте до мене незабаром знов, Бальтазарє, ми тоді вирішимо, що робити далі. До побачення!

— Отже, — сказав Фабіан, підступаючи до доктора, — отже, ви чарівник, а не можете подолати малого, жалюгідного Цинобера. То знайте ж, що я вас вважаю, разом з усіма вашими кольоровими малюнками, ляльками, магічним свічадом, з усім вашим безглуздим причандаллям, за справжнього шахрая! Закоханого Бальтазара, що базграє вірші, ви можете морочити, але зі мною у вас нічого не вийде! Я освічена людина і не визнаю жодних чудес!

— Вважайте мене, — сказав Проспер Альпанус, засміявшись голосніше й щиріше, ніж від нього можна було сподіватися, — вважайте мене за кого хочете. Але хоч я й не справжній чарівник, проте знаю деякі гарні штуки.

— З Віглебової «Магії» або з якоїсь іншої? — вигукнув Фабіан. — Ну, куди вам до нашого професора Моша Терпіна, ви з ним не зрівняєтесь, бо він чесний чоловік і завжди показує нам, що все відбувається природно, він не оточує себе таємничим причандаллям, як ви, пане докторе. Ну, а тепер моє вам шанування!

— Ну, — сказав доктор, — невже ви такі розгнівані й підете від мене?

І він погладив кілька разів Фабіанові руки від плеча до зап'ястків. Тому стало якось прикро, і він збентежено вигукнув:

— Що ви робите, пане докторе?

— Ну, йдіть уже собі, панове, — сказав доктор. — Ви, пане Бальтазаре, сподіваюсь, незабаром прийдете до мене. Ми зарадимо вашій біді!

— Ви не дістанете ані гроша на чай, мій друже! — гукнув Фабіан до золотавого швейцара і схопив його за жабо.

Але той знов нічого не сказав, лише квіркнув і вдруге дзьобнув Фабіана в палець.

— Тварюко! — скрикнув Фабіан і вибіг з будинку.

Обидві жаби негайно з'явилися знову й чемно відпровадили друзів до самої ґратчастої брами, яка, глухо загуркотівши, відчинилась, потім зачинилась за ними.

— Я не розумію, — сказав Бальтазар, ідучи дорогою назад Фабіана, — зовсім не розумію, брате, що це сьогодні на тобі за дивний сюртук, з такими страшенно довгими полами й коротенькими рукавами.

Фабіан глянув на себе і вражено побачив, що його коротенький сюртук ззаду подовшав до самої землі, зате рукави підскочили аж до ліктів.

— Сто кіп чортів, що ж це таке? — вигукнув він і почав натягувати та обсмикувати рукави.

Спершу було ще сяк-так, але тільки-но вони перейшли міську браму, рукави, хоч як він їх обсмикував та натягував, підскочили знову аж до самих плечей, оголивши Фабіанові руки, а ззаду волочився шлейф, що чимраз довшав. Усі зустрічні зупинялися й мало не лопали з реготу, а дітлахи цілими юрмами бігли за ним, радісно галасуючи, глузували з довгої ряси, смикали і рвали її з усіх боків. А коли Фабіан наважився знов оглянутись, то побачив, що шлейф не тільки

не вкоротився, а став ще довший. Люди на вулиці реготали й кричали все дужче, аж поки нарешті Фабіан, мало не збожеволівши, не вскочив у якийсь дім. Тієї ж миті зник і шлейф.

Бальтазар не мав часу довго чудуватися з Фабіанових дивних чарів, бо референдарій Пульхер, сполавши його, затяг якнайдалі в провулок і сказав:

— Чого ж ти й досі не втік, чого прилюдно вештаєшся, коли за тобою гоняться з наказом про арешт!

— А що таке? Про що ти говориш? — запитав украй здивований Бальтазар.

— Тебе так далеко, — вів далі референдарій, — тебе так далеко завели шалені ревності, що ти порушив хатне право, вдерся в дім Моша Терпіна, напав на Цинобера коло його нареченої і мало не до смерті налупцював потворного малюка!

— Схаменися! — закричав Бальтазар. — Таж мене цілий день не було в Керепесі, це нахабна брехня!

— О, тихше, тихше! — мовив Пульхер. — Лише Фабіанова безглузда витівка, отой його шлейф урятує тебе, і ніхто не зверне тепер на тебе уваги! Мерщій тікай від ганебного арешту, а все інше ми вже якось уладнаємо. Тобі тепер не можна з'являтися додому. Дай мені ключі, я тобі все перешлю. Швидше йди до Гох-Якобсгайма!

І референдарій потяг Бальтазара безлюдними провулками за браму в село Гох-Якобсгайм, де знаменитий учений Птоломеус Філадельфус писав свою надзвичайну книжку про невідоме плем'я студентів.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

*Як таємний радник в особливих справах Цинобер
причісувався в своєму саду і приймав росяну ванну.*

Орден Зелено-плямистого Тигра.

Щаслива вигадка театрального кравця.

*Як панна Рожжа-Гожа облилася кавою, а Проспер Альпанус
запевняв її в своїй приязні*

Професор Мош Терпін аж млів від радості.

— Чи міг я, — казав він сам до себе, — чи міг я сподіватися більшого щастя, як те, що шановний таємний радник прийшов до мене в дім ще студентом? Він одружиться з моєю донькою і буде моїм зятем. Через нього я доскочу ласки в найсвітлішого князя Барсануфа і піднімусь драби-

ною, якою піднімається і мій чудовий Циноберик. Щоправда, я й сам часом не збагну, як це така дівчина, як моя Кандіда, могла до нестями закохатися в малюка. Бо звичайно жінки звертають увагу більше на гарну зовнішність, аніж на особливі духовні якості, а я іноді як придивлюся до цього радника в особливих справах, то мені здається, що його не можна назвати дуже гарним, він навіть... bossu¹... ша, ша, ша... бо й стіни мають вуха. Він же князів улюбленець, буде весь час підійматися вгору, до того ж — мій зять!

Мош Терпін казав правду. Кандіда виявляла надзвичайну прихильність до малюка, і коли дехто з тих, на кого Цинобер не міг наслати мани, натякав їй, що таємний радник в особливих справах шкідлива, бридка потвора, та й годі, вона миттю звертала розмову на чудові кучері, якими наділила його природа.

Але, чуючи ці її слова, ніхто не посміхався так глузливо, як референдарій Пульхер.

Він ходив назирці за Цинобером, а допомагав йому таємний секретар Адріан, той самий юнак, який через Циноберові чари мало не позбувся місця в канцелярії міністерства і знов повернув собі прихильність князя лише тим, що здобув для нього чудовий засіб виводити плями.

Таємний радник в особливих справах жив у прегарному будинку з іще кращим садом, посеред якого була галявина, оточена густими кущами, де квітли чудові троянди. Люди помітили, що Цинобер через кожні дев'ять днів тихенько вставав на світанку, хоч як йому було важко, сам, без служника, одягався, спускався в сад і зникав у кущах, які оточували галявинку.

Пульхер і Адріан, відчуваючи якусь таємницю і довідавшись від Циноберового камердинера, якої ночі його пан мав піти на галявину, наважились перелізти через садовий мур і сховатися в кущах.

Тільки-но почало світати, як вони побачили малюка, що плентався грядкою, пирхаючи і чхаючи, бо росяні стебла та віти били його по носі.

Коли він прийшов на моріжок із трояндами, над кущами неначе забринів вітерець, і троянди запахли ще чутніше. Якась прекрасна жінка в серпанку, з крильми за плечима, спустилася додолу, сіла на гарний стілець, що стояв серед трояндових кущів, і, тихо промовивши: «Йди, моя люба дитино», взяла Цинобера й почала розчісувати золотим гре-

¹ Горбатий (франц.).

бінцем довгі кучері, що спадали йому аж на спину. Здавалось, малюкові було дуже приємно, бо він блимав оченятами, витягав ніжки й муркотів, як кіт. Так тривало, мабуть, хвилин п'ять, потім чарівниця ще раз провела пальцем уздовж його тім'я, і Пульхер та Адріан помітили на голові в Цинобера вузьку, блискучу, як вогонь, смугу. Тоді жінка сказала:

— Ну, прощай, любий хлопчику! Будь розумним, яким тільки зможеш!

Малюк сказав:

— Бувайте, матусю, я й так розумний, вам нема чого казати це щоразу.

Жінка помалу знялась і зникла в повітрі.

Пульхер і Адріан отетеріли з подиву. Коли Цинобер хотів уже йти, вони вискочили з кущів і крикнули:

— Доброго ранку, пане таємний раднику в особливих справах! Ох, як же вас гарно причесали!

Цинобер озирнувся і, побачивши Пульхера, хотів швидше втекти. А що був незграбний і слабкий у ногах, то спіткнувся, впав у високу траву, стебла зімкнулися над ним, і він опинився в росяній ванні. Пульхер підскочив до нього й поміг йому встати на ноги, але Цинобер прохрипів:

— Як це ви, добродію, попали в мій сад? Забирайтеся звідси геть до всіх чортів!

Він схопився й підстрибом, скільки було в нього сили, побіг додому.

Пульхер написав Бальтазарові про цю дивовижну пригоду й пообіцяв подвоїти свою пильність.

Цинобера, видно, страшенно засмутило те, що з ним трапилось. Він звелів покласти себе в постіль і так охкав та стогнав, що чутка про його раптову хворобу дійшла скоро до міністра Мондшайна й до князя Барсануфа.

Князь Барсануф негайно послав свого лейб-медика до маленького улюбленця.

— Найшановніший таємний раднику, — сказав лейб-медик, намагаючи пульс, — ви не шкодуєте себе для вітчизни... Пильна праця поклала вас у постіль, постійні напружені думки спричинились до невимовних страждань, які ви, мабуть, тепер відчуваєте. Ви зблідли, змарніли, а ваша дорога голівка аж пашить! Ой, ой! Хоч би не було запалення мозку! І оце ви, дбаючи про добробут держави, довели себе до такого? Аж подумати страшно! Ану стривайте лишень!

Лейб-медик, мабуть, помітив ту саму червону смугу на Циноберовій голові, яку відкрили Пульхер та Адріан. Зро-

бивши кілька магнетичних рухів звіддала і подмухавши з усіх боків на хворого, який у відповідь нявчав і скавулів, лейб-медик хотів погладити його рукою по голові й ненароком торкнувся тієї смуги. Цинобер аж підстрибнув, знавіснівши з люті, і маленькою кошавою рукою дав такого ляпаса лейб-медикові, який саме нахилився до нього, що аж луна пішла по кімнаті.

— Чого вам треба від мене? — заверещав Цинобер. — Чого вам треба від мене, що ви дряпаєте мене по голові? Я зовсім не хворий, я здоровий, цілком здоровий, я зараз устану й піду в міністерство на конференцію. Геть звідси до біса!

Лейб-медик, украй переляканий, квапливо пішов від нього. А коли він розповів князеві Барсануфу про свою пригоду, той захоплено вигукнув:

— Яка відданість державній службі! Яка гідність, яка велич у поведінці! Що за людина той Цинобер!

— Мій дорогий таємний раднику! — сказав міністр Претекстатус фон Мондшайн до малого Цинобера. — Як добре, що ви, незважаючи на свою хворобу, прийшли на конференцію! Я тут склав записку з приводу какатуського двору — сам склав, і прошу вас доповісти князеві, бо в вашій натхненній доповіді вона виграє, і князь тоді визнає мене її автором.

Записку, що нею хотів заробити собі славу міністр, склав, проте, не хто інший, як Адріан.

І міністр пішов із малюком до князя.

Цинобер витяг з кишені записку, яку йому дав міністр, і почав читати. А що з його читання нічого не виходило і він тільки невиразно мимрив і плів якусь нісенітницю, то міністр узяв у нього папірця й почав читати сам.

Князь, видно, був страшенно захоплений і виявляв своє задоволення, щоразу вигукуючи:

— Прекрасно! Добре сказано! Чудово! Знамените!

Як тільки міністр закінчив, князь підійшов до малого Цинобера, високо підняв його, притиснув до своїх грудей, якраз там, де в нього (в князя) сяяла велика зірка Зеленоплямистого Тигра, і, схлипуючи й затинаячись, бо сльози аж лилися йому з очей, промовив:

— Ні, яка людина! Який талант! Яка старанність, яка любов! Яке самозречення! — Потім додав, опанувавши себе: — Цинобере! Я призначаю вас своїм міністром! Будьте вірний і відданий вітчизні. Будьте чесним слугою Барсануфа, який любитиме вас і шануватиме. — Тоді незадоволено

звернувся до міністра: — Я бачу, любий бароне фон Мондшайне, що від деякого часу ви стали занепадати на силі. Відпочинок у маєтку буде корисний вашому здоров'ю. Прощайте!

Міністр фон Мондшайн пішов, буркнувши крізь зуби щось невиразне й люто позирнувши на Цинобера, який за своїм звичаєм сперся ззаду на паличку і, ставши навшпиньки, гордо й нахабно поглядав навкруги.

— Я повинен, — сказав князь, — я повинен, мій любий Цинобере, відзначити вас відповідно до ваших високих заслуг. Отож прийміть із моїх рук орден Зелено-плямистого Тигра!

І князь хотів негайно ж повісити йому орденську стрічку, яку звелів камердинерові принести, та вона ніяк не лягала на Циноберові горби — то непристойно спадала донизу, то так само непристойно повзла догори.

Князь у таких справах, як і в усіх інших, що торкалися добробуту держави, був дуже принциповий. Орден Зелено-плямистого Тигра мав висіти між стегноювою кісткою і куприком на три шістнадцятих дюйма від цього останнього. Але повісити його саме там ніяк не вдавалося. Марно старалися камердинер, три пажі, сам князь — клята стрічка сповзала то туди, то сюди. Нарешті Цинобер почав невдоволено квакати:

— Чого ви зняли таку веремію круг мене? Киньте цю дурну цяцьку, нехай висить як хоче. Я ж тепер міністр, міністром і залишусь.

— Нащо ж, — розгнівано вигукнув князь, — нащо ж тоді в мене існує орденська рада, коли з приводу стрічок існують такі безглузді правила, що цілком суперечать моїй волі? Потерпіть, мій любий Цинобере, скоро все зміниться!

З наказу князя зібралась орденська рада, до якої додали ще двох філософів та одного природознавця, що недавно вернувся з Північного полюса. Рада мала обмірковувати, як найкраще приладнати стрічку Зелено-плямистого Тигра міністрові Циноберу. Щоб на таке важливе питання раді вистачило сили, усім її членам наказано вісім днів перед засіданням нічого не думати. А щоб той наказ виконати і водночас не занехати державної служби, їм належало робити рахунки. Вулиці перед палацом, де мало відбутися засідання орденської ради, філософів та природознавця, були встелені товстим шаром соломи, щоб не гуркотіли підводи й не заважали мудрим мужам. Заборонили також поблизу палацу бити в барабани, грати на музичних інструментах,

ба навіть голосно розмовляти. В самому палаці всі ходили на товстих повстяних підошвах і порозумівалися на мигах.

Цілісіньких сім днів з раннього ранку до пізнього вечора тривало засідання, але кінця йому ще й не видно було.

Князеві урвався терпець, він раз по раз слав до них накази, що повинні ж вони, хай йому сто чортів, дійти на-решті якогось висновку. Та нічого не помагало.

Природознавець, як лише міг, досліджував Циноберову природу, зміряв ширину й висоту горба на спині і дав орденській раді найдокладніші обрахунки. Він, власне, й запропонував нарешті покликати на засідання ще й театрального кравця.

Хоч яка дивна була ця пропозиція, але в тому страху й скруті, в якому всі вони перебували, її прийняли одноголосно.

Театральний кравець, добродій Кес, був дуже спритний і хитрий чоловік. Як тільки члени ради розповіли йому про свою безвихідь, він переглянув обрахунки природознавця і вмить придумав, як найкраще почепити орденську стрічку. А саме: на груди й на спину пришити певну кількість гудзиків і застібати на них стрічку.

Усе владналося якнайкраще.

Князь був захоплений і схвалив постанову орденської ради: запровадити кілька ступенів ордена Зелено-плямистого Тигра, залежно від кількості гудзиків, з якими будуть його давати. Наприклад, орден Зелено-плямистого Тигра з двома гудзиками, з трьома гудзиками і т. д. Міністр Цинобер отримав особливу нагороду, якої ніхто інший не смів домагатися: орден з двадцятьма діамантовими гудзиками, бо саме двадцять гудзиків і треба було до його чудернацької фігури.

Кравець Кес отримав орден Зелено-плямистого Тигра з двома золотими гудзиками, але, незважаючи на його мудру вигадку, князь мав його за поганого кравця і не хотів у нього одягатися. А все ж призначив дійсним таємним князівським гроскостюмером.

Доктор Альпанус замислено дивився з вікна своєї вілли в парк. Цілісіньку ніч він тільки те й робив, що складав Бальтазарів гороскоп, а заразом довідався дещо й про малого Цинобера. Та найважливішим здавалося йому те, що трапилося з малюком у саду, коли його застукали там Пульхер з Адріаном. Проспер Альпанус хотів саме погукати своїх одно-рогів, щоб вони запрягались у мушлю, бо він хотів поїхати в Гох-Якобсгайм, коли це раптом заторохтіла якась карета і

зупинилась перед ґратчастою брамою парку. Служник доповів, що з ним бажає поговорити панна фон Рожа-Гожа.

— Ласкаво прошу, — сказав Проспер Альпанус, і дама ввійшла до кімнати.

Вона була в довгій чорній сукні, обличчя її, мов у тих матрон, ховав серпанок. Проспер Альпанус, охоплений дивним передчуттям, узяв свій ціпок і спрямував блискучий промінь головки на даму. І враз навколо неї немовби замиготіла блискавка, і панна в її сяйві постала в легкім, білім убранні, з мерехтливими, прозорими крильми за спиною, з білими й червоними трояндами в косах.

— Еге! — прошепотів Проспер і сховав ціпок під шлейфом.

Тієї ж миті дама знову постала перед ним у тому самому вбранні, що й прийшла.

Проспер Альпанус чемно запросив її сідати. Панна фон Рожа-Гожа сказала, що вже давно мала намір відвідати пана доктора в його домі за містом, щоб познайомитися з тим, хто у всіх навколо здобув славу як дуже талановитий, добродішній мудрець. Напевне, він не відмовить їй і погодиться взяти під свій лікарський нагляд розташований недалеко притулок для шляхетних дівчат, де старі дами частенько хворіють і не мають жодної допомоги. Проспер Альпанус чемно відповів, що хоч і давно вже залишив практику, але, як виняток, згоден відвідувати притулок, якщо буде потреба, а потім запитав, чи сама вона, панна фон Рожа-Гожа не скаржиться часом на яку-небудь хворобу. Панна запевнила, що ні, тільки часом її крутить у суглобах, як вона змерзне вранці надворі, але тепер почуває себе цілком здоровою. І вона почала якусь байдужу розмову. Проспер запитав, чи не вип'є вона чашку кави, бо до обіду далеко. Рожа-Гожа відповіла, що патронеси ніколи від кави не відмовляються. Принесли каву, та хоч скільки Проспер її наливав, чашки залишалися порожні. Байдуже, що кава аж через вінця лилася з кавника.

— Е, — усміхнувся Проспер Альпанус, — якась злюща кава! Будьте ласкаві, моя люба панно, може вам пощастить налити?

— Залюбки, — відповіла панна і взяла кавник.

Та хоч кави з кавника не вилилось ні краплі, чашки ставали все повніші й повніші, і кава полилась через вінця на стіл, патронеси на сукню. Вона швиденько відставила кавник, і кава зникла без сліду. Обоє, Проспер Альпанус і патронеса, мовчки і якось дивно з хвилину дивились одне на одного.

— Ви, здається, — почала панна, — ви, здається, пане докторе, читали якусь цікаву книжку, коли я увійшла?

— Таки й справді, — відповів доктор, — у цій книжці пишеться про найдивовижніші речі.

Він хотів розгорнути маленьку книжку в позолоченій оправі, що лежала перед ним на столі, але марно — вона, ляснувши, щоразу згорталася знову.

— Отакої, — сказав Проспер Альпанус. — А чи не спробуєте часом ви, моя шановна панно, дати раду з цією свавільною книжкою?

І він подав їй книжку. Але щойно панна торкнулась до неї, як книжка сама розгорнулася, аркуші розсипались, побільшали й зашурхотіли по всій кімнаті.

Панна злякано відсахнулася. Тоді доктор міцно згорнув книжку, і всі аркуші зникли.

— Однак, — мовив Проспер Альпанус, лагідно усміхаючись, і підвівся з місця, — однак, моя шановна, ласкава панно, навіщо нам гайнувати час на такі жалюгідні штуки? Адже ж те, що ми зараз робимо, — звичайнісінькі розваги за столом, краще перейдемо до поважніших речей.

— Мені вже треба йти! — крикнула панна і встала.

— Е, ні, — сказав Проспер Альпанус, — ви не підете без мого дозволу, бо мушу вам сказати, шановна добродійко, що ви тепер цілком у моїй владі.

— У вашій владі, — гнівно вигукнула панна. — У вашій владі, пане докторе? Безглузда похвальба!

І вона розгорнула своє шовкове вбрання та й знялася під стелю, як чудовий чорний метелик. А доктор Альпанус тієї ж миті задзиччав і забринів слідом за нею, як великий жук-рогач. Цілком знеможений метелик спустився на підлогу й перекинувся маленькою мишкою. Але жук-рогач стрибнув за нею сірим котом. Мишка знялася знов, як блискучий колібрі, тоді навколо дому загуділи якісь дивні голоси і різні чудернацькі комахи з'явились і задзиччали в повітрі, а разом з ними дивне лісове птаство, наче золота мережа завісила вікна. Цим разом фея Рожа-Гожа-Зеленава з'явилась у всій своїй пишноті та величі, в осяйному білому вбранні, підперезана блискучим діамантовим поясом, з білими й червоними трояндами в чорних косах і стала посеред кімнати. А перед нею маг у золотом гаптованій мантиї, з блискучою короною на голові, тримаючи в руці ціпок із вогненно-променистою головкою. Рожа-Гожа-Зеленава ступила до мага, але раптом з її кіс упав золотий гребінець і розбився, наче скляний, на мармуровій підлозі.

— Горе мені! Горе мені! — скрикнула фея.

І раптом вони знову опинилися за столом, патронеса фон Рожа-Гожа у довгій чорній сукні, а навпроти неї доктор Проспер Альпанус.

— Я гадаю, — спокійно мовив Проспер Альпанус, наливаючи в китайські чашки без усяких перешкод чудесну гарячу каву мокко, — я гадаю, вельмишановна панно, що ми вже тепер досить знаємо одне одного. Мені дуже шкода, що ваш прекрасний гребінець розбився на моїй твердій підлозі.

— Я сама винна, — сказала панна, попиваючи з задоволенням каву, — що не догледіла. На цій підлозі треба бути обережною, щоб чого не кинути, бо, якщо я не помиляюся, це каміння вкрите чудодійними ієрогліфами, які іншим можуть видатися тільки мармуровими жилками.

— То все тільки використані талісмани, шановна, тільки використані талісмани, і більше нічого.

— Але ж, дорогий докторе, — запитала панна, — як могло статися, що ми з вами досі не були знайомі, що й досі наші дороги ніде не перетнулися?

— Різне виховання, шановна панно, — відповів Проспер Альпанус, — різне виховання, на жаль, цьому виною. Тим часом як ви, щедра обдарована талантами дівчина, могли в Джінністані цілком покластися на свою багату натуру, на свій щасливий геній, я, бідолашний студент, замкнутий у пірамідах, слухав лекції у професора Зороастра, такого собі старого шкарбуна, який, проте, страшенно багато знав. За панування достойного князя Деметрія я оселився в цій маленькій, чудовій країні.

— Як, — здивувалася панна, — і вас не вигнали, коли князь Пафнутій запроваджував освіту?

— Авжеж, ні, — відповів Проспер, — мені, навпаки, пощастило цілком заховати своє власне Я, бо що стосується освітніх справ, то я намагався виявити особливі знання в різних рукописах, які я тоді поширював. Я там доводив, що без волі князя не може бути ні грому, ні блискавки, що ми гарну годину чи добрий урожай маємо завдячувати тільки зусиллям князя та його дворян, бо вони десь там, у залах, дуже мудро радять раду, тим часом як простий люд у полі лише оре й сіє. Князь Пафнутій призначив мене тоді таємним верховним президентом освіти — я ту посаду скинув разом із своєю машкарою, як важкий тягар, коли минула буря. Потай я робив добро, скільки міг. Себто те, що ми з вами, шановна панно, вважаємо за добро. Чи відомо вам, добродійко, що це Я вас попередив про навалу освітньої

поліції, що *мені* ви завдячуєте ті приємні штуки, які ви щойно показували? О боже мій! Дорога панно, погляньте-но тільки в це вікно! Невже ж ви не впізнаєте того парку, де так часто й так весело гуляли і розмовляли з приязними духами, що мешкали в кушах, квітах, струмках? Цей парк я врятував своїм знанням. Він лишився такий самий, як і за часів Деметрія. Князь Барсануф, дякувати богу, не так переймається чародійством, він ласкавий володар і дав кожному волю — хай кожен чарує скільки хоче, аби тільки непомітно, та щоб податки добре платили. Отож я й живу тут, як і ви, люба панно, в своїм притулку, щасливо і безтурботно!

— Докторе! — вигукнула панна, і сльози покотилися їй з очей. — Докторе, що ви кажете, яка новина! Так, я впізнаю цей гай, де я зазнала блаженної втіхи! Докторе, ви найшляхетніша людина, яка я вдячна вам! Чого ж ви так жорстоко переслідуєте мого вихованця?

— Ви, люба панно, — відповів на це доктор, — ви піддалися своїй природженій доброті і гайнуєте свій хист на нікчему. Цинобер є й буде, незважаючи на вашу ласкаву допомогу, малим потворним негідником, який тепер, коли розбився ваш золотий гребінець, відданий цілком у мої руки.

— Змилуйтесь над ним, докторе, — попросила панна.

— А подивіться-но, будь ласка, сюди, — сказав Проспер, показуючи їй Бальтазарів гороскоп, який він склав.

Панна глянула і жалібно вигукнула:

— Ну, коли така справа, то я мушу поступитися перед вищою силою. Бідний Цинобер!

— Признайтесь, шановна панно, — сказав усміхаючись доктор, — признайтесь, що жінки часом дуже легко піддаються дивацтвам: безоглядно задовольняючи якусь примху, що зародилася в одну мить, вони не зважають на страждання, яких завдають іншим. Цинобер мусить прийняти кару, але він ще дістане і незаслужену шану. Цим я віддаю належне вашій силі, вашій доброті, вашій чесноті, дорога, найласкавіша панно.

— Ви чудова, прекрасна людина! — вигукнула панна. — Будьте моїм приятелем!

— Назавжди, — відповів доктор. — Моя приязнь, моя щира прихильність до вас, люба фее, залишиться назавжди. Сміливо звертайтеся до мене в скруті і... пийте в мене каву, коли тільки вам заманеться.

— Бувайте здорові, найшановніший магу, ніколи не забуду вашої ласки, вашої кави! — промовила панна і, зворушена до глибини душі, встала, щоб попрощатися.

Коли Проспер Альпанус проводжав її аж до ґратчастої брами, кругом звучали найчудовіші, прекрасні лісові голоси.

Перед брамою, замість феїної карети, стояла запряжена однорогами докторова кришталева мушля, позад якої золотий жук розгорнув свої блискучі крила. На козлах сидів золотий фазан і, тримаючи в дзьобі золоті віжки, поглядав розумними очима на панну.

І коли карета рушила через запашний гай, сповнюючи його невимовно мелодійними звуками, патронеса відчула себе так, ніби вона перелинула в щасливі часи свого давнього чарівного життя фей.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

*Як професор Мош Терпін
у князівській винарні досліджував природу.
«Muscetes Beelzebub».*

*Розпоч студента Бальтазара.
Добрий вплив гарно устаткованої вілли на родинне щастя.
Як Проспер Альпанус подарував Бальтазарові
черепахову табакерку, а потім виїхав*

Бальтазар, що ховався в селі Гох-Якобсгайм, отримав від референдарія Пульхера такого листа:

«Справи наші, любий друже Бальтазарє, йдуть шораз гірше. Наш ворог, огидний Цинобер, тепер уже міністр закордонних справ і отримав орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками. Він попав у князеві улюбленці і робить усе, що тільки йому заманеться. Професор Мош Терпін так напиндючився, що мало не лусне з дурної пихи. Через свого майбутнього зятя він отримав посаду генерал-директора всіх природничих справ у державі, що дає йому багато грошей та інших прибутків. Як генерал-директор природничих справ, він цензурує та ревізує сонячні й місячні затемнення, а також передбачення погоди в дозволенних у державі календарях, а особливо досліджує природу в резиденції та її околицях. Маючи таку посаду, він отримує з князівських лісів найрідкісніших птахів, найкращих звірів, і, щоб дослідити їхню природу, велить засмажити їх, і з'їдає. Він також пише тепер, чи принаймні запевняє, що пише, трактат про те, чому вино має інший смак, ніж вода, та інакше впливає, і хоче присвятити цей трактат своєму зятеві. Цинобер також поклопотався, щоб Мош Терпін міг увесь час студіювати цю тему в князівській винарні. Він простудіював уже таким чи-

ном пів-оксгофта старого рейнського і кількадесят пляшок шампанського, а тепер узявся саме до бочки аліканте. Наглядач винарні руки ламає. Отак живеться професорові. А він, як тобі відомо, найбільший ласун у світі і мав би справді райське життя, якби не мусив виїжджати раптово на село, коли виб'є градом поля, і з'ясовувати князівським орендарям, чому йде град, щоб ті бісові діти хоч трохи вхопили науки і в майбутньому стереглись такого лиха й не сміли щоразу з цієї причини вимагати пільг за оренду, бо самі винні.

Міністр ніяк не може забути прочухана, що дістав від тебе. Він заприсягся помститись. І тобі ніяк не можна з'являтися тепер у Керепесі. Та й мені також добре перепадає за те, що я підгледів, як дивно зачісувала його крилата дама. Поки Цинобер буде князем улюбленцем, мені, мабуть, годі й думати про якусь пристойну посаду. Моя лиха доля завжди зводить мене з цим виродком там, де я й гадки не мав його зустріти. А кожна зустріч став для мене фатальною. Недавно міністр у повному параді, зі шпагою, зіркою та орденською стрічкою був у зоологічному кабінеті і, за своєю звичкою, спираючись на паличку, стояв і гоїдався навшпиньки перед скляною шафою, де сиділи дуже рідкісні американські мавпи. Чужинці, які оглядали кабінет, підійшли до шафи, і один із них, побачивши потворного курдупеля, вигукнув: «Ой, яка гарна мавпочка, яка мила тваринка, окраса всього кабінету. Ой, як же ця мавпочка зветься? З якого вона краю?» Тоді доглядач, торкнувши Цинобера за плече, цілком поважно сказав: «Еге ж, це дуже гарний екземпляр, чудова бразильська мавпа, так звана *mycetes Beelzebub, simia Beelzebub Linnei, niger, barbatus, podiis caudaque apice brunneis*¹, тобто ревун. «Добродію, — визвірився курдупель на доглядача, — ви що, схибнулися чи, може, зовсім збожеволіли? Який я вам *Beelzebub caudaque*, який ревун! Я Цинобер, міністр Цинобер, кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками!» Я стояв недалеко і зареготав — не міг утриматись, навіть якби мене хто вбив за те на місці. «А, і ви також тут, пане референдарію», — прорипів він до мене, і його відьмацькі очі спалахнули червоним блиском.

Бозна, як так сталося, але чужинці й далі вважали Цинобера за найкращу і найрідкіснішу мавпу, яку будь-коли бачили, і хотіли погодувати його волоськими горіхами, що їх діставали з кишень. Цинобер з люті мало не луснув, дух йому

¹ Ревун Вельзевул. Ліннеєва мавпа Вельзевул, чорна, бородата, на ступнях і коло хвоста темно-червона (лат.).

захопило, ніжки відмовились служити. Він покликав камердинера, і тому довелося на руках віднести його в карету.

Я навіть сам собі не можу пояснити, чому ця пригода викликала в мене проблиск надії. Це перша неприємність, що спіткала відьмака.

Стало напевне відомо, що недавно Цинобер вернувся вранці з садка дуже розгублений. Крилата жінка, мабуть, не прийшла, бо зникли його прекрасні кучері. Чуб у нього кудлами спадає на плечі, аж князь Барсануф сказав: «Не занедбуйте так туалету, шановний міністре, я пришлю вам свого перукаря», — на що Цинобер нібито дуже ввічливо відповів: коли, мовляв, той прийде, він звелить викинути його у вікно. «Велика душа! До вас і не підступишся», — сказав князь і гірко заплакав.

Прощай, любий Бальтазаре! Не втрачай надії і ховайся добре, щоб тебе не впіймали!»

В розпачі від того, що він вичитав у листі, Бальтазар кинувся в ліс, у саму гущавину й почав голосно нарікати.

— Хіба можна жити, — казав він, — хіба можна жити, коли всяка надія пропала, коли всі зорі зайшли і мене, бідолашного, огортає темна-темнісінька ніч? Нешаслива моя доле! Мене перемагає темна сила, що згубно вдерлась у моє життя! Чи не дурний я був, шукаючи рятунку в Проспера Альпануса, в того Проспера Альпануса, який мене самого звабив пекельними штуками і прогнав з Керепеса, бо прочуханку, якої я дав дзеркальному відбиткові, він спрямував на спину живого Цинобера. Ох, Кандідо! Коли б я міг забути тебе, ангеле! Та ба — ще могутніше, ще дужче, ніж будьколи, горить у мені вогонь кохання! Всюди ввижається мені чарівна постать коханої, що з солодким усміхом тужно простягає до мене руки. Я ж бо знаю, ти кохаєш мене, мила, люба Кандідо, і через те я й повний такої безнадійної, смертельної туги, що не можу тебе врятувати від жахливих чарів, в які тебе спіймано. Зрадливий Проспере, чим я перед тобою завинив, що ти так жорстоко мене підманув?

Уже зовсім смеркло, всі лісові барви зблякли в сірій імлі. Аж раптом щось дивно блиснуло, немовби серед дерев та кущів зійшла вечірня зоря, і тисячі комашок, задзижжавши й зашелестівши, знялись угору на своїх крильцях. Світляні золоті жуки шугали туди й сюди, а між ними пурхали різнобарвні метелики, розсіваючи навколо пахучий квітковий пилок. Шелест і гудіння переходили в ніжну, солодку музику, що втіхою лягала на Бальтазарову роз'ятрену душу. Над ним усе ясніше жевріло променисте світло. Він здивовано

глянув угору й побачив Проспера Альпануса, що летів до нього на якійсь чудній комасі, трохи схожій на польового коника, розмальованого в найяскравіші барви.

Проспер Альпанус спустився до юнака й сів біля нього. Тим часом коник полетів у кущі й приєднався до співу, що бринів по всьому лісі.

Доктор торкнувся до юнакового чола чудовою блискучою квіткою, яку держав у руці, і тієї ж миті серце Бальтазарове загорілося новою бадьорістю.

— Ти, Бальтазарє, — сказав Проспер Альпанус лагідним голосом, — дуже несправедливий до мене. Так страшно, зрадливо лаєш мене тепер, коли мені пощастило переважити чари, які руйнували твоє життя, коли я, аби тільки швидше тебе знайти, розрадити тебе, сідаю на свого улюбленого стрибунця й лечу сюди з усім, що може дати тобі користь. Але немає нічого гіршого за муки кохання, ніщо не може зрівнятися з нетерпінням душі, яка впала в розпач з кохання й туги. Тому я тобі прощаю, бо таке було й зі мною, коли я приблизно дві тисячі років тому закохався був в одну індійську принцесу, на ім'я Бальзаміна, і в розпачі вирвав бороду своєму найкращому приятелеві, чарівникові Лотосу, через що, як ти бачиш, і сам не ношу бороди, щоб і зі мною не сталося такого. Але докладно розповідати про це, та ще й у такому місці, було б дуже недоречно, бо кожний закоханий хоче почути лише про своє кохання, тільки воно, мовляв, уваги варте, як і кожний поет хотів би слухати тільки свої вірші. Отож до справи! Знай же, що Цинобер — це жалюгідний каліка, син однієї бідної селянки, і що зветься він, власне, малюк Цахес. Тільки з пихи узяв він пишне ім'я Цинобер. Патронеса фон Рожа-Гожа, чи, власне, славетна фея Рожабельверде, бо це саме вона й є, знайшла малу потвору на дорозі. Фея так думала: коли природа, немов мачуха, скривдила його, то вона нагородить малого дивним таємничим даром, завдяки якому все, що хтось доброго подумає, скаже чи зробить у його присутності, йтиме на його рахунок, ба навіть сам він у товаристві освічених, розумних, дотепних людей буде шанований як освічений, розумний, дотепний, і взагалі його матимуть за найкращого з тих, серед кого він перебуватиме.

Ці дивні чари сховані в трьох вогненно-блискучих волосках, що тягнуться через малюкове тім'я. Кожний дотик до тих волосків, як і взагалі до голови, для нього болючий, ба навіть згубний. Тому фея і зробила його чуб, з природи рідкий і кострубатий, густим і кучерявим, щоб він захищав

малюкові голову, ховав червону смугу і зміцнював чари. Кожного дев'ятого дня фея сама зачісувала малюкові кучері магічним золотим гребінцем, і та зачіска зводила нанівець усі спроби знищити чари. Але гребінець той був знищений міцним талісманом, якого я зумів підсунути добрій феї, коли вона відвідала мене.

Тепер вся річ у тому, щоб вирвати ті вогнисто-червоні волоски, і Цинобер знов перетвориться на ніщо! Тобі, мій милий Бальтазарє, призначено знищити ті чари. Ти сміливий, дужий, спритний. Ти зробиш це так, як треба. Візьми це маленьке відшліфоване скельце, підійди близько до малого Цинобера, де б ти його не зустрів, пильно подивись через це скельце на його голову і виразно побачиш, як три червоних волоски окремо від решти тягнуться через його голову. Міцно схопи їх, не зважай на пронизливий котячий вереск, який він зчинить, вирви разом усі три і там же, на місці, спали. Треба всі волоски вирвати *разом і негайно* їх спалити, а то вони можуть наробити ще всілякого лиха. Отож зверни особливу увагу на те, щоб спритно й міцно схопитися за волоски, і нападай на малюка тоді, як десь поблизу горітиме вогонь або свічка.

— О Проспере Альпанусе, — вигукнув Бальтазар, — хіба ж я вартий такої доброти, такої великодушності після свого недовір'я до вас! Тепер я глибоко в серці відчуваю, що моїм стражданням надходить край, що мені відкриваються золоті брами райського щастя.

— Я люблю, — повів далі Проспер Альпанус, — люблю юнаків, які так, як ти оце, Бальтазарє, в чистому серці своєму носять тугу й кохання і в грудях у яких ще звучать акорди, що лунали в далекій країні, повній божественних див, — у моїй вітчизні. Щасливці, обдаровані цією внутрішньою музикою, — єдині, кого можна назвати поетами, хоча багатьох з них і лають за те, що вони беруть у руки перший-ліпший контрабас, починають будь-як грати і деренчання бідолашніх струн під своїми кулаками вважають за чудову музику, яка бринить із глибини їхньої душі. Я знаю, мій любий Бальтазарє, тобі часом здається, ніби ти розумієш дзюркіт струмочків, шум дерев, навіть здається, ніби полум'яна вечірня зоря промовляє до тебе словами! Атож, Бальтазарє, в такі хвилини ти справді розумієш дивовижні голоси природи, бо в твоїй власній душі здійсмається божественний звук, який зроджує чудова гармонія найпотаємніших глибин природи. Ти граєш на фортепіано, о поете, тож знаєш, що на кожний звук відгукуються споріднені йому звуки. Цей закон приро-

ди є щось більше, ніж просто порівняння. Так, о поете, ти набагато кращий, ніж про тебе думають ті, кому ти читав свої спроби, в яких намагався пером і чорнилом перекласти на напір внутрішню музику. Ті спроби ще не таке велике досягнення. Але в історичному стилі ти досяг чималого успіху, коли з прагматичною широтою й докладністю описав історію кохання солов'я до пурпурової рожі, свідком якої я був. Це дуже майстерний твір.

Проспер Альпанус замовк, а здивований Бальтазар дивився на нього, широко розплющивши очі, і не знав, що сказати, бо вірша, якого він вважав за найфантастичнішого з усіх своїх писань, Проспер зарахував до історичних спроб.

— Ти, мабуть, — повів далі Проспер Альпанус, і на його обличчі з'явилася лагідна усмішка, — ти, мабуть, дивиєшся з моїх слів, можливо, багато чого в мені здається тобі дивним. Але не забувай: на думку всіх розважних людей я — особа, що має право виступати лише в казках, а ти знаєш, любий Бальтазаре, що такі особи можуть чинити різні дивацтва й молоти різну нісенітницю, яка їм тільки спаде на думку, а особливо тоді, коли за всім тим є щось таке, чого не можна заперечити. А тепер далі! Коли фея Рожабельверде так завзято допомагає потворному Циноберові, то ти, мій Бальтазаре, цілком під моїм захистом. Тож послухай, що я для тебе надумав зробити.

Чарівник Лотос учора навідався до мене й приніс мені тисячу привітів, але й стільки ж докорів від принцеси Бальзаміни, яка прокинулася зі сну і в чарівних звуках Чарта-Бгади, величної поеми, що була нашим першим коханням, тужно простягає до мене руки. І мій давній приятель міністр Юхі також привітно киває мені з Полярної зірки. Я повинен їхати в далеку-далеку Індію! Свій сільський маєток я покидаю, але не хочу там бачити іншого господаря, крім тебе. Завтра я йду в Керепес і накажу виготовити формальний дарчий запис, де назвуся твоїм дядьком. Коли Циноберові чари будуть знищені, ти з'явившись до професора Моша Терпіна як власник чудового маєтку, чималого статку, посватаєш прекрасну Кандіду, і він з великою радістю дасть згоду на ваш шлюб. Але це ще не все! Коли ти переїдеш з Кандідою до мого маєтку, то щасливе подружнє життя буде тобі забезпечене. За прекрасними деревами в саду росте все, що потрібне в господарстві. Крім найчудовіших фруктів, ти побачиш там найкращу капусту і взагалі добірну смачну городину, якої не знайдеш ніде навколо. Твоя дружина матиме найперший салат, найпершу спаржу. Кухня влаштована

так, що з горщиків ніколи нічого не збігає і жодна страва не пригорає, хоч би ти навіть і на цілу годину спізнився до столу. Килими, покриття на стільцях та канапах мають таку властивість, що навіть і найнезграбніші служники не зможуть їх заплямити, а так само не зможуть розбити ні порцеляни, ні скла, хоч як би намагалися, хоч би навіть кидали об найтвердішу підлогу. Нарешті, кожного разу, коли твоя дружина заходиться прати білизну, на великій галявині за домом буде найкраща година, хоча б навколо і йшов дощ, гриміло й блискало. Одне слово, Бальтазарє, там зроблено все, щоб ти міг біля своєї любої Кандіди спокійно і безтурботно втішатися домашнім щастям. Але тепер мені час додому, щоб у товаристві свого приятеля Лотоса приготуватися до скорого від'їзду. Прощай, Бальтазарє!

Проспер свиснув раз, другий, десь близько задзиччав коник і підлетів до нього. Загнуздавши його, Проспер скочив у сідло, але, вже трохи відлетівши, раптом затримався і вернувся до Бальтазара.

— Я мало не забув, — сказав він, — про твого товариша Фабіана. Тоді на мене найшов жартівливий настрій і я занадто суворо покарав його за негречність. Ось йому табакерка, там є те, що його втішить.

І Проспер дав Бальтазарові маленьку, добре виглянсувану черепахову табакерку, яку той сховав у кишеню, так само, як і маленький лорнет, отриманий від Проспера, що з його допомогою він мав знищити Циноберові чари.

Проспер Альпанус, зашурхотівши, перелетів через кущі, в яких лісові звуки лунали все голосніше й мелодійніше.

Бальтазар повернувся назад до Гох-Якобсгайма, сповнений блаженства й захвату, з найсолодшими надіями в серці.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

*Як Фабіана через довгі поли почали
вважати за сектанта й бунтівника.*

*Як князь Барсануф сховався за камін і скасував посаду
генерального директора в природничих справах.*

Втеча Цинобера з Терпінового дому.

*Як Мош Терпін хотів літати на метеликові
і зробитися імператором, але потім пішов спати*

Рано-вранці шойно почало світати, коли дороги й стежки були ще безлюдні, Бальтазар прокрався до Керепеса і негайно побіг до свого приятеля Фабіана. Постукавши в двері, він почув кволий, ледь чутний голос:

— Зайдіть!

Блідий, змарнілий, не схожий на себе з журби та безнадії, Фабіан лежав у ліжку.

— Ради бога! — вигукнув Бальтазар. — Ради бога! Друже, що з тобою сталося?

— О брате, — відповів Фабіан уриваним голосом, ледве підвівшись з постелі, — мені вже край, просто край. Прокляті чари, які, я добре знаю, наслав мстивий Проспер Альпанус, доводять мене до загину!

— Та невже? — запитав Бальтазар. — Чари, відьомська мана? Ти ж ні в що не вірив!

— Ох, — плаксиво мовив Фабіан, — ох, тепер я вірю у все: і в чаклунів, і в відьом, і в гномів, і в водяників, і в русалок, і в короля пацюків, і в домовика-коренячка, у все, що хочеш. Кому ці штуки так допечуть, як мені, той повірить у все. Ти пригадуєш отой страшний скандал із моїм сюртуком, коли ми йшли від Проспера Альпануса? Ах, якби ж на цьому був кінець! Але озирнись-но трохи, глянь, що робиться в моїй кімнаті!

Бальтазар оглянувся навкруги й побачив на всіх стінах безліч фраків, сюртуків, курток найрізноманітніших кольорів.

— Що це? — скрикнув він. — Ти, може, хочеш гендлювати цим крамом?

— Не глузуй хоч ти, — сказав Фабіан, — не глузуй, любий друже. Всю цю одіж я замовив у найславетніших кравців, сподіваючись, що нарешті позбудуся проклятого лиха, яке тяжить над моїм убранням, але де там! Досить мені одягнути сюртук, що лежить на мені як улитий, і через кілька хвилин дивись — рукави підскакують аж до плечей, а поли, як хвіст, тягнуться за мною ліктів на шість. Я в розпачі замовив собі оцю кофту з довгими, як світ, рукавами, наче в блазня. Ну, думав, збіжаться рукави, розтягнуться поли, і все буде як слід. Та за кілька хвилин і з нею сталося те самісіньке, що і з сюртуками! Вся майстерність, усі зусилля найдосконаліших кравців не могли нічого вдіяти з проклятими чарами! Що з мене глузують, сміються, куди б я тільки не пішов, тобі, мабуть, зрозуміло. Та скоро моя мимовільна впертість — бо я раз у раз з'являвся у цих проклятих сюртуках — призвела до іншого. То ще найменше лихо, що жінки лаяли мене за безмежну бундючність і брак смаку: мовляв, я, проти всіх звичаїв, пишаюся голими руками, виставляю їх напоказ, вважаючи, мабуть, їх дуже гарними. А ось богослови — ті оголосили мене сектантом, тільки сперечалися, до якої секти я належу, до рукавістів чи довгополів, але погод-

жувалися на тому, що обидві секти дуже небезпечні, бо визнають цілковиту свободу волі і зважуються думати, що їм тільки заманеться. Дипломати вважали мене за небезпечного бунтаря. Вони запевняли, що я своїми довгими полами хочу викликати в народі незадоволення і непослух до влади, що я взагалі належу до таємного товариства, а його ознака — короткі рукави. Бо вже віддавна то тут, то там натрапляли на сліди короткорукавників, що їх так само слід боятись, як і єзуїтів, ба навіть більше, бо вони скрізь намагаються поширювати поезію, шкідливу для кожної держави, і сумніваються в тому, що князь безпомилковий. Одне слово, що день, то було гірше, аж поки мене не викликали до ректора. Я вже передбачав, яке лихо може статися, коли я піду в сюртуці, і тому з'явився в самому жилеті. Як же розгнівався ректор! Він подумав, що я хочу з нього посміятися, і накинувся на мене, сказав, щоб я через тиждень з'явився до нього в звичайному пристойному сюртуці, а то він безжально накаже мене виключити. Сьогодні термін кінчається! О, я нещасний! О проклятий Проспер Альпанус!

— Стривай! — скрикнув Бальтазар. — Стривай, любий друже Фабіане, не лай так мого любого, дорогого дядька, що подарував мені маєток. Він і тобі не бажає зла, хоч, треба таки визнати, і досить жорстоко покарав тебе за твої кпини. Але я прийшов до тебе з допомогою! Він посилав тобі оцю табакерку, що покладе край твоїм стражданням.

І Бальтазар дістав з кишені маленьку черепахову табакерку, яку отримав від Проспера Альпануса, й дав її негтішному Фабіанові.

— Що мені, — сказав той, — що мені допоможе ця дурна забавка? Який вплив може мати маленька черепахова табакерка на фасон мого сюртука?

— Цього я не знаю, — відповів Бальтазар, — але мій любий дядечко не може і не буде мене обдурювати, я йому цілком довіряю. А тому відчини ж табакерку, любий Фабіане, подивимось, що там є.

Фабіан так і зробив — із табакерки випав чудово пошитий чорний фрак із найтоншого сукна. Обидва, і Фабіан, і Бальтазар, не могли стримати захоплення.

— О, я розумію вас, — радісно мовив Бальтазар, — о, я розумію вас, мій Проспере, мій дорогий дядечку! Цей фрак личитиме тобі, Фабіане, він зніме всі чари!

Фабіан без зайвих слів надів фрак, і як Бальтазар гадав, так воно й вийшло. Фрак на ньому неначе влип, і не було навіть мови про те, щоб рукави підскакували або поли витягалися.

Не тямлячи себе з радощів, Фабіан вирішив зараз же піти до ректора й залагодити свої справи а новому фракку, що так добре сидів на ньому.

Тепер Бальтазар докладно розповів своєму приятелеві Фабіанові, яка в нього була розмова з Проспером Альпанусом і як той дав йому засіб у руки, щоб покласти край підлим витівкам потворного курдупеля. Фабіан, який став цілком іншим, бо всі сумніви його розвіялись, почав вихваляти понад усяку міру великодушність Проспера і пообіцяв, що й сам допомагатиме, як тільки може, боротися з чаклунською силою Цинобера. Тієї миті Бальтазар побачив із вікна свого приятеля референдарія Пульхера, що, дуже засмучений, завертав за ріг.

Фабіан, на Бальтазарове прохання, висунувся у вікно й гукнув референдарієві, щоб той зараз же завітав до нього.

Тільки-но ввійшовши до кімнати, Пульхер вигукнув:

— Що це на тобі за чудовий фрак, любий Фабіане?

Але той лише сказав, що Бальтазар йому все пояснить, а сам помчав до ректора.

І коли Бальтазар докладно розповів референдарієві, що сталося, той сказав:

— Саме тепер і настав слушний час убити огидного виро́дка. Знай, що він сьогодні врочисто святкуватиме свої заручини з Кандідою, а пихатий Мош Терпін улаштовує велику учту, на яку запросив самого князя. Якраз на цій учті ми вскочимо в професорів дім і нападємо на малюка. Свічок там не бракуватиме, щоб негайно спалити осоружні волоски.

Друзі поговорили й домовились ще про деякі речі, коли прийшов і Фабіан, аж сяючи з радощів.

— Сила, — сказав він, — сила фракка, що з'явився з черпахової табакерки, чудово себе показала. Тільки-но я увійшов до ректора, як він приязно всміхнувся. «Ого, — сказав він, — ого! Я бачу, любий Фабіане, що ви таки звернули на правильний шлях, кинули свої химери! Але для таких гарячих голів, як ваша, це й не диво. Я ніколи не розцінював ваших вчинків як релігійний фанатизм, а швидше вважав їх за хибне зрозумілий патріотизм, нахил до надзвичайного, що запозичений з історій про стародавніх героїв. А оце вже щось зовсім інше, цей гарний, добре припасований фрак! Слава державі, слава світові, коли палкі юнаки носять такі прекрасні фракки з добре припасованими рукавами й полами! Будьте вірні, Фабіане, будьте вірні цій чесноті, цим думкам, бо в них народжується справжня геройська велич».

Ректор обійняв мене, і ясні сльози виступили в нього на очах.

Я й сам не знаю, як мені спало на думку витягти черепахову табакерку, з якої випав фрак і яку я тепер тримав у його кишені. «Дозволите?» — сказав ректор, склавши в пучку великий і вказівний пальці. Не знаючи, є там табака чи нема, я відчинив табакерку. Ректор засунув туди пальці, взяв пучку табаки, схопив мою руку, міцно її потис, і по щоках у нього покотилися сльози. Він сказав, глибоко зворушений: «Шляхетний юначе! Яка чудова табака! Все пробачено, все забуто, приходьте до мене сьогодні обідати!» Ось бачите, друзі, тепер моїм стражданням кінець, і коли нам пощастить сьогодні знищити Циноберові чари, а іншого й чекати не можна, то й ви будете щасливі.

В освітлених сотнею свічок залі стояв малий Цинобер у яскраво-червоних гаптованих шатах, із великим орденом Зелено-плямистого Тигра на двадцяти гудзиках, зі шпагою при боці й плюмажем під пахвою. Поруч із ним — мила Кандіда, вбрана як наречена, сяючи юною вродою. Цинобер держав її за руку, яку іноді цілував, огидно шкірячись та всміхаючись.

І щоразу Кандідині щоки заливав рум'янець, і вона дивилась на малюка з найщирішим коханням. Видовисько було, далебі, страшне, і тільки через засліплення, яке Цинобер наслав на всіх, ніхто нічого не помічав, не обурювався з його чаклунства, не схопив малого відьмака й не жбурнув у камін. Навколо молодої пари на шанобливій відстані зібралися гості. Тільки князь Барсануф стояв біля Кандіди й кидав навколо значущі, ласкаві погляди, на які, між іншим, ніхто не звертав особливої уваги, бо всі дивились на молодих, не спускали очей з Циноберових губ, що іноді мурмотіли незрозумілі слова, після яких гості кожного разу захоплено, тихо скрикували:

— Ах!

Настав час мінятися обручками. Мош Терпін ступив у коло з тацею, на якій блищали персні. Він відкашлявся, і Цинобер сп'явся навшпиньки, ледь дістаючи до ліктя нареченої. Всі стояли, напружено чекаючи, — аж раптом із сіней долинає якийсь гомін, двері до зали розчиняються навстіж, вскакує Бальтазар, а з ним Пульхер і Фабіан! Вони проштовхуються крізь коло...

— Що це таке, чого треба цим чужинцям? — кричать усі разом.

Князь Барсануф перелякано репетує:

— Повстання! Заколот! Де варта! — і ховається за камін.

Мош Терпін упізнає Бальтазара, який прорвався до самого Цинобера, й кричить:

— Пане студіозусе! Ви знавісніли? Чи зовсім збожеволіли? Як ви посміли вдертися сюди під час заручин? Люди! Панове! Слуги! Викиньте нахабу за двері!

Та Бальтазар, не звертаючи ні на що уваги, вже вихоплює з кишені Просперів лорнет і пильно дивиться крізь нього на Циноберову голову. Ніби від дотику електричного струму Цинобер пронизливо нявчить, аж по всій залі йде луна. Кандіда непритомна падає на стілець; тісне коло гостей розпадається. Бальтазар чітко бачить вогненно-блискуче пасемце волосся, підскакує до Цинобера, хапає його, а той відбрикується ніжками, відбивається, дряпається, кусається.

— Держіть, держіть його! — кричить Бальтазар.

Тоді Фабіан і Пульхер хапають малюка так, що він не може й поворухнутись, а Бальтазар, обережно і впевнено схопивши червоні волоски, миттю викидає їх з голови, підбігає до каміна, кидає у вогонь, волоски тріскотять, розлягається страшенний вибух, і всі немов прокидаються зі сну. А малюк Цинобер, насилу підвівшись з підлоги, стоїть і лається, свариться, погрожує зараз же схопити й посадити в найтемнішу в'язницю нахабних заколотників, що зважились напасти на священну особу, першого міністра держави! Але всі лише питають одне в одного:

— Звідки взявся цей курдупель? Чого треба цій малій почварі?

А карлик і далі скаженіє, як навіжений, тупає ногами й кричить:

— Я міністр Цинобер... я міністр Цинобер... кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками!

Усі вибухають шаленим реготом. Малюка оточують чоловіки, піднімають і перекидають, ніби м'яча. Орденські гудзики відлітають один за одним, він губить капелюха, шпагу, черевики. Князь Барсануф виходить з-за каміна й наближається до з'юрмлених гостей. Малюк репетує до нього:

— Князю Барсануфе! Ваша ясновельможність! Рятуйте свого міністра, свого улюбленця! Рятуйте! Рятуйте! Держава в небезпеці! Зелено-плямистий Тигр! Лихо! Лихо!

Князь кидає на малюка розлючений погляд і швидко йде до дверей. Мош Терпін заступає йому дорогу, князь хапає його за рукав, веде в куток і вичитує йому, гнівно блискаючи очима:

— І ви насмілились своєму князеві, батькові вітчизни, влаштувати отут цю безглузду комедію? Ви мене запросили на заручини своєї дочки з моїм достойним міністром Цинобером, а замість свого міністра я бачу тут огидну потвору, на яку ви натягли пишний одяг! Ви знаєте, добродію, що це державна зрада, за неї слід було б вас суворо покарати, коли б ви не були заплішеним дурнем, якому місце в божевільні? Я відбираю у вас посаду генерального директора природничих справ і забороняю вам усі подальші студії в моїй винниці. Бувайте!

І він прожогом вискочив геть.

А Мош Терпін, тремтячи з люті, кинувся на малюка, схопив його за довгого кострубатого чуба й потяг до вікна.

— Геть звідси! Я тебе вишпурну у вікно, мерзенний, паскудний виродку, що так безсоромно пошив мене в дурні й відібрав у мене найбільше щастя в житті!

І він хотів викинути малюка у відчинене вікно, але доглядач зоологічного кабінету, що теж був на заручинах, блискавично підскочив, схопив малюка й вирвав його в Терпіна з рук.

— Стривайте! — скрикнув він. — Стривайте, пане професоре, не важтесь на князівську власність. Це не потвора, це *mycetes Beelzebub, simia Beelzebub*, що втік із музею.

— *Simia Beelzebub, simia Beelzebub!* — закричали гості з усіх боків і зареготали. Та коли доглядач узяв малюка на руки й пильно роздивився на нього, він сердито крикнув:

— Що я бачу! Це ж не *simia Beelzebub*, це поганий, огидний домовик! Тьху!

І він кинув малюка на середину зали. Під гучний глузливий регіт гостей малюк кинувся, рохкаючи й репетуючи, до дверей, а далі вниз сходами і чимдуж побіг додому, не помічений навіть своїми слугами.

Тим часом, поки все це робилось у залі, Бальтазар пішов до тієї кімнати, куди, як він дізнався, віднесли непритомну Кандіду. Він упав їй до ніг, почав цілувати їй руки, називати найніжнішими іменами. Аж ось вона, глибоко зітхнувши, прокинулась і, побачивши Бальтазара, радісно вигукнула:

— Нарешті, нарешті ти тут, любий Бальтазарє! Ах, я мало не вмерла з туги і з любовної муки! І все мені вчувалася пісня солов'я, від якої в пурпуровій рожі серце сходило кров'ю!

І вона розповіла, забувши про все навколо, як її мучив страшний сон, як їй здавалося, немов біля її серця лежить огидна потвора, якій вона мусить подарувати своє кохання, бо інакше не може. Потвора так уміла перекинутись, що була схожа на Бальтазара. Правда, коли вона всі свої думки

спрямовувала на Бальтазара, то знала, що те чудовисько — не він, але знову ж таки не могла збагнути, чому саме їй здавалося, що вона мусить кохати потвору задля Бальтазара.

Бальтазар з'ясував їй усе в кількох словах, щоб не заморочити її ще дужче, бо в неї й так у голові вже все переплуталось. А потім, як завжди буває в закоханих, вони почали освідчуватись, присягатися у вічному коханні й вірності. Вони обіймалися й палко пригорталися одне до одного, ніжно й радісно, безмежно щасливі в своєму коханні.

Увійшов Мош Терпін, ламаючи руки й лементуючи, а з ним Пульхер і Фабіан, які весь час, хоч і марно, заспокоювали його.

— Ні, — волав Мош Терпін, — ні, я тепер пропаща людина, я більше не генеральний директор природничих справ! Кінець моїм студіям у князівській винниці! Я попав у неласку до самого князя! А я ж мав думку стати кавалером ордена Зелено-плямистого Тигра з п'ятьма гудзиками — і все пропало! Що тепер скаже його вельможність шановний міністр Цинобер, коли почує, що я сплутав з ним якусь ганебну потвору *simia Beelzebub cauda prehensili*¹, чи як там її! О боже, він зненавидить мене! Аліканте! Аліканте!

— Але ж, дорогий професоре, — втішали його друзі, — шановний генеральний директоре, опам'ятайтеся, адже ж тепер немає ніякого міністра Цинобера! Ви зовсім не помилялися, бо потворний курдупель, володіючи чаклунським даром, отриманим від феї Рожабельверде, так само ошукав вас, як і всіх!

І Бальтазар розповів від самого початку, як усе сталося. Професор слухав, слухав, поки Бальтазар не скінчив, і на решті вигукнув:

— Чи я сплю, чи не сплю? Відьми... чаклуни... феї... магічні свічада... І щоб я повірив у це безглуздя?

— Ах, любий пане професоре, — перебив його Фабіан, — коли б ви хоч трохи поносили фрак із короткими рукавами та довгими полами, як носив я, то ви б ще й як у все повірили!

— Еге ж, — сказав Мош Терпін, — еге ж, все це воно так, еге ж, мене зачарував потворний чаклун... я вже більше не стою на ногах... я ширяю під стелею... Проспер Альпанус прийде до мене... я полечу на метеликові... мене причеше фея Рожабельверде... патронеса Рожа-Гожа... і я стану міністром! Королем! Імператором!

¹ Мавпа Вельзевул із чіпким хвостом (лат.).

Він почав стрибати по кімнаті, кричати, радісно вигукувати, аж усі почали побоюватись, чи він, бува, не збожеволів. Нарешті він, цілком знесилений, упав у крісло. Тоді до нього підійшли Кандіда з Бальтазаром. Вони сказали йому, як щиро кохають одне одного, кохають понад усе, як вони одне без одного жити не можуть, і так зворушливо говорили, що Мош Терпін аж заплакав.

— Робіть усе, — сказав він схлипуючи, — робіть усе, що хочете, дітки, одружуйтесь, кохайтесь, голодуйте вкупі, бо я не дам Кандіді ані гроша посагу.

— Щодо голодування, — сказав Бальтазар, усміхаючись, — то я сподіваюся завтра переконати вас, пане професоре, що про таке ніколи не може бути й мови, бо дядько Проспер Альпанус уже давно потурбувався про мене.

— Переконуй, — сказав знесилено професор, — переко-
нуй, любий сину, якщо зможеш, але завтра, а то я збожево-
лію, голова мені трісне, коли я зараз же не ляжу спати!

Так він і зробив.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Збентеження вірного камердинера.

*Як стара Ліза зчинила бунт,
а міністр Цинобер, тікаючи, посковзнувся.
В який дивний спосіб князів лейб-медик
з'ясував наглу смерть Цинобера.*

*Як зажурився князь Барсануф, як він їв цибулю
і як ніхто не міг заступити йому Цинобера*

Карета міністра Цинобера майже цілу ніч даремне стояла біля Терпінового дому. Візника все запевняли, що міністра давно вже там немає. Але той не вірив, щоб його вельможність у дощ і в бурю пішки пішов додому. Та коли нарешті все світло погасили і всі двері позамикали, візникові довелося-таки вернутися впорожні, але, приїхавши, він негайно збудив камердинера й запитав, чи вернувся міністр, і Христом-богом просив його пояснити, як таке могло статися.

— Його вельможність, — тихо відповів камердинер на вухо візникові, — його вельможність прибули-таки вчора додому пізно ввечері, лягли спати й тепер спочивають. Але... о мій друже, як прибули! Я вам усе розповім, тільки тримайте язика на припоні, бо я пропав, коли його вельможність довідаються, що то я був на темних сходах. Тоді

кінець моїй службі, бо його вельможність хоч і маленької статури, проте вдачі надзвичайно запальної, легко гніваються і в гніві самі себе не пам'ятають. Ось хоч би вчора нікчемну мишу, що насмілилась перебігти спальнею його вельможності, геть покололи шпагою. То слухайте! Смерком уже накинув я свого плащика й хотів був тихесенько гайнути в шинок пограти трішки в кості, аж раптом на сходах щось лізе мені назустріч, хропе, сопе і в темряві шмиг у мене поміж ногами, падає на підлогу, підводиться, нявчить по-котячому, а потім рохкає — о боже, дорогий приятелю, тільки не розпускайте язика, а то я пропав, підійдіть-но трохи ближче, ну от, рохкає, як його вельможність мають звичку рохкати, коли кухар пересмажить печеню або коли їм не поведеться в державних справах.

Останні слова камердинер прошептав візникові на саме вухо, прикривши рота рукою.

Візник відсахнувся назад, витрішив очі й сказав:

— Не може бути!

— Так, — мовив камердинер, — то напевне їхня вельможність на сходах прошмигнули в мене поміж ногами. Я добре чув, як вони грюкали стільцями й відчиняли одні за одними двері, поки не дійшли до своєї спальні. Я не наважився піти за ними, але за кілька годин підкрався до дверей і прислухався. А його вельможність хропуть собі зовсім так, як завжди по великих справах. «Друже, багато в небі й на землі такого, що нашій філософії й не снилось», — казав у театрі один меланхолійний принц, весь у чорному, що дуже боявся другого, який весь у сірому картонному панцері походжав перед ним. Друже! Учора, напевне, сталося щось надзвичайне, і воно пригнало їхню вельможність додому. Адже вчора князь був у професора! Можливо, говорячи про те, про се, він натякнув на якусь приємну реформочку — і ось тобі на, міністр уже квапиться з заручин додому й сідає до праці державі на користь. Я зразу здогадався про це з того, як він хропе. Еге ж, має статися щось велике, вирішальне. Ось побачите! Може, нам знову, швидко чи не швидко, доведеться запускати коси! Але ходімо, дорогий друже, під двері спальні і, як вірні слуги, послухаємо, чи їхня вельможність і досі снують у постелі свої глибокі думки.

Камердинер з візником підкralися до дверей і прислухались.

Циновбер хропів, вигравав, свистів у найхимерніший спосіб. Служники стояли в боязкій шанобі, аж поки на решті глибоко зворушений камердинер сказав:

— Яка ж велика людина наш вельможний пан міністр!

Та рано-вранці внизу в міністровім домі зчинився гвалт. Якесь стара селянка, одягнута в давно вилинялу, убогу святкову сукню, пропхалася в дім і напосілася на швейцара, щоб той негайно пустив її до синочка, до малого Цахеса. Швейцар сказав їй, що тут живе його вельможність пан міністр фон Цинобер, кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками, а серед служників нема жодного, що звався б малюк Цахес. Але жінка, немов збожеволівши з радощів, закричала, що пан міністр Цинобер з двадцятьма гудзиками саме і є її коханий синочок, малюк Цахес. На її крик, на голосну лайку швейцара збіглися всі в домі, і гомін стояв дедалі дужчий і грізніший. Коли камердинер зійшов униз, щоб розігнати челядь, що так нахабно порушує зранку спокій його вельможності, то жінку, яку всі вважали за божевільну, вже виштовхали з дому.

Сіла жінка на кам'яних сходах будинку з другого боку вулиці і почала плакати й нарікати, що лиха челядь не хоче пустити її до милого синочка, до малого Цахеса, який став тепер міністром. Навколо неї збиралося щораз більше людей, і вона їм знову й знову казала, що міністр Цинобер — не хто інший, як її син, що вона його назвала Цахесом, і люди врешті вже не знали, чи вона божевільна, чи, може, в її словах є-таки якась правда.

Жінка не зводила очей з Циноберових вікон. Аж раптом вона голосно засміялася, радісно заплескала в долоні й вигукнула:

— Онде він, онде, моє серденько, мій гномичок, доброго ранку, маленький Цахесе! Доброго ранку, маленький Цахесе!

Всі глянули туди і, побачивши малюка Цинобера, що в гаптованих яскраво-червоних шатах, перевішений орденською стрічкою Зелено-плямистого Тигра, стояв біля вікна, яке сягало до самої підлоги. Всю його постать було добре видно крізь великі шибки, глядачі зареготали й почали щосили кричати:

— Малюк Цахес! Малюк Цахес! Гляньте-но на того маленького причепуреного павіана, на ту химерну потвору, на того відьмака! Малюк Цахес! Малюк Цахес!

Швейцар, усі Циноберові слуги висипали надвір, щоб глянути, з чого люди так регочуть і чого так радіють. Та ледве побачили вони свого пана, як почали завзятіше від усіх реготати й нестямно кричати:

— Малюк Цахес! Малюк Цахес! Курдупель, потвора, відьмак!

Міністр, здавалося, аж тепер зрозумів, що знавісніла юрба на вулиці регоче не з кого іншого, як з нього. Він розчинив навстіж вікно, блиснув на юрбу розгніваними очима, закричав, зарепетував, якимось по-чудернацькому вибрикуючи з люті, погрожуючи вартою, поліцією, тюрмою, фортецею.

Але чим більше його вельможність навіснів, тим дужчий здіймався регіт і гамір. Люди почали жбурляти в бідолашного міністра камінням, овочами, всім, що попадало під руку. Довелося йому сховатись.

— Боже милосердний, — злякано мовив камердинер, — то ж з вікна їхньої вельможності виглядала якась маленька огидна потвора. Що ж це таке? Як той вовкулака заліз до кімнати?

Він кинувся нагору, але, як і раніше, двері до спальні були зачинені. Він наважився тихо постукати. Жодної відповіді!

Тим часом, бозна-звідки і як, між людьми пішла глуха чутка, що маленька, смішна потвора таки справді малюк Цахес, який прибрав горде ім'я Цинобер і проліз нагору ганебною брехнею та ошуканством. Щораз голосніше здіймався крик:

— Геть тварюку! Геть! Здерти з нього міністерський сюртук! Замкнути в клітку! Показувати його за гроші на ярмарках! Обліпити його сухозлотницею й подарувати дітям на іграшку! Нагору, нагору! — І люди почали вибивати двері.

Камердинер у розпачі заломив руки.

— Заколот! Повстання! Ваша вельможність, прокиньтесь! Рятуйтеся! — кричав він, але відповіді не було, тільки почувся тихенький стогін.

Двері нарешті виламали, і люди, дико регочучи, гунули нагору сходами.

— Ну, всьому кінець! — сказав камердинер і з усієї сили наліг плечем на двері спальні. Вони, загуркотівши, злетіли з завіс. Але й там не було його вельможності, не було Цинобера! — Ваша вельможність! Ваша вельможність! Хіба ж ви не чуєте? Повстання! Ваша вельможність! Де ж ви ділися? Господи, прости мене грішного, де ж ви зволили дітись?

Так бідкався камердинер, розпачливо бігаючи по кімнатах. Та ніде не чув жодної відповіді, жодного звука, тільки глузлива луна ішла від мармурових стін. Здавалося, Цинобер зник безслідно, беззвучно. Галас надворі трохи затих. Камердинер почув голос якоїсь жінки, що зверталась до людей, і, глянувши у вікно, побачив, як люди помалу виходять із дому, тихо перемовляючись і грізно поглядаючи нагору.

— Заколот, здається, вшух, — мовив камердинер. — Ну, тепер його вельможність, напевне, вийдуть із свого сховку.

Він знов пішов до спальні, гадаючи, що цього разу конче знайде там міністра.

Він кинув навколо допитливим оком і раптом помітив, що з однієї гарної срібної посудини з вушком, яка завжди стояла біля туалету, бо міністр дуже цінував її, як коштовний подарунок самого князя, стирчать маленькі, тоненькі ніжки.

— Боже, боже, — вжахнувся камердинер. — Боже, боже, коли я не помиляюся, то це ніжки його вельможності, пана міністра Цинобера, мого ласкавого господаря. — Він підійшов ближче, заглянув до посудини, здригаючись з жаху, й крикнув: — Ваша вельможність! На бога, що ви робите? Що ви там робите на дні?

Та Цинобер не озивався. Камердинер побачив, що його вельможності загрожує небезпека й що пора вже відкинути вбік усі церемонії. Він схопив Цинобера за ніжки... і витяг. Ах, мертві, мертві були його вельможність! Камердинер голосно заплакав. Візник, служники — всі збіглися, хтось кинувся по князевого лейб-медика. Тим часом камердинер витер бідолашного господаря, поклав у ліжку і вкрив шовковою периною, тільки зморщене личко визирало з-під неї.

Коли це до кімнати ввійшла панна фон Рожа-Гожа. Спочатку вона, бозна-яким чином, заспокоїла людей. Тепер підійшла до мертвого Цинобера, а слідом за нею з'явилася й стара Ліза, рідна мати маленького Цахеса. Мертвий Цинобер здавався тепер кращим, ніж будь-коли в житті. Маленькі очиці були заплющені, носик білий, на вустах застигла легенька лагідна усмішка. Але найперше впадало в око його темно-каштанове волосся, що лягало на плечі чудовими кучерями. Панна погладила малюка по голові, і миттю в чубі тьмяно заблищала червона смужка.

— О, — сказала панна, і очі їй радісно сяйнули. — О Проспере Альпанусе, великий майстре, ти додержав слова! Звершилась його доля, спокутувана ганьба!

— Ох, — сказала стара Ліза, — ох, милий боже, та це ж, мабуть, не мій маленький Цахес, той ніколи не був такий гарненький. То я, мабуть, зовсім надаремне прийшла до міста, і ви мені погану дали пораду, ласкава панно.

— Не ремствуйте, жінко, — мовила фея, — коли б ви робили все так, як я радила, і не вдерлися в цей дім раніше за мене, то все б скінчилося краще для вас. Я вам ще раз кажу: малюк, що там лежить у ліжку, справді ваш син, Цахес.

— Ну, — вигукнула жінка, і очі в неї радісно заблищали, — ну, коли його вельможність справді мій син, то мені в спадок залишаться всі гарні речі, які тут стоять навколо, весь дім, з усім, що в ньому є!

— Е, ні, — сказала панна, — вони вже для вас назавжди втрачені, ви пропустили той час, коли можна було виграти і майно, і гроші. Я вже казала, що вам не судилось бути багатою.

— То я вже, — мовила жінка, і сльози так і потекли в неї по обличчю, — то я вже й не можу взяти свого бідного малюка у фартух і віднести додому? У нашого священика є так багато чудових опудал із птахів та білок, то, може, він напхає мені й мого малюка Цахеса. Я б його поставила на шафу, щоб він там стояв у червоному сюртуці, з широкою стрічкою та великою зіркою на грудях на вічний спомин.

— Як вам могло, — скрикнула панна майже сердито, — як вам могло спасти на думку таке безглуздя! Викиньте його з голови!

Жінка почала схлипувати, нарікати, голосити:

— А що мені з того, що мій Цахес досяг високої шани, великого багатства! Коли б він залишився зі мною, я б його хоч і в злиднях виховала, зате він ніколи не впав би в той проклятий срібний горщик; він ще жив би, і я, може, мала б від нього і радощі, і втіху. Я б його носила скрізь у кошику, люди жаліли б мене і часом дали б якийсь гріш, а тепер...

Раптом у передпокої почулася хода, і панна випроводила стару, наказавши їй зачекати внизу під дверима, бо вона перед від'їздом порадить їй, як позбутися назавжди лиха і злиднів.

Рожабельверде підійшла ще раз до малюка і сказала тремливим голосом, повним щирого співчуття:

— Бідний Цахесе! Пасинку природи! Я бажала тобі добра! Можливо, я помилялася, думаючи, що чудесний зовнішній хист, яким я тебе обдарувала, осяє благодійним променем твою душу і збудить внутрішній голос, що скаже тобі: «Ти не той, за кого тебе вважають, тож намагайся зрівнятися з людиною, на чіїх крилах ти, безкрила каліко, підносишся!» Але ніякий внутрішній голос у тобі не прокинувся. Твій зашкарублий, мертвий дух не зміг підвестись, ти не позбувся своєї дурості, брутальності, невихованості. Ах, якби ти залишився тільки маленьким нікчемою, невеличким, неотесаним невігласом, ти уникнув би ганебної смерті! Проспер Альпанус подбав про те, щоб після смерті тебе знов вважали за того, за кого вважали, завдяки моїй силі, при

житті. Може, мені ще доведеться тебе побачити маленьким хрущиком, жвавою мишкою або прудкою білкою. Я тільки радітиму! Спи спокійно, маленький Цахесе!

Коли Рожабельверде покинула кімнату, туди зайшов князів лейб-медик із камердинером.

— Ради бога, — сказав лікар, коли побачив мертвого Цинобера й переконався, що всі спроби вернути йому життя будуть марні, — ради бога, як це сталося, пане камердинере?

— Ах, — відповів той, — ах, любий пане лікарю, у передпокої зчинилось жахливе повстання чи революція, все одно, звіть як хочете. Його вельможність, турбуючись про своє дороге життя, хотіли, мабуть, сховатися в туалет, але посковзнулись і...

— Ну, то він умер, — урочисто й зворушено сказав лікар, — він умер від того, що боявся вмерти.

Двері розчинилися навстіж, і до кімнати швидко ввійшов блідий князь Барсануф, а за ним семеро ще блідіших камергерів.

— Чи це правда, чи це правда? — скрикнув князь, та, ледве побачивши малюкове тіло, відсахнувся і, жалібно скрикнувши, підвів очі вгору й мовив: — О Цинобере!

І всі сім камергерів проказали за князем:

— О Цинобере!

Потім підіставали з кишень, як і князь, хусточки й поприкладали до очей.

— Яка втрата, — почав князь по хвилі мовчазного горя, — яка незамінна втрата для держави! Де знайти людину, що так гідно, як мій Цинобер, носила б орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками! Лейб-медику, і ви могли допустити, щоб умерла така людина! Скажіть, як це вийшло, як це могло статися, де тут причина, з чого вмер мій чудовий міністр?

Лейб-медик дуже пильно оглянув малюка, старанно помацав місця, де колись бився пульс, погладив його по голові, відкашлявся й почав:

— Найласкавіший пане! Коли б я задовольнявся тільки поверховим спостереженням, то міг би сказати, що міністр умер через цілковитий брак дихання. До цього браку дихання спричинилась неможливість дихати, а до цієї неможливості спричинилася знову ж таки стихія гумору, в яку міністр упірнув. Я міг би сказати, що міністр таким чином умер гумористичною смертю, але я далекий від такої поверховості, далекий від прагнення з'ясовувати нікчемними фізич-

ними принципами все те, що природно й непохитно базується тільки на психічному ґрунті. Найласкавіший князю, я буду говорити відверто! Перший зародок міністрової смерті — це орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками.

— Як, — скрикнув князь, гнівно блиснувши на лейб-медика очима, — як, що ви верзете? Орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками, що його з такою гідністю, так елегантно носив небіжчик? Він причина його смерті? Доведіть мені це, бо... камергери, що ви на це скажете?

— Він мусить довести, мусить, бо... — вигукнули всі семеро блідих камергерів.

І лейб-медик повів далі:

— Дорогий, найласкавіший князю! Я це доведу, а тому, ніякого «бо»! Справа стоїть ось як: важкий орденський знак на стрічці, а особливо гудзики на спині шкідливо вплинули на хребтові вузли і водночас орденська зірка тисла на волокнисте сплетіння між грудо-черевною перепоною та брижевою жилою, яке ми звемо сонячним сплетінням і яке переважає в лабіринтних тканинах з нервових сплетінь. Цей важливий орган перебуває в різноманітних стосунках з мозковою системою, і, природна річ, тиск на вузли був шкідливий і для нього. А хіба вільна дія мозкової системи не є передумовою свідомості, виявом найповнішого поєднання цілого в одному фокусі? Хіба життєвий процес не є діяльністю в обох сферах вузлової та мозкової системи? Цього й досить, той тиск порушив функції психічного організму. Спочатку прийшли темні ідеї про потаємну самопожертву на благо держави у формі болючого носіння ордена і так далі; становище ставало дедалі небезпечнішим, аж поки, нарешті, цілковитий розклад вузлової та мозкової систем не призвів до цілковитого зникнення особистості. А такий стан ми позначаємо словом *смерть*! Так, найласкавіший пане! Міністр уже втратив свою особистість, себто був уже зовсім мертвий, коли впав у цю згубну посудину. Отже, його смерть мала не фізичну, а куди глибшу, психічну причину.

— Лейб-медику, — невдоволено перебив його князь, — лейб-медику, ви тут варнякали цілих півгодини, але щоб я провалився на цьому місці, коли зрозумів хоч півслова. Що ви хочете сказати своїм психічним та фізичним?

— Фізичний принцип, — почав знов лікар, — це передумова чисто вегетативного життя, а психічний, навпаки, робить можливим існування людського організму, для якого рушійною силою існування є дух, здатність мислити.

— І все-таки, — вигукнув князь, — я вас не розумію! Набалакали казна-чого!

— Я вважаю, — сказав лікар, — я вважаю, ваша ясно-вельможність, що фізичне означає тільки чисто вегетативне життя, позбавлене сили мислення, як ось у рослин, а психічне полягає в здатності мислити. Та коли воно в людському організмі домінує, то лікар повинен завжди починати з мислення, з духа, а на тіло дивитись як на його васала, що має підкорятися, коли цього забажає володар.

— Ого! — скрикнув князь. — Ого! Киньте краще ці бачки, лікарю! Лікуйте моє тіло і дайте спокій моєму духові, бо він мені ще ніколи не завдавав клопоту. А взагалі, лейб-медику, ви химерний чоловік, і коли б я не стояв отут, над трупом свого міністра, і не був такий зворушений, то я б знав, що зробити! Тепер, камергери, пролемо ще кілька сліз над катафалком небіжчика й підемо до столу.

Князь підніс до очей хусточку і схлипнув, міністри зробили те саме, і всі рушили до виходу.

Біля дверей стояла стара Ліза. Вона повісила на руку кілька вінків золотистої цибулі, такої гарної, що кращої й бути не може. Князь випадково глянув на неї, зупинився, скорбота зійшла з його обличчя, він лагідно усміхнувся й промовив:

— Скільки живу на світі, то ще не бачив такої чудової цибулі. Вона, мабуть, і на смак найкраща. Ви продаете її, бабусю?

— Еге ж, продаю, — відповіла Ліза, низько вклоняючись, — продаю, ваша вельможність. Оце тільки цибулею і заробляю собі на шматок хліба. Вона солодка, як чистий мед. Чи не покуштуєте часом, ласкавий пане?

І вона подала князеві вінок найкращої, найблискучішої цибулі. Той узяв його, прищокнув і гукнув:

— Камергери, а дайте-но мені хто-небудь ножика!

Отримавши ножика, князь ретельно обчистив цибулину і трохи покуштував із середини.

— Яка смачна! Яка солодка! Яка міцна! Яка пекуча! — скрикнув він, і очі його радісно заблищали. — Мені здається, що я бачу перед собою небіжчика Цинобера, який мені киває і шепоче: «Купуйте, їжте цю цибулю, князю, на благо держави!»

Князь дав старій Лізі кілька золотих, і камергерам довелося розтикати по кишнях цілий вінок цибулі. І це що не все: він наказав, щоб тільки стара Ліза постачала цибулю йому на сніданок. Отак мати малого Цахеса, правда, не роз-

багатівши, вибилась із злиднів, із усіх нестатків, напевне вже не без допомоги таємничих чарів доброї феї Рожабель-верде.

Похорон міністра Цинобера був одним із найпишніших, які будь-коли доводилось бачити в Керепесі; князь, усі кавалери ордена Зелено-плямистого Тигра йшли за небіжчиком у глибокій жалобі. Дзвонили в усі дзвони, навіть вистрілили кілька разів із двох гармат, що їх князь придбав за великі гроші для феєрверку. Городяни, селяни — всі плакали, голосили, що держава втратила свою найкращу підпору і що, мабуть, ніколи вже не стане біля керма влади людина такого глибокого розуму, такої великої душі, такого доброго серця, перейнятого турботою про загальне добро, як Цинобер.

І справді, втрата лишилася незамінною, бо ніколи вже більше не знайшлося міністра, якому б орден Зелено-плямистого Тигра так личив, як незабутньому Циноберові.

РОЗДІЛ ОСТАННІЙ

Покірне прохання автора.

*Як професор Мош Терпін заспокоївся,
а Кандіда ніколи вже не драгувалась.*

*Як золотий жук продзижжав щось на вуху
докторові Просперу Альпанусу, що попрощався й поїхав,
а Бальтазар щасливо зажив з дружиною*

Тепер, любий читачу, той, хто списує для тебе ці аркуші, хоче з тобою розлучитись, і його огортає смуток та страх. Він ще дуже багато знає всього про славетні діла малого Цинобера і залюбки розповів би тобі все, о мій читачу, бо його й самого до глибини душі захопила ця історія. Та ба! Озираючись на всі події, які перейшли перед твоїми очима в дев'яти розділах, він добре бачить, що в них є дуже багато чудернацького, шаленого, суперечного тверезому глуздові, і боїться, нагромадивши ще більше таких подій, втратити твою довіру, любий читачу, і таким чином зовсім зіпсувати стосунки з тобою. Він просить тебе з сумом та страхом, які раптом здавили йому груди, коли він написав «Розділ останній», щоб ти весело й невимушено дивився на ці образи, щоб навіть заприятелював із цими дивними постатями, які поет завдячує впливові примарного духа, званого Фантазусом, він, можливо, занадто захопився. Тож не дуже гнівайся на обох — на поета і на примхливого духа! Коли ти, любий читачу, інколи, може, усміхався в душі, то, значить, був у такому настрої,

якого й хотів автор цієї оповіді, тому він і сподівається, що ти йому багато чого пробачиш.

Власне, історію трагічної смерті малого Цинобера можна було б на цьому й закінчити. Але чи не краще буде замість сумного похорону поставити на кінці радісне весілля?

Отож коротко згадаємо ще милу Кандіду й щасливого Бальтазара. Професор Мош Терпін взагалі був чоловік досвідчений, кмітливий, що, дотримуючись мудрого вислову «*Nil admirari*»¹, вже з давніх часів мав звичку ні з чого не дивуватись. Але тепер сталося так, що, позбувшись усієї своєї премудрості, він раз у раз дивувався, аж поки, нарешті, не почав скаржитись, що більше не знає, чи він справді професор Мош Терпін, який раніше керував природничими справами в державі, і чи справді ще ходить на ногах, головою дотори.

Спочатку він здивувався, коли Бальтазар відрекомендував йому доктора Проспера Альпануса як свого дядька, а той показав йому дарчий запис, згідно з яким Бальтазар ставав власником приміської вілли, що лежала за годину їзди від Керепеса, з усіма навколишніми лісами, полями й луками, і коли він, насилу повіривши своїм очам, побачив записане в інвентарну книгу коштовне начиння, ба навіть золоті й срібні штаби, вартість яких куди перевершувала багатство князівської скарбниці. Потім здивувався, коли крізь Бальтазарів лорнет побачив розкішну труну, в який лежав Цинобер, і йому раптом здалося, що ніколи не існувало ніякого міністра Цинобера, а був тільки маленький, незграбний, огидний курдупель, якого помилково вважали за розумного, мудрого міністра Цинобера.

Та найдужче здивувався Мош Терпін, коли Проспер Альпанус повів його по господі, показав бібліотеку й інші дивовижні речі, ба навіть зробив кілька прецікавих дослідів із рідкісними рослинами й тваринами.

Професорові спало на думку, що його власне дослідження природи нічого не варте, що він сидить у якомусь чудовому чарівному світі, немов замкнутий у яйці. Ця думка так його занепокоїла, що він почав нарешті скаржитись і аж заплакав, як дитина. Тоді Бальтазар повів його до просторої пивниці, до професор побачив блискучі бочки і пляшки з вином. Тут, сказав Бальтазар, він зможе краще, ніж у князівській винарні, студіювати вино і досхочу досліджувати природу в парку.

¹ Ні з чого не дивуйся (*лат.*).

На цьому професор і заспокоївся.

Бальтазарове весілля святкували в приміській віллі. І він, і його друзі Фабіан і Пульхер — геть усі дивувалися з надзвичайної краси нареченої, з чарівної зваби, що променіла від її вбрання, від усієї постаті. То справді її оточували чари, бо сама фея Рожабельверде, забувши свій гнів, прибула на весілля як патронеса Рожа-Гожа; вона ж таки і вбрала її, та ще й прикрасила найкращими трояндами. А всім же добре відомо, що вбрання дуже личитиме, коли до нього докладе рук фея. Крім того, Рожабельверде подарувала милій нареченій чудесне магічне намисто, і відколи вона його наділа, то вже ніколи не дратувалася через дрібниці: через погано зав'язаний бант, невдалу зачіску, пляму на білизні тощо. Ця властивість, що походила від намиста, додавала всьому її обличчю веселості й принади.

Молодий і молода були щасливі, як у раю, а проте — так гарно діяли таємні, мудрі чари Альпануса, — вони знаходили час ще й привітно поглянути на друзів, які в них зібралися, і сказати їм ласкаве слово.

Проспер Альпанус і Рожабельверде не забули оздобити весілля ще й найкращими дивами. Скрізь із кущів та дерев линули солодкі пісні кохання, із землі підіймалися столи, обтяжені найсмачнішою їжею, заставлені кришталевими пляшками, з яких хлюпало найшляхетніше вино, що вливалось життєдайний вогонь у жили гостей.

Настала ніч, скрізь над парком повисли вогненні райдуги, і стало видно, як усюди пурхали мерехтливі пташки й комахи, і коли вони махали крильми, то сипалися мільйони іскор, сплітаючись у різноманітні чудові фігури, що мінялися, танцювали, гойдалися у повітрі і зникали в кущах. І ще голосніше звучала музика лісу, і таємниче шумів вітерець, доносячи ніжні пахощі.

Бальтазар, Кандіда, всі друзі впізнали могутні чари Альпануса, але Мош Терпін, уже сп'янівши, голосно сміявся: він був певний, що то все витівки оперного декоратора і князевого феєрверкера.

Гучно задзвенів дзвін. Блискучий золотий жук спустився, сів на плече Просперові Альпанусу і ніби щось нишком прошепотів йому на вухо. Проспер Альпанус устав зі свого стільця й урочисто промовив:

— Коханий Бальтазарє! Мила Кандідо, друзі мої! Настав час — Лотос кличе мене! Я мушу з вами розлучитися!

Він підійшов до молодих і тихо заговорив до них. Бальтазар і Кандіда були дуже зворушені. Проспер, мабуть, да-

вав їм різні добрі поради і нарешті щиро обійняв їх обох. Потім обернувся до панни Рожі-Гожі і також тихо заговорив із нею — мабуть, вона давала йому всілякі доручення, пов'язані з чарами і господарством фей, які він охоче взявся виконати.

Тим часом згори спустилася невеличка кришталева карета, запряжена блискучими польовими кониками, з срібним фазаном на козлах.

— Прощавайте, прощавайте! — вигукнув Проспер Альпанус, сів у карету й полетів угору понад вогненні райдуги. Нарешті його екіпаж став маленькою блискучою зіркою, і вона зникла за хмарами.

— Прекрасний монгольф'єр, — пробурчав Мош Терпін і, переможений силою вина, поринув у сон.

Бальтазар, пам'ятаючи поради Проспера Альпануса, розумно користувався чудовим приміським маєтком, справді став добрим поетом, а оскільки й інші властивості маєтку, про які говорив Проспер Альпанус, маючи на увазі милу Кандіду, теж справдилися, бо Кандіда ніколи не здіймала наміста, яке їй подарувала патронеса фон Рожа-Гожа на весіллі, то нічого не бракувало, щоб Бальтазар зажив найщасливішим родинним життям, радісним і веселим, яким тільки може зажити поет із прекрасною молодою дружиною.

Отож казка про малюка Цахеса, прозваного Цинобером, тепер справді має цілком щасливий

Кінець.

ВОЛОДАР БЛІХ

Переклав з німецької
Євген ПОПОВИЧ

ПРИГОДА ПЕРША

ВСТУП,

*з якого прихильний читач дізнається про життя пана
Перегрінуса Тиса якраз стільки, скільки йому треба знати.*

*Свят-вечір у палітурника Леммергірта
на Кальбахській вулиці і початок першої пригоди.*

Дві Аліни

Жив собі колись... але який автор за наших часів зважиться ще почати так свою розповідь! «Застаріло! Нудно!» — вигукує прихильний, чи, швидше, неприхильний читач, що, за мудрою порадою давнього римського поета, хоче, щоб його зразу ввели *medias in res*¹. Його поймає таке почуття, наче до нього прийшов балакучий гість, усівся й відкашлюється, лаштуючись почати свою нескінченну розповідь, — і він сердито згортає книжку, щойно розгорнувши її. Видавець чарівної казки про Володаря бліх, щоправда, вважає, що такий початок дуже добрий, властиво, навіть найкращий для будь-якої розповіді, недарма ж найуміліші оповідачі казок, — няньки, бабусі тощо, саме так споконвіку їх починали; та оскільки кожен автор переважно пише для того, щоб його читали, то він (цебто названий вище видавець) зовсім не хоче позбавляти прихильного читача радості й справді бути таким читачем. Тому він без зайвої балаканини зразу ж повідомляє йому, що в того самого Перегрінуса Тиса, про дивну долю якого йтиметься в цій казці, ще жодного свят-вечора так не колотилося серце від тривожного, радісного очікування, як саме того свят-вечора, з якого почнеться наша розповідь про його пригоди.

Перегрінус очікував свят-вечора в темній кімнатці, що прилягала до парадної зали, де для нього завжди готували

¹ В суть справи (лат.).

різдвяні подарунки. Він то нечутно ходив з кутка в куток, то на мить спинявся біля дверей, прислухаючись, що за ними робиться, то тихо сідав у кутку і, заплющивши очі, вбирав у себе дивовижні запахи марципанів і тістечок, які пробивалися з зали. Коли ж він знов швидко розплющував очі, його засліплювали яскраві промені світла, що стридали по стіні, просочуючись крізь шпарку в дверях, і по тілу його перебігало дивне, солодке тремтіння.

Нарешті задзвонив срібний дзвоник, двері до зали розчинилися, і Перегрінус кинувся в ціле море мерехтливих світла від барвистих різдвяних свічок. Наче вкопаний, зупинився він перед столом, на якому гарно, рівненько були розкладені найчудесніші подарунки, і тільки гучне «О-о-о!» вишопилося з його грудей. Ніколи ще різдвяна ялинка не родила так ясно: геть усякі, які лише бувають на світі, ласощі, і серед них золоті горіхи та золоті яблука з саду Гесперид, висіли на її вітах, що аж гнулися під тим солодким тягарем. Годі описати всі виставлені там найцікавіші іграшки, чудесне олов'яне військо, такі ж самі лови, розгорнуті книжки з малюнками тощо. Він ще не зважувався навіть доторкнутися до котрогось із подарованих скарбів і тільки намагався стримати свій захват, при звичаїтись до радісної думки, що все це справді належить йому.

— О мої любі тату й мамо! О моя добра Аліно! — у величезному захваті вигукнув Перегрінус.

— Ну як, добре я все влаштувала, Перегрінчику? — мовила Аліна. — Правда ж, ти радий, хлопчику мій? Може, хочеш ближче оглянути всі ці чудові речі, випробувати свого нового коника? Глянь, який гарний, рудий, як вогонь!

— Чудовий кінь, — погодився Перегрінус, оглядаючи загнуданого дерев'яного коника, і в радості в нього аж сльози виступили на очах. — Чистокровної арабської породи.

І він негайно ж скочив на свого породистого, гордого коня. Та хоч Перегрінус був і дуже добрий їздець, цього разу він якось сплонував: баский Понтіфакс (так звався кінь) захропів, став дибки, і вершник полетів додолу сторч головою. Але не встигла ще перелякана до смерті Алана кинутись на допомогу Перегрінусові, як той уже схопився на ноги і піймав за повід коня, що, брикаючи задніми ногами, хотів утекти. Перегрінус знов скочив у сідло і, докладаючи всіх зусиль, застосовуючи все своє вміння і вправність, зумів так приборкати дикого жеребця, що той застогнав, захрипів, затремтів усім тілом і визнав у ньому свого могутнього во-

лодаря. Коли Перегрінус зліз нарешті з сідла, Аліна відвела упокороного коня до стайні.

Хвацька їзда, від якої ходором ходила кімната, а може, й цілий будинок, скінчилась, і Перегрінус сів до столу, щоб спокійно оглянути решту чудових подарунків. Ласуючи марципанами, він водночас змушував то ту, то іншу фігуру показувати своє мистецтво, зазірав у книжки, потім зробив огляд своєму війську і дійшов до висновку, що воно дуже доцільно обмундироване і поза всяким сумнівом непереможне, бо в жодного солдата не було шлунка. Нарешті він перейшов до ловів і з прикрістю пересвідчився, що серед подарунків є тільки лови на зайців і на лисиць, а ловів на оленів і на диких свиней немає. А мали ж бути, Перегрінус знав це краще, ніж будь-хто, бо сам і купував усі ті подарунки, надзвичайно пильно й старанно їх добираючи...

Та, мабуть, треба вберегти ласкавого читача від прикрих непорозумінь, яких йому не минути, коли автор захопиться й розповідатиме собі далі, забувши про те, що хоч йому самому добре відомі всі обставини, пов'язані з різдвяними подарунками, про які йде мова, ласкавий читач нічогісінько про них не знає і тільки хоче дізнатися.

Дуже б помилився той, хто уявив би собі, що Перегрінус Тис — хлопчак, якому добра мати чи якась інша прихильна до нього істота жіночої статі, що має романтичне ім'я Аліни, приготувала різдвяні подарунки. Де там!

Пан Перегрінус Тис досяг тридцяти шести років, тобто чи не найкращого віку в житті. Шість років тому його вважали красенем, а тепер, і цілком справедливо, — приємним на вигляд чоловіком; але завжди, і тоді й тепер, усі ганили його за те, що він надто замикається в собі, не знає життя і, мабуть, піддався якійсь хворобливій меланхолії. Батьки, які мали дочок на порі, вважали, що шановному Тисові, щоб вилікуватись від меланхолії, найкраще було б одружитися; у нього ж і вибір великий, і навряди чи якась дівчина йому відмовить. Думка цих добродіїв, особливо щодо згоди дівчат вийти за нього заміж, була цілком слушною, бо пан Перегрінус Тис, крім того, що, як уже сказано, був приємним на вигляд чоловіком, мав ще й добрий статок, успадкований від батька, пана Бальтазара Тиса, дуже заможного купця. Таким високообдарованим чоловікам на їхнє невинне питання: «Чи ви згодні, люба моя, ошчасливити мене, віддати мені свою руку?» — дівчина, яка на кохання вже дивиться без колишньої екзальтації, тобто, яка має вже щонайменше двадцять три — двадцять чотири роки, майже завжди відпо-

відає, почервонівши і опустивши очі: «Поговоріть із моїми дорогими батьками, я не маю своєї волі і слухаюсь кожного їхнього слова!» А батьки, молитовно склавши руки, кажуть: «Якщо на те Божа воля, то ми не заперечуємо, любий сину!»

Та пан Перегрінус Тис ні до чого, здавалося, не відчував такої нехіті, як до одруження. Бо, крім того, що він взагалі був відлюдкуватий, особливо дивну ідіосинкразію виявляв він до жіноцтва. Коли поблизу опинялася якась жінка, на лобі в Перегрінуса виступали краплі поту, а якщо вже до нього озивалася молода, та ще й гарна дівчина, він так лякався, що язик йому прилипав до піднебіння, а все тіло судомно тремтіло. Може, саме тому його стара служниця була така неймовірно бридка, що багато хто з мешканців околиці, де жив пан Перегрінус Тис, вважав її за якусь природничо-історичну дивовижу, її розпатлані, чорні з сивиною коси дуже пасували до червоних каправих очей, а товстий, мідного кольору ніс — до білих, аж синіх губів: то був довершений образ кандидатки на Блоксберг. Два чи три сторіччя тому їй навряд чи пощастило б уникнути вогнища, а тепер Перегрінус Тис, та, мабуть, і не тільки він, вважали її за вельми добродушну особу. І вона й справді була добродушна, а тому їй можна було пробачити, що для підкріплення й потреби свого тіла вона за день вихиляла не одну чарочку горілки і, може, надто часто діставала з-за пазухи величезну, чорну, лаковану табакерку й щедро набивала свій показний ніс справжньою оффенбахською табакою. Ласкавий читач уже здогадався, що ця дивовижна особа і є та сама Аліна, яка влаштувала різдвяну ялинку. Бог його знає, як саме їй дісталася славнозвісне ім'я королеви Голконди....

Та якщо батьки, які мали дочок на порі, вимагали, щоб заможний і приємний на вигляд Перегрінус Тис переборов свій страх перед жінками й негайно одружився, то старі парубки казали, що пан Перегрінус Тис добре робить, бо з його вдачею краще взагалі не одружуватись.

Погано тільки, що при слові «вдача» дехто з них робив дуже таємничу міну, а на прохання розповісти докладніше, що все це означає, вони відверто натякали, що в пана Перегрінуса Тиса, на жаль, не всі дома і що ця вада була в нього від самого дитинства. Ті, хто вважав бідолоашного Перегрінуса за причинного, належали переважно до категорії людей, твердо переконаних, що на великій життєвій дорозі, якої нам наказує триматися розум і розважність, ніс — найкращий проводар і дороговказ і що ліпше надіти на очі шори, ніж допустити, щоб тебе звабили вбік запашний куш чи квітучий моріжок.

А втім, треба визнати, що і в зовнішності пана Перегрінуса, і в його вдачі було багато дивного, з чим люди не могли змиритися.

Ми вже казали, що батько пана Перегрінуса Тиса був дуже заможний, солідний купець, а коли ще й додамо, що він мав дуже гарний будинок на привітному Кінському ринку і що в цьому будинку, та ще й у тій самій кімнаті, де малий Перегрінус завжди діставав різдвяні подарунки, дорослий Перегрінус отримав їх і цього разу, то не лишиться ніякого сумніву, що дивовижні події, про які ми хочемо тут розповісти, відбувалися не десь-інде, як у славетному, прегарному місті Франкфурті-на-Майні.

Батьки пана Перегрінуса нічим особливим не відзначалися; досить того, що вони були чесні й тихі люди, і ніхто про них не казав нічого поганого. На біржі пана Тиса безмежно поважали завдяки тому, що він завжди впевнено і вміло гендлював на великі суми, вигравав їх одну за одною, але не ставав від того пихатим, а лишався таким самим скромним, як і був, ніколи не хвалився своїм багатством і виявляв його тільки тим, що не скнарував ні в малому, ні в великому і навіть ставився поблажливо до неоплатних боржників, які попали в біду, хоч вони й самі були винні.

Дуже довго в пана Тиса не було дітей, аж поки нарешті, майже через двадцять років після шлюбу, пані Тис подарувала своєму чоловікові гарного, здорового хлопчика, що й був нашим Перегрінусом Тисом.

Можна собі уявити, які безмежно раді були батьки. Ще й досі мешканці Франкфурта розповідають про пишні христини, які влаштував старий Тис і на яких він пригощав усіх найбагороднішим, багато років вистояним рейнським — таке вино подають хіба що на святі коронації. Та ще більшої хвали старий пан Тис заробив собі тим, що покликав на христини кількох людей, які ставились до нього вороже і немало зробили йому прикрощів, а також і тих, перед ким він сам відчував себе винним, і таким чином банкет став святом миру й прощення.

Ох! Доброму панові Тису й на думку не спадало, що той самий хлопчик, народженню якого він так зрадів, скоро завдасть йому стільки горя й клопоту.

З найперших же місяців свого життя малий Перегрінус почав виявляти дуже дивну вдачу. Кілька тижнів він безперервно кричав день і ніч, хоч не видно було, щоб у нього щось боліло, а потім раптом затих і ніби заляк, нічого не відчуваючи. Здавалося, ніщо не могло справити на нього

ніякого враження, його маленьке личко ані розквітало в усмішці, ані кривилося від плачу, наче то була не дитина, а мертва лялька. Мати казала, що, будучи вагітною, вона здивилась на старого бухгалтера, який уже двадцять років мовчки, мов закам'янілий, з таким самим дерев'яним виразом на обличчі, сидів у конторі над рахунками. Багато гарячих сліз пролила вона над своїм автоматом.

Нарешті хрещеній матері спала щаслива думка принести малому Перегрінусові надзвичайно строкатого і, правду кажучи, дуже бридкого арлекіна. Очі в хлопчика раптом дивно ожили, на устах з'явилася лагідна усмішка, він простяг руки до ляльки і, отримавши її, ніжно пригорнув до грудей. Потім він знов звів на строкатого чоловічка такий тямущий, промовистий погляд, наче в ньому раптом прокинулись розум і почуття, та ще й сильніші, ніж бувають у дітей такого віку.

— Він надто розумний, — сказала хрещена мати, — і довго не проживе. Ви тільки гляньте йому в очі, він уже думає багато більше, ніж йому годилося б.

Ці слова дуже втішили старого пана Тиса, який уже був змирився з думкою, що після багатьох років даремних сподівань він став батьком недоумка; та невдовзі на нього звалився новий клопіт.

Давно вже минув той час, коли діти звичайно починають говорити, а Перегрінус і досі не вимовив жодного слова. Можна було б подумати, що хлопець глухонімиий, якби він, бувало, не дивився на того, хто до нього звертався, таким уважним, зацікавленим поглядом, часом навіть з радісним чи сумним виразом на обличчі, — кожному було видно, що він не тільки все чує, але й розуміє. А нянька розказувала про нього ще й не таке, і як же здивувалася мати, сама переконавшись, що це правда! Уночі, коли хлопчик лежав у постелі й думав, що його ніхто не чує, він тихо проказував окремі слова і навіть цілі речення, та ще й майже не калічив їх, як звичайно калічать діти в його віці, — видно робив такі вправи віддавна. Небо обдарувало жінок особливим хистом угадувати, яким шляхом розвивається людська натура, що перебуває тільки-но в зародку, і через це, особливо для малих дітей, вони, як правило, найкращі виховательки. Цей хист допоміг і пані Тис; вона не показувала хлопчикові, що його підслухують, і не тільки не змушувала його балакати, а навпаки, — іншим способом спритно домоглася того, що він сам перестав приховувати свій чудовий талант і, всім на диво, повільно, але чітко заговорив

при людях. Проте до розмови він завжди виявляв якусь нехіть і був дуже задоволений, коли йому давали спокій.

Так пан Тис пережив і страх, що його син буде німий, але потім за цим клопотом прийшов інший, ще більший. Коли малому Перегрінусові настав час братися до науки, він знов повівся так, наче йому тільки з величезним зусиллям можна було втовкмачити щось у голову. На диво, з читанням і письмом сталося те саме, що й з мовою: спершу він не міг нічого втнути, а потім раптово й несподівано все в нього пішло якнайкраще. А проте, коли Перегрінус підріс, жоден учитель не лишався надовго в їхньому домі, і не тому, що хлопчик їм не подобався, — просто вони ніяк не могли пристосуватися до його вдачі. Перегрінус був тихий, слухняний, старанний, а все ж про систематичне навчання, якого домагалися вчителі, годі було й думати, бо він тільки те розумів, тільки тим захоплювався, що промовляло до його душі, а все решта проходило повз нього, не лишаючи ніякого сліду. А до його душі промовляло тільки все чудесне, все те, що збуджувало його уяву, чим він потім жив і про що мріяв. Наприклад, він отримав колись у подарунок великий, на цілу стіну в його кімнаті, план міста Пекіна з усіма вулицями, будинками тощо. Коли Перегрінус глянув на казкове місто, на химерний люд, що неначе юрмився на його вулицях, він, мов на помах чарівної палички, перенісся в інший світ, у якому відчув себе наче вдома. Він жадібно накинувся на все, що тільки міг знайти про Китай, про китайців, про Пекін, намагався тоненьким, співучим голоском вимовляти звуки китайської мови за тим описом, який йому десь трапився, навіть спробував картонними ножицями перекроїти свій халат із найкращого камвольного атласу на китайський фасон, щоб, як усі китайці, весело гуляти пекінськими вулицями. А до всього іншого йому було байдуже, на біду вчителів, від якого старий пан Тис суворо вимагав, щоб він ознайомив свого вихованця з історією ганзейського союзу. Довідавшись з великим жалем, що Перегрінуса не можна витягти з Пекіна, батько звелів витягти самий Пекін з хлопцевої кімнати...

Поганою ознакою старий пан Тис вважав уже те, що Перегрінусові ще змалку лічильні жетони подобалися більше, ніж дукати. А підрісши, хлопець почав виявляти відверту огиду до великих грошових мішків і конторських книг. Та найдивовижніше було те, що він просто чути не міг слова «вексель»: у нього тоді по тілу проходила судома і, як він запевняв, з'являлося таке почуття, яке буває, коли хтось

вістрям ножа водить по шибці. Довелося панові Тису визнати, що Перегрінус змалку показав себе непридатним до купецького ремесла, і хоч як йому хотілося, щоб син пішов його слідом, він таки відмовився від цього бажання в надії, що Перегрінус присвятить себе чомусь іншому. Пан Тис дотримувався тієї засади, що й найзаможніша людина повинна щось робити і мати якесь становище в житті; до неробства він відчував огиду, а саме до нього був очевидячки схильний Перегрінус, дарма що мав чимало безладно накопичених знань, які він здобув своїм власним способом. Це був найбільший і найтяжчий клопіт для старого Тиса. Перегрінус не хотів нічого знати про реальний світ, а старий жив тільки в реальному світі, тож незгода між батьком і сином була неминуча, і чим старший ставав Перегрінус, тим вона виявлялася різкіше, на превеликий жаль матері, яка радо б дозволила своєму лагідному, слухняному Перегрінусові, найкращому синові, вільно жити в незрозумілому, щоправда, для неї світі мрій і марень і яка не могла збагнути, чому батько неодмінно хоче нав'язати йому якусь працю.

За порадою досвідчених друзів старий Тис послав сина в Ієнський університет; а коли той повернувся через три роки, старий добродій сердито вигукнув:

— Ну от, так я й думав! Дурним мрійником поїхав, дурним мрійником і вернувся!

Пан Тис не помилявся в тому, що Перегрінус у своїй натурі нітрохи не змінився, лишився таким самісіньким, як і був. Але пан Тис іще не втратив надії якось напоумити свого сина-виродка, думав, що коли він спробує силоміць залучити Перегрінуса до справ, то, може, той зрештою все-таки звикне до них і змінить свої уподобання. Він послав його до Гамбурга з завданням, яке можна було виконати, навіть не дуже розуміючись на торгівлі, а крім того, дав йому рекомендаційного листа до свого тамтешнього приятеля з проханням не лишити хлопця без доброго слова й щирої поради.

Перегрінус поїхав до Гамбурга, вручив приятелеві свого батька не тільки рекомендаційного листа, а й усі папери, що стосувалися його завдання, а сам зник невідомо куди.

Тоді від приятеля пана Тиса надійшла така звістка:

«Вашого цінного листа від... числа вчасно вручив мені Ваш шановний син. Але сам він більше не з'являвся, а зразу ж поїхав з Гамбурга, не лишивши ніяких доручень. На перець тут попит невеликий, на бавовну поганий, каву беруть тільки середніх гатунків, зате добре йде меліс, а також весь час тримаються ціни на індіго. Моє шанування і т. д.»

Ця звістка неабияк збентежила б пана Тиса та його дружину, коли б з тією самою поштою не надійшов лист і від самого блудного сина, в якому він найпокірніше вибачався, що ніяк не міг виконати, як того хотів батько, отриманого завдання, і що його непереборно ваблять далекі краї, з яких він через рік сподівається вернутися щасливішим і веселішим.

— Ну й добре, — сказав старий добродій, — хай хлопець оглянеться по світі, може, там з нього витрусять його химери.

Мати забідкалася, що синові може не стати грошей на далеку дорогу, — мовляв, він дуже злегковажив, не написавши, куди саме поїхав. Але старий тільки засміявся:

— Нічого, як не стане грошей, то швидше пізнає життя. Не написав, куди він хоче їхати, то принаймні знає, де нас його листи застануть.

Так ніхто й не довідався, куди помандрував Перегрінус; одні запевняють, що він побував у далекій Індії, а інші, навпаки, вважають, що він відвідав її лише в своїй уяві. Певне тільки одне: що він був десь далеко, бо вернувся до Франкфурта не через рік, як обіцяв батькам, а через цілих три роки, та ще й пішки, обшарпаний і схудлий.

Батьківський дім був наглухо зачинений, і хоч скільки Перегрінус дзвонив і стукав, ніхто в ньому не озивався.

Нарешті прийшов з біржі сусід, і Перегрінус зараз-таки спитав його, чи не поїхав кудись пан Тис.

Та сусід перелякано відсахнувся від нього й вигукнув:

— Пан Перегрінус Тис! Невже це ви? Вернулися нарешті? Хіба ви нічого не знаєте?

Одне слово, Перегрінус довідався, що за той час, коли він був у мандрах, батьки його одне за одним померли, суд поцінував їхнє майно і, оскільки ніхто не знав, де перебуває Перегрінус, опублікував у газеті оголошення, в якому пропонував йому вернутися до Франкфурта й отримати батьківську спадщину.

Перегрінус мовчки стояв перед сусідом, і вперше серце в нього защеміло від горя. Чудовий, розкішний світ, у якому досі він жив так безтурботно, розвалився в нього на очах.

Сусід, побачивши, що Перегрінус не може зробити нічого-гісінько з того, до чого тепер негайно треба було взятися, запросив його до себе додому і швиденько загалагодив усе сам; таким чином Перегрінус того ж таки вечора опинився в батьківському домі.

Геть знеможений, пригнічений розпукою, якої він ще ніколи не відчував, Перегрінус опустився у велике батькове

крісло, що й досі стояло на своєму давньому місці. Враз біля нього почувся голос:

— Як добре, що ви знов дома, любий пане Перегрінусе! Ох, якби ви були вернулися раніше!

Перегрінус підвів очі і просто перед собою побачив стару жінку, яку батько взяв йому за няньку, найбільше із жалю до неї, бо вона була така страшенно бридка, що ніяк не могла знайти собі роботи; так вона відтоді в них і лишилася.

Довго дивився Перегрінус на стару, нарешті, дивно усміхнувшись, мовив:

— Це ти, Аліно? Правда ж, батько й мати ще живі? — Він підвівся, обійшов усі кімнати, оглядаючи кожен стілець, кожен стіл, кожную картину тощо. Потім спокійно сказав: — Так, ніщо тут не змінилося, відколи я поїхав звідси, і не повинне змінитися й надалі!

Від цієї хвилини Перегрінус почав провадити той дивний спосіб життя, про який ми вже згадували на початку. Тримаючись осторонь від усякого товариства, він жив у великому просторому будинку спершу в цілковитій самоті, тільки зі своєю нянькою, а потім наймаючи кілька кімнат одному старому чоловікові, батьковому приятелеві. Той чоловік, здавалося, був такий самий відлюдкуватий, як і Перегрінус. Через те вони, Перегрінус і старий, так добре ладнали між собою — бо ніколи не бачили один одного.

Тільки чотири родинні свята Перегрінус справляв дуже врочисто: дні народження батька й матері, перший день Великодня і день своїх хрестин. У ці дні Аліні доводилося накривати стіл на стільки осіб, скільки колись запрошував батько, готувати ті самі страви й подавати те саме вино, яке подавали за батька. Певна річ, що на стіл, за багаторічним звичаєм, ставили те саме, що й колись, срібло, ті самі тарілки й ті самі келихи, пильно збережені серед батькової спадщини. Перегрінус суворо стежив, щоб Аліна нічого не забула. Коли стіл був накритий, Перегрінус сідав до нього сам-один, їв і пив мало, а більше прислухався до розмови батьків, уявних гостей і лише скромно відповідав на те чи інше запитання, з яким до нього звертався хтось із товариства. Тільки-но мати відсовувала свого стільця, як він підводився з-за столу разом з гістьми, якнайввічливіше прощався з кожним і йшов до своєї самотньої кімнати, доручивши Аліні роздати всю ту силу їжі, що так і лишалась неторканою, а також вино убогим із навколишніх вулиць; стара нянька, щира душа, сумлінно виконувала доручення свого

пана. Дні народження батька й матері починалися з того, що Перегрінус, як колись у дитинстві, рано-вранці приносив до кімнати, де сиділи батьки, гарний вінок з квіток і проказував вивчені напам'ять вірші. В день своїх хрестин він, звичайно, не міг сидіти за столом, бо недавно ще тільки народився, тому Аліні доводилося дбати про все самій, тобто припрошувати гостей до чарки і взагалі бути господинею за столом; решта все відбувалося так, як і на інші свята.

Та, крім них, у Перегрінуса був ще один особливо радісний день у році чи, вірніше, радісний вечір, а саме — свят-вечір; жодна інша втіха не сповнювала таким тихим захватом його дитячу душу.

Він сам дбайливо закупував барвисті свічки на ялинку, іграшки, ласощі, все, що в дитинстві готували для нього батьки, а потім свят-вечір ішов своїм звичаєм, як уже відомо ласкавому читачеві.

— Все-таки дуже мені прикро, — сказав Перегрінус, ще трохи погравшись подарунками, — дуже мені прикро, що загубилися лови на оленів і на диких свиней. І де тільки вони могли дітися? — Враз він помітив серед подарунків не відкриту що коробку й радісно вигукнув: — Ага, ось вони! — Він швидко схопив коробку, гадаючи, що то і є лови, яких йому бракувало; але, відчинивши її, побачив, що вона порожня, і злякано відсахнувся, неначе охоплений раптовим страхом. — Дивно, — тихо сказав він сам до себе, — дуже дивно! Що ж це за коробка? Мені здалося, наче звідти на мене вискочило щось страшне й небезпечне, тільки зір мій надто слабкий, щоб побачити його!

На його запитання Аліна відповіла, що знайшла коробку серед іграшок, але відчинити її не змогла, хоч як силкувалася, а тому й вирішила, що в ній лежить щось особливе і піддається вона тільки вправній руці її пана.

— Дивно, — знов сказав Перегрінус, — дуже дивно! А мені ці лови найбільше подобались. Може, це якась погана прикмета? Але хто це на свят-вечір піддається таким похмурим думкам, та ще й коли для них немає ніяких підстав? Аліно, принеси кошика!

Аліна миттю принесла великого білого кошика, Перегрінус обережно склав у нього іграшки, ласощі й свічки, тоді взяв кошика під пахву, а різдвяну ялинку на плече й вирушив у дорогу.

Пан Перегрінус Тис мав дуже приємну, похвальну звичку з'являтися з усіма своїми подарунками, які він сам собі й

готував, наче сам Христос із чудовими, барвистими гостинцями, в якусь убогу родину, де, він знав, були малі діти, щоб на кілька годин перенестися в щасливе, веселе дитинство. Побачивши бурхливу, ясну радість дітей, він тихенько залишав їх і часто до півночі ходив вулицями, бо не міг упоратися з солодким хвилюванням, що стискало йому груди, і його власний дім здавався йому похмурим склепом, у якому він сам поховав себе з усіма своїми радощами. Цього року він ніс подарунки дітям убогого палітурника Леммергірта, вправного і роботящого майстра, що з якогось часу працював на Перегрінуса; у нього було троє жвавих хлопчаків, від п'яти до дев'яти років, і пан Перегрінус знав їх.

Палітурник Леммергірт жив на останньому поверсі тісного будинку на Кальбахській вулиці. Зимовий вітер свистів і ревів, ішов то сніг, то дощ, тож можна собі уявити, як важко було панові Перегрінусу добратися до своєї мети. У вікнах Леммергірта блимало кілька мізерних свічечок. Перегрінус насилу вибрався нагору крутими сходами.

— Відчиніть! — гукнув він, стукаючи в двері. — Відчиніть, Христос посилає слухняним дітям свої дарунки!

Палітурник перелякано відчинив двері й довго дивився на заліпленого снігом Перегрінуса, поки нарешті впізнав його.

— Вельмишановний пане Тисе, — вражено озвався Леммергірт, — вельмишановний пане Тисе, скажіть, ради бога, чим я сподобився такої великої честі, та ще й на свят-вечір?

Та пан Перегрінус не дав йому показати.

— Діти, діти, дивіться, Христос посилає вам дарунки! — знов вигукнув він, підбіг до великого розсувного столу посеред кімнати й почав викладати сховані в кошику різдвяні дарунки. Мокру ялинку, з якої капала вода, довелося, звичайно, лишити за дверима. Палітурник і досі не міг зрозуміти, що все це означає, але дружина його була здогадливіша: вона усміхнулася Перегрінусові з сльозами на очах, а хлопчики стояли віддалік і мовчки поїдали очима кожен подарунок, який з'являвся з кошика, і часто, не втримавшись, голосно скрикували з радості й подиву.

Нарешті Перегрінус вдало розділив дарунки за віком дітей, засвітив усі свічки й вигукнув:

— Сюди, діти, сюди! Ось дарунки, які вам послав Христос!

Тоді хлопчики, які не могли ще до кінця збагнути, що все це належить їм, радісно закричали й застрибали навколо столу.

Батьки хотіли подякувати благодійникові, та якраз подяки батьків і дітей пан Перегрінус щоразу намагався уникнути; він і тепер налаштувався тихенько втекти, як завжди, і був уже біля дверей, коли вони зненацька відчинилися і в яскравому сяйві різдвяних свічок перед ним з'явилася мо-лода, пишно вбрана жінка.

Автор рідко справляє гарне враження, коли починає докладно змальовувати, який вигляд має та чи інша красуня, що про неї йде мова в його оповіданні: яка вона на зріст, як тримається, яку має постать, якого кольору очі й коси; ма-буть, багато краще поставити її перед очі ласкавому чита-чеві всю, а не подавати частинами. І тут також досить було б запевнити читача, що жінка, з якою зустрівся в дверях переляканий до смерті Перегрінус, була надзвичайно гарна й мила, якби не треба було конче згадати деякі особливі риси, властиві тій маленькій особі.

Так, вона справді була маленька, навіть занадто малень-ка на зріст, але дуже струнка й граціозна, її обличчя, взагалі вродливе й виразне, здавалося якимсь дивним і нетутешнім через те, що зіниці були більші, а чорні, наче полаковані, брови сиділи вище, ніж звичайно. Одягнена чи, швидше, вичепурена та жіночка була так, ніби щойно приїхала з бен-кету: в чорних косах блищала розкішна діадема, багаті ме-режива лише до половини прикривали повні груди, сукня з важкого шовку в бузкову й жовту клітку облягала гнучкий стан і широкими складками спадала якраз настільки, щоб можна було побачити найчудесніші, взуті в білі черевички ноги, так само як мереживні рукави були саме такі завдовж-ки, а білі лайкові рукавички досягали саме настільки, щоб між ними лишилася відкритою найкраща частина бездоган-них рук. Багате намисто й діамантові сережки доповнювали вбрання.

Певна річ, що палітурник був такий самий спантелече-ний, як і пан Перегрінус, а діти, лишивши іграшки й пороз-зявлявши роти, втупили очі в незнайому пані; але жінок найменше вражає все дивне й незвичайне, і взагалі вони най-швидше опановують себе, а тому дружина палітурника пер-ша спромоглася на слово й спитала дивну гостю, що вона бажає.

Тепер дама зовсім зайшла до кімнати, і наляканий Пе-регрінус хотів був уже скористатися цією хвилиною, щоб швиденько втекти, але дама схопила його за обидві руки й солодким голосом пролебеділа:

— Отже, доля все-таки зласкавилась до мене, я все-таки догнала вас! О Перегріне, мій любий Перегріне, яке чудесне, щасливе побачення!

Вона підняла праву руку так, що торкнулася уст Перегріна, і він мусив її поцілувати, хоч на лобі в нього виступили холодні краплі поту. Тоді дама відпустила його руки, і тепер йому була відкрита дорога до втечі, але він відчував себе ніби замороженим, як бідолашна тварина зачарована поглядом гримучої змії.

— Дозвольте, — знов озвалася дама, — дозвольте мені, дорогий Перегріне, взяти участь у чудовому святі, яке ви, ніжна, шляхетна душа, влаштували невинним дітям. Дозвольте й мені вкласти в нього свою пайку.

І вона почала діставати з гарненького кошичка, який висів у неї через руку і якого аж тепер усі помітили, всілякі іграшки, одну кращу за другу, і мило, дбайливо розставляти їх на столі. Потім підвела до нього хлопчиків, показала кожному, що кому належить, і так гарно поводитися з дітьми, що краще годі й уявити. Палітурник думав, що все це йому сниться, а його дружина хитро усміхалася, бо була впевнена, що між паном Перегрінусом і незнайомою дамою є якась особлива домовленість.

Поки батьки дивувалися, а діти раділи, незнайома дама сіла на стару, розхитану канапу і посадовила поряд із собою пана Перегрінуса, що вже сам не знав, чи це він, чи не він.

— Любий мій, — тихо прошепотіла вона йому на вухо, — любий мій, дорогий друже, якою радісною, якою щасливою я себе почуваю біля тебе!

— Але ж, — промурмотів, заникуючись, Перегрінус, — але ж, шановна пані...

Та раптом, бог його знає як, уста незнайомої дами опинилися так близько біля його уст, що не встиг він ще й подумати про поцілунок, як уже поцілував її; можна собі уявити, що він після цього знов і вже остаточно втратив дар слова.

— Мій милий друже, — повела далі незнайома дама, так близько присунувшись до Перегрінуса, що ще трохи, і вона б сіла йому на коліна, — мій милий друже! Я знаю, що тебе засмучує, знаю, що сьогодні ввечері болюче вразило твою чисту дитячу душу. Але не журися! Я принесла тобі те, що ти загубив і що вже навряд чи сподівався колись вернути!

І незнайома дама дістала з того самого кошичка, в якому були іграшки, дерев'яну скриньку і вручила її Перегрінусові. То були лови на оленів і на диких свиней, яких йому

не вистачало на столі з різдвяними подарунками. Важко було б описати ті дивні почуття, що боролися тієї хвилини в грудах Перегрінуса.

Якщо в усій постаті незнайомої, незважаючи на всю її грацію і вроду, все-таки було щось примарне, від чого мороз пішов би поза спиною навіть у людей, що не боялись жінок так, як Перегрін, то який же жах охопив і так уже наляканого Перегріна, коли він побачив, що цій дамі відомі геть усі найпотаємніші його думки. І все ж таки серед того жаху, коли він підводив очі і назустріч йому з-під довгих шовкових вій зорів переможний погляд найчудовіших у світі чорних очей, коли він відчував солодкий подих прекрасної істоти, електричну теплоту її тіла, — все ж таки в ньому блаженно-болісним тремтінням озвалося невимовне бажання, якого він досі не знав. І тоді вперше весь спосіб його життя, гра в різдвяні подарунки здалися Перегрінусові дитинністю і несмаком, і йому стало соромно, що дама знала про це; а водночас йому здалося, начебто подарунок дами був живим доказом того, що вона його зрозуміла, як ніхто досі на землі, і що тільки глибоке, ніжне почуття спонукало її саме так зробити йому радість. Він вирішив навіки зберегти коштовний подарунок, ніколи не випускати його з рук і, охоплений непереборним почуттям, палко притис до грудей коробку з ловами на оленів і диких свиней.

— О як чудесно! — прошепотіла незнайома. — Тебе тішить мій дарунок! О мій любий Перегріне, виходить, мене не обдурили мої сни, мої передчуття!

Пан Перегрінус Тис трохи отямився і нарешті спромігся цілком чітко й виразно сказати:

— Але ж, дорога моя, шановна пані, якби я знав, з ким мені випало щастя розмовляти!

— Шельмо! — перебила пана Перегрінуса дама, лагідно поплескавши його по щоці. — Шельмо! Ти тільки прикидаєшся, що не знаєш своєї вірної Аліни. Та, мабуть, час уже нам дати спокій цим добрим людям. Проведіть мене, пане Тисе!

Почувши ім'я Аліни, пан Перегрінус, звичайно, подумав про свою стару няньку, і йому здалося, ніби в голові в нього замахав крильми вітряк і все зрушив із свого місця.

Коли незнайома дама почала весело й привітно прощатися з усією родиною, палітурник з великого подиву й пошани тільки й зміг промурмотіти щось незрозуміле, але діти поставились до неї як до давньої знайомої, а дружина палітурника сказала:

— Ви, пане Тисе, із своєю вродою і людяністю цілком заслужили таку гарну, добру наречену, що навіть уночі допомагає вам робити добре діло. Вітаю вас від щирого серця!

Незнайома дама зворушено подякувала і запевнила її, що день їхнього весілля буде й для них святом, потім, твердо заборонивши палітурникові та його дружині проводити їх з паном Тисом, сама взяла свічку з ялинки, щоб повітати собі на сходах.

Можна собі уявити, які почуття огорнули пана Тиса, коли незнайома дама повисла в нього на руці! «Проведіть мене, пане Тисе», — думав він, — означає: сходами вниз і до карети, яка стоїть перед дверима і біля якої чекає служник, а може, й цілий почет, бо, врешті, це ж напевне якась божевільна принцеса, що тут... Господи, порятуй мене якнайшвидше від цієї дивної, тяжкої халепи і збережи мені мій убогий глузд!»

Пан Тис і гадки не мав, що всі події, які сталися досі, були тільки прологом найдивовижнішої пригоди, а тому, не здогадуючись про те, зробив дуже добре, що наперед попросив Господа зберегти йому глузд.

Коли Перегрінус і незнайома дама зішли вниз, невидимі руки відчинили перед ними вхідні двері і так само потім зачинили їх. Та Перегрінус нічого не помітив, бо надто був здивований тим, що перед будинком не було й признаки ані карети, ані служника, що чекав би на пані.

— Ради бога! — вигукнув Перегрінус. — Де ж ваша карета, ласкава пані?

— Карета? — мовила дама. — Яка там карета? Я так нетерпеливилась, так боялася, що не знайду вас, — то не вже ж би я спокійнісінько поїхала сюди в кареті, як ви думаєте, любий Перегріне? Ні, туга й надія гнали мене вперед, я в бурю й негоду бігала по всьому місту, поки нарешті знайшла вас. Дякувати Богу, таки знайшла. Тепер тільки проведіть мене додому, любий Перегрінусе, я живу недалеко звідси.

Панові Перегрінусу нелегко було відігнати від себе думку, що така ошатна дама, у шовкових черевичках, не пройшла б і кількох кроків, не зіпсувавши на вітрі, на дощі й снігу всього свого вбрання, а її вишуканому туалетові негода нітрохи не зашкодила; він вирішив провести додому незнайому даму й лише радів, що надворі вигодинилось. Скажений вітер ущух, на небі не було жодної хмаринки, ласкаво світив повний місяць, і тільки різке, пекуче повітря нагадувало, що ніч таки зимова.

Та не встиг Перегрінус ступити кілька кроків, як дама почала тихенько стогнати, а потім і вголос нарікати, що за-коцюбла з холоду. У Перегрінуса кров кипіла в жилах, тому він не відчував холоду й не подумав про те, що дама так легко одягнена і навіть не закутана шаллю чи хусткою; тепер він раптом збагнув, який був недолугий, і хотів накинути на даму своє пальто. Але дама відмовилась, жалібно простогнавши:

— Ні, любий мій Перегріне! Нічого це не допоможе! Мої ноги... ох, мої ноги! Я не витримаю, помру, так вони болять! — Майже непритомна, вона похилилась, наче падаючи, і ледь чутно вимовила: — Понеси мене, понеси, любий друже!

І тоді Перегрінус, не довго думаючи, підхопив на руки легеньку, мов пір'їна, даму і обережно закутав її у своє широке пальто. Та не пройшов він і десяти кроків із своєю солодкою ношею, як його все дужче й дужче почали заливати бурхливі хвилі палкого бажання. Він біг вулицями, немов причинний, і вкривав гарячими поцілунками шию і груди чудесної істоти, що міцно горнулася до нього. Нарешті йому здалося, ніби він раптом прокинувся зі сну; він опинився біля якихось дверей і, підвівши очі, упізнав свій дім на Кінському ринку. Аж тепер він пригадав, що навіть не дізнався в дами, де вона живе, і, опанувавши себе, спитав:

— Пані! Небесне, божисте створіння, де ви живете?

— Ох, — озвалася дама, піднявши голову, — ох, любий Перегріне, та тут же, тут, у цьому будинку, я ж твоя Аліна і живу в тебе! Швиденько ж дзвони, хай відчиняють двері.

— Ні! Ніколи! — крикнув нажаханий Перегрінус і випустив з рук даму.

— Як, — вигукнула вона, — як, Перегріне, ти хочеш прогнати мене, хоч знаєш про мою тяжку долю, знаєш, що я, бідолашна, не маю притулку і ганебно загину тут, якщо ти не візьмеш мене до себе, як раніше? Чи ти, може, хочеш, щоб я померла? Ну, то хай так і буде! Але віднеси мене хоч до фонтана, щоб мій труп знайшли не перед твоїм будинком... ох... а ті кам'яні дельфіни, може, матимуть більше серця, ніж ти. Горе мені... горе... Який холод!

І дама зомліла. Тоді тривога й розпука ніби в крижані лещата схопили і здавили Перегрінові груди. Він нестямно вигукнув:

— Що буде, те й буде, а я інакше не можу!

Потім узяв непритомну на руки і рвучко смикнув за дзвоник.

Промчавши повз воротаря, Перегрін відчинив двері і, замість того, щоб тихо постукати нагорі, як звичайно, уже на сходах загукав гак, що аж луна пішла по широких сніях:

— Аліно!.. Аліно!.. Світло! Світло!

— Що? Як? Що таке? Що це означає? — питала, витріщивши з дива очі стара Аліна, поки Перегрінус розгортав непритомну даму з пальта і ніжно, дбайливо вкладав її на канапу.

— Швидше! — вигукнув він знов. — Швидше, Аліне, запали в каміні... Неси сюди чудодійну есенцію... чай, пунш! Стели ліжко!

Та Аліна не рушала з місця і, втуливши очі в даму, торочила своє:

— Що? Як? Що таке? Що це означає?

Тоді Перегрінус розповів їй, що це графиня, а може, й принцеса, що від зустрів її в палітурника Леммергірта, що на вулиці вона зомліла, що йому довелося віднести її додому, а побачивши, що Аліна й далі не рухається з місця, закричав, тупнувши ногою:

— Сто чортів його матері, кажу тобі, запали в каміні, принеси чаю... чудодійної есенції!

Коли стара нянька почула ці слова, очі в неї заблищали, як слюда, а ніс ніби засвітився фосфоричним блиском. Вона дістала свою чорну табакерку, відкрила її, клацнувши накривкою, і втягнула в ніс добру пучку табаки. Потім узяла руки в боки і глузливо сказала:

— Ви тільки гляньте, графиня, принцеса, аякже! Знайдена в убогого палітурника на Кальбахській! І ще й мліє на вулиці! Га-га, я добре знаю, де беруть уночі таких виджениджурених панійок! Гарні мені жарти, гарна поведінка! Привів до чесного дому розпусну дівку, та ще й цього гріха йому мало, ще й згадує чорта на свят-вечір. І щоб я на старість ще й помагала йому грішити? Ні, любий пане Тисе, пошукajte собі іншу помічницю, на мене не сподівайтесь, завтра ж таки я кидаю службу.

І стара вийшла з кімнати, так хряснувши дверима, що аж шибки забряжчали.

Перегрінус заломив руки зі страху й відчаю: дама не подавала ніяких ознак життя. Але тієї хвилини, коли він, до краю наляканий, знайшов пляшечку одеколону й хотів обережно натерти ним скроні дами, вона схопилася з канапи, бадьора й весела, і вигукнула:

— Нарешті! Нарешті ми самі! Нарешті, мій Перегрінусе, я можу сказати вам, чому я йшла за вами до самого помеш-

кання палітурника Леммергірта, чому не могла вас кинути цієї ночі. Перегрінусе! Видайте мені полоненого, якого ви замкнули в своїй кімнаті! Я знаю, що ви зовсім не зобов'язані виконувати моє прохання, що все залежить тільки від вашої ласки, але я знаю, яке у вас добре, щире серце, а тому прошу вас, любий мій, дорогий Перегріне, видайте мені полоненого!

— Кого? — спитав Перегрінус, безмежно спантеличений. — Якого полоненого? Хто може бути в мене в полоні?

— Так, — знов мовила дама, схопивши Перегрінуса за руку й ніжно притиснувши її до грудей, — так, я визнаю, що тільки велика, шляхетна душа може відмовитись від вигод, які їй посилає ласкава доля, правда й те, що ви не матимете багатьох переваг, які легко здобули б, якби не видали полоненого... Але подумайте, Перегріне, адже все щастя, все життя Аліни залежить від того, чи вона володітиме тим полоненим, який...

— Якщо ви не хочете, — перебив її Перегрінус, — якщо ви не хочете, ангеле мій, щоб я все це вважав за гарячкове марення чи щоб я сам тут-таки збожеволів, то скажіть мені, про кого ви говорите, про якого полоненого?

— Що? — мовила дама. — Я не розумію вас, Перегрінусе, невже ви будете заперечувати, що він справді попав до вас у полон? Адже я сама бачила, як ви купували лови і він...

— Хто? — в нестямі вигукнув Перегрінус. — Хто він? Я вперше в житті бачу вас, пані. Хто ви і хто він?

Тоді дама, геть пририта горем, упала до ніг Перегрінусові, заливаючись слізьми:

— Перегріне, будь людяний, май серце, віддай мені його! Віддай!

А пан Перегрінус закричав, перебиваючи її:

— Я збожеволюю... Здурію!

Раптом дама зірвалася на ноги. Вона здавалась тепер вищою, очі її палали, губи тремтіли.

— О варваре! — вигукнула вона в нестямі. — В тебе немає серця... Тебе не можна вблагати... Ти хочеш моєї смерті, моєї загибелі... Ти не віддаси мені його! Ні... ніколи... ніколи... О нещасна я... кінець мені... кінець... — І вона вибігла з кімнати.

Пегрінус чув, як вона бігла сходами і її пронизливі зойки луною розходились по цілому будинку, аж поки внизу грюкнули двері.

Тоді запала мертва тиша, наче в могилі.

ПРИГОДА ДРУГА

Приборкувач бліх.

Сумна доля принцеси Гамагеї у Фамагусті.

Незугарність генія Тетеля

і дивовижні мікроскопічні досліді й розваги.

Вродлива голландка й чудна пригода

молодого Георга Пепуша, колишнього ієнського студента

На той час у Франкфурті перебував один чоловік, що займався дивним мистецтвом. Його звали приборкувачем бліх, і недарма, бо він, хоч і з великими труднощами, зумів повернути цих маленьких тваринок до культури і навчити їх різних цікавих штук.

На превеликий свій подив, глядачі спостерігали, як на білому, до блиску налощеному мармуровому столі одні блохи везли маленькі гармати, діжки з порохом, зброю, а інші стрибали поряд з рушницями на плечі, патронташами на спині й шаблями при боці. На команду приборкувача вони виконували найважчі фігури, і їхня муштра здавалася веселішою і жвавішою, ніж у справжніх солдатів, бо їхній марш полягав у вишуканих антраша й стрибках, а повороти праворуч і ліворуч — у чудесних піруетах. Усе військо діяло надивовижу злагоджено, а полководець здавався водночас і вправним балетмейстером. Та, мабуть, ще краші були, ще більше тішили око невеличкі золоті карети, запряжені блохами — по чотири, по шість і по вісім. Погоничами й служниками були малесенькі, ледве помітні золоті кузочки, а що сиділо всередині, вже не можна було побачити.

Мимоволі спадав на думку екіпаж феї Маб, який бравий Меркуціо з Шекспірових «Ромео і Джульєтти» змалював так гарно, що зразу видно, як часто цей екіпаж їздив по його власному носі.

Та лише кинувши оком на весь стіл крізь добре збільшувальне скло, можна було скласти справжню ціну мистецтву приборкувача бліх. Бо аж тепер глибоко вражений глядач бачив, яка пишна й делікатна та упряж, як тонко зроблена зброя, яка гарна, просто блискуча уніформа. Годі було уявити собі, яким інструментом міг користатися приборкувач бліх, щоб так чисто й пропорційно виготовити деякі другорядні речі, скажімо, остроги, гудзики тощо; порівняно з ними те, що звичайно вважалося шедевром кравецького мистецтва, а саме: пара рейтузів на кожній блосі, які облягали тіло, наче вліті, — причому найважча в цій роботі була примірка, — здавалося дріб'язком, не вартим доброго слова.

Приборкувач бліх мав величезний успіх у місті. Цілий день у залі було повно цікавих, яких не лякала висока плата за вхід. Навіть увечері відвідувачів було багато, може, навіть ще більше, бо тоді приходили й ті, яких не стільки цікавили всі ці майстерні витребеньки, скільки вражав інший витвір приборкувача бліх, що здобув йому зовсім іншу славу і повагу дослідників природи. Це був нічний мікроскоп, що так само, як сонячний мікроскоп удень, кидав на білу стіну, немов чарівний ліхтар, яскраво освітлене зображення предмета, навдивовижу чітке й виразне. Крім того, приборкувач бліх торгував ще чудовими мікроскопами, за які йому залюбки платили добрі гроші.

Сталося так, що один юнак, на ім'я Георг Пепуш — ласкавий читач скоро познайомиться з ним ближче, — якось пізно ввечері захотів відвідати приборкувача бліх. Ще на сходах він почув лайку, що ставала все голосніша і незабаром перейшла в скажений крик і галас. Тільки-но Пепуш хотів зайти, як двері навально розчинилися і назустріч йому, штовхаючись і напирajući одне на одного, ринув натовп бліх з жаху людей.

— Проклятий чаклун, сатанинське поріддя! Я на нього в суд подам! Штукар, дурисвіт! Його треба вигнати з міста!

Досить було молодому Пепушеві заглянути в залу, і він зразу побачив, що так нажахало й погнало звідти людей. Вся кімната кишіла безмежно гидкими істотами. Попелюха, різні кузьки, павуки, п'явушники, понад міру збільшені, витягали свої хоботки, походжали на своїх високих, волохатих лапках, страхітливі мурашині леви хапали й трошили своїми зубчастими клешнями комарів, які боронились і тріпотіли довгими крильцями, а поміж ними звивалися оцтові черви, клейстерні вугрі, сторукі поліпи, і з кожного вільного від них місця дивилися інфузорії із спотвореними людськими обличчями. Пепуш зроду не бачив нічого бридкішого. Його також почав був уже проймаєти страх, як раптом щось шорстке полетіло йому в обличчя й огорнуло його цілою хмарою густої борошнястої курави. Тепер страх його де й дівся, бо він миттю здогадався, що шорстка річ могла бути тільки круглою напудреною перукою приборкувача бліх, більше нічим. Так воно було й насправді.

Коли Пепуш протер очі від пудри, скажена навала бридких комах уже зникла. Приборкувач бліх, геть знесилений, сидів у кріслі.

— Левенгуку, — вигукнув Пепуш, — Левенгуку, тепер ви бачите, до чого доводять ваші витівки? Вам знов довело-

ся покликати на допомогу своїх васалів, щоб здихатись відвідувачів! Правда ж?

— Це ви, — кволим голосом озвався приборкувач бліх, — це ви, любий Пепуше? Ох, я пропав, пропав навіки! Пепуше, я вже починаю вірити, що ви справді хотіли мені добра і що я погано зробив, не послуховавшись вашої поради!

Коли Пепуш спокійно спитав його, що ж сталося, приборкувач бліх обернувся з кріслом до стіни, затулив руками обличчя і, плачучи, сказав Пепушеві, щоб той узяв лупу й глянув крізь неї на мармуровий стіл. Пепуш уже й простим оком зауважив, що маленькі карети, солдати тощо стояли й лежали непорушно, наче мертві. Спритні блохи теж начебто стали якісь зовсім інакші. А крізь лупу Пепуш дуже швидко помітив, що на столі взагалі не лишилося жодної блохи, а ті цяточки, які він досі вважав за бліх, насправді були зернинами перцю, яблук і груш, повтикуваними в упряж і в уніформу.

— Я не знаю, — знов озвався в тяжкій розпуці приборкувач бліх, — я не знаю, який лихий дух осліпив мене, що я не побачив утечі свого війська до того, як усі вже підійшли до столу й озброїлись лупами. Уявіть собі, Пепуше, які ті люди були розчаровані! Спершу вони тільки бурчали, а потім їх пойняла лють. Вони почали звинувачувати мене в наймерзеннішому шахрайстві і, дедалі дужче розлютовуючись, не слухали ніяких моїх виправдань, хотіли вже самі поквитатися зі мною. Що я міг ще зробити, щоб урятуватися від їхніх кулаків? Тільки негайно пустити в рух великий мікроскоп і оточити їх силою-силенною всіляких істот. Ну й вони перелякалися, як звичайно темна юрба.

— Але скажіть мені, Левенгуку, — мовив Пепуш, — скажіть, як могло статися, що ваше муштроване, таке вірне вам військо раптом кинуло вас, і ви навіть не зразу це помітили?

— О, — простогнав приборкувач бліх, — о Пепуше! Він мене кинув, він, хто тільки й робив мене володарем, це через нього, підлого зрадника, я був як сліпий, через нього на мене звалилось таке лихо!

— А хіба я не відраджував, — мовив Пепуш, — хіба я не відраджував вас уже хтозна й відколи не будувати свою славу на штуках, яких ви, я знаю це, не зможете виконати, не маючи влади над майстром? А що ця влада, хоч як ви намагалися її зміцнити, лишилась дуже непевною, оце вам якраз нагода переконатися в цьому.

Потім Пепуш заявив приборкувачеві бліх, що ніяк не розуміє, чому той вважає себе пропащим без цих штук з

блохами: адже він давно здобув собі тверде становище тим, що винайшов нічний мікроскоп і взагалі вміє, як ніхто, виготовляти скло до мікроскопів. Та приборкувач бліх сказав, що за цими штуками стоять зовсім інші речі і для нього відмовитись від них — це те саме, що відмовитись від себе самого, від свого існування.

— А де Дертє Ельвердінк? — запитав Пепуш, перебиваючи приборкувача бліх.

— Де? — верескнув приборкувач бліх і заломив руки. — Де Дертє Ельвердінк? Зникла... пішла... пішла невідомо куди. Убийте мене на місці, Пепуше, я бачу, як вас поймає гнів і лють. Убийте, та й по всьому!

— Тепер ви бачите, — мовив, насупившись, Пепуш, — тепер ви бачите, до чого довела ваша дурість, ваше нікчемне штукарство. Хто вам дав право запирати бідолашну Дертє, як рабиню, а потім виставляти її причепурену напоказ, немов якесь диво природи, аби лише принадити публіку? Навіщо ви робили насильство над її почуттям і не дозволили їй віддати мені свою руку, хоч напевне ж бачили, як широко кохаємо одне одного? Вона втекла? Ну й добре, принаймні вона тепер уже не під вашою владою, і якщо я цієї хвилини й не знаю, де її шукати, то все ж таки переконаний, що знайду її. Ось, Левенгуку, ваша перука, надягніть її і скоріться своїй долі, це найкраще, що ви можете тепер зробити.

Приборкувач бліх лівою рукою надів перуку на свою лису голову, а правою схопив Пепуша за руку.

— Пепуше, — сказав, — Пепуше, ви мій щирий приятель, бо ви єдиний на ціле місто Франкфурт знаєте, що я від тисяча сімсот двадцять п'ятого року лежу похований у старій дельфтській церкві й нікому про це не сказали, навіть коли гнівались на мене через Дертє Ельвердінк. Мені самому часом не вкладається в голову, що я справді той самий Антон ван Левенгук, якого поховали в Дельфті, та коли я оглянуся на свою працю і згадаю своє життя, то знов вірю, що так воно й є, і мені дуже приємно, що про це ніхто не плеше язиком. Тепер я сам бачу, любий Пепуше, що неправильно діяв там, де йшлося про Дертє Ельвердінк, хоч і зовсім не в такому розумінні, як вам здається. Бо я таки не дарма називав ваше залицання порожньою, дурною химерою, але дарма не був з вами цілком щирий і не розповів вам, хто ж така насправді Дертє Ельвердінк. Тоді б ви самі переконалися, як добре я робив, намагаючись вибити вам з голови ваші бажання, бо якби вони здійснилися, то ви б

неминуче загинули. Пепуше! Сядьте біля мене й вислухайте дивовижну розповідь!

— Ну що ж, можу вислухати, — відповів Пепуш, єхидно поглянувши на приборкувача бліх, і сів навпроти нього в м'яке крісло.

— Оскільки ви, — почав приборкувач бліх, — оскільки ви, любий друже, добре знаєте історію, то вам, безперечно, відомо, що король Секакіс багато років перебував у близьких стосунках з королевою квіток і плодом того кохання була вродлива, чарівна принцеса Гамагея. Менше відомо, як принцеса Гамагея попала до Фамагусті, — навіть я не можу цього сказати. Багато хто запевняє, і не без підстав, що принцеса ховалася у Фамагусті від огидного принца п'явок, запеклого ворога королеви квіток.

Ну, та не про це мова! Вже у Фамагусті одного разу сталося так, що принцеса, гуляючи надвечір, коли трохи похолоднішало, зайшла в гарний, густий кипарисовий гайок. Зачарована лагідним шепотом вечірнього вітерця, дзюрчанням струмка, мелодійним щебетом пташок, принцеса лягла на м'який, пахучий мох і невдовзі міцно заснула. Та саме *той* ворог, від якого вона хотіла втекти, огидний принц п'явок, тієї хвилини висунув голову з болота, побачив красуню принцесу і закохався в неї так, що не міг не поцілувати її. Він тихо підповз до неї і почав цілувати її за лівим вухом. А ви добре знаєте, друже мій Пепуше, що даму, яку почне цілувати принц п'явок, чекає смерть, бо він найогидніший у світі кровопивець. Так сталося й тут: принц п'явок доти цілував бідолашну принцесу, доки з її тіла не вилетів останній подих життя. Тоді він, пересичений і сп'янілий, повалився на мох, і служникам, що швидко виповзли з мулу, довелося тягти його додому. Дарма корінь мандрагори пробився з землі й припав до рани, яку націлував принцесі підступний принц п'явок, дарма на жалібний поклик кореня всі квітки підвели свої голови й приєдналися до його невітшного голосіння! Сталося так, що саме тією дорогою проходив геній Тетель; його також глибоко зворушила вродда Гамагеї і її нещаслива смерть. Він узяв принцесу на руки й пригорнув до грудей, намагаючись вдихнути в неї життя, але вона не прокидалася зі смертельного сну. Тоді геній Тетель побачив огидного принца п'явок, якого (такий він був важкий і п'яний) служники ніяк не могли затягти до палацу, і, спалахнувши гнівом, сипнув на нього цілу пригорщ солі. Бридкий ворог миттю виригнув із себе всю пурпурову вологу, яку він виссав із принцеси Гамагеї, почав

корчитись і ганебно здох. А всі квітки, що стояли навколо, вмочили свої пелюстки в ту вологу, забарвивши їх на вічну пам'ять про замордовану принцесу в такий чудовий червоний колір, що жодний художник на світі не міг би такого створити. Ви знаєте, Пепуше, що найкращі темно-червоні гвоздики, амариліси й левкої походять саме з того кипарисового гайка, де принц зацілував до смерті прегарну Гамагею. Геній Тетель хотів уже йти, бо до вечора мав ще залагодити багато справ у Самарканді, але ще раз глянув на принцесу і спинився, зачарований і охоплений найщирішим жалем. Тоді раптом йому сяйнула якась думка. Замість йти далі, він узяв принцесу на руки і знявся з нею високо в повітря.

У той самий час двоє мудреців, одним з яких, не буду приховувати, був я, спостерігали з галереї одної високої вежі рух зірок. Нараз вони побачили вгорі над собою генія Тетеля з принцесою Гамагеєю, і тієї самої миті одному з них спало на думку... а втім, це до справи не стосується! Обидва маги впізнали генія Тетеля, але не впізнали принцеси. Вони почали думати і так і сяк, що б могло означати це явище, але так і не знайшли певного чи хоча б імовірного пояснення. Та скоро після того звістка про нещасну долю принцеси Гамагеї поширилась по всій Фамагусті, і тоді й магам стало ясно, що означала поява генія Тетеля з дівчиною в руках.

Обидва вони висловили здогад, що геній Тетель, напевне, знайшов якийсь спосіб вернути життя принцесі, і вирішили розпитати про це в Самарканді, куди, за їхніми спостереженнями, він, мабуть, полетів. Проте в Самарканді ніхто нічогоісінько не знав про принцесу.

Минуло багато років, маги посварилися, що між ученими буває тим частіше, чим вони вченіші, і тільки про свої найважливіші відкриття повідомляли один одного за давньою звичкою. Ви, гадаю, не забули, Пепуше, що один із тих магів — я сам. Отже, мене неабияк здивував лист мого колеги, в якому були найдивовижніші і разом найприємніші повідомлення про долю принцеси Гамагеї. Справи були ось які: мій колега дістав від одного свого приятеля, вченого із Самарканда, кілька прегарних, розкішних тюльпанів, та ще й таких свіжих, наче вони були щойно зрізані. Тюльпани були йому потрібні головним чином для дослідження під мікроскопом їхніх внутрішніх частин, а особливо пилку. Тому він розрізав один гарний жовто-ліловий тюльпан і побачив усередині чашечки малесеньке зернятко, не таке, як у тюльпанів, і те зернятко його якось особливо за-

цікавило. Та як же він здивувався, коли, націливши на нього збільшувальне скло, чітко побачив, що зернятко було не що інше, як принцеса Гамагея: лежачи в пилку тюльпанової чашечки, вона, здавалося, спокійно, солодко спала.

Хоч яка далека відстань відділяла мене від мого колеги, я все-таки миттю зібрався в дорогу і поспішив до нього. Тим часом він припинив усі свої операції над квіткою, щоб я мав задоволення побачити все в первісному вигляді, а може, й тому, що боявся щось зіпсувати, працюючи на свою відповідальність. Я швидко переконався, що спостереження мого колеги були цілком правильні, і, так само як і він, твердо повірив, що має бути якийсь спосіб збудити принцесу і вернути їй колишній вигляд. Високий дух, який жив у нас, скоро допоміг нам знайти такий спосіб. Оскільки ви, друже мій Пепуше, дуже мало розумієтесь на нашому мистецтві, властиво, зовсім на ньому не розумієтесь, то було б цілком зайвим описувати вам різноманітні операції, до яких ми вдавалися, щоб досягти своєї мети. Досить вам сказати, що ми вправно застосовували різні скельця, які здебільшого готував я сам, і з їхньою допомогою нам пощастило не тільки вийняти принцесу цілою-цілісінькою з пилку, а й так керувати її ростом, що невдовзі вона досягла своєї звичайної величини. Тепер їй бракувало ще основного — життя, і чи ми зможемо його вернути, залежало від останньої і найважчої операції. Ми відтворили її образ за допомогою чудового сонячного мікроскопа Куффа і спритно відділили той образ від білої стіни, нічим йому не пошкодивши. Як тільки він вільно поплав у повітрі, то зразу ж як блискавка вдарив у скло, що розлетілося в друзки. Принцеса ж стояла перед нами жива й здорова. З грудей у нас вихопився радісний крик, але тим більше ми вжахнулися, коли помітили, що кровообіг спинився саме там, куди її поцілував принц п'явок. Вона вже мало не зомліла, коли ми помітили, що якраз на тому місці, за лівим вухом, у неї з'явилась маленька чорна цятка і миттю зникла. Кровообіг зразу ж поновився, принцеса знов побадьорішала, і наша справа скінчилася щасливо.

Обидва ми, я і мій колега, дуже добре розуміли, який та принцеса неоціненний скарб, і тому кожен з нас намагався присвоїти її собі, вважаючи, що має на неї більше право. Мій колега посилався на те, що тюльпан, у чашечці якого знайдено принцесу, був його власністю і що він перший зробив відкриття, про яке мене повідомив, отже, мене слід вважати тільки за помічника, який не може вимагати у винагороду за свою допомогу в праці самий наслідок праці.

Я ж, навпаки, стояв на тому, що остання, найважча операція, яка вернула принцесі життя, була моїм винаходом, а мій колега тільки допомагав мені виконувати її, а тому, якби він навіть міг претендувати на ембріон у квітковому пилку, жива істота належала мені. Ми сперечалися не одну годину, аж поки нарешті, охрипнувши від крику, дійшли згоди. Колега відступив мені принцесу, а я йому дав за те одне дуже важливе, таємниче скло. Саме через те скло ми й стали тепер непримиренними ворогами. Мій колега запевняє, що я обдурив його, приховавши те скло, але це підла, безсоромна брехня, бо хоч я справді знаю, що скло пропало, коли я вручав його колезі, але можу присягнутися честю й сумлінням, що не хотів цього і ніяк не збагну, де воно могло дітися. Бо те скло, властиво, не таке вже й маленьке, ну десь тільки разів у вісім менше за порошину. Бачите, друже мій Пепуше, тепер я звірив вам усю свою таємницю, тепер ви знаєте, що Дертъє Ельвердінк — це й є принцеса Гамагея, якій повернуто життя, і розумієте, що простому юнакові, як оце ви, такий високий містичний зв'язок не...

— Стривайте, — перебив Георг Пепуш приборкувача бліх з сатанинською усмішкою, — стривайте, на довір'я треба відповідати довір'ям, а тому я теж признаюся вам, що все почуте тут від вас я знав багато раніше і багато краще, ніж ви. Не надивуюсь я на вашу обмеженість і на вашу дурну самовпевненість! То визнайте ж те, що ви давно мали б знати, якби ваша наука не так мілко плавала в усьому, крім, хіба, шліфування скла, визнайте ж, що сам я — будяк Цегеріт, який стояв там, де принцеса Гамагея поклала голову, і про якого ви вирішили за краще зовсім промовчати.

— Пепуше, — вигукнув приборкувач бліх, — чи ви здуріли? Будяк Цегеріт цвіте в далекій Індії, в тій чудесній, оточеній високими горами долині, де часом збираються наймудріші маги світу. Архіваріус Ліндгорст може вам розповісти про це найдокладніше. І ви мене хочете запевнити, що ви — будяк Цегеріт? Та я ж бачив вас у цьому місті, коли ви ще в оксамитовій курточці бігали до школи, а потім знав в Іені студентом, схудлим і пожовклим від науки й голоду! Ні, розкажіть свої байки комусь іншому, тільки не мені!

— Ну й мудрець із вас, — засміявся Пепуш, — ну й мудрець із вас, Левенгуку! Що ж, думайте про мою особу що завгодно, але невже ви будете такі нерозумні й заперечуватимете, що будяк Цегеріт тієї ж миті, коли до нього долинув солодкий подих Гамагеї, розцвів палким коханням і жагою, а коли він торкнувся скроні чарівної принцеси, то й вона

покохала його в солодкому сні. Надто пізно помітив будяк принца п'явок, а то б він миттю заколов його своїми колючками. Та все-таки йому вдалося б вернути життя принцесі з допомогою кореня мандрагори, якби не той незугарний геній Тетель і його незграбні спроби врятувати її. Це правда, що Тетель спересердя засунув руку в солянку, яку він, мандруючи, завжди носить із собою на поясі, як Пантагрюель діжку з прянощами, і сипнув на принца п'явок добру пригорщ солі, але брехня брехнею, що він його цим убив. Уся сіль попала в болото, жодна дрібка не влучила в принца п'явок, якого вбив будяк Цегеріт своїми колючками, тим самим помстившись за смерть принцеси і прирікши на смерть себе самого. Тільки геній Тетель, що втрутився в справи, які його зовсім не стосувалися, винен, що принцесі довелося так довго спати сном квіток; будяк Цегеріт прокинувся багато раніше. Бо їхня смерть була тільки мертвим сном квіток, з якого вони могли вернутися до життя, хоч і в іншій поставі. І ви перевершуєте міру своїх грубих помилок, коли вважаєте, що принцеса Гамагея була точнісінько така, як тепер Дертє Ельвердінк, і що це ви їй вернули життя. З вами, шановний Левенгуку, сталося те саме, що з незугарним служником у справді цікавій історії про три апельсини; він звільнив із тих апельсинів двох дівчат, не подумавши заздалегідь, чим же вони будуть житися, і вони померли болісною смертю в нього на очах. Ні, не ви, а той, хто втік від вас і чию втрату ви так тяжко відчуваєте і оплакуєте, докінчив справу, яку ви так незграбно почали.

— О, — нестямно вигукнув приборкувач бліх, — о, так я й передчував! Але ви, Пепуше, ви, той, кому я зробив стільки добра, виявились моїм найгіршим ворогом, тепер я добре бачу. Замість того, щоб дати мені якусь раду, замість того, щоб допомогти мені в моєму горі, ви пригощаєте мене якимись несусвітніми дурницями.

— Хай ці дурниці впадуть на вашу голову! — вигукнув Пепуш, розлючений до краю. — Ви ще каятиметесь, що такого наробили, та буде вже пізно, самозакоханий шарлатане! Я йду шукати Дертє Ельвердінк. А щоб ви більше не морочили голови чесним людям...

І Пепуш схопився за гвинт, від якого рухався весь механізм мікроскопа.

— Убийте зразу й мене! — крикнув приборкувач бліх, але тієї миті все затріщало, і він непритомний звалився додолу...

— І чому так виходить, — промовив сам до себе Георг Пепуш, вийшовши на вулицю, — чому так виходить, що

людина, яка має гарну теплу кімнату і м'яку постіль, не сидить удома, а серед ночі у скажену бурю й дощ гасає по місту? Тому що вона забула ключа від дому і що її жене на вулицю любов і безглузде бажання, — так довелося йому відповісти самому собі.

І справді, вся його витівка здавалася йому тепер безглуздою. Він пригадав ту мить, коли вперше побачив Дертє Ельвердінк.

Кілька років тому приборкувач бліх показував свої штуки в Берліні і мав неабиякий успіх, поки вони були новою. Та скоро глядачам набридли вчені й муштровані блохи, а кравецький, кушнірський, сідлярський і зброярський обладунок для маленьких солдатів перестав здаватися таким дивовижним, хоч раніше всі ці вироби вважали неймовірними, навіть чарівними, і приборкувача бліх начебто зовсім забули. Але невдовзі пішла чутка, нібито якась небога приборкувача, що досі ніколи не показувалась глядачам, тепер щоразу з'являється на виставах. А та небога така гарна й мила дівчина, та ще й так чудово вбрана, що годі й сказати. Жвава юрба модних молодиків, що, мов добрі концертмейстери, завдають тон усьому товариству, ринули на вистави приборкувача бліх, а оскільки для цієї юрби існують лише крайнощі, то про небогу приборкувача бліх розійшлася слава, що то небачене диво. Скоро відвідини приборкувача бліх стали ознакою доброго тону, той, хто не бачив його небоги, не міг узяти участі в розмові, а приборкувачеві бліх цього було й треба. От тільки жоден відвідувач не хотів змиритися з ім'ям «Дертє», а що якраз тоді божиста Бетман у ролі королеви Голконди показувала всю ту високу грацію, чудесну вроду й лагідну ніжність, яка лише може бути властива слабкій статі, і здавалася ідеалом тієї невимовної краси, що здатна зачарувати геть усіх, то й голландку назвали «Аліною».

На той час, коли до Берліна прибув Георг Пепуш, там тільки й мови було що про незвичайну вроду Левенгукової небоги. Так само й за столом готелю, в якому зупинився Пепуш, майже ні про що інше не говорилося, лише про маленьке, ясне диво, що захопило всіх чоловіків, і молодих, і старих, і навіть жінок. На Пепуша насили, щоб він зразу ж пішов подивитися на прекрасну голландку, якщо хоче також жити тим, що тепер найбільше хвилює Берлін. Пепуш був вразливий, меланхолійної вдачі: в кожній насолоді він надто відчував гіркий присмак, що, напевне, походив із того чорного стигійського струмочка, який тече через усе наше

життя, і це робило його похмурим, замкнутим у собі, часом навіть несправедливим до всього, що його оточувало. Тому неважко собі уявити, що Пепуш не дуже любив бігати за гарненькими дівчатами, але все-таки пішов до приборкувача бліх, не так задля самого небаченого дива, як для того, щоб знайти підтвердження своїй упередженій думці, що й тут, як дуже часто буває в житті, людей засліпила якась дивна мана. Він дійшов висновку, що голландка досить гарна і приємна дівчина, але, дивлячись на неї, не міг утриматись від самовдоволеної усмішки: мовляв, он який він здогадливий, наперед знав, що від цієї вроди голова могла піти обертом лише в тих, у кого вона від природи не дуже міцно трималася на в'язах.

Красуня трималася легко й невимушено, що свідчило про її найшляхетніше світське виховання, і чудово володіла собою; ця мила дівчинка вміла приваблювати до себе й разом тримати в межах делікатних манер юрбу залицяльників, що насадили на неї з усіх боків: з чарівною кокетливістю вона довірливо простягала кінчик пальця, але відбирала в них відвагу схопити його.

Пепуша в Берліні ще не знали, тому ніхто не звертав на нього уваги, і він міг досхочу надивитися на красуню. Але, чим довше він вдивлявся у миле личко голландки, тим дужче прокидалася на самісінькому дні його душі глуха згадка про те, що він уже десь бачив її, тільки в зовсім іншому оточенні, інакше одягненою, та й у нього самого був тоді зовсім інший вигляд. Дарма він натужував свою пам'ять, намагаючись якось прояснити той спогад, а проте ще більше переконувався, що десь уже бачив маленьку красуню. Кров ударила йому в обличчя, коли нарешті хтось тихо штовхнув його в бік і прошепотів на вухо:

— Що, пане філософ, і вас влучила блискавка?

Це був його сусід по обідньому столу в готелі, якому він заявив був, що вважає цей повсюдний екстаз за дивне божевілля, яке так само швидко мине, як і виникло.

Аж тепер Пепуш помітив, що, поки він не зводив очей з маленької голландки, зала спорожніла і з неї вийшли останні гості. Голландка теж начебто аж тепер звернула на нього увагу і граційно, привітно вклонилась йому.

Думка про голландку не давала Пепушеві спокою; цілу ніч він промучився, силкуючись напасти на слід того спогаду, але все дарма. Тільки маючи перед очима красуню, можна натрапити на той слід — до такої справедливої думки нарешті дійшов він і другого ж таки дня подався до прибор-

кувача бліх, а потім те саме робив кожного наступного: по дві-три години дивився на прекрасну Дерт'є Ельвердінк.

Якщо чоловік не може позбутися думки про гарну жінку, що так чи інакше привернула до себе його увагу, то він уже ступив перший крок до кохання. Так і Пепуш, коли він думав, що тільки дошукується сліду якогось таємного спогаду, був уже по вуха закоханий у чарівну голландку.

Кого вже тепер цікавили блохи? Голландка отримала над ними блискучу перемогу, всіх ваблячи до себе. Приборкувач бліх сам відчув, що тепер він із своїми блохами опинився в досить дурному становищі, тому сховав своє військо до слушного часу й дуже спритно надав своїм виставам іншого вигляду, доручивши головну роль у них прекрасній небозі.

Йому сяйнула щаслива думка влаштувати в себе вечірні бесіди, на які він продавав за досить високу ціну абонемент і на яких спершу показував декілька цікавих оптичних штук, а потім доручав розважати товариство своїй небозі. Красуня повною мірою виявляла свої блискучі світські таланти, а кожну, навіть найменшу перерву в розмові використовувала на те, щоб знов підняти настрій товариства своїм співом, сама собі акомпануючи на гітарі. Голос у неї був не сильний, манера не бездоганна, часто навіть неправильна, але ніжний тон, прозорість і чистота співу цілком відповідали всій її милій істоті, а ще як з-під чорних шовкових вій слухачам саяв її млосний погляд, немов вологий місячний промінь, не в одного стискалися груди і навіть найупертіші педанти переставали бурчати.

Пепуш під час таких вечірніх бесід завзято продовжував свої досліди, тобто дві години дивився на голландку, а тоді разом з усіма відвідувачами покидав залу.

Одного разу, стоячи ближче до голландки, ніж звичайно, він виразно почув, як вона спитала якогось юнака:

— Скажіть, що то за мара, яка щовечора годинами дивиться на мене, а тоді нечутно зникає?

Пепуш відчув себе глибоко ображеним і так лютував та казався в своїй кімнаті, що ніхто з приятелів не впізнав би його, якби побачив у тій нестямі. Він урочисто присягався, що ніколи більше й не гляне на лиху голландку, але це не завадило йому другого ж таки дня о звичайній годині опинитись у Левенгука й дивитись на чарівну Дерт'є ще пильніше, якщо це було можливо. Правда, вже на сходах він дуже злякався, усвідомивши, що підіймається саме цими сходами, і, не довго думаючи, поклав собі принаймні триматися якнайдалі від цієї спокусливої істоти. Він справді

так і зробив: забився в самий куток зали, проте опустити погляд йому ніяк не вдалося, і, як уже сказано, він ще пильніше, ніж звичайно, дивився голландці у вічі.

Він сам не знав, як так вийшло, що Дертє Ельвердінк раптом опинилася в кутку поряд з ним.

Вона озвалася милим голоском, що забринів, як чудесна мелодія:

— Не пригадую, добродію, щоб я вас уже десь бачила до Берліна, а проте в рисах вашого обличчя, у всій вашій постаті я бачу стільки знайомого. Так, мені здається, наче колись дуже давно ми були близькими приятелями, але в якійсь дуже далекій країні й за якихось особливих, дивних обставин. Прошу вас, добродію, скажіть мені, чи це правда, і якщо мене не заводить в оману якась випадкова схожість, то поновімо ті дружні зв'язки, що, мов чудовий сон, мріють у моїх тьмяних спогадах.

Дуже дивне почуття охопило пана Георга Пепуша від цих ласкавих слів чарівної голландки. Груди йому здавило, голова запалала, все тіло затремтіло, наче в лихоманці. Якщо це й означало тільки те, що пан Пепуш був закоханий у голландку по самі вуха, то все-таки була й ще одна причина величезного збентеження, що відібрало йому мову, та майже й глузд. Як тільки Дертє Ельвердінк сказала, що їй здається, начебто вони вже були знайомі багато років тому, в його душі, ніби в чарівному ліхтарі, раптом постала інша картина, і він побачив далеке минуле, що було задовго перед тим, як він уперше покуштував материнського молока, і в тому минулому він почував себе так само вільно, як і Дертє Ельвердінк. Одне слово, тієї миті в голові в нього, як блискавка, спалахнув спогад, який уже потім думка обернула в ясний, чіткий образ, а саме: спогад про те, що Дертє Ельвердінк була принцесою Гамагеєю, дочкою короля Секакіса, яку він кохав ще в ті далекі часи, коли був будяком Цегерітом. Добре, що Пепуш не дуже розповідав про цей спогад іншим людям, а то, може, вони вирішили б, що він схибнувся, і заперли б його до божевільні, хоч настирлива ідея схибнутого часто може бути не чим іншим, як іронією буття, яке передувало теперішньому.

— Але ж, боже мій, ви наче зацікавили, добродію! — озвалася маленька голландка і торкнулася пальчиком до Георгових грудей.

Та з кінчика її пальця електричний струм ударив у саме серце Георга і вивів його з заціпеніння. Він у захваті схопив руку маленької голландки й почав покривати її гарячими

поцілунками, вигукуючи: «Небесне, божисте створіння» — і так далі. Ласкавий читач, мабуть, і сам може додумати, що ще вигукував пан Георг Пепуш тієї хвилини.

Досить сказати, що маленька голландка вислухала любовне освідчення пана Пепуша так прихильно, як тільки він міг собі побажати, і що та фатальна хвилина в кутку Левенгукової зали породила взаємне кохання, яке спершу піднесло нашого доброго Георга Пепуша до небес, а потім, задля різноманітності, вкинуло в пекло. Річ у тім, що Пепуш, як ми вже сказали, був меланхолійної вдачі, та ще й буркотливий і підозріливий, а поведінка Дерт'є не раз давала йому привід до дрібних ревнощів. Але саме ці ревнощі й підбивали хитру Дерт'є вигадувати бідолашному Георгові Пепушу все нові, вишукані тортури. Та все можна крутити, але не перекручувати, так і в Пепуша давно стримуваний гнів нарешті вирвався назовні. Якось він почав розповідати їй про ті чудові часи, коли, будучи будяком Цегерітом, він так щиро кохав чарівну голландку, тоді дочку короля Секакіса, і з усім запалом закоханого заявив, що вже тодішній їхній зв'язок, його боротьба с принцом п'явок дає йому незаперечне право на її руку. Дерт'є Ельвердінк запевнила, що й вона дуже добре пам'ятає ті часи, ті їхні стосунки і що згадка про них уперше зринула в її душі тоді, коли Пепуш глянув на неї поглядом будяка. Маленька голландка так мило, так захоплено говорила про всі ці дивовижні речі, про своє гаряче почуття до будяка Цегеріта, якому судилось навчатися в Ієні, а потім знов знайти принцесу Гамагею в Берліні, що панові Георгу Пепушеві здавалося, ніби він перебуває на вершині блаженства. Молода пара стояла біля вікна, і маленька голландка не боронила закоханому Пепушеві обіймати її за стан. Так вони стояли в цій інтимній позі й ніжно леbedили одне до одного, бо їхня мрійлива розмова про дива у Фамагусті перейшла в ніжне лебедіння. Тієї хвилини повз вікна проходив дуже вродливий офіцер гусарського полку в новісінькій формі і надзвичайно привітно вклонився маленькій голландці, яку знав з вечірніх бесід. Дерт'є стояла, примруживши очі й відвернувши від вікна голівку; здавалося б, вона аж ніяк не могла помітити офіцера, але ж які могутні чари нової блискучої форми! А може, маленьку голландку схвилював багатозначний брязкіт шаблі об бруківку, принаймні вона широко розплющила очі, випручалася з Георгових обіймів, відчинила вікно, послала рукою поцілунком офіцерові й провела його очима аж до рогу.

— Гамагее! — нестямно вигукнув будяк Цегеріт. — Що ж це таке, Гамагее? Чи ти глузуєш з мене? Де ж та вірність, у якій ти присягалася своєму будякові?

Маленька голландка обернулась до нього на каблуках і дзвінко зареготала:

— Та годі вам, годі, Георге! Якщо я дочка вельможного старого короля Секакіса, якщо ви будяк Цегеріт, то й цей чудесний офіцер не хто інший, як геній Тетель, що, правду сказати, подобається мені куди більше, ніж жалюгідний колючий будяк.

Сказавши це, голландка вискочила за двері, а Георга Пепуша, як легко собі уявити, охопили така лють і розпач, що він стрімголов збіг униз сходами, наче за ним гналася тисяча чортів. Доля хотіла, щоб на вулиці Георг зустрів одного свого приятеля, який у поштовій кареті виїздив в міста.

— Стривайте, я їду з вами! — вигукнув будяк Цегеріт, гайнув додому, одяг плаща, засунув у кишеню гаманця з грошима, віддав господині ключа від кімнати, сів у карету й поїхав зі своїм приятелем.

Незважаючи на цю прикру розлуку, кохання до чарівної голландки нітрохи не пригасло в грудях Георга, і так само він не міг відмовитись від справедливих, на його думку, претензій на руку й серце Гамагеї, що їх він заявив як принц Цегеріт. Тому він відновив ті претензії, коли через кілька років зустрівся з Левенгуком у Гаазі, а як завзято він їх відстоював у Франкфурті, ласкавий читач уже знає.

Сумний і невтішний бігав пан Георг Пепуш вулицями, коли це раптом увагу його привернуло миготливе, незвичайно яскраве світло, що пробивалося крізь шпарку у віконниці на нижньому поверсі великого будинку. Він подумав, що в кімнаті пожежа, тому вискочив на підвіконня і вхопився за ґрати, щоб заглянути всередину. Те, що він побачив там, здивувало його безмежно.

У каміні навпроти вікна палахкотіло веселе яскраве полум'я, а перед каміном у широкому дідівському кріслі сиділа чи, вірніше, лежала, вичепурена, як ангел, маленька голландка. Вона, мабуть, дрімала, а тим часом старий висхлий чоловік в окулярах на носі стояв навколішки перед вогнем і заглядав у горщик, в якому, видно, варився якийсь напій. Пепуш хотів підлізти вище, щоб краще на них роздивитися, коли раптом відчув, що хтось схопив його за ноги й шосили тягне вниз. Грубий голос вигукнув:

— Іч, який спритний! Он куди йому забаглося! А в буцегарню не хочеш? Ану зляз!

Це був нічний сторож, що побачив, як Георг ліз на вікно, і подумав, що то не хто інший, як грабіжник. Незважаючи ні на які протести пана Георга Пепуша, сторож разом з патрулем, що тим часом прибіг йому на допомогу, повів невдатного коханця з собою, і таким чином його нічна мандрівка скінчилася у вартівні.

ПРИГОДА ТРЕТЯ

Поява маленького чудовиська.

Подальші відомості про долю принцеси Гамагеї.

Незвичайна дружня угода, яку вкладає пан Перегрінус Тис, і пояснення, хто такий старий добродій, що наймає помешкання в його домі.

Дивовижна дія одного

досить маленького мікроскопічного скла.

Несподіваний арешт героя цієї повісті

Той, кому випало ввечері пережити те, що пережив пан Перегрінус Тис, і хто лягав спати в такому настрої, як він, не зможе добре заснути. Пан Перегрінус неспокійно крутився на своїй постелі, а як тільки починав дрімати, то знов відчував у своїх обіймах маленьку милу істоту, а на устах — гарячі поцілунки. Він схоплювався й сідав у постелі, але й тоді ще йому вчувався солодкий голос Аліни. Охоплений палкою жагою, він і хотів би, щоб вона не зникала, і разом боявся, що вона зараз увійде й обплутає його міцною сіткою, яку вже годі буде розірвати. Ця боротьба протилежних почуттів стискала йому груди і водночас сповнювала їх солодкою тривогою, якої він ще ніколи не відчував.

— Не спіть, Перегрінусе, не спіть, шляхетна людино, мені треба негайно поговорити з вами! — прошепотів хтось біля самого Перегрінуса. І знов: — Не спіть! Не спіть!

Нарешті Перегрінус розплющив очі, які досі тримав ступленими тільки для того, щоб чіткіше бачити прекрасну Аліну. У тьмяному світлі нічної лампи він побачив маленьке, заледве з п'ядь завдовжки чудовисько, що сиділо на його білому покривалі. Першої миті він перелякався, але потім сміливо простягнув до нього руку, щоб пересвідчитись, чи не обманює його уява. Та маленьке чудовисько зразу ж зникло, наче й не сиділо там.

Якщо можна було легко обійтися без докладного опису зовнішності Аліни, Дертє Ельвердінк чи принцеси Гамагеї, — бо ласкавий читач давно вже знає, що це одна й та

сама особа, то тільки здається, наче їх три, — то маленьке чудовисько, яке сиділо на покривалі й трохи налякало пана Перегрінуса, треба, навпаки, змалювати якнайдокладніше.

Як ми вже згадували, те створіння було заледве з п'ядь завдовжки, на пташиній голові світилося двоє круглих блискучих очей, з гороб'ячого дзьоба виглядало ще щось довге й гостре, ніби тоненька рапіра, а над самим дзьобом із лоба стирчали два роги. Шия, також схожа на пташину, починалася зразу під головою, але потім ставала дедалі товща й непомітно переходила в безформне тіло, що трохи скидалося на горіх і було вкрите темно-брунатною лускою, як у армаділа. Та найдивовижніша й найчудніша була форма рук і ніг. Руки мали по два суглоби і починалися від щік біля самого дзьоба. Зразу ж під ними була пара ніг, а далі ще одна, всі на два суглоби, як і руки. Остання пара ніг, видно, мала особливе значення для дивної істоти, бо, крім того, що ті ноги здавались явно довшими й дужчими за передні, вони ще й були взуті в золоті чобітки з діамантовими острогами.

Як уже було сказано, маленьке чудовисько миттю зникло, наче його й не було, тільки-но Перегрінус простяг до нього руку, і він би напевне подумав, що то йому, схвилюваному, привиділося й причулося, якби зразу ж десь у нього в ногах не почувся тихий голос:

— Боже мій, Перегрінусе Тисе, невже я помилився в вас? Вчора ви повелися зі мною так благородно, а тепер, коли я хочу довести вам свою вдячність, ви хапаєте мене рукою вбивці. Але, може, вам не сподобалась моя зовнішність і я зробив помилку, показавшись вам у збільшеному вигляді, щоб ви мене помітили, — а це було для мене не так легко, як вам, мабуть, здається. Я ж бо й далі сиджу на вашому покривалі, а ви мене зовсім не бачите. Не ображайтесь, Перегрінусе, але ваші зорові нерви справді трохи загрубі для моєї тонкої талії. Та тільки пообіцяйте, що мені біля вас ніщо не загрожує, що ви мені не зробите ніякого лиха, і я підсунуся до вас ближче й розповім дещо таке, що вам зовсім не вадить почути.

— Скажіть мені, — відповів голосові Перегрінус Тис, — скажіть мені найперше, хто ви такий, мій добрий невідомий друже, а решта все владається. А тим часом можу вас наперед запевнити, що ніщо лихе не властиве моїй натурі і я й надалі буду поводитися з вами шляхетно, хоч ніяк не збагну, яким чином я вже зумів довести вам свою шляхетність.

— Ви шляхетна людина, — повів далі голос, трохи відкашлявшись, — ви шляхетна людина, пане Перегрінусе,

ще раз кажу це з задоволенням, але ви не дуже глибоко опанували науку і взагалі не маєте великого досвіду, а то впізнали б мене з першого погляду. Я міг би трохи похвалитися, міг би сказати, що я один із могутніх королів і маю багато-багато мільйонів підданців. Проте з природженої скромності, а також тому, що слово «король», врешті, не зовсім тут пасує, утримаюсь від цього. Бо в народі, на чолі якого я маю честь стояти, панує республіканський лад. Володаря заступає сенат, який, щоб легше було рахувати голоси, може складатися щонайбільше з сорока п'яти тисяч дев'яност дев'яноста дев'яти членів, а той, хто стоїть на чолі цього сенату, зветься «майстром», бо він повинен досягти майстерності в усіх галузях життя. Тепер відкрию вам без зайвих балачок, що я, той, хто оце розмовляє з вами і кого ви не помічаєте, — не хто інший, як сам майстер Блоха. Я не маю ніякісінького сумніву в тому, що ви знайомі з моїм народом, бо ж вам, напевне, вже не раз випадало, шановний пане, відживляти й зміцнювати своєю кров'ю того чи іншого з моїх одноплемінців. Тому вам принаймні має бути відомо, що моєму народові притаманне майже непереборне волелюбство і що складається він, властиво, з самих легковажних стрибунів, які воліють не мати солідного становища, аби тільки без кінця вистрибувати. Самі розумієте, пане Перегрінусе, якого треба хисту, щоб керувати таким народом, і вже через саме це ви повинні відчувати до мене належну пошану. Правда ж, ви відчуваєте до мене пошану? Підтвердьте це, пане Перегрінусе, перше ніж я поведу мову далі.

Якусь хвилину панові Перегрінусу здавалося, що в голові в нього крутиться величезне млинове колесо, яке рухають бурхливі хвилі. Та потім він трохи заспокоївся, подумавши, що поява незнайомої дами в палітурника Леммергірта була такою самою дивовижею, як і те, що відбувається тепер, і, може, ця подія — якраз і є продовженням тієї чудесної історії, в яку його вплутали.

Пан Перегрінус заявив майстрові Блосі, що він уже тепер сповнений до нього надзвичайної пошани за його рідкісний хист і з тим більшим нетерпінням чекає продовження його розповіді, що голос у нього звучить дуже приємно, а особлива ніжність мови свідчить про дуже делікатну, тендітну будову тіла.

— Дуже дякую, — повів далі майстер Блоха, — дуже дякую, любий пане Тисе, за ваше добре ставлення і сподіваюсь незабаром довести вам, що ви в мені не помилилися. Щоб ви зрозуміли, добродію, яку ви мені зробили послугу,

треба розповісти вам мою повну біографію. Отже, слухайте! Мій батько був славетний... Але годі! Мені оце якраз спало на думку, що в читачів і слухачів куди менше стало чудесного хисту терпіння і що докладні життєписи, які завжди мали найбільший попит, тепер тільки відлякують. Тому я не вдаватимусь у подробиці, а лише побіжно й епізодично торкнуся тих подій, які найперше спричинилися до мого перебування у вас. Уже через саме те, що я справді майстер Блоха, ви, дорогий пане Перегрінусе, повинні визнати мою величезну ерудицію і багатющий досвід у всіх галузях життя. Та жодним своїм мірилом ви не зможете виміряти глибину моєї вченості, бо вам невідомий дивовижний світ, у якому я живу зі своїм народом. Як би ви здивувалися, коли б вашому розумові і вашим почуттям відкрився цей світ! Він здався б вам найчудеснішим, найнезбагненнішим чарівним царством. Саме тому ви й не повинні дивуватися, коли все, що походить з того світу, уявлятиметься вам химерною казкою, вигаданою знічев'я. Але хай вас це не збиває з пантелику, вірте моїм словам. Бачите, мій народ з багатьох поглядів далеко випередив вас — скажімо, він краще розуміє таємниці природи, переважає вас силою і спритністю, як духовною, так і фізичною. Проте й нас долають пристрасті, і часто вони стають для нас, так само як і для вас, причиною всілякого лиха, ба навіть цілковитої загибелі. Так сталося й зі мною. Мій народ любив мене, навіть обожнявав, а звання майстра могло б мене вивести на найвищу вершину щастя, якби мене не засліпила злощасна пристрасть до однієї особи, що цілком запанувала над моїми почуттями, але ніколи не змогла б стати моєю дружиною. Кожному родові взагалі закидають особливу любов до прекрасної статі. Та якщо навіть цей закид обґрунтований, то, з другого боку, кожному відомо... Але годі про це! Одне слово, я побачив дочку короля Секакіса, красуню Гамагею, і тієї ж миті так шалено закохався в неї, що забув і свій народ, і самого себе. Відтоді я жив тільки одним: щастям стрибати по найкращій шії та найкращих грудях і лоскотати свою милу солодкими поцілунками. Часто вона ловила мене рожевими пальчиками, та ніколи не могла піймати. І я вважав це за милі пестощі, за веселу гру щасливого кохання! Яким немудрим стає закоханий, хай то буде навіть сам майстер Блоха. Досить сказати, що на бідолашну Гамагею напав бридкий принц п'явок і зацілував її до смерті; але мені пощастило б урятувати кохану, якби в справу не втрутились один дурний хвалько та один недолугий телепень, яких ніхто не кликав. От вони все

й зіпсували. Хвалько був будяк Цегеріт, а телепень — геній Тетель. Коли геній Тетель піднявся із сонною принцесою в повітря, я міцно вчепився за брюссельське мереживо, яке вона носила на шії, і таким чином став вірним супутником принцеси Гамагеї в її подорожі непомітно для генія Тетеля. Сталося так, що ми пролітали над двома магами, які саме спостерігали з високої вежі рух зірок. І тоді один маг так влучно спрямував на мене свою підзорну трубу, що мене геть засліпило світло магічного інструмента. Голова в мене закрутилася, і хоч як я намагався втриматись, а все ж стрімголов полетів униз із страшної висоти і впав просто на носа тому магові, що дивився на нас; якби я не був такий легкий і такий спритний, був би мені кінець.

Я був надто приглушений падінням, щоб зразу ж зіскочити з магового носа й сховатися в безпечне місце, і те чудовисько, той підступний Левенгук (бо це він був тим магом) спритно схопив мене пальцями і миттю посадовив під русвурмівський універсальний мікроскоп. Хоч була ніч і Левенгукові довелося засвітити лампу, проте він був досвідчений природознавець і добрий дослідник, а тому зразу ж пізнав у мені майстра Блоху. Радий-радісінський, що щасливий випадок дав йому в руки такого визначного полоненого, він вирішив використати мене, як тільки можна, і наклав на мене, бідолашного, кайдани. Так почався мій тяжкий полон, з якого я звільнився аж учора вранці завдяки вам, пане Перегрінусе Тисе. Оволодівши мною, жажливий Левенгук дістав цілковиту владу над моїми васалами, яких він незабаром зібрав навколо себе силу-силенну і яким почав з варварською жорстокістю прищеплювати так звану культуру, що невдовзі позбавила нас останньої волі і останніх життєвих радощів. Що стосується освіти і взагалі науки й мистецтва, то Левенгук, на свій подив і досаду, дуже швидко переконався, що ми чи не вченіші за нього самого, а вища культура, яку він накидав нам, переважно полягала в тому, що ми мали кимось ставати чи принаймні за когось себе видавати. І ось це «кимось ставати» і «за когось себе видавати» потягло за собою безліч потреб, про які ми досі й гадки не мали і які тепер мусимо тяжкою працею задовольняти. Жорстокий Левенгук вирішив зробити з нас державних діячів, полководців, професорів і не знаю кого ще. Ми повинні були відповідно вбиратися, носити зброю тощо. Так з'явилися серед нас кравці, шевці, перукарі, вишивальники, гудзикарі, зброярі, лимарі, шпажники, стельмахи і безліч інших ремісників, що працювали тільки для утримання не-

потрібної, шкідливої розкоші. Найгірше було те, що Левенгук дбав лише про свою власну користь, що він показував нас людям як навчений культури народ і брав за те гроші. А крім того, казав, що ми стали культурні тільки завдяки йому, і всі хвалили його, хоч мали б хвалити тільки нас. Левенгук дуже добре знав, що, втративши мене, втратить і владу над моїм народом, і тому ще міцніше обплутував мене чарами, які прив'язували мене до нього, і дедалі тяжчий ставав мій нещасливий полон. З палкою тугою мріяв я про красуню Гамагею і все шукав способу, як би дізнатися про її долю. Але те, до чого не міг додуматись найгостріший розум, з'ясувалося саме завдяки щасливому випадку. Приятель і колега мого мага старий Сваммердам знайшов принцесу Гамагею в пилку тюльпана й повідомив про свою знахідку Левенгукові. Засобами, про які я не буду вам розповідати, дорогий пане Перегрінусе Тисе, бо ви однаково мало що зрозуміли б з моєї розповіді, Левенгукові пощастило відтворити природний вигляд принцеси і вернути їй життя. Проте наприкінці обидва премудрі панове виявилися такими самими йолопами й незграбами, як і геній Тетель та будяк Цегеріт. У своєму запалі вони забули головне, і вийшло так, що принцеса, тільки-но оживши, мало знов не впала мертвою. Лише я знав, у чому справа. Кохання до прекрасної Гамагеї спалахнуло в моїх грудях сильніше, ніж будь-коли, й додало мені нечуваної снаги; я порвав кайдани, з усієї сили стрибнув красуні на плече — і досить було один-однісінький раз легенько вкусити її в плече, як кров, що вже була спинилася, знов потекла по жилах. Вона була жива! Проте повинен вам сказати, пане Перегрінусе Тисе, що цю процедуру треба повторювати, щоб принцеса була й далі молода і вродлива, бо інакше вона за кілька місяців стане зморщеною, нікчемною бабою. Тепер ви самі розумієте, що вона ніяк не може обійтися без мене, і тільки страхом, щоб я десь не дівся, можна пояснити чорну невдячність, якою Гамагея заплатила за моє кохання. Вона негайно ж видала мене моєму мерзенному катові, Левенгукові, і той закував мене ще в міцніші кайдани, ніж досі, але на свою голову. Бо хоч як стерегли мене старий Левенгук і прекрасна Гамагея, мені все ж таки врешті пощастило вибрати годину, коли вони десь відвернулися, і вискочити зі своєї в'язниці. Мені дуже заважали тікати важкі ботфорти, які я не встиг скинути, а проте я щасливо добрався до тієї крамниці з іграшками, де ви купляли різдвяні подарунки. Та минуло небагато часу, як до крамниці, на мій переляк, ввійшла й принцеса

Гамагея. Я вже думав, що мені буде кінець. Тільки ви могли мене врятувати, шляхетний пане Перегрінусе. Я тихо сказав вам, яка на мене чекає біда, і ви були такі добрі й відкрили мені коробку. Я швиденько вскочив у неї, і ви так само швиденько забрали її з собою. Дарма шукала мене Гамагея і тільки набагато пізніше довідалась, як і куди я втік. Тількино я опинився на волі, Левенгук утратив владу над моїми людьми. Всі вони звільнились і зникли, вбравши в свою одержу, на глум тиранові, зернятка перцю, яблук і груш. Ще раз щиро вам дякую, добрий, шляхетний пане Перегрінусе, за те, що ви мені зробили таку велику ласку. Я її вмю оцінити, як ніхто. Дозвольте мені як вільній людині побути трохи у вас: ви навіть не уявляєте собі, як я можу вам знадобитися за багатьох дуже важливих обставин вашого життя. Щоправда, мені тут бути досить небезпечно, оскільки ви палко закохалися в чудесну істоту...

— Що ви кажете, — перебив Перегрінус маленького невидимого гостя, — що ви кажете, майстре, я... я закохався?

— Так воно й є, — повів далі майстер Блоха. — Уявіть собі, який я вчора був спантеличений, який переляканий, коли ви прийшли сюди з принцесою на руках, охоплені шаленою пристрастю, коли вона почала спокушати вас, показавши все своє мистецтво, яким, на жаль, вона аж надто добре володіє, і все для того, щоб ви їй видали мене! Та аж тоді я пізнав до кінця, яка у вас велика, шляхетна душа: ви були непохитні і спритно вдавали, начебто зовсім не знаєте, що я перебуваю у вас, начебто взагалі не розумієте, чого принцеса від вас хоче...

— Але ж так було, — знов перебив Перегрінус майстра Блоху, — але ж так було й насправді. Ви ставите мені, любий майстре, в заслугу те, про що я навіть гадки не мав. Я зовсім не помітив у крамниці, де купував іграшки, ані вас, ані тієї вродливої жінки, яка знайшла мене в палітурника Леммергірта і яку ви чомусь зволите називати принцесою Гамагеєю. Так само я зовсім не знав, що серед коробок, які я забрав з крамниці, вважаючи, що несу олов'яних солдатиків і олов'яні лови, одна була порожня і в ній сиділи ви. І як, скажіть ради бога, я міг здогадатися, що ви і є той полонений, якого так бурхливо вимагала від мене маленька красуня! Киньте свої химери, майстре, і не приписуйте мені того, що мені навіть не снилося.

— Ви дуже спритно намагаєтесь відхилити мою подяку, ласкавий пане Перегрінусе, — заперечив майстер Блоха, — і це, на превелику мою втіху, ще раз яскраво свідчить про

вашу величезну безкорисливість. Знайте ж, шляхетний чоловіче, що ні Левенгук, ні Гамагея не зловлять мене, всі їхні зусилля будуть даремні, поки я перебуватиму під вашою охороною. Ви повинні видати мене добровільно моїм катом, ніяким іншим способом вони мене не здобудуть. Пане Перегрінусе Тисе! Ви закохані...

— О не кажіть цього, — перебив його Перегрінус, — не кажіть цього! Не називайте коханням хвилинного дурного спалаху, який уже погас!

Пан Перегрінус відчув, як він спаленів від сорому за свою брехню, і сховався під покривало.

— Та це зовсім не дивина, — повів далі майстер Блоха, — зовсім не дивина, що ви не змогли встояти перед незвичайною звабою принцеси Гамагеї, тим більше, що вона вдавалася до багатьох небезпечних засобів, аби тільки вас піймати. Багато чарів, якими користуються й інші гарненькі жінки, не тільки принцеса Гамагея, знає маленька лиходійка, і вона їх не помине, щоб зловити вас у свої любовні тенета. Вона прагнучиме так підкорити вас, щоб ви жили тільки нею, виконували тільки її бажання, і тоді — горе мені! Все залежатиме від того, чи ваша шляхетність виявиться такою сильною, що переможе пристрасть, встоїть перед лихими, підступними чарами знадливої істоти і тим самим закладе міцні підвалини для щастя мого народу, чи ви захочете краще скоритись бажанням Гамагеї і знов накликати біду не тільки на мене, що перебуває під вашою охороною, а й на весь нещасний люд, який ви звільнили з ганебного рабства. О якби ви захотіли... якби ви змогли пообіцяти мені, що не підкоритесь її чарам!

— Майстре, — відповів пан Перегрінус, відкинувши з обличчя покривало, — любий майстре, ви правду кажете, немає нічого небезпечнішого, як жіноча знада. Жінки всі лихі й нещирі, вони граються нами, як кішка мишею, і за всі свої ніжні турботи ми дістаємо в нагороду самий лише глум і кпини. Через це в мене завжди виступав на чолі холодний піт, тільки-но я наближався до якоїсь істоти жіночої статі. Я вже ладен повірити, що з прекрасною Аліною, чи, якщо вам так більше подобається, з принцесою Гамагеєю, сталося щось особливе, хоч я своїм простим, здоровим людським розумом не можу нічого збагнути з того, що ви мені розповідали, і мені навіть здається, що я марю або читаю «Тисячу і одну ніч». Але хай буде що буде, а ви віддалися під мою охорону, любий майстре, і ніщо не примусить мене видати вас вашим ворогам. А ту чарівницю я взагалі

не хочу більше бачити. Врочисто обіцяю дотримати свого слова і, щоб скріпити його, подав би вам руку, якби ви мали чим відповісти на мій щирий потиск. — І пан Перегрінус простяг свою руку над покривалом.

— Тепер, — озвався невидимий гість, — тепер я радий і спокійний. Якщо я й не можу подати вам руки, бо не маю її, то дозвольте хоч укусити вас у великий палець, щоб показати вам свою щиру радість і щоб наша дружба була ще міцніша.

Тієї миті пана Перегрінуса щось так боляче шпигнуло у великий палець правої руки, що не лишалось сумніву: так міг укусити тільки перший майстер серед бліх.

— Ви кусаетесь, — вигукнув Перегрінус, — ви кусаетесь, як чортеня!

— Прийміть це як живу ознаку моїх широких, теплих почуттів до вас, — мовив майстер Блоха. — Але справедливо буде, коли я в подяку ще й подарую вам один із найдивовижніших витворів мистецтва, які будь-коли існували на світі. Це не що інше, як мікроскоп, що його виготовував один надзвичайно вправний, досвідчений оптик із мого народу, коли ще перебував на службі в Левенгука. Вам цей інструмент здається трохи замалим, бо й справді він десь у сто двадцять разів менший за піщинку, але застосування його таке, що він не може бути дуже великий. Я вкладу скельце в зіницю вашого лівого ока, і те око набуде властивостей мікроскопа. Ви будете вражені його дією, а тому поки що я не розповідатиму вам про неї і тільки попрошу вас дозволити мені зробити цю операцію тоді, коли я буду певний, що око-мікроскоп стане вам у великій пригоді. А тепер на добраніч, пане Перегрінусе, вам треба трохи відпочити.

Перегрінус справді заснув і прокинувся аж пізно вранці.

Він почув знайоме шарудіння віника старої Аліни, що замітала в сусідній кімнаті. Навіть мала дитина, що зробила якусь шкоду, не боїться так материного дубця, як пан Перегрінус боявся докорів старої няньки. Вона тихо зайшла до спальні з кавою. Пан Перегрінус крадькома глянув на неї крізь завісу, якою він запнув ліжко, і неабияк здивувався, побачивши, що обличчя старої сяє усмішкою.

— Ви ще спите, любий пане Тисе? — спитала стара найсолодшим голосом, який тільки міг видобутися з її горла.

Підбадьорений Перегрінус відповів так само ласкаво:

— Ні, люба Аліно, поставте сніданок на стіл, я зараз устану.

Коли Перегрінус справді встав, йому здалося, ніби в кімнаті віє солодким подихом чудесної істоти, що лежала в

його обіймах. Йому зробилося так затишно і zarazом так страшно. Він хотів неодмінно довідатись, що сталося з таємницею його кохання, бо прекрасне створіння з'явилося і зникло як таємниця.

Поки Перегрінус даремно намагався допити каву й доїсти скибку білого хліба, кожен шматок якого застрягав йому в горлі, зайшла стара Аліна й почала то тут, та там щось поправляти в кімнаті, мурмочучи собі під ніс:

— Диво дивне!.. Аж повірити важко!.. Чого тільки не буває на цьому світі!.. Хто б таке подумав!..

У Перегрінуса серце заколотилося в грудях, він не міг довше витримати й запитав:

— Що там за диво, любя Аліно?

— Всякого дива є, всякого! — лукаво всміхнулася стара, далі пораючись у кімнаті.

Груди бідолашньому Перегрінусові стиснуло від найтяжчої туги, і він мимоволі вигукнув:

— Ох, Аліно!

— Що, пане Тисе? Я тут, що зволите? — озвалася стара і, широко розставивши ноги, спинилася перед самим Перегрінусом, немов чекаючи наказів.

Пегрінус витріщив очі на червоне, як мідь, огидно перекивлене обличчя старої і, охоплений раптовим гнівом, забув весь свій страх.

— Що сталося, — спитав він досить сердито, — що сталося з незнайомою дамою, яка була тут учора ввечері? Чи ви відімкнули їй вхідні двері, як я наказував, чи найняли їй карету? Чи довели її додому?

— Чи я відімкнула їй двері? — мовила стара, і на обличчі в неї з'явилася неприємна гримаса, що мала означати хитру усмішку. — Чи найняла карету? Чи довезла її додому? Не треба було ані наймати їй карети, ані кудись її везти! Та мила дама, та писана красуня лишилася в нашому будинку. Вона й досі тут і, мабуть, нікуди звідси не поїде.

Пегрінус аж схопився з радісного переляку. І тоді стара почала йому розповідати, що тієї хвилини, коли дама стрімголов помчала вниз сходами, на порозі своєї кімнати з'явився старий пан Сваммер з величезним свічником у руці. Без кінця розкланюючись, хоч начебто в нього й не було такої звички, старий добродій запросив даму зайти до його кімнати, що вона й зробила без зайвих церемоній. Тоді пан Сваммер замкнув двері та ще й засунув їх на засув.

Надто дивною видалася їй поведінка пана Сваммера, завжди такого відлюдкуватого, тож вона не могла втрима-

тись, щоб не прикласти вуха до дверей і не заглянути в шпарку від ключа. Пан Сваммер стояв посеред кімнати і так зворушливо й жалібно промовляв до незнайомої дами, що навіть у неї, старої, сльози виступили на очах, хоч вона й не могла зрозуміти жодного слова, бо пан Сваммер говорив чужою мовою, їй тільки здається, що пан Сваммер силкувався повернути даму на шлях цноти й благочестя, бо говорив дедалі палкіше, аж поки нарешті дама стала навколішки й поцілувала йому руку, навіть трохи заплакала. Тоді пан Сваммер дуже ласкаво підвів даму, поцілував й в чоло — для цього йому треба було нахилитися, — і посадовив у крісло, а сам швиденько розпалив у каміні, приніс різного коріння і, наскільки вона зрозуміла, почав варити глінтвейн. На лихо, тієї хвилини стара взяла пучку табаки й голосно чхнула. Вона вся затремтіла і мало не вмерла зі страху, коли пан Сваммер простяг руку до дверей і таким страшним голосом, що від самого нього можна зомліти, закричав:

— Іди геть, сатано! Не підслухуй під дверима!

Аліна й сама вже не пам'ятає, як вона піднялася нагору й добралася до ліжка. Коли вона вранці розплющила очі, то подумала, що бачить привида. Перед її ліжком стояв пан Сваммер у чудовому соболиному хутрі а золотими шнурками й китицями, в капелюсі на голові і з ціпком у руці.

— Ласкава пані Аліно, — звернувся він до неї, — мені треба вийти з дому у важливих справах, і вернуся я, може, аж за кілька годин. Подбайте про те, щоб у сінях біля моєї кімнати ніхто не гомонів і ніхто до мене не заходив. У мене переховується одна шляхетна дама, вам я навіть можу сказати відверто: одна чужоземна принцеса, багата й дивовижно вродлива. Колись давно, при дворі її батька короля, я був у неї вчителем, тому вона довіряє мені, і я повинен боронити її від усіх лихих зазіхань. Я кажу це вам, пані Аліно, для того, щоб ви виявляли дамі пошану, яка їй належить за її високим походженням, їй, з дозволу пана Тиса, будуть потрібні ваші послуги, і ви, ласкава пані Аліно, дістанете королівську винагороду, якщо, звичайно, мовчатимете й нікому не зрадите, де перебуває принцеса.

Сказавши це, пан Сваммер швидко пішов.

Пан Перегрінус Тис спитав стару, чи їй не здається дуже дивним, що дама, яку він зустрів у палітурника Леммергірта на Кальбахській вулиці, — а він знов підтверджує, що це таки правда, — виявилась принцесою і сховалась у старого пана Сваммера. Але стара відповіла йому, що вона вірить словам пана Сваммера ще більше, ніж своїм власним очам,

а тому вважає, що то або на них напускав хтось ману і в палітурника Леммергірта, і в цій кімнаті, або принцеса, тікаючи, вдавалась у такі химери з ляку та збентеження. А втім, вона, мабуть, незабаром довідається про все від самої принцеси.

— А як же, — знов почав пан Перегрінус, власне, тільки для того, щоб почути ще яке слово про незнайому даму, — а як же з вашими підозрами? Вчора ввечері ви були про неї дуже поганої думки.

— Ох, — усміхнулася стара, — ох, то було вчора. Треба лише краще придивитися до неї, голубоньки, і побачиш, що це справді шляхетна принцеса, та ще й такої ангельської вроди, яка може бути тільки в принцес. Коли пан Сваммер пішов, мені ж треба було поглянути, що поробляє ласкава пані, і я заглянула в шпарку від ключа. Вона лежала на канапі, спершись на руку своєю ангельською голівкою, і чорні кучері розтікалися крізь лілейно-білі пальчики. Було на що подивитися! Одягнена вона була в саму сріблясту тафту, а крізь неї просвічували гарненькі груди й повні ручки. На ногах у неї були золоті черевички. Один спав, і я побачила, що дама без панчіх; висунувши голу ніжку з-під сукні, вона перебирала пальчиками так мило, що очей не можна було відвести. Та вона й досі, напевне, лежить на канапі, і якби ви захотіли, любий пане Тисе, підійти до шпарки, то...

— Що ти кажеш, — перебив стару Перегрінус, — що ти кажеш! Іти дивитися на ту звабу? Щоб запалитися та ще, може, наробити якихось дурниць?

— Будь мужній, Перегрінусе, не піддавайся спокусі! — прошепотів хтось біля самого Перегрінуса, і він пізнав голос майстра Блохи.

Стара загадково усміхнулася і, хвилину помовчавши, мовила:

— Ну, то я скажу вам усе, що думаю про це, любий пане Тисе. Хтозна, чи та незнайома дама справді принцеса, чи ні, та одне можна сказати напевне: що вона вельми значного роду, та ще й багата. І пан Сваммер дуже про неї дбає, видно, віддавна знає її. А чому дама побігла за вами, любий пане Тисе? Скажу чому: бо вона до смерті закохалась у вас, а кохання геть відбирає людям розум і навіть принцес може підбити на дивні, непродумані вчинки. Одна циганка поворожила вашій покійній матері, що ви саме тоді знайдете щастя в одруженні, коли найменше будете про це думати. Тепер, мабуть, її ворожіння збудеться...

І стара знов почала змальовувати незвичайну вроду незнайомої дами.

Можна собі уявити, які почуття сповнювали Перегрінуса.

— Годі, — вихопилося нарешті в нього, — годі, Аліно, не кажи такого! Дама закохана в мене? Що за дурні, безглузді вигадки!

— Гм, — озвалася стара, — а якщо ні, то чого ж вона так тяжко зітхала, чого так жалібно лебеділа: «Ні, мій любий Перегрінусе, мій милий друже, ти не будеш, не зможеш бути такий жорстокий зі мною! Я знов побачу тебе і раюватиму з тобою!» І нашого старого пана Сваммера, відколи вона з'явилася, наче хто підмінив. Чи я раніше діставала від нього коли хоч крейцер, крім кроненталера на Різдво? А сьогодні вранці, в завдаток за ті послуги, що я робитиму дамі, він дав мені цього прегарного блискучого червінця, та ще й ласкаво усміхнувся, — я ніколи не бачила, щоб він так усміхався. Ні, щось тут є. А що, коли пан Сваммер хоче бути у вас сватом, пане Тисе?

І стара знов почала змальовувати красу і добру вдачу незнайомої дами так захоплено, такими словами, що їх аж дивно було чути з уст жінки, яка вже віджила свій вік. Нарешті Перегрінус не витримав, схопився, весь палаючи, і нестямно вигукнув:

— Хай буде, що буде... Біжу, біжу до шпарки від ключа!

Дарма застерігав його майстер Блоха, що тим часом стрибнув на краватку закоханого Перегрінуса і сховався в котрійсь її складці. Перегрінус не чув його голосу, і майстер Блоха узнав те, що мав би знати давно, а саме: що краще мати справу з найупертішою людиною, аніж із закоханим.

Справді, дама й досі лежала па канапі в такій самій позі, як розповідала стара, і Перегрінусові здалося, що ніяка людська мова не спроможна віддати словами ті небесні чари, які випромінювала вся її чудесна істота. Вбрання її, дійсно з сріблястої тафти, оздоблене дивним барвистим вишиванням, мало якийсь фантастичний крій: дуже можливо, що саме в такому негліже була принцеса Гамагея у Фамагусті, коли її зацілував до смерті лихий принц п'явок. Принаймні те вбрання було таке гарне і таке неймовірно чудне, що взірець його, здавалось, не міг виникнути ні в голові найгеніальнішого театрального кравця, ні в уяві найкращої модистки.

— Так, це вона, це принцеса Гамагея! — промурмотів Перегрінус, весь тремтячи від солодкої втіхи і палкого бажання.

— Перегрінусе, мій Перегрінусе! — ніби вчувши його, зітхнула красуня.

Коли до Перегрінуса Тиса долинуло те зітхання, він зовсім знецімився з пристрасті, і тільки якийсь невиразний страх, підірвавши його рішучість, не дав йому виламати двері й кинутись до ніг своєму ангелові.

Ласкавий читач знає вже, яку неземну вроду мала Дертє Ельвердінк, яка вона була чарівно знадлива. Видавець може засвідчити, що коли він також заглянув у шпарку й побачив маленьку Дертє в її фантастичній сукенці з сріблястої тафти, то більше нічого не міг сказати, крім того, що вона справді дуже приємна, мила лялечка.

Та оскільки кожен юнак уперше закохується не інакше, як у неземну істоту, в ангела, якому немає рівного на землі, то дозволимо й панові Перегрінусу вважати Дертє Ельвердінк за таке саме чарівне, неземне створіння.

— Опануйте себе, згадайте про вашу обіцянку, дорогий пане Перегрінусе Тисе! Ви ж казали, що ніколи більше не захочете бачити спокусниці Гамагеї, а тепер... Я міг вставити вам в око мікроскоп, але ви й так повинні побачити, що маленька лиходійка тільки хитрує, тільки прикидається, щоб звабити вас. Повірте мені, я хочу вам добра! — так прошепотів майстер Блоха, сховавшись у краватці.

Та хоч у душі Перегрінуса й виникали боязкі сумніви, десь такі, як нашіптував йому майстер Блоха, все-таки він не міг відвести зачарованого погляду від маленької Дертє, яка дуже спритно користалася з того, що її начебто ніхто не бачить, і міняла одну спокусливу позу на іншу, мало не доводячи до божевілля бідолашного Перегрінуса.

Мабуть, пан Перегрінус Тис ще довго стояв би перед дверима фатальної кімнати, якби не пролунав гучний дзвоник і стара Аліна не гукнула йому, що вернувся пан Сваммер. Перегрінус кинувся нагору, до своєї кімнати. Тут він цілком віддався своїм любовним думкам, а з тими думками вернулися й сумніви, які в ньому викликали нашіптування майстра Блохи. І справді — наче блоха сиділа в нього у вусі й не давала йому спокою.

«Як же мені не вірити, — міркував він, — як же мені не вірити, що ця чудесна істота справді принцеса Гамагея, дочка могутнього короля? А якщо так, то я був би дурнем і навіженим, коли б прагнув одружитися з такою високою особою. З другого боку, вона вимагала видати їй полоненого, від якого залежить її життя, а хіба не про те саме розповідав мені майстер Блоха? А коли так, то майже не лишається сумніву, що все її кохання до мене — просто хитрий спосіб

цілком підкорити мене своїй волі. І все-таки... покинути її, втратити — о, це було б пекло! Це була б смерть!

Хтось легенько постукав у двері і урвав сумні думки пана Перегрінуса Тиса.

До кімнати зайшов не хто інший, як пожилець пана Перегрінуса. Старий пан Сваммер, завжди такий зморщений, похмурий і відлюдькуватий, раптом ніби на двадцять років помолодшав. Чоло в нього розгладилося, очі ожили, на устах з'явився лагідний вираз. Він уже не прикривав свого сивого волосся огидною чорною перукою, і одягнений був не в темно-сірий сюртук, а в гарне соболине хутро, як і розповідала Аліна.

Весело, навіть привітно усміхаючись, що взагалі було йому не властиве, пан Сваммер підступив до Перегрінуса. Він би не хотів заважати своєму ласкавому господареві, мовив пан Сваммер, але як пожилець мусить повідомити його з самого ранку, що вночі був змушений пустити до себе беззахисну жінку, яка хоче спекатись тиранії свого лихого дядька і тому якийсь час побуде тут, у нього, на що, звичайно, потрібен дозвіл ласкавого господаря, по який він оце й прийшов.

Перегрінус машинально спитав, хто ж ця беззахисна жінка, не подумавши про те, що кращого запитання, щоб потрапити на слід дивної таємниці, і бути не може.

— Це тільки справедливо, — мовив пан Сваммер, — тільки справедливо, що господар хоче довідатись, кого він прихистив у своєму домі. Знайте ж, шановний пане Тисе, що дівчина, яка сховалась у мене, — не хто інший, як прекрасна голландка Дертьє Ельвердінк, небога славетного Левенгука, що, як вам відомо, показує тут, у Франкфурті, дивовижні штуки з допомогою мікроскопів. Взагалі Левенгук мій приятель, але мушу визнати, що він жорстока людина і знущається з бідолашної Дертьє, яка до того ж моя хрещениця. Після бурхливої сутички, що сталася вчора ввечері, дівчині довелося тікати, і не диво, що вона вирішила саме в мене шукати допомоги й розради.

— Дертьє Ельвердінк, — ніби крізь сон промовив Перегрінус. — Левенгук! Може, нащадок природознавця Антона ван Левенгука, що виготовляв славетні мікроскопи?

— Та воно не можна сказати, — усміхнувся пан Сваммер, — щоб наш Левенгук був нащадком того славетного вченого, бо він сам і є той славетний вчений, а балачки про те, буцімто його вже років сто як поховано в Дельфті, — чисті вигадки. Повірте мені, дорогий пане Тисе, а то ви ще,

може, почнете сумніватися й у тому, що я славетний Сваммердам, хоч тепер і називаюся Сваммером, щоб було коротше, а ще для того, щоб не доводилось тлумачити предмет своєї науки кожному цікавому дурневі. Всі кажуть, що я помер тисяча шістсот вісімдесятого року, але ж ви бачите, шановний пане Тисе, що я стою перед вами живий і здоровий, а що я справді я, це я можу довести кожному, хоч би навіть і найбільшому йолопові, показавши йому свою «*Biblia naturae*»¹. Ви мені вірите, дорогий пане Тисе?

— Зі мною, — мовив Перегрінус тоном, який свідчив про його душевне збентеження, — зі мною останнім часом сталося стільки дивовиж, що якби я не чув усього на власні вуха і не бачив своїми очима, то довіку б думав, чи то часом був не сон. Але тепер я вже вірю у все, хоч би то було й чисте безглуздя! Може, ви й справді покійний пан Ян Сваммердам і як виходець із того світу знаєте більше, ніж звичайні люди, але щодо втечі Дертє Ельвердінк, чи принцеси Гамагеї, чи як там зветься та дама, то ви дуже помиляєтесь. Вислухайте ж, як усе було.

І Перегрінус спокійно розповів про свою пригоду з дамою, від її появи в кімнаті Леммергірта і аж до тієї хвилини, як вона зайшла до пана Сваммердама.

— Мені здається, — озвався пан Сваммер, коли Перегрінус замовк, — мені здається, начебто все, що ви зволили мені розповісти, — не що інше, як дивовижний, але дуже приємний сон. Але не буду сперечатися, чия правда, а попрошу вашої ласки, бо, можливо, вона мені буде дуже потрібна. Забудьте мою непривітність і не будемо чужі одне одному. Ваш батько був розумний чоловік і мій щирий приятель, але щодо вченості, вміння заглянути в глибину явищ і тверезо їх оцінити, здатності знайти шлях у життєвому вирі, то син набагато випередив батька. Ви навіть не повірите, якої я про вас високої думки, мій дорогий, шановний пане Тисе.

— Пора, — прошепотів майстер Блоха.

Тієї миті в Перегрінуса ледь шпигнуло в зіниці лівого ока, проте зразу ж переболіло. Перегрінус здогадався, що майстер Блоха вставив йому в око мікроскопічне скельце, але навіть не міг собі уявити, що воно матиме таку дію. За роговою оболонкою Сваммерових очей він побачив дивне розгалуження нервів і, простеживши за їхнім химерним плетивом аж у глибину мозку, виявив, що то були Сваммерові

¹ Книгу природи (лат.).

думки. А зміст їх був десь такий: «Хто б подумав, що я тут так легко відбудуся і що він не почне розпитувати мене про все докладніше. Вже його татусь був невеликого розуму чоловік, я його завжди мав за ніщо, а синок, бачу, зовсім пришепелуватий, наївний, як дитина. Розказує мені, дурень, про свою пригоду з принцесою і не здогадується, що вона сама все мені розповіла, бо я ж не закликав би її до себе, якби ми з нею вже раніше не були приятелями. Але що вдієш, мушу піддобрюватися до нього, бо мені потрібна його допомога. Він такий простодушний, що повірить кожному моєму слову і навіть у своїй немудрій доброті йтиме на жертви задля мене, а коли все скінчиться гаразд і Гамагея знов стане моєю, я в подяку добре посміюся з нього позаочі».

— Мені здалося, — сказав пан Сваммер, підходячи до самого пана Перегрінуса, — мені здалося, що у вас на краватці сидить блоха, дорогий пане Тисе!

А думки його казали: «Ти ба, це справді був майстер Блоха! Ото халепа, якщо тільки Гамагея не помилилась!»

Перегрінус швидко відступив назад, запевняючи, що він зовсім не гидує блохами.

— Коли так, — мовив пан Сваммер, низько вклоняючись, — коли так, то поки що будьте здорові, любий мій, дорогий пане Тисе.

А думки його казали: «Щоб тебе чорти вхопили, проклятий дурню!»

Майстер Блоха вийняв із зіниці враженого Перегрінуса мікроскопічне скельце і сказав:

— Тепер ви знаєте, любий пане Перегрінусе, дивовижну дію цього інструмента, схожого на який, мабуть, немає в цілому світі, і незабаром побачите, яку він дасть вам владу над людьми, коли їхні найпотаємніші думки лежатимуть перед вами як на долоні. Та якби ви завжди носили це скельце в оці, то кінець кінцем не витримали б щоденного пізнання чужих думок, бо надто часто переживали б таке гірке розчарування, як оце тепер. Коли ви захочете вийти кудись із дому, я повсякчас буду з вами: сидітиму у вашій краватці, або у вашому жабо, або ще в якомусь затишному місці. Тільки-но вам захочеться взнати думки того, з ким ви розмовлятимете, лясніть пальцями, і скельце миттю опиниться у вашому оці.

Пан Перегрінус Тис, розуміючи, яку величезну користь дає йому цей дарунок, хотів гаряче подякувати майстрові Блосі, коли це раптом до кімнати зайшли два члени міської управи й заявили, що його звинувачують у тяжкому зло-

чині, а тому вони зобов'язані тимчасово ув'язнити його, а всі його папери конфіскувати.

Пан Перегрінус присягався і божився, що не знає за собою ніякісінької провини. Та один із членів управи усміхнувся й сказав, що, може, його цілковита невинність з'ясується за якихось кілька годин, але доти він мусить скоритися наказам влади.

Що мав робити пан Перегрінус Тис, як не сісти в карету й податися у супроводі членів управи до в'язниці?

Можна собі уявити, з якими почуттями проходив він повз кімнату пана Сваммера.

Майстер Блоха сидів у краватці арештованого.

ПРИГОДА ЧЕТВЕРТА

Несподівана зустріч двох друзів.

Радник Кнарпанті і його юридичні засади.

Любовний розпач будяка Цегеріта.

Оптичний двобій магів.

Сомнамбулічний стан принцеси Гамагеї.

Думки у сні.

*Як Дертъє Ельвердінк сказала майже правду,
як будяк Цегеріт утік з принцесою Гамагеєю*

Помилка сторожа, що затримав пана Пепуша як нічного злодія на гарячому, виявилась дуже швидко. Але в його паспорті знайшли якісь неправильні записи, а тому лишили його сидіти в ратуші, поки він не знайде, хто б із франкфуртських громадян міг поручитися за нього.

І от пан Георг Пепуш сидів сам у цілком пристойній кімнаті й сушив собі голову, де ж йому знайти у Франкфурті таку людину. Він так довго їздив по світу, що його могли забути навіть ті, хто колись добре знав, та й адрес він тепер нічий не пам'ятав.

Сердитий і зажурений, він висунувся у вікно й почав голосно проклинати свою долю. Раптом поряд із ним відчинилося ще одне вікно і чийсь голос вигукнув:

— Що? Кого я бачу! Це ти, Георге?

Пан Пепуш неабияк здивувався, побачивши того, хто колись у Мадрасі був його найщирішим приятелем.

— Хай йому чорт, — мовив пан Пепуш, — хай йому чорт, як можна бути таким забудьком! Ну геть випало з голови! Я ж знав, що ти щасливо добувся до рідної гавані. Я чув у Гамбурзі всілякі дива про твій химерний спосіб життя, а,

приїхавши сюди, навіть не подумав тебе знайти. А втім, якщо людина така заморочена, як я... Ну, та однаково, добре, що доля послала мені тебе. Ти бачиш, я заарештований, але ти можеш миттю звільнити мене, коли поручишся, що я справді Георг Пепуш, знайомий тобі віддавна, а не якийсь там волюцюга і розбійник!

— Аякже, — вигукнув пан Перегрінус Тис, — з мене тепер чудовий, бездоганний поручитель! Я ж сам заарештований за тяжкий злочин, хоч не знаю, навіть не маю ані найменшого уявлення, в чому він полягає.

Та, мабуть, краще урвати на цьому розмову двох приятелів, які так несподівано зустрілися, і розповісти ласкавому читачеві, через що ж заарештували пана Перегрінуса Тиса. Важко, навіть неможливо пояснити, як виникають чутки; вони мов вітер, що прилітає невідомо звідки й зникає невідомо де. Отак і в місті пішла чутка, що на свят-вечір з великого товариства, яке зібралося в одного багатого банкіра, незрозумілим чином викрадено якусь дуже значну даму. В місті тільки й мови було, що про це викрадення, всі називали прізвище банкіра й нарікали на поліцію, яка, мовляв, занедбує свої обов'язки, коли допускає таке зухвале насильство. Міська управа не мала іншої ради, як почати слідство, допитавши всіх гостей, які були в банкіра на свят-вечір, і кожен з них сказав, що справді, як він чув, з товариства викрадено якусь значну даму, а банкір дуже шкодував, що в його домі сталася така прикра подія. Але ніхто не міг назвати прізвища викраденої дами; коли ж банкір подав список своїх гостей, то виявилось, що жодної з названих у ньому дам не бракує. А як з'ясувалося, що те саме можна сказати й про всіх жінок і дівчат у місті, і тутешніх, і приїжджих, що жодній з них на свят-вечір не зроблено ніякої кривди, міська управа вирішила, бо інакше й не могла вирішити, що чутка не має під собою ніяких підстав і всю справу треба вважати вичерпаною.

Але тут перед ясні очі міської управи з'явився якийсь чоловік, і сам дивний, і дивно вбраний. Незнайомий заявив, що він таємний радник, на прізвище Кнарпанті. На цьому слові він дістав з кишені папір з великою печаткою і, ввічливо вклонившись, вручив його членам управи. На обличчі в нього написана була тверда впевненість у тому, що управа буде страшенно вражена високим званням, яке він, таємний радник Кнарпанті, носить, а також важливим дорученням, яке йому дано, і поставиться до нього з відповідною шаную. Кнарпанті був дуже важливою особою, правую

рукою одного дрібного князя, імені якого видавець ніяк не пригадує і про якого можна тільки сказати, що йому вічно бракувало грошей і що з усіх державних установ, які він знав з історії, жодна йому не подобалась так, як таємна державна інквізиція, що колись існувала у Венеції. В того князя справді недавно пропала одна принцеса, тільки ніхто добре не знав як. І от тепер, коли чутка про викрадення значної дами дійшла до вух Кнарпанті, який саме приїхав до Франкфурта, щоб позичити якомога більше грошей для свого володаря, він негайно написав до князя, що йому пощастило напасти на слід зниклої принцеси. У відповідь на свого листа він зразу ж отримав наказ стежити за розбійником і докласти всіх зусиль, щоб знайти принцесу і заволодіти нею, хоч чого б це коштувало. До цього наказу був доданий ввічливий лист до міської управи з проханням якомога посприяти таємному радникові Кнарпанті в його пошуках, на його вимогу заарештувати розбійника і вчинити над ним суд. Оце й був той папір, який Кнарпанті передав на аудієнції членам управи і від якого він сподівався величезного ефекту.

Члени управи відповіли, що чутку про викрадення значної дами спростовано як таку, що не має під собою ніяких підстав; навпаки, твердо з'ясовано, що взагалі ніхто нікого не викрадав, а тому про пошуки викрадача не може бути й мови, і пан таємний радник Кнарпанті, звільнений від подальших розслідувань, ніякого сприяння не потребує.

Кнарпанті вислухав усе це з самовдоволеною усмішкою і сказав, що він, завдяки своєму винятково гострому розумові, уже зумів вистежити злочинця. Коли йому нагадали, що про злочинця може бути мова тільки тоді, як зроблено самий злочин, Кнарпанті заявив, що спершу треба знайти злочинця, а зроблений злочин уже й сам знайдеться. Тільки поверховий, легковажний суддя, якщо навіть головне звинувачення не доведене через упертість звинуваченого, не може повести допит так, щоб не знайти у звинуваченого хоч якоїсь плями, достатньої для його арешту. І він зараз таки змушений поставити клопотання про якнайшвидший арешт викрадача його принцеси, а той викрадач — не хто інший, як пан Перегрінус Тис, якого він уже давно знає як вельми підозрілу особу і папери якого просить негайно конфіскувати.

Члени управи були дуже здивовані таким зухвалим звинуваченням у злочині їхнього тихого земляка з бездоганною репутацією і обурено відхилили клопотання Кнарпанті.

Проте Кнарпанті це нітрохи не збентежило; із властивою йому нахабністю він заявив, що йому не важко обґрунту-

вати своє звинувачення доказами, якщо від нього цього вимагатимуть. Він може привести свідків того, що пан Перегрінус Тис на свят-вечір силоміць заносив до себе в дім гарну, ошатну дівчину.

Більше для того, щоб показати, яке його твердження безглузде, аніж для з'ясування самої справи, управа вирішила вислухати обох названих свідків. Один із них був сусід пана Перегрінуса Тиса, що того фатального святвечора випадково був надворі біля свого дому, а другий — сторож; обидва вони здалека спостерігали, як Перегрінус заносив до себе таємничу красуню, і одноголосно підтвердили, що пан Тис справді приніс у свій дім вичепурену даму. Обидва також звернули увагу на те, що дама дуже пручалася й жалібно стогнала. На питання, чому ж вони не кинулися на допомогу жінці, якщо вона була в скруті, свідки відповіли, що їм таке не спало на думку.

Ці свідчення неабияк збентежили членів управи, бо виходило, начебто пан Перегрінус справді вчинив те, в чому його звинувачували. Кнарпанті промовляв, як Ціцерон, і доводив, що навіть коли цієї хвилини в місті й не бракує жодної дами, це ще нічого не означає, бо викрадена дама могла врятуватися від Перегрінуса і просто з сорому промовчати про свою біду. Хто була та дама і яку ще небезпеку для суспільства ховають у собі любовні пригоди пана Тиса, напевне, можна буде дізнатися з паперів злочинця, а сам Кнарпанті покладається на почуття справедливості членів управи, які, звичайно, не лишать без кари жодного вчинку, що вимагає суворого осуду. Члени управи ухвалили поки що вдовольнити клопотання достойного таємного радника, і таким чином був виданий наказ про негайний арешт бідолашного Перегрінуса Тиса і про конфіскацію його паперів.

Та вернімося до двох друзів, що один біля одного повишували голови з вікон в'язниці.

Перегрінус докладно розповів приятелеві, як він, повернувшись до Франкфурта, дізнався, що залишився круглим сиротою, і як відтоді серед галасливого міста провадить тихе, безрадісне життя самотника, віддаючись спогадам про минulé часи.

— О так, — похмуро мовив Пепуш, — я чув про це, мені розповідали про твої дурні витребеньки, про те, як ти впав у дитячі мрії. Ти хочеш бути таким собі героєм простодушності й дитинності і глузуєш із справедливих вимог, які тобі ставить життя і людське суспільство. Ти влаштовуєш уявні родинні бенкети, а потім роздаєш убогим смачні страви й

дороге вино, які подавав на стіл для небіжчиків. Ти сам готуєш подарунки на свят-вечір і вдаєш із себе хлопчика, а тоді розносиш бідним дітям такі подарунки, які в багатих родинах батьки дарують своїм розпещеним дітям. Але ти не думаєш про те, що робиш убогим кепську послугу, полоскотавши їм піднебіння всілякими ласощами, щоб потім вони вдвічі дужче відчували свої злидні, коли їм доведеться з нестерпного голоду жувати таке, що його б не захотів їсти ні один перебірливий кімнатний пес... Ох, яка ж мені огидна стає ця годівля убогих, коли я згадаю, що витраченого за один тільки день вистачило б на кілька місяців скромного харчування! Ти засипаєш дітей злидарів розкішними іграшками й не думаєш про те, що якась дерев'яна пофарбована шабля, ганчір'яна лялька, зозуля чи мізерний коржик, подарований батьком і матір'ю, втішать їх так само, а може, ще й більше. Крім того, вони так переїдаються твоїми проклятими марципанами, що другого дня лежать хворі, а твої подарунки сіють у їхніх серцях зерно невдоволення й ремства, бо тепер вони знають, що така розкіш є, та не для них. Ти заможний, сповнений життєвої снаги, а проте уникаєш товариства, тримаєш на відстані широко прихильних до тебе людей. Я вірю, що смерть батьків приголомшила тебе, але якби кожен, хто зазнав тяжкої втрати, залазив, мов той равлик, у свою черепашку, то світ, хай йому чорт, став би схожий на якусь трупарню і я не захотів би в ньому жити. Ні, приятелю! Ти й сам добре знаєш, що то тільки вперте себелюбство змушує тебе по-дурному сахатися від людей. Ні, ні, Перегрінусе, я не зможу більше тебе шанувати, не зможу більше бути твоїм приятелем, якщо ти не почнеш жити по-іншому, не відмовишся від своїх прикрих звичок.

Перегрінус ляснув пальцями, і майстер Блоха миттю вставив йому в око мікроскопічне скельце.

Думки розгніваного Пепуша казали: «Ну хіба не шкода, що такий приємний, розумний чоловік зійшов на небезпечні манівці, де врешті може змарнувати всю свою силу і свої здібності! Але певне, що його ніжна, меланхолійна душа не витримала удару, якого йому завдала смерть батьків, і почала шукати втіхи у вчинках, схожих на божевілля. Він пропаде, якщо я його не врятую. Я люто нападатиму на нього, яскравими барвами змалюю, до чого може довести його дурість, бо я цінюю і люблю його як справжній, відданий товариш».

Прочитавши ці думки, Перегрінус переконався, що похмурий Пепуш як був, так і залишився його вірним приятелем.

— Георге, — відповів йому Перегрінус після того, як майстер Блоха знов вийняв у нього з зіниці мікроскопічне скельце, — Георге, я не буду з тобою сперечатися з приводу моїх, як ти кажеш, дурних витребеньок, бо знаю, що ти хочеш мені добра. Але мушу тобі сказати, що в мене аж серце тріпоче з радощів, коли я можу влаштувати для убогих свято, і якщо це вияв огидного себелюбства, — хоч я найменше думаю про себе, — то принаймні я грішу несвідомо. Це єдині квітки в моєму житті, яке взагалі мені здається сумним, занедбаним, зарослим будьяками.

— Що ти кажеш, — палко вигукнув Георг Пепуш, — що ти кажеш про будяки? Чому ти зневажаєш будяки і протистиши їх квіткам? Чи ти так погано знаєш природознавство й не чув, що найкраща квітка з усіх, які є, — це цвіт одного з будяків? Я маю на увазі *cactus grandiflorus*. А будяк Цегеріт хіба не найкращий у світі кактус? Перегрінусе, я так довго приховував це від тебе чи, вірніше, мусив приховувати, бо й сам до пуття всього не усвідомлював, але тепер скажу тобі, що я сам і є будяк Цегеріт і що я ніколи не відмовлявся й не відмовляюся від своїх претензій на руку дочки достойного короля Секакіса, прекрасної, чудесної принцеси Гамагеї. Я знайшов її, але тієї ж миті мене схопили ті клятенні сторож з поліцаєм і потягли до в'язниці.

— Як? — вигукнув Перегрінус, остовпівши з подиву. — І тебе також, Георге, вплутано в цю дивовижну історію?

— В яку історію? — спитав Пепуш.

І Перегрінус негайно розповів своєму приятелю, як раніше панові Сваммеру, все, що з ним сталося спершу в палітурника Леммергірта, а потім у його власному домі. Сказав він також і про появу майстра Блохи, щоправда, промовчавши, як і слід було сподіватися, про таємниче скельце.

Очі в Георга палали, він кусав губи, бив себе кулаком по лобі, а коли Перегрінус скінчив, вигукнув, охоплений люттю:

— Підла облудниця! Зрадниця!

І, в розпачливому любовному самокатуванні, бажаючи до останньої краплі випити келих отрути, який йому, ні про що не здогадуючись, подав Перегрінус, Георг примусив його ще раз із найменшими подробицями розповісти про все, що робила й казала Дертъє. Слухаючи Перегрінуса, він мурмотів:

— У твоїх обіймах... У тебе на грудях... палкі поцілунки...

Потім він відскочив від вікна й почав бігати по кімнаті, вимахуючи руками, як божевільний.

Дарма Перегрінус гукав йому, щоб він дослухав до кінця, дарма запевняв його, що він почує ще багато втішного для себе, — Пепуш не втихомирювався.

Двері відчинилися, зайшов член міської управи й оголосив панові Тису, що не знайдено ніякої законної підстави для його подальшого перебування під арештом і він може йти додому.

Вийшовши на волю, Перегрінус найперше поручився за арештованого Георга Пепуша, засвідчивши, що це справді Георг Пепуш, із яким він щиро приятелював у Мадрасі і який відомий йому як заможна людина з бездоганною репутацією. Про будяка Цегеріта, найкращого з усіх кактусів, Перегрінус розважно промовчав, бо розумів, що за таких обставин це могло б швидше зашкодити, ніж допомогти його приятелеві.

Майстер Блоха вдався в дуже повчальні філософські розумування, які зводились до того, що будяк Цегеріт, хоч зовні й здається грубим і нестриманим, насправді дуже людяний і розважний, дарма що поводить ся трохи зухвало. Властиво, будяк цілком слушно ганив спосіб життя пана Перегрінуса, хай навіть і не дуже добираючи слова. З свого боку він, майстер Блоха, також порадив би панові Перегрінусу виходити на люди.

— Повірте мені, — казав майстер Блоха, — повірте мені, пане Перегрінусе, що вам буде дуже корисно попроситися з своєю самотою. Насамперед вам тепер нічого боятися, що ви будете ніяковіти й бентежитись на людях, бо, маючи в оці таємниче скельце, ви читатимете їхні думки, а тому завжди знатимете, на яку ступити. Як упевнено й спокійно ви тепер почуватимете себе перед високими особами, бо вам відкриті будуть їхні найпотаємніші думки. Коли ви будете вільно й невимушено виходити на люди, кров у вас потече швидше жилами, похмура задума де й дінеться, а найважливіше, що в голові у вас строкатим роєм з'являться нові думки й ідеї, образ прекрасної Гамагеї поблякне, і вам буде багато легше дотримати слова, яке ви мені дали.

Пан Перегрінус відчував, що обидва вони, Георг Пепуш і майстер Блоха, хочуть йому тільки добра, і вирішив послухатись їхньої мудрої поради. Та як тільки до нього долинав солодкий голос його коханої, що часто співала й грала, він зразу ж забував про своє рішення і не хотів виходити з дому, що став для нього раєм.

Та нарешті він таки переборов себе й подався в парк, де прогулювалось міське товариство. Майстер Блоха вставив

йому в око скельце, а сам примостився в жабо, де міг собі плавно погойдуватись, наче в паланкіні.

— Нарешті мені випала рідкісна втіха знов побачити мого любого, доброго пана Тиса! Ви так рідко показуєтесь у товаристві, дорогий друже, що всі вже нудьгують за вами. Зайдімо кудись випити пляшку вина за ваше здоров'я, мій щирый друже! Який я радий, що побачив вас! — Так вигукував, ідучи йому назустріч, юнак, якого він бачив у житті, може, двічі або тричі. А думки його казали: «Нарешті й цей дурний мізантроп з'явився на люди! Але треба влестити його, бо я хочу найближчим часом позичити в нього грошей. Не буде ж він таким божевільним, щоб прийняти моє запрошення! У мене немає ані гроша в кишені, і в жодній пивниці мені більше не дають наборг».

Просто на Перегрінуса йшло двоє дуже вичепурених дівчат. То були сестри, далекі його родички.

— Ох, — вигукнула, сміючись, одна з них, — ох, братику, невже ми й вас зустріли? Негарно так замикатися й не показуватись нікому на очі. Ви не повірите, як матуся вас шанує, каже, що ви такі розумні. Пообіцяйте ж мені, що скоро заглянете до нас. Ну, поцілуйте мені руку!

А думки її казали: «Що це таке? Що сталося з нашим родичем? Я хотіла його добре налякати. Він завжди тікав від мене, як і від кожної жінки, а тепер стоїть і так чудно дивиться мені у вічі, та й руку цілує не бентежачись! Може, він закоханий у мене? Тільки цього бракувало! Мати каже, що він трохи придуркуватий. Та байдуже, я однаково піду за нього: придуркуватий чоловік, якщо він такий багатий, як наш родич, кращий за розумного».

Друга сестра, опутивши очі й почервонівши, тільки прошепотіла:

— Так, відвідайте нас швидше, любий братику! А думки її казали: «Наш родич досить гарний чоловік, не розумію, чого мати не любить його і називає дурним і вульгарним. Коли він прийде до нас у гості, то неодмінно закохається в мене, бо я найкраща дівчина в цілому Франкфурті. Я піду за нього, бо хочу одружитися з багатим чоловіком, щоб спати до одинадцятої і носити найдорожчі шалі, як пані фон Лерснер».

Дорогою проїздив лікар; побачивши Перегрінуса, він зупинив карету, висунувся з вікна й вигукнув:

— Доброго ранку, дорогий Тисе! Вигляд у вас хоч куди! Дай боже вам доброго здоров'я! А якщо з вами станеться якась біда, не забудьте про мене, давнього приятеля вашого

покійного батька. Таких здорованів я швидко ставлю на ноги! Бувайте!

А думки його казали: «Цей чоловік, мабуть, здоровий тільки тому, що скупий. Але він дуже блідий і засмучений, здається мені, що в нього не все гаразд із горлом. Ну, хай він тільки попаде мені до рук, то не швидко встане з постелі! Він мені заплатить за своє вперте здоров'я».

— Моє найуклінніше поважання вам, добродію! — вигукнув відразу ж по тому літній купець, що трапився йому назустріч. — Я, бачите, все бігаю, все товчуся, геть уже замучився. Як мудро ви зробили, що кинули справи, хоч з вашими здібностями, напевне, вдвічі б збільшили багатство свого шановного татуса.

А думки його казали: «Якби тільки цей йолоп узявся до торгівлі, він швидко пустив би за вітром усе своє багатство. Ото була б радість! Старий татусь, що любив обдирати до нитки чесних людей, які хотіли поліпшити свої справи невеличким банкрутством, перевернувся б у труні».

Багато ще таких разючих протиріч між словами й думками довелося Перегрінусові спостерігати дорогою. Свої відповіді він завжди узгоджував з тим, що в його співрозмовників було на думці, а не на язиці, і багато хто з них не знав уже, якими очима й дивитися на Перегрінуса, коли він так уміє читати їхні думки. Нарешті пан Перегрінус відчув, що в нього вже голова йде обертом від втоми. Він ляснув пальцями, і зразу ж скельце зникло з зіниці його лівого ока.

Коли Перегрінус прийшов додому, його вразило дивне видовище. Якийсь чоловік стояв серед коридора і невідступно дивився в чудернацьку підзорну трубу на двері кімнати пана Сваммера. А на дверях веселковими барвами мерехтіли полум'яні кола, звужувалися в одну вогнисту цятку і немов пронизували дошки. Як тільки це ставалося, з кімнати долидало ніби глухе зітхання, а часом навіть стогін.

Пан Перегрінус вжахнувся: йому здалося, що він упізнав голос Гамагеї.

— Що вам тут треба? Що це за чортovinня? — напав Перегрінус на чоловіка, що справді робив якісь диявольські штуки, бо мерехтливі кола бігали по дверях все швидше, полум'яніли все дужче, вогниста цятка все частіше пронизувала двері і все жалісливіший стогін долинав з кімнати.

— Ох! — вигукнув чоловік, складаючи й швидко ховаючи свою трубу. — Ох, це ви, пане господарю! Пробачте, дорогий пане Тисе, що я тут роблю свої операції без вашого ласкавого дозволу. Я заходив до вас по нього, проте Аліна,

добра душа, сказала мені, що ви десь вийшли, а моя справа тут, унизу, така нагальна, що я не можу зволікати.

— Яка справа? — спитав Перегрінус не вельми привітно. — Яка у вас в нагальна справа тут, унизу?

— Хіба ви не знаєте, — відповів чоловік, неприємно всміхаючись, ніби ви не знаєте, шановний пане Тисе, що від мене втекла моя небога Дерт'є Ельвердінк? Вас навіть було заарештовано як її викрадача, хоч і цілком безпідставно, і якщо буде потреба, я залюбки посвідчу, що ви нітрохи не винні. Ні, не до вас, а до пана Сваммердама, що колись був моїм приятелем, а тепер став ворогом, утекла зрадлива Дерт'є. Я знаю, вона сидить тут, у кімнаті, та ще й сама, бо пан Сваммердам кудись пішов. Попасти до кімнати я не можу, бо двері замкнуті і взяті на засув, а я надто добродушна людина, щоб виламати їх. Тому я дозволив собі трішки помучити малу негідницю своїми оптичними тортурами, нехай знає, що я її пан і володар, хоч би там якою принцесою вона себе уявляла!

— Ви сатана! — вигукнув Перегрінус, до краю розгніваний. — Ви сатана, а не пан і володар прекрасної, небесної Гамагеї! Геть із мого дому! Робіть свої диявольські штуки де хочете, але тут ви ними нічого не доможетеся, я вже подбаю про це.

— Не гарячкуйте, — мовив Левенгук, — не гарячкуйте ж, вельмишановний пане Тисе, я людина тиха і всім бажаю тільки добра. Ви не знаєте, за кого заступаєтесь. Та істота, що сидить там, у кімнаті, в образі найчудеснішої жінки, — маленьке чудовисько, маленький василіск. Хай би вже тікала, коли їй так не подобалось жити у вашого покірного слуги, але нащо вона, підступна зрадниця, украла в мене мій найкоштовніший скарб, найкращого приятеля мого серця, без якого я не можу жити, не можу існувати? Нащо вона забрала в мене майстра Блоху? Ви не розумієте, шановний, що я маю на увазі, але...

Тут майстер Блоха, що тим часом зіскочив з жабо пана Перегрінуса і знайшов собі надійніше і зручніше місце в його краватці, не витримав і тоненько, глузливо засміявся.

— О, — вигукнув Левенгук, здригнувшись, наче від раптового переляку, — а це що таке було? Чи мені не вчулося? Авжеж, тут, у цьому місці... Ану дозвольте, вельмишановний пане Перегрінусе!

І Левенгук підійшов до самого пана Перегрінуса й простяг руку, щоб схопити його за краватку.

Та Перегрінус спритно ухилився, міцно взяв його за барки й потяг до дверей, щоб без довгих балачок викинути надвір. Якраз тієї миті, коли Перегрінус із Левенгуком, що безсило борсався у нього в руках, опинилися коло порога, двері раптом розчинилися і в сіни вскочив Георг Пепуш, а за ним пан Сваммердам.

Тільки-но Левенгук побачив свого ворога Сваммердама, він напружився, відскочив назад і загородив собою двері до злощасної кімнати, в якій була замкнута красуня.

Побачивши це, Сваммердам дістав з кишені маленьку підзорну трубу, розсунув її на всю довжину й почав наступати на ворога, вигукуючи:

— Боронись, проклятий, якщо в тебе вистачить мужності!

Левенгук миттю видобув з кишені такий самий інструмент, теж розсунув його на всю довжину й закричав:

— Ну що ж, я готовий до зустрічі з тобою, зараз ти відчуєш мою силу!

Обидва приставили підзорні труби до очей і люто кинулись у двобій. Вони завдавали один одному ударів, то трохи зсуваючи, то знов розсуваючи свою зброю. Вони робили фінти, паради, вольти — одне слово, застосовували всі способи фехтувального мистецтва і, видно, чимраз дужче розпалювались. Коли хтось із них діставав удар, то голосно ойкав, химерно підскакував, робив дивовижні антраша й піруети, як найкращий соліст паризького балету, аж поки супротивник ніби заморожував його, навівши на нього прикорочену трубу. Коли удар діставав другий з них, він робив те саме. Так вони й скаженіли напереміну: дико вистрибували, люто кричали, кривилися, як навіжені, піт заливав їм налиті кров'ю очі, що мало не вилазили на лоба. А оскільки іншої причини цього пекельного танцю, крім тієї, що вони дивилися один на одного в підзорні труби, не можна було помітити, то складалося враження, що це якісь навіжені вискочили з божевільні. А втім, видовище було дуже цікаве.

Нарешті панові Сваммердаму пощастило прогнати лихого Левенгука з його позиції перед дверима, які він боронив мужньо і вперто, й перенести двобій у глибину передпокою.

Георг Пепуш скористався цією хвилиною, штовхнув двері, що виявилися ані замкненими, ані взятими на засув, і прохопився в кімнату. Але зразу ж вискочив звідти і швидко, як вітер, помчав геть з будинку, вигукуючи:

— Вона втекла... втекла!

Тим часом Левенгук і Сваммердам завдали разом один одному тяжкого удару, бо обидва пекельно підсакували й танцювали, та ще й кричали і вили так, як, може, виють хіба грішники в пеклі.

Перегрінус уже сушив собі голову, як би розборонити розлючених ворогів і покласти край видовиську, настільки ж смішному, наскільки й жахливому. Нарешті обидва вони помітили, що двері до кімнати розчинені навстіж, зразу забули про боротьбу й про біль, сховали свою смертельну зброю і кинулись туди.

Коли пан Перегрінус Тис почув, що красуня втекла з дому, у нього наче камінь навалився на груди, і він почав проклинати огидного Левенгука. Раптом він почув на сходах голос Аліни. Вона голосно сміялася й приказувала:

— Чого тільки не буває на світі! Ну й дива... Аж не віриться! І хто б міг подумати!

— Що таке? — розгублено спитав Перегрінус. — Що там знов за дива сталися?

— О любий пане Тисе! — вигукнула назустріч йому стара. — Швиденько йдіть нагору, просто до свого покою!

І стара, лукаво хихикаючи, відчинила перед ним двері його кімнати. Коли він зайшов туди, то — о диво, о блаженство! — назустріч йому кинулась прекрасна Дерт'є Ельвердінк, одягнена в ту саму знадливу сукню із сріблястої тафти, в якій він бачив її в пана Сваммера.

— Нарешті, нарешті я знов бачу тебе, мій солодкий друже, — прошепотіла маленька спокусниця і так палко пригорнулась до Перегрінуса, що він, незважаючи на всі свої добрі наміри, не міг не обняти її ніжно, як тільки вмів. Він мало не зомлів від захвату й щастя.

Але часто буває, що людина якраз у хвилину невимовного блаженства раптом наткнеться носом на щось тверде і, пробуджена земним боєм, опускається з небесного раю в грубий будень. Так сталося і з паном Перегрінусом. А саме: він схилився над Дерт'є, щоб поцілувати її в солодкі уста, і з розгону вдарився своїм досить-таки показним носом об діадему з блискучих діамантів, яку мала красуня носила в чорних кучерях. Гострий біль від удару об гранчасті шліфовані камені настільки протверезив його, що він звернув увагу на діадему. А діадема нагадала йому чарівну Гамагею і все те, що майстер Блоха розповідав про цю знадливу істоту. І він подумав собі, що для принцеси, дочки могутнього короля, його кохання не може мати ніякої ціни і що вся її поведінка, яка начебто свідчила про палку любов до нього,

насправді була тільки лицемірством і оманною, якою підступна красуня хотіла добути в нього чарівну блоху. Від цих думок кров ніби замерзла в нього в жилах, і якщо його любовне полум'я й не зовсім погасло, то принаймні стало не таке гаряче.

Перегрінус лагідно звільнився з обіймів красуні й тихо мовив, опустивши очі:

— Ох боже мій! Адже ви дочка могутнього короля Секакіса, прекрасна, осяйна, благородна принцеса Гамагея! Пробачте, принцесо, що я не зміг побороти свого почуття і наробив стільки дурниць, повадився, як божевільний. Але ви самі, найясніша...

— Що ти кажеш, — перебила Перегрінуса Дерт'є Ельвердінк, — що ти кажеш, мій любий друже? Я — дочка могутнього короля? Я — принцеса? Та я ж твоя Аліна, що кохатиме тебе до божевілля, якщо ти... але що це зі мною? Аліна, королева Голконди? Вона ж давно вже в тебе, я розмовляла з нею. Добра, мила жінка, тільки вже постаріла і давно втратила ту вроду, що мала, коли виходила заміж за французького генерала. Горе мені! Я, мабуть, не справжня, мабуть, я ніколи не царювала в Голконді? Горе мені!

Вона заплющила очі й захиталася. Перегрінус поклав її на канапу.

— Гамагея? — вела вона далі, наче сомнамбула. — Гамагея, кажеш ти? Так, я пригадую себе у Фамагусті! Власне, я була там чудесним тюльпаном... але ні, я вже тоді відчувала в грудях палку любовну тугу... Та годі, годі про це!

Красуня замовкла — здавалося, вона зовсім засинала. Перегрінус зважився на ризикований крок: спробував покласти її зручніше. Та тільки-но він обережно взяв сонну в обійми, як боляче вколов пальця об шпильку, непомітну серед складок одягу. За звичкою він клацнув пальцями. Майстер Блоха сприйняв це як умовний знак і миттю вставив йому в зіницю мікроскопічне скельце.

Як і завжди, Перегрінус побачив за роговою оболонкою очей дивне плетиво нервів і жилок, що йшло десь у глибину мозку. Але в тому плетиві вилися ще якісь ясні, блискучі, срібні нитки, мабуть, разів у сто тонші за найтоншу павутину, і саме ті нитки, що здавалися нескінченними, бо тяглися з мозку в іншу невідому царину, недосяжну навіть мікроскопічному оку, будучи, може, думками вищого виду, заплутували думки простіші й приступніші. Перегрінус бачив то строкаті квітки, що набирали вигляду людей, то людей, що розчинялися в землі й потім показувалися з неї камінням і

металами. А серед них рухалися різноманітні химерні істоти, що безперестанку міняли свою форму й говорили дивовижними мовами. Жодне явище не узгоджувалося з іншими, і їхній дисонанс ніби виливався в моторошному, жалісливому стогоні, що розтинав повітря. Проте саме цей дисонанс додавав ще більшого чару глибокій основній гармонії, яка переможно виривалася назовні і все, що здавалося роздвоєним, об'єднувала у вічну, невимовну радість.

— Хай вас не бентежить, — прошепотів майстер Блоха, — хай вас не бентежить, дорогий пане Перегрінусе, те, що ви бачите. Це сонні думки. Може, за ними й ховається щось більше, але тепер не час його досліджувати. Ви тільки збудить спокусницю, назвавши її справжнім ім'ям, а тоді розпитуйте її, що вам завгодно.

Оскільки ж красуня мала різні імена, то можна собі уявити, що Перегрінусові нелегко було вирішити, котре з них справжнє. Але він, нітрохи не задумуючись, вигукнув:

— Дерт'є Ельвердінк! Мила, люба дівчино, невже це не облуда? Чи можливо, що ти мене справді могла полюбити?

— Як ти можеш сумніватися, мій Перегрінусе? Хіба дівчина зважиться на те, на що зважилась я, коли серце в неї не палає коханням? Перегрінусе, я кохаю тебе, як нікого, і якщо ти хочеш бути моїм, то й я твоя всією душею і лишуся в тебе тому, що не можу розлучитися з тобою, а не тому, що бажаю звільнитися від дядькової тиранії.

Срібні нитки зникли, а думки, впорядкувавшись, казали: «Як це сталося? Спершу я прикидалася, що люблю його, тільки для того, щоб вернути собі й Левенгукові майстра Блоху, а тепер я справді його покохала. Піймалася у власні тенета. Я вже не думаю про майстра Блоху, а хотіла б довіку належати цьому чоловікові, який здається мені кращим за всіх, кого я досі бачила».

Можна собі уявити, яку пожежу розпалили ці думки в грудях у Перегрінуса. Він опустився навколішки перед красунею, почав палко виціловувати їй ручки, називав її своїм щастям, своїм блаженством, своїм божеством.

— Ну, — прошепотіла Дерт'є і лагідно пригорнула його до себе, — ну, мій милий, тепер ти, напевне, не відмовишся виконати прохання, від якого залежить не тільки спокій, а все життя твоєї коханої.

— Вимагай, — мовив Перегрінус, ніжно обіймаючи її, — вимагай усе, що хочеш, світе мій, твоє найменше бажання — для мене закон. Усе, що в мене є найдорожчого, я з радістю принесу в жертву твоєму кохання.

— Горе мені, — прошепотів майстер Блоха. — Хто б подумав, що зрадливиця переможе. Я пропав!

— То слухай же, — повела далі красуня, відповівши на його палкі поцілунки, — слухай же, я знаю, як...

Раптом двері розчинилися, і в кімнату зайшов пан Георг Пепуш.

— Цегеріт! — У розпачі вигукнула красуня й непритомна впала на канапу.

А будяк Цегеріт кинувся до принцеси Гамагеї, схопив її на руки і прудко, як вітер, вискочив з кімнати.

Цього разу майстер Блоха був урятований.

ПРИГОДА П'ЯТА

*Дивовижне слідство і подальша мудра й розважна поведінка
пана таємного радника Кнарпанті.*

Думки молодих поетів-ентузіастів і дам-письменниць.

*Міркування Перегрінуса про своє життя
і вченість та розважність майстра Блохи.*

Рідкісна доброчинність і стійкість пана Тиса.

Несподіваний кінець небезпечної і трагічної сцени

Ласкавий читач пригадає, що папери пана Перегрінуса Тиса були конфісковані, щоб з їхньою допомогою швидше напасти на слід злочину, який не був ніколи вчинений. Член міської управи і таємний радник Кнарпанті якнайважливіше перечитали кожную нотатку, кожен лист, навіть кожную записочку, знайдену серед тих паперів (не поминаючи кухонних рахунків і списків білизни, наготованої прачці), але в своєму слідстві прийшли до цілком протилежних висновків.

А саме: член управи не знайшов у паперах жодного слова, що містило б у собі бодай натяк на злочин, у якому звинувачували Перегрінуса. А видюще соколине око таємного радника Кнарпанті, навпаки, побачило в нотатках пана Перегрінуса Тиса дуже багато такого, що свідчило про нього як про надзвичайно небезпечну людину. Колись, іще зеленим юнаком, Перегрінус вів щоденник, і в тому щоденнику було безліч сумнівних місць, які не тільки виставляли в дуже не вигідному світлі напрям його думок щодо викрадання молодих жінок і дівчат, а й незаперечно доводили, що він уже не раз робив ці злочини.

Так, в одному місці стояло: «Є щось високе і прекрасне в цьому «Викраденні». Далі: «Та викрав я ту, що найкраща між вас». Далі: «Я викрав у нього ту Маріанну, ту Філіну, ту

Мінййону». Далі: «Я люблю ці викрадення». Далі: «Юлію неодмінно треба було викрасти, і так воно й сталося: я на-слав переодягнених людей, щоб вони напали на неї під час прогулянки в лісі на відлюдній стежці і забрали з собою».

Крім цих фатальних місць у щоденнику, був знайдений також лист якогось приятеля з дуже підозрілою фразою: «Я попросив би тебе викрасти в нього Фредеріку, де тільки зможеш і як зможеш».

Усі наведені речення, як і добра сотня інших фраз, де траплялися слова «викрадення», «викрасти», «викрав», мудрий Кнарпанті не лише підкреслив червоним олівцем, а й переписав, звівши до купи, на окремий аркуш паперу. Таємний радник був страшенно задоволений своєю роботою: аркуш мав дуже переконливий вигляд.

— Гляньте-но, шановний колего, — мовив Кнарпанті членові управи, — гляньте-но, хіба я не казав? Цей Перегрінус Тис — страшна, огидна людина, справжній донжуан. Хтозна, де тепер шукати бідолашних жертв його жирування, всіх тих Маріанн, Філін і як там їх ще. Далі відкладати не можна: треба негайно вгамувати негідника, а то він своїми викраденнями вжене в сльози все благословенне місто Франкфурт. Уже з самих його свідчень у щоденнику видно, які він робив страшні злочини! Гляньте ось на це місце, шановний пане колего, і ви самі побачите, які жахливі задуми виношує цей Перегрінус.

У тому місці щоденника, на яке мудрий таємний радник Кнарпанті звернув увагу члена управи, було написано: «На жаль, сьогодні мене посіла смертельна туга». Слово «смертельна» було підкреслене, і Кнарпанті заявив, що людина здатна на які завгодно злочини, коли вона тужить, що не заподіяла нікому смерті.

Член управи ще раз сказав, що, на його думку, в паперах пана Перегрінуса Тиса немає й натяку на будь-який злочин. Кнарпанті недовірко похитав головою, і тоді член управи попросив його ще раз прослухати всі ті місця, що їх той сам відзначив як підозрілі, але в ширшому контексті.

Ласкавий читач зараз переконається, яким високим хистом угадувати чужі наміри володів Кнарпанті.

Член управи розгорнув злосчастний щоденник і почав читати: «Сьогодні я вдвадцять дивився Моцартове «Викрадення із сераля» з однаковим захватом. *Є щось високе і прекрасне в цьому «Викраденні».* Далі: «Квітки, ви чудові усі до одної, *та викрав я ту, ще найкраща між вас*». Далі: «*Я викрав у нього ту Маріанну, ту Філіну, ту Мінййону*, бо він над-

то входив у ті образи, фантазував про старого арфіста і сварився з Ярною». «Вільгельм Мейстер» — книжка не для тих, хто щойно встав на ноги після тяжкої нервової хвороби». Далі: «Юнгерові «Викрадання» — гарна комедія. Я люблю ці викрадання, бо вони особливо поживають інтригу». Далі: «Погано продуманий план заводить мене в глухий кут. Юлію неодмінно треба було викрасти, і так воно й сталося: я наслав переодягнених людей, щоб вони напали на неї під час прогулянки в лісі на відлюдній стежці і забрали з собою. Я незвичайно тішився цим новим задумом і досить широко розвинув його. Взагалі ця трагедія була дуже цікавою базграниною захопленого хлопчика, і я шкодую, що вкинув її в піч». У листі писалося: «Як часто ти, щасливцю, бачиш у товаристві Фредеріку! Мабуть, Моріц нікого до неї не підпускає і всю її увагу забирає на себе. Якби ти не був такий несміливий і не тікав від жінок, я попросив би тебе викрасти в нього Фредеріку, де тільки зможеш і як зможеш».

Та Кнарпанті стояв на своєму. Він заявив, що навіть контекст не рятує справи, бо найбільша хитрість злочинця саме в тому й полягає, що він ці вислови так розчиняє в інших фразах, щоб на перший погляд вени здавалися цілком інертними й невинними. Як на особливий зразок такої хитрості глибокодумний Кнарпанті вказав членові управи на один вірш, знайдений у паперах Перегрінуса, де йшлося про скрадливі кроки часу. Кнарпанті страшенно пишався своєю прозорливістю, завдяки якій зразу ж розпізнав, що в цьому вірші слово «викрадення» навмисне розчленовано й змінено, щоб відвернути від нього підозру.

Міська управа все-таки не захотіла провадити далі слідство над звинувачуванім Перегрінусом Тисом, і юристи вжили в цьому випадку вислів, який уже тому доречно тут навести, що в казці про майстра Блоху він справляє чудне враження, а оскільки найкращою оздобою казки ми справедливо вважаємо *чудесне*, то не треба викидати з неї й чудне, як ще одну приємну рисочку до тієї оздобы. Вони (тобто юристи) сказали, що в цій справі зовсім відсутній *corpus delicti*¹. Проте високомудрий радник Кнарпанті твердо наполягав на своєму, заявляючи, що йому начхати на *delictum*, аби тільки мати в руках сам *corpus*², бо той *corpus* — небезпечний викрадач і вбивця, пан Перегрінус Тис. Видавець просить ласкавих читачів, необізнаних із юриспруденцією,

¹ Склад злочину (лат.).

² Гра слів: «corpus» означає також «людина», «особа» (лат.).

а особливо кожну з ласкавих читачок, звернутися до якогось молодого правознавця, щоб він пояснив їм це місце. Той правознавець зразу набундючиться й почне: «Юридичною мовою...» — і т. д.

Член управи вважав, що пана Перегрінуса Тиса належить допитати тільки з приводу нічного випадку, про який говорили свідки.

Перегрінус попав у досить скрутне становище, коли член управи почав допитувати його про ту подію. Він відчував, що як розповідь геть усе, нітрохи не відступаючи від правди, його розповідь саме тому й здається брехливою або принаймні вкрай неймовірною. Через те він і вирішив краще взагалі нічого не розповідати й побудував свій захист на тому, що, поки не виявлено самого злочину, в якому його звинувачують, він не вважає за потрібне давати пояснення з приводу тих чи інших випадків у своєму житті. Почувши цю заяву звинувачуваного, Кнарпанті страшенно зрадів, бо вирішив, що вона підтверджує всі його підозри.

Він досить-таки відверто сказав членові управи, що той не вміє як слід узятися до діла, а член управи, чоловік недурний і розважний, зрозумів, що коли дозволить Кнарпанті самому провадити допит, то Перегрінусові це не тільки не зашкодить, а швидше може навіть вирішити справу на його користь.

Прозірливий Кнарпанті мав наготові понад сотню питань, з якими він напав на Перегрінуса і на які часто не легко було відповісти. Переважно мета їхня була одна: вивідати, що Перегрінус *думає* — і взагалі все своє життя, і зокрема за тих чи інших обставин, наприклад, записуючи підозрілі слова в свій щоденник.

Думання, вважав Кнарпанті, уже саме собою небезпечна операція, а в небезпечних людей воно ще небезпечніше. Далі він ставив різні підступні питання, як, наприклад, таке: хто був той літній чоловік у синьому сюртуку і коротко підстрижений, що з ним Перегрінус торік двадцять четвертого березня за обіднім столом у готелі домовлявся, як краще приготувати рейнського лосося? Або: чи він не розуміє й сам, що всі загадкові місця в його паперах справедливо викликають підозру, а те, що лишилося незаписаним, могло бути ще підозрілішим і навіть містити в собі беззастережне визнання у вчиненому злочині?

Цей спосіб допиту, та й сам таємний радник Кнарпанті видалися Перегрінусові такими дивними, що йому дуже захотілося взнати справжні думки хитромудрого крутія.

Він клацнув пальцями, і слухняний майстер Блоха швидко вставив йому в зіницю мікроскопічне скельце.

Думки Кнарпанті казали приблизно таке: «Я й сам нітрохи не вірю, що цей юнак викрав чи бодай міг викрасти нашу принцесу, яка вже кілька років тому втекла з мандрівним комедіантом. Але ж як було пропустити таку чудову нагоду! Як було не зчинити галасу задля власної користі! Мій миршавий володар збайдужів до мене, і двірський люд уже почав називати мене нудним мрійником, а часто навіть дурним і банальним. А тим часом ніхто з них не переважав мене розумом і смаком, ніхто не знав так, як я, всіх тих дрібних послуг, якими здобувають ласку у володаря. Хіба я не допомагав камердинерові князя чистити чоботи його вельможності? А тут як дарунок небесний звалилась на голову ця історія з викраденням. Звісткою про те, що я напав на слід принцеси, я раптом знов вернув собі ту пошану, яку був уже втратив. Мене знов вважають розважним, мудрим, спритним, а головне, таким відданим володареві, що звуть опорою держави, на якій тримається весь добробут.

З цієї справи нічого не вийде, та й не може вийти, бо те викрадення, яке справді відбулося, не вдасться приписати цьому добродієві, але це не має ніякого значення. Саме тому я й хочу так вимучити його своїм допитом, як тільки зумію. Бо чим дужче я його мучитиму, тим більша буде мені хвала за те, що я беру так близько до серця цю справу і так ревно дбаю про добробут свого володаря. Мені аби тільки роздратувати цього юнака, наштотхнути його на якісь непродумані, задерикуваті відповіді. Тоді я товсто підкреслю їх червоним олівцем, додаю до них належні примітки, і не встигне він зрозуміти, що й до чого, як уже постане в двозначному світлі, його оточить дух ненависті, і навіть такі безсторонні й спокійні люди, як цей член управи, будуть настроєні проти нього. Слава вмінню кидати чорну тінь на найневинніші речі! Таким хистом мене обдарувала природа, і завдяки йому я спекуюсь усіх ворогів, а сам розкошую далі. Мені смішно, що міську управу дивує завзяття, з яким я домагаюся з'ясування істини, бо я думаю тільки про себе і дивлюся на всю цю справу лише як на засіб додати собі ваги в очах володаря і отримати якнайбільше хвали й грошей. І якщо навіть із цього нічого не вийде, то все-таки ніхто не скаже, що мої зусилля були даремні, а швидше визнає, що я добре зробив, уживши заходів для того, щоб цей шахрай Перегрінус Тис і справді колись не викрав уже викраденої принцеси».

Певна річ, що Перегрінус, прочитавши таким чином думки велемудрого таємного радника, не дав себе вивести з рівноваги і не тільки не роздратувався, як хотів Кнарпанті, а влучними відповідями звів нанівець усю його дотепність. Член управи, здається, був цим дуже задоволений. А потім, коли Кнарпанті урвав свій нескінченний допит, — головним чином тому, що йому не вистачило повітря, — Перегрінус з власної волі кількома словами розповів членові управи, що дама, яку він того свят-вечора на її невідступне прохання приніс до себе додому, була не хто інша, як небога оптичного майстра Левенгука, на ім'я Дерт'є Ельвердінк, і що тепер вона перебуває у свого хрещеного батька, пана Сваммера, який наймає помешкання в його будинку.

Свідчення визнали правдивим, і на цьому дивовижний процес був закінчений.

Щоправда, Кнарпанті вимагав продовжити допит і зачитав членам управи свій дотепний протокол, але цей шедевр викликав у всіх лише гучний сміх. А потім члени управи ще й визнали, що було б найкраще, якби пан таємний радник Кнарпанті залишив Франкфурт і особисто віддав своєму володареві подиву гідний протокол як вагомий наслідок своїх зусиль, доказ своєї проникливості й службового запалу. Про незвичайний процес почало говорити все місто, і Кнарпанті, на превелику свою досаду, помітив, що люди, зустрівши його, гидливо кривляться й затуляють носи руками, а коли він сідав до спільного столу в готелі, сусіди вставали й пересідали на інше місце. Скоро він не витерпів і виїхав з міста. Так довелося Кнарпанті ганебно залишити поле бою, на якому він сподівався зібрати лаври.

Але те, що тут було розказано на кількох сторінках, у житті забрало чимало днів, бо ж Кнарпанті, звичайно, не зміг би за короткий час написати грубенький фоліант. А дивовижний протокол і справді розрісся в цілий фоліант. Щоденний виснажливий допит Кнарпанті, його дурна, зухвала поведінка дуже обурювали Перегрінуса: але ще дужче псувався його настрій від того, що він не знав нічого про долю Дерт'є Ельвердінк.

Як було сказано ласкавому читачеві наприкінці четвертої пригоди, Георг Пепуш вихопив красуню з обіймів закоханого Перегрінуса й блискавично вискочив з нею за двері.

Пегрегрінус остовпів з подиву й переляку. Коли ж він нарешті отямився й хотів бігти за розбійником, колишнім своїм приятелем, у будинку вже нікого не було й стояла мертва тиша. Він насилу догукався стару Аліну, яка, човга-

ючи капцями, з'явилася з найдалшого покою і заявила, що вона нічого не чула й не бачила.

Втративши Дерт'є, Перегрінус мало не збожеволів. Але майстер Блоха почав його втішати.

— Ви ще зовсім не знаєте, — мовив він тоном, що підбадьорив би хоч якого невтішного, — ви ще зовсім не знаєте, дорогий пане Перегрінусе, чи справді прекрасна Дерт'є Ельвердінк залишила ваш дім. Наскільки я розуміюся на таких речах, вона повинна бути десь недалеко; мені здається, що я відчуваю її присутність. Та якщо ви довіряєте мені, то послухайтеся моєї дружньої поради: лишіть Дерт'є, хай вона робить собі що хоче. Повірте мені, це особа вкрай мінливого настрою: може, вона й справді, як ви казали, тепер вас полюбила, та чи надовго? А як знов розлюбить, то ви так будете журитися, так мучитись, що, боронь боже, ще й збожеволієте, як будяк Цегеріт. Ще раз кажу вам, киньте своє самотництво. Вам же буде краще. Чи багато ви дівчат знали на своєму віку, що вважаєте Дерт'є найкращою з усіх? Чи зверталися ви досі до якоїсь жінки з словами ласки і любові, що гадаєте, буцімто тільки Дерт'є може вас покохати? Ідіть, ідіть до людей, Перегрінусе, досвід покаже вам, що вони кращі, ніж вам здається. Ви вродливий, ставний чоловік, і я не був би розумним і прозорливим майстром Блохою, якби не знав наперед, що вам ще усміхнеться щастя в коханні зовсім не там, де ви тепер сподіваєтесь.

Перегрінус уже порушив свій відлюдний спосіб життя, побувавши в громадських місцях, і тепер йому було не так важко відвідувати товариство, якого він раніше уникав. Майстер Блоха щоразу робив йому велику послугу своїм мікроскопічним скельцем, і Перегрінус знов почав вести щоденник, у який записував найдивовижніші, найкумедніші контрасти між словами й думками, що їх він спостерігав кожного дня. Можливо, видавцеві незвичайної казки під назвою «Володар бліх» згодом трапиться нагода опублікувати багато вартих уваги місць із того щоденника, але тут вони б уповільнили розповідь і викликали б невдоволення ласкавого читача. Можна лише сказати, що чимало фраз разом з думками, які їх супроводжували, стали стереотипними; наприклад, словам: «Будьте такі ласкаві, порадьте, що мені робити», — відповідала думка: «Він такий дурний, що повірить, начебто мені й справді потрібна його порада в справі, яку я давно залагодив, але це лестить йому!»; «Я цілком довіряю вам!» — «Я давно знаю, що ти шахрай!» і т. д. І, нарешті, треба ще згадати, що багато людей, коли Пере-

грінус дивився на них крізь мікроскопічне скельце, викликали в його душі велике збентеження. Це були, наприклад, юнаки, які все сприймали з величезним ентузіазмом і здатні були при кожній нагоді розливатися іскристим потоком найгучніших слів. А серед них, мабуть, найпишніше і найглибокодумніше висловлювалися молоді поети, сповнені фантазії і геніальності, яких обожнювали переважно дами. В одному ряду з ними стояли жінки-письменниці, що всі глибини земного існування, всі філософські основи й пекучі проблеми громадського життя знали, як то кажуть, мов свою кишеню, і вміли розповісти про них такими гучними словами, наче виголошували недільну проповідь. Якщо Перегрінуса здивувало, що срібні нитки в Гамагеїному мозку тяглися в якусь невідому царину, то не менше вразило й те, що він спостеріг у мозку цих людей. Він, щоправда, побачив і тут дивне плетиво жилок і нервів, але рівночасно помітив, що саме тоді, коли ці люди найпишномовніше розбалакували про мистецтво й науку, про тенденції духовного життя, ті жилки й нерви не тільки не заглиблювались у мозок, а, навпаки, росли в зворотному напрямку, тому чітко розпізнати їхні думки не було ніякої змоги. Перегрінус сказав про свої спостереження майстрові Блосі, що, як завжди, сидів у складці його краватки. Майстер Блоха пояснив, що то були зовсім не думки, як гадав Перегрінус, а тільки слова, що даремно намагалися стати думками.

Багато що тішило й смішило тепер пана Перегрінуса Тиса в товаристві, та й його найвірніший супутник, майстер Блоха, теж став зовсім не таким поважним, як був, — він раптом показав себе aimable goué, лукавим ласолобом. Він не пропускав жодної гарненької шийки, жодної білої потилиці і при першій же нагоді перескакував із свого сховку на знадливу місцинку, де надзвичайно спритно ухилився від переслідування тоненьких пальчиків. Цей маневр мав подвійну мету. По-перше, це була втіха для нього самого, а по-друге, він хотів, щоб і Перегрінус звернув погляд на принади, які, може, затьмарять у його серці образ Дерт'є. Але всі його зусилля були даремні, бо жодна з дам, до яких Перегрінус підходив тепер сміливо й невимушено, не здавалася йому такою гарною і граціозною, як його маленька принцеса. Та найдужче його кохання до маленької красуні живила та обставина, що в жодної іншої жінки він не читав у думках такого самого теплого почуття до себе, про яке чув з її слів. Він вірив, що ніколи не забуде Дерт'є, і щиро казав про це, чим неабияк лякав майстра Блоху.

Одного дня Перегрінус помітив, що стара Аліна хитро усміхається, частіше, ніж звичайно, нюхає тютюн, покашлює, мурмоче щось незрозуміле — словом, усією своєю поведінкою показує, що в неї є щось на серці і їй дуже кортить розповісти про нього. До того ж у неї на все була одна відповідь, до речі й не до речі:

— Так! Поживемо — побачимо, що воно буде!

Нарешті Перегрінус не витримував.

— Аліно! — вигукнув він. — Краще скажи зразу, що там знов сталося, замість ходити навколо й таємниче усміхатися.

— Ох, — мовила стара і стиснула кістляві кулаки, — ох, наша лялечка гарненька, наша люба голубонька!

— Про кого це ти? — сердито перебив її Перегрінус.

— Та про кого ж, — повела далі стара, усміхаючись, — про кого ж, пане Тисе, як не про вашу милу принцесу, про вашу любу наречену, що сидить там, унизу, в пана Сваммера.

— Аліно, — закричав Перегрінус, — Аліно, бий тебе сила божа, вона тут, у нашому будинку, а ти аж тепер мені кажеш про це?

— А де ж, — відповіла стара так само незворушно, — а де ж принцесі ще бути, як не тут, де вона знайшла свою матір!

— Що? — вигукнув Перегрінус. — Що ти кажеш, Аліно?

— Так, — мовила стара, високо піднявши голову, — так, я справді Аліна, і хтозна, що ще виявиться найближчим часом, перед вашим весіллям.

Анітрохи не зважаючи на нетерпіння Перегрінуса, що всіма способами закликав її говорити, розповідати далі, стара спокійнісінько всілася в крісло, дістала табакерку, взяла з неї добру пучку тютюну, а тоді почала дуже докладно й багатослівно доводити Перегрінусові, що нема більшої і гіршої вади за нетерплячку.

— Спокій, — казала вона, — спокій, сину мій, тобі найпотрібніший, а то боюся, щоб ти не втратив усього тієї хвилини, коли подумаєш, що вже його досяг. Перше ніж ти почувеш хоч одне слівце, ти повинен тихенько сісти он там, як слухняна дитина, і ні разу не перебивати мене, аж поки я скінчу.

Що Перегрінус мав робити? Він слухняно сів, як наказувала йому стара, і почув від неї багато чудного й дивовижного.

За її словами, панове Сваммердам і Левенгук билися ще й у кімнаті, до того ж страшенно товклися й галасували. Потім раптом усе затихло, а натомість почувся глухий стогін.

Стара вже злякано подумала, що котрийсь із них смертельно поранений, та коли вона зацікавлено поглянула в шпарку від ключа, то побачила зовсім інше, ніж сподівалася. Сваммердам з Левенгуком схопили Георга Пепуша і так терли й давили його кулаками, що він ставав дедалі тонший і тонший. То його стогін так її був налякав. Коли нарешті Пепуш став тонкий, як стеблина будяка, вони спробували просунути його крізь шпарку від ключа. Уже половина тіла бідолашного Пепуша перевісилася в передпокій, коли стара, охоплена жахом, кинулась навтіки. Скоро після того вона почула гучний регіт і побачила, як маги цілком мирно виводили з дому Пепуша вже в його природному вигляді. А на порозі кімнати стояла прекрасна Дертъє і манила до себе стару. Вона якраз мала вбиратися й хотіла, щоб та їй допомогла.

Стара не могла набалакатись про силу-силенну суконь, які маленька красуня діставала з усіляких старих шаф і показувала їй. Сукні були пишні, багаті, одна краща за одну. А такі коштовності, як вона там бачила, казала стара, можуть бути хіба в індійської принцеси. У неї й досі болять очі від їхнього блиску.

Далі стара розповіла, як вони, поки її голубонька одягалася, розмовляли то про те, то про се, як вона згадала покійного пана Тиса й колишнє веселе життя в цьому домі і як, нарешті, дійшла до своїх померлих родичів.

— Ви знаєте, — казала стара, — ви знаєте, любий пане Тисе, що я нікого так не шаную, як свою покійну хрещену матір, дружину вибивача. Вона побувала в Майнці і, здається, навіть у Індії і вміла молитися й співати по-французькому. І хоч це вона захотіла, щоб мене назвали нехристиянським ім'ям Аліна, я від щирого серця прощаю небіжчиці, бо саме від неї я навчилася делікатних манер, гречності й красномовства. Коли я вже багато всього розповіла про хрещену матір, принцеса почала мене розпитувати про моїх батьків, про діда з бабою і так усе далі й далі, про цілий мій родовід. Я вилила перед нею всю душу, розповіла їй широко, що моя мати була майже така сама гарна, як я, хоч ніс мала гірший, бо я свій успадкувала від батька, і взагалі він у мене такої форми, як був у його роду споконвіку. Потім почала розказувати їй, як я на храму танцювала національний танок із сержантом Геберпіпом і як надягла блакитні панчохи з червоними клинцями. Господи! Що там казати, всі ми люди грішні. Та якби ви побачили, пане Тисе, що було далі! Спершу принцеса, слухаючи мене, хихотіла й сміялася, аж весе-

ло було дивитися на неї, а потім потроху затихла і втупилася в мене таким дивним поглядом, що мені аж моторошно стало. І ви тільки подумайте, пане Тисе, не встигла я й озирнутися, як вона раптом падає переді мною навколішки, хоче неодмінно поцілувати мою руку й вигукує: «Так, це ти, тепер я впізнаю тебе, звичайно, це ти!» Я була спантеличена до краю. Коли ж я спитала, що це має означати... — І стара замовкла.

Переґрінус почав просити її швидше розповісти все до кінця, проте вона спокійно, неквапом узяла велику пучку тютюну й сказала:

— Стривай, синку, не поспішай поперед батька в пекло. Всьому свій час і пора!

Переґрінус ще дужче напосівся на неї, йому кортіло почути, що ж було далі, але вона раптом весело зареготала. Переґрінус, насупившись, нагадав їй, що його кімната — не сцена, а він — не хлопчисько, якого можна морочити дурними жартами. Та стара вперлася кулаками в боки і аж заходилася від сміху. Вогненно-червоний колір її обличчя перейшов у приємний темно-вишневий, і Переґрінус уже хотів хлюпнути їй в лице склянку води, коли вона якось опанувала себе й насилу повела далі

— Ну хіба можна, — мовила вона, — хіба можна не сміятися з того дурненького дівчиська! Ні, такого кохання немає більше ніде в світі! Ви тільки подумайте, пане Тисе... — І стара знов зареготала.

Переґрінус почав уже втрачати терпець. Нарешті він насилу впитав у неї, що маленьку принцесу посіла божевільна думка, буцімто він, Переґрінус Тис, прагне одружитися з старою Аліною, і їй, старій, довелося врочисто пообіцяти, що вона відмовить йому.

Переґрінусові здалося, що він заплутався в якійсь відьомській павутині. Йому стало так моторошно, що навіть у старій щирій Аліні він почав уже вбачати примару, від якої треба якнайшвидше тікати.

Але стара не пустила його, сказала, що їй треба негайно довірити йому одну річ, яка стосується принцеси.

— Тепер я вже певна, — таємниче сказала стара, — тепер я вже певна, що над вами, любий пане Переґрінусе, зійшла щаслива зірка, прекрасна і ясна, але тільки від вас залежить, чи вона вам світитиме й далі. Коли я почала запевняти принцесу, що ви в неї нестямно закохані і навіть гадки не маєте одружуватися зі мною, вона заявила, що не повірить у це і не віддасть вам своєї чарівної руки, поки ви

не виконаєте одного її бажання, яке вона давно вже виношує в глибині серця. Принцеса каже, що ви прихистили в себе її служника, маленьке, гарнеське негренья, яке втекло від неї. Я почала заперечувати їй, бо знала б, якби в нас хтось такий був, але вона каже, буцімто хлопчеченя таке малесеньке, що може жити в горіховій шкаралущі. Оце саме негренья...

— Нічого не вийде! — вигукнув Перегрінус, який давно здогадався, до чого веде стара, і стрімголов вибіг з кімнати, а потім і з дому.

За давнім, повсюдним звичаєм, герой повісті у хвилину великого душевного хвилювання біжить у ліс або принаймні у відлюдний гайок. Звичай цей добрий тому, що він не вигаданий, так і буває в житті. Тому й пан Перегрінус зробив не інакше: вискочивши з свого дому на Кінському ринку, він біг, не зупиняючись, аж поки вибіг за місто й досяг найближчого гаю. Далі, оскільки в жодному гаю з романтичної повісті не бракує ні шелесту листя, ні шепоту й зітхань вечірнього вітерця, ні дзюркоту струмочків, ні мерехтіння хвильок і т. д., то, звичайно, й Перегрінус знайшов усе це в своєму сховку. Сівши на порослий мохом камінь, до половини занурений у чисті, як дзеркало, води струмка, який шемрів і хлюпотів хвильками навколо нього, Перегрінус твердо вирішив обміркувати чудну пригоду, що спіткала його останнім часом, і знайти аріаднину нитку, яка б вивела його з цього лабіринту найдивовижніших загадок.

Буває, що шелест листя, який то затихне, то здійметься знов, одноманітне дзюрчання води в струмку, рівномірний стукіт млина віддалік зіллються в один тон, і думки настроються на нього, вже не снуються без ладу й ритму, а формуються в чітку мелодію. Так і Перегрінуса, коли він трохи посидів у цьому чарівному куточку, огорнув тихий, споглядальний настрій.

— Їй-богу, — мовив Перегрінус сам до себе, — їй-богу, навіть автор фантастичних казок не видумав би таких неймовірних, заплутаних пригод, які я насправді пережив за цих кілька днів. Краса, захват, кохання ідуть назустріч самотникові, що уникає жінок, і одного погляду, одного слова досить, щоб запалити в його грудях полум'я, мук якого він так боявся, не знаючи їх! Але місце, час, усі обставини появи невідомої, знадливої істоти такі таємничі, що за ними явно видно дію якихось чарів, а зразу ж по тому маленька, нікчемна комаха, яку звичайно зневажають, виявляє свою вченість, розум, навіть магічну силу. І ця комаха говорить

про речі, незбагненні звичайному людському глуздові, як про щось таке, що тисячі разів трапляється в нашому житті, скрізь і всюди, за мискою печені й за пляшкою вина. Може, я надто близько підійшов до махового колеса, яке рухають похмурі, невидимі сили, і воно захопило мене в свою круговерть? Чи такі дива, зненацька звалившись на людину, не доводять її до божевілья? А тим часом я дуже добре почуваю себе. Мене вже навіть не дивує, що король бліх вирішив шукати в мене захистку, а за це довірив мені таємницю, яка дає мені змогу читати приховані людські думки і таким чином ставить мене понад усякою життєвою облудою. Але куди приведе, куди зможе привести все це? Що, як за химерною личиною блохи ховається лихий демон, який хоче заманити мене в свої тенета й занапастити, хоче позбавити мене щастя кохання, що може сягнути мені тільки тоді, коли я володітиму Дертє? Чи не краще було б зараз-таки спекатись цього малого чудовиська?

— Це була дуже негарна думка, — перебив розмову Перегрінуса з самим собою майстер Блоха, — дуже негарна, пане Перегрінусе Тисе! Ви вважаєте, що таємниця, яку я вам довірив, так мало варта? Хіба вам цей подарунок не вдається найпереконливішим доказом моєї широї приязні? Сором вам, що ви такі недовірливі! Ви дивуетесь, що маленька комашка, яку всі зневажають, має такий розум і таку силу духа, але ваш подив — ви вже даруйте мені — свідчить дише про вашу недостатню освіту. Я б радив вам почитати, що сказано в грецького філософа Філона чи хоча б у трактаті Єроніма Ропаріуса «*Quod animalia bruta ratione utantur melius homine*»¹ або в його ж «*Oratio pro muribus*»² про душу тварин, яка мислить і керує своїми вчинками. Вам слід було б також дізнатися, що думали про розумові здібності тварин Ліпсіус і великий Лейбніц або що сказав про душу тварин вчений і мудрий рабин Маймонід. Тоді ви навряд чи вважали б мене через мій розум за лихого демона або міряли б духовну потугу фізичними розмірами тіла. Мені здається, що ви, врешті, схилияетесь до сміховинного твердження іспанського лікаря Гомеса Перейри, який вбачає в тваринах тільки по-мистецькому зроблені машини, що не вміють думати, не мають своєї волі і рухаються автоматично, як заведені. Але ні, я не вірю, що ви можете дійти до такої баналь-

¹ Чому нерозумні живі істоти краще користуються розумом, ніж люди (*лат.*).

² Промови на захист мишей (*лат.*).

ності, ласкавий пане, і твердо переконаний, що завдяки моїй скромній особі ви давно вже вдосконалили свій світогляд. Далі, я не зовсім розумію, що ви звете дивом, вельмишановний пане Перегрінусе, або як ви можете ділити на дивовижні й звичайні ті явища нашого буття, які, власне, і є нашою другою природою, бо вони нас, а ми їх взаємно зумовлюємо. Якщо ж вас дивує щось лише тому, що вам такого ніколи ще не траплялося, чи тому, що вам не вдається побачити зв'язку між причиною і наслідком, то винні тут тільки природна чи набута внаслідок хвороби недосконалість вашого погляду, яка обмежує вашу можливість пізнання. Але — ви вже даруйте мені, пане Тисе, — найсмішніше тут те, що ви самі хочете розділити себе на дві частини, з яких одна визнає так звані дива і охоче вірить у них, а друга, навпаки, страшенно чудується з того визнання й тієї віри. Ви коли задумувались над тим, що вірите в сни?

— Ну що ви, — перебив Перегрінус маленького оратора, — ну що ви, любий мій! Як ви можете говорити про сни, коли це тільки наслідок якогось фізичного чи духовного розладу в нашому організмі!

На ці слова пана Перегрінуса Тиса майстер Блоха тоненько, глузливо засміявся.

— Бідолашний пане Тисе, — сказав він трохи збентеженому Перегрінусові, — бідолашний дане Тисе, невже ви такі темні, що не бачите, яка це немудра думка? Відтоді, як хаос ущільнився в придатну для формування матерію, — а це сталося досить давно, — світовий дух ліпить усі образи з цієї матерії, і з неї ж таки виникають і сни з своїми картинами. А ті картини — не що інше, як начерки того, що було, а може, й того, що буде, які дух швидко кидає собі на втіху, коли тиран, що зветься тілом, звільняє його від рабської служби в себе. Але тут не час і не місце сперечатися з вами й пробувати переконати вас; та, може, з цього й не було б ніякої користі. Одне тільки я хотів би ще вам відкрити.

— Кажіть чи мовчіть, — вигукнув Перегрінус, — кажіть чи мовчіть, любий майстре, як ви вважаєте за краще, бо я вже переконався, що хоч які ви маленькі, а розуму й глибоких знань у вас куди більше, ніж у мене! Ви викликаєте в мене безмежне довір'я, хоч я й не зовсім розумію ваші приповіді.

— То знайте ж, — знов озвався майстер Блоха, — знайте ж, що ви зовсім по-особливому вплутані в історію принцеси Гамагеї. Сваммердам і Левенгук, будяк Цегеріт і принц п'явок, а крім того, ще й геній Тетель, — усі прагнуть заво-

лодіти прекрасною принцесою, та й сам я мушу признатися, що, на жаль, моє давнє кохання теж прокинулось, і я міг бути таким дурнем, що поділився б своєю владою з милою зрадницею. Але ви, пане Перегрінусе, ви тут головна дійова особа, без вашої згоди прекрасна Гамагея не може належати нікому. Якщо ви хочете довідатися про глибші, справжні рушійні сили цієї історії, яких я сам не знаю, то поговоріть про це з Левенгуком, бо він до всього доскіпався і напевне пробалакається, коли ви наберетесь мужності й добре насядете на нього.

Майстер Блоха хотів ще щось казати, коли це раптом з-за дерев вискочив якийсь чоловік і люто накинувся на Перегрінуса.

— Ага! — крикнув Пепуш (бо це був він), нестямно вимахуючи руками. — Ага, зрадливий, підступний друже! Я таки знайшов тебе! Знайшов цієї фатальної хвилини! Ставай же, пробий ці груди або сам упадеш від моєї руки!

І Пепуш вихопив з кишені два пістолі, один тицьнув у руки Перегрінусові, а сам з другим став у позу й вигукнув:

— Стріляй, боягузе!

Пегрегінус також став у позу, але заявив, що ніяка сила в світі не примусить його зробити таку страшну дурницю — стрілятися з своїм єдиним приятелем, та ще й без видимої на те причини. Принаймні він нізащо не поважиться перший на життя приятеля.

У відповідь на це Пепуш дико зареготав, і тієї ж миті куля вилетіла з його пістоля і прострелила Перегрінусові капелюх. Перегрінус, не підіймаючи капелюха, що впав додолу, мовчки дивився на приятеля. Пепуш на кілька кроків підступив до Перегрінуса й глухо пробурмотів:

— Стріляй!

Тоді Перегрінус швидко розрядив свого пістоля в повітря.

Георг Пепуш голосно зойкнув, як божевільний, кинувся на груди Перегрінусові й жалісливо, нестямно закричав:

— Вона помирає... помирає з кохання до тебе, нещасний... Поспішай... рятуй її... ти можеш її врятувати! Врятуй її для себе, а мені дай загинути в незмірному розпачі!

І Пепуш помчав геть так прудко, що за хвилину Перегрінус згубив уже його з очей.

В Перегрінуса аж в грудях похололо. Він подумав, чи не сталося справді з маленькою принцесою якогось страшного лиха, що його приятель дійшов до такого божевілля, і чимдуж поспішив назад у місто.

Вдома стара Аліна, голосячи, сказала йому, що бідолашна принцеса раптом тяжко занедужала і, мабуть, скоро помере. Старий пан Сваммер щойно сам пішов по найславнішого у Франкфурті лікаря.

Пригнічений горем, Перегрінус тихенько зайшов до кімнати Сваммера, яку йому відчинила стара. Маленька красуня, бліда, непорушна, як мрець, лежала на канапі, і Перегрінус аж тоді почув її тихий подих, коли став навколівши і схилився над нею. Тільки-но Перегрінус узяв холодну, як крига, руку хворої, на її блідих устах заграла болісна усмішка, і вона прошепотіла:

— Це ти, мій солодкий друже? Ти прийшов, щоб ще раз побачити ту, що так невимовно тебе кохає? Ох! Того вона й помирає, що не може дихати без тебе!

Перегрінус, не тямлячи себе з тяжкого горя, почав запевняти красуню, що й він її безмежно кохає і що він усім на світі ладен пожертвувати для неї. Слова перейшли в поцілунки, а в поцілунках, як подих кохання, знов почулися слова.

— Ти знаєш, — так звучали ті слова, — ти знаєш, мій Перегрінусе, як палко я тебе кохаю. Я можу бути твоя, а ти мій, я можу миттю видужати, і ти побачиш мене квітучою, у всій пишноті молодої вроди. Як квітка, напоєна вранішньою россою, я радісно підйму похилену голову, але віддай мені полоненого, мій любий, коханий Перегрінусе, а то я на твоїх очах помру в невимовних муках! Перегрінусе... я більше не можу... всьому кінець...

І красуня, що була трохи підвелася в постелі, знов опустилася на подушки. Груди її бурхливо підіймалися й опадали, наче в смертельній агонії, уста посиніли, очі, здавалося, погасли. Охоплений божевільним страхом, Перегрінус схопився за краватку, проте майстер Блоха сам стрибнув на білу шию красуні й голосом, у якому бринів безмежний сум, вигукнув:

— Я пропав!

Перегрінус простяг руку, щоб схопити майстра, але раптом ніби якась сила втримала його, і в голові з'явилися зовсім інші думки, ніж ті, що володіли ним досі.

«Як, — подумав він, — ти хочеш віроломно зрадити того, кому обіцяв свою охорону, зрадити через те, що ти слабка людина, що тебе посіла божевільна пристрасть, що в тумані палкої жаги тобі здаються правдою слова, які можуть бути тільки хитрою облудою? І через те ти хочеш закувати в кайдани вічного рабства вільний, мирний, маленький народ, через те хочеш остаточно згубити свого приятеля єдиного,

в якого слова не розбігаються з думками? Ні... ні, опам'ятайся, Перегрінусе! Краще померти, ніж зрадити!»

— Дай... полоненого... Я помираю! — затинаючись, ледь чутним голосом мовила маленька красуня.

— Ні! — вигукнув Перегрінус, в дикому розпачі хапаючи її в обійми. — Ні... ніколи! Але дай мені з тобою померти!

Тієї миті почувся пронизливий мелодійний звук, ніби задзвонили маленькі срібні дзвоники, губи й щоки в Дертьє раптом порожевіли, вона схопилася з канапи і, судомно регочучи, застрибала по кімнаті, наче її вкусив тарантул.

Перегрінус з жахом дивився на те моторошне видовисько, з жахом дивився на нього й лікар, що, мов закам'янілий, зупинявся на порозі, загородивши дорогу панові Сваммеру, який ішов за дим.

ПРИГОДА ШОСТА

*Чудернацькі витівки мандрівних штукарів у винарні,
що скінчилися добрячою бійкою.*

Трагічна історія кравчика із Саксенгаузена.

Як Георг Пепуш дивує чесних людей.

Гороскоп.

Приємний двобій знайомих у Левенгуковій кімнаті

Всі, хто проходив повз винарню, зупинялися, витягали шиї і заглядали у вікна. Людей збиралося все більше, вони все дужче товклися й штовхалися, все гучніше гомоніли, сміялися, галасували й реготали. Причиною цього шарварку були двоє незнайомих, що зайшли до винарні. І обличчям, і одягом, усім своїм виглядом вони були не схожі на тутешніх людей, якісь і бридкі, й смішні водночас, а вже таких чудернацьких штук, як вони виробляли, ніхто ще зроду не бачив. Один із них, старий, брудний і неприємний, був одягнений у довгий, дуже вузький сюртук із тьмяно-чорної лискучої матерії. Він то видовжувався й тоншав, то стискався й ставав коротким товстуном, та ще й звивався, як хробак. Другий, з високого зачіскою, в строкатому шовковому піджаку й таких самих штанах, з великими срібними застібками, схожий на джэнджика з другої половини вісімнадцятого сторіччя, раз по раз підлітав угору до стелі й плавно опускався назад, хрипким голосом наспівуючи немелодійні пісні якоюсь зовсім невідомою мовою.

За словами господаря, обидва вони, один за одним, зайшли до винарні як порядні, скромні відвідувачі й замови-

ли вина. Тоді почали все пильніше й пильніше приглядатися один до одного й розбалакалися. Хоч ніхто з гостей не розумів їхньої мови, проте з тону і з жестів видно було, що вони сперечаються, і дедалі завзятіше.

Раптом вони повставали, набрали теперішнього свого вигляду й заходилися виробляти ті химерні штуки, що збирали все більше глядачів.

— Той чоловік, — вигукнув хтось із глядачів, — той чоловік, що так гарно підлітає й опускається, мабуть, і є годинникар Деген з Відня, який винайшов літальну машину і раз по раз падає з нею сторч головою!

— Е ні, — мовив хтось інший, — це не літун Деген. Я б швидше додумав, що це кравчик із Саксенгаузена, якби не знав, що бідолаха згорів.

Не знаю, чи ласкавому читачеві відома історія кравчика із Саксенгаузена. Ось вона.

ІСТОРІЯ КРАВЧИКА ІЗ САКСЕНГАУЗЕНА

Якось у неділю тихий, побожний кравчик із Саксенгаузена, по-святковому прибраний, ішов з церкви зі своєю любовою дружиною. Надворі було холодно, увечері кравчик нічого не їв, крім половинки м'яко звареного яйця й квашеного огірочка, а вранці тільки випив чашечку кави, і тепер йому аж млосно ставало. А крім того, він у церкві співав, не шкодуючи голосу. От і захотілося кравчикові випити чарочку шлункової. Цілий тиждень він пильно працював і шанував свою любов дружину, навіть пошив їй із клаптів, що валялися під лавою, гарну спідницю. Тому любя дружина ласкаво дозволила йому зайти до аптеки й зігрітися чарочкою. Кравчик так і зробив: зайшов до аптеки й попросив чарку шлункової. Недосвідчений учень, що лишився в аптеці, бо рецептаріус і провізор, одне слово, всі розумніші люди десь вийшли, помилився й дістав з полиці заткнуту пляшку, в якій був зовсім не шлунковий еліксир, а пальний газ, що ним наповнюють повітряні кулі. От його він і налив кравчикові повну чарку. Той, не довго думаючи, підніс чарку до рота й почав жадібно ковтати газ, як смачний напій. Та враз він відчув себе якось дивно, наче в нього за плечима вирости крила або хтось заходився гратися ним, як м'ячем. Бо він почав то підійматися вгору, то опускається, і все вище й вище, до самої стелі.

— О господи! — вигукнув він. — Як це я став таким гарним танцюристом!

А учень аж рота роззявив з подиву. Раптом хтось так рвучко відчинив двері, що вікно навпроти розчахнулося. Тієї ж миті сильний протяг підхопив кравчика, і він швидко, як вітер, вилетів у відчинене вікно; так його більше ніхто й не бачив. Минуло багато часу, і якимось саксенгаузенці побачили ввечері на небі вогненну кулю, що своїм сліпучим блиском осяяла всю місцевість навколо, а потім, пригасаючи, впала на землю. Всі хотіли знати, що то впало, побігли на те місце, але не знайшли там нічого, тільки маленьку купку попелу та ще поряд шпеник з пряжки від черевика, клаптик жовтого квітчастого атласу і якусь гарну річ, схожу на головку від ціпка. Всі задумались, як такі речі могли впасти з неба у вогненній кулі. Коли це надійшла й люба дружина зниклого кравчика, і, тільки-но глянувши на знайдені речі, заломила руки, й розпачливо заголосила:

— Ой лишенько! Та це ж *шпеник* з пряжки мого любого чоловіка! Ой лишенько! Та це ж клаптик із святкового жилета мого любого чоловіка! Ой лишенько! Та це ж головка від ціпка мого любого чоловіка!

Проте якийсь великий вчений пояснив, що та головка зовсім не головка, а метеорит, або ж невдатне космічне тіло. Таким чином саксенгаузенцям і всьому світові стало відомо, що бідолашний кравчик, якому аптекарський учень дав пального газу замість шлункової горілки, згорів у небі і впав на землю метеоритом, або ж невдатним космічним тілом.

КІНЕЦЬ ІСТОРІЇ КРАВЧИКА ІЗ САКСЕНГАУЗЕНА

Кельнерові нарешті набридло дивитися, як чудернацький незнайомець безперестанку то довшає, то коротшає, не звертаючи на нього ніякої уваги, і він поставив йому під самий ніс замовлену пляшку бургундського. Незнайомець негайно вп'явся в пляшку і не відірвався від неї, поки не висмоктав її до останньої краплі. Потім, мов непритомний, майже не рухаючись, повалився в крісло.

Гості вражено дивилися, як він, поки пив, дедалі більше роздимався і нарешті став такий товстий, що геть утратив людську подобу. Літальний апарат другого теж начебто почав виходити з ладу, і незнайомець, знесилившись і засапавшись, хотів уже зовсім опуститися додолу, та тільки-но помітив, що його супротивник лежить ледь живий, як миттю вискочив на нього й заходився щосили гамселити його кулаками.

Проте господар відтяг напасника й заявив, що негайно ж витурить його з винарні, якщо він не втихомириться. Показувати свої штуки вони можуть скільки завгодно, але сваритися й битись, як вуличним розбишакам, він їм не дозволить.

Незнайомцеві, який умів літати, видно, не дуже сподобалося, що господар вважає його за штукаря. Він заявив, що не має ніякого стосунку ні до самих нікчемних фіглярів, ні до їхнього сумнівного мистецтва. Він, мовляв, колись був балетмейстером у театрі одного славетного короля, а тепер став дотепником без постійного місця праці і, відповідно до свого фаху, зветься Legénie¹. А що він, охоплений справедливим гнівом на того негідника, підстрибував вище, ніж годиться, то це вже його справа і більше нічия.

Господар сказав, що все це не виправдує бійки. У відповідь дотепник заявив, що коли б господар знав, який то лихий і підступний чоловік, то й сам був би радий, щоб йому добре полатали боки. Він служив колись на французькій митниці, а тепер живе з того, що голить людей, пускає кров і ставить банки; звати його мосьє П'явка. Незграбний, недолугий, ненажерливий, він усім заступає шлях. Мало того, що той нікчема всюди, де тільки з ним зустрінеться, перехоплює й випиває перед самим носом у нього вино, як оце тепер, — він, падлюка, ще й поставив собі за мету ні більше ні менше, як відбити в нього красуню наречену і забрати її з Франкфурта.

Митник чув усе, що казав про нього дотепник; він блимнув на нього маленькими, лютими очима й звернувся до господаря:

— Не вірте, пане господарю, жодному слову з того, що тут набалакав цей вішальник, цей дурний дженджик. Аякже, гарний мені балетмейстер, що наступає своїми незграбними, як у слона, лапами на тендітні ніжки танцюристок, а під час піруетів вибиває режисерові, що стоїть біля куліси, кутнього зуба й бінокля з рук! І вірші в нього такі самі незугарні, як і ноги, стопи кульгають, немов п'яні, а замість думок — суцільна каша. І цей базіка, цей хвалько думає, що як йому часом щастить важко знятися вгору, як оспалому гусакові, то красуня має стати його нареченою!

— Ти зараз відчуєш, як той гусак дзьобається, клятий хробаку! — розлючено крикнув дотепник і знов кинувся до митника.

¹ Геній (франц.).

Але господар міцно схопив його ззаду й викинув у вікно, на превелику втіху юрбі, що зібралася на вулиці.

Як тільки дотепник опинився надворі, мосьє П'явка зразу ж набрав колишнього вигляду — став таким самим скромним, солідним добродієм, як був тоді, коли зайшов до винарні. Натовп вирішив, що це вже не той чоловік, який умів так подовжувати і вкорочувати своє тіло, і розійшовся. Митник ввічливо подякував господареві, що той оборонив його від дотепника, і на доказ своєї вдячності запропонував безкоштовно поголити його таким легким, приємним способом, як його ще зроду ніхто не голив. Господар помацав підборіддя, і воно здалося йому зарослим і колючим, тому він погодився на пропозицію мосьє П'явки. Митник узявся до роботи дуже вправно, але зненацька так різонув господаря по носі, що з нього заюшила кров. Господар, побачивши в цьому лихий намір, сердито зірвався на ноги, схопив митника, і той так само швидко вилетів у двері, як дотепник у вікно. Невдовзі після того в сінях почувся страшний галас; господар, насилу встигнувши заліпити трупом порізаного носа, вибіг поглянути, що за дідько знову зчинив там гармидер.

Як же він здивувався, побачивши в сінях юнака, що однією рукою тримав за петельки дотепника, а другою митника й люто кричав:

— Ага, сатанинське кодро, ти мені більше не станеш на дорозі, не вкрадеш у мене Гамагеї!

Очі в юнака були витріщені й горіли диким полум'ям.

А дотепник і митник, перебиваючи його, верещали:

— Рятуйте... Рятуйте нас від божевільного, пане господарю! Він уб'є нас... Він нас із кимось сплутав!

— Що ви робите, — вигукнув господар, — що ви робите, любий пане Пепуше? Вас ці диваки чимось образили? А може, ви справді з кимось їх сплутали? Це балетмейстер, пан Legénie, а це митник, пан П'явка.

— Балетмейстер Legénie?.. Митник П'явка?.. — глухо проказав Пепуш. Він неначе прокинувся зі сну й приходив до тями.

Тим часом із зали вийшло ще двоє поважних городян, які так само знали пана Георга Пепуша, й теж почали вмовляти його заспокоїтись і відпустити кумедних чужинців.

— Балетмейстер Legénie?.. Митник П'явка?.. — ще раз проказав Пепуш і безсило опустил руки.

Чужинці, звільнившись, чимдуж чкурнули надвір, і перехожі на вулиці вражено побачили, як дотепник знявся в повітря й полетів геть понад дахом будинку, що стояв на-

впроти, а голяр зник у калюжі, що утворилася після дощу між бруківкою якраз перед дверима винарні.

Городяни завели зовсім розгубленого Пепуша до зали й запросили його випити з ними пляшку доброго вина. Пепуш не дуже опирався й залюбки скуштував шляхетного напою, хоч і сидів, немов закам'янілий, не озиваючись жодним словом. Нарешті обличчя його проясніло, і він привітно мовив:

— Ви добре зробили, мої любі друзі й приятелі, що не дали мені на місці вбити негідників, які були в моїх руках. Але ви не знаєте, які небезпечні істоти ховалися за тими чудернацькими масками.

Пепуш замовк, і можна собі уявити, як напружено, з якою цікавістю чекали городяни, яку ж він таємницю їм відкриє. Господар також сів до них, і всі троє, поклавши лікті на стіл і збившись головами до купи, затамували подих, щоб не пропустити жодного слова з його розповіді

— Бачите, — повів далі пан Георг Пепуш тихо й урочисто, — бачите, люди добрі, той, кого ви звете балетмейстером Legénie, насправді не хто інший, як лихий, незграбний геній Тетель, а той, кого ви вважаєте за митника П'явку, — мерзенний кровопивця, огидний принц п'явок. Обидва вони, щоб ви знали, закохалися в принцесу Гамагею, прекрасну дочку могутнього короля Секакіса, і обидва з'явилися сюди, щоб відбити її в будяка Цегеріта. Але це найбезглуздіша ідея, на яку здатна тільки дурна голова, бо, крім будяка Цегеріта, на цілому світі є лише одна істота, що може володіти принцесою Гамагеєю, та й то ще хтось, чи не даремно вона боротиметься за принцесу з будяком Цегерітом. Бо скоро будяк Цегеріт зацвіте опівночі у всій своїй красі і силі, і тієї хвилини, коли він помре в коханні, засяє вранішня зоря вищого життя. А будяк Цегеріт — це я, той що стоїть перед вами, тому ви, люди добрі, не поставите мені на карб, що я розгнівався на тих мерзотників і взагалі беру дуже близько до серця всю цю історію.

Слухачі пороззявляли роти, витріщили очі й не могли й слова вимовити з дива. В них аж у голові макітрилось від того, що вони почули.

Пепуш вихилив цілий келих вина і сказав, звертаючись до господаря:

— Авжеж, пане господарю, ви скоро доживете до тієї хвилини, коли я розквітну як *cactus grandiflorus* і по всій околиці розіллється невимовно гарний запах ванілі, можете мені повірити.

Господар тільки й спромігся промурмотіти дурну фразу:
— Тьху, бий тебе лиха година!

Але решта двоє слухачів значуще презирнулися, і один сказав, беручи Георга за руку й поблажливо всміхаючись:

— Ви начебто трохи розхвилювалися, любий пане Пепуше, може, випили б склянку водички?

— Ані краплі, — перебив Пепуш зичливого порадника, — ані краплі! Хіба можна підливати воду в олію, коли вона кипить? Від того ще дужче спалахне полум'я! Ви вважаєте, що я розхвилювався? Дуже можливо. Треба бути самим дияволом, щоб лишитися спокійним після того, коли ти стрілявся, як оце я, з своїм найщирішим приятелем, а потім ще й сам пустив собі кулю в лоб! Натє! Я віддаю у ваші руки смертельну зброю, бо тепер уже всьому кінець.

Пепуш вихопив з кишені два пістолі, господар відсахнувся, а городяни схопили в руки ту смертельну зброю і, глянувши на неї, зареготали. Пістолі були дерев'яні, такі, як дітям дарують на різдво.

Пепуш начебто зовсім не помічав, що відбувається навколо нього; він сидів, глибоко замислившись, і лише раз по раз проказував;

— Аби мені тільки знайти його! Аби мені тільки знайти його!

Господар набрався відваги й несміливо спитав:

— Про кого це ви, шановний пане Пепуше? Кого ви не можете знайти?

— Якщо ви знаєте, — врочисто мовив Пепуш, — якщо ви знаєте кого-небудь, хто могутністю й чудесною силою може зрівнятися з королем Секакісом, то назвіть мені його ім'я, і я поцілую вам ноги! А втім, я хотів вас запитати, чи ви не знаєте когось, хто був би знайомий з паном Перегрінусом Тисом і міг би мені сказати, де його знайти цієї хвилини.

— Ну, то я можу, — весело усміхаючись, відповів господар, — ну, то я можу вам прислужитися, вельмишановний пане Пепуше, і повідомити вас, що пан Тис якусь годину тому був тут і випив кухлик вюрцбурзького. Він був дуже задумливий, а коли я спитав його, що нового на біржі, раптом вигукнув: «Ох, Гамагее, серце моє! Я відмовився від тебе! Будь щаслива в обіймах Георга!» Тоді озвався якийсь чудний голосок: «А тепер ходімо до Левенгука й подивимось гороскоп!» Пан Тис швиденько допив вино і разом з безтілесним голоском вийшов з винарні; мабуть, обидва вони, і голосок, і пан Тис, подалися до Левенгука, що пере-

буває тепер у великій жалобі, бо всі його вчені блохи позди-хали.

Почувши це, Георг зірвався на ноги, мов несамовитий, схопив господаря за горло й закричав:

— Що ти кажеш, мерзенний віснику, оборонцю п'явок? Відмовився?.. Від неї відмовився?.. Від Гамагеї?.. Пере-грінус?.. Секакіс?..

Господар сказав правду: він почув сріблястий голосок майстра Блохи, що радив панові Тису піти до мікроскопіста Левенгука — ласкавий читач уже знає навіщо. І Перегрінус послухався його.

Левенгук зустрів Перегрінуса солоденькою, огидною привітністю й тією покірною улесливістю, в якій виявляється вимушене, тяжке визнання чиєїсь переваги. Але в Пере-грінуса було вставлене в зіницю мікроскопічне скельце, і панові Антону ван Левенгукові нітрохи не допомогла вся його привітність і покора, — навпаки, Перегрінус зразу ж побачив досаду і навіть зненависть, що сповнювали його душу.

Левенгук почав запевняти гостя, що він надзвичайно радий його відвідинам і вважає їх за велику честь для себе, а думки його казали: «Я б хотів, щоб чорнокрилий сатана запроторив тебе в пекло, на самісіньке дно, а тим часом мушу прикидатися перед тобою привітним і покірним, бо трикля-те розташування зірок поставило мене під твою владу і зро-било все моє існування до певної міри залежним від тебе. Але стривай, може, мені пощастить перехитрувати тебе, бо хоч ти й благородного походження, а все-таки дурень дур-нем. Ти думаєш, що прекрасна Дерт'є Ельвердінк кохає тебе, і, може, навіть хочеш одружитися з нею? То звернися до мене по допомогу і миттю опинишся у мене в кулаці, хоч і маєш велику владу, про яку навіть не здогадуєшся. Тоді вже я все зроблю, щоб тебе згубити й заволодіти Дерт'є і майст-ром Блохою».

Звичайно, Перегрінус узгоджував свою поведінку з дум-ками Левенгука і жодним словом не згадував про любов його серцю Дерт'є Ельвердінк; він заявив, що йому просто захо-тілося побачити дивовижну природничу колекцію пана ван Левенгука.

Поки Левенгук відчиняв великі шафи, майстер Блоха тихенько сказав на вухо Перегрінусові, що на столі біля вікна лежить його (Перегрінусів) гороскоп. Перегрінус обережно підійшов до столу й уважно глянув на гороскоп. Та оскільки він не розумівся на астрології, то різноманітні лінії, що за-гадково перехрещувалися, й інші дивовижні знаки лишали-

ся для нього таємними й заплутаними, хоч як пильно він на них дивився. Йому тільки здалося дивним, що він цілком ясно впізнав самого себе в червоній блискучій крапці посеред дошки, на якій був накреслений гороскоп. Чим довше він дивився на ту крапку, тим виразніше вона прибирала форму серця і тим яскравішим ставав червоний колір; але мерехтіла вона ніби крізь якусь павутину, що нею була обсотана.

Переґрінус помітив, що Левенгук намагається відвернути його увагу від гороскопа. Добре подумавши, він вирішив спитати навіпростець свого привітного ворога, що означає ця таємнича дошка, — адже той однаково не міг його обдурити.

Левенгук, лукаво усміхаючись, почав запевняти, що для нього немає більшої радості, як пояснити своєму вельмишановному приятелеві знаки на дошці, які він сам же й накреслив, наскільки йому вистачило його мізерних знань у цій справі.

А думки його казали: «Ого! Он ти куди хилиш, голубе! Що ж, непогану пораду дав тобі майстер Блоха! Хочеш, щоб я сам своїм тлумаченням таємничої дошки допоміг тобі з'ясувати, в чому полягає магічна сила твоєї дорогої особи? Я міг би тобі щось збрехати, але навіщо? Однаково, якщо я навіть казатиму тобі правду, ти ні на йоту її не зрозумієш, а лишишся таким самим йолопом, як і був. Мені легше і зручніше не морочити собі голови новими вигадками, а розповісти тобі про знаки на дошці стільки, скільки я вважатиму за потрібне».

Тепер Переґрінус знав, що коли він і не довідається про все, то принаймні не почує брехні.

Левенгук висунув на середину кімнати раму, схожу на мольберт, і поставив на неї дошку. Потім вони обоє всілися перед дошкою і мовчки втупилися в неї очима.

— Ви, може, й не здогадуєтесь, — почав нарешті врочисто Левенгук, — ви, може, й не здогадуєтесь, Переґрінусе Тисе, що ті risks, ті знаки на дошці, які ви так уважно роздивляєтесь, — то ваш власний гороскоп, який я накреслив за таємничими законами астрологічного мистецтва під час сприятливого розташування сузір'їв. «Звідки у вас таке зухвальство, як ви смієте проникати в плетиво моїх життєвих стежок, відкривати таємниці моєї долі?» — могли б ви спитати мене, Переґрінусе, і мали б на те цілковите право, коли б я не був спроможний зразу ж довести вам своє внутрішнє покликання до цього. Мені невідомо, чи ви зна-

ли славетного рабина Ісаака Бен Гаррафада або хоча б чули про нього. Багато глибоких знань мав рабин Гаррафад і серед них рідкісний дар читати на обличчі людини, чи душа її жила вже раніше в якомусь іншому тілі, чи вона цілком свіжа й нова. Я був ще дуже молодий, коли старий рабин помер від нестравності шлунка, переївши смачної страви з часнику. Євреї так швидко понесли його тіло на цвинтар, що небіжчик не мав часу зібрати й захопити а собою всі свої знання й таланти, які розсіяла хвороба. Радісні спадкоємці поділили їх між собою, але я встиг поцупити з-під самого їхнього носа дивовижний хист ясновидіння якраз тієї миті, коли він тріпотів на вістрі списа, що його ангел смерті приставив до грудей старого рабина. Так той незвичайний хист перейшов до мене, і я, як рабин Ісаак Бен Гаррафад, бачу по обличчі людини, чи її душа жила вже в іншому тілі, чи ні. Ваше лице, Перегрінусе Тисе, першого ж разу, коди я глянув на вас, викликало в мені дивні думки і сумніви. Я знав напевне, що ваша душа існувала задовго до вашого теперішнього життя, але яких вона набирала форм, ніяк не міг побачити. Довелося вдатись до сузір'їв і скласти ваш гороскоп, щоб розгадати цю загадку.

— І ви щось дізналися, — перебив Перегрінус приборкувача бліх, — ви щось дізналися, пане Левенгуку?

— Аякже, — відповів Левенгук ще врочистіше, — аякже! Я дізнався, що психічна основа, яка тепер надає життя гарному тілу мого дорогого приятеля, пана Перегрінуса Тиса, існувала віддавна, хоч, правда, тільки як ідея без усвідомлення свого образу. Гляньте сюди, пане Перегрінусе, уважно подивіться на червону крапку посеред дошки. Це не тільки ви самі; ця крапка — ще й той образ, якого ваша психічна основа в ті часи не могла усвідомити. Блискучим карбункулом лежали ви тоді в глибоких надрах землі, а над вами, простягтись на зеленій поверхні, спала прекрасна Гамагея, тільки в тій несвідомості розчинявся і її образ. Дивні лінії, незнайомі розташування зірок перетинають ваше життя від того часу, коли ідея набула образу і стала паном Перегрінусом Тисом. Ви, самі того не знаючи, володієте талісманом. Цей талісман і є червоний карбункул; можливо, що король Секакіс носив його як коштовну оздобу в своїй короні або що він сам до певної міри був карбункулом; ну, та як би там не було, а він тепер у вас, але збудити його сонну силу має одна подія. А коли сила вашого талісмана збудиться, то вирішиться й доля однієї нещасної, що досі жила уявним життям поміж страхом і непевною надією. Ох! Найглибше магич-

не мистецтво могло дати чарівній Гамагеї лише уявне життя, бо талісман, що єдиний міг би тут подіяти, у вас було вкрадено! Тільки ви її вбили, і тільки ви здатні вдихнути в неї життя, коли карбункул запалає у ваших грудях!

— А ви можете, — знов перебив пан Тис приборкувача бліх, — а ви можете пояснити мені, пане Левенгуку, що це за подія, яка має збудити силу талісмана?

Приборкувач бліх витріщив очі на Перегрінуса. В нього був такий вигляд, наче він раптом опинився в незручному становищі й не знає, що сказати. А думки в нього були такі: «Хай йому чорт, як воно так вийшло, що я сказав більше, ніж хотів сказати? Аби хоч був не пробалакався про талісман, якого цей щасливий нікчема носить у собі і який може дати йому таку владу над нами, що нам усім доведеться танцювати під його дудку! А тепер щоб я ще й розказав йому про подію, від якої залежить пробудження сили його талісмана? Але що ж мені робити? Признатися, що я сам цього не знаю, що моє мистецтво безсиле розв'язати вузол, у який сплітаються всі лінії, і що мені навіть стає млосно, коли я розглядаю цей головний зоряний знак гороскопа, і моя шановна голова самому мені здається яскраво розмальованим картонним бовванцем для нічного ковпака? Ні, не признаюся, бо це тільки принизить мене, а йому дасть у руки зброю проти мене. Краще збрешу щось таке, щоб у цього бевзя, який вважає себе за бозна-якого розумного, мороз пішов поза шкірою і йому перехотілося далі надокучати мені запитаннями».

— Найдорожчий пане Тисе, — знов озвався приборкувач бліх, удаючи дуже стурбованого, — найдорожчий пане Тисе, не вимагайте від мене, щоб я розповів вам про ту подію. Ви знаєте, що хоч гороскоп і дає нам чіткі й докладні відомості про деякі майбутні обставини нашого життя, але вічна премудрість завжди тримає від нас у таємниці, чим скінчиться загрозна, небезпечна ситуація, і тут можливі й допустимі тільки непевні тлумачення. Я надто вас люблю, дорогий пане Тисе, як чудову, щирю людину, щоб передчасно непокоїти й лякати вас, бо якби не любив, то принаймні сказав би вам, що подія, яка має дати вам усвідомлення своєї могутності, може призвести й до того, що ви тієї самої миті в страшних, пекельних муках втратите свій теперішній образ. Але ні! Я про це теж мовчатиму і більше не скажу жодного слова про гороскоп. Тільки не лякайтеся, дорогий пане Тисе, хоч справи дуже кепські і я, за всіма своїми науковими дани-

ми, навряд чи зможу пообіцяти, що все скінчиться добре. Можливо, вас усе ж таки врятує від страшної небезпеки якийсь цілком непередбачене розташування зірок, що тим часом лежить поза межами наших спостережень.

Перегрінуса дивувала безсоромна брехня Левенгука, але водночас весь перебіг справи, становище, в якому, сам про те не здогадуючись, опинився перед ним Левенгук, здалися йому такими неймовірно кумедними, що він не витримав і зареготав на все горло.

— Чому, — спитав трохи спантеличений приборкувач бліх, — чому ви так смієтесь, дорогий пане Тисе?

— Ви робите, — відповів Перегрінус, усе ще регочучи, — ви робите дуже мудро, пане Левенгук, що, жаліючи мене, не кажете про загрозову подію. Бо, крім того, що ви надто мене любите, щоб непокоїти й лякати мене, у вас на це є ще одна поважна причина, ось яка: ви самі нічогоісінько не знаєте про ту подію. Дарма ви силкувалися розв'язати заплутаний вузол, уся ваша астрологія мало чого варта, і якби вам на ніс не впав, зомлівши, майстер Блоха, бідні були б і ви, і ваше мистецтво!

Обличчя Левенгука спаленіло від люті, він стиснув кулаки, заскреготав зубами, затремтів, захитався і впав би зі стільця, якби Перегрінус не схопив його за руку так міцно, як Георг Пепуш бідолашного господаря винарні. Але господареві пощастило відскочити вбік і врятуватися. Пепуш миттю гайнув у двері і вскочив до кімнати Левенгука саме тієї хвилини, коли Перегрінус міцно тримав на стільці мага і він міг тільки люто мурмотіти крізь зуби:

— Проклятий Сваммердаме, це, мабуть, ти мені таке вступнув!

Тільки-но Перегрінус побачив свого приятеля, він випустив приборкувача бліх, рушив назустріч Пепушеві і стурбовано спитав, чи минувся вже в нього той жахливий настрій, що спонукав його на такі небезпечні вчинки.

Пепуш, здавалося, був зворушений мало не до сліз. Він почав запевняти Перегрінуса, що зроду ще не робив стільки дурниць, як сьогодні. Найбільшою ж дурницею було те, що, пустивши собі в лісі кулю в лоб, він у якійсь винарні, вже й сам не знає, чи в Процлера, чи в «Лебеді», чи в «Садібі під вербами», чи ще десь, набалакав добрим людям казна-чого, а господаря хотів підступно задушити тільки за те, що в його уриваних реченнях побачив звістку про найщасливішу подію, яку він, Пепуш, може собі уявити. А тепер усі його

злигодні скоро досягнуть своєї вершини, бо немає ніякого сумніву, що люди сприйняли його балачки, всю його поведінку як тяжкий напад шаленства, і він боїться, що йому не доведеться втішатися наслідками радісної події, бо його чекає божевільня. Потім Пепуш натякнув на те, що господар винарні розповів про поведінку й слова Перегрінуса і, почервонівши й опустивши очі, спитав, чи в наші часи, коли на світі вже не стало героїзму, можлива ще, мислима ще така жертва, така відмова на користь нещасного товариша, в яку він навіть боїться повірити.

Пегрегрінус відчув велику полегкість, вислухавши Пепуша. Він почав палко запевняти його, що й гадки не мав хоч чимось скривдити свого випробуваного приятеля, що він урочисто зрікається всіх своїх претензій на руку й серце прекрасної Дерт'є Ельвердінк і радо відмовляється від райського блаженства, хоч воно вже всміхалося йому вдалині яскравим, звабливим саявом.

— І тебе, — вигукнув Пепуш, кидаючись на груди приятелів, — і тебе я хотів убити, а тому що не вірив тобі, застрілив самого себе! О, яке божевілля, які шалені вихватки збентеженої душі!

— Прошу тебе, — перебив товариша Пегрегрінус, — прошу тебе, Георге, отямся. Ти кажеш, що застрілив себе, а стоїш переді мною живий і здоровий! Як же це можна одне з одним узгодити?

— Ти правду кажеш, — відповів Пепуш, — здається, я дійсно не міг би говорити з тобою так розважно, як оце тепер, коли б справді пустив собі кулю в лоб. Та й люди кажуть, що мої пістолі були зовсім не смертельні, навіть не залізні, а дерев'яні, просто дитячі іграшки, тож, може, й двобій і самогубство були тільки веселою іронією. Чи ми помінялися з тобою ролями і я починаю містифікувати самого себе й поводитись, мов дурна дитина, якраз тієї хвилини, коли ти виходиш із свого дитячого, казкового світу в справжнє, живе життя? Але хай там як, а мені треба переконатися в твоєму благородстві й своєму щасті, і тоді зразу розвіються всі тумани, що затьмарюють мій зір і, може, обдурюють мене, як примарні образи фата-моргани. Ходімо, дорогий Пегрегрінусе, ходімо зі мною до прекрасної Дерт'є Ельвердінк, хай я з твоїх рук прийму свою милу наречену.

Пепуш схопив приятеля під руку й хотів уже швиденько йти з ним до нього додому, коли раптом весь його намір виявився зайвим: двері відчинилися, й до кімнати вступила

Дерт'є Ельвердінк, мила й гарна, як ангел, а за нею старий пан Сваммер. Левенгука, що так довго стояв, немов закам'янілий, і тільки гнівно позирав то на Пепуша, то на Перегрінуса, тепер, коли він побачив старого Сваммердама, ніби вразив електричний удар. Він простяг назустріч лому стиснуті кулаки й люто закричав:

— Ага, ти прийшов глумитися з мене, старий облуднику? Даремні твої надії, сатано! Боронися: прийшла твоя остання година!

Сваммердам відскочив на кілька кроків і, оскільки Левенгук уже наставив на нього підзорну трубу, витяг для захисту таку саму зброю. Двобій, що почався в домі пана Перегрінуса Тиса, ладен був спалахнути знов.

Георг Пепуш кинувся поміж супротивниками і, спритно відбивши лівою рукою смертельний погляд Левенгука, що міг повалити додолу ворога, правою відхилив униз зброю, з якою Сваммердам так само блискавично став у позицію і якою міг поранити Левенгука.

Потім Пепуш голосно заявив, що він не допустить ніякої сварки, ніякої сутички між Левенгуком і Сваммердамом, поки добре не визнає причини їхньої суперечки. Перегрінусові вчинок приятеля так сподобався, що він, не довго думаючи, також став біч о біч з Пепушем поміж супротивниками й підтримав його заяву.

Левенгукові й Сваммердамові довелось поступитися. До того ж Сваммердам почав запевняти, що він прийшов зовсім не з ворожими намірами, а тільки хотів по-доброму домовитися з Левенгуком про долю Дерт'є Ельвердінк і таким чином покласти край незгоді, яка надто довго роз'єднувала два створених один для одного принципи, що тільки спільними зусиллями можуть вичерпати глибочезне джерело мудрості. Сказавши це, він глянув на Перегрінуса Тиса, усміхнувся йому й додав, що, як він насмілюється сподіватись, пан Перегрінус виступить у цій справі посередником, бо ж Дерт'є, властиво, втекла в його обійми.

Левенгук, навпаки, запевняв, що хоч яблуком незгоди справді була Дерт'є, він, крім того, відкрив нові підступи свого негідного колеги. Мало того, що той відбріхується, начебто не має в себе одного мікроскопа, який він за певних обставин отримав як відшкодування за відмову від своїх несправедливих претензій на Дерт'є, — він ще й передав той мікроскоп іншому, щоб ще більше мучити й тривожити його, Левенгука. А Сваммердам присягався й божився, що

ніколи не одержував того мікроскопа і має всі підстави вважати, що Левенгук підступно сховав його в себе.

— Дурні, — прошепотів майстер Блоха на вухо Перегрінусові, — дурні, вони говорять про мікроскоп, який тепер вставлений у ваше око. Ви знаєте, що я був присутній, коли Сваммердам і Левенгук уклали мирну угоду, хто з них володітиме принцесою Гамагеєю. І ось, коли Сваммердам хотів уставити в зіницю лівого ока мікроскопічне скельце, яке він справді отримав від Левенгука, я поцупив його, бо воно по праву належало мені, а не Левенгукові. Скажіть їм відверто, пане Перегрінусе, що той скарб у вас.

Перегрінус зразу ж, не довго думаючи, заявив, що він володіє мікроскопічним скельцем, яке Сваммердам мав отримати від Левенгука, але не отримав; а через те їхню угоду поки що не можна вважати дійсною і жоден з них, ні Левенгук, ні Сваммердам, на сьогодні не має безумовного права вважати себе за названого батька Дерт'є Ельвердінк.

Після тривалої суперечки Сваммердам з Левенгуком зійшлися на тому, що пан Перегрінус Тис, вибравши собі за дружину Дерт'є Ельвердінк, яка теж ніжно його кохає, через сім місяців сам повинен вирішити, кого з мікроскопістів він хоче мати за названого батька Дерт'є і свого тестя.

Але хоч яка гарна й знадлива була Дерт'є Ельвердінк у своєму чарівному вбранні, яке, здавалося, шили амурчики, хоч якими ніжними, млосними, закоханими очима вона дивилася на пана Перегрінуса Тиса, той усе ж таки не забув ні про того, хто знайшов у нього притулок, ні про свого приятеля й лишився вірним даному слову, знов заявивши, що він відмовляється від руки Дерт'є.

Мікроскопісти неабияк збентежились, коли Перегрінус оголосив, що найбільше право на руку Дерт'є має Георг Пепуш, і зауважили, що принаймні він поки що не має влади над її волею.

У Дерт'є Ельвердінк полилися з очей сльози, вона похитнулась і, майже непритомна, впала була б додолу, якби Перегрінус не підхопив її.

— Невдячний, — простогнала вона, — ти розбиваєш моє серце, відштовхуючи мене від себе! Але ти хочеш цього! Прийми ж ще один, прощальний поцілунок і дай мені померти!

Перегрінус нахилився до неї, та тільки-но уста його торкнулися уст маленької красуні, як вона так глибоко вкусила його в губу, що бризнула кров.

— Нечемо, — весело вигукнула вона, — отак тебе треба покарати! Будь розважний, візьми мене, хоч як би верещав той другий.

Тим часом мікроскопісти знов зчинили, бозна з якої причини, запеклу сварку. А Георг Пепуш у страшному розпачі кинувся до ніг прекрасної Дертє і вигукнув голосом досить жалібним, як на охрипле горло невдатного коханця:

— Гамагее! То в твоїх грудях уже погасло полум'я кохання, то ти вже забула чудове минуле у Фамагусті, забула прегарні дні в Берліні, забула...

— Дурний ти, Георге, — сміючись, перебила бідолаху маленька красуня, — дурний ти, Георге, із своєю Гамагеею, із своїм будяком Цегерітом і з усіма своїми безглуздими химерами, які тобі, мабуть, наснилися. Я була й раніше прихильна до тебе, мій друже, прихильна й досі і, хоч той високий мені більше подобається, вийду за тебе, але з однією умовою: якщо ти мені свято пообіцяєш, урочисто запрясишся, що докладеш усіх зусиль...

Красуня щось тихенько прошепотіла Пепушеві на вухо, але Перегрінус почув, що йшлося про майстра Блоху.

Тим часом мікроскопісти сварилися все запекліше, вони знов схопилися за свою зброю, і Перегрінус уже почав був утихомирювати їх, коли раптом їхнього гурту ще побільшало.

Двері відчинилися, почувся страшний крик і вереск, і до кімнати вбігли дотепник Legénie і голяр П'явка. Нестямно вимахуючи руками, огидно кривлячись, вони кинулись до маленької красуні, і голяр уже схопив її за плече, але Пепуш з усієї сили відштовхнув мерзенного ворога, потім ніби обвився навколо нього своїм гнучким тілом і так стиснув його, що той заревів з болю, зробився тонкий, як прут, і витягнувся вгору.

Поки все це відбувалося з голярем, мікроскопісти, побачивши нових ворогів, негайно помирилися і спільними силами повели успішну боротьбу з дотепником. Дарма балетмейстер, коли його добре налупцювали внизу, знявся під стелю. Левенгук і Сваммердам схопили кожен по короткому, товстому дрючку й щоразу, коли дотепник хотів опуститися, гнали його знов угору, влучно молотячи по тій частині тіла, яка найкраще витримує удари. То була наче весела гра в м'яча, в якій дотепникові довелося взяти на себе найтяжчу, та ще й дуже невдячну роль м'яча.

Війна з демонічними чужинцями, здавалось, дуже налякала красуню; вона міцно пригорнулась до Перегрінуса й почала благати його, щоб він забрав її від цієї небезпечної

бійки. Перегрінус не міг відмовити їй, тим більше, що його допомога на полі бою, як він сам переконався, була непотрібна; тому він відпровадив красуню до її помешкання, тобто до кімнати свого пожильця.

Досить сказати, що красуня, опинившись на самоті з Перегрінусом, знов почала всіма способами заманювати його в свої тенета. І хоч Перегрінус твердо пам'ятав, що вона тільки прикидається, прагнучи одного: поневолити бідолаху, який знайшов у нього захисток, — а все ж так розгубився, що навіть не згадав про мікроскопічне скельце, яке було б йому добре пригодилося.

Майстер Блоха знов опинився в небезпеці, але й цього разу його врятував пан Сваммер, що разом з Георгом Пепушем зайшов до кімнати.

Пан Сваммер був начебто дуже задоволений, зате в Пепуша очі палали люттю й ревністю. Перегрінус вийшов з кімнати.

З глибоким, гірким сумом у зраненому серці, похмуро, нічого не помічаючи навколо себе, подався він вулицями Франкфурта до міської брами, поминув її і рушив далі до гаю, аж поки нарешті досяг тієї чарівної місцинки, де відбулася його дивна пригода з Пепушем.

Він знов замислився над своєю дивною долею, і ще милішим, ще принаднішим, чарівнішим, ніж будь-коли, постав у його уяві образ маленької красуні, кров швидше потекла в його жилах, серце забилося дужче, груди мало не розривалися від палкої жаги. Надто болісно відчував він, яка велика була його жертва, і йому здавалося, що тепер він уже ніколи не матиме щастя в житті.

Настала ніч, коли він повернувся в місто. Сам того не усвідомлюючи, може, тому, що в душі боявся вертатися додому, він заблукав у бічні провулки і врешті попав на Кальбахську вулицю. Якийсь чоловік з торбиною за плечима спитав його, чи не тут живе палітурник Леммергірт. Перегрінус підвів очі й побачив, що він справді стоїть перед вузьким високим будинком, у якому жив палітурник Леммергірт. Високо вгорі світилися вікна працюючого палітурника, що не відпочивав навіть уночі. Чоловікові з торбиною відчинили, і він зайшов до будинку.

Пегрегрінус відчув докори сумління: в колотнечі, що випала на його долю останнім часом, він забув заплатити палітурникові Леммергірту за роботу, яку той для нього виконував; він вирішив уранці ж таки віднести свій борг.

ПРИГОДА СЬОМА

*Лихі підступи мікроскопістів, спільно задумані,
і їхня безперервна дурість.*

*Нові злигодні пана Перегрінуса Тиса
і нова небезпека для майстра Блохи.*

*Розонька Леммергірт.
Віщий сон і кінець казки*

Хоч у нас і немає певних відомостей, чим скінчилася бійка в Левенгуковій кімнаті, проте лишається тільки припустити, що мікроскопісти з допомогою молодого Георга Пепуша отримали цілковиту перемогу над зловорожими приبلудами, а то б пан Сваммер не вернувся додому такий веселий і задоволений. З тим самим веселим, радісним виразом на обличчі пан Сваммер, чи, вірніше, пан Йоганн Сваммердам, другого ранку зайшов до пана Перегрінуса, коли той ще лежав у ліжку й провадив глибокодумну розмову з майстром Блохою.

Побачивши пана Сваммердама, Перегрінус зразу ж звелів уставити собі в зіницю мікроскопічне скельце.

Сваммердам довго й нудно вибачався за свої надто ранні відвідини й нарешті сів коло самого ліжка, бо нізачо не захотів, щоб Перегрінус задля нього встав і накинув халат.

Він почав велемовно й кучеряво дякувати Перегрінусові за його велику ласку: мовляв, той не тільки дав йому помешкання в своєму будинку, а й дозволив поселити в себе молоденьке і часом надто жваве й галасливе дівчисько. Та найбільшою ласкою він вважає те, що Перегрінус, не без того, щоб сам дечим не пожертвувавши, допоміг йому, старому, помиритися з його давнім товаришем і колегою Антоном ван Левенгуком. Зі слів Сваммердама виходило, що їхні серця відчули, як їх тягне одне до одного, саме тієї хвилини, коли на них напали дотепник з голярем і їм довелося рятувати прекрасну Дертьє Ельвердінк від лихих демонів. А невдовзі по тому відбулося й справжнє, формальне замирення між ними.

Левенгук, так само як і Сваммердам, визнав добротворний вплив на них Перегрінуса, і найперше, що вони зробили, відновивши свої дружні стосунки, це разом розглянули і спробували, наскільки було їхньої змоги, витлумачити дивний і неймовірно заплутаний гороскоп пана Перегрінуса Тиса.

— Що не вдалося, — сказав пан Йоганн Сваммердам, — що не вдалося моему приятелю Антону ван Левенгукові

самому, того ми досягли спільними зусиллями. Це був другий дослід, який ми, незважаючи на всі перепони, виконали з блискучим успіхом.

— Дурний, короткозорий телепень, — прошепотів майстер Блоха, що сидів на подушці біля самого вуха в Перегрінуса, — він і досі вважає, що оживив принцесу Гамагею. Гарне мені життя! Таж їм тільки здається, що вона живе, а все через незграбність дурних мікроскопістів.

— Дорогий мій, — повів далі Сваммердам, який тим більше не почув майстра Блохи, що саме тієї миті гучно чхнув, — дорогий мій, незрівнянний пане Перегрінусе Тисе, ви — особливий вибранець світового духа, улюбленець природи, бо ви володієте найдивовижнішим, наймогутнішим талісманом, чи, висловлюючись правильніше, науковою мовою, найчудеснішим тсільменаєю або тільземотом, що колись, напоений небесною росою, вийшов із лона землі. Саме я, а не Левенгук, з'ясував — і це робить честь моєму мистецтву, — що той благословенний тсільменая походить від короля Накрао, який володарював у Єгипті задовго перед потопом. Проте сила талісмана не прокинеться до того часу, поки не настане певне розташування зірок, центр якого міститься у вашій шановній особі. З вами самими, дорогий пане Тисе, має статися і справді станеться щось таке, що зразу ж, як тільки пробудиться сила талісмана, дасть вам відчутти те пробудження. Хоч би що казав вам Левенгук про найважливіший знак вашого гороскопа, всі його слова були брехнею, бо він нічогісінько не знав про нього, аж поки я не відкрив йому очі. Можливо, дорогий пане Тисе, що мій любий приятель хотів навіть налякати вас якоюсь страшною катастрофою, бо я знаю, він любить без потреби жахати людей, — але повірте вашому пожилцеві, який так шанує вас і, поклавши руку на серце, присягається, що вам зовсім нема чого боятися. Але мені все-таки хотілося б знати, чи ви вже тепер не відчуваєте, що володієте талісманом, і чи ви взагалі щось думаєте про всю цю справу?

І Сваммердам, кисло усміхаючись, так пильно глянув у вічі панові Перегрінусу, наче хотів прочитати найпотаємніші його думки; але, звичайно, він не міг цього зробити, не те що Перегрінус Тис із своїм мікроскопічним скельцем. За допомогою того скельця Перегрінус довідався, що до замирення мікроскопістів спричинилась не так їхня спільна боротьба проти дотепника й голяра, як саме цей таємничий гороскоп. Заволодіти могутнім талісманом — ось до чого тепер вони обидва прагнули. Що ж до таємничого, заплута-

ного вузла в гороскопі пана Перегрінуса Тиса, то тут Свамердам був такий самий безпросвітно темний, як і Левенгук, але він вважав, що нитка до цієї таємниці має неодмінно міститися в самому Перегрінусові. Цю нитку він і хотів спритно видобути в Перегрінуса, а потім з допомогою Левенгука заволодіти неоціненним скарбом, перше ніж Перегрінус узнає йому ціну. Свамердам був переконаний, що талісман пана Перегрінуса Тиса вартий нітрохи не менше, ніж перстень премудрого Соломона, бо, так само як і той перстень, дає людині, яка ним володіє, цілковиту владу над царством духів.

Пегрінус відплатив старому Свамердамові тим самим — містифікацією за містифікацію. Він зумів відповісти так кучеряво, що Свамердам перелякано подумав, чи не почалася вже посвята в таємницю, відкрити яку не зміг ані він, ані Левенгук.

Він опустил очі, закашлявся і, затаючись, замурмотів щось незрозуміле. Старий справді був у кепському становищі, у голові в нього настирливо снувалися дивні думки: «Отуди к бісу!.. Що ж це таке? Невже це Перегрінус говорить зі мною?.. Хто ж я такий: вчений Свамердам чи просто йолоп?»

Геть спантеличений, він нарешті опанував себе й мовив:

— А тепер я скажу вам щось інше, вельмишановний пане Тисе, щось інше і, як мені здається, краще й приємніше!

І Свамердам почав говорити про те, що і він, і Левенгук дуже зраділи, коли дізналися про палке почуття прекрасної Дертє Ельвердінк до пана Перегрінуса Тиса. Якщо раніше кожен із них мав свою власну гадку, вважаючи, що Дертє має належати тільки йому і не повинна навіть думати про кохання й одруження, то тепер вони переконалися, що на неї чекає краща доля. А саме: вони вчитали в гороскопі Перегрінуса, що він неодмінно має взяти собі за дружину милу, чарівну Дертє Ельвердінк, бо, за всіма ознаками, тільки тоді в його житті назавжди запанує щастя й добробут. Обидва вони ні на хвилину не мали сумніву, що й Перегрінус так само палко любить прекрасну Дертє, а тому поклали собі, що це вже справа вирішена. Крім того, Свамердам вважав, що пан Перегрінус Тис єдиний може легко усунути з дороги своїх суперників і що навіть найнебезпечніші супротивники, як, наприклад, дотепник і голяр, нічого йому не вдіють.

Пегрінус вичитав із Свамердамових думок, що мікроскопісти справді вважали, начебто знайшли в його гороскопі

вказівку на те, що він неминуче має одружитися з маленькою Дерт'є Ельвердінк. Тільки тій неминучості вони й корилися, сподіваючись навіть з уявної втрати Дерт'є дістати велику користь — заволодіти самим Перегрінусом Тисом разом з його талісманом.

Можна собі уявити, як мало вірив Перегрінус у мудрість і вченість мікроскопістів, коли вони не могли відгадати головного знаку гороскопа. Тому він не надав ніякого значення тим уявним ознакам, з яких нібито випливала неминучість його одруження з прекрасною Дерт'є, і зміг без будь-якого насильства над собою ясно й рішуче заявити, що відмовляється від руки Дерт'є, бо не хоче кривдити свого найкращого, найщирішого приятеля Георга Пепуша, який мав давніші й законніші права на ту чудесну істоту, і що нізачо в світі не порушить свого слова.

Пан Свамердам підвів сіро-зелені котячі очі, що досі були опущені, витріщив їх на Перегрінуса і всміхнувся, як хитра лисиця.

Якщо тільки дружні стосунки з Георгом Пепушем не дозволяють Перегрінусові дати волю своїм почуттям, сказав він, то цієї перепони вже немає, бо Пепуш хоч і не сповна розуму, а збагнув, що його одруження з Дерт'є Ельвердінк суперечить розташуванню зірок і може принести з собою лише горе і згубу, а тому відмовився від усіх своїх претензій на руку Дерт'є і тільки заявив, що він ладен віддати своє життя, захищаючи від недолугого йолопа дотепника і від кровопивці голяра красуню, яка не може належати більше нікому, крім його щирого приятеля Тиса.

У Перегрінуса мороз пішов поза шкірою, коли він вичитав у думках Свамердама, що той казав правду. Охоплений дивними, суперечливими почуттями, він опустився на подушки й заплющив очі.

Пан Свамердам наполегливо запрошував Перегрінуса спуститися вниз і самому з уст Дерт'є й Георга почути, яке склалося становище. Нарешті він попрощався, так само велемовно й церемонно, як і вітався, коли прийшов до Перегрінуса.

Майстер Блоха, що весь час спокійно сидів на подушці, раптом перескочив до самого кінчика нічного ковпака пана Перегрінуса. Там він підвівся на довгих задніх лапках, заломив руки, потім благально простяг їх до неба й вигукнув здушеним від гірких сліз голосом:

— Горе мені, бідолашному! Я вже думав, що врятувався, аж бачу, що тільки тепер починається найнебезпечніша про-

ба! Даремна вся мужність, уся непохитність мого шляхетного захисника, коли все, все повстає проти мене! Я здаюся! Всьому край!

— Чого ви так голосите, — озвався пан Перегрінус кволим голосом, — чого ви так голосите на моєму нічному ковпаку, любий майстре? Невже ви думаєте, що тільки вам є на що нарікати? Хіба я сам не опинився у найгіршому в світі становищі? Душа моя збурена і спантеличена, я не знаю, що мені робити й що гадати. Але не думайте, любий майстре, буцімто я такий дурний, що зважуся наблизитись до тієї скелі, об яку можу розбитися з усіма своїми чудовими намірами й ухвалами. Я не скористаюся запрошенням Свамердама й не побачу більше Дертє Ельвердінк.

— Правду кажучи, — відповів майстер Блоха, вернувшись на своє давнє місце на подушці біля вуха пана Перегрінуса Тиса, — правду кажучи, я й сам не знаю, чи не порадити вам, навпаки, негайно ж піти до Свамердама, хоч як це мене лякає. Мені здається, що лінії вашого гороскопа тепер усе швидше й швидше сходяться до купи і ви вже самі готові ввійти в червону крапку. Хоч який би був присуд темного фатуму, я бачу, що навіть майстрові Блосі від нього годі втекти і що було б так само безглуздо, як і даремно вимагати від вас, щоб ви мене врятували. Спустіться вниз, погляньте на неї, прийміть її руку, віддайте мене в неволю, а щоб усе сталося так, як хочуть світила, без чужого втручання, не вдавайтесь до мікроскопічного скельця.

— Мені завжди здавалося, — мовив Перегрінус, — мені завжди здавалося, майстре, що у вас тверде серце й міцний дух, і раптом ви стаєте таким слабкодухим, таким несміливим! Та хоч би ви які були мудрі, хай навіть сам Рораріус, славетний нунцій Климента Сьомого, ставить ваш розум далеко вище за наш, ви все ж таки не маєте справжнього уявлення про тверду людську волю, принаймні надто мало її цінуєте. Ще раз кажу: я дотримаю свого слова, а щоб показати вам, яка непохитна моя ухвала не бачити більше красуні, я зараз устану й піду, як вирішив ще вчора, до палітурника Леммергірта.

— О Перегрінусе! — вигукнув майстер Блоха. — Людська воля — тендітна річ, часто вона ламається від легенького подмuhu вітерця. Яка прірва лежить між тим, що хочеться, і тим, що стається! Часто життя буває суцільним бажанням, і часто людина від постійного бажання й сама вже не знає, чого вона бажає. Ви не хочете більше бачити Дертє Ель-

вердінк, але хто може поручитися, що ви її не побачите наступної ж миті після того, як сказали про свою ухвалу?

Дивно, але й справді сталося так, як пророкував майстер Блоха!

Переґрінус устав, одягся і, вірний своєму намірові, хотів іти до палітурника Леммергірта; та коли він поминав двері Сваммердамової кімнати, вони раптом відчинилися навстіж, і Переґрінус, сам не знаючи як, опинився під руку із Сваммердамом посеред кімнати перед Дертьє Ельвердінк, яка почала весело й невимушено виціловувати його, вигукнувши мелодійним, як срібний дзвоник, голосом:

— Доброго ранку, любий мій Переґрінусе!

Але в кімнаті був і ще хтось: пан Георг Пепуш дивився у відчинене вікно й насвистував пісеньку. Враз він рвучко зачинив вікно і обернувся.

— Ах, це ти! — вигукнув він, ніби аж тепер помітив свого приятеля Переґрінуса. — Ах, це ти! Прийшов перевідати свою наречену? Що ж, так і має бути, і третій тут зайвий. Тому я зараз піду геть звідси, але перед тим дозволь сказати тобі, мій дорогий друже Переґрінусе, що Георг Пепуш гребує дарунком, який жалісливий приятель кидає йому, як милостиню убогому старцеві! Хай буде проклята твоя жертва, я не хочу нічим тобі завдячувати. Бери собі прекрасну Гамагею, яка тебе так кохає, але гляди, щоб будяк Цегеріт не пустив коріння під твоїм будинком і не зруйнував його.

Тон і вся поведінка Георга межували з брутальною похвалюбою, і Переґрінуса образило до глибини душі те, що Пепуш так зле зрозумів його вчинок.

— Я ніколи й гадки не мав, — сказав він, не приховуючи своєї образи, — я ніколи й гадки не мав ставати тобі на дорозі. В тобі промовляє шаленство і ревності закоханого, а то б ти зрозумів, що я зовсім не винен у всьому тому, що ти сам навігадував. Не вимагай, щоб я вбив змію, яку ти годуєш у грудях собі на муку! То знай же, що *тобі* я не кидав ніякого дарунка, *тобі* я не приносив ніякої жертви, коли відмовлявся від найкращої з усіх, а може, і від найбільшого щастя в своєму житті. Інший, вищий обов'язок, непорушне слово примусило мене до цього!

Охоплений шаленою люттю, Пепуш уже замахнувся кулаком на приятеля, але красуня кинулась поміж них, схопила Переґрінуса за руку і, засміявшись, вигукнула:

— Кинь того нікчемного будяка, хай собі йде! У нього самі дурощі в голові, а впертий і норовистий, як уся їхня

будякова порода, сам не знає, чого хоче. А ти мій і залишишся моїм, милий, коханий Перегрінусе!

Красуня посадила Перегрінуса на канапу і без церемоній сіла сама йому на коліна. Пепуш, накусавшись удосталь нігтів, кинувся геть з кімнати.

Маленька красуня, знов одягнена в казкову, знадливу сукню з сріблястої тафти, була така сама мила й чарівна, як завжди. Перегрінус відчув, як у нього по жилах побігло електричне тепло її тіла, і все-таки часом його проймало крижаним, моторошним холодом, наче від подиху смерті. Вперше він ніби помітив у глибині очей красуні щось дивовижно бездушне, застигле, а в її голосі, навіть у шелестінні чудесної сріблястої тафти бриніло щось чуже, таке, що йому нізачо не можна було довіряти. Перегрінусові було прикро згадувати, що того разу, коли слова Дерт'є збіглися з її думками, вона була також одягнена в тафту. Чому саме тафта здавалась йому небезпечною, він і сам не знав, але думки про тафту і про щось зловісне спліталися самі одні з одними так, як сон з'єднує найрізноманітніші образи і люди заявляють, що то все дурниці, не розуміючи глибокого зв'язку між ними.

Зовсім не бажаючи ображати маленьке, миле створіння якоюсь хибною підозрою, Перегрінус зусиллям волі погамував свої почуття і тільки чекав сприятливої хвилини, щоб звільнитися з обіймів і втекти від райської змії.

— Але що з тобою, — мовила нарешті Дерт'є, — що з тобою сьогодні, мій милий приятелю? Ти такий холодний, такий байдужий! Що в тебе на серці, життя моє?

— Голова болить, — відповів Перегрінус якомога незворушніше, — голова болить... нудьга... дурні думки... А більше нічого нема, серце моє. Пусти мене на повітря, і все за кілька хвилин мине. Крім того, в мене є ще одна справа.

— Усе це, — вигукнула красуня, прудко зіскочивши з його колін, — усе це брехня, а сам ти — злісна мавпа, яку спершу треба приручити!

Пегрінусові аж полегшало, коли він опинився на вулиці, а вже майстер Блоха то просто не тямився з радощів. Сидячи на краватці в Перегрінуса, він безперестанку сміявся і так плескав у долоні, що було чути всім.

Пегрінусові не дуже подобалися ті бурхливі радощі, бо вони заважали йому думати. Він попросив майстра заспокоїтись, бо поважні люди вже почали позирати на нього докірливо, вважаючи, що то він сам так регоче й таке витьоряє на вулиці.

— Який же я дурень, — вигукнув майстер Блоха, що ніяк не хотів утихомиритись, — який же я несусвітений дурень, що міг сумніватися в перемозі там, де не треба було й боротися! Так, Перегрінусе, тепер я бачу, що ви перемогли ще тієї хвилини, коли навіть смерть коханої не могла похитнути вашої ухвали. Дайте ж мені натішитись, дайте вилити свою радість, бо хай я вже ніколи нічого не вгадаю, коли скоро не заблісне ясне сонячне світло й не осяє всіх таємниць.

Коли Перегрінус постукав у двері до Леммергірта, ніжний жіночий голос відповів:

— Прошу!

Він відчинив двері. Якась дівчина, що була саме в кімнаті, ступила йому назустріч і привітно спитала, що йому потрібно.

Досить буде сказати ласкавому читачеві, що дівчині могло бути десь років вісімнадцять, що вона була швидше висока, аніж низенька, дуже струнка й чудової статури, що коси в неї були каштанові, очі сині, а шкіра — як атлас, зітканий з лілей і троянд. Та найцінніше було те, що на обличчі в дівчини світилася та ніжна таємниця дівочої цноти, високі небесні чари, які вдалося відтворити деяким давнім німецьким художникам на своїх картинах.

Тільки-но Перегрінус глянув у вічі чудесній дівчині, як йому здалося, неначе він досі перебував у тяжких кайданах, а тепер якась благодійна сила розбила їх і перед ним постав ангел світла, рука в руку з яким він ввійде у царство невимовного любовного щастя й блаженства.

Перегрінус так пильно дивився на дівчину, що вона почервоніла, соромливо опустила очі й знов спитала, що добродієві потрібно.

Перегрінус насилу спромігся промурмотіти:

— Чи тут живе палітурник Леммергірт?

Коли ж дівчина відповіла, що Леммергірт справді тут живе, але саме вийшов у справах, Перегрінус почав щось плутано казати про палітурки, які він замовляв, про книжки, які Леммергірт мав йому принести, нарешті трохи оговтався й згадав про розкішне видання Аріоста, що його Леммергірт мав оправити в червоний сап'ян з багатими золотими оздобами. Від цих слів ніби електрична іскра пробігла по тілу в дівчини. Вона сплеснула руками й вигукнула із слезами на очах:

— Ох, боже мій! То ви пан Тис!

Вона зробила такий порух, наче хотіла схопити Перегрінуса за руку, але швидко відступила назад і глибоко, по-

легшено зітхнула. Потім мила усмішка, ніби привітна вранішня зоря, осяяла обличчя дівчини, і вона почала дякувати й благословляти Перегрінуса за те, що він був добродієм для її батька й матері, і не тільки за те — ні! — а й за його лагідність, за його ласку, за ту величезну радість, за райське блаженство, яке він дав дітям своїми різдвяними подарунками. Вона хутко звільнила батькове крісло, що було завалене книжками, рукописами, брошурами й незшитими аркушами, підсунула його ближче й запросила Перегрінуса сісти. Потім дістала чудово оправленого Аріоста, обережно провела полотняною хусткою по сап'яну й подала той шедевр палітурного мистецтва Перегрінусові. Очі в неї сяяли, бо вона добре знала, що Перегрінус належно оцінить майстерну працю її батька.

Перегрінус витяг з кишені кілька золотих, проте дівчина, помітивши це, квапливо сказала, що не знає ціни за роботу, а тому не може взяти грошей, але якби Перегрінус був такий ласкавий трохи почекати, то було б найкраще, бо батько зараз повернеться. Перегрінусові здалося, що мерзенний метал стопився в його руці в грудку, і він засунув золоті в кишеню швидше, ніж витяг їх. Коли Перегрінус машинально сів у широке Леммергіртове крісло, дівчина простягла руку по свій стілець. З природної ввічливості пан Перегрінус зірвався на ноги й хотів підсунути їй стільця, та вийшло так, що він ненароком схопився не за спинку стільця, а за руку дівчини, і коли зважився легенько потиснути той скарб, то начебто відчув у відповідь теж щось схоже на потиск.

— Кицько, ну що ти робиш! — сказала раптом дівчина, нахилилась і підняла з підлоги клубок, який кицька тримала в передніх лапках, починаючи своє містичне тання. Потім вона по-дитячому невимушено взяла за руку Перегрінуса, що був на сьомому небі від щастя, й ще раз запросила його сідати, а сама примостилась навпроти й заходилася щось плести.

Перегрінус ніби плів по хвилях розбурханого моря.

— О, принцесо! — раптом вихопилося в нього хтозна й чому.

Дівчина злякано глянула на нього. Йому здалося, що вона образилась, і він ніжно й сумно вигукнув:

— Люба, дорога мадемуазель!

Дівчина почервоніла й сказала, мило засоромившись:

— Батьки звуть мене Розонькою, то звіть мене так і ви, пане Тисе, адже я теж належу до тих дітей, яким ви зробили стільки добра і які вас так шанують.

— Розонько! — нестямно вигукнув Перегрінус і насилу стримався, щоб не кинутись до її ніг.

І тоді Розонька, спокійно орудуючи спицями, почала розповідати йому, як війна довела її батьків до найтяжчих злиднів, як її взяла до себе одна родичка, що жила в сусідньому містечку, як та родичка померла кілька тижнів тому і як вона вернулася назад до батьків.

Перегрінус чув тільки милий голос Розоньки, майже не розуміючи слів, і аж тоді переконався, що це не чудесний сон, коли до кімнати зайшов Леммергірт і тепло привітався з ним. Невдовзі після того з'явилася й дружина з меншими дітьми, і, як то часто буває, що в нез'ясованих глибинах людської душі найрізноманітніші почуття і враження сплітаються в дивний клубок, Перегрінус, коли він перебував у найбільшому екстазі, коли душа його раювала, як ніколи, раптом згадав, як буркотун Пепуш картав його за подарунки Леммергіртовим дітям. Йому було дуже приємно дізнатися, що ніхто з дітей не зіпсував собі шлунку ласощами, а радісно врочисті, навіть горді погляди, які вони кидали на високу засклену шафу, де зберігалися розкішні іграшки, свідчили, що цей різдвяний подарунок здавався їм дивом, яке не може ніколи повторитися.

Отже, похмурий Пепуш зовсім не мав рації.

— О Пепуше, — мовив сам до себе Перегрінус, — у твою розбурхану, скаламучену душу не пробивається жодний промінь справжньої любові!

Кажучи це, Перегрінус мав на гадці щось більше, ніж ласощі й іграшки.

Тихий, лагідний, добрий Леммергірт з видимою втіхою позирав на Розоньку, що поралася в кімнаті. Вона принесла з кухні хліба й масла, накрила в найдальшому кутку маленький столик і почала готувати братам бутерброди. Діти весело тиснулись до улюбленої сестри і якщо з простимої дитячої жадоби й роззявляли роти трохи ширше, ніж годилося б, то це не дуже порушувало родинну гармонію.

Перегрінус захоплювався всім, що робила чарівна дівчина, і не тому, що пам'ятав Вертерову Лотту з її бутербродами.

Леммергірт підійшов до Перегрінуса й почав тихенько розповідати йому про Розоньку — яка вона добра й лагідна, яка мила дитина, як щедро Господь наділив її вродою і яку він сподівається мати від неї радість. А найдужче його тішить те, додав він, весь засяявши, що Розонька має хист і до шляхетного палітурного мистецтва й за тих кілька тижнів, які вона пробула вдома, досягла таких успіхів у цьому делі-

катному ремеслі, що вже робить усе куди краще за багатьох недолугих учнів, які роками марнують сап'ян і золото, а літери ставлять так криво, що вони нагадують п'яних селян, які заточуються, виходячи з шинку.

І щасливий батько довірливо прошепотів на вухо Перегрінусові:

— Я таки не витримаю, скажу вам щось, пане Тисе, а то воно мені так і рветься з серця. Знаєте, що моя Розонька сама позолотила береги на Аріості?

Тільки-но Перегрінус почув це, як квапливо схопив оправлену в сап'ян книжку, наче боявся, що якась зловорожа сила вкраде в нього ті святощі. Леммергірт сприйняв це як ознаку того, що Перегрінус хоче йти, й почав просити його, щоб він побув у них ще хоч кілька хвилин. Але саме це й нагадало Перегрінусові, що врешті час таки йти. Він швидко сплатив усі рахунки, Леммергірт, як звичайно, подав йому руку на прощання, а за ним його дружина, і Розонька також! Хлопці стояли на порозі, і, щоб віддати данину любовним дуροшам, Перегрінус, виходячи, вихопив у найменшого з рук недоїдений бутерброд і кинувся, наче за ним хто гнався, вниз сходами.

— Ну-ну! — мовив спантеличений хлопець. — Що ж це таке? Якби пан Тис був сказав, що він голодний, я б віддав йому весь свій бутерброд!

А пан Перегрінус повільно йшов додому, насилу несучи під рукою важкий фоліант, і з таким радісним виразом на обличчі кусав недоїдений бутерброд, наче то була манна небесна.

— Видно, з'їхав з глузду чоловік! — сказав якийсь городянин, що трапився назустріч Перегрінусові. І так міг подумати не тільки він.

Коли пан Перегрінус Тис зайшов у свій будинок, назустріч йому вибігла стара Аліна, злякано й стурбовано показуючи на кімнату пана Сваммердама. Двері туди були відчинені, і Перегрінус побачив Дертє Ельвердінк, що сиділа в кріслі залякла, зморщена й змарніла на виду, наче встала з труни. А перед нею сиділи Пепуш, Сваммердам і Левенгук, такі самі заляклі, схожі на трупи.

— Ну що воно за чортovinня, — бідкалася стара, — що воно за чортovinня в них там робиться! Сидять отак, бідолахи, цілісінький день, нічого не кажуть, не їдять, не п'ють і ледве дихають!

Пегрегрінусові й справді стало трохи моторошно від того страшнуватого видовища, та поки він підіймався сходами,

зловісна картина потонула в бурхливому морі небесних мarenь, по якому захоплений Перегрінус плавав від тієї хвилини, як побачив Розоньку. Бажання, мрії, радісні сподівання завжди прагнуть перелитися в дружнє серце. А де ще тепер бідолашний Перегрінус міг знайти таке серце, як не в доброго, чесного майстра Блохи? Йому він хотів вилити свою душу, йому хотів розповісти все про Розоньку — те, що, власне, до пуття й не можна розповісти. Та хоч скільки він гукав майстра Блоху, хоч скільки манив, той не з'являвся, десь зник. Після довгих пошуків Перегрінус знайшов у складці краватки, де майстер Блоха звичайно сидів під час прогулянок, малесеньку коробочку, на якій були написані такі слова:

«Тут лежить мікроскопічне скельце. Якщо ви пильно подивитесь лівим оком у коробочку, скельце миттю опиниться у вашій зіниці, якщо ж ви захочете виїняти його, треба тільки, тримаючи око над коробочкою, легенько натиснути на зіницю, і скельце впаде на дно. Я відлучився у ваших справах і зроблю все, що тільки зможу, для свого любого захисника.

Ваш найпокірніший слуга
майстер Блоха».

Для доброго, досвідченого романіста, що, озброївшись пером, упевненою рукою малює людські вчинки як його душа забажає, це була б найкраща нагода на прикладі Перегрінуса практично показати різницю між закоханістю й коханням, після того як він достатньо обґрунтує її теоретично. Багато чого можна було б тут сказати й про чуттєвий потяг, про одвічне прокляття первородного гріха і про небесну Прометееву іскру, що, запалюючи кохання, породжує справжню духовну єдність протилежних статей, яка й являє собою необхідний дуалізм природи. Хай собі та Прометеева іскра засвічує потім смолоскип Гіменея, як добру, яскраву домашню свічку, до світла якої гарно читати, писати, плести й шити, хай також веселі нащадки часом замурзуються вишневим варенням, як усі їхні ровесники, — так уже ведеться в нас на землі. Крім того, таке небесне кохання дуже добре оспівувати у високій поезії, та найкраще й найважливіше те, що таке кохання — не якась там порожня химера, а воно справді існує, як може засвідчити багато людей, бай-дуже, чи воно їх зробило щасливими, чи нещасними.

Проте ласкавий читач, мабуть, давно вже здогадався, що пан Перегрінус Тис був лише добряче закоханий у маленьку

Дертє, та аж тієї хвилини, як він побачив милого, чарівного ангела, Розоньку Леммергірт, в грудях у нього запалало справжнє кохання.

Але невелика дяка була б оповідачеві цієї найхімернішої, найдивовижнішої з усіх казок, якби він, крок за кроком дотримуючись церемоніального маршу хвацьких романістів, захотів щедро присмачити її нудотою, як того суворо вимагає кожен за всіма правилами написаний роман. А саме: якби він на кожному відтинку шляху, який звичайно годиться пройти закоханим, спокійно сідав собі відпочити. Ні! Краще помчімо, ласкавий читачу, як дужі, браві їздці на баских конях, просто до мети, не озираючись ні праворуч, ні ліворуч. Ось ми й приїхали! Зітхання, любовні скарги, сум, захват, раювання — все злилося до купи тієї хвилини, коли чарівна Розонька з милим дівочим рум'янцем на щоках призналася щасливому, як ніхто, Перегрінусові Тису, що вона його кохає, палко, безмежно кохає, що тільки ним і живе, тільки про нього й думає, що він її єдине щастя.

Та похмурий, підступний демон випускає свої чорні пазури навіть у найясніші, сонячні хвилини життя. Так! У темній тіні його згубного єства блякне й це сяйво. Так і в грудях Перегрінуса піднялися лихі сумніви, навіть більше; лиха підозра заворушилася в його грудях.

«Ну й що? — неначе почав нашіптувати йому якийсь голос. — Ну й що? Адже й Дертє Ельвердінк освідчувалася тобі в коханні, а насправді то була тільки мерзенна корисливість, бажання заманити тебе в пастку, щоб ти порушив слово й зрадив свого найкращого приятеля, бідолашного майстра Блоху.

Я заможний, і кажуть, що моя лагідність, моя щирість, яку багато хто зве дурістю, може здобути мені не зовсім безкорисливу прихильність у людей, а особливо в жінок. І ця, що тепер освідчується мені в коханні...»

Він швидко намацав рукою фатальний подарунок майстра Блохи, витяг коробочку й хотів уже відкрити її, щоб вставити в зіницю лівого ока мікроскопічне скельце й прочитати Розоньчині думки.

Він підвів очі, і чиста небесна синява прекрасних очей засяяла йому в душу. Розонька, добре помітивши його внутрішній порух, глянула на нього здивовано й майже стурбовано.

Враз його ніби пронизала блискавка, і душу йому пригнітило тяжке почуття власної зіпсованості.

«Як? — сказав він сам до себе. — Ти, грішний блюзніре, хочеш прозирнути в небесно-чисту святиню цього ангела? Ти хочеш вивідати думки, що не можуть мати нічого спільного з мерзеними вчинками банальних душ, які дбають тільки про земне? Хочеш поглумитися з самого духа любові, випробовуючи його проклятим витвором грізних, таємних сил?»

І він квапливо сховав коробочку в кишеню. Йому здавалося, що він вчинив гріх, який ніколи, ніколи не зможе спокутувати.

Засмучений до глибини душі, він кинувся Розоньці до ніг і, заливаючись слізьми, почав картати себе, казати, який він блюзнір, який грішник, не вартий такого чистого ангела, як вона.

Розонька, не розуміючи, що за похмурий настрій найшов на Перегрінуса, нахилилася до нього, обняла його і, плачучи, прошепотіла:

— Ради бога, любий мій Перегрінусе, що з тобою? Що трапилося? Який лихий ворог став між нами? О підведись, підведись, заспокойся і сядь біля мене!

Перегрінус, не здатний сам навіть поворушитися, мовчки дав Розоньці підвести себе.

Добре, що стара, трохи розхитана канапа, як завжди, була захищена зброшурованими і вже оправленими книжками, а також чималим запасом різного палітурного начиння, тож Розоньці довелося довгенько прибирати, щоб звільнити місце для пригніченого Перегрінуса. Тому він устиг трохи оговтатись, і його великий сум, його нестямна туга перейшла в лагідніше почуття, йому почало здаватися, що хоч він і звинив, але може спокутувати свій вчинок.

Якщо перед цим він був схожий на невтішного грішника, якому винесено остаточний присуд, то тепер у нього вже був тільки дурнуватий вигляд. А за таких обставин дурнуватий вигляд завжди можна вважати доброю ознакою.

Сидячи вдвох із паном Перегрінусом Тисом на згаданий вище розхитаній канапі свого шановного батька, Розонька Леммергірт озвалася, опутивши очі й соромливо усміхаючись:

— Я здогадуюсь, коханий, що тебе так раптово схвилювало. Мушу признатися, що я чула багато дивного про твоїх чудних пожильців — ти ж бо знаєш, що за люди ті сусідки, кожного люблять на зубах перетерти, часом і самі до пуття не знаючи, що вони балакають, — так от, ті лихі сусідки розповідали мені, що в твоєму будинку живе якась химерна жінка, яку дехто вважав навіть за принцесу і яку ти сам на свят-вечір приніс у свій дім. Правда, старий пан Сваммер

узяв її до себе, сказав, що то його небога, яка була втекла з дому, але та особа всілякими дивними способами намагається заманити тебе в свої тенета. Та це ще не найгірше. Ти тільки подумай, любий мій Перегрінусе: тітонька, що живе навпроти, ти її, мабуть, знаєш, така гостроноса бабуся, завжди так ласкаво вітається з тобою, ти ще якось сказав про неї, коли вона йшла до церкви в яскравій святковій сукні, — мені й досі смішно, як згадаю, — що тобі здається, наче вулицею сунеться букет вогнистих лілей, то та тітонька набалакала мені про тебе багато поганого.

Хоч вона й так ласкаво вітається з тобою, але мене завжди застерігає від тебе, знаєш, що каже? Що в твоєму домі робиться якесь чортovinня і що маленька Дертє — не хто інший, як переодягнене чортеня, яке, щоб тебе спокусити, прибрало образ жінки, та ще й дуже гарної і знадливої.

Перегрінусе! Мій дорогий, коханий Перегрінусе, глянь мені в очі, ти не побачиш у них ані сліду підозри. Я взнала твоє чисте серце, і жодне твоє слово, жоден твій погляд не кинув ані найменшої тіні на ясне, прозоре дзеркало моєї душі.

Я вірю тобі, вірю в наше щасливе майбутнє, яке настане, коли нас поєднає нерозривний зв'язок, і яке мені провіщають солодкі сни, сповнені любові й жаги. Перегрінусе! Хоч би що задумували проти тебе темні сили, їхня потуга піде нанівець перед твоєю чистою натурою, могутньою завдяки своєму кохання і своїй незламній вірності.

Що може розбити таке щире кохання, як наше? Проже-ни свої сумніви, бо наше кохання — це талісман, від якого тікають усі нічні примари.

Тієї миті Розонька вдалася Перегрінусові якоюсь вищою істотою, а кожне її слово — небесною втіхою. Невимовне почуття найчистішого блаженства оповило його душу, як лагідний солодкий подих весни. Він уже не був грішником, зухвалим блюзніром, за якого себе щойно вважав, ні — він тепер захоплено усвідомлював, що вартий кохання цієї найкращої, чистої, як ангел, дівчини.

Палітурник Леммергірт вернувся з своєю родиною додому з прогулянки.

Серця в Перегрінуса і в чудесної Розоньки відкрилися самі собою, і, коли почало смеркати, пан Перегрінус уже щасливим нареченим покинув тісне помешкання безмежно радого палітурника та його дружини, які з величезної втіхи поплакали трохи більше, ніж належало.

Всі певні й вірогідні джерела, з яких узята ця дивовижна історія, кажуть в одно, — і це підтверджує сторічний кален-

дар, — що саме тієї ночі, коли пан Перегрінус Тис щасливим нареченим ішов додому, місяць був уповні і світив так ясно й привітно, що весь Кінський ринок ніби прибрався в срібло. Цілком природно, що пан Перегрінус Тис, замість спокійно лягти в ліжко, вихилився у відчинене вікно і, як і належить закоханим, почав, дивлячись на місяць, снувати думки про свою кохану.

Та хай навіть це й неабияк зашкодить панові Перегрінусу Тисові в очах ласкавого читача, а особливо ласкавої читачки, все ж таки ми не можемо відійти від правди й промовчати, що пан Перегрінус, хоч був на сьомому небі від щастя, двічі так смачно позіхнув, що якийсь підпилий крамарчук, непевною ходою поминаючи його будинок, голосно гукнув йому:

— Гей, ти, в білому ковпаку! Гляди не проковтни мене!

Цього було досить, щоб пан Тис спересердя так рвучко зачинив вікно, що аж шибки забряжчали. Кажуть навіть, що, зачиняючи вікно, він ще й досить голосно крикнув:

— Нахаба!

Проте не можна поручитися, що так воно й було насправді, бо такий вчинок начебто цілком суперечить лагідній вдачі Перегрінуса й тодішньому його настроєві. Ну, та вже як було, так було, а пан Перегрінус Тис зачинив вікно й ліг спати. Але те смачне позіхання, видно, перебило йому сон. Думки одна за одною зринали у нього в голові, і особливо яскравою постала перед його очима небезпека, на яку б він був наразився, коли б здався на спокусу темної сили й скористався мікроскопічним скельцем. Тепер він чітко усвідомив собі, що фатальний подарунок майстра Блохи, хоч зроблений і з добрими намірами, все ж таки був з усіх поглядів диявольським подарунком.

— Як? — сказав він сам до себе. — Хіба людину, яка вивідує думки свого ближнього, не чекає, через цей її зловісний хист, та сама жаклива доля, що Вічного Жида, який блукає по світовому велелюдді, мов по негостинній, невітшній пустелі, без надії, без горя і без радощів, з тупою байдужістю, цією *caput mortuum*¹ відчаю? Щоразу наново надіючись, наново проймаючись довірою до людей і щоразу знов гірко в них розчаровуючись, чи ж не дійде воно до того, що в її душі зів'є собі гніздо недовір'я, злісна підозріливість, ненависть, мстивість і знищить усі сліди справді людської основи, яка виявляється в лагідному довір'ї, скромності й

¹ Останньою стадією (лат.).

доброті? Ні! Хай мене не обдурює твоє привітне обличчя, твої солодкі слова, навіть якщо ти ховаєш глибоко в душі незаслужену зненависть до мене; я вважатиму тебе за свого приятеля, я робитиму тобі добро, скільки зможу, я відкрию тобі свою душу, бо мені це приємно, і гірке почуття розчарування, якщо воно й настане, нічого не варте проти радощів прекрасного минулого сну. І хіба не може якийсь прикрий збіг обставин, якимсь непорозумінням, породжене примхою випадку, навіть у серцях щирих друзів, що справді добре до тебе ставляться, — яка непостійна людська душа! — викликати скороминущу ворожу думку? І цю думку вловлює злочасне скельце, душу мою сповнює похмуре недовір'я, я в справедливому гніві, в божевільному засліпленні відштовхую від себе щирого приятеля, і згубна, отруйна злість усе глибше й глибше підточує життєве коріння, відчужує мене від усього навколо й від мене самого. Ні! Блюзнірство, мерзенне блюзнірство зрівнювати себе, мов той провинний ангел, що несе по світу гріхи, з вічною силою, яка читає в душах людей, бо володіє ними. Геть, геть цей злочасний дарунок!

Пан Перегрінус Тис схопив коробочку з мікроскопічним скельцем і хотів щосили шпурнути нею об стелю.

Раптом на ковдрі, перед самим обличчям у пана Перегрінуса Тиса, з'явився майстер Блоха в своєму мікроскопічному вигляді, чарівний, у лускатому панцері і в найкращих лакованих золотих чобітках.

— Стривайте! — вигукнув він. — Стривайте, вельмишановний! Не робіть того, що не слід! Поки я тут, ви швидше знищите сонячну порошинку, ніж відкинете хоча б на фут це нездоланне скельце. Між іншим, я, за своєю звичкою, сховався непомітно для вас у згортці вашої краватки вже в палітурника Леммергірта і таким чином був свідком усього, що там відбувалося. Так само я мимоволі вислухав вашу повчальну розмову з самим собою і зробив з неї корисні для себе висновки.

Насамперед я переконався, що аж тепер у вашому серці у всій пишноті спалахнуло могутнє полум'я справжнього чистого кохання, отже, здається мені, наближається найвища, вирішальна мить вашого життя.

Далі я побачив, що дуже помилявся, вважаючи мікроскопічне скельце таким добром. Повірте мені, дорогий, випробований друже, хоч я й не маю задоволення бути людиною, як ви, а тільки блохою, — щоправда, не простою, а через свою славетну майстерність вшанованою вченими ступеня-

ми, — я все-таки добре знаю людську душу і всю поведінку людей, бо постійно живу серед них. Часом та поведінка здається мені дуже кумедною, майже дурною, — не ображайтесь на мене, вельмишановний, я кажу це тільки як майстер Блоха. Ви правду казали, мій друже, було б гидко й недобре, якби люди ні сіло ні впало зазирали в думки одне одному; але щирій веселій блосі ця властивість мікроскопічного скельця нічим не загрожує.

Ви знаєте, найдорожчий мій, а скоро, якщо доля захоче, то й найщасливіший пане Перегрінусе, що мій народ безтурботної, навіть легковажної, але хороброї вдачі, навіть можна сказати, що він складається з самих тільки молодих, відважних стрибунців. Але я, з свого боку, можу похвалитися ще й особливою життєвою мудрістю, якої вам, розумним людям, звичайно бракує. Я хочу сказати, що я ніколи нічого не робив тоді, коли в цьому не було потреби. Кусання — головна передумова мого буття; проте я завжди кусав у належний час і в належне місце. Запам'ятайте це, мій добрий, незрадливий друже!

Тепер я беру назад із ваших рук і буду вірно берегти призначений для вас дарунок, яким не міг володіти ні опудало людини на ім'я Сваммердам, ні охоплений дріб'язковою заздрістю Левенгук. А зараз, вельмишановний пане Тисе, я передаю вас в обійми дрімоти. Скоро вас огорнуть сонні видива, в яких вам відкриється велика мить вашого життя. В потрібну хвилину я буду знов біля вас.

Майстер Блоха зник, і світло, яке розливалось від нього, погасло в глибокій, похмурій пільмі запнутої завісами кімнати.

Сталося так, як казав майстер Блоха.

Скоро панові Перегрінусу привиділося, що він лежить на березі гомінкого лісового струмка, прислухаючись до шепоту вітру, шелесту кущів і гудіння безлічі комах, які роїлися навколо. Потім йому вчулися дивні голоси — вони ставали все виразніші й виразніші, аж поки, нарешті, Перегрінусові здалося, що він розрізняв окремі слова.

Але то була тільки якась темна, заплутана балачка.

Аж ось чийсь глухий урочистий голос, що, проте, звучав дедалі дзвінкіше й дзвінкіше, промовив так:

— Нешасний королю Секакісе, що не захотів розуміти природу і, засліплений лихими чарами підступного демона, побачив фальшивого серафима замість справжнього духа!

В тому фатальному місці, у Фамагусті, схований у надрах землі, лежав талісман, та оскільки ти сам себе знищив,

не було основи, що запалила б його заляклу силу. Дарма пожертвував ти свою дочку, прекрасну Гамагею, дарма з кохання впадав у відчай будяк Цегеріт; але також даремною і безсилою була й кровожерність принца п'явок. Навіть незграбний геній Тетель змушений був випустити з рук чудесну здобич. Твоя пригасла думка, о королю Секакісе, була ще така могутня, що ти зміг вернути загинулу принцесу тій прадавній стихії, з якої вона виникла.

Божевільні гендлярі природою, у ваші руки судилося попасти бідоласі, коли ви знайшли її у пилку того фатального гарлемського тюльпана! Ви мучили її огидними дослідями, уявляли в дитинячій самовпевненості, що зумієте своїми мерзенними штуками досягти того, на що здатна тільки сила приспаного талісмана!

І тобі також, майстре Блохо, не дано було заглянути в таємницю, бо твій ясний зір не мав сили проникнути в глибину землі і знайти заляклий карбункул.

Зорі рухалися по небу, дивовижними лініями перехресуючись на твоєму шляху, і їхні грізні сполучення утворювали загадкові знаки, нез'ясовні для немудрих людських очей. Але жодне зоряне зіткнення не збудило карбункула, бо не народилася ще людська душа, яка берегла й плекала б його, щоб, пізнавши все, що є найвищого в людській натурі, він прокинувся для радісного життя. Аж ось...

Диво сталося, прийшла сподівана хвилина.

Яскраве, пломнисте саяво промайнуло перед очима в Перегрінуса. Він наполовину прокинувся з дивного сну і, на свій неабиякий подив, побачив майстра Блоху, в такому самому мікроскопічному вигляді, але вже вбраного в розкішну мантию, що спадала додолу пишними складками; тримаючи в передній лапці яскравий смолоскип, він старанно й діловито стрибав по кімнаті, пронизливо скрикуючи.

Пан Перегрінус хотів уже зовсім прокинутись, коли це раптом тисячі вогненних блискавок пронизали кімнату, і за мить уже здавалося, ніби всю її заповнила одна вогниста куля.

Але враз якісь ніжні пахощі війнули на те сліпуче полум'я, і скоро воно пригасло, обернувшись у лагідне місячне світло.

Тепер Перегрінус побачив себе на пишному троні, в розкішному вбранні індійського короля, з блискучою короною на голові і символічною квіткою лотоса замість берла в руках. Трон був споруджений у величезній, неозорій залі, де замість колон були тисячі струнких, високих, аж до неба, кедрів.

А поміж ними з темних кушів підіймали голівки найкращі троянди і сила-силенна інших навдивовижу пахучих

квіток, наче спрагло тяглися до чистої небесної блакиті, яка поблискувала крізь віття кедрів, немов дивилася на них сповненими любові очима.

Перегрінус упізнав самого себе, відчув, що запалений для життя карбункул палає в його власних грудях.

Далеко в глибині зали геній Тетель хотів знятися в повітря, але не досяг навіть до половини кедрових стовбурів і ганебно гепнув додолу.

Долі плазував, бридко вигинаючись, мерзенний принц п'явок. Він то надимався, як пухир, то видовжувався, як нитка, і стогнав:

— Гамагея все-таки моя!

Посеред зали на велетенських мікроскопах сиділи Левенгук із Сваммердамом і жалісливо, плаксиво кривилися, докірливо гукаючи один одному:

— Бачите, ось що означала червона крапка в гороскопі! А ми ніяк не могли її витлумачити. Пропав для нас навіки талісман!

А біля самого трону лежали непритомні, неначе в глибокому сні, Дертъє Ельвердінк і Георг Пепуш.

Перегрінус, чи — мабуть, ми тепер можемо так його називати — король Секакіс, розгорнув свою королівську мантію, що закривала йому груди, і з них, як небесний вогонь, засяяв карбункул, розбризкуючи проміння по цілій залі.

Геній Тетель, що саме хотів знову знятися в повітря, глухо застогнав і розпався на безліч безбарвних клаптів, які розлетілися по куцах, наче їх розвіяв вітер.

Принц п'явок жахливо, несамовито зойкнув, зіщулився і зник у землі.

Вона невдоволено забурчала, ніби не хотіла прийняти в своє лоно гидотного втікача.

Левенгук і Сваммердам попадали зі своїх мікроскопів і скорчилися, жалібно стогнучи й охкаючи, як від нестерпної муки.

А Дертъє Ельвердінк і Георг Пепуш, чи, як тут буде краще назвати їх, принцеса Гамагея і будяк Цегеріт, опритомніли, впали навколішки перед королем і, здавалося, почали в нього чогось благати, тужно зітхаючи. Проте очі в них були опущені, наче вони не могли витримати блиску осяйного карбункула.

І тоді Перегрінус урочисто озвався:

— З нікчемної глини і пір'я, яке погубив дурний, незграбний страус, зліпив тебе лихий демон, щоб ти дурив людей у вигляді генія Тетеля, і тому промінь кохання знищив тебе,

порожній, невиразний привиде, і ти мусив розпастися в позбавлене будь-якого змісту ніщо.

І ти також, кровожерне нічне чудовисько, ненависний принце п'явок, мусив тікати від променя осяйного карбункула в надра землі.

Але ви, збиті з пантелику бідолашний Сваммердаме й жалюгідний Левенгуку, змарнували ціле своє життя, блукаючи манівцями.

Ви намагалися дослідити природу, не маючи уявлення про її внутрішню сутність.

Ви наважились прокрастися в її майстерню, щоб підслухати її таємничу працю, гадаючи, що вам пощастить безкарно вистежити жажливі таємниці тих глибин, неприступних людському оку.

Ваше серце лишалося мертвим і холодним, ніколи справжня любов не запалювала вашого єства, ніколи квітки чи барвисті легкокрилі комахи не озивалися до вас своєю чарівною мовою. Ви думали, що спостерігаєте високі, священні чудеса природи з побожним подивом і захватом, а насправді самі зводили нанівець свій захват, по-блюзнірському силкуючись дошукатися найпотаємніших першооснов тих чудес, і пізнання, до якого ви прагнули, було тільки марою, що дурила вас, як цікавих, набридливих дітей.

Дурні! Вам промінь карбункула не дасть уже ні надії, ні втіхи!

— Ого-го! Є ще й надія, є ще й утіха! Стара приєднується до старих! Ось вам і любов, ось вам і вірність, ось вам і ніжність! Стара тепер справді стала королевою і веде своїх Сваммердамчика з Левенгукчиком у своє королівство, там вони будуть прекрасними принцями і скубтимуть срібні та золоті нитки й робитимуть іншу розумну, корисну роботу.

Так мовила стара Аліна, що раптом з'явилася між двома мікроскопістами, химерно вбрана, майже як королева Голконди в опері. А мікроскопісти, все стогнучи й охкаючи, вже так скорчилися, що стали як дві маленькі ляльки десь на п'ядь заввишки.

Королева Голконди взяла їх на руки і, ласкаво, весело примовляючи, заходилася пестити, як маленьких діток. Потім поклала в малесенькі, чудесно вирізьблені з найкращої слонової кістки ліжечка й почала заколисувати, наспівуючи:

Спить, кохані, невеличкі,
В полі ходять дві ягнички,
Ходить чорна й ходить біла...

Тим часом принцеса Гамагея і будяк Цегеріт стояли далі навколішки на східцях трону.

Тоді Перегрінус сказав:

— Ну, любі мої! Розвіялась омана, що калічила вам життя! Ходіть у мої обійми, кохані! Промінь карбункула проникне у ваші серця, і ви зазнаєте небесного блаженства.

Радісно скрикнувши, з новою надією в грудях, принцеса Гамагея і будяк Цегеріт підвелися, і Перегрінус міцно пригорнув їх до свого пломенистого серця.

Тільки-но він їх відпустив, як вони в захваті кинулись одне одному в обійми. Смертельна блідість зникла з їхніх облич, і свіже, молоде життя розквітло в них на щоках, за-світилося в очах.

Майстер Блоха, що весь час як маленький стрункий охоронець стояв біля трону, раптом набрав свого звичайного вигляду і одним скоком опинився на шиї в Дертьє, дзвінко вигукнувши:

— Давня любов не іржавіє!

І — о диво! — тієї ж миті й Розонька, сяючи високим, неказаним чаром божистої цноти і найчистішої любові, мов небесний херувим, опинилась на грудях у Перегрінуса.

Кедри зашелестіли віттям, квітки ще вище й радісніше підвели свої голівки, розкішні райські птахи запурхали по залі, з темних кущів заструменіли солодкі мелодії, десь ніби здалеку долинув радісний гомін, повітря сповнив тисячоголосий гімн безмежного захвату, і найвища втіха життя зажевріла, запалала чистим, як небесний ефір, полум'ям на великому святі кохання!

Пан Перегрінус Тис купив на околиці міста чудову садибу, і тут одного й того самого дня відбулося двоє весілля: його з Розонькою і весілля його приятеля Георга Пепуша з маленькою Дертьє Ельвердінк.

Сподіваюся, ласкавий читач дозволить мені не змальовувати весільного бенкету й не розповідати докладно про все, що відбувалося того дня.

А я залюбки дозволю прекрасним читачкам одягти обох наречених так, як їм підкаже їхня власна уява. Зазначу тільки, що Перегрінус та його мила Розонька були веселі й невимушені, як діти, а Георг і Дертьє, навпаки, заглиблені в себе; не зводячи очей одне з одного, вони, здавалося, нічого більше не бачили й не чули, ні про що більше не думали.

Опівночі по всьому садку й по всьому будинку раптом розлився чудовий запах куктуса пишноцвітого.

Перегрінус прокинувся, йому вчулася глибока, жалібна мелодія безнадійної туги, а серце його пойняло дивне передчуття.

Йому здалося, ніби якийсь приятель силоміць відривається від його грудей.

Вранці всі помітили, що ніде не видно другої пари, Георга Пепуша й Дертє Ельвердінк, і неабияк здивувалися, коли виявилось, що вони навіть не заходили до шлюбного покою.

Тієї хвилини прибіг у нестями садівник і вигукнув, що в садку сталося таке, чого він не годен пояснити, якесь диво.

Цілу ніч йому снівся розквітлий *cactus grandiflorus*, а тепер він побачив чому. Хай ідуть і самі подивляться.

Перегрінус і Розонька вийшли в садок. Посеред гарної грядки за ніч виріс високий кактус пишноцвітій, квітка його зів'яла від ранкового світла й похилилась додолу, а навколо тієї квітки любовно обплівся бузково-жовтий тюльпан, що теж помер такою самою рослинною смертю.

— О моє передчуття, — вигукнув Перегрінус тремтячим від глибокого жалю голосом, — моє передчуття не обдурило мене! Промінь карбункула, що запалив мене до найвищого життя, приніс тобі смерть, нещасна паро, зв'язана дивним перебігом загадкової боротьби темних сил. Таємниця відкрилася, велика хвилина здійснення всіх бажань була й хвилиною твоєї смерті.

Розонька начебто теж здогадалася, що означало те диво, вона схилилася над бідолашним померлим тюльпаном, і з очей у неї закапали рясні сльози.

— Ваша правда, — мовив майстер Блоха, що в своєму милому мікроскопічному вигляді раптом з'явився на кактусі, — так, ваша правда, дорогий пане Перегрінусе, усе сталося саме так, як ви щойно сказали, і тепер я навіки втратив свою кохану.

Розонька трохи була злякалася маленького чудовиська, проте майстер Блоха подивився на неї такими розумними, привітними очима, а пан Перегрінус поставився до нього так довірливо, що вона набралася відваги й глянула просто в його гарненьке личко.

Її довір'я до маленького, дивного створіння ще збільшилося, коли Перегрінус пояснив їй:

— Це мій милий, добрий майстер Блоха.

— Дорогий мій пане Перегрінусе, — дуже ніжно озвався майстер Блоха, — і ви, моя люба, чарівна пані, тепер я повинен вас покинути й вернутися до свого народу, але я зав-

жди буду вам вірним приятелем, і ви відчуватимете мою присутність у найприємніший для вас спосіб. Прощайте! Прощайте обоє! Хай вам щастить у житті!

На цьому слові майстер Блоха набрав свого звичайного вигляду і зник без сліду.

І справді, майстер Блоха назавжди лишився добрим генієм для родини пана Перегрінуса Тиса, а особливо діяльним він був тоді, коли через рік, на превелику радість молодій парі, з'явився на світ маленький Перегрінус. Майстер Блоха сидів коло ліжка пані Тис і кусав за носа доглядачку, коли вона засинала, стрибав у невдатно зварену юшку для породіллі тощо.

Та особливо зворушувало пана Перегрінуса Тиса те, що майстер Блоха ніколи не забував на свят-вечір обдарувати його нащадків прегарними іграшками, витворами найдосконаліших майстрів з свого народу. Для пана Перегрінуса ті подарунки завжди були приємною згадкою про той фатальний свят-вечір, з якого й почалися ці найдивовижніші, найхімерніші пригоди.

Тут раптом нотатки уриваються, і чудесна історія про майстра Блоху дістає веселий і бажаний

Кінець.

ЖИТТЄВА ФІЛОСОФІЯ КОТА МУРА

Переклав з німецької
Євген ПОПОВИЧ

ТОМ ПЕРШИЙ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ВИДАВЦЯ

Цій книжці переднє слово потрібніше, ніж будь-якій іншій, бо коли не пояснити, яким дивним способом вона склалась, то може здатися, що в неї все напхано без ніякого ладу.

Тому видавець просить ласкавого читача неодмінно прочитати це переднє слово.

Названий тут видавець має приятеля, з яким живе душа в душу і якого знає, як себе самого. Одного дня той приятель сказав йому десь таке:

— Ти, голубе, видрукував уже чимало книжок і знаєш книгарів, отже, тобі неважко буде знайти серед тих шановних людей когось такого, що за твоєю рекомендацією видрукував би писання одного молодого автора, обдарованого блискучим хистом і багатьма чудовими рисами. Замов за нього слово, він того вартий.

Видавець пообіцяв зробити все, що тільки від нього залежатиме, для свого колеги-письменника. Правда, він трохи здивувався, коли приятель признався йому, що той автор — кіт на ім'я Мур і що в рукописі викладено його життєву філософію. Але слово було вже дане, а перші сторінки здались йому досить добре написаними, тому він, з рукописом у кишені, негайно ж таки подався до пана Дюмлера на Унтер-ден-Лінден і запропонував йому видати котячу книжку.

Пан Дюмлер сказав, що хоч він досі не мав серед своїх авторів kota й не чув, щоб хтось із його шановних колег за-

ходив у ділові стосунки з особами цієї породи, а проте ладен спробувати.

Рукопис пішов у друк, і незабаром видавець отримав на перегляд перші коректурні аркуші. Та як же він злякався, коли побачив, що Мурова історія час від часу уривається і замість неї йдуть уривки з іншої книжки, яка містить життєпис капельмейстера Йоганнеса Крейслера!

Після пильних досліджень і розпитувань видавець дізнався нарешті ось що: пишучи свою «Життєву філософію», кіт Мур із спокійним серцем подер надруковану вже книжку, яку знайшов у свого господаря; одні аркуші він підкладав під свої, щоб краще було писати, іншими промокав чорнило. Ті аркуші лишилися в рукописі й через недогляд були надруковані як один твір.

Видавець змушений покірно, з тяжким серцем визнати, що ці чужі один одному тексти були, на жаль, так безладно перемішані через його власну легковажність, бо йому належало добре переглянути рукопис kota, перше ніж давати його в друк. А проте він себе трохи втішає ось чим.

По-перше, ласкавий читач легко зрозуміє, що до чого стосується, коли не пропустить повз увагу взяті в дужки позначки «А.м.» («Аркуш макулатури») і «М.п.д.» («Мур провадить далі»). До того ж найімовірніше, що подерта книжка так і не потрапила в продаж, бо про неї ніхто нічогоісінько не знає. Тож принаймні приятелям капельмейстера буде приємно, що вони завдяки літературному вандалізмові kota дещо довідаються про дивне життя цього по-своєму незвичайного чоловіка.

Видавець сподівається на ласкаве пробачення.

Врешті, це правда, що автори часто завдячують своїй найсміливішій думці й найнезвичайнішій слововживанню прихильним складачам, які так званими друкарськими помилками сприяють спалахові уяви. Так, наприклад, видавець у другій частині своїх «Нічних оповідань» на сторінці 326 говорив про чималі галяви, що траплялися в парку. Складачеві це речення видалося не досить геніальним, і він замінив «галяви» на «халяви». А в оповіданні «Панна Скюдері» складач хитро одяг цю даму не в «чорний халат», а в «чорний жилет із важкої шовкової матерії» і т. д.

Але кожному своє. Ані котові Мурові, ані невідомому біографові капельмейстера Крейслера не треба красуватися в чужому пір'ї, тому видавець пильно прохає ласкавого читача, перше ніж узятися до цієї книжечки, зробити деякі виправлення в тексті, щоб він не подумав про обох його авторів краще чи гірше, ніж вони того заслуговують.

А втім, ми відзначаємо тільки головні друкарські помилки, а дрібніші хай уже ласкавий читач нам вибачить.

Наостанці видавець хоче запевнити ласкавого читача, що він особисто познайомився з котом Муром, і той виявився приємним, вихованим юнаком. Його дуже вдало зображено на обкладинці цієї книжки.

Берлін, листопад 1819 року.

Е. Т. А. Гофман

ПЕРЕДНЄ СЛОВО АВТОРА

Боязко, з тремтінням серця передаю я світові деякі сторінки свого життя, своїх страждань, надій і пристрастей, сторінки, які поетичне натхнення видобуло з найглибших глибин моєї душі в солодкі години дозвілля.

Чи встою я, чи зможу встояти перед суворим судом критики? Але ж я писав для вас, чутливі душі, для вас, вірні, споріднені мені серця, що не втратили чистого, дитячого погляду на світ, так, для вас, — і одна-однісінька прекрасна сльоза із ваших очей утішить мене, загоїть рани, яких мені завдасть холодна огула черствих рецензентів!

Берлін,
травень 18... року.

Мур
*Étudiant en belles lettres*¹

ПЕРЕДНЄ СЛОВО АВТОРА, НЕ ПРИЗНАЧЕНЕ ДЛЯ ДРУКУ

Спокійно і впевнено, як і належить справжньому генієві, передаю я світові свій життєпис. Хай світ навчається, як стати великим котом, хай побачить, який я гарний і досконалий, хай любить мене, цінує, поважає і навіть трохи обожнює.

А якщо хтось набереться зухвальства і зважиться хоч на крихту засумніватися в тому, що ця надзвичайна книжка має величезну вартість, то хай пам'ятає: він має справу з котом, у якого є розум, кмітливість і гострі пазури.

Берлін,
травень 18... року.

Мур
*Homme de lettres très renommé*²

¹ Літератор-початківець (франц.).

² Дуже відомий письменник (франц.).

P.S. Це вже казна-що! Надруковано й те переднє слово автора, яке зовсім не призначалося для читацького ока. Ну що нам тепер робити? Хіба попросити ласкавого читача, щоб він не дуже ганив кота-письменника за надто пихатий тон і пригадав собі, що не одне переднє слово деяких чутливих авторів, коли його перекласти на правдиву мову щирої сповіді, мало чим відрізнятиметься від котового.

Видавець

Розділ перший

РАДІСТЬ БУТТЯ. МІСЯЦІ ЮНОСТІ

А все-таки в нашому житті є щось гарне, чудесне, величне! «О солодка звичко буття!» — каже той нідерландський герой у відомій трагедії. Отак і я кажу, але не в тяжку хвилину, коли доводиться розлучатись з буттям, як тому героєві, а навпаки — в прекрасну мить, коли мене якраз поійняло радісне усвідомлення, що я тепер цілком засвоїв цю солодку звичку й не маю ніякісінького бажання будь-коли її втрачати. Бо я гадаю, що духовна сила, невідома потуга чи як там ще назвати первооснову, яка нами керує і яка до певної міри накинула мені цю звичку, не питаючись моєї згоди, не може мати гірших намірів, ніж той приязний чоловік, до якого я пішов служити і який, даючи мені рибину на обід, ніколи не забере її в мене з-під носа саме тоді, як я її добре розсмакую.

О природо, священна, велична природо! Мое схвильоване серце сповнює незмірна втіха і захват від споглядання на тебе, мене обвіває таємничим шелестом твій подих! Ніч трохи прохолодна, і я хотів би... але ніхто з тих, хто читає або не читає ці рядки, не зрозуміє мого високого екстазу, бо він не побував на такому високому місці, до якого піднісся я! Правильніше було б сказати «видряпався», проте жоден поет не говорить про свої ноги, навіть коли має їх аж чотири, як я, а тільки про своє піднесення, хай то буде й не природний його стан, а лише наслідок спритних механічних маніпуляцій. Наді мною здіймається величезна баня неба, повний місяць сипле іскристе проміння, дахи і шпилі навколо залиті ясним сріблястим світлом. Гамір і метушня на вулицях піді мною дедалі спадає, ніч стає все тихіша, по небу плывуть хмари, якась самотня голубка боязко туркоче сумну любовну пісню, кружляючи навколо церковної вежі. Сер-

денько мое! Ану ж вона захоче наблизитись до мене? Я відчуваю, як у мені прокидається дивне хвилювання, якийсь мрійливий апетит немилосердно роздирає мою душу! Ох, якби та мила пташечка прилетіла до мене, я б її міцно пригорнув до свого закоханого серця і ніколи, ніколи не відпустив би від себе... О, вона залітає назад у голубник, облудниця, і я лишаюся сам на даху без ніякої надії! Як рідко все-таки трапляється в ці убогі, недобрі, черстві часи справжня спорідненість душ...

Невже вміння ходити рівно, на двох ногах, — таке велике досягнення, що плем'я, яке зветься людьми, присвоїло собі право панувати над нами всіма, хто ходить на чотирьох, набагато краще за нього утримуючи рівновагу? Але я знаю, вони, люди, найдужче пишаються тим, що нібито сидить у них у голові й що вони зуть розумом. Я погано уявляю собі, що це таке, та одне знаю напевне: коли розум, як я собі виснував із деяких балачок мого пана й добродійника, — лише здатність свідомо діяти й не робити дурниць, то я не поміняюся з жодною людиною. Взагалі я вважаю, що свідомість — просто собі звичка; адже всі ми приходимо в життя і долаємо його, самі не знаючи як. Принаймні я можу сказати це про себе, і мені здається, що жодна людина на землі не знає з власного досвіду, як і де вона народилася, а тільки з чужих слів, які до того ж часто бувають не зовсім певні. Міста сперечаються між собою про те, в котрому з них народилася якась славетна людина, а тому, оскільки сам я твердо не знаю цього, ніколи не вдається з'ясувати остаточно, чи я побачив світ, а правильніше, чи мене побачила на цьому світі моя дорога матуся в льоху, чи на горищі, чи в дровітні. Бо, як ведеться в нашому роду, мої очі були запнуті поволокою. Дуже невиразно пригадую собі певні звуки, що лунали навколо мене, — вурчання й пирхання, до якого мимоволі вдаюся і я, коли мене посідає гнів. Чіткіший, уже майже свідомий другий мій спогад: я сидів закритий у дуже тісному сховку з м'якими стінками, насилу зводив дух і з розпачу й страху жалібно нявчав. Зненацька я відчув, як щось сягнуло в той сховок і брутально схопило мене за шкірки. Це дало мені нагоду вперше відчувати й застосувати дивовижну силу, якою мене обдарувала природа. Я миттю вистромив із своїх пухнастих передніх лапок гострі спритні пазурі і вп'явся ними в те, що мене схопило й що, як я згодом дізнався, було людською рукою. Та рука витягла мене зі сховку й кинула додолу, і я відразу

ж відчув два добрячі ляпаси по обох своїх щоках, на яких тепер, дозволю собі нагадати це, красуються показні баки. Рука, трохи подряпана, як тепер я можу зрозуміти, тією грою м'язів на моїх лапах, дала мені пару лящів, я здобув першу науку про моральні причини й наслідки, і якраз моральний інстинкт спонукав мене так само швидко ввібрати пазурі, як я їх щойно вистромив. Згодом цей мій хист вчасно вбирати пазурі справедливо визнано актом найбільшої галантності й чемності, а мою лапку прозвано «оксамитовою».

Як я вже сказав, рука мене кинула додолу. Та невдовзі після того вона знов узяла мене за голову й пригнула її до низу. Я тицьнувся писком у якусь рідину й почав хлебтати її. Сам не знаю, як я здогадався, що треба робити, мабуть, допоміг якийсь природний інстинкт. Хлебтати було напрочуд приємно. Тепер я знаю: то було молоко, і я, зголоднілий, удосталь напився його. Так, після моральної, почалася фізична наука.

Мене знов узяли, вже дві руки, набагато лагідніше, ніж перше, й поклали на теплу, м'яку підстилку. Мені ставало все краще й краще, і я почав виявляти своє внутрішнє вдоволення дивними, тільки моему родові властивими звуками, які люди звуть досить приємним словом «мурчання». Так я робив швидкий, величезний поступ у освіті й вихованні. Яке щастя, який чудовий подарунок богів — мати змогу виявляти своє фізичне вдоволення звуками й жестами! Спершу я мурчав, потім у мені прокинувся незрівнянний талант вишукано задирати хвіст, а далі й дивовижний хист одним-однісіньким слівцем «няв» віддавати радість і горе, захват і втіху, страх і розпач, коротше, усі почуття і пристрасті в їхніх різноманітних відтінках. Що варта людська мова проти цього найпростішого з усіх способу виявлення почуттів? Але вернімось до небуденної, повчальної історії моєї багатой на події юності!

Я прокинувся з глибокого сну і злякався: мене оточувало сліпуче саяво. Поволока з моїх очей спала, я бачив!

Поки я звик до світла, а особливо до строкатого оточення, що відкрилося моїм очам, то з переляку кілька разів підряд з усієї сили чхнув. А проте за якусь мить я вже чудово бачив, так наче хтозна й відколи був видющий.

О вміння бачити! Це напрочуд гарна навичка, без якої взагалі було б дуже важко існувати в цьому світі! Щасливі ті високообдаровані особи, що так само легко, як я, навчилися бачити!

Не буду заперечувати, що спершу я все ж таки трохи злякався і почав так само жалібно нявчати, як тоді в тісній кишені. Відразу з'явився невисокий, худий, літній чоловік, якого я довіку не забуду, бо хоч коло моїх знайомих дуже широке, а такої чи бодай подібної до нього постаті я більше ніколи не бачив. У моєму роду часто буває, що хтось має біле з чорними латками хутро, але, мабуть, важко знайти людину, в якій було б біле, як сніг, волосся і чорні, як воронове крило, брови, а мій вихователь був саме такий. Удома він носив короткий халат жовтогарячого кольору, який мене так налякав, що я, хоч був тоді ще зовсім безпорадний, сповз убік зі своєї м'якої подушки. Він нахилився до мене. Вираз обличчя його здався мені привітним, і я відчув довір'я до нього. Він узяв мене, і цього разу я побоювся вистромити кігті, бо думка про дряпання міцно поєдналася в моїй пам'яті з думкою про ляпаси. І справді, він мав добрі наміри, бо посадив мене перед мисочкою з молоком, і я почав жадібно хлебтати, що, видно, його дуже втішило. Він щось довго казав мені, проте я нічого з його слів не збагнув, бо тоді мені, малому, недосвідченому кошеняті, ще не властиво було розуміти людську мову. Взагалі я мало що можу розповісти про свого добродійника. Певний лише, що він знається на багатьох речах, а особливо, мабуть, досвідчений у науках та мистецтвах, бо всі, хто приходив до нього (я помічав серед них людей, що саме там, де природа оздобила моє хутро жовтавою латочкою, тобто на грудях, носять зірку або хреста), ставились до нього надзвичайно ввічливо, часом навіть із боязкою шанобою, як я згодом до пуделя Скарамуша, і зверталися до нього не інакше, як «вельмишановний», «дорогий мій», «любий мій майстре Абрагаме!» Лише дві особи казали йому просто «голубе!» — високий, худий, як тріска, чоловік у яскраво-зелених штаних та білих шовкових панчох і низенька, дуже опасиста, чорноволоса жінка з безліччю пернів на пальцях. Але той чоловік був князь, а жінка — єврейська дама.

Незважаючи на те, що майстра Абрагама відвідував такий вельможний гість, сам він мешкав у маленькій кімнатці на верхньому поверсі, тож мені було дуже зручно вирушати крізь вікно у свої перші мандри на дах і на горище.

О так! Я народився тільки на горищі, не інакше! Що там льох, що там дровітня — я стою за горище! Яке незабутнє враження залишають у нас оточення, батьківщина, звичаї, як вони впливають на формування зовнішнього і внутріш-

нього образу громадянина світу! Звідки з'явилося в моїй душі це відчуття високого, цей непереборний потяг до того, що здійсмається над буденним оточенням! Звідки це дивовижне, рідкісне вміння лазити, це незрівнянне мистецтво найвідчайдушніших, геніальних стрибків? Ох! Груди мої сповнює солодкий смуток. Туга за рідним горищем стискає серце. Тобі я присвячую ці сльози, о прекрасна вітчизно, тобі посилаю це сумне, пристрасне «няв»! Тебе я вшановую цими стрибками, цими вискоками, в них є і добродійність, і патріотична мужність! Ти, о горище, даруєш мені в щедроті своїй часом мишку, часом ковбасу чи шматок підчеревини, виуджену з димаря, а часом навіть даєш спіймати горобчика або й ситенького голуба. «Не має краю любов до тебе, о батьківщино!»

Але я повинен ще багато чого

(А. м.) хіба ви не пам'ятаєте, ласкавий пане, тієї страшної бурі, що зірвала капелюха з голови адвоката, коли він гуляв уночі на Новому мосту, і кинула в Сену? Десь так написано в Рабле, але насправді то не буря пограбувала адвоката, бо він, лишивши плащ на поталу вітрові, міцно притис капелюха рукою до голови, а якийсь гренадер, що проходив мимо, голосно вигукнувши: «Дуже вітряно, добродію!» — швидко висмикнув з-під руки в адвоката гарного касторового капелюха, що прикривав його перуку, і в каламутні хвили Сени полетів не цей капелюх, а нікчемна суконна солдатова шапка, яку вітер поніс у мокру могилу. І ви знаєте, ласкавий пане, що тієї миті, коли адвокат зупинився, спантеличений до краю, другий солдат, пробігаючи мимо й так само вигукнувши: «Дуже вітряно, добродію!» — схопив за комір адвокатів плащ і стяг його з плечей, а відразу по тому третій солдат, поминаючи його і так само вигукнувши: «Дуже вітряно, добродію!» — вихопив у нього з рук іспанський ціпок із золотою головою. Адвокат закричав пробі, кинув услід останньому розбишаці свою перуку і простоволосий, без плаща й ціпка, подався додому, де склав найдивовижніший у світі заповіт і пережив найдивовижнішу в світі пригоду. Ви все це знаєте, ласкавий пане!»

«Я нічогосінько не знаю, — відповів князь, вислухавши мене, — і взагалі не розумію, як ви, майстре Абрагаме, можете теревенити мені такі нісенітници. Щоправда, Новий міст я знаю, він у Парижі, і хоч я ніколи не ходив ним пішки, проте часто їздив, як і личить у моєму становищі. Адвоката Рабле я ніколи не бачив і солдатськими витівками

зроду не цікавився. Коли я замолоду ще командував своєю армією, то раз на тиждень давав бобу всім юнкерам за ті дурниці, які вони вчинили чи намірялися вчинити в майбутньому, а давати хлости простим солдатам мали лейтенанти, що вони за моїм прикладом і робили щотижня, а саме в суботу, тому на неділю в усій армії не лишалося жодного юнкера й жодного солдата, який би не отримав належної йому пайки ударів, отже, мої війська не тільки відзначалися високою мораллю, втовкмаченою їм палицею, а й узагалі звикли бути битими, ще ніколи й не бачивши у вічі ворога, тому як уже зустрічалися з ним, то не могли робити нічого іншого, тільки бити. З цим вам усе ясно, майстре Абрагаме, а тепер розтлумачте мені ради всіх святих, що ви хотіли сказати своєю бурею і своїм адвокатом Рабле, якого пограбували на Новому мосту? Чим ви можете виправдатись, що свято вилилось у таку веремію, що ракета влучила мені в перуку, що мій дорогий синок опинився в басейні, де його всього оббризкали підступні дельфіни, що князівні довелось бігти парком без серпанка, в закасаній сукні, швидко, мов тій Аталанті, що... що... Хто перелічить усі прикросі, які сталися цієї злощасної ночі! Ну, майстре Абрагаме, що ви скажете?»

«Ласкавий пане, — відповів я, покірно вклоняючись, — через що ж і трапилось лихо, як не через негоду, через жакливу бурю, яка раптом знялася, коли все йшло якнайкраще. Хіба я можу керувати стихіями? Хіба мене самого не спіткало нещастя, хіба я не втратив капелюха, ціпка й плаща, мов той адвокат, якого я покірно прошу не плутати зі славетним французьким письменником Рабле? Хіба я не...»

— Послухай, — перебив майстра Абрагама Йоганнес Крейслер, — послухай, друже, хоч уже минуло стільки часу від дня народження княгині, люди ще й досі говорять про те свято, де ти був розпорядником, як про незбагненну загадку. Ти за своїм звичаєм напевне влаштував там немало дивовиж. Тебе вже й так вважали за якогось чаклуна, а ти на тому святі, здається, ще й зміцнив у людях цю віру. Скажи мені щиро, що там сталося. Ти ж знаєш, мене тоді тут не було...

— Саме тому, — урвав приятеля на слові майстер Абрагам, — саме тому, що тебе тут не було, що ти, гнаний бозна-якими пекельними фуріями, помчав звідси, мов божевільний, саме тому я так знавіснів і почав заклинати стихії, щоб вони стали на заваді святові, бо те свято краяло мені душу,

адже тебе, справжнього героя вистави, не було на ньому. Спершу свято йшло своєю колією, хоч було нудне й жалюгідне, але потім воно не принесло дорогим мені людям нічого, крім муки, страшних кошмарів, горя й жаху!.. Дізнайся ж, Йоганнесе, що я глибоко заглянув тобі в душу, й мені відкрилася схована в ній небезпечна, грізна таємниця, кипучий вулкан, який може щомиті вивергнути з себе згубне полум'я, нещадно поглинаючи все навколо! В нашій душі є чимало такого, про що ми не можемо сказати навіть своїм найближчим друзям. Тому я пильно приховував від тебе те, що побачив у твоїй душі, але цим святом, яке мало глибший сенс, ніж тобі здається, бо влаштовано його, властиво, не задля княгині, а задля іншої, любої нам з тобою особи і задля тебе самого, — цим святом я хотів якнайдужче зачепити за живе твоє внутрішнє «я». Найпотаємніші муки твої мали ожити, і фурії, немов прокинувшись зі сну, мали з подвійною силою вп'ястися в твої груди. Як смертельно хворому може допомогти в самого Орка здобуте зілля, якого мудрий лікар не побоїться вжити під час найтяжчого нападу, так і тебе моє свято або доконало б, або врятувало б! Знай же, Йоганнесе, що іменини княгині збігаються з іменинами Юлії, бо Юлію так само, як і її володарку, охрещено Марією.

— Ох! — вигукнув, схопившись, Крейслер, і очі в нього гнівно спалахнули. — Ох, майстре! Хто тобі дав право так зухвало, так безжально глумитися з мене? Невже ти — сама доля, здатна заглянути в найпотаємніші глибини моєї душі?

— Нерозважний шаленцю, — незворушно озвався майстер Абрагам, — коли вже нарешті спустошлива пожежа в твоїх грудях обернеться в чистий пломінь світла, що живиться глибоким розумінням мистецтва, відчуттям того високого й прекрасного, на яке багата твоя душа? Ти вимагаєш, щоб я змалював тобі, як відбувалося те фатальне свято, тож вислухай мене спокійно. Та якщо ти зовсім занепав на силі й не можеш слухати мене, то я тепер попрощаюся з тобою.

— Розповідай, — глухо мовив Крейслер і знов сів, затуливши обличчя руками.

— Я зовсім не збираюся, — сказав майстер Абрагам, раптом повеселівши, — я зовсім не збираюся, любий Йоганнесе, стомлювати тебе описом усіх тих хитромудрих пристроїв і вигадок, що здебільшого завдячували своїм походженням винахідливій голові самого князя. Оскільки свято починалося пізно ввечері, то, певна річ, чудовий парк, що оточує з

усіх боків заміський палац, був ілюмінований. Я намагався досягти в тій ілюмінації незвичайних ефектів, але не так успішно, як хотілося б, бо князь твердо наказав по всіх алеях почіпляти на великих чорних щитах різнобарвні лампіони так, щоб із них утворювався вензель княгині, а над ним — князівська корона. А оскільки ті щити були прибиті на високих стовпах, то вони дуже нагадували освітлені застережні знаки, що забороняють курити чи обминати митницю. Апогеем свята мала бути вистава на сцені серед парку, утвореній з одного боку рядами кущів, а з другого штучними руїнами, — зрештою, ти й сам її добре знаєш. Актори, запрошені з міста, мали зіграти там щось алегоричне. Навіть якби автором тієї алегорії не був сам князь, отже, якби вона, як дотепно висловився театральний директор, що отримав доручення поставити князівську п'єсу, не спливла з вельможного пера, то й тоді вона мала б незвичайний успіх, бо була досить безглузда. Від палацу до сцени неблизький світ. Згідно з поетичною ідеєю князя дорогу вельможній родині до театру мав освітлювати геній з двома смолоскипами, що ширяв у повітрі, а все навколо повинне було тонути в пільмі, і аж коли княжа родина з почтом сяде на свої місця, сцена враз мала освітитися. Тому дорога до сцени, про яку я вже казав, лишилась темною. Дарма я доводив князеві, якої складної треба машинерії, щоб геній зі смолоскипами здолав у повітрі такий довгий шлях, — його вельможність вичитав щось подібне у «Fêtes de Versailles»¹, а до того ж сам додумався до цієї поетичної ідеї, тому наполягав на її здійсненні. Щоб не заробити незаслужених докорів, я передав того генія разом з його смолоскипами театальному машиністові, запрошеному з міста.

І ось, тільки-но вельможне подружжя, а за ним і весь почет вийшли з дверей зали, невеличкого щокатого чоловічка із двома запаленими смолоскипами — великими восковими свічками — в розчепіренних руках спущено з даху палацу. Проте лялька виявилась занадто важкою, і, протягши її кроків з двадцять, машина зупинилася. Світлоносний ангел-охоронець княжого дому завис угорі, а коли помічники машиніста дужче смикнули за мотузку, перевернувся догори ногами. Свічки, опущені гнотами вниз, горіли далі, скапуючи додола гарячими восковими краплями. Перша з тих крапель влучила в самого князя. Його вельможність стоїчно

¹ «Версальських святах» (франц.).

приховав свій біль, але хода його втратила свою врочистість, і він чимдуж поспішив уперед. Добрий геній погойдувався тепер униз головою і вгору ногами над гофмаршалом, камер-юнкерами та іншими придворними, і вогненний дощ, що лився зі смолоскипів, попадав то одному, то другому то на голову, то на ніс. Нечемно було б виявляти свій біль і таким чином затьмарювати радісне свято, тому прецікаво було дивитися, як ті нещасні, ціла когорта стоїчних Сцевол, страхітливо кривлячись, а проте з усієї сили намагаючись перебороти муку, навіть видушити з себе усмішку, таку, якою усміхаються хіба в пеклі, крокували далі, нечутно, боячись навіть зітхнути. Та ще й гриміли литаври, співали сурми, і сотні голосів вигукували: «Віват, віват найласкавіший княгині! Віват найласкавішому князеві!» — тож дивовижний контраст тих лаокоонівських облич з веселою, радісною юрбою навколо надав усій сцені такого трагічного пафосу й величі, що кращого годі було й придумати.

Нарешті старий огрядний гофмаршал не витримав. Коли пекуча крапля влучила йому просто в шок, він, охоплений люттю й розпачем, відскочив убік, але заплутався в мотузках, що належали до літальної машини і якраз тут були туго напнуті над самою землею. Голосно вигукнувши: «Сто чортів його матері!» — гофмаршал гримнув додолу. Тієї самої миті летючий паж скінчив свою роль. Товстий гофмаршал потяг його своєю стокілограмовою вагою вниз, добрий геній упав посеред почту, і придворні, заверещавши, сипнули врзніобіч. Смолоскипи погасли, всі опинилися в непроглядній пітьмі. Це сталося майже перед самою сценою. Я не схотів зразу запалювати шнур, від якого мали вмент засвітитися всі лампи й світильники навколо сцени, а кілька хвилин почекав, щоб товариство мало час поблукати в мороці серед дерев та кущів. «Світла!.. Світла!..» — закричав князь, немов той король у «Гамлеті». «Світла!.. Світла!..» — й собі загукали не влад безліч захриплих голосів. Коли світло на сцені засвітилося, юрба, що розбіглась навколо, нагадувала розбите військо, яке на превелику силу намагається зібратись докупи. Обер-камергер виявився людиною, яка не втратила самовладання, найспритнішим тактиком своєї доби, бо завдяки його зусиллям за кілька хвилин був відновлений лад. Князь із своїм найближчим оточенням піднявся на завітаний поміст, споруджений посеред сцени. Тільки-но вельможне подружжя всілося, як на нього, завдяки дуже хитрому пристроєві, що його придумав той самий машиніст,

посипались цілі оберемки квіток. І от лиха доля схотіла, щоб одна вогниста лілея впала князеві просто на ніс і обси-пала йому ціле обличчя яскраво-червоним пилком, завдяки чому його вельможність набув надзвичайно величного ви-гляду, що якраз пасував до такого врочистого свята.

Крейслер так реготав, що аж стіни дрижали.

— Це вже занадто!.. Це вже занадто!.. — вигукнув він крізь сміх.

— Не регочи так, а то ще захлинешся, — сказав майстер Абрагам. — Хоч я й сам ніколи ще стільки не сміявся, як тієї ночі. Я почував себе здатним на будь-яку божевільну витівку і, мов той ельф Пек, ладен був ще дужче все переколоти-ти й заплутати, але ті стріли, які я посилав у інших, дедалі глибше вганялися в мої власні груди. Зараз я тобі все роз-повім! Мить, коли на князівський поміст сипався безглуз-дий квітковий дощ, я обрав для того, щоб зв'язати невиди-му нитку, що мала пройти крізь усе свято і, мов електричний провідник, струснути серця людей, з якими я з допомогою таємничого духовного апарату, де сходилась та нитка, був, здавалося мені, в тісному взаємозв'язку. Не перебивай мені, Йоганнесе, спокійно вислухай мене. Юлія сиділа з князів-ною позад княгині, трохи збоку, і я не спускав її з ока. Тільки-но сурми й литаври замовкли, на коліна Юлії впав, схований серед запахущих нічних фіалок, ледь розпущений пуп'янок троянди і, мов легенький подмук нічного вітру, попливли звуки твоєї зворушливої пісні: «*Mi lagnerò tacendo della mia sorte amara*»¹. Юлія злякалась, та коли залунала пісня, яку я, признаюсь, для того, щоб ти потім не мав сум-ніву, чи її не зіпсовано, звелів грати віддалік за кущами чотирьом нашим чудовим альтовим кларнетистам, — коли залунала пісня, з уст її злетіло легеньке «ох!», вона притис-нула букет до грудей, і я виразно почув, як вона сказала князівні: «Він напевне знов тут!» Князівна поривчасто обняла Юлію і вигукнула: «Ні, ні, не може цього бути!» — так го-лосно, що князь обернув до неї яскраво-червоне обличчя й сердито кинув їй: «*Silence!*»² Наш володар, мабуть, не зби-рався дуже гніватись на свою любу доню, але я хочу тут зауважити, що чудовий грим — навіть «*tiranno ingrato*»³ в опері не міг би так вдало затримуватися — справді надавав

¹ «Мовчки оплакувать буду тяжку свою долю» (*итал.*).

² Тихо! (*Франц.*)

³ Лихий тиран (*итал.*).

йому такого вигляду, наче він був тяжко й надовго розгніваний, тож найзворушливіші діалоги, найчутливіші сцени, що мали алегорично зображати родинне щастя в княжих палатах, пропадали намарне. Це неабияк бентежило і акторів, і глядачів. Бо навіть тоді, коли князь у тих місцях, які він підкреслив у своєму примірнику червоним олівцем, цілував княгині руку чи витирав хусточкою сльози на очах, всім здавалося, що він затався в своєму гніві, і камергери, яким належало сидіти побіч нього, перешіптувались між собою: «О господи, що таке з нашим вельможним володарем!»

Я хочу ще тільки розповісти тобі, Йоганнесе, що поки актори грали на сцені ту дурну п'єсу, я за сценою з допомогою дзеркал та інших пристроїв зображав гру духів на славу нашого ангела, чарівної Юлії, — одна за одною лунали мелодії, які ти створив у високому натхненні, бриніло навіть, то далі, то ближче, мов несміливий, моторошний поклик духів, ім'я Юлія. Але тебе не було, тебе не було, Йоганнесе! І хоч мені після закінчення вистави довелося вихвалити свого Аріеля, як шекспірівський Просперо вихваляв свого, хоч я й сказав, що він усе виконав надзвичайно вдало, проте моя витівка, у яку я вкладав глибокий зміст, видалась мені банальною і нецікавою.

Юлія, з властивою їй чуйністю, зрозуміла все. Але зовні здавалось, що вона тільки схвильована, наче приємним сном, якому, проте, ми не схильні надавати великого значення в житті. Князівна ж, навпаки, була глибоко замислена. Вона ходила під руку з Юлією освітленими алеями, а тим часом придворні тамували спрагу в павільйоні.

Тієї хвилини я хотів завдати вирішального удару, але тебе не було... тебе не було, Йоганнесе! Сердитий і невдоволений, я ходив по парку, перевіряючи, чи все приготоване як слід до великого феєрверку, що ним мало закінчитись свято. І враз, глянувши на тьмяне нічне небо, я помітив далеко над Гаєрштайном рожевувату хмарку, яка завжди віщувала бурю, — та буря щоразу надходить тихо й непомітно і аж тут, над нами, виявляє всю свою страхітливую силу. Коли саме вона має початися, я за рівнем і величиною хмари вираховую, як тобі відомо, до секунди. До бурі не лишалося й години, тому я вирішив поквапитися з феєрверком. І саме тоді я вчув, що мій Аріель почав ту фантазмагорію, яка мала все, все розв'язати: з каплички пречистої діви Марії в кінці парку долинула знайома мені мелодія. Хор співав твою

«Ave maris stella»¹. Я кинувся туди. Юлія з князівною стояли навколішки на молитовних лавках, винесених з каплички надвір. Щойно я прийшов туди, як... але тебе не було, тебе не було, Йоганнесе! Хай я краще промовчу про те, що тоді сталося... Ох! Надаремним виявилось те, що я вважав шедевром свого мистецтва, і мені стало відоме таке, що про нього я, дурень, і гадки не мав.

— Розповідай! — вигукнув Крейслер. — Усе, все розповідай, майстре! То що ж сталося?

— Ні, не буду, — сказав майстер Абрагам. — Тобі воно ні до чого, а в мене серце крається, коли доводиться розповідати, як духи, що я їх сам викликав, сповнили жахом мою душу. Хмара! О щаслива думка! «То хай же, — вигукнув я нестямно, — хай же все скінчиться скаженою веремією!» І я побіг до того місця, де мав відбутися феєрверк. Князь переказав мені, щоб я дав знак, коли все буде готове. Я не зводив очей з хмари, що насувалася з боку Гаєрштайна, підіймаючись усе вище й вище. Коли мені здалося, що та хмара вже досить близько, я звелів вистрілити з ракетниці. Скоро і двір, і все товариство було там. Після звичайної гри вогненних коліс, ракет, світляних куль та інших буденних речей з'явився, нарешті, вензель княгині з китайського діамантового вогню, але високо над ним ширяло й тануло в білому, як молоко, світлі ім'я Юлії. І ось час настав. Я запалив пучок ракет, і коли вони, засичавши й залускотівши, шугнули вгору, налетіла буря. Замиготіли вогненно-червоні блискавки, загуркотів грім, що луною озвався в горах і лісах. Ураган удерся в парк і на тисячу голосів заскиглив між густими кущами. Повз мене пробігав сурмач. Я вихопив у нього інструмент і весело, радісно засурмив у лад вітрові. Залпи мортир, гармат і ракетниць бадьоро котилися назустріч громам, що неухильно й невпинно наближалися до нас.

Слухаючи цю розповідь майстра Абрагама, Крейслер схопився з місця і, вимахуючи руками, почав ходити по кімнаті. Нарешті він захоплено вигукнув:

— Яка гарна, яка пречудова картина! Впізнаю по ній свого майстра Абрагама, з яким я зрісся серцем і душею!

— О, я ж добре знаю, — мовив майстер Абрагам, — що тобі якраз до вподоби усе шалене й зловісне і що чим більше в ньому того шалу, тим дужче воно тебе вабить, а все-таки забув розповісти про те, що тебе геть зачарувало б, віддало б

¹ «Слався навіки, зоре морська» (лат.).

твою душу на поталу моторошним силам країни духів. Я звелів настроїти еолову арфу, що, як тобі відомо, напнута над великим басейном, і буря заграла на ній, як добрий музика. Серед реву і голосіння урагану, серед гуркоту громів страхітливо лунали акорди велетенського органа. Ті могутні звуки, дедалі частіші й частіші, скидалися на якийсь балет фурій дивовижно величного стилю, — такого навряд чи можна побачити серед полотняних театральних лаштунків! Та ба — за півгодини все скінчилося. Місяць виглянув із-за хмар. Нічний вітер щось нашіптував переляканому лісові, втішаючи його, і витирав сльози темним кущам. Зрідка ще озивалась еолова арфа, мов далекий, приглушений дзвін.

У мене був дивний настрій. Моя душа була повна тобою, Йоганнесе, мені здавалося, що ти зараз устанеш переді мною, на могилі втрачених надій та нездійснених мрій, і схилишся мені на груди. І тоді, серед нічної тиші, я нарешті збагнув, яку гру був затіяв, — я намагався силоміць розірвати вузол, що його зв'язала лиха доля, хотів скинути, мов шкаралушу, своє власне єство і, чужий самому собі, вже в зовсім іншій подобі, накинутись на себе ж. Я тремтів з крижаного жаху, і боявся я не кого-небудь, а себе самого.

У парку навколо стрибали й витанцьовували безліч блудних вогників, але то були не блудні вогники, а челядь з ліхтарями, що вишукувала погублені під час швидкої втечі капелюхи, перуки, каптурці для кісок, шпаги, черевички, шалі. Я пішов геть звідти. Посеред великого мосту перед нашим містом я зупинився і ще раз озирнувся на парк: залитий магічним сяйвом місяця, він скидався на казковий сад, у якому почали веселу гру жваві ельфи. Враз я почув унизу тоненький жалібний звук, немов заплакало немовля. Я вже подумав, що натрапив на сліди чийогось злочину, перехилився через поруччя й побачив у яскравому місячному світлі кошеня, що відчайдушно борсалось у воді, чіпляючись за стовп. Мабуть, хтось тут хотів утопити котячий приплід, і одне кошеня видряпалось. Ну, подумав я, хоч це й не дитина, а тільки бідолашна тварина, та коли вона просить у тебе допомоги, то треба її врятувати.

— О чулий Юсте! — засміявся Крейслер. — То де ж твій Тельгайм?

— Дарма, — сказав майстер Абрагам, — дарма ти, Йоганнесе, порівнюєш мене з Юстом. Я переюстив і самого Юста. Він урятував пуделя, тварину, що її кожен залюбки тримає біля себе, сподіваючись від неї навіть приємних послуг, —

скажімо, собака може принести рукавиці, кiset, люльку і таке інше, — а я врятував kota. Ти сам знаєш, цих тварин багато хто не зносить, вважає, що вони підступні, не здатні на щире дружбу, ніколи не бувають лагідної, доброзичливої вдачі і що в них завжди лишається бодай крихта ворожості до людей. І ось я з чистої, безкорисливої людяності врятував kota!

Я переліз через поруччя, опустився, хоч це було й небезпечно, аж до води, схопив кошеня, що жалібно нявчало, витяг його нагору й запхнув до кишені. Я був стомлений, виснажений, тож, повернувшись додому, швидко роздягся й кинувся в ліжку. Та тільки-но я заснув, як мене збудило жалібне, тоненьке попискування, що начебто долинали з шафи. Виявляється, я забув про кошеня й лишив його в кишені. Я визволив бідолашного полоненого з його в'язниці, за що він до крові подряпав мені пальці. Я вже хотів був викинути нечому у вікно, але потім схаменувся, й мені стало соромно за свою дурну дріб'язковість і мстивість. Аби це хоч була людина, а то нерозумна тварина!

Одне слово, я, виявивши неабияку терплячість і дбайливість, виростив із того кошеняти великого kota. Та ще й якого! Другого такого ти не побачиш серед котячого поріддя. Він наймудріший, найвихованіший, ба навіть найдотепніший серед своїх родичів, йому ще бракує хіба тільки справжньої освіти, яку тобі, любий Йоганнесе, буде неважко йому дати. Тому я й надумав доручити в майбутньому kota Мура — саме так я його назвав — тобі, друже мій. Хоч Мур поки що, як висловлюються юристи, не *homo sui juris*¹, я спитав його, чи він згоден перейти до тебе на службу. Він цілком задоволений такою перспективою.

— Ти говориш казна-що, — мовив Крейслер. — Ти говориш казна-що, майстре Абрагаме! Ти ж бо знаєш, що я не вельми полюблюю котів, мені куди миліше собаче поріддя.

— Я прошу тебе, любий Йоганнесе, — сказав майстер Абрагам, — від щирого серця прошу, візьми мого багатонадійного kota Мура і потримай його в себе хоч доти, доки я повернуся з подорожі. Тому я й приніс його з собою, він тут за дверима чекає на твою ласкаву згоду. Хоч поглянь на нього.

На цьому слові майстер Абрагам відчинив двері. За ними на солом'яній маті, згорнувшись клубочком, спав кіт, якого

¹ Не має права голосу (лат.).

справді можна було назвати дивом котячої вроди. Сірі й темні смуги, що бігли вздовж спини, на потилиці поміж вухами сходились до купи, а на лобі утворювали найдоладніші ієрогліфи. Так само посмужений був і розкішний хвіст, напрочуд довгий і товстий. До того ж пишне котове хутро так блищало й мінилося в сонячному промінні, що між темним і сірим проглядали ще й вузьенькі золотаві смужки.

— Мур! Мур! — покликав майстер Абрагам.

— Мур... Мур... — дуже чітко відповів кіт, потім потягся, встав, вигнув неймовірно гарною дугою спину і розплющив зелені, як весняна трава, іскристі очі, в яких світилися розум і свідомість. Принаймні так запевняв майстер Абрагам, і Крейслер теж урешті визнав, що в цьому котові було щось особливе, незвичайне, що голову він мав досить велику для того, щоб у ній могли вміститися які завгодно науки, а вуса вже й тепер, замолоду, досить довгі й сиві, щоб при нагоді здобути собі авторитет не менший, ніж у якогось там грецького мудреця.

— Ну як так можна: всюди, куди не потрапиш, відразу моститися спати! — звернувся майстер Абрагам до кота. — Коли ти не відмовишся від цієї поганої звички, то й незчуєшся, як із веселого пустуна станеш похмурим бурмилом. Ану, вмийся, Мур!

Кіт миттю сів на задні лапи, сховав пазурі в передніх, граційно провів ними по лобі та по щоках і радісно, привітливо нявкнув.

— Це перед тобою пан капельмейстер Йоганнес Крейслер, до якого ти переходиш на службу, — повів далі майстер Абрагам.

Кіт блимнув на капельмейстера своїми великими іскристими очима, замурчав, вискочив на стіл поряд із Крейслером, а звідти, недовго думаючи, на його плече, наче хотів йому щось сказати на вухо. Потім стрибнув дотолу, знов замурчав і, піднявши хвоста, обійшов навколо свого нового господаря, немов хотів ближче познайомитися з ним.

— Господи прости, — вигукнув Крейслер, — я ладен повірити, що цей сірий шельма справді має глузд і походить із славетного роду Кота в чоботях!

— Я певний, — озвався майстер Абрагам, — що кіт Мур — найпотішніша тварина в світі, справжній полішинель, та ще й чемний, добре вихований, не нав'язливий, скромний, не те що собаки, які часом набридають нам своїми незграбними пестощами.

— Я дивлюсь на цього премудрого кота, — сказав Крейслер, — і сумно думаю, які вузькі наші знання. Хто може сказати, хто може бодай приблизно визначити, як задалеко сягають розумові здібності тварин! Якщо ми чогось — а скільки його є такого! — не можемо дослідити в природі, то зразу маємо для нього наготові ярлик і пишаємося своєю нікчемною школярською мудрістю, яка не бачить далі, як поза власного носа. Отак ми й наліпили ярлик «інстинкт» на всі розумові спроможності тварин, що виявляються часом найдивовижнішим чином. Але я хотів би отримати відповідь тільки на одне питання: чи можна пояснити інстинктом, сліпим мимовільним потягом здатність бачити сни? Бо ж, наприклад, кожен, хто спостерігає сонного мисливського пса, знає, що собаки бачать сни, та ще й дуже яскраві, ніби скалки самого життя. Мисливський собака уві сні ще раз переживає все полювання: шукає, принохується, сопе, пітніє, дригає лапами, наче щодуху біжить полем... А втім, про кота, що бачить сни, я поки що не чув.

— Котові Мурові, — перебив приятеля майстер Абрагам, — не тільки сняться дуже яскраві сни, а він навіть, як це неважко помітити, часто впадає в тиху мрійливість, лагідну задуму, в сомнамбулічне марення, одне слово, в той дивний стан між сном і притомністю, в якому поетичним натурам саме й спадають геніальні думки. А останнім часом він у цьому стані почав страшенно стогнати й охкати, я вже думаю, що він або закоханий, або працює над якоюсь трагедією.

Крейслер весело зареготав і вигукнув:

— Ну то ходи, розумний, чемний, дотепний, поетичний коте Муре, й давай

(*М. п. д.*) розповісти про печатки свого виховання і взагалі про свої перші юнацькі місяці.

Адже надзвичайно цікаво й повчально читати, як високий розум у своєму життєписі дуже докладно розказує про все, що сталося з ним замолоду, хоч би яким незначним воно здавалося. Та й хіба може в житті великого генія статися щось незначне? Все, що він вчинив чи не вчинив у хлоп'ячому віці, має величезне значення, воно проливає яскраве світло на глибокий зміст і справжнє спрямування його безсмертних творів. Груди юнака, який прямує до вищої мети і якого мучить боязкий сумнів, чи вистачить у нього внутрішньої снаги, щоб досягти її, сповнює прекрасна мужність, коли він читає, що велика людина, будучи хлоп-

цем, також гралася в солдатики, до безтями любила солодоші й часом діставала прочуханки за лінощі, нечемність і дурість. «Так само, як я, так само, як я!» — радісно вигукує юнак і вже не має сумніву в тому, що він теж великий геній, як і його обожнюваний кумир.

Дехто читав Плутарха або самого лише Корнелія Непота і став великим героєм, а дехто — античних трагіків і поряд з ними Кальдерона й Шекспіра, Гете й Шіллера і став якщо й не великим поетом, то принаймні скромним, симпатичним віршувальником, які людям також до вподоби. Тож і мої твори напевне запалять у грудях не одного молодого, обдарованого розумом і глибокими почуттями кота високе полум'я поезії, і коли той шляхетний юнак котячого роду візьметься до моїх біографічних розваг на даху, коли він цілком осягне високі ідеї моєї книжки, яку я саме тримаю в своїх пазурах, то в нестямному захваті вигукне: «О Муре, божистий Муре, найвидатніший з усіх котів, тобі, тільки тобі я завдячую все, лише твій приклад зробив мене видатним!»

Похвально, що мій господар, виховуючи мене, не керувався ні настановами забутого вже Базедова, ні методом Песталоцці, а давав мені необмежену волю, щоб я виховував себе сам, дотримуючись лише певних загальновизнаних засад, які господар вважав украй необхідними для життя в громаді, що тримає в своїх руках усю владу на цій землі, — без них кожне мчало б, як скажене, наосліп, дістаючи на кожному кроці то прикрі стусани в ребра, то болючі гулі, і взагалі ніяка громада не була б можлива. Втіленням цих засад господар вважав природну ввічливість, на протигагу ввічливості умовній, за правилами якої треба казати: «Прощу мені ласкаво вибачити», коли на вас наскочив якийсь нечема чи коли вам хтось наступив на лапу. Якщо навіть така ввічливість потрібна людям, то я ніяк не можу збагнути, чому її вимогам має коритися й моє вільнонароджене плем'я, а коли ще й врахувати, що головним інструментом, яким майстер прищеплював мені ті загальновизнані засади, була недоброї пам'яті березова різка, то я маю всі підстави нарікати на суворість свого вихователя. Я був би втік від господаря, якби мене не прив'язував до нього мій природжений потяг до вищої культури. А правду кажуть, що чим більше культури, тим менше волі. Бо як зростає культура, то зростають і потреби, а як зростають потреби, то... Одне слово, якраз негайно задовольняти деякі свої природні потреби, не рахуючись ані з часом, ані з місцем, — було пер-

ше, від чого мене господар остаточно відучив з допомогою тієї фатальної різки. Потім надійшла черга забаганок, що, як я згодом переконався, з'явилися в мене тільки через якийсь не природний стан душі. Якраз той дивний стан, що, мабуть, залежав від мого психічного складу, спонукав мене залишати молоко чи навіть печеню, яку господар ставив для мене, стрибати на стіл і хапати те, що він хотів з'їсти сам. Я відчув силу березової різки й кинув цю звичку.

Я визнаю, що господар добре робив, відвертаючи думки мої від цих витребеньок, бо мені відомо, що чимало моїх добрих родичів, не таких культурних і вихованих, як я, потрапили через них у страшну халепу, а декотрі й навіки зіпсували собі життя. Наприклад, я довідався, що один дуже обдарований юнак котячого роду через брак внутрішнього духовного гарту не міг опертися своїй хоті й вихлебтав горня молока, за що позбувся хвоста і, осміяний, зневажений, змушений був утекти від світу й коротати вік у самотині. Отже, господар добре зробив, що відучив мене від такого, але я не можу пробачити йому, що він приборкував мій потяг до наук і мистецтв.

Ніщо так не вабило мене в господаревій кімнаті, як закладений книжками, рукописами й різним дивовижним причандаллям письмовий стіл. Можу сказати, що той стіл був немов зачароване коло, до якого я відчував себе прикутим, але якийсь внутрішній страх не дозволяв мені цілком віддатися своєму потягові. Та ось одного дня, коли господаря саме не було вдома, я переборов свій страх і вискочив на стіл. Яка ж то втіха була сидіти серед рукописів та книжок і порпатися в них! Не з пустошів, ні, а лише з жадоби знань, з пекучого наукового голоду я схопив лапою один рукопис і доти шарпав і тягав його на всі боки, доки з нього лишилися самі клапті. Господар зайшов до кімнати, побачив, що сталося, накинувся на мене з образливими словами: «Ох ти ж, проклята bestie!» — і дав мені такої хлости березовою різкою, що я, скиглячи з болю, заліз під піч, і мене звідти цілий день не можна було виманити ніяким ласкавим словом. Кого б ця подія не відлякала назавжди від шляху, який йому визначила сама природа! Та тільки-но я оклигав від своїх болячок, як, скоряючись непереборному прагненню, знов вискочив на письмовий стіл. Щоправда, досить було господареві один-однісінький раз крикнути на мене, сказати кілька слів, наприклад: «Бач, чого захотів!» — щоб прогнати мене звідти, тож до науки так і не доходило. А проте я

спокійно чекав сприятливої нагоди, щоб таки взятися до науки, і та нагода скоро трапилась. Одного дня господар налаштувався кудись іти, і я швиденько сховався в кімнаті, та ще й так добре, що він не знайшов мене, коли, пам'ятаючи про подертий рукопис, хотів вигнати. Тільки-но двері за ним зачинилися, я миттю вискочив на письмовий стіл і розлігся посеред рукописів, відчуваючи невимовну втіху. Потім спритно розгорнув лапою досить грубу книжку, що лежала переді мною, і спробував, чи не зможу я второпати, що означають ті літери, які там стояли. І хоч спершу в мене нічогоісінько не виходило, я не відступався від свого, а все вдивлявся в книжку, сподіваючись, що на мене зійде якийсь добрий дух і навчить мене читати. Отак заглибившись у споглядання книжки, я й не почув, як повернувся господар.

— Ну ви гляньте на цю кляту тварюку! — крикнув він і кинувся до мене.

Тікати було пізно, я прищулив вуха і скорчився, як тільки міг, відчуваючи, що різка от-от опуститься на мою спину. Але рука, що вже була замахнулася на мене, раптом завмерла в повітрі, господар зареготав і вигукнув:

— Коте, невже ти читаєш? Ну, цього вже я не можу та й не хочу тобі забороняти. Ти ба, як тебе тягне до науки! — Він витяг книжку з-під моїх лап, заглянув у неї і зареготав ще дужче. — Мушу сказати, — повів далі він, — я вже ладен повірити, що ти склав собі невеличку підручну бібліотеку, бо інакше не можу пояснити, як ця книжка потрапила на мій стіл. Ну що ж, читай, пильно вчися, коте, при потребі навіть відзначаай важливі місця неглибокими подряпинами, я тобі дозволяю!

І він, розгорнувши книжку, підсунув її мені назад. То був, як я дізнався згодом, твір Книгте «Про стосунки з людьми», і я зачерпнув з цієї чудової книжки багато життєвої мудрості. Те, що в ній пишеться, ніби вилилося з моєї власної душі і взагалі воно може стати у величезній пригоді котам, що хочуть здобути якусь вагу в людській громаді. Наскільки мені відомо, досі цієї тенденції в ній недобачали, а тому часом доходили хибного висновку, що той, хто б захотів твердо дотримуватись проголошених у цій книжці правил, неодмінно здобув би собі всюди славу манірного, черствого педанта.

Відтоді господар не тільки не проганяв мене з письмового столу, а йому навіть подобалось, коли я, побачивши, що він працює, вискакував до нього й розташовувався серед його рукописів.

У господаря була звичка читати вголос те, що йому траплялось під руку. Я тоді намагався так прилаштуватись, щоб можна було заглянути до нього в книжку, а оскільки природа наділила мене гострим зором, то я і все бачив, і не заважав господареві. Таким чином, порівнюючи літери зі словами, які він вимовляв, я швидко навчився читати, а якщо, може, комусь це здасться неймовірним, то він не має ніякісінького уявлення про той особливий, незвичайний хист, яким обдарувала мене природа. Генії, що розуміють і шанують мене, не матимуть ніякого сумніву щодо можливості такої освіти, яка, мабуть, нагадає їхню. Хочу також поділитися своїми дивовижними спостереженнями стосовно цілковитого розуміння людської мови. А саме: я цілком свідомо спостеріг, що зовсім не знаю, яким чином досяг того розуміння. Мабуть, те саме буває і з людьми, але це мене й не дивує, бо їхнє плем'я в дитинстві набагато дурніше і безпорадніше за наше. Коли я був маленьким кошеням, зі мною ніколи не траплялось такого, щоб я сам себе штрикав в око, хапався за полум'я чи за сонячний промінь або наминав ваксу до чобіт замість вишневого варення, як часто буває з дітьми.

І ось коли я навчився читати й почав з кожним днем дедалі більше забивати собі голову чужими думками, то відчув непереборне прагнення врятувати від забуття і свої власні думки в такому вигляді, як їх породив той геній, що живе в мені, а для цього мені треба було неодмінно опанувати дуже все-таки нелегке мистецтво письма. Хоч як уважно я стежив за рукою господаря, коли він писав, мені все ж таки не вдавалося перейняти всю механіку його рухів. Я простудіював Гільмара Кураса, єдиний підручник каліграфії, що знайшовся в мого господаря, і вже майже дійшов висновку, що загадкову складність письма можна подолати лише маючи таку велику манжету, як на тій намальованій у підручнику руці, що виводить літери, а мій господар пише без манжети тільки завдяки особливим чином набутій спритності, як досвідчений канатоходець врешті перестає відчувати потребу в жердині для рівноваги. Я жадібно зазираю по всіх усядах, де б його дістати манжету, і вже надумав був порвати нічний чепчик нашої старої ключниці й зладити собі з нього манжету на праву лапу, як раптом мене осіяло — таке буває в геніїв, — з'явилась блискуча думка, що все розв'язала. А саме: я здогадався, що не можу тримати перо чи олівець так, як тримає їх мій господар, через зовсім іншу будову наших рук,

і цей здогад виявився слухним. Я мав винайти інший спосіб письма, що відповідав би будові моєї правої лапки, і справді винайшов його, як і слід було сподіватися. Так із особливої структури індивідууму виникає нова система...

Друге прикре ускладнення почалося, коли справа дійшла до вмочання пера в чорнильницю. Ніяк мені не щастило, вмочаючи те перо, вберегти від чорнила свою лапку, щоразу вона потрапляла в чорнильницю, а тому й не диво, що перші мої літери були написані більше лапкою, ніж пером, і що вони виходили трохи завеликі й заширокі. Тому нерозумні читачі можуть сприйняти мої перші манускрипти просто як заляпаний чорнилом папір. Зате генії легко вгадають геніального kota в його перших же творах і зачудуються, ба навіть не стямляться з захвату, спостерігши, який глибокий і всеосяжний у нього розум і з яких невичерпних джерел він б'є від самого початку. А щоб нащадки в майбутньому не сперечалися про хронологію моїх безсмертних творів, я хочу тут зазначити, що найперше я написав філософсько-сентиментально-дидактичний роман «Думка й чуття, або Кіт і Пес». Уже ця річ могла б викликати сенсацію. Потім, будучи майстром на все, скомпонував політичний трактат під назвою «Про пастки та їхній вплив на світогляд і активність котівства». Далі мій геній надихнув мене на трагедію «Щурячий король Кавдалор». Ця трагедія також могла б іти безліч разів на всіх можливих сценах із шаленим успіхом. Список моїх творів у майбутній повній збірці мають відкривати саме ці плоди мого інтелекту, націленого на найвищі вершини, а що саме спонукало мене їх написати, я ще розповім у належному місці.

Коли я навчився краще тримати перо й не замащувати лапки чорнилом, стиль мій, звичайно, теж став чистіший, приємніший, прозоріший, я переважно брав собі за взірць поетичні альманахи, komponував милі віршики і взагалі дуже швидко став тим люб'язним, симпатичним добродієм, яким лишився й досі. Я вже тоді був мало не створив героїчну поему в двадцяти чотирьох піснях, але як я її докінчив, вишло щось трохи не те. Хай Тассо й Аріосто подякують за це в могилі господові богів, бо якби з-під моїх пазурів справді випурхнула героїчна поема, їх би ніхто більше ніколи не читав.

А тепер я переходжу до

(А. м.) щоб ти краще все зрозумів, ласкавий читачу, треба тобі чітко і ясно розповісти, що й до чого.

Кожному, хто хоч раз зупинявся в заїзді чарівного містечка Зіггартсвайлера, відразу ж траплялось почути про князя Іренея. Скажімо, якщо гість замовляв у господаря заїзду форель, яку в тій місцевості чудово готують, той напевне відповідав йому:

— Слушно, добродію! Наш вельможний князь теж залюбки їсть форель, і я можу приготувати вам цю смачну рибу саме так, як її готують при дворі.

Але з найновіших географій, карт і статистичних відомостей освічений мандрівник дізнавався лише, що містечко Зіггартсвайлер разом із Гаерштайном і всіма околицями давно вже стало частиною великого герцогства, через яке той мандрівник саме проїздив; тож він напевне неабияк дивувався, виявивши там вельможного князя і його двір. А справа ось у чому. Князь Іреней справді володарював колись у невеличкому симпатичному князівстві недалеко від Зіггартсвайлера, а оскільки він з допомогою доброї підзорної труби міг з бельведера свого замку в містечку, що стало його резиденцією, оглянути всі свої володіння, то ніколи не спускав з ока своїх любих підданців, знав і про всі радощі, і про всі прикрощі своєї країни. Будь-якої хвилини він міг довідатись, чи вродила в Петера пшениця у найдальшому кінці його володінь, і з таким самим успіхом подивитися, чи не ледачаться Ганс і Кунц доглядати свої виноградники. Кажуть, що князь Іреней згубив своє князівство, коли, гуляючи, перейшов кордон сусідньої держави, — воно в нього просто випало з кишені. Хтозна, правда це чи ні, відомо тільки напевне, що в новому, значно доповненому виданні опису того сусіднього герцогства до його території долучені й дораховані володіння князя Іренея. Звільнений від тягара керування князівством, він отримував з прибутків від колишніх своїх володінь досить щедру винагороду, яку йому й належало проїдати в чарівному Зіггартсвайлері.

Крім тієї невеличкої країни, князь Іреней мав ще чималу суму готівкою, яку йому лишили неторканою, і таким чином він раптом з дрібного володаря обернувся в поважну приватну особу, що могла на свій смак і уподобання влаштовувати своє життя.

Князь Іреней мав славу високовченого володаря, аматора наук і мистецтв. До цього ще треба додати, що тягар керування князівством часто здавався йому прикрим і обридливим, казали навіть, начебто він колись був висловив у приємній віршованій формі романтичне бажання жити в

ідилічній самотині, *procul negotiis*¹, над струмком, який жебонітиме під вікнами, в маленькому будиночку серед хатніх тварин, отже, слід було сподіватися, що тепер він, забувши про своє князювання, влаштує в себе домашній затишок, що не важко зробити заможній, незалежній приватній особі. Та ба, вийшло зовсім інакше!

Можливо, на любов сильних світу цього до мистецтва й науки треба дивитися як на складову частину власне двірського життя. Звичаї вимагають, щоб вони мали картини й слухали музику, і було б прикро, якби придворний палітурник бив байдики, а не оправляв безперестанку в шкіру з золотим тисненням останні новинки літератури. Та якщо ця любов — справді складова частина двірського життя, то вона має минутися разом з ним, і той, хто втратив трон чи принаймні стільчик володаря, на якому звук сидіти, не повинен був би дбайливо плекати в собі далі це почуття.

Князь Іреней зберіг і те, й те: і двірське життя, і любов до мистецтва й науки, — перенісши в життя приємний сон, у якому діяли і він сам зі своїм оточенням, і весь Зігартсвайлер.

Він поводився так, наче й досі залишився при владі, зберіг весь свій двір — канцлера, фінансову колегію і т. д. і т. д., нагороджував своїх колишніх підданців придворними орденами, влаштовував урочисті прийоми, бали, на яких здебільшого бувало від дванадцяти до п'ятнадцяти осіб, проте етикету дотримувались тут суворіше, ніж при великих дворах, а мешканці містечка були люди добродушні й погоджувались, що фальшивий блиск того примарного двору додає їм слави і шани. Таким чином, щиросерді зігартсвайлерці величали князя Іренея своїм ласкавим володарем, ілюмінували місто в дні іменин цієї князівської родини і взагалі залюбки жертвували собою, щоб потішити двір, як афіняни в шекспірівському «Сні літньої ночі».

Правда, ніхто б не заперечив, що князь грає свою роль ефектно, з пафосом і вміє передати той пафос своєму оточенню. Скажімо, до зігартсвайлерського клубу приходив член фінансової комісії князя, похмурий, замислений, мовчазний. Чоло його захмарене, він глибоко поринає в свої думки, а коли хтось озветься до нього, здригається, наче прокинувся зі сну. Всі навколо ходять навшпиньки, бояться голосно слово сказати. Та ось годинник б'є дев'яту, член

¹ Відійшовши від справ (лат.).

фінансової комісії схоплюється, бере капелюха, і дарма було б навіть пробувати втримати його, він з гордою, значущою усмішкою запевняє, що на нього чекають цілі купи паперів, що йому доведеться сидіти цілу ніч, щоб підготуватися до завтрашнього надзвичайно важливого засідання колегії, останнього в цьому кварталі, і, залишивши товариство, заніміле з глибокої пошани до таких неймовірно важливих і тяжких обов'язків, швидко йде додому. І що ж то за такий відповідальний звіт, до якого має готуватися цілу ніч цей змучений надмірними обов'язками чоловік? Виявляється, з усіх департаментів — з кухні, їдальні, гардеробної і т. д. — надійшли рахунки від праль за весь минулий квартал, і якраз він має робити звіт за все, що стосується прання. Так само ціле містечко співчуває бідолашньому князівському кравцеві, проте каже, вражене глибокодумною ухвалою князівської колегії: «Суворо, але справедливо!» А справа в тому, що кравець, згідно з отриманою згори вказівкою, продав старий, зношений півкаптан, проте фінансова колегія зобов'язала його під загрозою негайного звільнення не пізніше як за три дні дати пояснення, де він дів другу половину тієї одежини, яка, можливо, ще годилася до вжитку.

Яскравою зіркою, що сяяла при дворі князя Іренєя, була радниця Бенцон, вдова років під сорок, колись пишна красуня, але й тепер ще не зовсім позбавлена зваби, єдина особа, аристократичне походження якої лишалось під сумнівом і яку, проте, князь раз і назавжди допустив до двору. Завдяки ясному, гострому розумові, природній кмітливості і життєвій мудрості, а головне, завдяки своїй досить холодній вдачі, необхідній тому, хто хоче керувати іншими, радниця користалася великою владою при дворі, власне вона і була тією людиною, що тримала в своїх руках усі ниточки від цього маленького лялькового двору, її дочка, яку звали Юлією, виросла разом з князівною Гедвігою, і радниця мала такий вплив на духовний розвиток князівни, що та здавалася чужою в князівській родині, а особливо відрізнялася від свого брата. Бо княжич Ігнатій був приречений на вічне дитинство, сказати б, майже недоумкуватий.

Тій Бенцон протистояв один химерний чоловік, відомий уже тобі, ласкавий читачу, як *maître de plaisir*¹ при дворі князя Іренєя та іронічний чарівник; він був такий самий впливовий, як і радниця, і так само не поминав своєю ува-

¹ Влаштовувач розваг (франц.).

гою ніяких, навіть найпотаємніших обставин князівського життя, хоч і в зовсім інший спосіб, ніж вона.

Своєю людиною в родині князя майстер Абрагам став досить дивним чином.

Покійний татусь князя Іренея був простих, лагідних звичаїв. Він розумів, що будь-яке насильне втручання неодмінно зруйнує невеличкий, слабкий, державний механізм замість додати йому більшого розгону. Тому він у своєму маленькому князівстві нічого не міняв, усе йшло так, як досі, і хоч це позбавляло його нагоди показати свій блискучий державний розум чи якісь інші від Бога дані таланти, зате він доволеньявся тим, що в його володіннях кожен почував себе добре, а щодо стосунків з іншими державами, то з ними було так, як з жінками: вони найдоброчесніші тоді, коли про них ніхто не говорить. А що маленький двір князя був старосвітський, манірний і церемонний, що сам князь ніяк не міг засвоїти декотрих добромисних ідей, висунутих часом, — то все це через незмінність того задерев'янілого кістяка двірської машини, рух якої обер-гофмейстери, гофмаршали й камергери так ревно і з таким зусиллям спрямовували по її внутрішньому колу. Але в тому кістяку був один трибок, якого жоден гофмейстер і жоден гофмаршал так і не зміг спинити. Це був властивий князеві від народження потяг до всього незвичайного, дивного й таємничого. Часом він, за прикладом славетного каліфа Харуна ар-Рашіда, ходив переодягнений по місту й по околицях, щоб задовольнити той потяг, який дивно суперечив решті його життєвих настанов, чи принаймні знайти йому якусь поживу. В таких випадках він надягав круглий капелюх і сірий сурдут, тому кожному з першого погляду було зрозуміло, що його вельможність упізнавати не слід.

Одного вечора, отак переодягнений і невпізнаний, князь ішов алеєю, що вела від замку у віддалений куток парку, де самотою стояв маленький будиночок, у якому жила вдова придворного кухаря. Вже перед самим будиночком князь спостеріг двох загорнених у плащі чоловіків, що саме тихенько вийшли звідти. Він відступив убік, і історіограф князівської родини, в якого я беру ці відомості, запевняє, що князя ніхто б не помітив і не впізнав навіть тоді, якби він був одягнутий не в сірий сурдут, а в пишний мундир з блискучою орденською зіркою на ньому, — з тієї причини, що вечір був темний, хоч в око стрель. Коли загорнуті в плащі чоловіки проходили близько від князя, він чітко почув таку розмову. Один сказав:

— Вельможний брате, прошу, опануй себе, не будь хоч цього разу йолопом! Треба випроводити звідси цього проклятого чаклуна, перше ніж князь щось довідається про нього, а то він сяде нам на шию і своїми сатанинськими штуками всіх нас доведе до біди.

Другий відповів:

— Mon cher frère¹, не гарячкуй так, ти знаєш моє гостре око на людей і мою *savoir-faire*². Завтра ж таки я кину в жменю цьому небезпечному пройдисвітові кілька каролінів, і хай десь-інде морочить людям голову своїми штуками. Тут йому не можна лишатися. Наш князь і так...

Голосів уже не можна було розчути, тож князь не довідався, за кого його має гофмаршал, бо то якраз він зі своїм братом, обер-гермейстером, тихенько вийшов з удовиною до дому. Князь зразу впізнав їх по голосу.

Можна не сумніватися, що князеві страх захотілось негайно ж таки знайти того небезпечного чаклуна, від знайомства з яким його конче хотіли вберегти. Він постукав у двері, вдова вийшла на ганок із свічкою в руці і, побачивши його круглий капелюх і сірий сурдут, ввічливо, проте холодно запитала: «Чим можу служити, мосьє?» Бо саме так належало звертатися до князя, коли він був переодягнутий і невпізнаний. Князь запитав про чужинця, який буцімто зупинивсь у будиночку вдови, й дізнався, що той чужинець і є вправний, уславлений шукарь з багатьма атестаціями, дозволами й привілеями і що він має намір показати тут своє мистецтво. Щойно в нього побували, розповіла вдова, двоє придворних, і він своїми дивовижними штуками, яких ніхто в світі не міг би пояснити, так уразив їх, що вони вийшли від нього бліді як смерть, спантеличені, навіть розгублені.

Князь, більше не зволікаючи, звелів удові, щоб вона провела його до чужинця. Майстер Абрагам (а то саме він був тим уславленим шукарем) зустрів князя так, наче давно чекав на нього, й зачинив за ним двері.

Ніхто не знає, що майстер Абрагам тоді показував, але відомо напевне, що князь просидів у нього цілу ніч, а вранці звелів опорядити в себе в палаці покої, до яких перебрався майстер Абрагам і в які сам князь міг потаємними дверима добиратися зі свого кабінету. Так само відомо, що князь

¹ Любий брате (франц.).

² Спритність (франц.).

відтоді перестав величати гофмаршала «mon cher ami»¹ й ніколи вже не виявляв бажання вислухувати дивовижну мисливську розповідь обер-єгермейстера про рогатого зайця-біляка, якого той здибав під час першого свого полювання в лісі й ніяк не міг застрілити, — це братів так зажурило, вкинуло їх у такий розпач, що вони дуже швидко залишили двір. І, врешті, напевне відомо, що майстер Абрагам дивувався двір, місто і навіть весь край не лише своїми фантазмагоріями, а й тією незвичайною пошаною, якою його дедали більше оточував князь.

Про штуки, які показував майстер Абрагам, згадуваний уже князівський історіограф розповідає стільки всього неймовірного, що його страшно й переказувати, щоб остаточно не втратити довір'я в ласкавого читача. І все ж та штука, яку історіограф ставить понад усі, ба навіть вважає незаперечним доказом явних і небезпечних зв'язків майстра Абрагама з чужими, зловорожими силами, — не що інше як акустичний фокус, що пізніше здобув собі таку славу під назвою «Невидима дівчина», хоч майстер Абрагам уже тоді вмів його робити дотепніше, з більшою фантазією і з більшим відгомоном у серцях глядачів, ніж будь-хто після нього.

Одночасно треба сказати, що князь і сам робив з майстром Абрагамом певні магічні операції, про мету яких серед придворних дам, камергерів та іншого двірського люду виникла приємна суперечка, обмін дурними, безглуздими здогадами. Врешті всі зійшлися на тому, що майстер Абрагам навчає князя виготовляти золото — недарма ж із лабораторії часом курився дим — і що він вводить князя в коло корисних для нього духів. Крім того, всі були переконані, що князь не дасть новому бургомістрові патенту на урядування, ба навіть не підвищить платні двірському грубникові, не спитавши на це дозволу в свого Агатодемона, в *spiritum familiare*² або в зірок.

Коли старий князь помер і владу успадкував Іреней, майстер Абрагам залишив країну. Молодий князь, якому зовсім не передався батьків потяг до всього незвичайного і таємничого, відпустив майстра, але швидко переконався, що його магічна сила головним чином полягала у вмінні заклинати такого собі лихого духа, який дуже любить селитися при маленьких князівських дворах, а саме пекельного духа нудьги.

¹ Любим другом (*франц.*).

² Родинного духа (*лат.*).

А крім того, в серці молодого князя також глибоко вкорінилась повага, якою в його батька був оточений майстер Абрагам. Бували такі хвилини, коли князеві Іренею здавалося, що майстер Абрагам — неземна істота, яка стоїть понад усім людським, хоч би як те людське саме стояло високо. Кажуть, що вперше це дивне почуття з'явилося однієї незабутньої, критичної миті в часи дитинства й відтоді вже не полишало його. Малим хлопцем він одного разу з надмірної дитячої цікавості забрався до кімнати майстра Абрагама, а що був трохи розпещений, то вхопив там і поламав один невеличкий механізм, якого майстер щойно з великими зусиллями і з великим мистецтвом зладнав. Майстер, дуже розгніваний прикрими наслідками незугарності вельможного шибеника, дав йому добрячого ляпаса, а тоді, так само не вельми з ним панькаючись, витурив його зі своєї кімнати в коридор. Обливаючись слізьми, малий княжич насилу пробелькотів: «Абрагам... soufflet¹...» — так, що спантеличений обер-гофмейстер побоявся глибше доскіпуватись до страшної таємниці, про існування якої він усе ж таки зважувався робити здогади.

Князь Іреней відчував глибоку потребу мати при собі майстра Абрагама як живодайну основу всієї двірської машини. Але всі його намагання повернути майстра Абрагама були марні. І аж після тієї фатальної прогулянки, коли князь Іреней утратив свої володіння і влаштував той химерний двір у Зіггартсвайлері, майстер Абрагам знову знайшовся, бо й справді сприятливішої нагоди годі було й придумати. Адже крім того, що

(*М. п. д.*) тієї незабутньої події, що, як люблять висловлюватись глибокомудрі біографи, стала етапною в моєму житті.

О читачі! Юнаки, чоловіки й жінки, під шкірою в яких б'ється чутливе серце, — якщо ви розумієтесь на чеснотах, якщо визнаєте ті солодкі зв'язки, що ними нас обплутала природа, то ви зрозумієте мене й полюбите!

День був спекотний, і я проспав його під грубою. Та ось почало смеркати, і в господареве вікно війнув прохолодний вітерець. Я прокинувся, випростав груди, і їх заповонило невимовне почуття, болюче й радісне водночас, почуття, від якого в душі прокидаються найсолодші сподівання. Опанований тими сподіваннями, я підвівся і зробив граційний,

¹ Ляпаса (*франц.*).

промовистий рух — як кажуть люди з холодним серцем, дугою вигнув спину. Мені закортіло надвір, на волю, на лоно природи, тож я вибрався на дах і почав прогулюватись там, осяяний призахідним сонцем. Аж ось я почув якісь звуки, що долинали з горища, — такі ніжні й приємні, такі знайомі й знадливі; щось невідоме з непереборною силою тягло мене вниз. Я залишив прекрасну природу і крізь невеличке слухове віконце проліз на горище.

Скочивши з віконця додола, я відразу ж помітив велику, гарну білу кішку в чорних плямах, що зручно сиділа собі на задніх лапах. Це вона виводила ту дивовижну закличну пісню. Тільки-но я опинився на горищі, вона швидко зміряла мене пильним, допитливим поглядом. Я миттю вмостився навпроти неї і, скоряючись внутрішньому потягові, спробував підспівувати їй. Пісня, мушу сам визнати, вдалась мені понад усяку міру, і від тієї хвилини — зазначу це для психологів, що вивчатимуть мене і моє життя, — в моєму серці з'явилась віра в свій музичний хист, а одночасно з тією вірою, мабуть, і самий хист. Плямиста кішка, придивившись до мене ще пильніше й уважніше, раптом замовкла і одним величезним скоком метнулась до мене. Не сподіваючись від неї нічого доброго, я вистромив пазурі, але тієї миті з очей у кішки бризнули рясні сльози, і вона заволатала:

— Сину! О сину мій! Ходи сюди! Швидше ходи в мої лапи! — І, палко обійнявши мене й пригорнувши до своїх грудей, вона повела далі: — Так, ти справді мій син, мій ласкавий син, якого я породила не в надто великих муках!

Я був схвилюваний до глибини душі, і вже саме те хвилювання мало переконати мене, що плямиста кішка справді моя мати, але все-таки я спитав, чи вона цілком певна цього.

— О, ця подібність! Ці очі, ці риси обличчя, ці вуса, це хутро — все мені нагадує того зрадливого, того невдячного, що покинув мене! Ти викапаний батечко, любий Муре, — бо тебе ж звать Муром, правда? — а проте я сподіваюся, що разом із батьковою вродою ти успадкував лагіднішу вдачу й доброзвичайність своєї матері Міни. Твій батько мав дуже вишукані манери, чоло його було позначене печаттю промовистої гідності, в зелених очах світився глибокий розум, а на устах часто грала весела усмішка. Ці тілесні принади, а також його кмітливість і дивовижна зграбність на ловах мишей скорили моє серце. Але скоро виявилась його жорстока, тиранічна вдача, яку він до часу так уміло приховував. З жахом вимовляю я ці слова! Тільки-но ти народився,

як твій батько відчув згубне бажання з'їсти тебе разом із твоїми братами й сестрами.

— Дорога матусю, — перебив я мову плямистій кішці, — дорога матусю, не кленіть так татусевих нахилів. Он же й найосвіченіший народ на землі приписував своїм богам дивну схильність до поїдання власних дітей, а проте Юпітер був урятований, і я так само!

— Я не розумію тебе, сину мій, — заперечила Міна, — але мені здається, що ти або верзеш дурниці, або хочеш боронити свого батька. Не будь же такий невдячний: той кровожерний тиран напевне задушив і з'їв би тебе, якби я не кинулась мужньо боронити тебе оцими гострими пазурами, якби не переховувала тебе від зазіхань того зіпсованого варвара то в льохах, то на горищах, то в стайнях. Нарешті він кинув мене, і відтоді я жодного разу не бачила його! І все ж таки серце моє й досі лине до нього. Він був чудовий кіт! Постава й манери в нього були такі вишукані, що багато хто вважав його за мандрівного графа. Я вже гадала, що буду провадити собі тихе, спокійне життя і виконувати свої материнські обов'язки в тісному родинному колі, та на мене чекав новий страхітливий удар. Повернувшись одного разу додому з недовгої прогулянки, я побачила, що ти зник разом зі своїми братами й сестрами! Якесь стара баба знайшла напередодні мій сховок і почала варнякати про те, що вас треба потопити й таке інше. Ох, яке щастя, що ти, сину, врятувався! Дай, нехай я ще раз пригорну тебе до своїх грудей, люба моя дитино!

Плямиста Міна ніжно пригорнула мене, а тоді заходилась докладно розпитувати про моє життя. Я все розповів їй і не забув згадати про свою велику освіченість та про те, як я її досяг.

Але Міну, здається, менше вразили мої рідкісні цноти, ніж можна було сподіватися. Мало того — вона ясно дала мені на здогад, що я зі своїм незвичайним розумом, зі своєю глибокою вченістю зійшов на манівці, які можуть довести мене до загибелі. Особливо ж вона радила мені не показувати своїх знань, набутих у нього, майстрові Абрагаму, бо він, мовляв, використовуватиме їх тільки для того, щоб тримати мене в найтяжчій неволі.

— Я, щоправда, не можу похвалитися такою освіченістю, як у тебе, — сказала Міна, — а проте мені аж ніяк не бракує природних здібностей і приємних талантів, що завжди були у мене в крові. До них я, наприклад, зараховую вміння пускати тріскучі іскри з шерсті, коли мене хтось гла-

дить. І яких тільки прикрощів не зазнала я через самий лише цей свій хист! І діти, й дорослі без угаву торсають мене за спину задля того феєрверку, мучать мене, а як я сердито відскочу або й покажу кігті, — лають, прозивають дикою, боязкою тварюкою чи, бува, й наб'ють. Отож кажу тобі, любий Муре: як тільки майстер Абрагам довідається, що ти вмієш писати, він зробить тебе своїм переписувачем і те, що досі було твоєю радістю і втіхою, стане тяжким обов'язком.

Міна ще довго розводилась про мої стосунки з майстром Абрагамом та про мою освіченість. У її словах мені вчувалась відразу до наук, і аж згодом я зрозумів, що то була справжня життєва мудрість, притаманна моїй плямистій матері.

Я довідався, що Міна живе в старій сусідки, дуже бідує і часом навіть не має чим погамувати свій голод. Це мене глибоко зворушило, в моїх грудях на повний голос озвалась синівська любов, я згадав про чудову оселедячу голову, що лишилась у мене від учорашнього обіду, й вирішив принести її своїй добрій матері, так несподівано віднайденій.

Але яке ж хистке серце в тих, хто любить блукати при хисткому саяві місяця! Чому доля не замкнула наші груди, щоб вони не стали шаленим грищем згубних пристрастей? Чого ми маємо, немов той гнучкий, тоненький очерет, хилитися перед життєвою бурею? О лиха доле! О апетите, ім'я тобі — кіт! Тримавши в зубах оселедячу голову, я, такий собі plus Aeneas¹, вибрався на дах і хотів уже пролізти крізь віконце на горище, коли зі мною почало робитися щось дивне. Моє «я» стало раптом чуже моєму «я», а проте це було начебто моє справжнє «я». Вважаю, що висловився чітко й зрозуміло, і кожен, хто прочитає цей опис мого стану, визнає в мені психолога, спроможного зазирнути в найпо-таємніші глибини душі. Отже, я веду далі!

Дивне почуття, суміш бажання й нехоті, відібрало в мене волю, опанувало мене так, що я не зміг йому опертися і з'їв оселедячу голову!

Злякано слухав я, як нявчала Міна, злякано слухав, як вона кликала мене на ім'я. Мене охопили сором і каяття, я вскочив назад до господарєвої кімнати й заліз під грубу. І тоді мене почали мучити страхітливі видива. Мені ввижалась Міна, моя віднайдена плямиста мати, невтішна, покинута... Вона так зголодніла, так страшенно хоче обіцяної вечері, що ось-ось зомліє... Ох! Навіть вітер, що завивав у

¹ Добродесний Еней (лат.).

димарі, вимовляв її ім'я. «Міна... Міна...» — шелестіло в господаревих паперах, рипіло в хистких плетених стільцях. «Міна... Міна...» — голосили затулки в грубах. О, яке тяжке, несамовите почуття краяло мені серце! Я поклав собі, тількино трапиться нагода, запросити свою бідолашну матір на сніданок — похлебтати зі мною молока. Від цієї думки на мене найшов блаженний спокій, немов прохолодна, живлюща тінь, я прищулив вуха й заснув.

О чутливі душі, яким близькі і зрозумілі мої поривання, ви збагнете, якщо ви, звичайно, не віслюки, а справжні, статечні коти, ви збагнете, кажу, що ця буря в моїх грудях прояснила небо моєї молодості, немов благодатний ураган, який розганяє чорні хмари й відкриває перед нами найкращі краєвиди. О, хоч яким прикрим тягарем для моєї душі була спершу та оселедяча голова, зате вона навчила мене, що таке апетит, я зрозумів, яке то блюзнірство — опиратися матінці природі. Хай кожен сам шукає собі оселедячу голову і не стає на дорозі іншим, спритнішим, які, маючи за проводаря здоровий апетит, знайдуть своє.

Так я кінчаю розповідь про цей епізод свого життя, який (А. м.) нема гіршого для історіографа чи біографа, як мчати на дикому, неприборканому коні навпростець, через яри і пагорби, через лани і луки, все шукаючи битої дороги і ніяк її не знаходячи. Отак виходить і з тим, хто взяв собі за мету записати для тебе, любий читачу, все, що йому відомо про дивовижне життя капельмейстера Йоганнеса Крейсlera. Хотілося б почати так: «У містечку Н., чи Б., чи К. якраз на зелені свята чи на Великдень такого-то чи такого року народився Йоганнес Крейсler». Та ба! Цей чудовий хронологічний лад не про нас, бо сердешний оповідач має під рукою лише усні, уривками зібрані відомості, які він мусить відразу ж опрацьовувати, щоб вони не стерлися в пам'яті. Як саме ті відомості збиралися, ти ще дізнаєшся, любий читачу, перед кінцем книжки і тоді, може, вибачиш її уриваний характер, а може, й дійдеш висновку, що вона тільки здається уриваною, а насправді всі її частини зшиті міцною ниткою.

Саме цієї хвилини я можу розповісти лише одне: недовзі після того, як князь Іреней оселився в Зігартсвайлері, князівна Гедвіга і Юлія одного погідного літнього вечора вийшли погуляти в чудовий зігартсгофський парк. Призахідне сонце ніби повивало його золотим серпанком. Не ворухився жоден листочок. Дерева й кущі застигли в

мовчазному чеканні на вечірній легіт, який прилетить і приголубить їх. Тільки шемріт лісового струмка, що мчав по білому камінні, порушував глибоку тишу. Дівчата, взявшись за руки, мовчки ходили вузенькими доріжками поміж квітами, перебиралися містками через примхливі закрути струмка, аж поки вийшли в кінець парку, до великого озера, в якому відбивалася гора Гаерштайн з мальовничими руїнами, що здіймалася ген удалині.

— Як же тут гарно! — від щирого серця вигукнула Юлія.

— Зайдімо до рибальської хатини, — запропонувала Гедвіга. — Сонце пече, хоч і хилиться до заходу, а з хатини, з середнього вікна, краєвид на Гаерштайн іще кращий, ніж звідси, бо видно не всю панораму, а її частку, ніби справжню картину.

Юлія подалася за князівною. Тільки-но ввійшовши в хатину і виглянувши у вікно, Гедвіга пожалкувала, що в неї немає з собою олівця й паперу, щоб намалювати пейзаж у цьому освітленні, яке вона назвала незвичайно пікантним.

— Я майже ладна позаздрити, — сказала Юлія, — ладна позаздрити твоєму хистові малювати дерева й кущі, гори й озера такими самісінькими, як вони існують у природі. Але я вже знаю, що якби навіть уміла малювати не згірше за тебе, мені б ніколи не вдалося відтворити всю красу пейзажу, і чим кращий краєвид, тим більша була б моя невдача. Я б так милувалась та втішалась ним, що й забула б про малювання.

При цих Юліїних словах на обличчі в князівни майнула усмішка, досить дивна для шістнадцятирічної дівчини. Майстер Абрагам, який часом висловлювався трохи чудно, казав, що таку гру м'язів на обличчі можна порівняти зі жмурами на поверхні озера, коли в глибині його щось небезпечно вирує... Одне слово, князівна Гедвіга усміхнулася; та тільки-но вона розтулила рожеві уста, щоб заперечити простодушній Юлії, як десь поблизу залунали акорди, на диво гучні, просто шалені, — аж не вірилося, що то може бути звичайна гітара.

Князівна так нічого й не сказала і разом з Юлією вибігла з рибальської хатини.

Тепер мелодії ішли за мелодіями, поєднані найчудернацькішими переходами, найдивовижнішими низками акордів. До музики долучався дзвінкий чоловічий голос, який то наспівував ніжний італійський мотив, то раптом уривав його й починав поважну сумну пісню, то переходив на ре-

читатив, то промовляв під музику лише окремі слова, виразно акцентуючи їх.

Ось він настроїв гітару... Знов узяв кілька акордів... Урвав гру і ще раз настроїв гітару... Голосно, ніби сердито, вимовив кілька слів... Знов полились мелодії... Знов настроює гітару...

Зацікавлені дивним віртуозом, Гедвіга і Юлія підкрадалися все ближче й нарешті побачили чоловіка в чорному вбранні, що сидів спиною до них на уламку скелі над самим озером. Це він так химерно грав, то співаючи, то промовляючи якісь слова.

Тепер саме він перестроїв гітару на якийсь незвичайний лад і, беручи на ній акорди, вигукував:

— Знов не те!.. Немає чистоти... То занизько, то зависоко!

Він відв'язав інструмент від голубої стрічки, на якій носив його через плече, узяв обома руками і, тримаючи перед собою, мовив:

— Скажи мені, вередухо, де ділась твоя милозвучність, у якому куточку твого нутра сховалась чиста гама? Чи, може, ти хочеш повстати проти свого господаря, хочеш сказати, що йому цілком заклало вуха від темперованих ладів і його енгармонізм — просто дитяча забавка? Ти, здається мені, глузуєш з мене, хоч у мене багато краще підстрижена борода, ніж у майстра Стефано Пачіні, detto il Venetiano¹, що вдихнув у тебе хист милозвучності, який і досі лишається для мене незбагненною таємницею. Знай же, голубонько, якщо ти не дозволиш мені взяти в унісон соль-дієз і ля-бемоль, чи соль-дієз і ре-бемоль, чи всі інші звуки, то я нацькую на тебе дев'ять ретельних німецьких майстрів, хай вони уговкають тебе, хай вилають як слід енгармонійними словами. І не кидайся в обійми своєму Стефано Пачіні, не старайся, немов сварлива баба, щоб за тобою було останнє слово. Чи, може, ти така зухвала й пихата, що вважаєш, буцімто всі ті прекрасні звуки, які живуть у тобі, скоряються лише могутнім чарам характерників, які давно пішли з цього світу, а в руках неука...

Зненацька він замовк, звівся на ноги й замислено втупив очі в озеро. Дівчата, вражені його дивною поведінкою, стояли в кущах, наче прикипівши до місця, і ледве зважувались дихнути.

— Таж гітара, — нарешті озвався чоловік, — найнедолугіший, найнедовершений інструмент, тільки й вартий того,

¹ Прозваний венеціанцем (*итал.*).

щоб на ньому бренькали закохані пастухи, коли загублять мундштук від дудки, бо взагалі вони воліють грати на дудках, та ще й так грати, щоб їхні тужливі мелодії, ніжні пісні докочувались луною аж у далекі гори, до їхніх Емелін, що завертають овець, весело поляскуючи своїми дошкульними нагайками. О боже! Пастухи, які «зітхають, мов ті печі, в тужливій пісні славлячи любов», навчїть їх, що тризвук складається з трьох звуків, та й годі, і його вражають на смерть кинджалом септими, а тоді дайте їм у руки гітару! Та що до тих зітхань і до того бренькання поважним добродіям, які мають непогану освіту і блискучу ерудицію, розуміються на грецьких премудрощах і добре знають, що робиться при пекінському чи нанкінському дворі, але нічогосінько не тямлять у вівчарстві й у вівчарях? Дурню, що ти затіяв? Згадай про небіжчика Гіппеля, який запевняв, що коли він бачить, як учитель дає урок гри на піаніно, йому здається, ніби той товче воду в ступі. А тепер бренькають гітари... Йолоп!.. Тьху, хай йому чорт! — На цьому слові невідомий шпурнув гітару в куші і швидко пішов геть, так і не помітивши дівчат.

— Ну, що ти скажеш, Гедвіго, — мовила, сміючись, по хвилі Юлія, — що ти скажеш про цю дивовижну з'яву? Звідки тут узявся цей чудний чоловік, що спершу так гарно розмовляв зі своїм інструментом, а потім так зневажливо викинув його, наче поламану коробку?

— Погано, — сказала Гедвіга, і її бліді щоки враз почервоніли, немов у нападі раптового гніву, — погано, що парк не замикають і кожен чужинець може зайти в нього.

— Як, — здивувалась Юлія, — ти вважаєш, що князь повинен так бездушно вчинити — замкнути від зігартсвайлерців, та й не тільки від них, а від кожного, хто йде дорогою, найкраще місце в цілій околиці? Невже ти справді так гадаєш?

— Ти не уявляєш собі, яку це для нас створює небезпеку. Ми так часто гуляємо тут самі, як оце сьогодні, далеко від челяді, найглухішими доріжками парку! Ану ж якийсь лиходій...

— Ох! — перебила Юлія князівну. — Ти наче боїшся, що з цього чи он із того куща вискочить якийсь незграбний казковий велетень або лицар-розбійник і забере нас у свій замок! Ні, боронь боже! Але взагалі мушу признатися, що мені хотілося б, навіть дуже хотілося б пережити якусь невеличку пригоду в цьому відлюдному романтичному лісі. Я саме пригадала шекспірівське «Як вам це сподобається»,

яке мати так довго не давала нам читати і яке нам урешті прочитав Лотаріо. Ну що скажеш, адже ти також залюбки побула б трішки Селією, а я б стала твоєю вірною Розаліндою. А яку роль ми дамо нашому таємничому віртуозові?

— Ото ж бо й воно, — відповіла їй князівна. — Чи повіриш, Юліє, що постать того незнайомця, його чудна мова сповнили моє серце жахом, самій мені незрозумілим? Ще й досі я тремчу, всю мене сковує якесь дивне й моторошне водночас почуття. В найглибших, найпотаємніших глибинах моєї душі зринає невиразний спогад і даремно силкується прибрати чіткі обриси. Я вже десь бачила цього чоловіка, образ його пов'язаний у моїй пам'яті з якоюсь страхітливою подією, що зранила моє серце... Може, то був тільки примарний сон, що лишився в моїй пам'яті... Так чи так, а той чоловік з дивними манерами й плутаною мовою здається мені небезпечною, таємничою істотою, яка, може, хоче заманити нас у згубні магічні кола.

— Що за химери! — вигукнула Юлія. — А мені той чорний привид з гітарою швидше нагадує мосьє Жака чи навіть щиросердного Мантачку, філософія якого не дуже далеко відбігає від дивних висловлювань незнайомця. Але тепер нам треба найперше врятувати бідолашний інструмент, якого той варвар так жорстоко пошпутив у кущі.

— Юліє, ради бога, що ти робиш? — крикнула князівна.

Проте Юлія, не зважаючи на неї, кинулась у гушавину і за якусь хвилину переможно вернулася звідти, тримаючи в руках гітару, яку викинув незнайомиць.

Князівна переборола свій страх і почала дуже уважно розглядати інструмент, незвичайна форма якого вже сама собою свідчила про його старовинність, якби навіть її не підтверджували дата й ім'я майстра, що їх видно було на днищі крізь отвір у деці. Там чорним по білому стояло: «Stefano Pacini fec. Venet. 1532»¹.

Юлія не втрималась, узяла акорд на своїй прегарній знахідці і аж злякалась, почувши, який сильний і повний звук має той невеличкий інструмент.

— О, чудово!.. Чудово! — вигукнула вона і, не перестаючи грати, рушила доріжкою.

Але вона звикла, що гітара служить тільки для акомпанементу співові, тому невдовзі почала мимоволі співати. Князівна мовчки йшла за нею. Та ось Юлія урвала гру, і Гедвіга озвалася:

¹ Зробив Стефано Пачіні у Венеції 1532 (*ital.*).

— Співай, грай далі на цьому чарівному інструменті, може, тобі пощастить загнати назад у пекло тих лихих, ворожих духів, що хочуть опанувати мене.

— Тобі все на думці ті лихі духи, — відповіла Юлія. — Вони нам і були чужі, і будуть чужі. Але я співатиму й гра-тиму, бо зроду не думала, що мені колись трапиться інстру-мент, який би так давався в руки і взагалі так лежав мені до серця, як цей. Мені навіть здається, що й голос мій під його акомпанемент звучить багато краще, ніж звичайно.

Вона заспівала відому італійську канцонету й захопи-лась різними вишуканими мелізмами, карколомними паса-жами й каприччо, даючи волю силі-силенній звуків, що таї-лися в її грудях.

Якщо князівну злякала перша поява незнайомця, то Юлія просто закам'яніла, коли, наміряючись звернути на іншу стежку, раптом побачила його перед собою.

Чужинець мав десь років тридцять. Він був у чорному костюмі, пошитому за останньою модою. В його вбранні ніхто б не знайшов нічого особливого, незвичайного, а про-те він справляв враження якогось дивного, не такого, як усі. Вбрання те, хоч яке було ошатне, здавалось трохи не-охайним, не стільки через недбальство незнайомця, скільки через те, що йому довелося здолати шлях, яким не ходять у такому одязі. Жилет на ньому був розхристаний, краватка розпущена, черевики так товсто вкриті порохом, що крізь нього майже не проглядали золоті пряжки, а найсмійніше, що він відкотив ззаду, щоб захистити потилицю від сонця, трикутну шапочку, яку носять тільки під пахвою. Мабуть, він пробирався крізь найгустіші зарості парку, бо в його густий чорний чуб набилося повно чатиння. Мигцем по-зирнувши на князівну, він звернув виразний, променистий погляд своїх великих чорних очей на Юлію. Від того вона ще дужче збентежилась, і на очах у неї, як завжди в таких випадках, виступили сльози.

— І ці небесні звуки, — озвався врешті незнайомиць ла-гідним, ніжним голосом, — і ці небесні звуки уриваються при моїй появі й тонуть у сльозах?

Князівна, намагаючись не піддатись першому враженню, яке на неї справив незнайомиць, гордо глянула на нього і майже гостро мовила:

— В кожному разі нас здивувала ваша раптова поява, добродію! В таку пору в князівському парку ніхто вже не сподівається зустріти сторонніх. Я князівна Гедвіга!

Тільки-но князівна озвалася, незнайомець миттю обернувся до неї і глянув їй у вічі, але всього його наче підмінили. Де й дівся сумний, тужливий вираз, замість слідів глибокого душевного хвилювання на обличчі відбилась гірка іронія, а несамоविта посмішка, що скривила уста, надавала йому майже блазенського вигляду. Князівна затнулась, наче громом уражена, вся спаленіла й опустила очі.

Незнайомець немов хотів щось сказати, та тієї миті озвалася Юлія:

— Ну яка ж я дурна: злякалась і плачу, немов мала бешкетниця, що її застукали, коли вона ласувала варенням! Так, добродію, я ласувала, і моїми ласощами були чудові звуки вашої гітари. Отже, як бачите, винні наша цікавість і гітара! Ми чули, як мило ви розмовляли з нею, і бачили також, як ви потім, розгнівавшись, викинули її в кущі, аж вона жалібно зойкнула. А інструмент же такий гарний і милозвучний! Мені стало так шкода його, що я не витерпіла й кинулась по нього в зарості. Ну, а ви ж знаєте нас, дівчат: я трохи бренькаю на гітарі, і як вона мені потрапила до рук, то я вже не могла її випустити. Пробачте мені, добродію, і візьміть назад свій інструмент.

І Юлія подала гітару незнайомцеві.

— Це, — сказав незнайомець, — інструмент рідкісної милозвучності, ще з добрих давніх часів, і тільки в моїх незграбних руках... та що руки... що там руки! Чарівний дух гармонії, споріднений з цим дивовижним витвором давнього майстра, живе і в моїх грудях, але сповитий, не здатний розпростати крила, а в вашій душі, панно, він ширяє вгору, до осяйної небесної високості, виграючи тисячами барв, немов прекрасний метелик. О панно, коли ви заспівали, вся палка любовна мука, весь захват солодких мрій, надій і бажань хвилями покотились по лісі і впали живлющою росою в запахущі келихи квіток і в груди соловейків, що слухали вас! Візьміть цей інструмент — лише ви володієте чарами, схованими в ньому!

— Але ж ви викинули його, — заперечила Юлія, почервонівши.

— Це правда, — мовив незнайомець, рвучко схопивши гітару й притиснувши її до грудей. — Це правда, я викинув її і приймаю назад освячену. Я більше ніколи не випущу її зі своїх рук!

Зненацька обличчя незнайомця знов обернулося в блазенську маску, і він сказав високим різким голосом:

— Правду казати, доля чи мій лихий демон позбиткувалися з мене: цілком *ex abrupto*¹, як кажуть латиняни та й інші шановні люди, виставили мене перед ваші ясні очі, вельмишановні дами! О боже, ясновельможна князівно, зважтесь оглянути мене з голови до п'ят. Моє вбрання заспокоїть вас, бо ви переконаєтесь, що я налаштувався до важливого візиту. О, я саме надумав зазирнути до Зігартсвайлера й лишити в цьому милому місті якщо не свою особу, то принаймні свою візитну картку. О господи! Хіба мені бракує світських зв'язків, ясновельможна князівно? Хіба гофмаршал вашого татуса не був моїм близьким приятелем? Я певен, що якби він побачив мене тут, то пригорнув би до своїх атласних грудей і розчулено сказав би, пригощаючи тютюном: «Тут ми самі, любий, і я можу дати волю своєму серцю і найприємнішим почуттям». Я б отримав аудієнцію у вельможного володаря, князя Іренея, і мене б відрекомендували вам, о князівно! Відрекомендували б так, що я — закладаюся своїм найкращим вінком септакордів проти ляпаса — здобув би вашу прихильність! Та ба! На свою біду, я мушу сам відрекомендовуватись вам тут, у парку, в найгіршому місці, між качиним ставком і жаб'ячою канавою! О боже, якби я вмів хоч трішки чаклувати, якби я тільки міг *subito*² перетворити оцю шляхетну зубочистку, — він дістав зубочистку з кишені жилета, — в найошатнішого камергера з двору князя Іренея, який узяв би мене за полу і сказав: «Ясновельможна князівно, це такий-то й такий-то!» Та ба! *Che far, che dir!*»³ Зласкайтесь, о князівно, о шановні дами й панове! — На цьому слові незнайомиць укланув перед князівною і заспівав хрипким голосом: «*Ah pietá, pietá signora!*»⁴

Князівна схопила Юлію за руку й кинулась навтіки, голосно вигукуючи:

— Це причинний, причинний, він вирвався з божевільні!

Перед самим замком їм назустріч трапилась радниця Бенцон, і вони, засапані від бігу, мало не попадали перед нею додолу.

— Що сталося? Ради бога, що сталося, від кого це ви втікаєте? — спитала радниця.

Князівна в нестямі ледве спромоглася пробелькотіти кілька слів про те, що на них напав якийсь божевільний.

¹ Раптово (*лат.*).

² Зненацька (*лат.*).

³ Нічого не вдієш і нічого не скажеш! (*Італ.*)

⁴ О зласкайтесь, синьйоро, зласкайтесь! (*Італ.*)

Юлія ж спокійно й розважно розповіла про їхню пригоду й закінчила тим, що їй незнайомиць зовсім не здається божевільним, він, мабуть, просто дотепник і жартун, справді подібний до мосьє Жака. Йому б якраз личила роль у тій комедії в Арденському лісі.

Радниця Бенцон змусила її ще раз розповісти все від початку, допитуючись, яка в незнайомця була хода, постава, жести, голос і так далі — все, до найменших подробиць.

— Так, це він, — нарешті мовила вона, — напевне він, не може бути таким хтось інший.

— Хто він? Хто? — нетерпляче запитала князівна.

— Заспокойтесь, люба Гедвіго, — відповіла Бенцон, — ви дарма так бігли, що вам аж дух забило, незнайомиць, який видався вам таким небезпечним, зовсім не божевільний. У нього справді химерні манери, і він дозволив собі негарний, зухвалий жарт, а проте сподіваюся, що ви ще помиритеся з ним.

— Ніколи, — вигукнула князівна, — ніколи я не захочу бачити його, недоречного блазня!

— Ох, Гедвіго, — засміялась Бенцон, — який дух підказав вам слово «недоречний»! Воно пасує до того, що сталося, набагато більше, ніж ви, мабуть, гадаєте і уявляєте собі!

— Я теж не розумію, — озвалась Юлія, — як ти можеш так гніватись на нього, люба Гедвіго! Навіть найбезглуздіші його вчинки, його плутана мова дивували мене, але зовсім не зачіпали.

— Добре тобі, — сказала князівна, і на очах у неї виступили сльози, — добре тобі, що ти можеш бути такою спокійною і розважною, а моє серце крають глузи тієї страшної людини! Бенцон, скажіть же, хто це такий? Хто цей божевільний?

— Я все поясню вам у кількох словах, — мовила Бенцон. — Коли я п'ять років тому була в

(*М. п. д.*) переконав мене, що в чистій, глибокій душі поета живуть також дитинні чесноти і співчуття до злигоднів своїх ближніх.

Якось невиразна туга, що часто опановує юних романтиків, коли в грудях у них нуртують і борються високі думки, як завжди під час духовного зросту, змушувала мене шукати самотини. Мене довго не вабили до себе ні дах, ні горище, ні льох. Як той поет, що втішався солодкими, ідилічними радіщами в хатині на березі дзюркітливого струмка, повитого густою тінню плакучих верб і берез, я також віддавався своїм мріям, не вилазячи з-під груби. Отак і вишло, що я більше не побачив Міни, своєї милої, плямис-

тої матері. Рятували мене від мук сумління й заспокоювали тільки науки. О, яке то диво науки! Спасибі, шире спасибі тому шляхетному чоловікові, що винайшов їх! Наскільки прекрасніший, наскільки корисніший цей винахід за вигадку того плюгавого ченця, який перший почав виготовляти порох, смертельно відразний мені і за своєю природою, і за своєю дією. Справедливо вчинили нащадки, що покарали того варвара, того пекельного Бертольда особливою зневагою, бо ще й нині, коли хочуть віддати належну шану якомусь визначному вченому, скажімо, історикові з широким світоглядом, словом, людині непересічної освіти, то кажуть: «Ну, цей пороху не видумає!»

У науку багатонадійній котячій молоді не можу не згадати про те, що, коли мене тягло вчитись, я з заплущеними очима кидався до бібліотеки свого господаря, хапав кігтями першу-ліпшу книжку, витягав її і прочитував, хоч би якого вона була змісту. Завдяки цьому методі навчання мій розум набув такої гнучкості і всеосяжності, а знання — такого багатства, блиску і строкатості, що нащадки захоплюватимуться мною. Я не перераховуватиму книжок, які поглинув у ту пору поетичної туги, — почасти тому, що сподіваюся знайти для цього відповідніше місце, а почасти тому, що вже забув їхні назви, а це, знову ж, тому, що переважно я не читав назв, отже, й не знав їх. Думаю, що кожен задовольниться таким поясненням і не звинуватить мене в легковажному ставленні до бібліографії.

Мене чекали нові випробування.

Одного разу, коли мій господар заглибився в розгорнутий перед ним товстий фоліант, а я прилаштувався біля нього під столом на аркуші найкращого александрійського паперу, вправляючись у грецькому письмі, яке, на мою думку, легше давалось моїй лапі, до кімнати швидко зайшов один молодик, знайомий мого господаря. Я вже не раз бачив його, він ставився до мене з прихильністю, ба навіть із тією приємною шанобою, яку й належить виявляти до видатного таланту й визнаного генія. Привітавшись з господарем, він не тільки казав мені: «Добрий день, котику!» — а й щоразу чухав мене за вухами й ласкаво гладив по спині. У цій його поведінці я вбачав шире заохочення: він спонукав мене ще сміливіше показувати світові блиск моїх талантів.

Але того дня все вийшло інакше.

А сталося ось що. Слідом за молодиком, чого ще ніколи не було, в двері вскочила якась чорна кучерява почвара з

палючими очима і, помітивши мене, кинулась просто в мій бік. Мене охопив невимовний жах, одним стрибком я опинився на столі свого господаря, а коли та почвара зі страхітливим гуком і собі скочила на стіл — з переляку й розпачу щосили занявчав. Боячись за мене, мій добрий господар узяв мене на руки й сховав під свій халат. Та молодик сказав:

— Не хвилюйтесь, любий майстре Абрагаме. Мій пудель не скривдить жодного kota, він лише хоче погратися. Пустіть Мура додолу, вам буде цікаво дивитися, як вони будуть знайомитись — мій пудель і ваш кіт.

Господар і справді хотів пустити мене додолу, проте я міцно вчепився в нього й жалібно занявчав, чим принаймні домігся того, що господар, знов сідаючи, залишив мені місце біля себе на стільці.

Господарева оборона додала мені сміливості, і я, сівши на задні лапи та обвившись хвостом, прибрав гідної постави, шляхетна гордість якої мала викликати пошану у мого гаданого чорного супротивника. Пудель уместився на підлозі переді мною, втупив у мене очі і звернувся до мене з уриваними словами, яких я, проте, не зрозумів. Поступово страх мій минув, а коли я цілком заспокоївся, то помітив, що в погляді пуделя світиться тільки добродушність і чесність. Я несамохіть почав легенько ворушити хвостом, показуючи цим, що схильний довіряти пуделеві, і він відразу ж якнайприязніше заметляв своїм куценьким хвостиком.

О, моє серце прихилилось до нього, наші душі були співзвучні! «Як сталося, — спитав я сам себе, — як сталося, що незвична поведінка цього незнайомця нагнала на тебе такого смертельного жаху? Хіба ці стрибки, цей гавкіт, ця шалена біганина і підвивання — не ознака сили й любові до вільного, радісного життя запального і жвавого юнака? О, які добродушні, шляхетні пуделячі почуття живуть у цих кошлатих чорних грудях!» Підбадьорений такими думками, я вирішив зробити перший крок до ближчого, тіснішого злиття наших душ і злізти зі стільця додолу.

Не встиг я підвестися й потягтись, як пудель почав гасати по кімнаті, голосно гавкаючи. О чудовий вияв переповненого життєвою снагою серця! Мені вже не було чого боятися. Я негайно зіскочив додолу і чемно, тихою ходою наблизився до свого нового товариша. Ми почали ту церемонію, яка мовою символіки означає ближче знайомство споріднених душ, укладення спілки, зумовленої внутрішнім потягом, і яку короткозорий блюзнір зве буденним, про-

стацьким словом «обнюхування». Мій чорний приятель виявив бажання скуштувати курячих кісточок, які лежали в моїй мисочці. Я, скільки міг, давав йому взнаки, що світська вихованість і чемність зобов'язують мене ставитись до нього як до гостя. Я тільки збоку дивився, як він з дивовижним апетитом трошив кісточки. Але все-таки добре, що я приховавав надалі під своєю постіллю шматок печеної рибини. Коли він попоїв, ми завели веселу гру і врешті так припали до серця один одному, що почали обійматися, міцно вчепившись один в одного лапами, кілька разів перекинулись і заприсяглися бути довіку вірними й щирими приятелями.

Не знаю, що могло бути смішного в цій зустрічі двох прекрасних душ, у цьому взаємному пізнаванні щиросердих юнаків, але чомусь обидва свідки цієї зустрічі — і мій господар, і той молодик — реготали на весь голос, хоч як мені це не подобалося.

Нове знайомство справило на мене таке глибоке враження, що в мене скрізь, на осонні і в затінку, на даху і під грубою, була одна думка, одна згадка, одна мрія, одне почуття: пудель, пудель, пудель. Тому переді мною у найяскравіших барвах постала внутрішня суть пуделянства, і завдяки цьому раптовому осяянню з'явився на світ глибокий твір, про який я вже згадував, а саме: «Думка й чуття, або Кіт і Пес». У ньому я висунув твердження, що звичаї, побут і мова обох родів глибоко зумовлені притаманними їм властивостями, а проте обидва вони — лише різні промені, відбиті однією призмою. Особливо вдалось мені осягнути природу мови й довести, що вона — тільки символічний вияв у формі звуків природного принципу, з чого випливає, що може бути лише одна мова, отже, і котяча мова, і собача в особливій формі пуделійської говірки — відгалуження одного дерева, тому наділені високим розумом кіт і пудель можуть легко порозумітися. Щоб добре пояснити своє твердження, я навів чимало прикладів з обох мов, наголошуючи на спільності коренів, як-от: дзяв — няв, гав, гау — вав, вау, гурр — мурр і т. д.

Закінчивши свою книжку, я відчув непереборне бажання ґрунтовно вивчити пуделійську мову, чого й досяг завдяки своєму новому приятелеві пуделю Понто, хоч не без деяких зусиль, бо пуделійська мова для нас, котів, важка. А втім, геній з усім упорається, хоч саме такої геніальності не визнає один відомий людський письменник, який запевняє, буцімто для того, щоб говорити чужою мовою з усіма

особливостями вимови, властивими тому народові, треба неодмінно бути ще й трохи блазнем. Щоправда, мій господар теж дотримувався такої думки, казав, що чужу мову знає лише той, хто опанував її науково, а не хто цвенькає нею, — так він називав уміння говорити чужою мовою про все й ні про що. Він заходив навіть так далеко, що твердив, ніби французька мова наших придворних дам і кавалерів — своєрідна хвороба, яка, мов напади каталепсії, має страхітливі симптоми. Я чув, як він висловлював цю абсурдну думку перед самим гофмаршалом князя.

— Зробіть мені таку ласку, — казав майстер Абрагам, — зробіть мені ласку, ваша вельможність, постежте за самим собою. Адже ж небо обдарувало вас досконалим, повнозвучним голосовим органом, та коли ви вдаєтесь до французької, то раптом починаєте сичати, шепелявити, гаркавити, до того ж ваше приємне обличчя страхіливо кривиться, дивні конвульсії псують навіть ваші гарні, поважні, величні манери. Що ж це може означати, як не те, що всередині у вас загніздився й починає ворушитися кобольд фатальної хвороби?

Гофмаршал тоді дуже сміявся, і справді, гіпотеза майстра Абрагама про захворювання чужими мовами хоч у кого викликала б сміх.

Один мудрий учений в котрійсь із своїх книжок радить тим, хто хоче швидко опанувати чужу мову, думати тією мовою. Чудова порада, проте вона ховає в собі певну небезпеку. Зокрема, я дуже швидко привчив себе думати по-пуделійському, але так заглибився в пуделячі думки, що майже відвик від рідної мови й сам не розумів, що я думаю. Ці незрозумілі думки я здебільшого записував і склав із них збірку під назвою «Акантове листя». Я вражений глибиною тих висловів, хоч і досі їх не розумію.

Гадаю, що цих коротких нарисів з історії моїх юнацьких місяців цілком досить, щоб читач склав собі чітке уявлення, що я собою являю і як став тим, чим є.

Та все ж я не можу розлучитись з квітучою порою свого прекрасного, багатого на події життя, не згадавши ще про один випадок, який до певної міри ознаймував перехід до років зрілості. Котяча молодь довідається з моєї розповіді, що немає троянди без колючок і що перед могутнім духом, який тягнеться до високості, постає багато перепон, на його шляху лежить чимало гострого каміння, об яке він ранив собі лапи. І біль від тих ран ох який пекучий!

Любий читачу, ти напевне ладен позаздрити моїй щасливій юності під сприятливою зорею! Народжений у нестатках від шляхетних, але вбогих батьків, мало не зазнавши ганебної смерті, я раптом потрапляю в лоно розкошів, у перуанські копальні літератури! Ніщо не заважає моїй освіті, ніхто не гамує моїх нахилів, я велетенськими кроками простую до досконалості й високо підношусь над своєю добою. Та раптом мене зупиняє митник і вимагає данини, яку повинні сплачувати всі смертні!

Хто б сподівався, що під прекрасними квітками найсоłodшої, найніжнішої дружби сховані колючки, які мали вколоти мене, поранити до крові!

Кожен, у кого в грудях б'ється таке чутливе серце, як у мене, легко зрозуміє з розповіді про мої стосунки з пуделем Понто, який він став мені любий, а проте саме він завдав перший поштовх до катастрофи, що цілком зруйнувала б мене, якби мене не оберігав дух великого предка. Авжеж, любий читачу, я мав предка, без якого в певному значенні зовсім не міг би існувати, — великого, прекрасного предка, чоловіка з високим становищем і з широкою освітою, шанованого, багатого, сповненого незвичайних чеснот і безкорисливої любові до людства, вишуканого, з тонким смаком і передовими ідеями, чоловіка, що... та я змальовую його тут тільки побіжно, далі я розповім більше про цього достойника, бо це був не абихто, а сам всесвітньо відомий прем'єр-міністр Гінц фон Гінценфельд, якого всі так люблять, так звеличують під найменням Кота в чоботях...

Як я вже сказав, далі мовитиметься більше про цього найшляхетнішого з усіх котів...

Чи ж міг я, навчившись легко й вишукано висловлюватися по-пуделійському, не розповісти своєму приятелеві Понто про те, що найвище ставив у житті, тобто про себе самого і про свої твори? Сталося так, що він довідався про мою незвичайну обдарованість, про мою геніальність, про мій хист, і, хоч як мені було гірко, я пересвідчився, що непереборна легковажність і схильність до пустошів заважали юному Понто також робити поступ у мистецтві й науці. Замість того, щоб захоплюватися моїми знаннями, він сказав, що не може збагнути, як мені спало на думку братися до таких речей, а коли вже йдеться про мистецтво, то йому досить того, що він уміє стрибати через палицю і витягати з води господареву шапку. Наука ж, на його думку, таким, як я і він, може тільки зіпсувати шлунок і геть відбити апетит.

Під час однієї такої розмови, коли я намагався нарозумити свого легковажного приятеля, сталося щось страшне. Не встиг я похопитись, як

(А. м.) — І ви завжди, — відповіла Бенцон, — своєю фантастичною екстравагантністю, своєю несамовитою іронією вноситимете в узвичаєні людські стосунки, якими вони вже склалися й існують досі, цілковитий дисонанс.

— О, чудовий капельмейстер, що здатний на такі дисонанси! — засміявся Йоганнес Крейслер.

— Нічого вам сміятися, — повела далі радниця, — нічого вам сміятися, ви не відбудетесь гіркими жартами. Я тримаю вас міцно, любий Йоганнесе! Авжеж, я так і зватиму вас цим приємним ім'ям, принаймні матиму надію, що під машкарою сатира все-таки ховається лагідна, делікатна душа. А крім того, я нізащо не повірю, що дивне прізвище Крейслер не підкинуте вам контрабандою, що ним не підмінене якесь зовсім інше родинне ім'я!

— Раднице, — мовив Крейслер, і все його обличчя в дивній грі м'язів завібривало тисячами зморшок, — дорога раднице, що ви маєте проти мого чесного прізвища? Може, я колись звався інакше, але це було дуже давно, і зі мною сталося те саме, що з радником у Тіковій «Синій Бороді». Пам'ятаєте, він там каже: «Я колись мав чудове прізвище, але за багато років майже забув його і тепер тільки ледь пригадую».

— Напружте ж свою пам'ять, Йоганнесе, — вигукнула радниця, пронизуючи його палючим поглядом, — і в ній напевне зрине те призабуте прізвище!

— Ні, найдорожча моя, — заперечив Крейслер, — нічого не вийде. Я маю підозру, що той невиразний спогад про зовнішню форму мого існування і про моє прізвище як своєрідну посвідку на проживання походить із тих приємних часів, коли мене, власне, ще зовсім не було на світі. Зробіть же мені таку ласку, вельмишановна, погляньте на моє просте прізвище у властивому світлі, й ви переконаєтесь, що за своїм малюнком, колоритом і фізіономією воно надзвичайно миле! Навіть більше! Виверніть його навиворіт, розітніть граматичним скальпелем, і його внутрішній зміст виявиться ще кращим. Не може бути, пречудова моя, щоб ви виводили його від слова «kraus», тобто «кучерявий», а мене, за аналогією зі словом «Haarkräusler», тобто «перукар», вважали за такого собі аматора кучерявих звуків чи просто стрижія, бо тоді б я писався не «Kreisler», а «Kräusler». Ви не зможете відійти від слова «Kreis», тобто «коло», і дай боже,

щоб ви при цьому зразу ж подумали про ті чудесні кола, по яких рухається все наше буття і з яких ми не можемо вирватися, хоч би як силкувалися. Ось по цих колах і крутяться Крейслер, і, можливо, інколи, стомившись від танцю святого Вітта, до якого його силують, змагаючись із темною, незбагненною силою, що накреслила ті кола, беручи на себе більше, ніж здатен витримати його й так уже кволий організм, він прагне вирватись на волю. А глибокий біль, спричинений цим прагненням, знову ж таки може вилитися в ту іронію, яку ви, шановна, так суворо ганите, незважаючи на те, що ця дужа мати породила сина, який увійшов у життя повновладним королем. Я маю на увазі гумор, що не має нічого спільного зі своїм невдатним зведеним братом глумом!

— Так, — мовила радниця Бенцон, — саме цей гумор, цей виродок розбещеної, вередливої фантазії, такий безбарвний і невиразний, що навіть ви, черстві чоловіки, не знаєте, якого рангу й гідності йому надати, — саме його ви хотіли б підсунути нам як щось велике й прекрасне, коли намагаєтесь дошкульними глузами знищити все, що нам миле й дороге. Чи знаєте ви, Крейслере, що князівна Гедвіга ще й досі не може отямитись після вашої появи і вашої поведінки в парку? Князівна така чутлива, що її вражає кожен жарт, у якому вона вбачає бодай найменший посміх зі своєї особи, а ви, любий Йоганнесе, до того ще й надумали прикинутись божевільним і так перелякали її, що вона мало не захворіла. Хіба можна таке вибачити?

— Не можна, — відповів Крейслер, — так само, як не можна вибачити певній мініатюрній князівні бажання поставити на коліна пристойного на вигляд незнайомця, що випадково трапився їй у відкритому для всіх парку її вельможного татуса.

— Незнайомець хай собі як хоче, — сказала радниця, — а ваша дивна поява в нашому парку могла мати прикрі наслідки. А що князівна трохи заспокоїлась, що вона звикла до думки про можливу дальшу зустріч з вами, ви повинні дякувати тільки моїй Юлії. Вона єдина боронить вас, бо в усьому, що ви робили й що говорили, вбачає лише прояв буйної фантазії, часто притаманної тяжко скривдженим або надміру чутливим людям. Одне слово, Юлія тільки недавно познайомилася з шекспірівською комедією «Як вам це сподобається» і порівнює вас із меланхолійним мосьє Жаком.

— О чисте серце, що вміє зазирнути в чужу душу! — вигукнув Крейслер, і на очах у нього виступили сльози.

— До того ж, — повела далі Бенцон, — коли ви імпровізували на гітарі, то співаючи, як вона розповідає, то самі із

собою розмовляючи, вона пізнала у вас витонченого музиканта й композитора. Юлія вважає, що тієї хвилини в неї вселився якийсь особливий дух музики і, ніби скорившись невидимій силі, вона почала грати й співати, і так гарно, як ніколи досі. Знайте ж, любий Йоганнесе: Юлія ніяк не могла змиритися з думкою, що вона більше не побачить того дивного чоловіка і він лишиться для неї тільки химерним, але чарівним музичним привидом; зате князівна з властивим їй запалом твердила, що не переживе другої появи того примарного шаленця. Оскільки ж дівчата завжди жили в злагоді і між ними ніколи не виникало суперечки, то я маю цілковите право сказати, що це було повторенням однієї сцени з їхнього дитинства, тільки тепер вони помінялись ролями: тоді Юлія водно хотіла вкинути в камін чудного Скарамуша, якого їй подарували, а князівна боронила його, запевняючи, що він її улюбленець.

— Задля милого заступництва чарівної Юлії, — весело сміючись, сказав Крейслер, — я згоден стати другим Скарамушем, хай князівна кидає мене в камін.

— Вважайте згадку про Скарамуша, — мовила Бенцон, — гумористичним порівнянням, а за вашою ж власною теорією за гумор гніватись не доводиться. До речі, ви собі можете уявити, що я, вислухавши розповідь дівчат про вашу появу і пригоду в парку, зразу пізнала вас і що, якби навіть Юлія не захотіла знов побачити вас, я однаково миттю поставила б на ноги всіх, хто був у мене під рукою, щоб обшукати весь парк, весь Зігартсвайлер і знайти вас, бо ви стали дорогі мені після першого ж нашого короткого знайомства. Та всі пошуки були даремні, я вже думала, що знову втратила вас, і тим більше здивувалася, коли ви сьогодні вранці раптом з'явилися переді мною. Юлія тепер у князівни, — ох, яка буря найсуперечливіших почуттів знялася б у їхніх серцях, коли б вони раптом дізналися про ваш прихід! Не буду вимагати тепер пояснення, що вас так зненацька привело сюди, — я вважала, що ви працюєте капельмейстером при дворі великого герцога і дуже добре влаштовані. Розповісте мені про це колись пізніше, якщо захочете.

Поки радниця все це казала, Крейслер був у глибокій задумі. Опустивши очі додолу, він тер пальцями лоба, як той, хто намагається згадати щось забуте.

— Ох, — почав він, коли радниця замовкла, — ох, це страшенно безглузда історія, навряд чи варто її розповідати. А проте одне я знаю напевне: те, що князівна схильна

була вважати плутаною балаканиною божевільного, мало під собою підставу. Я справді робив тоді візити, коли, на своє лихо, налякав у парку ту вразливу малу володарку, і якраз повертався з відвідин не будь-кого, а самого найяснішого великого герцога. Тут, у Зігартсвайлері, я також хотів зробити кілька незвичайно приємних візитів.

— О Крейслере! — вигукнула радниця, стиха сміючись, бо вона ніколи не дозволяла собі сміятися голосно й нестримно, — о Крейслере, це напевне знов якийсь химерний жарт. Коли я не помиляюся, від резиденції великого герцога до Зігартсвайлера треба добиратися щонайменше тридцять годин.

— Так воно й є, — відповів Крейслер. — Але дорога йде садами, та ще й такого прегарного стилю, що вони зачарували б і самого Ленотра. Та коли ви, шановна, не погоджуєтесь, що я робив візити, то пристаньте на те, що сентиментальний капельмейстер з мелодією на устах і в серці та з гітарою в руках мандрує запашними гаями, прохолодними зеленими луками, через дике громаддя скель, вузькими кладками, під якими шумлять і піняться лісові потоки, і уявіть собі, що цей капельмейстер, виводячи соло в лад хоріві, який лунає навколо нього, дуже легко, сам того не помітивши й не ставлячи перед собою такої мети, міг забратися в чужий парк, десь у його далекий куточок. Так я й опинився в зігартсгофському князівському парку, адже він тільки маленька частка великого парку, який зростила природа. Але ні, все не так! Коли ви щойно розповіли про те, як підняли на ноги цілу ватагу веселих мисливців, щоб спіймати мене, мов дичину, яка забігла до парку, в мене вперше з'явилось тверде внутрішнє переконання, що моє місце тут. Переконання, що однаково завело б мене в пастку, якби я навіть захотів продовжити свої шалені гони. Ви ласкаво згадали про те, що знайомство зі мною тішило вас. Та як же б я, слухаючи ваші слова, не подумав про ті фатальні дні загального збентеження і горя, коли нас звела доля? Ви зустріли мене, як я кидався на всі боки, нездатний спинитись на чомусь одному, як уся душа моя була змордована. Ви прийняли мене тепло, приязно і, відкривши моїм очам ясне, безхмарне небо замкнутої в собі жіночості, намагалися втішити мене, дорікаючи мені за шаленство й нестриманість і водночас вибачаючи мою поведінку, бо пояснювали її глибоким відчаєм, у який я впав під гнітом обставин. Ви виврали мене з оточення, яке я сам визнав підозрілим, ваш

дім став для мене мирним, дружнім притулком, де я, шануючи ваше мовчазне горе, забував про своє. Ваші розмови, такі веселі й лагідні, були для мене мов цілющі ліки, хоч ви й не знали моєї хвороби. Не грізні події, що могли підірвати моє становище в житті, так згубно вплинули на мене. Я вже давно хотів порвати зв'язки, що пригнічували й лякали мене, й не міг би нарікати на долю, яка вчинила те, на що в мене самого так довго бракувало сили й мужності. Ні! Коли я відчув себе вільним, мене охопила невимовна тривога, яка, починаючи з часів ранньої молодості, так часто викликала в мені розлад із самим собою. Це була не палка туга, що, як чудово сказав один проникливий поет, породжена духовним життям, триває вічно, бо ніколи не буває заспокоєна, зраджена чи ошукана, а заспокоєна не буває через підсвідоме бажання, щоб вона ніколи не минула, — ні, мене часто жене вперед шалене, безоглядне прагнення того, чого я не настанно шукаю поза собою, тим часом як воно сховане в моїй власній душі, мов незбагненна таємниця, мов невідразна загадкова мрія про райську втіху найвищого задоволення — навіть не мрія, а несміливе передчуття, і те передчуття завдає мені танталових мук. Коли я ще був дитиною, те почуття не раз опановувало мене так раптово, що я в розпалі веселої гри з товаришами тікав у ліс, у гори, а там кидався додолу й невітійно плакав, хоч щойно був найжвавіший і найпустотливіший серед них. Згодом я навчився опановувати себе, але годі передати словами, які тортури мені доводилось терпіти, коли у веселому товаристві добрих, приятельських друзів, під час виконання якогось гарного музичного твору або навіть коли щось так чи інакше тішило моє шанобство, мені раптом усе починало здаватися мізерним, нікчемним, бляклим, мертвим і я ніби опинявся в безрадісній пустелі. Є лише один ангел світла, що має силу над демоном зла. Це дух музики, що часто повстає, тріумфуючи, з моєї власної душі, і перед його могутнім голосом німіють усі земні страждання.

— Я завжди вважала, — озвалась радниця, — що музика діє на вас надто сильно, часом навіть згубно, бо, слухаючи якийсь чудовий твір, ви весь переймалися ним, аж мінилися на виду. Ви блідли, не могли вимовити й слова, зітхали, плакали, а потім починали жорстоко насміхатися, безжально глумитися з кожного, хто зважувався сказати свою думку про щойно почуту річ. Навіть коли...

— О найдорожча моя раднице, — перебив її Крейслер, і глибоке, щире зворушення, що досі бриніло в його голосі,

враз поступилося місцем притаманній йому іронії, — о найдорожча моя раднице, тепер уже все змінилося. Ви навіть не уявляєте собі, шановна, яким я став тихим і вихованим при дворі великого герцога. Я можу тепер з величезним душевним спокоєм, цілком добродушно відбивати такт у «Дон-Жуані» й «Арміді», можу привітно кивати головою примадонні, коли вона в карколомній каденції стрибає по сходинках гами, а як гофмаршал після закінчення «Пір року» Гайдна шепоче мені: «C'était bien ennuyant, mon cher maître de chapelle»¹, — усміхаючись, притакувати йому і значуще брати пучку тютюну; я навіть здатен терпляче слухати, коли камергер, який відповідає за придворні спектаклі і вважає себе великим знавцем мистецтва, багатослівно доводить, що Моцарт і Бетховен нічогоісінько не тямили в співі й що Россіні, Пучітта і як там ще звуть усіх тих пігмеїв досягли справжніх вершин оперної музики. Так, шановна, ви не повірите, яку величезну користь дало мені капельмейстерство, а насамперед воно мене твердо переконало в тому, що нема краще, як митці йдуть на службу, бо інакше який би дідько впорався з цим гордим, свавільним людином! Зробіть завязтого композитора капельмейстером або музикальним директором, поета — придворним поетом, художника — придворним портретистом, скульптора — придворним різьбярем, і скоро в країні не буде вже непотрібних фантазерів, лишаться самі лише корисні громадяни, виховані й добропорядні!

— Стривайте, — невдоволено мовила радниця, — стривайте, Крейслере, ваш улюблений коник за своїм звичаєм знов стає дибки. Між іншим, я зразу відчула, що у вас не все гаразд, і тепер страшенно хочу дізнатися, яка прикра подія змусила вас чимдуж тікати з резиденції великого герцога. Бо всі обставини вашої появи у зігартсгофському парку свідчать саме про втечу.

— А я, — спокійно сказав Крейслер, твердо дивлячись у вічі радниці, — а я можу запевнити вас, що та прикра подія, яка вигнала мене з резиденції, не залежала ні від яких зовнішніх обставин, я сам спричинився до неї. Якраз та тривога, що про неї я вам розповідав, може, більше й поважніше, ніж годилося б, опанувала мене дужче, як будь-коли, і я не міг довше лишатися там. Ви знаєте, як я радів, коли отримав місце капельмейстера у великого герцога. Я, ду-

¹ Ця річ була досить нудна, дорогий капельмейстере (франц.).

рень, гадав, що на цій посаді житиму тільки мистецтвом і це цілком заспокоїть мене, переможе демона в моїх грудях. Але навіть уже з того, що я встиг вам розповісти про своє виховання при дворі великого герцога, ви, шановна, зрозумієте, як тяжко я помилився. Не змушуйте мене змальовувати, як непристойне загравання зі святим мистецтвом, до якого і я мимоволі став причетний, як дурість бездушних шарлатанів, нищих дилетантів, безглузда метушня цього світу, заселеного маріонетками, все більше й більше відкривала мені очі на жалюгідну нікчемність мого існування. Одного ранку мене покликали на прийом до великого герцога, де я повинен був дізнатися, які обов'язки накладають на мене під час урочистостей, що мали відбутися через кілька днів. Під час нашої з герцогом розмови був присутній, як звичайно, церемоніймейстер, що висипав на мене цілу купу безглузвих, позбавлених будь-якого смаку вказівок, які мені належало виконати. Особливої ж ваги він надавав прологу, який сам і скомпонував, — він вважав, що той пролог стане вершиною театрального свята, й вимагав, щоб я поклав його на музику. Оскільки ж цього разу, сказав він герцогові, скося кидаючи на мене вбивчий погляд, ідеться не про вчену німецьку музику, а про вишуканий італійський спів, то він сам склав кілька ніжних мелодій, які я повинен був аранжувати. Великий герцог не тільки схвалив усе це, але й, скориставшись нагодою, висловив надію, що я почну вдосконалювати свою майстерність, пильно вивчаючи новітніх італійців. Яким жалюгідним здавався я собі тієї хвилини! Як я зневажав себе! Всі ті приниження здавались мені справедливою карою за моє немудре дитиняче терпіння! Я залишив палац, щоб більше ніколи туди не вертатися. Я вирішив того ж таки вечора вимагати відставки, але навіть ця ухвала не принесла мені бажаного спокою, бо я бачив, що мене вже піддано таємному ostracismu. Виїхавши за браму, я відіслав назад карету, взявши з неї лише гітару, яку прихопив для іншої мети. Опинившись на волі, я кинувся бігти, все далі й далі від своєї добровільної в'язниці. Сонце хилилось до заходу, тіні гір і гаїв ставали довші й темніші. Сама думка про повернення в резиденцію була для мене нестерпною, гіршою за смерть. «Ніяка сила не примусить мене повернутись назад!» — голосно вигукнув я. Шлях мій стелився на Зігартсвайлер, я згадав старого майстра Абрагама, від якого напередодні отримав листа, — здогадуючись про моє становище в резиденції, він радив мені тікати звідти і запрошував до себе.

— Як, — перебила капельмейстера Бенцон, — як, ви знайомі з цим старим диваком?

— Майстер Абрагам, — повів далі Крейслер, — був найближчим приятелем мого батька, моїм учителем, а почасти й вихователем! Ну, шановна, тепер ви знаєте з усіма подробицями, як я опинився в парку славного князя Іренея, і більше не будете сумніватися, що я, коли треба, вмію розповідати спокійно, з необхідною історичною ретельністю й так докладно, що мені аж самому стає моторошно. Взагалі вся історія моєї втечі з резиденції, як я вже казав, здається мені такою дурною і нудотно прозаїчною, що коли я починаю говорити про неї, мені стає млосно. А проте добре було б, якби ви, дорога раднице, захотіли піднести цю нікчемну подію переляканій князівні як нюхальну сіль, хай вона заспокоїться і подумає про те, що чесному німецькому музикантові, якого саме тоді, коли він надяг шовкові панчохи і зручно вмовився в герцоговій кареті, погнали звідти всілякі Россіні, Пучітті, Павезі, Фіораванті і бозна ще які «іні» та «ітті», важко бути дуже чемним і стриманим. Отже, я сподіваюся, що мені вибачать, хочу сподіватися! Але послухайте, дорога раднице, який поетичний фінал мала моя буденна пригода. Тієї миті, коли я, гнаний своїм демоном, хотів уже тікати з парку, мене зупинили якісь солодкі чари. Зловтішний демон прагнув споганити найглибшу таємницю, сховану в моїй душі, коли це могутній дух музики махнув крильми і їхній мелодійний шурхіт збудив у мені надію, втіху і навіть палке бажання, а те бажання — не що інше як невмируща любов і захват вічної молодості. То був спів Юлії!

Крейслер замовк. Бенцон напружено чекала, що буде далі. Оскільки ж капельмейстер, здавалось, поринув у глибоку задуму, вона спитала з холодною ввічливістю:

— Ви справді вважаєте спів моєї дочки таким приємним, любий Йоганнесе?

Крейслер стрепенувся, проте замість відповіді з його грудей вихопилось тільки глибоке зітхання.

— Ну що ж, — повела далі радниця, — мене це дуже тішить. Щодо справжнього мистецтва співу, то Юлія зможе багато чого навчитися від вас, любий Крейслере, бо ж ви лишаєтесь тут, по-моєму, це справа вирішена.

— Вельмишановна, — почав був Крейслер, але тієї миті двері відчинились, і до кімнати зайшла Юлія.

Коли вона побачила капельмейстера, її гарненьке личко осяяла мила усмішка, а з уст злетіло тихе «Ох!»

Бенцон підвелася, взяла капельмейстера за руку і, підійшовши з ним до Юлії, сказала:

— Оце, доню, і є той дивний

(*М. п. д.*) юний Понто накинувся на мій найновіший рукопис, що лежав біля мене, загарбав його в зуби і, не давши мені отямитись, стрімголов чкурнув з кімнати. Біжучи, він зловтішно сміявся, і вже саме це могло навести мене на здогад, що спонукав його на цей лихий вчинок не лише молодечий потяг до пустощів, а й щось інше. Скоро я все зрозумів.

Через кілька днів до мого господаря зайшов чоловік, у якого служив юний Понто. Згодом я довідався, що це був пан Лотаріо, професор естетики в зігартсвайлерській гімназії. Привітавшись, як звичайно, він оглянувся по кімнаті і, побачивши мене, сказав:

— Чи не були б ви такі ласкаві, любий майстре, випроводити з кімнати цього шельму?

— Навіщо? — спитав господар. — Ви завжди любили котів, а надто мого пестунчика, делікатного, кмітливого Мура.

— Так, — глузливо засміявся гість, — так, справді делікатного і кмітливого! Але зробіть мені таку послугу, майстре, випроводіть цього пестунчика, бо я хочу поговорити з вами про такі речі, яких він нізащо не повинен чути.

— Хто?! — вигукнув господар, витріщивши на нього очі.

— Та ваш кіт, — відповів той. — Будь ласка, не питаєте більше нічого, а зробіть те, що я вас прошу.

— Диво, та й годі, — мовив господар, відчиняючи двері, щоб випустити мене.

Я слухняно пішов на його поклик, та потім непомітно прошмигнув назад і сховався на спідній полиці книжкової шафи так, що міг нишком оглядати всю кімнату й чути кожне слово.

— А тепер, — мовив господар, сівши навпроти свого гостя, — а тепер я все ж таки хотів би довідатись, що за таємницю ви маєте мені відкрити і чому мій чесний кіт Мур не повинен її знати.

— Скажи мені, — почав гість задумливо й дуже врочисто, — скажіть мені спершу, любий майстре, як ви ставитесь до тієї засади, що з кожної фізично здорової дитини, незалежно від її природної обдарованності, талантів і геніальності, можна за короткий час завдяки ретельному вихованню, особливо в ранньому віці, зробити світоча науки й мистецтва?

— Ет, — відповів господар, — я можу тільки сказати, що ця засада безглузда й не варта доброго слова. Можливо, навіть дуже можливо, що дитині, яка має здатність наслідувати, десь таку, як у мавпи, та ще й добру пам'ять, не важко за якийсь час убгати в голову безліч всіляких речей, якими вона потім хизуватиметься перед людьми, але та дитина має бути позбавлена будь-яких природних здібностей, а то все найкраще в її душі опиратиметься цій варварській процедурі. Та й хто б назвав такого недалекого, начиненого крихтами різноманітних знань хлопця вченим у справжньому розумінні цього слова?

— Весь світ, — палко вигукнув професор, — увесь світ назвав би! Ох, який це жах! Ця блюзнірська, божевільна засада вбиває всю віру у внутрішню, вищу природжену духовну силу, ту силу, що єдина може витворити вченого або митця!

— Не розпалюйтесь так, — усміхнувся господар, — наскільки мені відомо, досі в нашій любій Німеччині з'явився лише один-однісінький продукт такого методу виховання, про який трохи поговорили, та й перестали, переконавшись, що той продукт не вельми вдалий. До того ж пора розквіту його збіглася з модою на вундеркіндів, що, мов вимуштрувані собаки чи мавпи, за дешеву плату показували своє мистецтво.

— Це ви тепер так говорите, — озвався професор, — це ви тепер так говорите, майстре Абрагаме. І вам повірили б, якби не знали, що в душі ви лукавий жартун, і якби не знали, що все ваше життя — низка найдивовижніших експериментів. Признайтеся, майстре Абрагаме, признайтеся, що ви тихцем, у найглибшій таємниці, експериментували, виходячи з тієї засади, і поставили собі за мету перевершити творця того експоната, про який ми шойно згадували. Ви хотіли виступити зі своїм вихованцем, коли він буде вже цілком вимуштруваний, щоб здивувати й довести до відчаю професорів усього світу, хотіли перекреслити чудовий принцип: «Non ex quovis ligno fit Mercurius»!¹ Одне слово, «quovis»² уже є, але не Меркурій, а кіт!

— Що ви сказали? — вигукнув господар і зареготав. — Що ви сказали? Кіт?

— Не відмагайтесь, — повів далі професор, — не відмагайтесь, що ви випробовуєте той абстрактний метод вихо-

¹ Не з кожного дерева можна вирізати Меркурія (лат.).

² Кожен (лат.).

вання на своєму пестунчикові, який сидить там у передпокої. Ви навчили його читати, писати, ви ознайомили його з науками, і він так запишався, що вже видає себе за письменника і навіть складає вірші.

— Ну, такого безглуздя я ще зроду не чув! Я виховую свого кота, я його ознайомлюю з науками! Скажіть мені, голубе, що за химери ввійшли вам у голову? Запевняю вас, що нічогісінько не знаю про освіченість свого кота, та й взагалі вважаю, що такого не може бути.

— Невже? — протяглим тоном мовив професор, витяг з кишені зшиток, у якому я відразу впізнав рукопис, що його вкрав у мене Понто, й заходився читати:

ПОРИВАННЯ ДО ВИСОКОГО

Що за чуття мені хвилюють груди,
Чом весь я — трепет і щемка напруга?
Чи вабить до стрибка мене потуга,
Що притаманна генієві всюди?

Що це, в чім суть чуттів? Облуди,
Надії й глуму зблиск, тоненька смуга?
Чи настрої мої — це їх заслуга?
Чом серця жар мого тривога студить?

Мені ввижаються краї казкові,
Я сам не свій ходжу, як в сні німому,
Та тільки подих я весни зачую,

Як скину в мить одну важкі окови.
Вгадаю здобич у гіллі густому
Й — о радосте! — за крильце уполюю!

Гадаю, що серед моїх ласкавих читачів не знайдеться жодного, хто б не визнав довершеності цього прекрасного сонета, який вилився з найпотаємніших глибин моєї душі, а ще дужче вони захоплюватимуться мною, коли довідаються, що це взагалі одна з перших моїх віршованих спроб. Проте злостивий професор прочитав його так невиразно й препогано, що я сам насилу впізнав свій твір і, опанований раптовою люттяю, мабуть, властивою всім молодим поетам, мало не вискочив зі сховку й не вчепився йому в обличчя, — хай би відчув, чого варті мої пазурі. Але, розважно подумавши, що коли вони вдвох — професор та господар — візьмуться за мене, то однаково вийде на їхнє, я погамував свій гнів, та все-таки мимо-

волі грізно нявкнув, що неодмінно зрадило б мене, якби господар, дослухавши сонет, знов не зареготав, образивши мене тим реготом ще дужче, ніж професор своєю нечемністю.

— Га-га-га! — гримів він на цілу кімнату. — Цей сонет і справді гідний кота, а проте не розумію вашого жарту. Скажіть, голубе, відверто, куди ви гнете?

Професор, не відповівши, погортав рукопис і знов почав читати:

ГЛОСА

Людний шлях кохання має,
Дружба ходить одинцем.
Всіх кохання опадає —
Дружбу сам шукай тихцем.

Скрізь, куди піду, спіткаю
Муки й пристрасті сваволі,
Чи звикає душі до болю,
Чи до втіхи — сам не знаю.
Сам себе водно питаю:
Чи я сню, чи все це в яві?
Для чуття, що серце крає,
Всі слова бліді і мляві.
На даху чи на галяві
Людний шлях кохання має!

Та мої глибокі рани,
Що лишило їх кохання,
Заживуть, і до світання
Скину з себе всі кайдани.
Не навік кохання дане,
Примх його мені доволі —
Я ж не раб, кінець кінцем!
Краще бути вже на волі,
З пуделем під піччю долі.
Дружба ходить одинцем!

Та я знаю...

— Ні, — перебив господар у цьому місці декламацію професора, — ні, друже мій, мені таки справді уривається з вами терпець: ви самі чи якийсь інший жартун склали задля розваги вірші від імені кота, та ще й нібито від імені мого ласкавого Мура, й морочите мене цілий ранок. Зрештою, жарт непоганий, а особливо він сподобався б Крейслерові, —

той, мабуть, не пропустив би нагоди влаштувати з цього всього гарненьке парфурсне полювання, в якому кінець кінцем ви самі могли б опинитися в ролі зацькованої дичини. А тепер киньте свій дотепний маскарад і скажіть мені відверто і ясно, яка ж, власне, мета цього вашого дивного жарту?

Професор згорнув зшиток, поважно глянув у вічі господареві і сказав:

— Ці аркуші приніс мені кілька днів тому мій пудель Понто, що, як вам відомо, приятелює з вашим котом Муром. Щоправда, приніс у зубах, як звик носити і все інше, а проте поклав їх мені цілі-цілісінькі на коліна, виразно даючи навздогад, що приніс рукопис не від когось іншого, а від свого приятеля Мура. Коли я почав гортати зшиток, мені відразу впало в око незвичайне, дуже своєрідне письмо, а коли я ще й прочитав кілька рядків, мені раптом, сам не знаю, яким дивом, сяйнула химерна думка, що все це міг написати сам Мур. Хоч скільки переконував мене розум і певний життєвий досвід, який ми всі мимоволі здобуваємо і який, зрештою, і є той самий розум, — хоч скільки, кажу, переконував мене розум, що ця думка безглузда, що коти не можуть писати, а тим паче складати вірші, я ніяк не міг її спекатись і тому вирішив постежити за вашим котом. Знаючи від Понто, що Мур часто бавить час на вашому горищі, я виліз до себе на горище і зняв кілька черепичин, щоб можна було заглянути у ваше слухове віконце. І що ж я побачив? Слухайте й дивуйтеся! В найдальшому кутку горища сидить ваш кіт! Сидить, випроставшись за столиком, на якому розкладено письмове приладдя та папір, і поводитьсь вкрай дивно: то потре лоба чи потилицю, то проведе лапою по писку, тоді вмочить перо, попише, перестане, знов попише, перечитає написане і замурчить, заворкоче з задоволення, — мені аж на друге горище чути. А навколо лежать книжки, я бачив зі спинок, що вони взяті з вашої бібліотеки.

— Отуди к бісу! — вигукнув господар. — Ану гляну, чи всі мої книжки на місці.

З цими словами він підвівся й підійшов до книжкової шафи. Помітивши мене там, він вражено витріщив очі й відступив назад на цілих три кроки.

— Ось бачите, майстре! Ви гадали, що цей шельма покірно сидить у передпокої, де ви його зачинили, а він прокрався в книжкову шафу, мабуть, щоб почитати щось або — ще ймовірніше — щоб підслухати нашу розмову. Тепер він чув усе, що ми говорили, отже, матиметься на бачності.

— Коте, — почав господар, не зводячи з мене враженого погляду, — коте, коли б я знав, що ти цілком зрадив свою правдиву котячу натуру і дійсно взявся ліпити такі ганебні вірші, як оце читав професор, коли б я міг повірити, що тобі опановувати науки приємніше, ніж ловити мишей, то добре нам'яв би тобі вуха або навіть...

Мене опанував невимовний страх, я заплющив очі й удав, що сплю.

— Але ж ні, ні, — повів далі господар, — гляньте-но, професоре, як безтурботно спить мій чесний кіт, і самі скажіть, чи на його простодушному писку видно бодай натяк на те, що він здатен на такі дивовижні потаємні витівки, в яких ви його звинувачуєте? Муре! Чуєш, Муре!

Так покликав мене господар. Я відразу відповів йому звичайним своїм «мур-мур», розплющив очі, підвівся і якнайграційніше вигнув спину.

Професор люто шпурнув мені в голову рукопис, але я вдав (як підказала мені природжена хитрість), ніби сприйняв його вчинок як заклик до гри, й заходився, підстрибуючи та пританцьовуючи, шарпати й підкидати аркуші так, що з них аж клапті полетіли.

— Ну от, — мовив господар, — тепер ви переконались, професоре, що не маєте слушності й що ваш Понто набрехав вам. Ви тільки гляньте, як Мур шматує вірші, — хто з поетів зміг би так поставитись до свого рукопису?

— Я вас застеріг, майстре, а ви робить як знаєте, — мовив професор і вийшов з кімнати.

Я подумав, що буря минулась, та як же я помилився! Господар, на превеликий мій жаль, повстав проти моїх наукових студій, і хоч він удав, ніби зовсім не повірив професоровим словам, я невдовзі переконався, що він стежить за кожним моїм кроком, старанно замикає книжкову шафу, позбавляючи мене доступу до своєї бібліотеки, й зовсім не хоче, щоб я розташовувався, як не раз бувало, серед паперів на його письмовому столі.

Так горе й турботи затьмарили мою ранню молодість. Що може бути гірше й болючіше для генія, ніж бачити себе невизнаним, навіть осміяним, що може завдати великій душі більшої прикrostі, ніж перепони там, де вона сподівається зустріти саме лише сприяння! Та чим тяжчий утиск, тим могутніша сила опору, чим дужче натягнена тятива, тим далі полетить стріла! Мене позбавлено доступу до книжок, — що ж, тим вільніше творив мій власний розум, черпаючи сили в самому собі.

Сумний і пригнічений, я в ту пору багато днів і ночей провів у льохах нашого будинку, де було наставлено чимало мишачих пасток і де збиралися коти різного віку й становища.

Сміливий філософський розум скрізь помічає навіть найпотаємніші взаємозв'язки в життєвих явищах і пізнає, як із тих взаємозв'язків складається саме життя у своїх поглядах і діях. Так і мені в льохах упали в око зв'язки між пастками на мишей і котами в їхній взаємодії. В мене, kota зі щирою, шляхетною душею, серце сходило кров'ю, коли я бачив, що ті мертві машини зі своєю невідмовною дією спричинювались до чимраз більшого зледачіння котячої молоді. Я взяв-ся за перо й написав безсмертний твір, про який уже згадував тут, а саме: «Про пастки та їхній вплив на світогляд і активність котівства». У тій книжечці я ніби поставив перед очі зніженій котячій молоді дзеркало, в якому вона повинна була побачити себе саму, позбавлену будь-якої сили, бездіяльну, мляву, цілком байдужу до того, що прудкі миші полюють на сало! Я громовими словами будив її зі сну. Крім пожитку, який ця невеличка річ давала моїм співплемінникам, писання її було корисне й для мене, бо сам я, сидячи над нею, мав право не ловити мишей, та й пізніше нікому, либонь, не спало б на думку вимагати від мене, який так промовисто звеличував героїзм ловців мишей, щоб я показував його на власному прикладі.

Цим, мабуть, я міг би й закінчити розповідь про перший період свого життя і перейти до місяців справжньої юності, які прилягають до зрілого віку, проте не маю сили приховати від прихильних читачів дві останні строфи чудової глоси, які мій господар не захотів вислухати. Ось вони:

Та я знаю, неможливо
Вберегтися від спокуси,
Як у серці і у вусі
Все відлунює дражливо
Млосних кличів ціла злива.
Тож як любка із-за тину
Озоветься — кров заграє,
Я тоді не маю спину,
Бо з жаги палкої гину.
Всіх кохання опадає!

Ці жадання, ці зальоти
Можуть розум відібрати,
Та надовго щастя дати
Незугарні, бо лиш доти

Буде їх полон тривати,
Доки місяць з неба блисне
Осяйним своїм лицем.
А тоді, немов навмисне,
Інша думка серце стисне, —
Дружби сам шукай тихцем.

(А. м.) давно вже ніхто не бачив його таким веселим і добродушним, як того вечора. Саме через цей його настрій і сталося щось нечуване: він не схопився в нестямі й не втік, як завжди бувало з ним у таких випадках, а спокійно, навіть з доброзичливою усмішкою вислухав довгу, вкрай нудну першу дію страхітливої трагедії, яку скомпонував молодий червоношокий лейтенант із прегарно накрученим волоссям, що подавав великі надії, і яку той лейтенант прочитав з пафосом, притаманним кожному щасливому поетові. І навіть більше: як лейтенант скінчив читати й запитав Крейсlera, що той думає про його твір, він, весь прояснівши, наче спізнав величезну втіху, запевнив юного героя війни й поезії, що його перша дія — ласий шматочок для жадібних естетичних гурманів і що в ньому є справді чудові думки, про геніальну самотність яких свідчить уже хоча б та обставина, що вони осявали й великих поетів, яких уже визнано, наприклад, Кальдерона, Шекспіра, а в новіші часи — Шіллера. Лейтенант розчулено обняв його і з таємничою міною признався, що має намір сьогодні ж таки ввечері ошчасливити найдовершенішою з усіх будь-коли написаних перших дій цілий гурт найдостойніших панночок, серед яких є навіть одна графиня, яка читає по-іспанському й малює олійними фарбами. Отримавши від Крейсlera запевнення, що він їм зробить цим величезну приємність, юний поет у захваті помчав геть.

— Я не розумію, — сказав маленький таємний радник, — я не розумію, любий Йоганнесе, що з тобою сьогодні сталося, звідки в тебе ця неймовірна лагідність! Як ти міг так спокійно, так уважно слухати цю жакливу базгранину! Я перелякався, коли лейтенант напав на нас і почав обсотувати липкою павутиною своїх довжелезних віршів. Ми ж бо й гадки не мали про небезпеку і були цілком безборонні. Я боявся, що ти от-от спалахнеш, як не раз спалахував ще й не з такого приводу, але ти спокійно сидиш, у твоєму погляді навіть світиться схвалення, а наприкінці, коли я вже відчуваю себе нещасним і геть знесиленим, ти вибатожуєш бідолаху іронією, якої той навіть не може збагнути. Хоч би

був сказав йому в науку на майбутнє, що п'єса задовга і її не вадило б добре підчикрижити.

— Ох, — заперечив Крейслер, — ох, чого б я домігся своєю нікчемною порадою! Якщо такий багатий на думки поет, як наш дорогий лейтенант, і підчикрижить трохи свої вірші з неабиякою користю для них, то хіба вони відразу ж не відростуть знов? Хіба ти не знаєш, що вірші наших молодих поетів мають здатність самовідтворюватись, мов хвости у ящірок, які хутко відростають, навіть коли їх відрізати при самому корені? Але ти глибоко помиляєшся, коли думаєш, що я уважно слухав його нудне читання! Буря вщухла, всі трави й квітки в садку підвели свої похилені голівки й жадібно ковтали небесний нектар, що негустими краплями спадав із сірої завіси хмар. Я стояв під великою розквітлою яблунею, слухав гуркіт грому, що завмирав у далеких горах і відлунював у моїй душі, немов пророцтва неймовірно прекрасних подій, і милувався небесною блакиттю, яка подекуди, наче променисте око, прозирала крізь швидкоплинні хмари. Та зненацька дядько гукнув мені, щоб я негайно тікав із садка, а то серед того мокрятиння зіпсую свій новий квітчастий халат або ще й дістану нежить, ходячи по росяній траві. Потім виявилось, що то не дядько кликав мене, а якийсь бешкетник папуга чи приручений шпак із-за куща, чи з куща, чи бог його знає звідки допікав мені дурним жартом: вигукував на свій лад то ту, то ще котрусь чудову думку Шекспіра. А тоді з папуги зробився лейтенант зі своєю трагедією! Як бачиш, таємний раднику, мою увагу від тебе й від лейтенанта відвернув спогад про дитячі роки. Я ніби справді стояв десь дванадцятирічним, не більше, хлопчаком у дядьковому садку, в ситцевому халаті з найкращим візерунком, на який лише спромоглася уява фарбувальника ситцю, і дарма ти, о таємний раднику, палив сьогодні свій найкращий тютюн, я не сприймав нічого, крім запаху розквітлої яблуні з того садка, не відчував навіть духу олії для волосся, якою намастився наш віршомаз, що не має надії захистити колись свою голову від дощу й вітру лавровим вінком чи бодай надіти на неї щось інше, крім повсті й шкіри, яким за уставом надано форми ківера! Одне слово, любий мій, з нас трьох ти єдиний був жертвним ягням, що підставило свою шию під пекельний ніж трагедії нашого героїчного поета. Бо поки я, щільно вкутавшись у халатик, з дванадцятирічною і дванадцятилотовою легкістю скакав у не раз уже згадуваний тут садок, майстер Абрагам, як бачиш, устиг по-

різати два або й три аркуші найкращого нотного паперу, витинаючи з нього смішні фантастичні фігури. Отже, й він утік від лейтенанта!

Крейслер правду казав: майстер Абрагам умів так пере-
кроїти аркуш паперу, що в тому плетиві дірок і ліній годі
було добачити якийсь глузд; та коли його тримати проти
свічки, на стіну падала тінь, на якій немов оживали найди-
вовижніші постаті в різних групах. Оскільки ж майстрові
Абрагаму взагалі була огидна будь-яка декламація, а лейте-
нантова видалась гіршою за всі, то він не витримав і, коли
той узявся до своєї трагедії, жадібно схопив цупкий нотний
папір, який випадково виявився на столі в таємного радни-
ка, дістав з кишені ножички й так заглибився в свою робо-
ту, що зовсім не помічав зазіхань лейтенанта на його увагу.

— Послухай, — озвався таємний радник, — послухай,
Крейслере. Отже, душу твою заповняли спогади з дитячих
років, і, мабуть, лише цими спогадами й можна пояснити
твою сьогоднішню лагідність і поступливість. Але послухай,
любий друже! Мені, як і всім, хто тебе любить і шанує, при-
кро, що я нічогосінько не знаю про те, як ти жив досі. Ти
завжди насуплюєшся і відхиляєш кожне, хоча б і найделі-
катніше, запитання про твоє давніше життя, ба навіть огор-
таєш своє минуле заслоною таємниці, все ж таки часом до-
сить прозорою, щоб розпалити цікавість тими химерно
викривленими картинами, які видно крізь неї. Будь же
відвертий з тими, кого ти вже обдарував своєю довірою.

Крейслер вражено глянув на таємного радника, як лю-
дина, що, прокинувшись від глибокого сну, раптом побачи-
ла перед собою чуже, незнайоме обличчя, і якнайповажні-
шим тоном почав:

— На Іоанна Златоуста, тобто двадцять четвертого січня
тисяча сімсот якогось там року рівно опівдні народилась
дитина з обличчям, руками й ногами. Батько саме їв горо-
хову юшку і з радощів вилив повну ложку її собі на бороду,
і це так насмішило породілля, хоч вона й не бачила чоло-
віка, що від її реготу полопали всі струни на лютні в музи-
канта, який грав для немовляти свого найновішого муркі,
отож музикант заприсягнувся атласним чепчиком своєї ба-
бусі, що в музиці Ганс Страхопуд довіку буде тупак тупа-
ком. Але батько витер бороду і врочисто проголосив: «Я його
справді назву Йоганнесом, проте страхопудом він не буде».
Тоді музикант...

— Прошу тебе, — перебив капельмейстера маленький
таємний радник, — прошу тебе, Крейслере, не впадай у той

свій клятий гумор, бо мені, скажу тобі щиро, аж моторошно стає. Хіба я вимагаю від тебе докладної автобіографії? Я тільки прошу, щоб ти трохи розповів мені про своє життя до нашого знайомства. Справді, тобі нема чого гніватись на мене за мою цікавість, бо єдина причина її — щира прихильність, що йде від самого серця. А крім того, визнай, що поведінка твоя буває інколи досить дивна, тож кожен вважає, що тільки найбухливіше життя, ціла низка найфантастичніших подій могли замісити й виліпити ту психічну форму, в якій тебе вилито.

— О, яка хибна думка! — мовив Крейслер і тяжко зітхнув. — О, яка хибна думка! Моя молодість схожа на суху пустелю без зелені й квіток, де розум і почуття дрімають у безпросвітній одноманітності.

— Ну ні, — сказав таємний радник, — вона була не зовсім така, принаймні я знаю, що в тій пустелі ріс гарненький садочок з розквітлою яблунею, запах якої забив навіть дух мого найкращого тютюну. Отож я сподіваюсь, Йоганнесе, що ти нарешті поділишся з нами спогадами про свою ранню молодість, які сьогодні, за твоїм же власним визнанням, цілком заповнили твою душу.

— Я також вважаю, — озвався майстер Абрагам, докінчуючи тонзуру для щойно вирізаного капучина, — я також вважаю, Крейслере, що в такому погідному настрої, як оце у вас сьогодні, найкраще, що ви можете зробити, — це відімкнути своє серце чи свою душу, чи назвіть, як хочете, ту потаємну скриньку з коштовностями, що її ви ховаєте глибоко в собі, і дістати з неї дещо й для нас. Тобто, оскільки ви вже призналися, що, незважаючи на заборону стурбованого дядька, вибігали на дощ і забобонно вислухували пророцтва грому, який завмирав удалині, то розкажіть докладніше про все, що тоді відбувалося. Тільки не брешіть, Йоганнесе, бо ви добре знаєте, що я завжди стежив за вами, принаймні від того часу, як ви надягли перші штани і вам заплели першу кіску.

Крейслер хотів щось заперечити, проте майстер Абрагам швидко обернувся до таємного радника і сказав:

— Ви не повірите, голубе, як наш Йоганнес улягає лихому демонові брехні, коли починає, хоч таке, правда, з ним буває дуже рідко, розповідати про своє дитинство. Як його послухати, то він у тому віці, коли діти ще тільки лопочуть «та-то», «ма-ма» й тикають пальцями у вогонь, уже все помічав і вмів глибоко заглядати в людське серце.

— Ви несправедливі до мене, — покірним голосом мовив Крейслер і лагідно всміхнувся. — Ви дуже несправед-

ливі до мене, майстре! Невже я такий марнословний блазень, що зважився б морочити вам голову порожніми балачками про свої незвичайні розумові здібності, виявлені ще в колиці? Але я питаю тебе, таємний раднику, чи не бувало часом і з тобою такого, що перед твоїм душевним зором, ніби вихоплені з мороку, виникали картини з тієї пори життя, яку декотрі мудрагелі звуть просто рослинним животінням, не добачаючи в ньому нічого, крім голих інстинктів, та й то куди бідніших, ніж у тварин? По-моєму, це не така проста справа, як здається. Вічною таємницею для нас залишиться та хвилина, коли в нашій душі вперше прокидається ясна свідомість! Якби це відбувалося раптово, то ми напевне померли б з ляку. Адже навіть прокидаючись від глибокого сну і враз отямлюючись, ніби наново усвідомлюючи себе, ми першої миті відчуваємо страх, — хто з нас не спізнав його! Одне слово, не вдаючись у зайві мудрування, я все-таки наважуся висловити думку, що кожне сильне психічне враження з тієї пори залишає в нашій душі немовби зернину, яка проростає разом з розвитком наших духовних здібностей, і таким чином усі болі й усі радощі тих досвітніх годин живуть далі в нас: це ті солодкі, тужні голоси любих нам людей, які здаються нам, коли вони будять нас, почутими вві сні і які насправді все ще лунають у наших грудях. А проте я знаю, на що натякає майстер. Він має на гадці не що інше, як пригоду з моєю покійною тіткою. Він ту пригоду заперечує, а я, щоб допекти йому, розповім її саме тобі, таємний раднику, якщо ти пообіцяєш не ставити мені на карб мою трохи надмірну дитинячу чутливість. Те, що я тобі казав про горохову юшку і лютняра...

— Ох, мовчи вже, — перебив капельмейстера таємний радник, — мовчи вже, тепер я добре бачу, що ти хочеш напустити на мене туману всупереч усім добрим звичаям.

— Анітрохи! — вигукнув Крейслер. — Анітрохи, серце моє! Але я все-таки мушу почати з лютняра, бо розповідь про нього — найприродніший перехід до лютні, райські звуки якої навівали на дитину солодкі сни. Молодша сестра моєї матері віртуозно грала на цьому інструменті, запхнутому в наші часи до музичних комор. Солідні люди, що вміли писати, рахувати і знали ще на дечому, проливали в моїй присутності сльози, згадуючи, як пречудово грала на лютні покійна мамзель Зофі. Тож хіба можна закидати мені, спраглий дитині, те, що я, зовсім безпорадний, ще не здатний виявити свою свідомість у слові, жадібно пив чарівну

тугу дивовижних звуків, яку лютнярка виливала з глибини своєї душі! А той лютняр, що грав над моєю колискою, був учителем небіжки. То був приземкуватий, клишоногий чоловічок, і звався він мосьє Туртель. Він носив дуже охайну білу перуку з широким каптурцем на потилиці й червоний плащ. Я все це кажу лише для того, щоб довести, як чітко бачу перед собою образи з тих часів, і щоб ні в майстра Абрагама, ні в когось іншого не виник сумнів, коли я твердитиму, що добре пам'ятаю, як малою, ще навіть не трирічною дитиною сидів на колінах у молодій дівчини, лагідні очі якої освітлювали мою душу, що й досі чую її милий голос, чую, як вона говорить зі мною, як співає мені, що й досі не забув, якою любов'ю і ніжністю до тієї чарівної істоти палало моє серце. Це й була тітка Зофі, яку в родині називали чудним пестливим найменням Фюсхен. Одного дня тітки Фюсхен десь не стало, і я цілий день проплакав за нею. Тоді нянька взяла мене на руки й понесла до кімнати, в якій на постелі лежала тітка, але якийсь літній чоловік, що сидів біля неї, швидко схопився зі стільця і випровадив нас звідти, суворо нагримавши на няньку. Невдовзі після того мене одягли, закутали в теплі хустки й віднесли в зовсім інший будинок до інших людей, які почали запевняти мене, що всі вони також мої дядьки й тітки, що тітка Фюсхен дуже хвора й що коли б я лишився в неї, то й сам захворів би. Минуло кілька тижнів, і мене повернули туди, де я жив раніше. Я плакав, кричав, що хочу до тітки Фюсхен. Опинившись нарешті в її кімнаті, я подріботів до ліжка, на якому колись лежала хвора, і розсунув завіски. Ліжко було порожнє, і якась особа, знов-таки моя тітка, сказала крізь сльози: «Ти вже не знайдеш її, Йоганнесе, вона померла й лежить у землі».

Я добре знаю, що не міг тоді зрозуміти значення цих слів, але й досі, згадуючи ту хвилину, здригаюся від невимовного почуття, яке мене охопило. Сама смерть здавила мене своїм крижаним панциром, її жах пройшов у мою душу й поморозив усі радощі перших дитячих років. Не пам'ятаю, що я робив далі, і, мабуть, так і не згадав би, але мені часто потім розповідали, що я повільно опустил завіски, мовчки, нерухомо постояв кілька хвилин, а тоді, ніби заглиблений у самого себе, розмірковуючи про те, що мені тільки-но сказали, сів на маленький бамбуковий стільчик, який саме трапився мені під руку. Розповідали ще, що в тому тихому смутку дитини, взагалі схильної до найбурхливіших виявів своїх почуттів, було

щось страшенно зворушливе й що родичі навіть боялися, чи не матиме це шкідливих наслідків для мого духовного розвитку, бо я кілька тижнів був у такому стані — не плакав, не сміявся, ні в що не грався, не відповідав на ласкаві слова, нічого не помічав навколо себе.

Тієї миті майстер Абрагам узяв у руки химерно порізаний уздовж і впоперек аркуш паперу, підніс його до свічки, і на стіні відбився цілий хор черниць, що грали на якихось дивних інструментах.

— Ого! — вигукнув Крейслер, побачивши чудово скомпоновану групу святих сестер. — Ого! Я добре знаю, майстре, що ви мені хочете нагадати. Але й далі зухвало наполягаю на тому, що ви мене тоді дарма ляляли й називали впертим, нерозумним хлопчиськом, який дисонансовим голосом своєї дурості міг збити з тону й такту співачок і музиканток цілого монастиря. Хіба в той час, коли ви повезли мене до монастиря святої Клариси за двадцять чи тридцять миль від мого рідного міста, щоб я вперше послухав справжню католицьку церковну музику, хіба тоді, кажу, я не мав права на будь-які, навіть найзухваліші пустощі? Коли ж і пустувати, як не в такому віці! І хіба не прекрасно, що, незважаючи на все це, давно приспане горе трирічної дитини прокинулося з новою силою й породило шал, який сповнив мої груди нищівним захватом і болісною тугою? Хіба я не мав права казати і, незважаючи на всі вмовляння, вперто запевняти, що на тому дивовижному інструменті, який зветься *trompette marine*¹, грала тітка Фюсхен, а не хтось інший, хоч вона давно померла? Чому ви не дали мені пробратися на хори, де я напевне знайшов би тітку в її улюбленій зеленій сукні з рожевими бантами? — На цьому слові Крейслер втупився в стіну й повів далі схвильованим, тремтячим голосом: — Справді, он вона, тітка Фюсхен, вища за всіх черниць, бо стала на стільчик, щоб краще було тримати важкий інструмент!

Але таємний радник підійшов до нього, заступивши відбиток на стіні, взяв його за плечі й сказав:

— Таки було б краще, Йоганнесе, коли б ти не піддавався своїм химерним фантазіям і не торочив про інструменти, яких узагалі не існує в природі, бо я зроду не чув про *trompette marine*!

— О, — засміявся майстер Абрагам і кинув на стіл аркуш, від чого весь жіночий монастир разом з примарною

¹ Морською сурмою (франц.).

тіткою Фюсхен та її інструментом зник, — о шановний таємний раднику, пан капельмейстер і сьогодні, як завжди, не фантазер і химерник, яким багато хто хотів би його виставити, а розважний, спокійний чоловік. Хіба не могла лютнярка після своєї смерті успішно опанувати незвичайний інструмент, який, мабуть, ви ще й нині, на свій подив, знайшли б подекуди в жіночих монастирях? Як, невже *trompette marine* не існує в природі? Ану гляньте, будь ласка, на це гасло в Кохів «Музичний словник», ви ж бо маєте його в своїй бібліотеці!

Таємний радник негайно ж розгорнув словник і прочитав:

— «Цей старовинний, дуже простий смичковий інструмент складається з трьох тоненьких дощечок по сім футів завдовжки і внизу, де інструмент спирається на підлогу, від шести до семи дюймів завширшки, а вгорі — лише два дюйми; дощечки ті склеєні у вигляді трикутника, і весь корпус поволі звужується догори, де до нього прилаштовані кілочки. Одна з тих трьох дощечок править за деку, на якій зроблено кілька резонансних отворів і напнута єдина, досить груба жилова струна. Під час гри інструмент ставлять навскоси перед собою і спираються грудьми на його верхню частину. Великим пальцем лівої руки гравець торкається струни в різних місцях, залежно від того, якої висоти йому потрібен звук, але дуже легенько, десь так, як при флейтіно чи флажолетах на скрипці, а в правій руці тримає смичок і водить ним по струні. Своєрідний звук цього інструмента, схожий на приглушений звук сурми, утворюється завдяки особливій підставці, на якій унизу, на резонансній деці, лежить струна. Та підставка трохи нагадує черевичок, спереду зовсім низенький і тоненький, а ззаду вищий і товщий. На задній частині його й лежить струна; кола по ній водять смичком, вона своїм коливанням рухає то вгору, то вниз передню, легшу частину підставки на резонансній деці, від чого й утворюється гудіння, схоже на приглушений звук сурми».

У таємного радника заблищали очі.

— Зробіть мені такий інструмент! — вигукнув він. — Зробіть мені такий інструмент, майстре Абрагаме, і я закину в куток свою скрипчину, не доторкнуся більше до еффона, а дивуватиму двір і ціле місто, граючи пречудові пісні на *trompette marine*!

— Зроблю, — відповів майстер Абрагам, — і хай до вас, любий таємний раднику, прилине дух тітки Фюсхен у сукні з зеленої тафти й надихає вас на гру!

Таємний радник захоплено обняв майстра, проте Крейслер розвів їх і майже сердито сказав:

— Е, та ви, бачу, не менші пустуни, ніж я був колись, та ще й безжальні до того, кого, якщо вірити вашим словам, любите! Доволі вже й того, що ви, докладно змалювавши інструмент, звуки якого колись так зворушили мою душу, ніби вилили на мене відро холодної води, тому ні слова більше про лютнярку! Ну що ж! Ти хотів, таємний раднику, щоб я розповів тобі про свою молодість, а майстер якраз ще й вирізав групу силуетів, що пасують до деяких подій з тієї пори, тож маєш розкішне видання матеріалів до моєї біографії, оздоблене чудовими грав'юрами. Та коли ти читав гасло з Коха, я пригадав його колегу, лексикографа Гербера, й сам собі видався трупом, покладеним на секційний стіл, готовим до біографічного розтину. Прозектор міг би сказати: «Не дивина, що в тілі цього юнака тисячами жил і жилочок тече сама лише музична кров, бо таке бувало з багатьма його кровними родичами, тому він і родич їм по крові». Бо я хочу сказати, що більшість моїх тіток і дядьків — а їх, як майстер Абрагам знає і як ти сам щойно довідався, в мене було немало, — грали, та ще й переважно на таких інструментах, що вже тоді траплялися дуже рідко, а тепер уже майже зовсім зникли, тож я тільки уві сні ще чую ті милозвучні концерти, якими в десять-одинадцять років утішався наяву. Може, саме тому мій музичний хист уже в зародку набрав напрямку особливого інструментування, що його дехто заперечує як надто фантастичне. Якщо ти, таємний раднику, можеш стримати сльози, слухаючи прекрасну гру на старовинному інструменті віольдамурі, то подякуй творцеві за свою міцну конституцію, бо я обливався слізьми, як на ньому грав кавалер Ессер, а ще раніше просто заходився плачем, коли на віольдамурі грав для мене високий показний чоловік, якому дуже личило духовне вбрання і який, знову ж таки, був моїм дядьком. І гра іншого мого родича на віольдагамбі теж була дуже приємна й милозвучна, хоч той дядько, який мене виховував чи, краще сказати, зовсім не виховував і який з варварською віртуозністю гамселив по клавішах спінета, справедливо дорікав йому, що він збивається з такту. Цього бідолаху вся моя родина почала неабияк зневажати, коли довідалась, що він під звуки сарабанди весело протанцював менует *à la Pompadour*¹. Я взагалі

¹ У стилі Помпадур (франц.).

міг би вам багато чого розповісти про музичні розваги моєї родини, що часом бували дуже своєрідними, але мені довелося б згадати чимало кумедних подробиць, з яких ви сміялися б, а виставляти на сміх своїх дорогих родичів мені не дозволяє *respectus parentalae*¹.

— Йоганнесе, — мовив таємний радник, — Йоганнесе! Ти сьогодні такий добродушний, що не розгніваєшся на мене, коли я зачеплю в твоїй душі струну, яка, може, завдасть тобі болю. Ти завжди говориш про дядьків, тіток і ніколи не згадуєш про батька й матір!

— О друже, — відповів Крейслер, і в голосі його забрило глибоке хвилювання, — о друже, саме сьогодні я згадав... але ні, досить уже згадок і мрій, не буду вертатися до тієї хвилини, що збудила в мені сьогодні весь той біль моїх ранніх років, який я тоді пережив, але так і не зрозумів. Та потім мою душу поймав спокій, схожий на глибокий спокій принішклого лісу, коли вщухне буря. Так, майстре, ваша правда, я стояв під яблунею і слухав пророчий голос грому, що завмирав удалині! А ти, таємний раднику, зможеш яскравіше уявити собі те глухе отупіння, в якому я, мабуть, перебував кілька років після втрати тітки Фюсхен, коли я скажу тобі, що смерть матері невдовзі після того не справила на мене особливого враження. Ну, а про те, чому батько віддав чи, радше, змушений був віддати мене на виховання братові моєї матері, я не буду розповідати, — такі історії ти знайдеш у будь-якому зачитаному романі з родинного життя або в першій-ліпшій комедії Іфланда про родинні чвари. Досить буде сказати тобі одне: все моє дитинство й мало не вся молодість минули в сумній одноманітності, мабуть, саме через те, що я не мав батьків. Навіть поганий батько, помоєму, все-таки багато кращий за гарного вихователя, і в мене аж мороз іде по спині, коли я бачу, як батьки з байдужості й недоумства свого відривають від себе дітей і віддають їх у різні виховні заклади, де тих бідолах кроять усіх на одну мірку, незважаючи на їхні індивідуальні риси, — бо ж ніхто, крім батьків, тих рис як слід не знає.

Що ж до самого виховання, то ніхто в світі не здивується, що я лишився невихованим, бо дядькові було до мене байдужісінько, він просто віддав мене на поталу вчителям, які приходили до нас самі: я не ходив до школи й не знався ні з ким зі своїх ровесників, щоб не порушувати спокою в

¹ Пошана до родичів (лат.).

домі, де мешкав мій неодружений дядько вдвох зі своїм старим похмурим служником. Я пам'ятаю лише три випадки, коли мій незворушний, майже до тупоумства байдужий дядько вчинив лаконічний виховний акт — дав мені ляпаса, отже, я справді за роки свого дитинства одержав три ляпаси. Оскільки я вже так розбалакався, то міг би подати тобі, таємний раднику, історію тих трьох ляпасів у вигляді такого собі романтичного триптиха, проте я візьму лише середню частину з нього, бо знаю, що тобі найдужче кортить довідатись про мої музичні студії, тож тебе не лишить байдужим моя розповідь про те, як я komponував свій перший музичний твір.

Дядько мав чималу бібліотеку і дозволяв мені порпатися в ній скільки завгодно й читати, що моя душа забажає; там я й натрапив раз на «Сповідь» Руссо в німецькому перекладі. Я одним духом проковтнув ту книжку, написану зовсім не для дванадцятирічного хлопця, — вона могла посіяти в моїй душі насіння, з якого потім зійшло б чимало зла. Та одна із змальованих там подій, часом дуже сумнівних і ризикованих, так захопила й полонила мене, що я забув про всі решту. А саме: немов електричний удар, вразила мене розповідь про те, як малий Руссо, спонукуваний могутнім духом музики, що прокинувся в його душі, але не маючи ніяких знань щодо гармонії і контрапункту, а також ніяких практичних посібників, надумав скомпонувати оперу, як він засунув над ліжком завіски й кинувся в постіль, щоб цілком віддатись натхненній владі своєї уяви, як у голові в нього постав твір, немов чудовий сон. Ні вдень ні вночі не покидала мене думка про цей випадок, коли, як мені здавалось, на малого Руссо зійшла найвища благодать. Часом я вже й себе відчував причетним до тієї благодаті, а отже, тільки від моєї твердої ухвали залежало, чи я здіймусь до того раю, бо ж мене так само окрилював дух музики.

Одне слово, я поклав собі зробити так, як той, кого я взяв за приклад. Отож одного вітряного осіннього вечора, коли дядько, всупереч своїм звичкам, десь пішов з дому, я відразу ж засунув завіски й кинувся на дядькову постіль, щоб, як Руссо, сприйняти душею сподівану оперу. Та хоч як ґрунтовно я приготувавсь, хоч як силкувався приманити творчий дух, він уперто, зятято оминав мене. Я чекав чудових мелодій, а у вухах бриніла давня, плаксива, нікчемна пісенька: «Кохав я лиш Ісмену, Ісмена — лиш мене». Вона ніяк не кидала мене, хоч я відчайдушно проганяв її від себе.

«Зараз пролунає величний хор жерців «З вершин Олімпу», — сказав я собі, та «Кохав я лиш Ісмену» й далі настирливо бриніло у моїх вухах, аж поки я міцно заснув.

Збудили мене гучні голоси. Нестерпний сморід ліз до носа, забивав дух. Кімната була повна густого диму, а в тому диму стояв дядько, затоптував охоплену полум'ям гардину, якою була завішена одержна шафа, й вигукував: «Води, мерщій води!» Нарешті старий служник приніс ціле відро води, вилив на підлогу, і вогонь погас. Дим повільно виходив у вікно. «Де та шкода?» — спитав дядько, присвічуючи по кутках. Я добре знав, яку шкоду він має на думці, і припишк у постелі. Нарешті дядько підійшов до ліжка й зігнав мене звідти, сердито вигукуючи: «Ану, вилазь негайно! Цей бешкетник спалить мені будинок!» На його розпитування я спокійно відповів, що хотів так само, як малий Руссо, коли вірити його «Сповіді», скомпонувати в постелі *opera seria*¹ й зовсім не знаю, від чого сталась пожежа. «Руссо? Скомпонувати *опера серія*?.. — вражено проказав за мною дядько, а тоді гримнув: — Йолоп!» — і дав мені добрячого ляпаса, що його я занотував як другий у своєму житті. Скам'янівши з ляку, я стояв, не здатний вимовити й слова, і тієї миті, немов відлуння ляпаса, у вухах у мене чітко прозвучало: «Кохав я лиш Ісмену» і т. д. і т. д. Відтоді мені спротивилась і та пісня, і будь-яке komponування.

— А як же справді сталась пожежа? — запитав таємний радник.

— Ще й досі, — відповів Крейслер, — ще й досі я не можу збагнути, яким чином зайнялась та гардина, а разом з нею і чудовий дядьків халат та три або й чотири прегарно накручені тупеї, що з них дядько лаштував свою перуку. Мені потім весь час здавалося, що я дістав ляпаса не за пожежу, яка сталася не з моєї вини, а за спробу скомпонувати оперу. Це було дивно, бо дядько суворо наказував мені опановувати музику, хоч мій учитель, розчарований моєю раптовою нехиттю до неї, вважав мене цілком немусикальним. До всього ж іншого, що я вчив чи не вчив, дядько був зовсім байдужий. Оскільки він часто висловлював своє велике невдоволення тим, що мене так важко присилувати до музики, можна було подумати, що він дуже зрадіє, як через кілька років у мені потужно озветься музичний хист, затьмаривши всі інші мої здібності й уподобання, — аж ні! Дядько тільки ледь

¹ Поважну оперу (*imale*).

усміхався, помітивши, що я невдовзі почав досить майстерно грати на кількох інструментах і навіть komponувати невеличкі речі на втіху своїм учителям і знавцям. Так, він тільки ледь усміхався й казав з хитрою міною, коли мене вихваляли перед ним: «Атож, мій небіж з химерами!»

— Коли так, — озвався таємний радник, — коли так, то мені зовсім незрозуміло, чому дядько не дав волі твоїм нахилам, а присилював тебе обрати інший життєвий шлях. Бо, наскільки мені відомо, ти не так давно став капельмейстером.

— І не дуже багато встиг, — засміявся майстер Абрагам і, спрямувавши на стіну відбиток невеличкого чоловічка дивної статури, повів далі: — Але тепер я мушу заступитися за симпатичного дядька, якого непутящий небіж прозивав дядьком Гавою, тому що той підписувався не повним своїм ім'ям — Готфрід Венцель, а лише ініціалами Г. В.; авжеж, тепер я мушу заступитися за нього й запевнити весь білий світ, що коли капельмейстер Йоганнес Крейслер заповзв'яє стати радником посольства й мучити себе справами, які цілком суперечать його натурі, то дядько Гава якраз найменше завинив у цьому.

— О мовчіть, — сказав Крейслер, — о мовчіть про це, майстре, і заберіть зі стіни мого дядька, бо хоч він і справді має кумедний вигляд, мені не хотілося б сьогодні сміятись зі старого, що давно вже спочиває в могилі!

— Ви сьогодні чутливі й доброзвичайні понад усяку міру, — заперечив майстер.

Проте Крейслер ніби недочув його слів і сказав, звертаючись до таємного радника:

— Ти ще пожалкуєш, що підбив мене на цю розмову, бо, мабуть, сподіваєшся почути щось особливе, а я тобі можу розповісти тільки звичайнісінькі речі, які трапляються в житті на кожному кроці.

Отже, можу з певністю сказати, що не з примусу вихователів і не з якоїсь примхи долі я зійшов зі свого шляху й опинився там, куди не хотів потрапити, — на це штовхнув мене природний хід подій. Ти, мабуть, помічав, що в кожній родині є людина, яка, завдяки особливому хистові чи просто щасливому збігові обставин, піднялась на певну висоту; немов славетний герой, здіймається вона над юрбою своїх любих родичів, які покірно дивляться на неї знизу вгору, і владним голосом проголошує сентенції, що не підлягають оскарженню. В такому становищі перебував менший брат мого дядька, що випурхнув із музикального родинного гнізда

і став у столиці таємним радником посольства, досить значною особою в оточенні князя. Його кар'єра викликала в родині подив і захват, що не меншали з часом. Ім'я радника посольства вимовляли поважно й урочисто, а коли хтось казав: «Таємний радник посольства написав те чи те» або «Таємний радник посольства висловився так чи так» — усі слухали із святобливою пошаною. Тому я ще змалечку звик дивитись на дядька зі столиці як на людину, що досягла найвищої мети всіх і кожного, і, звичайно, вважав, що мені не залишається нічого іншого, як піти його слідами. Портрет вельможного дядька висів у парадній кімнаті, і мені найдужче в світі хотілося бути зачесаним і одягненим так, як він на картині. Мій вихователь задовольнив моє бажання, і, мабуть, я, десятирічний хлопець, справді мав чарівний вигляд у височенній накрученій перуці, з маленьким круглим каптурцем на потилиці, в ясно-зеленому фракі з вузеньким срібним гаптуванням, у шовкових панчохах і з маленькою шпагою. Коли я підріс, це дитяче прагнення ще посилилось, і, щоб повернути мене до найнуднішої науки, досить було сказати, що вивчати її потрібно, коли я хочу стати, як дядько, радником посольства. Що мистецтво, яким була переповнена моя душа, може стати найбільшим моїм прагненням, єдиною, справжньою метою мого життя, мені й на думку не спадало, тим більше, що я чув лише одну оцінку музиці, живописові, поезії: все це, мовляв, дуже приємні речі, вони можуть розважити, розвеселити душу, та й годі. Завдяки здобутим знанням і підтримці дядька в столиці я швидко, ніде не зустрічаючи жодної перепони, долав шлях, який до певної міри сам обрав, і не мав навіть вільної хвилини, щоб озирнутися навколо й побачити, що той шлях веде не туди, куди я хотів потрапити. Мета була досягнута, і вернутись назад я вже не міг, коли одного дня, зовсім несподівано для мене, мистецтво, яке я зрадив, почало мститись на мені, коли думка про змарноване життя сповнила мене невтішною тугою, коли я побачив себе в кайданах, які, здавалось мені, годі зламати!

— Прекрасна, — вигукнув таємний радник, — прекрасна катастрофа, що визволила тебе з кайданів і вернула до життя!

— Не кажи так, — заперечив Крейслер, — надто пізно прийшло визволення. Я схожий на того в'язня, який так відвик від людської метушні й денного світла, що, коли його нарешті звільнили, був уже не здатний втішатися золотою волею і захотів назад у в'язницю.

— Це просто одна з ваших плутаних ідей, Йоганнесе, якими ви мучите себе й інших! — втрутився майстер Абрагам. — Годі вам! Годі! Доля завжди була прихильна до вас, а що ви ніяк не можете втриматись на широкій дорозі, а все збиваєтесь на манівці, то це тільки ваша вина, більше нічия. Але погоджуюся з вами, що ваша провідна зоря дуже сприяла вам у дитинстві, і

Розділ другий

ЮНАК ПІЗНАЄ ЖИТТЯ. БУВАВ І Я В АРКАДІЇ

(*М. п. д.*) — Було б досить безглуздо, але й незвичайно цікаво, — сказав якось сам до себе господар, — коли б цей сірий хитрун під грубою справді мав той хист, який йому хоче приписати професор. Гм! Може, я мав би з нього більший зиск, ніж із своєї Невидимої дівчини. Я посадовив би його в клітку, хай би показував людям своє вміння, за що вони радо й щедро платили б. Адже вчений кіт справив би куди більше враження за розвинутого не на свій вік хлопця, якого замучують всілякими вправами. До того ж я б заощадив на писареві. Треба краще придивитися до цього шельми!

Почувши підступні слова господаря, я відразу згадав застереження своєї незабутньої матусі Міні і, намагаючись нічим не виявити, що зрозумів їх, твердо поклав собі надалі пильно приховувати свою освіченість. Відтепер я читав і писав тільки вночі, не раз дякуючи ласкавій долі за те, що вона дала моєму зневаженому родові багато переваг над двоногими істотами, які хтозна-чому величають себе вінцем природи. Зокрема, можу запевнити, що, навчаючись, я нітрохи не залежав ні від свічкарів, ні від фабрикантів оливи, бо фосфор у моїх очах яскраво світить і найтемнішої ночі. Певне й інше — моїм творам не закинуть того, що закидали одному стародавньому письменникові, а саме: що витвори його духу тхнуть ламповою оливою.

Але, глибоко переконаний, що природа обдарувала мене багатьма чудовими перевагами, я, проте, мушу визнати, що в цьому світі все трохи недосконале, і та недосконалість, знову ж таки, залежить одна від одної. Не буду говорити про наші тілесні нахили, які лікарі звуть неприродними, хоч мені вони здаються цілком природними, скажу лише, що в нашій психіці та залежність виявляється дуже чітко.

Адже ж споконвіку відомо, що наш лет стримують свинцеві гирі, про які ми не знаємо, що вони собою являють, звідки беруться і хто їх нам чіпляє.

Та, мабуть, я вчиню краще й справедливіше, коли скажу, що все зло походить від поганого прикладу і що недосконалість нашої природи полягає тільки в тому, що ми змушені наслідувати його. А ще я переконаний, що людський рід, власне, на те й існує, щоб подавати той поганий приклад.

Хіба ти, любий юначе котячого роду, що читаєш ці рядки, ніколи в своєму житті не перебував у такому стані, самому тобі незрозумілому, за який тебе товариші тяжко ганили або навіть і дошкульно кусали? Ти ставав ледачий, дратівливий, нахабний, ненажерливий, ні в чому не знаходив задоволення, вічно опинявся там, де не мав бути, всім заважав, одне слово, робився запеклим шибеником! Втішся ж, о коте! Не твоя власна, питома природа призвела тебе до такого стану, ні, ти цим лише віддавав данину принципів, який порядкує нами, і собі наслідуючи поганий приклад людей, що запровадили цей перехідний стан. Втішся, о коте, адже й мені повелося не краще!

Бувало, в розпал нічної праці мене зненацька опадала якась нехіть, наче від пересичення нестравною їжею, і я засинав, згорнувшись клубочком, на тій самій книжці, яку читав, чи на тому самому рукописі, який писав. Ця нехіть і млявість дедалі збільшувалась і врешті я зовсім втратив бажання писати, читати, стрибати, бігати, розмовляти з приятелями в льоху чи на даху. Натомість мені страшенно кортіло робити все те, що господареві та моїм друзям ніколи не було до смаку, чим я завжди справляв їм неприємність. Щодо господаря, то довгий час він тільки проганяв мене, коли я вмощувався там, де йому не подобалося, поки нарешті змушений був трохи набити мене. Наприклад, я стрибнув на його письмовий стіл і доти метляв хвостом, аж поки потрапив кінчиком його у велику чорнильницю і потім почав виводити ним на підлозі й на канапі чудові малюнки. Господар, який, мабуть, не розумівся на такому жанрі мистецтва, розлютився. Я чкурнув на подвір'я, але там мені повелося ще гірше. Великий кіт, що самим своїм виглядом викликав пошану, вже давно висловлював невдоволення моєю поведінкою, а тепер, коли я досить незграбно спробував поцупити в нього з-під носа ласий шматочок, який він налаштувався з'їсти, він без зайвих церемоній надавав мені таких

ляпасів в обидві щоки, що зовсім приголомшив мене і з вух у мене потекла кров. Якщо я не помиляюся, то цей показний добродій був моїм дядьком, бо рисами обличчя він скидався на Міну і подібність їхніх вусів також впадала в око. Одне слово, я визнаю, що поведився тоді нечемно, навіть мій господар казав: «Просто не знаю, Муре, що з тобою діється, не інакше, як для тебе настала та пора, коли треба переказитися!» Господар не помилявся, в мене почалася жажлива, фатальна перехідна пора, яку, за поганим людським прикладом, я мусив пережити і яку, про що вже мовилось, люди запровадили, начебто виходячи з найглибших законів своєї природи. Вони кажуть, що це та пора, коли «треба переказитися», хоч багато з них казяться ціле життя. У нас же, в котів, ця пора триває хіба що кілька тижнів, а сам я покінчив з нею раптово, могутнім поштовхом, який мало не коштував мені однієї лапи й кількох ребер. Власне, я стрімголов вискочив із тих прикрих тижнів шаленства й бешкетів.

Не можу не розповісти, як це сталося.

На подвір'ї будинку, де мешкав мій господар, стояла якась машина на чотирьох колесах і з розкішним покриттям усередині; потім я довідався, що то була англійська карета. Певна річ, у тодішньому моєму стані мене миттю охопило бажання видряпатись на ту машину, а потім і залізити в неї, що я щасливо й зробив, хоч і з великим зусиллям. Подушки всередині були такі м'які, такі звабливі, що відтоді я цілі години пролежував там, солодко дрімаючи.

Одного разу раптовий поштовх, а далі скрипіння, брязкіт, шум і невиразний гомін збудили мене саме тоді, коли я бачив уві сні чудові видива — печеню із зайця та інші ласощі. Хто годен змалювати мій жах, коли я збагнув, що машина, страхітливо гуркочучи, кудись котиться, підкидаючи мене на подушках! Мій страх, наростаючи, обернувся в розпач, я зважився на відчайдушний стрибок і метнувся з машини, супроводжуваний глузливим реготом пекельних демонів і їхнім моторошним криком: «Кіт, кіт! Лови його, лови!» Вслід мені летіло каміння, а я, не тямлячи себе з ляку, мчав, мов навіжений, аж поки нарешті вскочив у якесь темне склепіння і безсило припинився там.

За якийсь час мені здалося, ніби наді мною хтось ходить, і з того, як відлунювала та хода, я збагнув, бо вже мав у цьому певний досвід, що, мабуть, опинився під сходами. Так воно й було.

Коли я виліз надвір — о небо! — переді мною на всі боки, скільки око сягало, розбігалися вулиці, а ними сунули люди, з яких я нікогісінько не знав. До того ж навколо торохтіли карети, голосно гавкали собаки, а потім сталося ще гірше: цілу вулицю заповнив, поблискуючи на сонці зброєю, великий гурт людей і поряд зі мною зненацька хтось страхітливо загупав у величезний барабан. Я мимоволі підстрибнув на три лікті вгору і, звичайно ж, весь похолов з ляку. Бо тепер я побачив, що опинився в тому світі, який досі тільки спостерігав здалеку, зі свого даху, часом з тугою і з цікавістю. Так, тепер я, недосвідчений новачок, стояв у самому осередді того світу. Я чемно й несміливо пішов вулицею, тримаючись біля самих мурів, і нарешті зустрів кількох юнаків свого роду. Я зупинився і спробував завести з ними розмову, та вони обмежились тільки тим, що глипнули на мене своїми палючими очима й побігли далі. «Легкодуха молодь, — подумав я, — ти не знаєш, хто трапився тобі на шляху! Так великі душі ходять по світі невідомі й непомічені. Така доля кожного мудреця на нашій грішній землі!» Розраховуючи на більшу увагу з боку людей, я стрибнув на примурок льоху і кілька разів весело, як мені здавалось, звабливо нявкнув, але всі йшли повз мене холодно, незворушно, навіть не глянувши в мій бік. Нарешті я помітив гарненького хлопчика з білявими кучерями, що ласкаво дивився на мене. Він ляснув пальцями й гукнув: «Киць, киць!»

«Прекрасна душе, ти мене розумієш», — подумав я, зіскочив додолу і, привітно замуркотівши, наблизився до хлопчика. Він почав мене гладити, та коли мені вже здалося, що можна цілком віддатися тій приязній істоті, хлопчик так ущипнув мене за хвоста, що я заверещав з нестерпного болю. Саме це, мабуть, найдужче сподобалось підступному бузувірові, бо він зареготав, притримав мене і спробував ще раз утнути свій пекельний жарт. Тоді мене охопила шалена лютя, у голові майнула думка про помсту, і я вп'явся пазурами йому в руки та в обличчя так глибоко, що він зойкнув і випустив мене. Але тієї миті я почув вигуки: «Тирсе, Картуше, гуджі його, гуджі!» І за мною, голосно гавкаючи, помчали двоє собак. Я біг шодуху, а вони насідали мені на п'яти. Рятунку не було. Засліплений страхом, я скочив у найближче вікно на нижньому поверсі. Задзеленчали шибки, і два вазони з підвіконня з гуркотом попадали додолу в невеличку кімнату. Жінка, що працювала, сидючи за столом, переляка-

но схопилася з місця, крикнула: «Ох ти, мерзенний плюгавцю!» — схопила палицю й підступила до мене. Але мої очі, що палали гнівом, вистромені пазурі й відчайдушний нявкіт зупинили її. І, як у відомій трагедії, піднята для удару палиця немов застигла в повітрі, а зловмисниця, втілення люті, замерла, збайдужівши до власних намірів! Тієї миті двері відчинилися, і я, блискавично зважившись, шаснув поміж чоловікових ніг і щасливо видобувся з хати на вулицю.

Цілком виснажений і знесилений, я нарешті добрався до відлюдної місцини, де можна було трохи відпочити. Але мене почав мучити голод, і я аж тепер з глибоким жалем згадав про доброго майстра Абрагама, з яким мене розлучила гірка доля. Як же його знов знайти? Я тужливо озирнувся навкруги і, не побачивши ніякої можливості відшукати дорогу додому, залився невтішними слізьми.

Та все ж таки мені знов сяйнув промінчик надії, коли я помітив на розі вулиці молоду, привітну дівчину, що сиділа біля невеличкого столика, закладеного апетитними ковбасками й хлібом. Я поволі рушив до неї. Вона всміхалася мені назустріч, і, щоб показати їй свою вихованість і галантність, я вигнув спину високою, вишуканою дугою. Тепер дівчина засміялася вголос. «Нарешті я знайшов шляхетну душу й співчутливе серце! О небо, які це ліки на мої зранені груди!» — так я собі думав, дістаючи зі столика одну ковбаску. Але враз дівчина зарепетувала, і якби те поліно, що вона шпурнула, було в мене влучило, то мені вже ніколи не довелося б ласувати ні тією ковбаскою, яку я взяв, вірячи в прихильність і людяність дівчини, ні жодною іншою. Я натужив останні, сили і дременував від лиходійки, що гналася за мною. Мені пощастило втекти, і врешті я знайшов місце, де спокійно з'їв ту ковбаску.

Після того скромного обіду мені стало веселіше на душі, а оскільки ще й сонце добре пригрівало на моє хутро, я відчув, що на цій землі все-таки непогано жити. Та коли потім настала холодна волога ніч, а я не знайшов собі такої м'якої постелі, як мав у свого доброго господаря, коли я другого ранку прокинувся заляклий з холоду й мені знов почав дошкуляти голод, мене опанував смуток, що межував з відчаєм.

— Оце й є той світ, — так я вголос виливав свій жаль, — оце й є той світ, до якого ти прагнув зі свого рідного даху? Світ, де ти сподівався знайти доброчесність, мудрість і високу моральність? О, ці черстві варвари! В чому полягає

їхня сила, як не в штурханах? У чому їхній розум, як не в кпинах і знущанні? В чому полягають усі їхні вчинки, як не в заздрісному переслідуванні чутливих душ? О геть, геть із цього світу, повного лицемірства й брехні! Прийми мене в свої прохолодні обійми, любий, рідний льоху! О горище, о грубо, о моя мила самотносте, до тебе лине моє зболене серце!

На думці в мене було тільки моє лихо, моє безнадійне становище. Я заплющив очі й невітійно заплакав.

І враз до вух моїх долинув знайомий голос:

— Муре, Муре, любий друже, як ти тут опинився? Що з тобою сталося?

Я розплющив очі — переді мною стояв юний Понто.

Хоч як тяжко образив мене Понто, його несподівана поява дуже мене втішила. Я забув про кривду, що її зазнав від нього, й розповів йому, яка зі мною сталася халепа. Обливаючись слізьми, я змалював своє смутне, безпорадне становище й закінчив тим, що я смертельно голодний.

Але Понто, замість поспівчувати мені, як я сподівався, весело зареготав.

— Ну, й чи ти не заплішений дурень, любий Муре? — мовив він. — Спершу ти сідаєш у карету, в яку тебе ніхто не просить, тоді засинаєш, лякаєшся, коли та карета рушає, вискакуєш із неї на людну вулицю, безмежно дивуєшся, що тебе, який далі, ніж за свої двері, майже не висовував носа, ніхто там не знає, що через твої безглузді витівки тобі всюди перепадає, а до всього ти ще й виявляєшся таким бевзем, що не можеш знайти дороги до свого господаря. Бачиш, друже мій Муре, ти завжди хвалився своїми знаннями, своєю освіченістю, завжди гнув переді мною кирпу, а тепер ось сидиш тут самотний, невітійний, і всіх блискучих вартостей твого розуму не вистачає, щоб навчити тебе, як заспокоїти свій голод і як відшукати господаря. І коли той, на кого ти дивився згорда, тепер не допоможе тобі, ти врешті помреш жалюгідною смертю, і жодна жива душа не згадає твоєї вченості, твого хисту й жоден з тих поетів, яких ти вважав своїми приятелями, не поставить каменя з дружнім «Ніс jacet»¹ на те місце, де ти загинеш тільки зі своєї непередбачливості. Тепер ти розумієш, що я також погасав по школі і не згірше за когось іншого можу вліпити в свою мову крихту латини. Але ж ти голодний, сердего, і найперше треба тебе нагодувати. Ходи зі мною.

¹ Тут спочиває (лат.).

Юний Понто підстрибом побіг попереду, а я понуро поплентався за ним, геть пригнічений його словами, які на голодний шлунок здалися мені досить слухними. Та як же я перелякався, коли

(А. м.) видавця цих аркушів найдужче втішило те, що йому пощастило відразу ж дізнатися про зміст дивної розмови Крейсlera з маленьким таємним радником. Це дало йому змогу намалювати тобі, любий читачу, бодай кілька картин з ранньої молодості цього химерного чоловіка, біографію якого видавець до певної міри зобов'язаний написати, і він гадає, що ці картини за своїм малюнком і колоритом досить характерні й значущі. Принаймні після всього, що Крейслер розповів про тітку Фюсхен та її лютню, ніхто вже не сумніватиметься в тому, що музика з її солодкою тугою і райським блаженством увійшла хлопцеві в груди і зрослася там з тисячами жил, тому й не дивно, що з тих грудей від найменшої рани відразу ж рине гаряча кров.

Дві обставини з життя улюбленого капельмейстера особливо цікавили згаданого видавця й не давали йому спокою. А саме: як майстер Абрагам потрапив у їхню родину та в який спосіб впливав на малого Йоганнеса і що за катастрофа викинула чесного Крейсlera зі столиці й обернула на капельмейстера, ким він, власне, й мав бути від самого початку, — зрештою, ми повинні покладатись на вічну силу, яка кожного в слушний час поставить на відповідне місце. Видавцеві про це стало багато що відоме, о читачу, і він усім цим зараз поділиться з тобою.

По-перше, немає ніякого сумніву в тому, що в Генієнес-мюлі, де народився й виховувався Йоганнес Крейслер, справді жив чоловік, манери і вчинки якого здавалися дивними і незвичайними. Взагалі містечко Генієнесмюль споконвіку було справжнім раєм для всіляких диваків, і Крейслер зростав в оточенні химерних постатей, які мали на нього тим більший вплив, що він, принаймні в дитинстві, зовсім не спілкувався зі своїми однолітками. Той чоловік мав таке саме прізвище, як відомий гуморист, бо звався він Абрагам Лісков і був органним майстром. Свій фах він інколи глибоко зневажав, а інколи вихваляв понад усяку міру, тож невідомо було, якої він насправді про нього думки.

Як розповідав Крейслер, у його родині завжди говорили про пана Ліскова з великою пошаною. Називали його найздібнішим з усіх митцем і шкодували тільки, що своїми безглуздими примхами та шаленими витівками він кожного

відлякує від себе. Як великим щастям, часом хвалився той чи той, що пан Лісков навідувався до нього, натягав нові струни на фортепіано й настроював його. Але й про його фантастичні витівки також багато розповідали, і ті розповіді справили на малого Йоганнеса таке враження, що він, ще не знаючи майстра, склав собі про нього цілком певне уявлення. Він прагнув побачити його, і коли дядько якось сказав, що пан Лісков, мабуть, прийде полагодити старе фортепіано, шоранку питав, коли той нарешті з'явиться. Ця хлопчава цікавість до незнайомого органного майстра перейшла в найглибшу святобливу пошану, коли він у соборі, куди дядько ходив не часто, вперше почув могутні звуки великого, чудового органа і коли дядько сказав, що той прегарний інструмент зробив не хто інший, як пан Абрагам Лісков. Від тієї миті зник той образ пана Ліскова, який Йоганнес створив у своїй уяві, а на його місці постав зовсім інший. На думку хлопця, пан Лісков мав бути високим, показним і вродливим чоловіком з чистим, дзвінким голосом, а насамперед він мав носити сливового кольору сурдут із широкими золотими галунами, якого носив його хрещений батько, радник комерції, — а до розкішного вбрання свого хрещеного батька малий Йоганнес ставився з найбільшою повагою.

Одного дня, коли дядько з Йоганнесом стояли біля відчиненого вікна, вулицею швидко промчав маленький, худорлявий чоловік у ясно-зеленому сукняному каптані, широкі закавраші якого дивно метлялись на вітрі. На щедро напудрованій перуці войовниче здіймався трикутний капелюшок, а на спині метлялась надто довга кіска. Він ступав так твердо, що бруківка під ним аж гула, і за кожним другим кроком ще й пристукував довгою іспанською паличкою, яку тримав у руці. Поминаючи вікно, чоловік пронизав дядька поглядом чорних, мов смола, блискучих очей, але не відповів на його вітання. По всьому тілі в малого Йоганнеса пройшов холодний дріж, і водночас йому здалося, що треба посміятися з того чоловіка, і він тільки тому не сміявся, що йому здавалося щось груди.

— Це пан Лісков, — мовив дядько.

— Так я й гадав, — відповів Йоганнес, і, може, то була й правда.

Пан Лісков не був високим, показним чоловіком, він не носив сливового кольору сурдута з золотими галунами, як Йоганнесів хрещений батько, радник комерції, та хоч як

дивно, хоч як неймовірно, але пан Лісков виявився саме таким, яким хлопець уявляв собі його до того, як почув орган у соборі. Не встиг ще Йоганнес отямитись від свого враження, схожого на раптовий переляк, як пан Лісков зненацька спинився, повернув назад, твердо вистукуючи підборами по бруківці, підійшов до вікна, низько вклонився дядькові й побіг далі, голосно сміючись.

— Хіба ж так личить, — мовив дядько, — хіба ж так личить поводитись поважній людині, тямущій у науках, привілейованому органному майстрові, зараховуваному за його хист до митців, що їм закони князівства дозволяють носити шпагу? Хіба ж не здасться будь-кому, що він із самого ранку добре заглянув до чарки або втік із божевільні? Але я знаю, тепер він неодмінно прийде й полагодить фортепіано.

Дядько не помилився. Пан Лісков прийшов другого ж таки дня, проте, замість лагодити фортепіано, захотів, щоб малий Йоганнес щось йому заграв. Хлопця посадили на стілець, підклавши кілька книжок, пан Лісков став навпроти нього, біля вужчого кінця фортепіано, сперся обома руками на інструмент і втупився в обличчя малого, від чого той так бентежився, що без кінця спотикався на менуетах і аріях зі старого нотного зшитка. Міна в пана Ліскова була поважна, та раптом хлопець пірнув униз і опинився під фортепіано, а органний майстер, що одним махом вибив йому стільчика з-під ніг, зайшовся гучним сміхом. Засоромлений хлопець видобувся на світ божий, та пан Лісков уже сів на його місце біля фортепіано, витяг молоток і заходився так немилосердно стукати по інструментові, наче хотів розбити його вдружки.

— Чи ви здуріли, пане Лісков? — закричав дядько. А малий Йоганнес, вкрай обурений поведінкою органного майстра, в нестямі схопився за деку інструмента і з усієї сили зачинив її. Якби пан Лісков не відсахнувся, та дека тріснула б його по голові. Хлопець вигукнув:

— Ой, любий дядьку, це не той вправний майстер, що зробив чудовий орган, не може бути, що це він, це якийсь дурний чоловік, що поводитьсь, як невихована дитина!

Дядька здивувала небожева зухвалість, а пан Лісков, змірявши його довгим пильним поглядом, мовив:

— А він у вас цікавий чоловік!

Потім тихо й обережно підняв деку фортепіано, витяг свій інструмент і взявся до роботи, яку й закінчив годин через дві, так і не вимовивши більше жодного слова.

Від тієї хвилини органний майстер почав виказувати хлопцеві особливу прихильність. Він приходив до них майже щодня і невдовзі знайшов спосіб прихилити до себе хлопця, відкривши перед ним новий, строкатий світ, де жвавий хлоп'ячий розум міг виявляти себе відважніше й вільніше. Гірше було те, що Лісков, особливо коли Йоганнес уже підріс, спонукав його до різних химерних витівок, які часто зачіпали й самого дядька, обмежений розум і кумедні звички якого давали, щоправда, для цього достатньо підстав. Певне одне, що коли Крейслер нарікає на безрадісну самоту, в якій минули його хлоп'ячі роки, коли він каже, що саме ті часи спричинились до душевної роздвоєності, яка його часто так мучить, то, мабуть, найдужче вплинули на це його стосунки з дядьком. Він не міг поважати людину, що здавалась йому смішною і своїм виглядом, і своїми вчинками, хоч вона й мала заміняти хлопцеві батька.

Лісков хотів цілком перетягти хлопця на свій бік і домігся б свого, якби проти цього не повсталала шляхетна Йоганнесова натура. Проникливий розум, здатність до глибоких почуттів, дивовижна вразливість — усіх цих чудових прикмет не можна було не побачити в органного майстра. Але те, що звичайно називають гумором, було в нього не тим рідкісним, прекрасним настроєм душі, який походить від глибокого знання життя в усіх його проявах і від зіставлення суперечливих засад, а тільки гострим відчуттям недоречного в поєднанні з хистом відтворювати його в житті і необхідністю брати до уваги свою власну химерну зовнішність. Це й стало джерелом нещадного глуму, що так і струменів з Ліскова, тієї зловтіхи, з якою він невтомно, аж до найдальших закутків переслідував усе, що вважав недоречним. Якраз це зловтішне висміювання ранило чутливу хлопцеву душу й заважало їхнім теплішим взаєминам, яких домагався старший приятель, що справді щиро, по-батьківському полюбив хлопця. Проте не можна заперечити й іншого: що дивакуватий органний майстер був ніби створений для того, щоб плекати паросток справжнього гумору, який проклунувся в душі хлопця, бо він пишно ріс і дозрівав.

Пан Лісков любив розповідати Йоганнесові про його батька, який був найближчим приятелем його юності, не на користь дядькові-вихователеві, що ніби відступав у затінок, тим часом як його брат поставав у сонячному сяйві. Так одного дня органний майстер почав вихвалити незвичайне музичне чуття Йоганнесового батька і висміював хибний

метод дядька, з допомогою якого той намагався втовкмачити небожеві перші засади музики. Йоганнес, чия душа була переповнена думками про того, хто був йому найближчою людиною і кого він ніколи не знав, ладен був слухати без кінця. Та зненацька Лісков замовк і, ніби йому сяйнула якась глибока думка, втупився в підлогу.

— Що з вами, майстре? — спитав хлопець. — Що вас так схвилювало?

Лісков здригнувся, наче прокинувся зі сну, і, усміхаючись, сказав:

— Ти ще пам'ятаєш, Йоганнесе, як я вибив у тебе з-під ніг ослінчика і ти полетів під фортепіано, коли дядько звелів тобі грати огидні муркі та менуети?

— Ох, — зітхнув Йоганнес, — про те, як я вас побачив уперше, мені не хочеться й згадувати. Скривдили дитину, та й раді.

— А дитина, — підхопив Лісков, — у відповідь також повелася не вельми чемно. І все ж таки я тоді нізащо б не повірив, що в тобі таїться такий музичний хист. Тому, синку, зроби мені приємність і заграй порядний хорал на паперовому органі. А я тобі надиматиму міхи.

Ми забули сказати, що Лісков дуже любив робити всілякі дивовижні іграшки й неабияк тішив ними Йоганнеса. Ще як той був зовсім малий, Лісков щоразу, коли приходив, дарував йому щось незвичайне.

То хлопець, бувало, отримає від майстра яблуко, що відразу розсипається на шматки, тільки-но з нього знімеш шкірку, то пиріжок якоїсь химерної форми; коли він підріс, Лісков почав розважати його різними приголомшливими штуками з природної магії, а юнаком Йоганнес уже допомагав йому будувати оптичні машини, варити симпатичне чорнило тощо. Але найдовершенішим з усіх тих механічних витворів, що їх майстер зладив для Йоганнеса, був маленький орган з вісьмома закритими вгорі трубами, виготовленими з картону на взірєць того славетного старовинного органа, який зробив майстер сімнадцятого сторіччя Євгеніус Каспаріні і який стоїть тепер в імператорській кунсткамері у Відні. Дивовижний орган Ліскова мав звук незрівнянної сили й краси, і Йоганнес ще й тепер каже, що, граючи на ньому, він кожного разу відчував глибоке хвилювання й що під час гри його завжди осявали світлі, щиро побожні церковні мелодії.

Ось на цьому інструменті мав тепер Йоганнес заграти для органного майстра. Виконавши на вимогу Ліскова кілька

хоралів, він перейшов до гімну «*Misericordias domini cantabo*»¹, який скомпонував кілька днів тому. Коли Йоганнес закінчив, Лісков схопився з місця, бурхливо пригорнув його до своїх грудей і вигукнув, голосно сміючись:

— Навіщо ти, шибенику, дратуєш мене своєю плаксивою кантиленою? Якби я не надимав тобі вічно міхи, ти б ніколи не створив нічого путнього. Але тепер я їду і кидаю тебе напризволяще, шукай собі когось іншого, хто б надимав тобі міхи і панькався з тобою так, як я!

І в очах у нього заблищали сльози. Він кинувся до дверей і захряснув їх за собою. Але потім знов тихо просунув голову в двері й озвався лагідним голосом:

— Що вдієш, інакше не можна! Прощавай, Йоганнесе! Коли твій дядько не знайде свого гродетурового жилета в червоні квітки, то скажи йому, що я його поцупив і замовлю собі з нього тюрбан, щоб відрекомендуватися в ньому великому султанові! Прощавай, Йоганнесе!

Ніхто не міг зрозуміти, чому пан Лісков так раптово залишив симпатичне містечко Генієнесмюль і чому він нікому не признався, куди вирішив податися.

Дядько сказав:

— Я вже давно відчував, що цей непосида накиває п'ятами, бо хоч він робить гарні органи, але не дотримується прислів'я: «Не в дорогу вдавайся, а в хазяйстві кохайся». Добре, що наше фортепіано полагожене, а за самим тим навіженим я не вельми тужитиму.

Проте Йоганнес думав інакше, йому скрізь бракувало Ліскова, і невдовзі Генієнесмюль почав здаватися юнакові похмурою, мертвою в'язницею.

Отак і вийшло, що Йоганнес послухався поради органного майстра й вирушив у світ шукати собі когось, хто б надимав йому міхи. Дядько вважав, що після закінчення науки небожеві треба їхати до столиці під опіку таємного радника посольства, щоб набути там остаточного лоску. Так воно й сталося!

Цієї миті своєму покірному слугі і Йоганнесовому біографові страшенно прикро на душі, бо, торкнувшись другого цікавого моменту в житті Крейсlera, про який тобі обіцяно розповісти, любий читачу, — а саме, про те, як Йоганнес Крейсler втратив чесним шляхом набуту посаду радника посольства і, можна сказати, був висланий зі столиці, — він

¹ «Оспівую милосердя господнє» (лат.).

виявив, що всі його відомості з цього питання убогі, мізерні, поверхові і не пов'язані між собою.

Отже, залишається тільки сказати, що невдовзі після того, як Крейслер обійняв посаду свого померлого дядька і став радником посольства, в столиці з'явився один могутній коронований велетень, і не встиг ніхто й озирнутися, як він навідав князя, свого найкращого приятеля, в його резиденції і так широко, так палко стиснув його в своїх залізних обіймах, що той мало не пустився духу. В особі і вчинках того велетня було щось невідпорне, тому кожне його бажання виконували навіть тоді, коли воно могло стати для всіх тягарем і лихом, чим воно насправді й було. Багато хто вважав цю дружбу з велетнем ризикованою, хотів від неї ухилитися, але сам ставав перед ризикованим вибором: чи визнати переваги цієї дружби, чи шукати за межами країни іншої позиції для спостереження, з якої вони, можливо, побачили б велетня в правдивішому світлі.

Крейслер виявився серед тих останніх.

Незважаючи на свою дипломатичну діяльність, Крейслер зберіг у собі досить наївності, і бували хвилини, коли він не знав, на що зважитись. Саме такої хвилини він спитав одну вродливу даму в глибокій жалобі, якої вона думки про радників посольства. Дама наговорила йому багато гарних, чемних слів, але кінець кінцем з'ясувалося, що вона не може бути дуже високої думки про радника, який, захоплено віддаючись мистецтву, не присвятить йому себе всього.

— Найчарівніша із вдів, — мовив на це Крейслер, — я виїжджаю!

Коли він, уже в дорожніх чоботях і з капелюхом у руках, із розчуленим і засмученим, як і належить під час розлуки, серцем зайшов до вдови попрощатися, вона всунула йому в кишеню запрошення на місце капельмейстера при дворі того самого великого герцога, який ковтнув князівство Іренея.

Навряд чи треба казати, що тією дамою в жалобі була не хто інша, як радниця Бенцон, яка щойно втратила свого радника, бо її чоловік саме помер.

Дивним чином сталося так, що Бенцон якраз тоді, коли (М. п. д.) Понто підстрибом помчав просто до дівчини, що продавала хліб і ковбаски й що мало не вбила мене, коли я приязно простяг до столика лапу.

— Понто, любий мій Понто, що ти робиш? Бережись, обминай десятою дорогою цю бездушну варварку, цю мстиву богиню ковбас! — так я гукав навздогін Понто.

Та пудель, не звертаючи на мене уваги, біг далі, і я подався за ним, але віддалік, щоб, коли він потрапить у небезпеку, встигнути вшитися. Досягши столика, Понто став на задні лапи й заходився граційно витанцьовувати навколо дівчини, що їй дуже сподобалося. Вона підкликала пуделя до себе, і він підійшов, поклав їй голову на коліна, тоді знов схопився, весело загавкав, ще раз затанцював навколо столика, скромно обнюхав його і ласкаво зазирнув дівчині у вічі.

— Ти хочеш ковбаски, чемний песику? — спитала дівчина, і коли Понто, чарівно махаючи хвостом, радісно заскавчав, вона вибрала, на мій превеликий подив, одну з найкращих, найбільших ковбасок і простягла її пуделеві. Понто в подяку виконав ще один коротенький танок, тоді поспішив з ковбаскою до мене і віддав її мені з дружніми словами:

— На їж, підживи душу, любий мій!

Коли я вм'яв ковбаску, Понто звелів мені йти за ним, сказавши, що хоче відвести мене до майстра Абрагама.

Ми неквапом пішли поруч, щоб зручніше було, ідучи, провадити розумну розмову.

— Я визнаю, — почав я, — що ти, любий Понто, краще за мене вмієш давати собі раду в цьому світі. Я б ніколи не зміг уласкавити серце тієї варварки, а ти доконав це так неймовірно легко. Але вибач мені — у твоїй поведінці з тією ковбасницею було щось таке, проти чого повстає моя природжена гідність. Якесь покірне підлецування, втрата самоповаги, приниження своєї шляхетної натури — ні! Любий пуделю, я нізащо не зміг би так запобігати ласки, так пнутись зі шкури, так покірно випрохувати їжі, як ти. Коли я дуже голодний або до чогось дуже ласий, то просто стрибаю на стілець за спину господареві й тільки ніжно мурчу. І навіть цим я не стільки прохаю ласки, скільки нагадую господареві про його обов'язок задовольняти мої потреби.

На мої слова Понто голосно засміявся і сказав:

— Ох, Муре, дорогий мій коте! Ти, може, і вправний літератор і розумієшся на всяких мудрих речах, про які я й гадки не маю, але в самому житті ти нічогісінько не тямиш і без мене пропав би, бо не маєш ані крихти життєвої мудрості. По-перше, ти, мабуть, інакше міркував би, не з'ївши ковбаски, бо голодний скромніший і поступливіший, ніж наїдений, а по-друге, ти дуже помиляєшся щодо мого, як ти кажеш, підлецування. Ти сам добре знаєш, що танцювати й стрибати мені дуже приємно і я часто роблю так задля власної розваги. Коли я починаю показувати людям своє мис-

тецтво, власне, тільки з бажання трохи розворушитися, мені стає страшенно смішно, що ті йолопи гадають, ніби я так стараюся з особливої симпатії до них і лише для того, щоб розвеселити і втішити їх. Атож, вони справді думають так, хоч неважко помітити, що наміри мої зовсім інші. Ти, любий, щойно сам бачив живий приклад цьому. Хіба дівчина не могла відразу здогадатися, що мені йдеться тільки про ковбаску, а бачиш, яка вона була рада, що я їй, незнайомій, показую свої штуки, ніби вважаю її саме тією особою, яка здатна їх оцінити. Якраз із тієї радості вона й зробила все, чого мені було треба. Життєва мудрість каже: коли ти щось робиш для себе, вдавай, наче робиш його тільки задля інших, тоді вони почуватимуться дуже зобов'язаними тобі й виконають усе, що ти захочеш. Багато хто здається люб'язним, послужливим, скромним, ніби тільки й думає, як би догодити іншим, а має на оці лише своє неоціненне «я», якому слугують інші, самі того не відаючи. Отже, те, що ти волієш звати покірним підлецуванням, є не що інше, як мудра розважність, яка ґрунтується на дурості інших і вмінні нею користатися.

— О Понто, — заперечив я, — звичайно, ти людина світська, і я ще раз кажу, що ти краще за мене розумієш життя, але все ж таки важко повірити, щоб ті твої химерні штуки давали тобі втіху. Принаймні мені аж моторошно ставало від твого штукарства, коли ти в моїй присутності приніс своєму господареві шматок печені і обережно тримав його в зубах, не відкусивши ні крихти, поки господар не дозволив тобі з'їсти його.

— А скажи мені, — мовив Понто, — скажи мені, любий Муре, що було потім!

— Потім твій господар, — відповів я, — і майстер Абрагам також почали хвалити тебе понад усяку міру й наклали тобі цілу тарілку печені, яку ти всмак ум'яв.

— Отже, любий коте, — повів далі Понто, — отже, любий коте, ти віриш, що якби я з'їв той шматочок печені, то отримав би потім таку велику пайку її і що взагалі щось би отримав? Затям собі, недосвідчений юначе, що не треба боятися маленьких жертв, коли хочеш досягти великої мети. Мене дивує, що ти, такий начитаний, не знаєш, як часом доводиться віддавати шкірку, щоб піймати мишку. Признаюсь тобі, поклавши лапу на серце, що якби мені трапився шматок печені десь у закутку, я б його вмент проковтнув, не чекаючи дозволу господаря, аби тільки ніхто не бачив. Така вже в нас натура,

що в закутку ти поводишся інакше, ніж на людній вулиці. Крім того, є ще одна слухна засада, заснована на глибокому життєвому досвіді: в дрібницях краще бути чесним.

Я трохи помовчав, міркуючи про засади, які проголосив Понто, і згадав вичитане десь правило, що кожен повинен поводитись так, щоб його вчинки могли бути нормою для всіх, тобто так, як він хотів би, щоб з ним повелися інші, й надаремно силкувався погодити це правило з життєвою мудрістю Понто. Мені спало на думку, що дружні послуги, які тепер робить мені Понто, може, також вийдуть мені на шкоду, а йому на користь, і я навіпростець сказав йому про це.

— Ох ти, базікало! — засміявся Понто. — Та хіба про тебе йдеться? Від тебе мені не може бути ані користі, ані шкоди. Твоїм мертвим знанням я не заздрю, твоїх уподобань не поділяю, а якби ти замислив проти мене щось лихе, то я переважаю тебе і спритністю, і силою. Стрибну, схоплю тебе своїми гострими зубами за карк, і тобі каюк.

Мене поймав неабиякий страх перед своїм власним товаришем, і він ще побільшав, коли якийсь великий чорний пудель приязно, за собачим звичаєм, привітався з Понто і обидва вони, позираючи на мене палючими очима, тихо забалакали між собою.

Прищуливши вуха, я чкурнув убік, та скоро чорний пудель пішов, і Понто знов прибіг до мене, гукаючи:

— Ходімо далі, друже!

— О небесна сило, — вражено сказав я, — хто цей поважний добродій? Він, либонь, так само добре обізнаний з життям, як і ти?

— Здається мені, — відповів Понто, — що ти злякався мого доброго дядька, пуделя Скарамуша? Мало того, що ти кіт, а ще й маєш заячу натуру.

— То чого ж, — відповів я, — чого в твого дядька так палали очі, коли він поглядав на мене, і про що ви перешіптувались так підозріло й таємниче?

— Не приховую від тебе, — відповів Понто, — не приховаю від тебе, любий Муре, що мій старий дядько трохи буркітливий і, як усі в його віці, дотримується давніх, застарілих поглядів. Він здивувався, побачивши нас разом, бо наше нерівне становище не допускає ніякого зближення. Я запевнив його, що ти дуже освічений, вихований юнак і що з тобою мені досі було дуже весело. Тоді він дозволив мені часом розмовляти з тобою, тільки попередив, щоб я не надумав привести тебе на пуделячі збори; ти ніколи не мати-

меш такої честі, хоча б через свої маленькі вуха, що вже самі собою свідчать про твоє низьке походження і порядним капловухим пуделям взагалі здалися б непристойними. Я пообіцяв не порушувати його заборони.

Якби я тоді вже що-небудь знав про свого великого предка Кота в чоботях, який досяг високих посад і великої шани, ставши нерозлучним другом короля Готліба, то дуже легко довів би пуделеві Понто, що присутність нащадка такого славетного роду повинна робити честь будь-яким пуделячим зборам. Та, будучи тоді ще невігласом, я мусив терпіти, що Скарамуш і Понто гордували мною.

Ми простували далі. Перед самими нами йшов якийсь юнак. Раптом він, радісно вигукуючи, так швидко подався назад, що неодмінно наступив би на мене, якби я миттю не відскочив убік. З таким самим радісним вигуком до нього кинувся інший юнак, що йшов йому назустріч. Вони обнялися, як друзі, що давно не бачились, потім, узявшись за руки, трохи пройшли разом поперед нами, тоді знов стали, так само ніжно попрощались і розійшлися. Той, що йшов в одному напрямку з нами, трохи постояв, дивлячись услід другові, потім шаснув у якийсь будинок. Понто зупинився, я також. На третьому поверсі того будинку, куди зайшов юнак, розчинилося вікно, і з нього визирнула гарненька дівчина. З нею стояв юнак, і обоє вони, весело сміючись, дивились услід другові, з яким той юнак щойно попрощався. Понто глянув угору й щось пробурмотів крізь зуби, я навіть добре не розчув, що саме.

— Чого ти тут застряв, любий Понто? Може, вже підемо? — запитав я.

Але Понто ніби не почув мене. Аж за якийсь час він невдоволено тріпнув головою і мовчки рушив далі.

— Побудьмо, — сказав він, коли ми дійшли до гарненького майданчика, обсаженого деревами й прикрашеного статуями, — побудьмо трохи тут, любий Муре. Мені ніяк не сходять з думки тих двоє юнаків, що так щиро обіймались на вулиці. Вони такі друзі, як Дамон і Пілад.

— Дамон і Піфій, — поправив я його. — А Пілад був друг Ореста. Він завжди дбайливо вдягав його в халат, укладав у ліжку і поїв виваром ромашки, коли фурії та демони надто вже жорстоко допікали сердешному. Видно, любий Понто, що ти не вельми знаєш історію.

— Овва, — відмахнувся Понто, — овва, зате історію тих двох друзів знаю дуже добре і розповім її тобі з усіма под-

робицями, так, як сам чув разів із двадцять з уст свого господаря. Може, тоді ти поставиш поряд із Дамоном і Піфієм, Орестом і Піладом ще й третю пару — Вальтера й Формозуса. Формозус і є той юнак, який мало не розтоптав тебе з радощів, що зустрів свого любого Вальтера. А в гарному будинку з світлими дзеркальними вікнами мешкає старий, страшенно багатий президент, до якого Формозус, завдяки ясному розумові, спритності і блискучим знанням зумів так підлеститись, що скоро старий полюбив його, мов рідного сина. Потім сталося так, що Формозус зненацька втратив свою жвавність, зблід і змарнів, наче на нього напала якась хвороба, за кожні чверть години з його грудей разів із десять виривалися тяжкі зітхання, ніби він прощався з життям, він зробився задумливий, замкнутий, здавалося, що він нізащо в світі не відкриє нікому своєї душі. Довгий час старий даремно допитувався юнака, в чому причина його прихованої журби, і нарешті виявилось, що юнак смертельно закохався в єдину дочку президента. Спершу старий злякався, бо пов'язував з дочкою інші плани й не думав видавати її заміж за Формозуса, що не мав ані становища, ані посади. Але, побачивши, що бідолашний юнак тане з кожним днем, президент переборов себе й запитав Ульріку, чи їй подобається молодий Формозус і чи він, бува, не освідчився їй у коханні. Ульріка опустила очі додолу й відповіла, що, хоч Формозус, як хлопець скромний і стриманий, ще не освідчувався їй, вона давно помітила його закоханість, бо ж почуття важко приховати, він їй подобається, і коли б ніщо не стояло на заваді, коли б любий татко не заперечував, то...— одне слово, Ульріка сказала все те, що за таких обставин звичайно й кажуть дівчата, які вже пережили перший розквіт своєї молодості і до яких усе частіше навідується прикра думка: «Хто, хто нарешті стане зі мною під вінець?» Після цього президент сказав Формозусові: «Не журися, хлопче! Радій, і нехай тобі щастить — Ульріка буде твоя!» Так дочка президента стала нареченою молодого Формозуса. Всі бажали щастя вродливому, скромному юнакові, тільки одного чоловіка поймав сум і розпач: то був Вальтер, найближчий і найщиріший приятель Формозуса. Вальтер бачив Ульріку кілька разів, навіть розмовляв з нею і також закохався, може, ще дужче за Формозуса. Але я все торочу про кохання й закоханість, а сам не знаю, чи ти, коте, вже коли закохувався і чи тобі знайоме це почуття?

— Щодо мене, — відповів я, — щодо мене, любий Понто, то, мабуть, я ще нікого не кохав і не кохаю, бо певний, що

ще ніколи не був у такому стані, який описують багато поетів. Щоправда, їм не можна дуже довіряти, але, виходячи з того, що я знаю і що читав про кохання, то це, властиво, не що інше як психічна хвороба, яка в людей прибирає певної форми божевілля і виявляється в тому, що вони вважають когось зовсім не тим, ким він є насправді, наприклад, приземкувату, товсту дівчину, яка здатна тільки церувати шкарпетки, — богинею. Та розповідай далі, любий пуделю, про тих двох друзів — Формозуса й Вальтера.

— Вальтер, — сказав Понто, — кинувся Формозусові на шию і, обливаючись гіркими слізьми, мовив: «Ти відбираєш щастя мого життя, і єдина моя втіха, що це ти, а не хтось інший, будеш щасливий. Прощай, любий друже, прощай навіки!» Після цього Вальтер побіг у куші, де вони були найгустіші, і спробував застрілитись. Нічого з того не вишло — з розпуки він забув наладувати пістолет і вдовольнився кількома нападами шалу, що повертались до нього кожного дня. Якось, після довгих тижнів розлуки, Формозус несподівано прийшов до Вальтера й застав його, коли він навколішки гірко оплакував свою долю перед мальованим пастеллю портретом Ульріки, що висів на стіні. «Ні, — вигукнув Формозус, пригортаючи Вальтера до своїх грудей, — ні, я не міг витримати твоєї біди, твого розпачу і жертвую для тебе своїм щастям! Я відмовився від Ульріки і переконав її старого батька, щоб він прийняв тебе за зятя. Ульріка кохає тебе, може, й сама не здогадуєшся про це. Сватайся до неї, я відступаюсь. І бувай здоровий!» Він хотів відразу піти, проте Вальтер не пустив його. Вальтерові здавалось, ніби все це сон, він не вірив Формозусові, поки той не витяг власноручну записку старого президента, зміст якої був десь такий: «Шляхетний юначе! Ти переміг, я з жалем відпускаю тебе, але ціную твоє почуття дружби, справді героїчне, про яке можна прочитати лише в стародавніх письменників. Нехай пан Вальтер, людина з похвальними рисами і з доброю, прибутковою посадою, сватається до моєї дочки Ульріки, і якщо вона погодиться, я не матиму нічого проти». Формозус справді поїхав, Вальтер посватався до Ульріки, і вона стала його дружиною. Старий президент ще раз написав Формозусові листа, в якому розхвалив його до небес, запитав, чи той не зробить йому таку ласку й не прийме від нього в подарунок три тисячі талерів, не як відшкодування, бо ж він добре розуміє, що Формозусову втрату нічим не відшкодуєш, а як скромну ознаку його прихильності. Фор-

мозус відповів, що старому відомо, які в нього мізерні потреби, що гроші не зроблять його щасливішим і тільки час притупить біль його втрати, в якій ніхто не винен, лише доля, що запалила кохання до Ульріки в грудях його найближчого друга, отже, про якийсь шляхетний вчинок не може бути й мови. Зрештою, він прийме подарунок з умовою, що старий віддасть ті гроші одній бідній удові, яка разом із своєю добродішною дочкою живе у великих злиднях. Ту вдову відшукали і віддали їй призначені для Формозуса три тисячі таларів. Невдовзі після того Вальтер написав Формозусові: «Я більше не можу без тебе жити, вернись у мої обійми!» Формозус так і зробив, а повернувшись, довідався, що Вальтер відмовився від своєї доброї, прибуткової посади з тією умовою, що її віддадуть Формозусові, який давно мріяв про неї. Він справді отримав ту посаду й опинився, коли не брати до уваги нездійснених надій щодо одруження з Ульрікою, в найвигіднішому становищі. В місті і в цілій країні не могли надивуватися з їхнього змагання у виявах шляхетності, вчинки друзів вважали за відгомін давно минулих прекрасних часів, за приклад героїзму, на який здатні тільки високі душі.

— І справді, — почав я, коли Понто замовк, — і справді, якщо судити з усього, що я читав, то Вальтер і Формозус — шляхетні, вольові люди, здатні на самопожертву й дуже далекі від твоєї хваленої життєвої мудрості.

— Гм, — хитро всміхнувся Понто, — це ще хтозна. Лишається додати кілька подробиць, на які в місті не звернули уваги і які я частково знаю від свого господаря, а частково сам винюхав. Любовні муки пана Формозуса, мабуть, не були такі страшні, як думав старий президент, адже в самий розпал тієї вбивчої пристрасті, коли юнак цілий день був у невітійній розпуці, він щовечора не забував навідатись до гарненької, звабливої модисточки. А після того як Ульріка стала вже його нареченою, він переконався, що лагідна, мов ангел, панна має хист за певних обставин вмент обертатися в справжню відьму. Крім того, до нього дійшла з цілком певних джерел неприємна звістка, що панна Ульріка, живучи в столиці, встигла набути чималий досвід у коханні; отоді Формозуса й пойняла раптова, непереборна шляхетність, яка й спонукала його відступити багату наречену своєму приятелю. Вальтер, охоплений дивною маною, дійсно закохався в Ульріку, побачивши її в товаристві в блиску майстерного туалету, а Ульріці, зрештою, було досить байдуже,

котрий із двох друзів стане її чоловіком — Формозус чи Вальтер. Цей останній справді мав добру, прибуткову посаду, але, перебуваючи на ній, так заплутав справи, що його неодмінно скоро звільнили б. Він визнав за краще, поки не пізно, самому відмовитись від неї на користь свого приятеля і цим з усіх поглядів найшляхетнішим вчинком урятувати свою честь. Три тисячі талярів у надійних паперах віддано одній старій, дуже порядній жінці, що, залежно від обставин, називалась то матір'ю, то тіткою, то служницею тієї гарненької модистки. В цьому випадку вона виступила в подвійній ролі: спершу, коли отримувала гроші, — як мати, а потім, коли передала їх кому слід і дістала за це добру винагороду, — як служниця дівчини. Ти, любий Муре, вже бачив ту модистку: вона разом з паном Формозусом визирала з вікна. Зрештою, і Формозус і Вальтер давно вже знають, у який спосіб вони перевершували один одного у шляхетних вчинках, і давно намагаються ходити різними стежками, щоб не довелося співати один одному хвалу. Тому сьогодні, випадково зустрівшись на вулиці, вони так палко виливали свої дружні почуття.

Цієї миті зчинився страшенний галас. Люди метушилися і кричали:

— Пожежа! Пожежа!

Вулицею мчали вершники, торохтіли підводи. З вікна одного будинку неподалік від нас бухнула хмара диму й полум'я. Понто кинувся навтіки, а я з ляку побрався вгору високою драбиною, що стояла біля стіни одного будинку, і скоро опинивсь у безпечному місці на даху. Раптом усе здалося мені

(А. м.) звалився, мов грім з ясного неба, — мовив князь Іреней, — не звернувшись до гофмаршала, не попросивши дозволу в чергових камергерів, майже — хай це лишиться між нами, майстре Абрагаме, нікому не кажіть ні слова, — майже без оповіщення! І жодного тобі ліврейного лакея в передпокоях. Ті йолопи грали в карти у вестибюлі. Картьєрська гра — великий гріх! І аж коли він був уже на порозі, на щастя, нагодився сервірувальник столів, схопив його за полу і спитав, хто він такий і як про нього доповісти князеві. Але він усе-таки мені сподобався, цілком пристойний чоловік. Ви, здається, казали, що він не завжди був тільки простим музикантом, а навіть посідав якесь становище?

Майстер Абрагам запевнив князя, що Крейслер, звичайно, жив колись в інших умовах, навіть мав честь їсти за

князівським столом, і тільки нищівна буря часу позбавила його тих умов. Зрештою, Крейслер хотів би, щоб покривало, накинуте на його минуле, залишилось неторкнутим.

— Отже, — впав йому в слово князь, — отже, він шляхетного роду, може, барон, чи граф, чи навіть... Але не треба залітати надто далеко у своїх мріях! Я маю *une faible*¹ до таких таємниць! Так, прегарна пора була після французької революції, коли маркізи робили сургуч, а графи плели мереживо для нічних ковпаків, ніхто не хотів зватись інакше, ніж просто мосьє, і всі веселились на тому великому маскараді. Але вернімось до пана фон Крейслера! Бенцон, яка добре знається на людях, дуже його хвалила, вона мені рекомендувала його і, бачу, слушно. З того, як він тримає під пахвою капелюха, я відразу впізнав, що він людина освічена й добре вихована.

Князь сказав ще кілька похвальних слів щодо Крейслерової зовнішності, і майстер Абрагам вирішив, що його план увінчається успіхом. Бо він мав на думці влаштувати свого любого приятеля в цей химерний двірський штат капелмейстером і таким чином прив'язати його до Зігартсвайлера. Та коли він знов завів про це мову, князь твердо заперечив йому, що з цього нічого не вийде.

— Зважте самі, — сказав він, — зважте самі, майстре Абрагаме, чи зміг би я ввести цього приємного юнака в своє вузьке родинне коло, коли б зробив його капелмейстером, тобто своїм служником? Можна було б дати йому придворне звання, призначити його *maître de plaisir* або *des spectacles*², але він ґрунтовно знає музику і, як ви казали, має чималий досвід у театральній справі. А я не відступлюсь від засади свого небіжчика батька, царство йому небесне, який завжди стояв на тому, що такий *maître* повинен нічогоісінько не тямити в тих справах, які він репрезентує, а то він буде надто про них піклуватися і надто цікавитись людьми, до них причетними, — акторами, музикантами тощо. Тож нехай пан фон Крейслер залишається під маскою чужоземного капелмейстера, і він отримає доступ до внутрішніх покоїв князівського дому, як, наприклад, один також досить значний чоловік, який не так давно, щоправда під непристойною маскою нікчемного блазня, розважав найвишуканіші кола своїми смішними штуками. А оскільки ви, — гукнув князь

¹ Уподобання (франц.).

² Влаштовувач розваг або видовищ (франц.).

майстрові Абрагаму, бачивши, що той хоче йти, — а оскільки ви, здається, виступаєте як своєрідна *chargé d'affaires*¹ пана фон Крейсlera, то я не приховую від вас, що мені не дуже подобаються дві його риси, навіть не риси, а, швидше, погані звички. Ви вже здогадалися, що я маю на думці. По-перше, коли я з ним розмовляю, він дивиться мені просто в обличчя. В мене самого незвичайні, дуже промовисті очі, я можу страхотливо блискати ними, не згірше за небіжчика Фрідріха Великого, і жоден камер-юнкер, жоден паж не зважується дивитись мені в обличчя, коли я, пронизуючи їх своїм жажливим поглядом, питаю: «Ну що, *mauvais sujet*², наробив знов боргів» або «знов зжер марципана?» А панові фон Крейслерові, скільки я не блискаю очима, хоч би що, він навіть усміхається до мене, та ще й так дивно, що мені самому доводиться опускати очі. А по-друге, в нього така чудна манера озиватися, відповідати на запитання й провадити розмову, що тобі інколи здається, ніби твої слова не мають ніякого глузду, ніби ти сам до певної міри ду... Дуже це прикро, майстре, присягаюся святим Януарієм, просто нестерпно, і вам треба подбати, щоб пан фон Крейслер відучився від цієї своєї риси чи звички.

Майстер Абрагам пообіцяв виконати все, що князь Ірней вимагав від нього, і вже був знов рушив до дверей, але князь іще згадав про те, що князівна Гедвіга відчуває до Крейсlera особливу відразу, і сказав, що її віднедавна мучать химерні сни й видива, тому лейб-медик приписав їй з наступної весни лікування сироваткою. А тепер Гедвіга ще й уроїла собі, що Крейслер утік з божевільні і при першій-ліпшій нагоді накоїть тут лиха.

— Скажіть мені, — мовив князь, — скажіть мені, майстре Абрагаме, чи в цього розважного чоловіка є бодай якісь сліди розумового розладу?

Майстер Абрагам відповів, що хоч у Крейсlera не більше ознак божевілья, ніж, наприклад, у нього самого, він, проте, часом поводить ся трохи дивно, майже так, як принц Гамлет, і тому стає ще цікавіший.

— Наскільки мені відомо, — мовив князь, — юний Гамлет був чудовим принцом із старовинного королівського роду, лише інколи носився з химерною ідеєю, що всі його придворні повинні грати на флейті. Високим особам не гріх

¹ Довірена особа (франц.).

² Гульвісо (франц.).

мати химери, це ще збільшує пошану до них. Що в людини без становища й роду вважають безглуздя, те у високих осіб сприймають як приємну примху видатного інтелекту, яка викликає подив і захват. Панові фон Крейслеру належало б, звичайно, триматись скромно, та коли йому заманулось наслідувати принца Гамлета, то це свідчить про його гідний схвалення потяг до високого, що, мабуть, розвинувся в ньому внаслідок його непереборної схильності до музичних студій. Тож можна йому вибачити, коли він часом поведеться трохи дивно.

Здавалося, що майстер Абрагам так і не вийде сьогодні з кабінету князя, бо той знов його погукав, коли він уже відчиняв двері, й захотів дізнатися, чому князівна Гедвіга має до Крейслера таку дивну відразу. Майстер Абрагам розповів, як Крейслер уперше зустрів князівну і Юлію в зігартсгофському парку, і висловив думку, що Крейслер, будучи в дуже збудженому стані, звичайно, міг справити негарне враження на дівчину з такими чутливими нервами.

Князь досить схвилювано висловив надію, що пан фон Крейслер, мабуть, не пішки прийшов у Зігартсгоф, а залишив карету на котрійсь із широких алей парку, бо звичайно пішки ходять тільки всілякі авантюристи низького походження.

Майстер Абрагам нагадав князеві відомий приклад з одним відважним офіцером, який дійшов від Лейпцига до Сиракуз, жодного разу не підбивши підметок, а що стосується Крейслера, то він напевне залишив десь у парку карету. Така відповідь задовольнила князя.

Поки в кабінеті князя тривала ця розмова, Йоганнес сидів у радниці Бенцон біля найкращого фортепіано з усіх, які будь-коли створила майстерна фабрика Нанетти Штрайхер, і акомпанував Юлії, що виконувала великий пристрасний речитатив Клітемнестри із Глюкової «Іфігенії в Авліді».

Біограф Крейслера, коли він хоче, щоб портрет був правдивий, на жаль, мусить зобразити свого героя екстравагантною людиною, яка, переважно в хвилини музичного нахнення, сторонньому спостерігачеві може здатися майже божевільною. Йому вже траплялось наводити приклад закрученої мови свого героя: «Коли Юлія заспівала, вад лісом попливли тужливий біль кохання, весь захват солодких мрій, надій та бажань і цілющою россою впали на духмяні келихи квіток і на груди припишклих соловейків». Виходячи з цього, думка Крейслера про Юліїн спів, мабуть, небагато ва-

жить. А проте згаданий біограф, користаючись нагодою, може запевнити ласкавого читача, що в співі Юлії, якого він, на превеликий свій жаль, ніколи не чув, було, видно, щось таємниче, щось дивовижно знадливе. Найсолідніші люди, які лише недавно дали відрізати собі кіску, пережили складний судовий процес, витримали підступну таємничу хворобу чи щедро скуштували свіженького страсбурзького паштету, а слухаючи в театрі Глюка, Моцарта, Бетховена, Спонтіні, не відчували ніякого душевного зворушення, — навіть такі люди часто запевняли, що спів панни Юлії Бенцон викликав у них якесь чудесне, приємне почуття, вони й самі не могли до пуття сказати, яке саме. Їм стискала груди якась невиразна туга, що давала невимовну насолоду, цілком опановувала ними, і вони часто доходили до того, що робили всілякі дурниці, мов юні фантасти й віршомази. Далі треба згадати, що одного разу, коли Юлія співала при дворі, з князем Іренеєм теж сталася дивина: він почав голосно зітхати, а як вона закінчила, підійшов до неї, притиснув її руку до уст і плаксиво сказав: «Найдорожча панно!» Гофмаршал зважився ствердити, що князь ІрENEЙ справді поцілував маленьку Юлію в руку і з очей у нього начебто викотились дві сльозини, проте на вимогу обер-гофмейстрині це твердження було спростоване як непристойне і шкідливе для двору.

Юлія мала сильний, чистий, мов срібний дзвіночок, голос і співала з таким почуттям, з таким натхненням, яке може виливатися тільки з глибини зворушеного серця, і, мабуть, саме в цьому й полягав дивовижний чар її співу, перед яким ніхто не міг устояти. Так вона співала й сьогодні. Всі слухали, затамувавши подих, усім груди стискала дивна солодка туга, і аж через хвилю чи дві після того, як Юлія замовкла, вибухла буря оплесків. Лише Крейслер сидів безмовний, непорушний, відкинувшись на спинку стільця; потім він тихо, повільно підвівся, Юлія обернулася до нього і поглядом виразно спитала: «Невже справді мій спів був такий гарний?» Але вона почервоніла й опустила очі, коли Крейслер, приклавши руку до серця, тремтячим голосом прошепотів: «Юліє!» Тоді він похилив голову і швидше вислизнув, ніж вийшов з кола дам, що їх оточували.

Радниця Бенцон насилу вмовила князівну прийти на вечірку, де вона неодмінно мала зустріти капельмейстера Крейслера. Гедвіга погодилась аж тоді, коли радниця дуже переконливо з'ясувала їй, які це дитинячі витребеньки — уникати когось тільки через те, що він не належить до людей, схо-

жих одне на одного, наче монети того самого карбу, а інколи виявляє дивацькі риси, властиві лише йому. До того ж Крейсlera вже прийняв князь, тож не годилося й далі показувати свою дивну впертість.

Цілий вечір князівна Гедвіга так спритно ухилялася, що Крейслер, широко бажаючи її перепросити, бо він був людина незлоблива й потульна, хоч як старався, а не міг до неї доступитися. Його найспритніші маневри розбивались об хитру тактику князівни. Тим більше здивувалась Бенцон, яка все це бачила, коли раптом князівна вийшла з кола дам, що її оточували, й рушила просто до капельмейстера. Крейслер стояв, поринувши в таку глибоку задуму, що отямився аж тоді, коли князівна запитала:

— Невже у вас єдиного не знайдеться бодай слова чи жесту, щоб відзначити Юліїн спів?

— Ясновельможна князівно, — відповів Крейслер голосом, що зраджував його приховане хвилювання, — ясновельможна князівно, згідно з авторитетним твердженням славетних письменників, праведники замість слів послугуються думками й поглядами. А я, здається мені, був на небі.

— Отже, наша Юлія — ангел світла, — мовила, сміючись, князівна, — коли вона змогла відчинити для вас рай. А тепер я прошу вас на кілька хвилин залишити небо і вислухати бідну дитину землі, що стоїть перед вами.

Князівна замовкла, ніби чекала, що Крейслер щось відповість, та оскільки він лише звернув на неї променистий погляд, вона опустила очі й обернулась так швидко, що легенько накинута шаль спала з її плечей. Крейслер підхопив шаль, але князівна не простягла по неї руки.

— Давайте, — мовила вона непевним, уриваним тоном, ніби змагалась сама з собою, ніби їй важко було висловити те, на що вона вже внутрішньо зважилась, — давайте поговоримо прозаїчно про поетичні речі. Я знаю, ви даєте Юлії уроки співу, і мушу визнати, що відтоді її голос і виконання набагато покращали. Це вселяє в мене надію, що ви можете розвинути навіть такий посередній хист, як мій. Я думаю, що...

Князівна затнулась і вся спаленіла. Бенцон підійшла до них і почала запевняти, що Гедвіга несправедлива до себе, називаючи свій музичний хист посереднім, адже вона чудово грає на фортепіано і дуже виразно співає. Крейслер, якому князівна у своєму збентеженні здалася раптом надзвичайно милою дівчиною, набалакав їй силу гарних слів і

наостанці запевнив її, що для нього не може бути більшого щастя, як допомагати князівні, коли вона бажає цього, порадою і ділом у її музичних студіях.

Князівна слухала Крейсlera з видимим задоволенням, коли ж він замовк, а Бенцон поглядом дорікнула їй за дивний страх перед цим чемним чоловіком, вона стишеним голосом сказала:

— Так, так, Бенцон, ви маєте слухність, я часто поводжусь гірше за дитину!

І відразу, не дивлячись у його бік, простягла руку по шаль, яку Крейсler і досі тримав і тепер віддав їй. При цьому він несамохіть торкнувся Гедвіжиної руки, і по всіх його нервах ніби пройшов струм, такий сильний, що він мало не зомлів.

Та враз, мов промінь світла, пробившись крізь темні хмари, до Крейсlera долинув Юліїн голос:

— Доведеться, — мовила вона, — доведеться ще співати, любий Крейсlere, мені не дають спокою. Я, мабуть, спробую той чудовий дует, який ви мені недавно принесли...

— Ви не повинні відмовити моїй Юлії, — втрутилась Бенцон. — Отже, сідайте до фортепіано, любий капельмейстере.

Крейслер, неспроможний вимовити й слова, сів до фортепіано і, мов сп'янілий від якогось дивного трунку, взяв перші акорди. Юлія почала: «Ah che mi manca l'anima in sì fatal momento»¹. Треба сказати, що слова цього дуету, як звичайно в італійських романах, просто змальовували розлуку закоханої пари, що в ньому «momento»², певна річ, римувалося з «sento»³ й «tormento»⁴ і так само, як у сотні інших подібних до нього дуетів, там не бракувало «abbi pietade o cielo»⁵ й «pena di morir»⁶. Але Крейсler на ці слова скомпонував мелодію у хвилини найвищого душевного піднесення, з таким натхненням, що її виконання не могло не захопити кожного, кого небо обдарувало бодай сяким-таким слухом. Його дует був одним із найпристрасніших творів цього жанру, а що Крейсler прагнув тільки до того, щоб якнайповніше віддати ту пристрасть, а не до того, щоб Юлії було зручно, легко співати, то спершу йому важко було по-

¹ Де моя ділась відвага цієї фатальної миті (*ital.*).

² Мить (*ital.*).

³ Почуваю (*ital.*).

⁴ Неспокій (*ital.*).

⁵ Змилосьердсья, о небо (*ital.*).

⁶ Смертельної муки (*ital.*).

пасти їй у тон. Отож і вийшло, що Юлія почала свою партію несміливо, трохи непевно і Крейслер також не набагато краще. Та скоро їхні голоси полинули вгору на хвилях мелодії, мов білі мерехтливі лебеді, які то здіймались потужними помахами крил до осяйних золотих хмар, то завмирили в солодких обіймах, спадаючи в гучний потік акордів, поки глибокі зітхання не ознаймували наближення смерті і не вихопилось останнє «addio»¹ криком нестямного болю, мов кривавий фонтан бризнув із роздертих грудей.

У колі слухачів не було нікого, хто б лишився байдужий до цього дуету. У багатьох в очах блищали сльози, а Бенцон призналася, що не переживала такого навіть у театрі під час найкращого виконання якоїсь сцени прощання. Юлію й капельмейстера вихваляли до небес, казали про щире натхнення, з яким кожне з них виконувало свою партію, підносили саму мелодію ще вище, ніж, мабуть, вона того заслуговувала.

З вигляду князівни Гедвіги теж помітно було, що вона схвильована, хоч як вона намагалася здаватись спокійною, навіть цілком байдужою. Поряд із нею сиділа юна фрейліна з рум'яними щоками, однаково готова і поплакати, й посміятись, і князівна весь час шепотіла їй щось на вухо, на що та відповідала коротко, боячись порушити придворний етикет. До Бенцон, що сиділа з другого боку, Гедвіга також пошепки зверталася з різними дрібницями, наче зовсім не слухаючи дуету, але та з властивою їй відвертістю попросила вельможну панну відкласти розмову до того часу, коли скінчиться дует. І ось тепер Гедвіга, вся червона, з блискучими очима, заговорила так голосно, наче хотіла перекричати все товариство, що хвалило співаків:

— Дозвольте й мені сказати свою думку. Я визнаю, що дует як музичний твір має свою вартість і наша Юлія виконала його чудово, але чи доречно, чи справедливо, щоб у нашому затишному колі, де мають точитись мирні, спокійні розмови, де дружні розваги, музика й спів повинні протікати легко й лагідно, мов дзюркотливий струмок серед грядок з квітками, нам підносили шалені мелодії, які так роздирають душу, залишають таке нищівне враження, що його не можна позбутися? Я намагалася захистити свій слух і свої груди від того дикого, пекельного болю, який Крейслер з властивим йому глумом, що так легко ранить наші чутливі серця, втілив у звуки, проте ніхто не захотів підтримати мене.

¹ Прощай (*итал.*).

Нехай моя слабкість стане поживою для вашої іронії, капельмейстере, але я признаюсь: ваш дует справив на мене таке тяжке враження, що я почуваю себе зовсім хворою. Хіба немає Чімарози або Паїзіелло, чиї твори написані справді для розваги товариства?

— Боже святий! — вигукнув Крейслер, і на його обличчі загравав кожен м'яз, як завжди, коли в душі його прокидався гумор. — Боже святий, ясновельможна князівно, та я ж, наймізерніший із капельмейстерів, усім серцем згоден з вашою ласкавою, найяснішою думкою! Чи ж ми не підемо всупереч звичаям і припишам щодо одягу, коли свої груди з тяжкою тугою, з пекучим болям, з нестримним захватом, які в них нуртують, виставимо в товаристві не закутані в пишне жабо найбездоганнішої вихованості і пристойності? Що варті тоді всі пожежні команди доброго тону, що вони варті, якщо не можуть погасити бурхливого полум'я, яке то тут, то там хоче видобутись назовні? Хоч скільки б поливали нас чаєм, солодкою водичкою, пристойними розмовами і приємними теревеннями, а проте часом тому чи іншому злочинному палієві щастить кинути в душу запалювальну ракету, і ось уже там спалахує полум'я, світить і навіть пече, чого ніколи не буває з чистим місячним світлом. Так, ясновельможна князівно, так, я, наймізерніший капельмейстер на цій грішній землі, допустився ганебного злочину цим жакливим дутом, що, мов пекельний фейерверк зі всілякими вогненними кулями, кометами, ракетами й гарматними пострілами, переполохав товариство і, на свій жаль, мушу визнати, майже всюди вчинив підпал. Ох! Пожежа! Пожежа! Пробі! Горимо, пожежні помпи сюди! Води! Рятуйте! Рятуйте!

Крейслер кинувся до скриньки з нотами, витяг її з-під фортепіано, відчинив, розшпурляв навколо аркуші, схопив якусь партитуру — то була «Molinara»¹ Паїзіелло, — сів до інструмента й загравав ритурнель популярної арієти «La Rachelina molinarina»², яку співає мельничка.

— Не треба, любий Крейслере! — несміливо попросила перелякана Юлія.

Проте Крейслер упав перед нею на коліна й почав благати:

— Найдорожча, найпрекрасніша Юліє! Зласкавтесь над вельмишановним товариством, вплийте розраду в позбавлені

¹ «Мельничка» (*итал.*).

² «Рекеліна-мельничка» (*итал.*).

надії душі, заспівайте «La Rachelina»! Бо якщо ви не заспіваете, мені нема іншої ради, як тут-таки, на ваших очах, вкинутись у безодню розпуки, на краю якої я вже стою, і дарма ви триматимете за поли пропащого maître de la chapelle, дарма ласкаво гукатимете: «Залишіться з нами, о Йоганнесе!» — він скотиться в Ахерон і, химерно підскакуючи, закружляє в демонічному танку з покривалами. Отож краще заспівайте, люба!

Юлія, хоч, здавалось, і трохи невдоволено, виконала те, що її просив Крейслер.

Не встигла вона скінчити арієту, як Крейслер відразу ж загравав відомий комічний дует нотаріуса й мельнички.

Голос і манера співу Юлії більше пасували до поважних, патетичних творів, однак їй не бракувало запалу, коли вона виконувала й комічні речі, які виходили в неї надзвичайно мило. А Крейслер перейняв трохи дивну, проте надзвичайно милу манеру італійських buffi¹, але сьогодні майже пере-кривлював її — здавалося, що це зовсім не той голос, який щойно віддавав найглибший драматизм у тисячах відтінків, до того ж він корчив такі кумедні міни, що розсмішив би й самого Катона.

Тож не диво, що всі почали виявляти своє схвалення вигуками й реготом.

Крейслер у захваті поцілував Юлії руку, але вона невдоволено висмикнула її.

— Ох, — мовила вона, — ох, капельмейстере, я ніяк не можу збагнути чудної, я б сказала, неприродної зміни ваших настроїв і не можу до неї достосуватись! Цей карколомний стрибок від одних крайнощів до других ранить мені серце! Прошу вас, любий Крейслере, не вимагайте більше від мене, щоб я, глибоко схвильована попередньою музикою, коли в грудях моїх ще бринить відгомін гіркого смутку, співала комічні речі, хоч які б вони були приємні й мелодійні. Я знаю, що зможу заспівати їх, яюсь упораюся з ними, але такий спів мене цілком виснажує, я стаю просто хвора. Отже, не вимагайте від мене більше такого! Обіцяйте мені, любий Крейслере!

Капельмейстер хотів відповісти їй, та тієї миті князівна обняла Юлію, сміючись так голосно й нестримно, що яканебудь обер-гофмейстриня вважала б її поведінку непристойною і не взяла б на своє сумління.

¹ Співаків-коміків (*imati*).

— Дай-но я обійму тебе, найкраща, найспівучіша, найвеселіша з усіх мельничок! — вигукнула вона. — Ти здатна закрутити голову всім баронам, усім намісникам і нотаріусам, які тільки є на світі, та ще й, мабуть... — решта її слів потонула в новому нападі сміху.

Потім князівна швидко обернулась до капельмейстера й сказала:

— Ви остаточно змирили мене з собою, любий Крейслере. О, тепер я розумію ваш мінливий гумор. Він витончений, справді чудовий! Тільки в змаганні суперечливих, протилежних одне одному почуттів зароджується вище життя! Дякую, широко дякую і дозволяю вам поцілувати мені руку!

Крейслер узяв її простягнену руку, і знов його пронизав дивний струм, хоч і не такий потужний, як недавно, тож він на мить завагався, перше ніж підніс до уст незахищені рукавичкою тендітні пальчики, а тоді схилився в такому поклоні, наче й досі був радником посольства. Чомусь — Крейслер і сам не знав, чому, — це фізичне відчуття від дотику вельможної руки здалось йому надзвичайно смішним. «Отже, — мовив він сам до себе, коли князівна відійшла, — отже, її ясновельможність така собі лейденська банка, що вражає порядних людей електричним струмом на свій князівський розсуд».

Князівна пурхала й пританцьовувала по залі, сміялася, наспівувала «La Rachelina molinarina», пригортала до грудей і цілувала то ту, то іншу даму, запевняла всіх, що їй зроду не було так весело, і все це завдяки незрівнянному капельмейстерові. Поважній і суворій Бенцон її поведінка страшенно не подобалась. Нарешті вона не витримала, відкликала князівну вбік і прошепотіла їй на вухо:

— Гедвіго, прошу вас, як ви поводитесь!

— Краще, — відповіла князівна, і очі її спалахнули, — краще, любя Бенцон, облишмо на сьогодні тон гофмейстрині і ходімо всі спати. Так, спати, спати! — І вона звеліла подавати карету.

Якщо в князівни аж переливалась через край якась не природна, судомна веселість, то Юлія, навпаки, затихла й посмутніла. Підперши голову рукою, вона сиділа біля фортепіано, і її зблідле обличчя та затуманений погляд свідчили, що вона відчувала просто фізичний біль, так погано було в неї на душі.

У Крейсlera також погас останній спалах гумору. Уникаючи будь-яких розмов, він нечутною ходою наближався до дверей. Дорогу йому заступила Бенцон.

— Не знаю, — мовила вона, — що за чудний, прикрий настрій мене сьогодні

(*М. п. д.*) таким знайомим, таким рідним, солодкий запах якоїсь чудової, сам не знаю якої печені блакитнуватими хмарками здіймався над дахами, а звідкись здалеку з шепотом вечірнього леготу долинали тихі, ласкаві голоси: «Муре, мій коханий, де ти так довго блукав?»

Чого в засмученому серці
Почувся знов блаженства шем,
Мов теплим весняним дощем
Прорвав розпуки зимні дверці?

Заграла радість у очах,
Нуртує сила в спритних лапах,
Пекучий біль в душі процах,
В надію обернувся жах:
Я чую смаженого запах!

Так я співав і, незважаючи на страхітливий галас та гудіння пожежі, віддавався солодким мріям. Але й тут, на даху, мене не полишали жажливі прояви потворного світського життя, в яке я сам ускочив. Не встиг я озирнутися, як із димаря вилізла одна з тих почвар, що їх люди звуть сажотрусами. Тільки-но той чорнопикий бешкетник помітив мене, як зразу ж зарепетував: «Дзу, коте!» — і шпурнув у мене мітлюю. Ухиляючись від удару, я стрибнув на сусідній дах і подряпався вниз по ринві. Хто опише мій радісний подив, мою щасливу розгубленість, коли я побачив, що опинився на будинку свого доброго господаря! Я спритно перелазив від одного слухового віконця до другого, але всі вони були зачинені. Тоді я підвищив голос, та дарма, ніхто мене не почув. Тим часом із охопленого полум'ям будинку валували вгору хмари диму, сичали струмені води, безліч голосів наперейми щось кричали, пожежа, видно, ставала ще загрозливішою. Та ось відчинилось слухове віконце, і з нього визирнув майстер Абрагам у жовтому халаті.

— Муре, мій любий котику, Муре, ось де ти сидиш! Злазь-но, злазь, сіренький! — радісно вигукнув він, побачивши мене.

Я також не пропустив нагоди всіма приступними мені способами показати йому й свою радість; отже, ми відсвяткували чудову хвилину зустрічі. Господар почав мене гладити, коли я стрибнув до нього на горище, і від задоволення я ласкаво, солодко замурчав, чи, як кажуть, ніби на глум, деякі люди, запряв.

— Ха-ха-ха, — засміявся господар, — ха-ха-ха, ти, голу-бе, певне, радий, що повернувся з далеких мандрів додому, і не бачиш, яка над нами нависла небезпека. Далебі, я б сам хотів бути, як ти, щасливим, невинним котом, якому начхати на пожежу й пожежників, бо в нього не згорить ніяке рухоме майно, адже єдина рухомість, якою володіє його безсмертний дух, — це він сам!

З цими словами господар узяв мене на руки й спустився вниз до кімнати.

Не встигли ми зайти, як туди ж убіг професор Лотаріо і ще двоє чоловіків.

— Прошу вас, — вигукнув професор, — ради бога, прошу вас, майстре! Ви в страшній небезпеці, вогонь перекинувся вже на ваш дах. Дозвольте, ми винесемо ваші речі!

Господар дуже сухо пояснив йому, що в такій небезпеці надмірна старанність друзів може дати більше шкоди, ніж сама небезпека, бо те, що вдається врятувати від вогню, переважно летить до біса, хоч і в делікатніший спосіб. Він сам колись, як його приятелеві загрожувала пожежа, з найкращих міркувань викидав у вікно чимало коштовної китайської порцеляни, аби вона тільки не згоріла. Але він буде вдячний їм, якщо вони, не хапаючись, складуть у скриню три нічні ковпаки, кілька сірих сурдутів та деяке інше вбрання, особливо вважаючи на шовкові панталони, і ще трохи білизни, а книжки й рукописи хай спакують у два кошики, тільки щоб ані пальцем не торкались машин. І аж як уже займеться дах, він покине будинок зі своїм рухомим майном.

— Але найперше, — закінчив він, — але найперше хай я нагодую і напою свого підсусідка й товариша, який щойно повернувся з мандрів стомлений і виснажений. А тоді вже порядкуйте собі.

Усі весело засміялися, здогадавшись, що господар має на думці мене.

Їжа мені дуже смакувала, отже, мої найкращі надії, які я виливав на даху тужливими солодкими звуками, цілком збулися.

Коли я попоїв, господар посадовив мене в кошик, а поряд, де ще було місце, поставив мисочку з молоком і дбайливо закрити кошика.

— Сиди тихо, — мовив він, — сиди тихо, котику, в цьому темному прихистку і, щоб не нудно було, хлебчи свій улюблений напій, бо якщо ти вискочиш і почнеш вештатись по кімнаті, то наші рятівники в поспіху неодмінно розтопчуть

тобі хвіст і лапи. Коли доведеться тікати, я сам винесу тебе звідси, щоб ти знов не заблукав, як уже раз було. Ви не повірите, — звернувся господар до професора та його товаришів, — ви не повірите, шановні панове й помічники в біді, який цей сірий добродій у кошику розумний, незвичайний кіт. Послідовники натураліста Галля запевняють, що навіть досить виховані коти, обдаровані такими чудовими рисами, як жадоба вбивства, потяг до крадіжки, лукавство і т. д., цілком позбавлені почуття орієнтації на місці, тож, раз заблукавши, вони ніколи не знайдуть домівки, але мій Мур — блискучий виняток серед них. Кілька днів тому я виявив, що він пропав, і щиро сумував за ним, а сьогодні він раптом повернувся, і я маю підстави припускати, що він навіть скористався дахами, як найприємнішим шляхом для прогулянок. Він, добра душа, довів не тільки свою кмітливість і розум, а й прихильність до господаря, за що я його ще дужче полюбив.

Мене страшенно втішила господарева хвала, я не без внутрішнього вдовolenня усвідомив свою перевагу над усім котячим родом, над силою-силенною заблуканих котів, позбавлених почуття орієнтації на місці, і здивувався, що досі сам не завважив цієї особливої здатності свого розуму. Правда, я пам'ятав про те, що, власне, це юний Понто вивів мене на потрібну дорогу, а сажотрсова мітла спрямувала на потрібний дах, та однаково не мав сумніву щодо своєї прозорливості і справедливості господаревих слів. Як уже сказано, я відчував свою внутрішню потугу, і це відчуття було запорукою, що господар не дарма хвалив мене. Незаслужена хвала дає багато більшу втіху, ніж заслужена, і той, кого хвалять, багато дужче пишається нею, ніж заслуженою, — таке я десь читав чи, може, чув, але це стосується тільки людей, мудрі коти не здатні на таку дурість, я твердо переконаний, що знайшов би дорогу додому без Понто й сажотруса і що обидва вони тільки сплутали мені правильний хід думок. Ту дещицю життєвої мудрості, якою так пишався юний Понто, я міг би здобути і в інший спосіб, хоч різні пригоди, які я пережив з люб'язним пуделем, тим *aimable* *goue*¹, дали мені добрий матеріал для листів друзям, у форму яких я втілював свої враження від подорожі. Ті листи з успіхом могли б бути надруковані в усіх ранкових і вечірніх газетах, в усіх світських і незалежних часописах, бо в них

¹ Милим пройдисвітом (франц.).

дотепно й глибокодумно змальовані найблискучіші сторони мого «я», а що може бути цікавіше для будь-якого читача? Проте я знаю наперед, що панове редактори й видавці запитують: «Хто такий цей Мур?» — а дізнавшись, що я кіт, хоч навіть найдосконаліший на світі, зневажливо відмахнуться: «Кіт, а преться в письменники!» І навіть якби я володів гумором самого Ліхтенберга і глибиною думки Гама-на, — про них я чув чимало доброго, мабуть, вони непогано писали для людей, та обидва вже померли, що для кожного письменника й поета, який мріє про безсмертя, дуже ризикована річ, — отже, кажу, якби я навіть володів гумором Ліхтенберга і глибиною думки Гамана, однаково мені повернули б рукопис, бо де ж бачено, щоб котячі пазурі опанували вишуканий стиль! Отака справедливість! О упередження, кричуще упередження, як же ти глибоко сидиш у людях, а надто в тих, що звуться видавцями!

Професор і ті, що з ним прийшли, зчинили навколо мене жахливий рейвах, на мій погляд, цілком даремно, якщо їм треба було спакувати всього лише нічні ковпаки й сірі сурдути.

Раптом знадвору хтось гукнув:

— Будинок горить!

— Ого-го, — мовив майстер Абрагам, — якщо так, то мені треба самому глянути, що там робиться. Не хвилюйтесь, панове, коли виявиться, що небезпека справді близько, я вернуся і ми спакуємось.

З цими словами він залишив кімнату.

Я в своєму кошику весь похолов. Шалений галас, дим, що почав проникати до кімнати, — все збільшувало мій страх. У голову мені почали закрадатися чорні думки. Що, коли господар забуде про мене і мені доведеться ганебно загинути в полум'ї! У животі в мене, мабуть, з великого страху почало неприємно пощипувати. «А що як зло замислив мій господар, — думав я, — із заздрощів до знань моїх великих й навік мене в цей кошик запроторив, щоб спекатися тягару й мороки? І що як білий цей напій — отрута, яка несе мені загибель певну?» Незрівнянний Муре, навіть у хвилину смертельного страху ти думаєш ямбами, не пропало безслідно те, що ти колись вичитав у Шекспіра-Шлегеля!

Нарешті майстер Абрагам просунув голову в двері і сказав:

— Небезпека минула, панове! Сідайте спокійно до столу і випийте пляшку чи дві вина, воно в стінній шафі. А я ще ненадовго полізу на дах і добре його поллю. Але стривайте, спершу треба поглянути, що робить мій котик.

Господар зайшов усередину, підняв накривку з кошика, де я сидів, ласкаво озвався до мене, спитав, як я себе почуваю і чи не бажаю з'їсти ще одну печену пташку. У відповідь я кілька разів ніжно нявкнув і вдоволено потягся. Він цілком слушно зрозумів усе це як ознаку того, що я не голодний і хочу поки що посидіти в кошику, тому знов накрив його.

Тепер я остаточно переконався, що майстер Абрагам прихильний до мене і бажає мені добра. Може, мені було б і соромно за свої негарні підозри, якби я не вважав, що розумному взагалі сором не до лиця. «Зрештою, — подумав я, — і той безмежний страх, що я пережив, і та підозра, знову ж таки, викликана страхом перед найгіршим, — не що інше, як поетичні мрії, властиві геніальним юним ентузіастам, вони їм конче потрібні, як п'янкий опій».

Ця думка мене цілком заспокоїла.

Тільки-но господар вийшов з кімнати, як я побачив крізь щілину в кошику, що професор недовірливо глянув у мій бік і підморгнув своїм друзям, наче хотів їм сказати щось важливе. Потім вів заговорив так тихо, що я не почув би жодного слова, коли б небо не обдарувало мої шпичасті вуха незвичайно гострим слухом.

— Знаєте, що мені зараз кортить зробити? Я б оце підійшов до кошика, відкрив його і вгородив би оцього гострого ножа в горлянку тому проклятому котюзі, який сидить там і, мабуть, нахабно й самовдоволено кепкує з нас.

— Що з вами сталося? — вигукнув один із його друзів, — що з вами сталося, Лотарію? Вбити такого гарного кота, улюбленця нашого майстра? І чого ви розмовляєте так тихо?

Професор так само пошепки пояснив їм, що я все розумію, що я вмію читати й писати, що майстер Абрагам у якийсь незбагненний, справді таємничий спосіб познайомив мене з науками так, що я тепер уже, як йому сказав пудель Понто, пишу прозу і складаю вірші й що все це лукавий майстер влаштував з єдиною метою: щоб поглумитися з найславетніших учених і поетів.

— О, — казав Лотарію, насилу стримуючи лютя, — о, я вже бачу, як майстер Абрагам, що й так користується у великого князя безмежною довірою, доб'ється з допомогою цього злощасного кота всього, чого захоче. Та бестія стане *magister legens*¹, отримає ступінь доктора і кінець кінцем як професор естетики читатиме лекції про Есхіла, Корнелія й

¹ Магістром, що має право читати лекції (*лат.*).

Шекспіра! Я аж тіпаюся з люті! Той кіт запустить мені пазури в саме нутро, а вони в нього падлючі!

Усіх страшенно вразили слова Лотаріо, професора естетики. Один із його друзів висловив думку, що кіт не може навчитися читати й писати, бо ці першооснови всіх наук вимагають певної спритності, на яку здатна тільки людина, певного вміння думати чи, інакше б сказати, розуму, що не завжди є навіть у людини, вінця природи, а що вже хотіти від бездумної тварини.

— Любий мій, — втрутився в розмову інший, як мені здалося з кошика, дуже поважний чоловік, — любий мій, що ви звете «бездумною твариною»? Бездумних тварин не буває. Часто, поринувши в тихе самоспоглядання, я сповнююсь глибокої пошани до віслюків та інших корисних тварин. І не розумію, чому будь-яка симпатична домашня тварина, щасливо обдарована хистом, не могла б навчитись читати й писати? Навіть більше, чому б такій тваринці не стати вченим або поетом? Хіба не було таких прикладів? Я вже не кажу про «Тисячу й одну ніч» — найкраще історичне джерело, вірогідність якого не підлягає сумнівові, але згадайте, шановний, Кота в чоботях, надзвичайно шляхетного, обдарованого розумом, ґрунтовно освіченого кота.

Потішений цією хвалою котові, що, як мені підказав мій непомильний внутрішній голос, напевне був моїм гідним предком, я не втримався і двічі або й тричі досить голосно чхнув. Промовець відразу замовк, і всі боязко втупились у мій кошик.

— Contentement, mon cher!¹ — нарешті гукнув той поважний чоловік, який щойно говорив, і повів далі: — Якщо я не помиляюся, шановний естетику, ви згадували про якогось пуделя Понто, що зрадив вам таємницю наукових і поетичних вправ кота. Це нагадує мені чудового Берганцу Сервантеса, про дальшу долю якого розповідає одна нова, надзвичайно цікава книжка. Той пес також може бути переконливим прикладом того, що в тварин є природні здібності і хист до наук.

— Дозвольте, — мовив його товариш, — дозвольте, любий друже, що за дивні приклади ви нам наводите? Адже про собаку Берганцу розповідає Сервантес, що, як усім відомо, писав романи, а історія про Кота в чоботях — просто дитяча казка, яку, щоправда, пан Тік переповів так яскраво,

¹ На здоров'я, любий! (франц.)

що можна з дурного розуму й справді повірити в неї. Отже, ви посилаєтесь на двох письменників, наче вони солідні природознавці й психологи, а вони ж тільки поети, запеклі фантасти, та й годі, що вигадують і оповідають нам самі лише небилиці. Ну скажіть, як ви, розумний чоловік, можете посилатись на письменників, щоб довести те, що цілком суперечить здоровому глуздові? Лотарію — професор естетики, йому інколи можна переступити межу, але ви...

— Стривайте, — перебив його поважний, — стривайте, шановний, не гарячкуйте. Подумайте спокійно, і ви згодитесь, що коли йде мова про дивовижне, неймовірне, треба звертатися саме до письменників, бо звичайні історики в ньому нічогоісінько не тямлять. Авжеж, навіть якщо дивовижне впорядковують, відповідно оформляють і подають як чисту науку, то й тоді докази для будь-яких засад беруть в уславлених поетів, на слова яких можна покластися. Я наведу вам приклад одного відомого лікаря — він вас задовольнить, бо ви сам учений лікар, — отже, я наведу вам приклад одного відомого лікаря, який у своєму науковому описі тваринного магнетизму, бажаючи з'ясувати наш зв'язок зі світом духів і незаперечно довести, що існує дивовижний хист передбачення, посилається на Шіллера та його Валленштейна, який каже: «В житті людському є такі хвилини...» і «Є голоси пророчі, безперечно...» Не пам'ятаю, як там далі. Зрештою, ви можете самі прочитати в трагедії, що там ще про це написано.

— Ха-ха-ха, — засміявся доктор, — ви перескакуєте з одного на друге! Заводите мову про магнетизм і кінець кінцем ладні вже довести, що до всіх див, на які здатен магнетизер, він ще й може навчати обдарованих котів.

— Ну й що ж, — відповів поважний, — ніхто не знає, як магнетизм впливає на тварин. Коти, що вже мають у собі електричні флюїди, як ви зараз переконаєтесь...

Згадавши раптом, як гірко нарікала Міна на такі дослідди, що їх провадили над нею, я страшенно перелякався і нивкнув на весь голос.

— Присягаюсь Орком, — вражено вигукнув професор, — присягаюсь Орком з усіма його жахами, що цей клятий кіт чує нас і розуміє нашу розмову! Йй-богу, я зараз задушу його своїми руками...

— Немудро, — озвався поважний, — справді немудро, професоре! Я нізащо не дозволю, щоб ви зробили бодай найменшу кривду котові, якого я щиро полюбив, хоч не мав

щастя ближче з ним познайомитись. Кінець кінцем аж хочеться спитати вас: може, ви заздрите, що він уміє писати вірші? Принаймні професором естетики той маленький сірий добродій ніколи не стане, можете бути спокійні. Бо хіба не записано чорним по білому в старих, мов світ, академічних статутах, що, з огляду на чимраз частіші зловживання, надалі заборонено допускати віслюків до професури, і хіба ця постанова не поширюється на всі види й породи тварин, рахуючи й котів?

— Можливо, — невдоволено відповів професор, — можливо, кіт ніколи не стане ні магістром, ні професором естетики, але рано чи пізно виступить як письменник, своєю незвичайністю, певна річ, зацікавить видавців та читачів і перехопить у нас добрі гонорари...

— Я не бачу, — заперечив поважний, — я не бачу, чому б такому гарному котові, улюбленцеві нашого майстра, не можна було ступити на той шлях, на який юрмами сунуть ті, хто не має до такої діяльності ні снаги, ні покликання. Єдине, що не завадило б зробити, це примусити його обрізати гострі пазури, і ми, либонь, зараз таки це й зробимо, тоді будемо певні, що, ставши письменником, він не подрпає нас.

Усі вони підвелися. Естетик схопив ножиці. Можете собі уявити моє становище! Я вирішив боронитись, мов лев, від ганьби, яку мені готували; першого, хто наблизився б до мене, я позначив би на весь його вік. Я наготувався до стрибка, тільки-но відкриють кошик.

Тієї миті зайшов майстер Абрагам, і весь мій страх, що доходив уже до розпачу, як рукою зняло. Він відкрив кошика, і я, ще не отямившись як слід, блискавично вискочив звідти й майнув повз господаря під грубу.

— Що знов сталося з моїм котом? — запитав господар, підозріливо дивлячись на гостей, які стояли зніяковілі і, почувавши себе винними, не знали, що відповісти.

Хоч яке скрутне було моє становище у тій в'язниці, а все ж на душі в мене ставало радісно, коли я вертався думкою до професорових слів про мою гадану кар'єру, тішило мене також те, що в його словах бриніла заздрість. Я вже відчував на голові докторську шапочку і бачив себе на кафедрі! Хіба жадібна до знань молодь не відвідувала б мої лекції найчастіше за всі? Хіба знайшовся б хоч один юнак, вихований у добрих звичаях, який би зле зрозумів прохання професора не приводити на лекції собак? Адже не всі пуделі такі приязні й ласкаві, як мій Понто, особливо не можна вірити

мисливським капловухим собакам, які скрізь зчиняють безглузді сварки з найосвіченішими представниками нашого роду і хоч-не-хоч змушують їх у найбезглуздіший спосіб виявляти свій гнів — пирхати, дряпатись, кусатися і т. д. і т. д.

Як же було б прикро,

(А. м.) стосувалося рум'яної фрейліни, що її Крейслер бачив у Бенцон.

— Зробіть мені ласку, — мовила князівна, — зробіть мені ласку, Нанетто, сходіть униз і подбайте, щоб усі гвоздики знесли в мій павільйон, бо челядь так розледачила, що сама нічого не виконає.

Фрейліна зірвалася на ноги, дуже церемонно вклонилась і швидко вибігла з кімнати, мов пташка, випущена з клітки.

— Я не можу, — звернулася до Крейслера князівна, — я не можу нічого заграти, коли сиджу з учителем не сама, він — мов той священик, якому не боїшся виповісти всі свої гріхи. Взагалі вам, любий Крейслере, наш суворий етикет видасться чудним і обтяжливим: мене скрізь повинні оточувати фрейліни й стерегти, мов іспанську королеву. Принаймні тут, у нашому милому Зіггартсгофі, можна було б мати більшу волю. Якби князь був тепер у замку, я б не зважилась відіслати Нанетту, а вона й сама нудиться під час наших музичних студій, і мене сковує. Почнімо ще раз, тепер має піти краще.

Крейслер, що під час уроків був дуже терплячий, знов почав арію, яку вибрала для вправи князівна. Та хоч як Гедвіга старалася, хоч як їй допомагав Крейслер, вона все збивалася з такту й тону, робила помилку за помилкою, аж поки врешті, спаленівши, схопилася з місця, підбігла до вікна й почала дивитися в парк. Крейслерові здалося, що князівна плаче; цей перший урок і вся ця сцена були йому трохи прикрі. Ну що тут можна зробити? Хіба спробувати вигнати музикою той ворожий, немuzикальний дух, який, здається, так знервував князівну? І з-під його пальців полились прекрасні мелодії — найвідоміші, улюблені всіма пісні, які він так майстерно варіював контрапунктними зворотами й мелодійними оздобами, що врешті сам здивувався своїй чудовій грі. Він геть забув про князівну з її арією та нечемною нетерплячкою.

— Який гарний Гаєрштайн у призахідному сонці! — не обертаючись, мовила князівна.

Крейслер саме долав якийсь дисонанс, що його, звичайно, треба було зняти, а тому не міг милуватися з князівною Гаєрштайном у призахідному сонці.

— Чи є де краще місце за наш Зіггартсгоф? — ще голосніше, ніж перше, мовила Гедвіга.

Тепер Крейслерові, після могутнього кінцевого акорду, довелось підійти до князівни і, скоряючись її вимозі, ввічливо підтримати розмову.

— Справді, — сказав він, — справді, ясновельможна князівно, парк чарівний, а особливо мені подобається, що всі дерева вкриті зеленим листям. Мене взагалі дивує і захоплює те, що дерева, куші й трави зелені, і кожної весни я дякую Всевишньому, що вони знов зеленіють, а не червоніють, бо це зіпсувало б кожний краєвид, такого немає в жодного з найкращих пейзажистів, наприклад, у Клода Лоррена, чи в Берггема, або навіть у Гаккерта, який, правда, трохи припудровує зелень на своїх луках.

Крейслер хотів ще щось казати, та раптом побачив у дзеркальці, повішеному збоку біля вікна, бліде як смерть, дивно змінене обличчя князівни й замовк з ляку, що холодними лещатами стис його серце.

Нарешті князівна порушила мовчанку. Не обертаючись і все ще дивлячись надвір, вона почала зворушливим, сумним тоном:

— Крейслере, доля чомусь хоче, щоб я завжди здавалась вам опанованою дивними химерами, знервованою, навіть дурнуватою, і давала привід відточувати на мені ваш гострий гумор. Пора пояснити вам, чому ви, весь ваш вигляд доводять мене до того стану, який можна зрівняти з нервовим шалом під час сильної гарячки. Тож вислухайте все. Відверте визнання дасть полегкість моєму серцю й допоможе мені не боятися вашого вигляду й вашої присутності. Коли я побачила вас уперше, там у парку, то ви, вся ваша поведінка, страшенно налякали мене, я й сама не знала чому. То раптом у мені прокинувся з усіма своїми жахами якийсь невиразний спогад з часів мого раннього дитинства, що аж потім у дивному сні прибрав чіткіших обрисів. При нашому дворі жив колись художник на прізвище Етлінгер, якого князь і княгиня високо цінували за його чудовий хист. У нашій галереї ви знайдете прекрасні картини його пензля і на всіх побачите княгиню в різних постатях у тій чи іншій історичній сцені. Але найкраща з них, що викликала одностайний захват знавців, висить у кабінеті князя. Це портрет княгині в розповні її молодості, намальований без жодного сеансу з натури, але такий схожий, ніби митець підглядав за нею в дзеркало. Леонгард — так звали художника при дворі —

був, кажуть, лагідною, доброю людиною. Мені не було ще трьох років, а я полюбила його так, як тільки здатне любити дитяче серце, прихилилась до нього й хотіла, щоб він ніколи не покинув мене. Але й він невтомно грався зі мною, малював мені невеличкі барвисті малюнки, вирізував різноманітні фігурки. Минув десь із рік, і раптом його не стало. Жінка, що була моєю першою вихователькою, крізь сльози пояснила мені, що пан Леонгард помер. Я була невтішна й нізачо не хотіла більше сидіти в тій кімнаті, де Леонгард грався зі мною. Як тільки випадала нагода, я тікала від своєї виховательки та придворних дам і бігала по замку, голосно гукаючи: «Леонгарде!» Я ніяк не могла повірити, що він помер, усе гадала, що він десь заховався в замку. І ось одного вечора, коли вихователька на хвилину кудись вийшла, я тихенько вибралася з кімнати, щоб пошукати княгиню. Вона повинна була сказати, де пан Леонгард, і повернути мені його. Двері в коридор були відчинені, я справді дісталася до парадних сходів, піднялася нагору і навмання ввійшла в першу ж незамкнену кімнату. Я озирнулася й побачила ще одні двері. Гадаючи, що вони ведуть до покоїв княгині, я вже хотіла постукати в них, коли це двері рвучко розчинилися і з них вискочив чоловік у порваному одязі і з розпатланою головою. Це був Леонгард. Він втупив у мене очі, що горіли страшним вогнем. Його важко було впізнати — блідий, як мрець, щоки запали. «Ох, пане Леонгарде, — вигукнула я, — який у вас вигляд! Чого ви такі бліді, чого у вас так горять очі, чого ви так дивитесь на мене? Я боюся вас! О, будьте знов такі добрі, як завжди, малюйте знов мені гарні, барвисті малюнки!» Зненацька Леонгард дико зареготав, кинувся до мене, забряжчавши ланцюгом, яким, мабуть, був оперезаний його стан, опутився переді мною навпочіпки і сказав хрипким голосом: «Ха-ха-ха, маленька князівно... Барвисті малюнки?.. Так, аж тепер я можу малювати, скільки захочу... Тепер я намалюю тобі малюнок, а на ньому твою вродливу маму! Правда ж, твоя мама вродлива? Але попроси її, хай не здимає з мене чарів, я не хочу більше бути жалюгідним Леонгардом Етлінгером... Він давно помер. Я червоний шуліка і можу малювати тільки тоді, коли наковтаюсь барвистого проміння! Так, коли можу розвести фарбу в гарячій крові... Мені треба твоєї крові, маленька князівно!» З цими словами він схопив мене, притяг до себе, оголив мою шию, і мені здалося, що в руці в нього блиснув невеличкий ніж. Я заверещала не своїм голосом, збіглася челядь і накинун-

лась на божевільного. Та він з нелюдською силою струшував її з себе. Тієї миті сходи загули й зарипіли під чиймись кроками, до кімнати вскочив високий, дужий чоловік і закричав: «Господи Ісусе, він утік від мене! Господи Ісусе, от лихо! Ну стривай же, пекельне поріддя!» Тільки-но божевільний побачив того чоловіка, як раптом сила його немов покинула, і він, виючи, впав на підлогу. На нього налягли ланцюг, якого приніс із собою той чоловік, і повели геть. Він жахливо ревів, наче спійманий звір.

Можете собі уявити, які глибокі карби полишило в душі чотирирічної дитини те страхітливе видовище. Мене пробували розрадити, пояснити мені, що таке божевільня. Я не дуже розуміла їхні пояснення, але в серце мені закрався якийсь глибокий, незбагнений страх, що й досі вертається, коли я побачу божевільного, навіть коли тільки подумаю про той страшний стан, який можна зрівняти з безперервними смертельними муками. Ось на того нещасного ви й схожі, Крейсере, наче його рідний брат. А найдужче нагадує мені Леонгарда ваш погляд, — інколи я б назвала його дивним. Ось чому, побачивши вас уперше, я втратила владу над собою, ось чому й тепер ваша присутність тривожить і лякає мене!

Крейслер стояв біля вікна, глибоко вражений, неспроможний вимовити й слова. Його віддавна переслідувала *idée fixe*¹, що на нього чигає божевільня, мов хижак, який жадібно очікує на здобич, і колись несподівано нападе на нього; тепер він затремтів від того самого страху, що й князівна, коли побачила його вперше, — від страху перед самим собою. Він намагався відігнати від себе моторошну думку, що це він у своїй шаленій люті хотів убити Гедвігу.

Трохи помовчавши, князівна повела далі:

— Нещасний Леонгард потай кохав мою матір, і те кохання, вже саме собою шалене, врешті вилилось у буйне божевільня.

— Отже, — мовив Крейслер тихо й дуже ласкаво, як завжди, коли в грудях його вщухала буря, — отже, в грудях Леонгарда не було місця для кохання митця.

— Що ви хочете цим сказати, Крейсере? — запитала князівна, швидко обернувшись до нього.

— Коли я, — відповів він, лагідно всміхаючись, — коли я на одній досить веселій виставі почув, як дотепний служ-

¹ Настирлива думка (франц.).

ник вшановував оркестрантів такою приємною промовою: «Ви добрі люди й погані музиканти» — то, мов верховний суддя, поділив людство на дві частини: одна складається з добрих людей, але поганих музикантів, чи, швидше, зовсім не музикантів, а друга — із справжніх музикантів. Та жодна з них не буде проклята, всі зазнають блаженства, тільки в різний спосіб. Добрі люди легко закохуються в чийсь гарні очі, простягають руки до обожнюваної особи, на обличчі в якої сяють ті очі, захоплюють красуню в коло, яке дедалі звужується, аж поки дійде до розміру обручки, що її вони й надягають на палець коханій, як *pars pro toto*¹, — ви трохи знаєте латину, ясновельможна князівно, — отже, кажу, як *pars pro toto*, як ланку ланцюга, на якому жертву кохання ведуть додому, в подружню в'язницю. Дорогою вони на все горло кричать: «О господи», або: «О небо», або, якщо люблять астрономію: «О зорі небесні», чи, коли схильні до поганства: «О боги, вона моя, найпрекрасніша з усіх! Збулися всі мої найпалкіші бажання!» Зчиняючи такий галас, добрі люди гадають, що наслідують музикантів, але їхні зусилля даремні, бо в музикантів кохання виходить цілком інакше. Тим музикантам чийсь невидимі руки раптом скидають з очей полуду, яка затуляла їм погляд, вони, ходячи на грішній землі, бачать ангельський образ, ту солодку недовідому таємницю, яка тихо спочиває в їхніх грудях. І тоді небесним вогнем, який світить, гріє, але не спалює нищівним полум'ям, спалахує безмежний захват, невимовна втіха вищого життя, що зароджується в глибині душі, і дух у пристрасному бажанні простягає тисячі вусиків і обсотує ними ту, яку він побачив, і він володіє нею, ніколи не володіючи, бо його пристрасність вічна, ніколи не заспокоєна! І це вона, вона сама, прекрасна, втілена в життя мрія, променіючи, виливається з душі митця піснею, картиною, віршем. Ах, ясновельможна князівно, повірте мені, без будь-якого сумніву повірте, що справжні музиканти своїми тілесними руками й пальцями, які на тих руках вирости, тільки більш-менш пристойно музичать, — чи то пером, чи пензлем, чи ще чимось іншим, а до своєї коханої вони дійсно простягають лише духовні вусики, на яких немає ні рук, ні пальців, що могли б галантно, як і належить під час такої церемонії, взяти обручку й надягти її на тоненький пальчик своєї богині. Отже, тут можна не боятися вульгарного мезальянсу, і

¹ Частину за ціле (лат.).

тому, певне, досить байдуже, чи коханою, яка живе в серці митця, буде княгиня, чи дочка пекаря, аби тільки вона не була совою. Такі музиканти, закохавшись, натхненно створюють чудові неземні твори й ніколи не помирають жалюгідною смертю від сухот, ніколи не божеволіють. Ось чому я ставлю на карб панові Леонгардові Етлінгеру, що він докотився до такого шаленства, коли міг, як справжні музиканти, скільки завгодно кохати ясновельможну княгиню без будь-якої шкоди для себе!

Гумористичні нотки, яких часом допускався Крейслер, князівна пропускала повз вуха, їх заглушив відгук струни, якої він торкнувся і яка в жіночих грудях натягнута дужче за інші, а тому, певне, й звучить дужче за них.

— Кохання митця, — мовила вона, опустившись у крісло і, ніби в задумі, підперши голову рукою. — Кохання митця! Бути так коханою! О, це прекрасний, чарівний, божистий сон, тільки сон, нездійснений сон...

— Ви, ясновельможна князівно, — озвався Крейслер, — ви, ясновельможна князівно, здається, не вельми шануєте сні, а проте лише вві сні у нас виростають барвисті, немов у метелика, крила, і ми можемо вилетіти з найтіснішої і найміцнішої в'язниці й піднятися в осяйні небеса. Адже кожна людина має природжений потяг до літання, і я знав солідних, дуже порядних людей, які пізно ввечері просто наповнювали себе шампанським, як надійним газом, щоб уночі, ставши водночас повітряною кулею і пасажиром, піднятися у повітря.

— Знати, що тебе так кохають... — знов сказала князівна ще схвильованіше.

— А щодо кохання митця, — повів далі Крейслер, коли князівна замовкла, — щодо кохання митця, такого, як я вам намагався змалювати, то ви маєте перед собою, ясновельможна князівно, гіркий приклад пана Леонгарда Етлінгера: він був музикантом, а хотів такого кохання, як у добрих людей, тому його ясний розум трохи схибнув, але саме тому я й гадаю, що він не був справжнім музикантом. Бо ті носять обрану даму в серці, їм більше нічого не треба, аби тільки прославляти її піснями, віршами, картинами, їхнє вишукане поклоніння можна порівняти із взірцевою галантністю лицарів, воно навіть невинніше за лицарське, бо музиканти не такі кровожерні, як лицарі, що на славу дами серця спроваджували на той світ найдостойніших людей, коли не було під рукою велетня чи дракона.

— Ні, — вигукнула князівна, ніби прокинувшись зі сну, — ні, не може бути, щоб у грудях чоловіка міг запалати такий чистий жертковий вогонь! Хіба чоловіче кохання — не підступна зброя, якою він користується, щоб досягти перемогу, що занапащає жінку, але й самому йому не дає щастя!

Крейслера вельми вразив такий дивний погляд сімнадцятирічної чи вісімнадцятирічної князівни, і він хотів щось заперечити, коли це відчинилися двері і зайшов княжич Ігнатій.

Капельмейстер зрадив, що скінчиться їхня з князівною розмова, яку він дуже вдало порівняв з добре зладнаним дуєтом, де кожен голос повинен лишатися вірним своєму власному характерові. Тим часом як князівна трималася сумного адажіо і тільки деколи вставляла мордент чи коротеньку трель, сам він, першорядний buffo і чисто комічний співак, перебивав її безліччю коротких нот parlando¹, тож композицію в цілому і виконання можна було назвати шедевром, і йому найдужче хотілося б почути князівну й себе самого десь із ложі або з пристойного місця в партері.

Отже, до кімнати зайшов, схлипуючи, заплаканий княжич Ігнатій із розбитою чашкою в руці.

Треба пояснити, що хоч княжичеві давно минуло двадцять років, він ніяк не міг розлучитися з улюбленими розвагами дитячих років. Найдужче йому були до вподоби гарні чашки, якими він у свій спосіб розважався: годинами розставляв їх рядком на столі, щоразу інакше — то жовту біля червоної, то червону біля зеленої і т. д. Розставляючи їх, він простодушню, щиро радів, наче весела, задоволена дитина.

Шкоду, яка довела його до плачу, зробив маленький мопс, що зненацька стрибнув на стіл і скинув на підлогу найкращу чашку.

Князівна пообіцяла, що постарається замовити йому з Парижа чашку найновішого взірця. Княжич заспокоївся і радісно всміхнувся. Він, мабуть, аж тепер помітив капельмейстера й запитав його, чи в нього також є багато гарних чашок. Крейслер уже знав від майстра Абрагама, як треба було відповідати на це запитання, отже, сказав, що, звичайно, таких гарних чашок, як у його вельможності, він не має, та й не може мати, бо не може витрачати на них стільки грошей, як його вельможність.

— От бачите, — мовив Ігнатій, дуже задоволений, — от бачите, я княжич і можу мати скільки завгодно гарних ча-

¹ Речитативу (*итал.*).

шок, а ви не можете, бо ви не княжич, а тому що я напевне княжич, то гарні чашки...

Чашки і княжичі, княжичі й чашки переплутувалися в мові Ігнатія, дедалі незрозумілішій, а сам він сміявся і з великої радості підстрибував та плескав у долоні. Гедвіга почервоніла й опустила очі. Вона соромилася свого недоумкуватого брата і боялася, хоч, звичайно, дарма, що Крейслер почне брати його на глузи. Але капельмейстер був у такому настрої, що княжичева недоумкуватість, як прояв справжнього божевілья, викликала в нього тільки жаль. Але це не зменшувало, а ще збільшувало напруження. Щоб відвернути увагу відолахи від тих злосчасних чашок, князівна попросила його впорядкувати невеличку підручну бібліотеку, розмішену у вишуканій стінній шафі. Це цілком задовольнило княжича; радісно сміючись, він відразу почав витягати гарно оправлені книжки, складати їх за форматом і ставити золотими берегами назовні так, щоб вони утворювали суцільну блискучу смугу, чим він неабияк тішився.

До кімнати вскочила панна Нанетта й крикнула:

— Князь! Князь із княжичем!

— Боже мій, — злякалася князівна, — в якому я туалеті! Ми справді забалакалися з вами, Крейслере, не думаючи про те, що час не стоїть на місці. Я про все забула — про себе, про князя й княжича.

Вона разом з Нанеттою зникла в сусідній кімнаті. Княжич Ігнатій і далі складав книжки, ні на що не звертаючи уваги.

Підїхала князівська карета, і коли Крейслер спустився вниз до парадних сходів, обидва скороходи в ліврях щойно зіскочили з лінійки. Цю обставину треба пояснити докладніше.

Князь Іреней не хотів відступати від давніх звичаїв, і навіть тепер, коли вже перед кіньми не бігли, мов зацьковані звірі, прудконогі блазні в строкатих куртках, серед численної челяді князя всіх родів і рангів було й два скороходи, гарні, пристойні чоловіки, вже літні, тілісті, що через сидячий спосіб життя інколи скаржилися на нестравність шлунку. Адже князь був надто людяний і не вимагав від жодного зі своїх слуг, щоб той часом ставав гончаком чи бодай веселим дворовим собакою, та з поваги до етикету під час парадних виїздів князя скороходам доводилось їхати попереду на цілком пристойній лінійці і, коли було треба, наприклад, там, де збира-

лось кілька роззяв, ледь помахувати ногами, вдаючи, ніби вони й справді біжать. То було приємне видовище.

Отже, скороходи щойно зіскочили з лінійки, камергери зайшли в парадні двері, а за ними рушив князь Іреней у супроводі показного юнака в розкішному мундирі неаполітанської гвардії із зірками й хрестами на грудях.

— Je vous salue, monsieur de Krösel¹, — сказав князь, побачивши Крейсlera.

Він казав «Крезель» замість «Крейслер», бо в особливо врочистих випадках говорив по-французькому і не міг тоді пригадати жодного німецького прізвища. Чужий княжич — бо панна Нанетта, мабуть, мала на думці цього показного юнака, коли крикнула, що приїхав князь із княжичем, — проходячи, недбало кивнув Крейслерові головою, а таку манеру вітатися капельмейстер терпіти не міг навіть у найвельможніших осіб. Тому він уклонився до самої землі, й так кумедно, що товстий гофмаршал, який взагалі вважав Крейсlera за відчайдушного жартуна і брав за жарт усе, що той робив чи казав, не втримався і стиха захихотів. Молодий княжич зиркнув на Крейсlera чорними, блискучими очима, буркнув крізь зуби: «Блазень!» — і швидко пішов за князем, який велично, а проте ласкаво оглядався на нього.

— Як на італійського гвардійця, — сказав Крейслер гофмаршалові, голосно сміючись, — той ясновельможний добродій досить добре розмовляє по-німецькому. Передайте йому, ваша вельможність, що я в подяку за це можу йому відповісти добірною неаполітанською говіркою, причому не плутатиму її з вишуканою римською, а тим паче із грубим венеціанським жаргоном комедії масок Гоцці, — одне слово, що я не осоромлюся. Скажіть йому, ваша вельможність...

Та його вельможність уже брався сходами, високо звівши плечі, мов бастіони чи редути для захисту вух.

Підїхала князівська карета, в якій Крейслер звичайно їздив до Зіггартсвайлера, старий єгер відчинив дверці й запитав, чи пан капельмейстер не зволить сісти. Тієї миті повз них пробіг кухарчук, обливаючись слізьми й вигукуючи:

— Ох, яке лихо! Яке лихо!

— Що сталося? — крикнув йому навздогінці Крейслер.

— Біда сталась, — відповів кухарчук і ще дужче заплакав. — У кухні лежить старший кухар і хоче загнати собі в живіт кухонного ножа з горя й відчаю, бо ясновельможний

¹ Вітаю вас, пане де Крезель (франц.).

пан раптом звелів готувати вечерю, а немає устриць для італійського салату. Він хотів би поїхати до міста, та пан оберштальмейстер не дозволяє запрягати коней без наказу ясно-вельможного пана.

— Цій біді можна зарадити, — мовив Крейслер. — Нехай пан старший кухар сідає в цю карету і в Зігартсвайлері роздобуде найкращих устриць, а я прогуляюсь туди пішки.

На цьому слові він швидко рушив до парку.

— Велика душа!.. Шляхетне серце!.. Добрий пан! — зворушено вигукував йому навздогінці старий єгер зі сльозами на очах.

Далекі гори охопило вже полум'я вечірньої заграви, і золотавий відблиск її, пробиваючись крізь дерева та крізь кущі, перебігав по лупі, ніби його підганяв вечірній вітерець, що раптом зашелестів у листі.

Крейслер зупинився посеред мосту, перекинутого через широкий рукав озера до рибальської хатини, і задививсь у воду, на таємничій, мерехтливій гладіні якої віддзеркалювався парк з мальовничими купками дерев, а над ним — Гаєрштайн, що його вершину, наче химерна корона, увінчували білясті руїни. Приручений лебідь, що відгукувався на ім'я Бланш, хлюпався в озері, гордовито згинаючи прекрасну шию і б'ючи блискучими крильми.

— Бланше! Бланше! — гукнув Крейслер, простягаючи до нього руки. — Заспівай свою лебедину пісню, не вір, що після цього тобі доведеться померти! Тільки, співаючи, пригорнися до моїх грудей, тоді твої найпрекрасніші звуки стануть моїми і тоді лише я загину від палкої туги, а ти й далі житимеш, і далі кохатимеш, і далі гойдатимешся на хвилях!

Крейслер і сам не знав, що його так глибоко схвилювало. Він сперся на поруччя й несамохіть заплющив очі. Тієї миті він почув Юліїн спів, і невимовно солодка туга стиснула йому серце.

На небі з'явилися темні хмари й кинули широкі тіні на гори й ліс, немов чорні покривала. На сході глухо загримів грім, дужче зашелестів вечірній вітер, гучніше задзюрчали струмки. Часом, немов далекий голос органа, долинали акорди еолової арфи. Нічне птаство злякано знялося вгору і з пронизливим криком загубилось у гушавині.

Крейслер отямився від задуми й побачив у воді своє темне віддзеркалення. Йому здалося, наче з глибини на нього дивиться божевільний художник Етлінгер.

— Агов! — гукнув він униз. — Агов, це ти, мій двійнику, мій добрий товаришу? Слухай-но, голубе, як на художника, що трохи схибнувся, що в своїй надмірній гордині захотів замість оливи скористатися князівською кров'ю, ти досить пристойний на вигляд. Я навіть ладен повірити, любий Етлінгере, що ти просто дурив ясновельможну родину своїми божевільними витівками. Чим довше я на тебе дивлюся, тим виразніше бачу твої вишукані манери, і якщо ти хочеш, я переконаю княгиню Марію, що, коли судити з твоєї постави у воді, ти був значною особою і вона може не вагаючись віддати тобі своє серце. Та коли ти, друже, захочеш, щоб княгиня й тепер була така, як на твоєму портреті, то тобі доведеться наслідувати приклад одного князя-дилетанта: він, щоб бути схожим на свої портрети, підмальовував їх під себе. Отже, за те, що тебе колись безпідставно відправили в пекло, я розповім тобі тутешні новини. Знай же, шановний мешканцю божевільні, що рана, якої ти завдав сердешній дитині, чарівній князівні Гедвізі, ще й досі не загоїлась як слід і через той біль вона часом робить дурниці. Невже ти так тяжко, так боляче вразив її серце, що воно й досі кривавиться, коли князівна бачить твій привид, як кривавиться труп, коли до нього наблизиться вбивця? Не став мені, друже, на карб, що вона вважає мене приви́дом, тобто твоїм приви́дом. Та коли в мене з'явилося бажання довести їй, що я не якийсь там плюгавий потойбічний гість, а капельмейстер Крейслер, мені став на заваді княжич Ігнатій, який очевидячки хворіє на параною, на *fatuitas, stoliditas*¹, тобто, згідно з Ключе, на дуже приємний різновид ідіотизму. Не криви мене, голубе, коли я поважно розмовляю з тобою! Знов кривиш! Якби я не боявся нежиті, то скочив би у воду й добре полатав тобі боки. Іди під три чорти, негіднику, зі своїми гримасами!

І Крейслер швидко пішов далі.

Уже цілком стемніло, в чорних хмарах спалахували блискавки, гуркотів грім і падали перші, великі краплі дощу. Але з вікна рибальської хатини струменіло ясне світло, і Крейслер квапливо подався туди.

Неподалік від дверей, у широкій смузі світла Крейслер побачив свою власну подобу, свого двійника, що йшов поряд із ним. Не тямлячи себе з ляку, він ускочив у хатину і безсило опустився в крісло, блідий як смерть.

¹ Придуркуватість, тупоумство (лат.).

Майстер Абрагам, що сидів біля невеличкого столика, на якому гасова лампа кидала навколо себе сліпуче світло, й читав грубезний фоліант, злякано схопився з місця, підійшов до Крейслера й вигукнув:

— Ради бога, Йоганнесе, що з вами? Звідки ви взялися так пізно й що вас так налякало?

Крейслер насилу заспокоївся і сказав глухим голосом:

— Не інакше, як нас двоє — я і мій двійник, що вискочив з озера й переслідував мене аж сюди. Зжальтеся наді мною, майстре, візьміть свій ціпок з кинджалом і заколіть того негідника. Повірте мені, він божевільний і може довести до загибелі нас обох. То він наслав бурю. В повітрі літають духи і своїми хоралами крають людям серце! Майстре, майстре, приманіть сюди лебедя, нехай заспіває, в моїх грудях пісня завмерла, бо той двійник поклав на них свою білу, холодну, мертву руку, та коли лебідь заспіває, йому доведеться зняти руку і знов пірнути в озеро...

Майстер Абрагам не дав Крейслерові говорити далі, а почав лагідно заспокоювати його, присилював випити кілька чарок вогнистого італійського вина, що було в нього під рукою, і поступово випитав, що все-таки сталося.

Та не встиг Крейслер усього розповісти, як майстер Абрагам, зареготавши, вигукнув:

— От хто вже невинуватий фантазер і затятий духовида! Тим органістом, що грав у парку моторошні хорали, був просто нічний вітер, який у своєму нестримному леті видобував звуки зі струн еолової арфи. Так, так, Крейслере, ви забули, що край парку між двома павільйонами напнута еолова арфа¹. А щодо вашого двійника, який біг поряд з вами у світлі моєї гасової лампи, то я зараз вам доведу, що коли вийду за двері, відразу з'явиться і мій двійник, і взагалі будь-кому, хто ввійде до мене, доведеться терпіти поряд із собою такого *chevalier d'honneur*² свого «я».

Майстер Абрагам вийшов за поріг, і відразу в смузі світла поряд із ним з'явився другий майстер Абрагам.

Крейслер помітив, що зображення кидає сховане вгнуте дзеркало, і розсердився, як кожен, хто повірив у диво, а

¹ Абат Гаттоні з Мілана звелів натягти від однієї до другої вежі п'ятнадцять металевих струн, так настроєних, що вони відтворювали діатонічну гаму. Від найменшої атмосферної зміни ті струни починали бриніти, сильніше чи тихіше, залежно від сили тієї зміни. Ту еолову арфу називали «гігантською» або «арфою погоди». (Прим. автора).

² Почесного охоронця (франц.).

воно виявилось фокусом. Людина воліє найгірший пере-
ляк, ніж природне пояснення того, що їй здалось примар-
ним; вона не вдовольняється цим світом, а хоче щось побачи-
ти з іншого, того, якому не треба тілесної оболонки, щоб
його було видно.

— Я ніяк не можу, — сказав Крейслер, — я ніяк не можу
збагнути, майстре Абрагаме, вашого замилювання до таких
штук. Ви, наче майстерний кухар, готуєте диво з усіляких
гострих спецій і гадаєте, що таким неподобством зможете
розворушити людей, уява яких притупилась, мов шлунок у
пересиченого гульця. Нема більшого несмаку, як, показав-
ши людині таку прокляту штуку, від якої в неї аж дух заби-
ває, відразу пояснювати їй, що все це сталося природним
способом.

— Природним, природним! — перекирив його майстер
Абрагам. — Як людина недурна, ви давно повинні були збаг-
нути, що в світі нічого не відбувається природним способом,
нічогісінько! Чи ви, шановний капельмейстере, гадаєте, що
коли ми з допомогою приступних нам засобів досягаємо пев-
ного наслідку, то першопричина того наслідку лежить у нас
перед очима, а не схована в найпотаємніших сховках при-
роди? Проте ви звичайно ставились до моїх штук з поша-
ною, хоч найдовершенішої з них вам не довелось побачити.

— Ви маєте на увазі Невидиму дівчину? — запитав Крейс-
лер.

— Принаймні, — повів далі майстер, — саме ця шту-
ка — хоч це, мабуть, щось трохи більше, ніж штука, — пере-
конало б вас, що часто звичайна механіка, яка найлегше
піддається розрахункам, зіткнувшись із найтаємнішим ди-
вом природи, може викликати ефект, який так і лишиться
нез'ясовним у буквальному значенні цього слова.

— Гм, — озвався Крейслер, — якщо ви робили все згідно
з відомою теорією звуку, якщо зуміли спритно сховати апа-
рат і мали під рукою кмітливу, хитру істоту...

— О К'яро! — вигукнув майстер Абрагам, і в очах у ньо-
го блиснули сльози. — О К'яро, моя люба, ласкава дитино!

Крейслер ще ніколи не бачив старого таким схвильова-
ним, бо майстер не любив удаватися в журбу і тугу, а зви-
чайно відганяв від себе ці почуття іронією або жартом.

— Що це за К'яра? — запитав капельмейстер.

— Мабуть, вийшло по-дурному, — всміхнувшись, відповів
майстер, — мабуть, вийшло по-дурному, що мені сьогодні
довелось постати перед вами старим плаксивим йолопом; але

сузір'я хочуть, щоб я нарешті розповів вам про ту пору свого життя, про яку так довго мовчав. Ходіть сюди, Крейслере, гляньте на цей грубезний фоліант, це найцінніша річ, яку я маю, спадок одного мага, якого звали Северіно. Я саме сидів тут, читав про всілякі дивні речі й роздивлявся на К'яру, яка в цій книзі зображена, аж раптом ви вскакуєте до мене, не тямлячи себе зі страху, й починаєте казати зневажливі слова про мою магію тієї миті, коли я захоплено згадую про найкраще з див, яке я dokonував у квітучі роки свого життя!

— То розкажіть і мені про нього, — вигукнув Крейслер, — щоб я міг плакати разом з вами!

— Немає нічого дивного в тому, — почав майстер Абрагам, — немає нічого дивного в тому, що я, тоді молодий і дужий, приємний на вигляд, аж надто беручий до праці й спраглий слави, так перепрацювався, роблячи великий орган для собору в Генієнесмюлі, що захворів. Лікар сказав мені: «Походіть, шановний майстре, походіть по горах та долинах, по широкому світі». Так я й зробив і задля жарту скрізь видавав себе за механіка та показував людям прецікаві штуки. Все виходило в мене дуже добре й давало мені багато грошей, поки я не зустрівся з чоловіком, що звався Северіно; він немилосердно висміяв мене і мої штуки й мало не примусив повірити разом з темним простолюдом, що він у спілці з дияволом чи принаймні з якимись іншими, пристойнішими духами. Найбільшу цікавість викликала його жінка-оракул — штука, яка пізніше була відома під назвою «Невидимої дівчини». Посеред кімнати до стелі була підвішена куля із найтоншого, найпрозорішого скла, і з неї, немов легенький віддих, доходили відповіді на питання, звернені до якоїсь невидимої істоти. Не тільки незбагненність цього дивного феномена, але й зворушливий голос невидимого духа, що проникав у саме серце, влучність відповідей і справжній хист передбачення забезпечували штукареві нечуваний успіх. Я доступився до нього й почав розповідати про свої механічні штуки, та він поставився до всіх моїх знань зневажливо, хоч і в іншому розумінні, ніж ви, Крейслере, й загадав мені, щоб я зробив йому водяний орган для домашнього вжитку, хоч скільки я доводив, так само як доводив покійний придворний радник Майстер Геттінгенський у своєму трактаті «*De veterum hydraulo*»¹, що на такому органі нічого не заощадиш, крім хіба що кількох фунтів

¹ «Про водяні органи» (лат.).

повітря, яке, хвалити бога, ми поки що скрізь маємо задарма. Врешті Северіно сказав мені, що йому потрібні ніжніші, ніж у звичайного органа, звуки цього інструмента, щоб помагати ними невидимій істоті, й погодився відкрити мені таємницю, коли я заприсягнувся святим причастям, що ні сам не скористаюся нею, ні зраджу її іншим, хоч він гадає, що нелегко було б скопіювати його шедевр без... — тут він затнувся й надав своєму обличчю таємничого, солодкого виразу, як небіжчик Каліостро, коли він розповідав дамам про свій чаклунський екстаз. Прагнучи побачити Невидиму, я пообіцяв зробити водяний орган, якщо тільки зможу йому догодити, і відтоді маг почав виявляти до мене довіру, навіть полюбив мене, бо я охоче робив йому різні послуги. Одного дня, саме як я йшов до Северіно, на вулиці збіглася юрба людей. Мені сказали, що якийсь ошатно вбраний чоловік упав додолу непритомний. Я проштовхався ближче і впізнав Северіно — його вже підняли й несли до найближчого будинку. Лікар, що саме нагодився, почав його приводити до тями. Після кількох різних спроб Северіно глибоко зітхнув і розплющив очі. Погляд, який він спрямував на мене з-під судомно насуплених брів, був жахливий: у ньому моторошним вогнем палали всі страхи і муки боротьби зі смертю. Губи в нього ворухнулися, він хотів щось сказати, але не зміг. Нарешті він кілька разів значуще вдарив рукою по кишені жилета. Я засунув туди руку і витяг в'язку ключів. «Це ключі від вашого помешкання?» — запитав я, і він кивнув головою. «А цей, — спитав я далі, підносячи один ключ йому до очей, — від вашого кабінету, куди ви мене ніколи не пускали?» Він знову кивнув головою. Та коли я хотів ще щось запитати, він, немов у смертельному страху, почав охкати й стогнати, і на лобі в нього виступив холодний піт. Нарешті він простяг руки, з'єднав їх колом, ніби щось обіймав, і показав на мене. «Він, здається, хоче, — мовив лікар, — щоб ви подбали про його речі й апарати, а на випадок смерті забрали їх собі». Северіно ще дужче закивав головою, нарешті, зібравшись на силі, крикнув: «Corre!»¹ і знову зомлів. Я швидко побіг до його помешкання, тремтячи з цікавості й нетерплячки, відчинив кабінет, де сподівався знайти таємничу Невидиму дівчину, і був вельми здивований, побачивши, що там нікого нема. Єдине вікно було щільно завішене, тож світло майже не проникало всереди-

¹ Біжи! (*итал.*)

ну, а на стіні, якраз навпроти дверей, висіло велике дзеркало. Коли я випадково глянув у те дзеркало і в темному світлі помітив свою постать, мене пронизало дивне відчуття, наче я стою на ізольованому стільчику електризаційної машини. І тієї миті голос Невидимої дівчини сказав по-італійському: «Пожалійте мене хоч сьогодні, батьку! Не катуйте мене так жорстоко. Адже ви вже померли!» Я хапливо відчинив двері, щоб у кімнаті стало видніше, але знов не побачив живої душі. «Добре, — промовляв голос, — добре, батьку, що ви прислали пана Ліскова, але він більше не дозволить вам так катувати мене, він розстрошить магніт, а ви не зможете вже встати з могили, в яку він вас покладе, хоч як би ви опиралися, адже ви мертвий і більше не належите до живих». Ви, звичайно, можете собі уявити, Крейслере, який мене поймав страх, бо я не бачив нікого, а голос чувся біля самого мого вуха. «От чорт, — голосно мовив я, щоб додати собі сміливості. — Хай-но я побачу десь бодай поганеньку пляшечку, то негайно її розіб'ю, якщо навіть сам *diable boiteux*² вискочить зі своєї в'язниці і стане переді мною живий-живісінький, але так...» Раптом мені здалося, ніби ті тихі зітхання, що сповнювали кабінет, долинали зі скрині в кутку, на мою думку, надто малої, щоб у ній могла сховатися людська істота. Проте я підскочив до неї, відсунув засув і побачив, що там справді лежала, скрутившись, мов черв'як, дівчина. Вона пильно глянула на мене великими, дивовижно гарними очима і простягла мені руку, коли я гукнув їй: «Вилазь звідти, ягнятко моє, вилазь, маленька невидимко!» Я схопив її за простягнену руку, і враз моє тіло пронизав електричний удар.

— Стривайте, — перебив його Крейслер, — стривайте, майстре Абрагаме! Що це таке? Коли я вперше випадково торкнувся руки князівни Гедвіги, зі мною було те саме, й щоразу, як вона милостиво подає мені руку, я відчуваю той удар, тільки вже не такий сильний.

— Ага, — відповів майстер Абрагам, — виходить, наша князівна також щось подібне до *gymnotys electricus*², чи *raja torpedo*³, чи *trichiurus indicus*⁴, якою до певної міри була моя мила К'яра, а може, вона просто грайлива домашня

¹ Кульгавий біс (франц.).

² Електричного вугра (лат.).

³ Електричного ската (лат.).

⁴ Меча-риби (лат.).

мишка, як та, що дала доброго ляпаса бравому синьйорові Котуньйо, коли він схопив її за спинку, щоб розрізати скальпелем, чого ви, звичайно, й гадки не мали робити з князівною. Та про князівну ми поговоримо іншим разом, а тепер вернімося до моєї Невидимої дівчини. Коли я, переляканий несподіваним ударом маленького ската, відскочив назад, дівчина озвалася по-німецькому, надзвичайно приємним голосом: «Ох, не гнівайтесь на мене, пане Лісков, але я інакше не могу, мені так боляче».

Оговтавшись нарешті, я обережно взяв дівчину за плечі й витяг з тієї огидної в'язниці. Переді мною стояла мила істота делікатної будови, на зріст як дванадцятирічна дівчина, але я бачив з форм її тіла, що їй було щонайменше шістнадцять. Гляньте в книжку, там її зображення дуже схоже, і ви визнаєте, що не може бути милішого, виразнішого личка, як у неї, до того ж жоден портрет не віддає чарівного вогню її прекрасних чорних очей, що хоч кому могли запалити серце. Кожен, хто не схибнувся на білосніжній шкірі та лляних косах, визнає те личко вродливим, бо шкіра в моєї К'яри справді була трохи засмаглява, а коси — чорні, як смола. К'яра — ви вже знаєте, що так звали Невидиму дівчину, — К'яра, сумна і змучена, обливаючись рясними слізьми, впала переді мною навколішки і схвильовано мовила: «Je suis sauvée»¹. Мені стало дуже шкода її, бо я здогадався, що тут діялися страшні речі. Тим часом принесли тіло Северіно, що невдовзі після того, як я його залишив, помер від другого нападу. Побачивши мертвого Северіно, К'яра відразу перестала плакати, споважніла і втупилась у нього поглядом. І аж тоді, як люди почали цікавитись нею і, сміючись, питати, чи це, бува, не та Невидима дівчина, вона пішла до кабінету. Я вважав, що не можна залишати дівчину з мертвим саму, але добрі господарі будинку погодились прихистити її в себе. Коли люди розійшлися і я заглянув до кабінету, К'яра сиділа перед дзеркалом і була якась дивна. Втупившись очима в дзеркало, вона, здавалось, нічого не усвідомлювала, мов сновида. Спершу вона шептала щось незрозуміле, потім її мова стала виразніша. Плутаючи німецькі, французькі, італійські й іспанські слова, вона говорила про речі, що, мабуть, стосувалися якихось невідомих людей. На свій превеликий подив, я згадав, що тепер саме була та година, коли звичайно Северіно змушував сво-

¹ Я врятована (франц.).

го оракула говорити. Нарешті К'яра заплющила очі й наче міцно заснула. Я взяв сердешну дитину на руки й відніс до господарів будинку. Другого ранку дівчина була весела й спокійна, мабуть, вона аж тепер остаточно збагнула, що стала вільна, й розповіла мені все, що я хотів знати. Хоч ви, капельмейстере, завжди надавали великої ваги походженню, сподіваюсь, ви не будете прикро вражені, коли я скажу, що моя К'яра була всього лише циганською дитиною, яка разом із ватагою своїх брудних одноплемінців, оточених вартою, сиділа на ринку якогось великого міста й смажилась на сонці, коли повз них проходив Северіно. «Ясний пане, дай я тобі поворожу!» — гукнула йому восьмирічна дівчина. Северіно довго дивився малій у вічі, потім справді простяг їй долоню, і щось його страшенно вразило в її ворожінні. Мабуть, він побачив у дівчинці щось особливе, бо відразу підійшов до лейтенанта поліції, який супроводив валку ув'язнених циганів, і сказав, що ладен заплатити чималу суму, якщо йому дозволено буде забрати з собою маленьку циганку. Лейтенант сердито відповів йому, що тут не невільницький ринок, але додав, що дівчинку, власне, не можна вважати за справжню людину й у в'язниці вона буде тільки заважати, отже, добродій може її забрати, якщо погодиться внести десять дукатів у касу міського притулку для бідних. Северіно відразу дістав гаманця й відрахував дукати. К'яра та її стара бабуса, які чули весь цей торг, почали кричати й голосити, вони не хотіли розлучатися. Та підійшли вартові, запхнули стару на підводу, готову до від'їзду, лейтенант, вважаючи, мабуть, тієї хвилини свій гаманець за касу міського притулку, сховав у нього блискучі дукати, а Северіно потяг за собою маленьку К'яру, яку намагався втішити тим, що на тому самому ринку, де знайшов дівчинку, купив їй гарну нову сукенку, та ще й нагодував її солодощами. Северіно, напевне, вже тоді плекав думку про штуку з Невидимою дівчиною і в маленькій циганці добачив усі дані, потрібні для такої ролі. Крім відповідного виховання, він намагався впливати і на її організм, який і так мав властивість дуже збуджуватись. До такого збудженого стану, коли в дівчині прокидався пророчий хист, він доводив її штучними засобами — згадайте Месмера та його страхітливі досліди, — й щоразу вдавався до них, як їй треба було виступати з пророцтвами. Фатальна випадковість дала йому змогу здогадатись, що коли дівчинка витримувала якийсь біль, вона особливо розпалювалась, тоді її здатність проникати в чужу душу

збільшувалась до межі неймовірного і вона ставала ніби ясновидицею. Відтоді той страшний чоловік перед кожним виступом жорстоко мучив її, щоб довести до стану найбільшого ясновидства. Бідолашній К'ярі додавало муки й те, що вона, коли Северіно не було вдома, мусила сидіти скорчена у своїй скрині, часто навіть цілий день, щоб ніхто не викрив її присутності, якби випадково пробрався до кабінету. В тій скрині вона також переїздила з Северіно від одного міста до другого. Доля К'яри була гірша й страшніша, ніж доля того карлика, якого возив із собою відомий Кемпелен і який, схований у ляльку, що зображала турка, повинен був, удаючи автомата, грати в шахи. В столику Северіно я знайшов чималу суму грошей у золоті й паперах, і завдяки цьому мені пощастило забезпечити К'ярі пристойний прибуток. Апарат для оракула, тобто акустичні пристрої в кімнаті й кабінеті, а так само й інше штукарське знаряддя, яке не можна було перевезти, я знищив, але, згідно з чітко виявленою волею небіжчика, скористався багатьма його таємницями. Влаштувавши всі ці справи, я сумно попрощався з малою К'ярою, яку добрі господарі хотіли прийняти за дитину, і виїхав з міста. Адже минув цілий рік, пора було вертатися в Генієнесмюль, де високоповажний магістрат чекав, щоб я полагодив їхній міський орган, та небові чомусь захотілося, щоб я залишився штукарем, тому воно дало змогу одному клятому шахраєві вкрати в мене гаманець, у якому зберігалось усе моє багатство, і таким чином змусило мене, вже відомого на той час механіка, який мав багато атестатів та патентів, задля шматка хліба показувати свої штуки.

Якось в одному містечку неподалік від Зігартсвайлера я ввечері сидів і майстрував чарівну скриньку, коли це відчинилися двері, до кімнати зайшла незнайома жінка й вигукнула: «Ні, я не могла довше витримати, мусила приїхати до вас, пане Лісков, а то померла б з туги! Ви мій володар, я готова до ваших послуг!» І кинулась до мене, хотіла впасти мені до ніг, але я взяв її в обійми — то була К'яра! Я насилу впізнав дівчину, вона виросла на добрий лікоть, зміцніла, хоч і не втратила своєї делікатної будови. «Мила моя, кохана К'яро!» — вигукнув я, зворушений до глибини душі, і пригорнув її до своїх грудей. «Правда, пане Лісков, ви дозволите мені залишитись у вас? — мовила дівчина. — Не відштовхнете бідну К'яру, яка завдячує вам волю і життя?» З цими словами вона кинулась до скрині, яку саме вніс поштовий служник, тицьнула хлопцеві в руку стільки гро-

шей, що той, збаранівши, метнувся до дверей і промурмотів: «От бісова циганочка!», — відчинила скриню, витягла цю книжку й дала мені, кажучи: «Нате, пане Лісков, це найкраща річ зі спадку Северіно, яку ви забули», — а поки я гортав книжку, спокійно почала розпаковувати вбрання й білизну. Можете собі уявити, Крейслере, в яке незручне становище поставила мене мала К'яра, але... пора тобі, хлопче, навчитись трохи шанувати мене, а то, коли я допомагав тобі по-тай рвати в дядьковому садку спілі груші, а замість них чіпляти на дерево дерев'яні, відповідно підмальовані, або наливати скислого померанцевого напою в поливальницю, якою він поливав свої каніфасові панталони, відбілюючи їх на моріжку, від чого на них виступали гарні мармурові візерунки, — одне слово, коли я підбивав тебе на шалені витівки, ти бачив у мені лише блазня, у якого взагалі немає серця або принаймні воно сховане під такою грубою блазенською курткою, що я не чую, як воно б'ється. Не хвались, голубе, своєю вразливістю, своїми слізьми, бо бачиш — ось я знов починаю огидно рюмсати, як вічно ти рюмсаєш. Але хай йому біс, щоб я оце на старість відкривав перед шмаркачем свою душу, як *chambre garnie*¹.

Майстер Абрагам підійшов до вікна і виглянув у темряву. Буря стихла, чутно було, як нічний вітер струшував з дерев у лісі поодинокі краплі. Здалеку, з того боку, де був замок, долинала весела танцювальна музика.

— Видно, княжич Гектор хоче перед *partie à la chasse*² трохи пострибати, — мовив майстер Абрагам.

— Ну, а що з К'ярою? — запитав Крейслер.

— Добре робиш, — повів далі майстер Абрагам, знеможено опускаючись у крісло, — добре робиш, сину мій, що нагадуєш мені про К'яру, бо цієї фатальної ночі я мушу випити чашу гірких спогадів до останньої краплі. Ох, дивлячись, як хазяйновито К'яра вештається по кімнаті, якою чистою радістю сяють її очі, я відчув, що не зможу ніколи розлучитися з нею, що вона повинна стати моєю дружиною. А проте я сказав їй: «Але ж, К'яро, що я робитиму з тобою, коли ти залишишся тут?» Дівчина підійшла до мене і сказала дуже поважно: «Майстре, в тій книжці, що я вам принесла, ви знайдете докладний опис оракула, та ви й самі бачили всі ті пристрої. Я хочу бути вашою Невидимою дівчи-

¹ Мебльовану кімнату (франц.).

² Полюванням (франц.).

ною!» — «К'яро, — приголомшено вигукнув я, — К'яро, що ти кажеш? Як ти можеш вважати мене другим Северіно?» — «О, не нагадуйте мені про Северіно», — відповіла К'яра. Та чи варто докладно розповідати вам про все це, Крейслере, ви й самі знаєте, що я здивував світ Невидимою дівчиною, але повірте: мені відразу було б збуджувати якимись штучними засобами свою любов К'яру чи якимось інакше обмежувати її волю. Вона сама визначала час і годину, коли відчувала в собі силу чи, швидше, коли могла б відчувати силу грати роль Невидимої дівчини, і тільки тоді мій оракул промовляв. Крім того, грати цю роль стало потребою для моєї маленької помічниці. Певні обставини, про які ви довідаєтесь потім, привели мене до Зіггартсвайлера. Мені хотілося оточити свої виступи тут цілковитою таємницею. Я зупинився у відлюдному будинку вдови князівського кухаря й через неї розпустив чутку про свої дивовижні штуки. Дуже швидко та чутка дійшла до двору. Все сталося так, як я й сподівався. Князь — я маю на думці батька князя Іренея — сам знайшов мене, і моя провидиця К'яра виявилась тією чарівницею, яка, немов натхнена неземною силою, часто відкривала князеві його власну душу, тож чимало туманного в ній він тепер побачив і зрозумів. К'яра, що стала моєю дружиною, мешкала в одного надійного, відданого мені чоловіка в Зіггартсгофі й приходила до мене тільки смерком, тому її присутність залишалась таємницею. Бо ж бачите, Крейслере, люди так прагнуть див, що хоч штуку з Невидимою дівчиною неможливо показати без участі людської істоти, вони вважали б, що їх дурають і беруть на кпини, якби довідалися, що Невидима дівчина — істота з плоті й крові. Ось чому в тому місті, де помер Северіно, його після смерті всі лаяли й називали брехуном, коли стало відомо, що проповідувала в його кабінеті маленька циганка, і ніхто не оцінив майстерно зробленого акустичного пристрою, завдяки якому голос ніби виходив зі скляної кулі. Старий князь помер, мені остогидли мої штуки й необхідність ховати К'яру, я хотів вернутися зі своєю любовою дружиною в Генієнесмюль і знов узятись до органів. Та одного вечора, коли К'яра мала востаннє грати роль Невидимої дівчини, вона не прийшла, довелось відсилати цікавих ні з чим. Серце моє калатало від тривожного передчуття. Вранці я помчав до її помешкання й довідався, що К'яра вийшла з дому о звичайній годині. Ну, чого ти витріщив на мене очі, хлопче? Сподіваюсь, ти не ставитимеш мені дурних запитань? Адже

й так зрозуміло — К'яра безслідно зникла, і ніколи, ніколи більше я її не бачив!

Майстер Абрагам схопився з крісла й кинувся до вікна. Глибоке зітхання свідчило, що з роздертої рани в серці знов закапала кров. Крейслер мовчанкою вшанував глибоку скорботу старого.

— Вам уже пізно, — після довгої мовчанки озвався майстер Абрагам, — вам уже пізно вертатися до міста, капель-мейстере. Скоро північ, а надворі, самі знаєте, блукають лихі двійники та всяка інша нечиста сила і можуть вас збаламутити. Лишайтеся в мене. Безглуздо, цілком безглуздо було б

(*М. п. д.*) якби такої непристойної витівки хтось допустився у священному місці, тобто в аудиторії. Моє серце так стискається, так йому тісно в грудях, у голові снують такі високі думки, що я не можу писати далі, мушу відкласти перо й трохи прогулятися.

Мені полегшало, і я вертаюся до письмового столу. Але те, що сповнює моє серце, вилітає з уст і з-під пера поета! Колись я чув, як майстер Абрагам розповідав, що в одній старовинній книжці писалося про якогось дивного чоловіка: в тілі його начебто струменіла особлива *materia peccans*¹, що виходила тільки крізь пальці. Але він підкладав під руку гарний білий папір, збирав шкідливу рідину, що шумувала в його тілі, й називав ті відходи віршами, які йшли з глибини душі. Я вважаю те оповідання злісною сатирою, але мушу признатися, що часом і мене всього, до самих лап, пронизує дивне відчуття — я б назвав його духовною сверблячкою — і змушує записувати все, що я думаю. Таке зі мною діється й тепер — нехай воно мені зашкодить, нехай обмежені коти в своєму засліпленні лютують, навіть спробують на мені, чи гострі мають пазурі, але я мушу вилити свої почуття!

Мій господар сьогодні цілий ранок читав оправлений у свинячу шкіру том *in quarto*², а коли, як завжди в таку пору, вийшов, то залишив книжку на столі розгорнену. Я негайно стрибнув на стіл і, з властивою мені цікавістю до наук, заходився обнюхувати, що то за книжка, яку так пильно студіював мій господар. То була чудова, цінна праця старого Йоганна Куніспергера про вплив сузір'їв, планет і дванадцяти знаків зодіаку на природу. Так, я маю цілковите право

¹ Шкідлива речовина (*лат.*).

² В одну чверть аркуша (*лат.*).

назвати цю працю чудовою і цінною, бо ж хіба, поки я читав її, мені не відкрилась ясно, як на долоні, таємниця мого буття, мого шляху на цій планеті? Ох, поки я пишу ці рядки, над моєю головою палахкотить прекрасне сузір'я, мій вірний супутник, споріднений зі мною, воно осяває мою душу, і душа випромінює те світло назад. Так, я відчуваю на своєму чолі пекуче, мов жар, проміння хвостатої комети, я сам блискуча хвостата зірка, небесний метеор, що грізно й пророчо, в ореолі слави летить над всесвітом. І так само як комета затьмарює своїм блиском усі зірки, так і ви, коти, інші тварини й люди — всі ви зникнете в півночі, якщо я не ховатиму своїх талантів, а засвічу, як годиться, їхній світоч! А це залежить тільки від мене. Але хоч з мене, хвостатого духа світла, променіє моя божиста природа, хіба я не поділяю долі всіх смертних? Я маю занадто добре і вразливе серце, легко переймаюся горем слабших і через це впадаю у сум і тугу. Хіба ж я не пересвідчуюсь на кожному кроці, що я самотній, ніби в безлюдній пустелі, бо належу не теперішній, а майбутній добі високої освіченості, оскільки тут немає жодної душі, здатної захоплюватись мною, як я того заслуговую? А мені так приємно, коли мною захоплюються, навіть хвала простих, неотесаних молодих котів невимовно тішить мене. Я знаю, як викликати в них безмежний подив, та що з того, коли вони, незважаючи на всі свої зусилля, не можуть потрапити в тон фанфар, які ясять мені хвалу, хоч би скільки кричали «няв, няв»! Доводиться сподіватись на нащадків, вони напевне поцінують мене. А тепер нехай би я написав філософський твір — хто проникне в глибину мого духу? Нехай би я принизився до драми — де ті актори, що спромоглися б заграти її? Чи хай би я звернувся до іншого літературного жанру, наприклад, до критики, яка мені тим більше личить, що я здійснююся понад усіма, кого звать поетами, письменниками, митцями, як ідеал довершеності, отже, тільки єдиний можу висловити компетентний присуд, — хто зможе піднятися туди, де я ширяю, хто зможе перейняти мої погляди? Чи є на світі лапи або руки, гідні увінчати мене лавровим вінком? Але я знаю на це спосіб: я увінчаю себе сам, і кожен, хто насмілиться смикнути за той вінок, відчує, які гострі в мене пазурі, перед ними ніхто не встоїть. Адже на світі є такі заздрісні тварюки, мені навіть часто сниться, ніби вони нападають на мене, і, уявляючи, що треба боронитись, я вганяю свою гостру зброю собі ж

таки в обличчя й роздряпую свій прекрасний вид. Мабуть, і в шляхетному почутті власної гідності домішано трохи підозріливості, інакше й бути не може. От і недавно, коли юний Понто, розмовляючи на вулиці про останні новини з кількома молодими пуделями, навіть не глянув на мене, хоч я й сидів біля віконця рідного льоху не далі як за шість ступнів від нього, я сприйняв це як прихований випад проти моєї доброчесності й досконалості. Неабияк обурило мене й те, що коли я дорікнув тому джэнджикові, він почав запевняти, що справді не помітив мене.

Але вже пора, щоб ви, о споріднені душі серед прекрасних майбутніх поколінь, — як я хотів би, аби ви вже тепер були серед нас і, маючи під рукою розумні думки про велич Мура, висловлювали їх так гучно, щоб, крім них, більше нічого не можна було почути, — довідались докладніше про те, що в молодості сталося з вашим Муром. Отже, слухайте уважно, дорогі мої, настає чудова хвилина в моєму житті!

Почались березневі іди, на дах лилося яскраве, лагідне проміння весняного сонця, і в моїх грудях розгорялося тихе полум'я. Вже кілька днів мене не полишав якийсь дивний неспокій, якась незнана, але солодка туга; не встигав я трохи заспокоїтись, як скоро знову впадав у такий стан, що мені й не снився ніколи!

Неподалік від мене із слухового віконця легко й нечутно вилізла одна істота — о, немає слів, щоб змалювати красуню! Вона була вся біла, тільки чорна оксамитова шапочка прикривала гарненьке чоло, а на тендітних ногах були такі самі чорні панчішки. Прекрасні, зелені, мов трава, очі палахкотіли солодким вогнем, легенькі порухи ледь загострених вушок свідчили про доброчесність і розум, а у хвилястих помахках хвоста виявлялась грація і ніжна жіночість!

Красуня, мабуть, не бачила мене, вона дивилась на сонце, мружила очі й чхала. О, цей звук відгукнувся в моїй душі солодким тремтінням, у скронях у мене загупало, кров закипіла в жилах, серце ладне було вискочити з грудей, і невимовно болісний захват, що перевернув у мені все, вилився в протягле «няв!» Крихітка швидко повернула голову, глянула на мене, в її очах майнув страх, чарівна дитяча неспіливість. Невидимі лапи з непереборною силою рвонули мене до неї, та не встиг я підскочити, щоб обняти її, як вона швидко, мов тінь, зникла за димарем. Охоплений люттю й розпачем, я оббігав весь дах, жалібно лементуючи, та дар-

ма — вона не вернулася. Ох, як мені було тяжко! Шматок не ліз мені в горло, науки остогидли, я не міг ні читати, ні писати.

— Сили небесні! — вигукнув я другого дня, коли, надаремне шукаючи своєї красуні, облазив дах, горище, льох та всі закутки в будинку й невтішний повернувся додому, коли, оскільки та крихітка не сходила мені з думки, навіть смажена рибина, що її дав мені господар, подивилась на мене з мисочки її очима, через що я вигукнув у нестямному захваті: «Чи це ти, моя мріє?» — і з'їв її одним духом; отже, другого дня я вигукнув: — Сили небесні! Невже це кохання?

Трохи заспокоївшись, я, як ерудований юнак, вирішив остаточно з'ясувати свій стан, тому відразу почав вивчати, щоправда, не без напруження, «*De arte amandi*»¹ Овідія, а також «Мистецтво кохання» Мансо, але жодна з ознак закоханості, поданих у тих творах, до мене не пасувала. Нарешті я пригадав, що читав у якійсь п'єсі, нібито розкошлані баки² і байдужість до всього — ознаки закоханості. Я глянув у дзеркало — господи боже, мої баки були розкошлані! Господи боже — я до всього, крім своєї коханої, збайдужів!

Тепер, коли я вже знав, що справді закохався, в душу мою вернувся спокій. Я вирішив як слід поповнити свої сили їжею і питвом, а тоді податися на пошуки тієї крихітки, що цілком заволоділа моїм серцем. Солодке передчуття підказало мені, що вона сидить перед дверима будинку. Я спустився сходами вниз і дійсно зустрів її там.

О, яке то було побачення! О, який захват, яке невимовно приємне почуття кипіло в моїх грудях! Кицькиць, — так звали крихітку, як я потім довідався від неї, — Кицькиць сиділа на задніх лапах у граційній позі, а передньою вмивалася — раз по раз проводила нею по щічках та за вухами. З якою незрівнянною грацією вона виконувала в мене на очах те, чого вимагала охайність і елегантність, їй не потрібне було жалюгідне мистецтво туалету, щоб іще посилити чари, даровані їй природою! Я наблизився до неї чемніше, ніж першого разу, і сів поряд. Вона не втекла, тільки уважно оглянула мене й опустила очі.

— Найпрекрасніша, — тихо почав я, — будь моєю!

¹ «Мистецтво кохання» (лат.).

² Кіт має на думці Шекспірову комедію «Як вам це сподобається», дія третя, ява друга. (Прим. автора).

— Відважний коте, — збентежено відповіла вона, — відважний коте, хто ти? Звідки ти мене знаєш? Коли ти такий щирий, як я, то скажи і присягайся мені, що ти справді мене кохаєш.

— О, — захоплено вигукнув я, — присягаюся жахами Орка, священним місяцем і всіма іншими зірками та планетами, які світитимуть цієї ночі, коли небо буде безхмарне, присягаюся ними, що кохаю тебе!

— І я тебе також! — прошепотіла крихітка і, зворушливо засоромлена, прихилила до мене голівку.

Розпалений пристрастю, я простяг до неї лапи, щоб пригорнути її до себе, та зненацька два велетенських коти з пекельним вереском напали на мене, жорстоко мене покусали, подряпали й до всього скотили в канаву, де я мало не втонув у брудних помиях. Я ледве вирвався із пазурів тих кровожерних тварюк, що не виявили до мене ніякісінької пошани, і, нямкаючи з ляку не своїм голосом, вилетів сходами нагору.

— Ну й вигляд у тебе, Муре, ха-ха-ха! — засміявся господар, побачивши мене. — Я вже здогадуюсь, що сталося. Ти пустився в пригоди, як «кавалер, що блукає лабіринтами кохання», і тобі добре перепало!

І хоч як мені було неприємно, господар знов зареготав. Потім він звелів служниці налити в шаплик теплої води і кілька разів безцеремонно занурив мене в неї. Я почав пирхати, чхати, нічого не чув і не бачив, але господар не зважав на це. Потім він щільно загорнув мене в клапоть фланелі й поклав у мій кошик. З люті і болю я був майже непритомний, не міг ворухнути жодною лапою. Та незабаром від тепла мені полегшало, і в думках з'явився якийсь лад.

— От іще одне гірке розчарування в житті! — почав нарікати я. — Отже, це й є кохання, яке я так натхненно оспівував, це й є те найвище щастя, що дає нам невимовну насолоду й підносить нас до неба! Ох, а мене воно втелюжило в канаву! Я відмовляюся від почуття, яке не дало мені нічого, крім подряпин, огидного купання й ганебної фланелі, що в неї мене загорнули!

Та не встиг я обсохнути й опинитись на волі, як Кицькиць знов постала в мене перед очима, і я, ще не забувши пережитого приниження, з жахом визнав, що й досі закоханий. Зусиллям волі я опанував себе і, як належить розумному, освіченому котові, почав читати Овідія, бо добре пам'я-

тав, що в «Ars amandi» зустрічав також рецепти проти кохання. Я прочитав строфу:

«Venus otia amat. Qui finem quaeris amoris,
Cedit amor rebus, res age, tutus eris!»¹

Ідучи за цим приписом, я з новим запалом узявся до наук, але на кожній сторінці перед очима в мене з'являлась Кицькиць, я тільки про неї й думав, тільки її ім'я читав і писав. Мабуть, міркував я, автор мав на думці не цю працю, а оскільки від інших котів я чув, начебто ловитва мишей — дуже приємна праця, що дає і користь, і втіху, то дуже ймовірно, що «rebus» могло означати й ловитву мишей. Коли стемніло, я подався в льох і рушив понурими переходами, наспівуючи: «Скрадаюсь нишком в лісі я, рушниця на прицілі...»

Та леле! Замість дичини, яку я прагнув уполювати, я бачив її милий образ, він поставав переді мною на кожному кроці. І біль кохання знов почав краяти моє вразливе, зранене серце. Я проказав:

— Глянь на нас, ранкова зоре, променистими очима, ми з Кицькиць — щаслива пара, всі незгоди за плечима.— Так казав я переможно і чекав на райську втіху. Але ба — втекла кохана, забагато в мене спіху!

Так мене, бідолашного, дедалі більше й більше опановувало кохання, що його запалило в моїх грудях якесь лихе сузір'я мені на загибель. Тремтячи з люті, нарікаючи на свою долю, я знов накинувся на Овідія і прочитав у нього таку строфу:

«Exige, quod cantet, si qua est sine voce puella,
Non didicit chordas tangere, posce lyram»².

— Ага! Гайда на дах, — зрадив я. — Зараз я знайду свою чарівну богиню там, де зустрів її вперше, і примушу співати, так, співати, і коли вона візьме бодай одну фальшиву ноту, все минеться, я одужаю, я буду врятований!

Коли я виліз на дах, щоб підстерегти Кицькиць, небо було ясне і світив місяць, яким я присягався їй у коханні.

¹ Любить Венера дозвілля. Хочеш кохання позбутись,
Пильно до праці берись, праця — то ворог його!

(Лат.)

² Як безголоса кохана — співати тоді накажи їй,
Як не торкалася струн ще — грати на цитрі звели

(лат.).

Я довго чекав на неї, і мої зітхання перейшли в голосну любовну скаргу.

Нарешті я заспівав сумну пісню десь такого змісту:

Тихі гаї, швидкоплинні потоки,
Плачте зі мною! Доки, о доки
Ждати кохану?
Дайте на рану
Ліки цілющі — звістку про милу.
Де вона: спить а чи вийшла на лови?
Втратив я радість, втратив я силу,
Хоч у могилу!
Втіху стражденному дайте котові!
Місяцю, вірне коханців світило,
Де моя мила?
Мудрий пораднику всіх, хто кохає,
Хто заблукав у коханні й не знає
Стежки назад, — я також у любові
Щастя не маю,
Ради шукаю,
О підкажи, що робити котові!

Зрозумій, шановний читачу, що порядному поетові не конче блукати тихими гаями чи сидіти біля швидкоплинних потоків, до нього й так прилинуть їхні хвилі, і в тих хвилях він побачить усе, що захоче, й оспіває його так, як захоче. Якщо когось аж надто вразила висока довершеність моїх віршів, то я скромно нагадаю, що був тоді в натхненні, в екстазі закоханого, а всі знають, що кожен, кого пойняла лихоманка кохання, навіть коли він не здатен зримувати «сонце» й «віконце» чи «страждання» й «кохання», не здатен, кажу, незважаючи на всі зусилля, впоратися з цими досить таки звичайними римами, раптом стає поетом і починає виливати на папір чудові вірші, так само як той, хто схопить нежить, починає нестримно, страхітливо чхати. Цьому екстазові прозаїчних натур ми вже завдячуємо багато прекрасних творів, і добре, що іноді через це людські Кицькиць, які не відзначалися особливою *beauté*¹, на деякий час здобували гучну славу. А коли таке трапляється з сухим деревом, то чого можна сподіватися від зеленого? Я хочу сказати, що коли вже кохання здатне зробити поетами навіть таких плюгавих прозаїків, як собаки, то чого можна чекати

¹ Вродою (франц.).

від справжніх поетів у цю пору їхнього життя? Отже, я не блукав тихими гаями й не сидів біля швидкоплинних потоків, а прилаштувався на високому даху, голому-голісінькому, якщо не рахувати дрібки місячного світла, а проте в своїх майстерних віршах я благав ліси, потоки, місяця, а наостанці й свого приятеля Овідія допомогти мені, підтримати мене в нещасливому коханні. Трохи важко було мені підібрати риму до слова «котові», бо навіть у натхненні я не хотів користуватися такою банальною римою, як «псові». Але те, що я все-таки знайшов цю риму, ще раз доводить перевагу нашого роду над людським, бо всі рими до слова «людина», наскільки мені відомо, незграбні, адже сказав один дотепник, який пише комедії, що людина — незграбний звір. Зате я дуже зграбний.

Недарма виспівував я свою тужливу пісню, недарма благав гаї, потоки й місяця привести мені королеву моїх мрій, — красуня легкою, граційною ходою вийшла з-за димаря.

— Це ти, любий Муре, так гарно співаєш? — запитала Кицькиць, побачивши мене.

— Як, — вигукнув я радісно й здивовано, — як, ти мене знаєш, красуне?

— Ох, — мовила вона, — ох, знаю. Ти сподобався мені з першого погляду, і мені було прикро, що мої нечемні кузени так безцеремонно зіпхнули тебе в канаву.

— Не згадуймо, — відповів я, — не згадуймо про канаву, люба дитино, скажи краще, чи ти мене кохаєш?

— Я розпитала, — сказала Кицькиць, — про твої статки й довідалась, що тебе звать Муром, що ти живеш у дуже доброго господаря, маєш не тільки вдосталь харчів, а й усі вигоди, які лише бувають у житті, й що ти, либонь, міг би їх розділити з ніжною дружиною. О, я дуже кохаю тебе, добрий Муре!

— Сили небесні! — вигукнув я, не тямлячись із захвату. — Сили небесні, чи це можливо, чи це сон, чи дійсність? О, тримайся, тримайся, мій розуме, не ошалій! Ох, чи я ще на землі? Чи справді сиджу на даху? Чи не ширяю я в хмарах? Чи я ще кіт Мур? Чи, може, я все це тільки уявив собі? Пригорнись до моїх грудей, кохана, але найперше скажи, як тебе звати, найпрекрасніша?

— Мене звати Кицькиць, — чарівно зняковівши, відповіла крихітка ніжним шепотом і довірливо сіла біля мене.

Яка ж вона була гарна! В місячному саяві її біле хутро полискувало сріблом, а зелені очі світилися млосним вогнем.

— Отже,

(А. м.) звичайно, любий читачу, ти вже міг раніше дещо довідатись, але дай боже, щоб мені більше не доводилось перескакувати з одного на друге, як досі. Отож, як уже сказано, з батьком княжича Гектора вийшло те саме, що з князем Іренеем: він, сам не знаючи як, згубив з кишені своє маленьке князівство. Княжич Гектор, аж ніяк не схильний до тихого, мирного життя, хоч з-під нього й висмикнули князівський трон, усе-таки встояв на ногах і, бажаючи коли не володарювати, то бодай командувати, пішов у французьку армію, виявив там неабияку відвагу, проте одного дня, почувши, як співачка під цитру заспівала: «Ти знаєш край, де цитриновий цвіт», негайно поїхав у той край, де цитриновий цвіт, тобто в Неаполь, і замість французького мундира надяг неаполітанський. Там він так швидко став генералом, як може стати ним тільки якийсь княжич. Коли помер Гекторів батько, князь Іреней розгорнув грубу книжку, до якої власноручно записував членів усіх князівських родів Європи, і занотував смерть свого ясновельможного приятеля й товариша в біді. Зробивши все це, він довго дивився на ім'я княжича Гектора, потім голосно вигукнув: «Княжич Гектор!» — і згорнув фоліант з таким ляском, що гофмаршал з ляку відскочив на три кроки назад. Князь підвівся й почав поволі походжати по кімнаті, нюхаючи іспанську табаку в такій кількості, якої вистачило б, щоб передумати силу-силенну думок. Гофмаршал довго говорив про небіжчика князя, що, крім великого багатства, мав ласкаве серце, й про молодого княжича Гектора, якого в Неаполі обожнює і монарх, і народ, і т. д. Здавалося, що князь Іреней пропускав усе це повз вуха, та раптом він зупинився перед гофмаршалом, пронизав його жахливим поглядом Фрідріха Великого, дуже твердо сказав: «Peut-être»¹ — і зник у сусідній кімнаті.

— Господи, — мовив гофмаршал, — у ясновельможного князя напевне виникли дуже важливі думки, може, навіть плани.

Так воно й було. Князь Іреней зважив на багатство княжича Гектора, на його родинні зв'язки з могутніми володарями, пригадав своє давнє переконання, що він неодмінно ще поміняє шпагу на берло, і в нього виникла думка, що шлюб княжича з князівною Гедвігою міг би дати вельми корисні наслідки. Камергер, якого князь негайно вирядив

¹ Можливо (франц.).

до княжича висловити співчуття з приводу смерті його батька, дотримуючись суворої таємниці, поклав у кишеню мініатюрний портрет князівни, на якому був відданий навіть колір шкіри. Тут годиться зауважити, що князівну справді можна було б назвати красунею, якби вона мала не такий жовтий колір обличчя. Тому вона дуже вигравала при світлі свічок.

Камергер вельми спритно виконав таємне доручення князя, який нікому, навіть княгині, жодним словом не зрадив своїх планів. Коли княжич побачив портрет, його поймав майже такий самий захват, як його ясновельможного колегу з «Чарівної флейти». Так само як Таміно, він міг би якщо не заспівати, то вигукнути: «Цей твій портрет чарівно гарний!» і далі: «Чи почуття мої — любов? О так, кажу я знов і знов!» Звичайно, не тільки кохання пориває княжичів до красуні, але Гектор якраз не думав ні про які інші обставини, коли сів до столу й написав князеві Іренею, що для нього було б великим щастям домагатися серця й руки князівни Гедвіги.

Князь Іреней відповів, що, оскільки він радо погоджується на шлюб, якого вже з пошани до свого ясновельможного приятеля, покійного князя, бажає від щирого серця, то, власне, ніякого сватання більше не треба. Та, щоб дотримати форму, нехай княжич ласкаво пришле в Зіггартсвайлер якогось чемного чоловіка відповідного становища, вповноваживши його виконати замість себе шлюбну церемонію і, за прекрасним стародавнім звичаєм, при повному параді податися просто на подружнє ложе. Княжич написав у відповідь: «Я сам приїду, мій князю!»

Князя це не вельми влаштовувало, бо він вважав, що шлюб з довіреною особою кращий, величніший, справді князівський, і вже в душі тішився з цієї урочистості. Його заспокоїло тільки те, що перед весіллям можна буде влаштувати при дворі пишне свято ордена. Справа в тому, що він мав намір урочисто повісити на шию княжичеві великий хрест князівського ордена, заснованого його батьком, хрест, якого жоден лицар більше не носив і не мав права носити.

Отже, княжич Гектор прибув до Зіггартсвайлера, щоб одружитися з князівною Гедвігою і при нагоді отримати великий хрест забутого ордена. Він висловив бажання, щоб князь потримав у таємниці свій план, а надто не казав нічого Гедвізі, бо, перше ніж просити її руки, він хотів упевнитись у її коханні.

Князь не цілком зрозумів, що княжич мав на думці, і сказав, що, наскільки йому відомо і наскільки він пам'ятає,

в князівських родинах ніколи не було заведено цієї церемонії, тобто освідчення в коханні до шлюбу. Проте, якщо княжич розуміє під цим тільки вияв певної *attachements*¹, то, хоч цього, власне, теж краще було б не робити, легковажна молодь, оскільки вона схильна відступати від вимог етикету, може швиденько відбутися його за три хвилини до обміну обручками. Звичайно, було б прекрасно й шляхетно, коли б тієї хвилини ясновельможні наречені виявляли одне до одного певну відразу, та, на жаль, у теперішні часи можна тільки мріяти про дотримання цих правил найвищої пристойності.

Побачивши вперше Гедвігу, княжич шепнув своєму ад'ютантові незрозумілою неаполітанською говіркою:

— Присягаюсь усіма святими, вона гарна, але народжена коло Везувію, і його вогонь блискає з її очей.

Княжич Ігнатій уже встиг дуже докладно розпитатися, чи в Неаполі є гарні чашки і скільки їх має княжич Гектор, отож той, здолавши цілу гаму поклонів, хотів знов звернутися до Гедвіги, коли відчинилися двері і князь запросив його до участі в урочистій церемонії, задля якої в парадній залі зібралися всі особи, що більше чи менше були гідні, щоб їх допустили до двору. Цього разу князь у виборі гостей був не такий суворий, як звичайно, бо самих тих, хто належав до двору, навряд чи набралось б і на вечірку. Бенцон і Юлія також прийшли.

Князівна Гедвіга була мовчазна, замкнута, млява і, мабуть, на вродливого чужинця з півдня звертала уваги не більше, як на кожную нову особу при дворі. Вона досить сердито спитала свою фрейліну, рожевощоку Нанетту, чи та, бува, не збожеволіла, бо дівчина не переставала шепотіти їй на вухо, що чужоземний княжич гарний, як намальований, і що кращого мундира вона зроду не бачила.

Княжич Гектор, мов павич, розпускав перед князівною пишний хвіст своєї хвалькуватої галантності, а вона, майже ображена нестримним потоком Гекторових солодких слів, розпитувала його про Італію і Неаполь. Княжич змалював їй рай, де вона буде богинею і володаркою. Він довів на ділі своє мистецтво провадити з дамою розмову так, що кожне його слово оберталось в гімн її вроді і її чарові. Та посеред цього гімну князівна вирвалась від нього й кинулася до Юлії,

¹ Прихильності (франц.).

яку побачила поблизу. Вона пригорнула її до своїх грудей і засипала силою-силенною ласкавих слів.

— Це моя люба сестра, найкраща, наймиліша Юлія! — вигукнула князівна, коли княжич, трохи спантеличений її втечею, підійшов до них.

Він подивився на Юлію таким довгим, дивним поглядом, що вона спаленіла, опустила очі й несміливо обернулась до матері, яка стояла позад неї.

— Мила моя Юліє! — знов вигукнула, обіймаючи її, князівна, і на очах у неї виступили сльози.

— Князівно, — стиха мовила Бенцон, — князівно, що з вами діється?

Гедвіга, не звертаючи уваги на Бенцон, обернулась до княжича, якого так вразила її поведінка, що в нього висох потік красномовства. Досі князівна була мовчазна, поважна й невдоволена, а тепер її враз опанувала якась нервова веселість. Нарешті надміру напнуті струни ослабли, і мелодії, що звучали з глибини її душі, стали м'якшими, лагіднішими, по-дівочому ніжними. Тепер вона була ласкавіша, ніж звичайно, і, здавалося, цілком зачарувала княжича. І ось почалися танці. Після кількох із них княжич попросив дозволу виконати неаполітанський національний танок, і скоро йому вдалося так пояснити його ідею танцюристам, що всі вони заходилися цілком пристойно танцювати новий танок і навіть віддавали його палкий, чутливий характер.

Проте ніхто не вловив цей його характер так, як Гедвіга, що танцювала з княжичем. Вона звеліла повторити танок, а коли він знов скінчився, схотіла затанцювати його втретє, незважаючи на застереження Бенцон, яка помітила, що її шоки підозріло зблідли. Мовляв, аж тепер їй танок має вдатися. Княжич був у захваті. Він літав по залі з Гедвігою, яка в кожному порусі була сама грація. Під час однієї з безлічі фігур, що їх вимагав танок, княжич палко притис до грудей свою вродливу даму, і тієї ж миті Гедвіга зомліла, повиснувши в нього на руках.

Князь висловив думку, що гіршого порушення етикету на придворному бенкеті не можна собі навіть уявити, виправдує його трохи лише те, що княжич приїхав з іншої країни.

Гектор сам заніс непритомну до сусідньої кімнати й поклав на канапу, а Бенцон заходилася натирати їй скроні якоюсь міцною рідиною, що виявилась під рукою в лейб-медика. Той, між іншим, сказав, що князівна зомліла від

нервового нападу, а напад стався тому, що вона розпашіла під час танцю, тож скоро все минеться.

Лікар мав слухність: через кілька секунд князівна глибоко зітхнула й розплющила очі. Почувши, що Гедвіга опри томніла, княжич відразу проштовхався крізь щільне коло дам, які оточували її, опустився на коліна перед канапою і почав ревно виливати своє співчуття, запевняючи, що лише він винен у нещасті, яке крає йому серце. Але князівна, тільки-но побачивши його, з видимою відразою вигукнула: «Геть, геть!» — і знов зомліла.

— Ходімо, — мовив князь, беручи княжича за руку, — ходімо, дорогий княжичу, ви не знаєте, що в князівни часто бувають дивні примхи. Бог його знає, в якому дивовижному образі ви постали перед нею цієї хвилини! Уявіть собі, дорогий княжичу, ще дитиною, — *entre nous soit dit*¹, — ще дитиною князівна якось цілий день мала мене за Великого Могола й вимагала, щоб я проїхався верхи в оксамитових капцях, що я, врешті, й зробив, але тільки в своєму саду.

Княжич Гектор зареготав просто в обличчя князеві і звелів подавати карету.

Княгиня, турбуючись про Гедвігу, попросила Бенцон, щоб та з Юлією лишилась у замку. Вона знала, що радниця мала велику владу над психікою князівни і що саме завдяки цій владі вона звичайно послаблювала напади хвороби. Так сталося й цього разу — князівна скоро заспокоїлася, піддавшись невтомним лагідним умовлянням радниці. Гедвіга, ні більше ні менше, запевняла, що, танцюючи, княжич обернувся в подібне до дракона страхіття і своїм гострим, палючим язиком вжалив її в серце.

— Хай бог боронить! — вигукнула Бенцон. — Отже, княжич Гектор — *monstro turchino*² із казки Гоцці? Що за химери! Кінець кінцем виходить те саме, що й з Крейслером, який видався вам небезпечним шаленцем!

— Ніколи в світі! — палко заперечила князівна і, сміючись, додала: — Я справді не хотіла б, щоб мій добрий Крейслер обернувся раптом у *monstro turchino*, як княжич Гектор!

Рано-вранці, коли Бенцон, яка цілу ніч просиділа коло ліжка князівни, зайшла до кімнати Юлії, та зустріла її бліда, стомлена, з опущеною головою, мов хвора голубка.

¹ Хай це лишиться між нами (*франц.*).

² Синє страхіття (*итал.*).

— Що з тобою, Юліє? — злякано запитала радниця, яка не звикла бачити дочку в такому стані.

— Ох, мамо, — сумно відповіла Юлія, — ох, мамо, я ніколи більше не прийду сюди, в мене серце тремтить у грудях, коли я згадаю про вчорашню ніч. У тому княжичеві є щось страхотливе, я не можу передати словами, що діялося зі мною, коли він дивився на мене. В його темних очах спалахнула смертоносна блискавка, і я, бідолашна, загинула б, якби вона була влучила в мене. Не смійтеся з мене, мамо, але то був погляд убивці, що обрав собі жертву, і вона вмирає зі смертельного жаху, перше ніж він замахнеться кинджалом! Кажу вам, мене охопило таке дивне почуття, що я навіть не знаю, як його назвати, все моє тіло наче звело судомою. Розповідають же про василісків, погляд яких, мов ядучий вогненний промінь, миттю вбиває кожного, хто зважиться звести на них очі. Княжич схожий на таке грізне страховисько.

— Ну, тепер, — засміялась Бенцон, — ну, тепер мені справді доведеться повірити, що *monstro turchino* таки існує, коли навіть княжич, такий вродливий і люб'язний, видався двом дівчатам драконом і василіском! Князівну я вважаю здатною на будь-які, навіть найшаленіші фантазії, але щоб моя спокійна, лагідна Юлія, моя мила дитина піддавалась таким безглуздом химерам...

— А щодо Гедвіги, — перебила Юлія матір, — а щодо Гедвіги, то не знаю, яка зловорожа сила відриває її від мого серця, а мене хоче штовхнути на боротьбу зі страшною хворобою, що підточує її душу! Авжеж, я зву хворобою цей стан князівни, з яким вона, сердешна, ніяк не може впоратись. Коли вона вчора раптом відвернулася від княжича й почала мене голубити та обіймати, я відчула, що вона горить, ніби в лихоманці. А потім ще той танок, той жадливий танок! Ви знаєте, мамо, як я ненавиджу танці, в яких чоловікам дозволено нас обіймати. Мені здається, що в ті хвилини ми нехтуємо всім, чого вимагає звичай і пристойність, і даємо чоловікам владу над собою, яка і їм самим, принаймні найвразливішим із них, не справляє ніякої радості. І ось Гедвіга без упину танцює той південний танок, який мені, що довше він тривав, то здавався відразнішим. Очі в княжича світилися справді сатанинською зловтіхою...

— Дурненька, — мовила Бенцон, — що ти вигадуєш? Проте я не маю права ганити тебе за такі погляди, дотримуйся їх, але не будь несправедлива до Гедвіги, взагалі не думай ні про неї, ні про княжича, забудь про них. Якщо хочеш, я

подбаю, щоб якийсь час ти не бачила ні князівни, ні княжича. Ні, твій спокій я нікому не дам порушити, моя люба, добра дитино! Ходи, хай я тебе пригорну до свого серця.

І Бенцон по-материнському ніжно пригорнула до себе Юлію.

— А може, — повела далі Юлія, ховаючи на грудях у матері своє розпашіле личко, — а може, через це страхітливе хвилювання мені й приснився той дивний сон, що так збентежив мене.

— Що ж тобі приснилося? — запитала мати.

— Я наче гуляла в чудовому саду, де під густими темними кущами цвіли вечірниці й троянди і сповнювали повітря соловками пахощами. Якесь чарівне саяво, схоже на місячне, поширювалось, як музика й спів, і коли воно торкалося своїм золотим промінням дерев та квіток, вони тремтіли із захвату, кущі шелестіли, струмки жебоніли, і їхнє жебоніння скидалося на тихе тужливе зітхання. Я збагнула, що той спів, який линув по саду, це я сама, і як тільки згасне саяво звуків, я загину в болісній тузі. Але чийсь ласкавий голос сказав: «Ні, звук — найвище щастя, а не загибель, я міцно тримаю тебе в своїх дужих руках, і в твоїй душі бринить моя пісня, а вона вічна, як туга за невідомим». Так промовляв Крейслер, який раптом з'явився переді мною. Душа моя сповнилась райським почуттям спокою і надії, і я, сама не знаю як, — я все кажу вам, мамо! — упала йому в обійми. Зненацька я відчула, що мене стиснули залізні руки і страхітливий, глузливий голос крикнув: «Чого ти пручаєшся, нещасна, ти вже мертва і тепер мусиш бути моєю!» То княжич стискав мене своїми руками. Зойкнувши з ляку, я пробудилась, накинула на себе халат, підбігла до вікна й відчинила його, бо повітря в кімнаті було важке й задушливе. Я помітила віддалік якогось чоловіка, що дивився в підзорну трубу на вікна замку, та потім він побіг алеєю, чудернацько підстрибуючи, я б сказала, поблазенському, бо вів робив на обидва боки різні антраша та інші танцювальні па, вимахував руками і, як мені вчувалося, ще й голосно співав. Я впізнала Крейслера і не втрималась, щоб щиро не посміятися з його поведінки, а все-таки він видався мені добрим духом, що мав оберігати мене від княжича. Так, мабуть, аж тепер мені стала зрозуміла Крейслерова душа, аж тепер я, здається, побачила, що під його лукавим гумором, який багато кому дошкуляє, сховане найвірніше, найшляхетніше серце. Мені хотілося побігти в парк і розповісти Крейслерові про свій страшний сон.

— Це, — поважно мовила Бенцон, — це дурний сон, а його фінал ще дурніший. Тобі треба відпочити, Юліє, легенький ранковий сон буде тобі корисний, я також думаю ще поспати годинку-дві.

З цими словами Бенцон вийшла з кімнати, а Юлія зробила так, як їй порадила мати.

Коли вона прокинулась, у вікна світило яскраве полудневе сонце, а в кімнаті міцно пахли вечірниць й троянди.

— Що це? — вражено вигукнула Юлія. — Що це — мій сон? — Та, озирнувшись, побачила на спинці канапи, на якій вона спала, чудовий букет квіток. — Крейслер, любий Крейслер, — лагідним голосом сказала Юлія, узяла букет і замріялась.

Княжич Ігнатій прислав служника запитати, чи дозволить йому Юлія годину посидіти з нею. Юлія швидко вбралася і пішла до тієї кімнати, де вже на неї чекав Ігнатій з цілим кошиком порцелянових чашок та китайських ляльок. Юлія, добра дитина, могла цілими годинами гратися з княжичем, бо щиро його жаліла. В неї ніколи не вихоплювалось жодного глузливого чи зневажливого слова, як в інших, а надто в князівни Гедвіги, тому княжич найдужче любив товариство Юлії і часто звав її своєю маленькою нареченою. Чашки вже були розставлені, ляльки впорядковані, і Юлія саме звернулася до японського імператора від імені маленького арлекіна (обидві ляльки стояли одна проти одної), коли зайшла Бенцон.

Якийсь час вона стежила за грою, тоді поцілувала Юлію в чоло і сказала:

— Ох ти, моя люба, добра дитино!

Запах присмерк. Юлія, якій на її бажання дозволили не з'являтися до столу, сиділа сама в своїй кімнаті й чекала на матір. Зненацька почулися легенькі кроки, двері відчинились, і до неї зайшла князівна, бліда мов смерть, з застиглими очима, в білому вбранні, мов примара.

— Юліє, — озвалася вона глухим голосом, — Юліє, назви мене дурною, розбещеною, божевільною, але не відштовхуй від свого серця, мені треба твого співчуття і твоєї розради! Тільки надмірне збудження, страшне виснаження в тому огидному танку довело мене до хвороби, але все минулося, мені вже краще. Княжич поїхав у Зігартсвайлер! Мені треба свіжого повітря, погуляймо трохи парком.

Коли Юлія і князівна дійшли до кінця алеї, з найбільшої гушавини назустріч їм заясніло світло й долинув побожний спів.

— Це правлять вечірню в каплиці Діви Марії! — вигукнула Юлія.

— Так, — відповіла князівна. — Ходімо туди помоли-тись. Помолися й ти за мене, Юліє!

— Ми помолимося, — мовила Юлія, болісно переживаючи гнітючий настрій товаришки, — ми помолимося за те, щоб злий дух ніколи не мав над нами влади, щоб наших чистих, скромних душ ніколи не бентежили зловорожі спокуси.

Коли дівчата наблизились до каплиці, що стояла в най-дальшому кінці парку, звідти вже виходили селяни, які щойно співали вечірню перед образом діви Марії, прикрашеним квітками й освітленим лампадками. Дівчата вклякнули на молитовній лавці, а невеличкий хор на помості біля олтаря заспівав «Ave maris stella», яку недавно скомпонував Крейслер.

Почавшись тихо, пісня дедалі гучнішала, аж до слів «del mater alma»¹, потім поступово пішла на спад, поки на словах «felix coeli porta»² зовсім не завмерла, полинувши на крилах вечірнього вітру.

Дівчата, сповнені глибокої побожності, й далі стояли на-вколішки. Священик стиха проказував молитву, а здалеку, наче хор ангельських голосів із повитого імлюю вечірнього неба, лунав гімн «O sanctissima»³, що його дорогою додому співали селяни.

Нарешті священик поблагословив їх. Тоді вони підвелись і обнялися. З їхніх грудей ніби рвалася назовні якась невимовна туга, зіткана з болю і захвату, і краплі крові, що стікали з пораних сердець, обернулися на гарячі сльози, які нестримно полилися в них з очей.

— Це був він, — прошепотіла князівна.

— Так, він, — стиха відповіла Юлія.

Вони зрозуміли одні одну.

Принишклий ліс завмер у передчутті дива, чекаючи, поки зійде місяць і розсипле по ньому своє мерехтливе золото.

Спів селян, і досі чутний у вечірній тиші, наче линув до хмар, що запалали червоним жаром і постелились на гори, показуючи шлях променистому світилові, перед яким тьмяніли зірки.

— Ох, — проказала Юлія, — що нас так хвилює, що нам так болісно крає душу? Послухай-но, як втішно звучить той

¹ Всевладна мати божа (лат.).

² Свята небесна брама (лат.).

³ О пресвята (лат.).

далекий спів! Ми помолилися, і з золотих хмар до нас промовляють побожні духи, обіцяючи райське блаженство.

— Так, люба Юліє, — твердо, поважно відповіла князівна, — так, люба Юліє, там, за хмарами — полегкість і блаженство, і я хотіла б, щоб небесний ангел поніс мене до зірок, поки мене не спіймала зла сила. Я хотіла б померти, але знаю, що мене поховають у князівському склепі і предки, які там спочивають, не повірять, що я померла, прокинуться зі свого смертного сну, стануть примарами й виженуть мене геть. Тоді я не належатиму ні до живих, ні до мертвих і ніде не знайду прихистку.

— Ради всіх святих, що ти кажеш, Гедвіго! — злякано вигукнула Юлія.

— Мені вже, — відповіла Гедвіга тим самим твердим, майже байдужим тоном, — мені вже раз таке снилося. А може, це котрийсь мій грізний предок став у могилі вампіром і тепер висмоктує з мене кров. Чи не тому я так часто непритомнію?

— Ти хвора, — вигукнула Юлія, — ти дуже хвора, Гедвіго, тобі шкідливе нічне повітря, швидше ходімо звідси!

Вона обняла князівну, і та мовчки послухалась.

Тим часом місяць піднявся над Гаєрштайном, заливаючи таємничим світлом кущі й дерева, що на тисячі ладів шелестіли й ніжно перешіптувалися з нічним вітром.

— Яка все-таки гарна, — озвалась Юлія, — о, яка все-таки гарна наша земля! Хіба природа не дарує нам свої найкращі дива, як добра мати своїм улюбленим дітям?

— Ти так гадаєш? — мовила князівна і, трохи помовчавши, повела далі: — Я б не хотіла, щоб ти дуже переймалася моїми словами, вважай усе, що я скажу, дише виявом мого поганого настрою. Але ти ще не знаєш, якого нищівного болю може завдати життя. Природа жорстока, вона оберігає і плекає тільки здорових своїх дітей, а хворих кидає, навіть підносить проти самого їхнього існування свою грізну зброю. Ох, ти знаєш, що раніше природа здавалась мені лише картинною галереєю, призначеною для того, щоб випробовувати на ній силу розуму й рук, але тепер усе змінилося, тепер я нічого не відчуваю в ній і нічого не сподіваюсь надалі, крім жахів. Мені було б приємніше походжати в освітленій залі серед строкатого товариства, ніж самотно, тільки з тобою гуляти цього місячного вечора.

Юлії стало страшно, вона побачила, як Гедвіга робиться все кволішою, млявішою, і вона, бідолашна, натужувала всі свої сили, щоб підтримувати товаришку.

Нарешті вони досягли замку. Неподалік від нього на кам'яній лавці під кущем бузини сиділа якась темна, закутана постать. Побачивши її, Гедвіга радісно вигукнула:

— Дякую Пречистій Діві і всім святим, це вона!

І, ніби раптом набравшись сили, випручалась від Юлії і рушила до тієї постаті, яка підвелася й промовила глухим голосом:

— Гедвіго, бідна моя дитино!

Юлія побачила, що то була жінка, закутана з голови до ніг у брунатний плащ, риси її обличчя ховала густа тінь. Юлія зупинилась, тремтячи зі страху.

Жінка й князівна сіли на лавку. Жінка лагідно відгорнула в князівни з чола кучері, поклала обидві руки на нього й тихо, поволі почала щось примовляти незрозумілою мовою; Юлія не могла пригадати, щоб колись чула таку мову. Через кілька хвилин жінка гукнула:

— Дівчино, біжи швидко до замку, поклич камеристок, хай перенесуть князівну до кімнати. Її огорнув солодкий сон, а після нього вона прокинеться здорова й весела.

Юлія, хоч яка була приголомшена, не згаяла ні секунди, а швидко зробила те, що їй наказано.

Коли вона повернулася з камеристками, князівна справді солодко спала, закутана в свою шаль, а жінка зникла.

— Скажи мені, — запитала Юлія другого ранку, коли князівна прокинулась цілком здорова, без жодних слідів душевного розладу, чого Юлія так боялася, — скажи мені, ради бога, хто була та дивовижна жінка?

— Не знаю, — відповіла князівна, — я бачила її тільки один раз у житті. Пам'ятаєш, коли я дитиною смертельно захворіла, що вже й лікарі махнули на мене рукою? Однієї ночі вона зненацька з'явилась у моїй кімнаті, сіла біля мене на ліжко, заколисала мене, як учора, я солодко заснула, а прокинулась цілком здорова. Вчора вночі образ тієї жінки вперше знов постав перед моїми очима, мені здалося, що вона повинна з'явитись і врятувати мене, і так воно й сталося. Якщо ти мене любиш, то прошу тебе, мовчи, що вона з'явилась до мене, ні словом, ні якимось інакше не викажи, що з нами трапилося щось незвичайне. Згадай Гамлета і будь моїм любим Гораціо! Певна річ, що з цією жінкою пов'язана якась таємниця, та нехай вона й залишиться для нас таємницею, мені здається, що було б небезпечно дошукуватись до неї. Хіба не досить того, що я здорова, весела і позбулася всіх примар, які мене переслідували?

Всі дивувалися, що князівна так раптово одужала. Лейб-медик запевняв, що на неї так вплинула вечірня прогулянка до каплиці діви Марії, яка зняла з неї нервове напруження, він тільки забув сам порадити хворій таку прогулянку. Але Бенцон мовила сама до себе:

— Гм! У неї була стара... Нехай, цього разу подаруємо їй.

Ну, а тепер пора, щоб на те фатальне запитання біографа: «Ти

(*М. п. д.*) ти кохаєш мене, прекрасна Кицькиць? О, кажи мені про це, кажи знов і знов, щоб мене сповнив ще більший захват і щоб я міг набалакати стільки безглуздя, скільки годиться коханцеві, створеному уявою найкращого романіста! Але, серденько, ти вже помітила мою величезну любов до співу, а також мою майстерність, тож чи не будеш ти, найдорожча, така ласкава й не заспіваєш мені якусь пісеньку?

— Ох, — відповіла Кицькиць, — ох, любий Муре, хоч мистецтво співу мені теж не чуже, ти знаєш, як то буває з молодими співачками, що вперше виступають перед артистами і знавцями! Страх, несміливість стискають їм горло, і найкращі звуки, трелі та морденти фатально застряють у ньому, наче риб'ячі кістки. Заспівати арію тоді просто неможливо, тому як правило починають з дуету. Отже, спробуймо, милий, коли твоя ласка, якийсь коротенький дует!

Це мене влаштовувало. Ми відразу почали ніжний дует: «Ми бачились лиш раз, а серце все в вогні» і т. д. і т. д. Спершу Кицькиць співала несміливо, але скоро їй додав відваги мій сильний фальцет. Голос у неї був дуже милий, виконання виразне, невимушене, ніжне — одне слово, вона показала себе гарною співачкою. Я був у захваті, хоч і бачив, що мій приятель Овідій підвів мене й цього разу. Якщо Кицькиць так чудово вміла *cantare*¹, то вже не було потреби *chordas tangere*², отже, й не було потреби вимагати гри на гітарі.

Потім Кицькиць виконала на диво легко, незвичайно виразно й вишукано відому арію «*Di tanti palpiti*»³ і т. д. і т. д. Від героїчного, потужного речитативу вона прекрасно перейшла на чисто котяче солодке анданте. Ця арія була ніби написана для неї, вона й мені переповнила серце, і я гучним криком виявив свою радість. Ох, Кицькиць могла б цією арією надихнути цілу громаду чутливих котів! Ми заспівали ще один

¹ Співати (*лат.*).

² Торкатися струн (*лат.*).

³ З таким тремтінням (*італ.*).

дуєт із зовсім нової опери, що також нам удався, ніби був написаний для нас. Божисті рулади блискуче виливалися з наших грудей, бо вони здебільшого складались із хроматичних гам. І взагалі при цій нагоді треба зауважити, що нашій котячій породі властиві хроматизми, тому кожен композитор, який хоче творити музику для котів, добре зробить, коли будуватиме мелодію і все інше на хроматичній основі. На жаль, я забув прізвисько чудового майстра, що скомпонував цей дует, він гідний чоловік і композитор на мій смак.

Поки ми співали, на дах виліз чорний кіт і блимнув на нас своїми вогнистими очима.

— Будь ласка, голубе, вшивайтеся звідси, — гукнув я йому, — а то я видряпаю вам очі і скину вас із даху! Та коли ви хочете співати з нами, то просимо.

Я знав, що в того юнака в чорному чудовий бас, тому запропонував йому виконати одну композицію, яку, що-правда, сам я не вельми любив, але яка нам дуже пасувала з огляду на мою близьку розлуку з Кицькиць. Ми заспівали: «Невже ми бачимось востаннє?» Та тільки-но я разом з чорним котом почав запевняти, що боги будуть милосердні до мене, як біля нас упав на дах добрячий уламок черепичини і чийсь жажливий голос крикнув:

— А щоб вам заціпило, прокляті котюги!

Смертельно перелякані, ми одне за одним гайнули на горище. О, черстві варвари, позбавлені мистецького чуття, глухі навіть до найзворушливіших звуків любовної туги, вам аби тільки мститися, вбивати, нищити!

Як я вже казав, те, що мало звільнити від мук кохання, ще дужче мене обплутало. Кицькиць виявилась такою музикальною, що скоро ми з нею вже чудово імпровізували. А ще трохи згодом вона навчилась прекрасно вторувати моїм власним мелодіям, і від цього я остаточно втратив розум. Мене так змучило кохання, що я зблід, схуд і геть перевівся. Нарешті, нарешті, після довгих страждань мені спав на думку останній засіб вилікуватись від кохання, хоч до нього вдаються вже тільки з розпуки. Я запропонував своїй Кицькиць серце і лапу. Вона прийняла мої пропозиції, і тільки-но ми стали подружжям, я відразу помітив, як любовна туга де й ділася. Молочна каша й печеня знов чудово смакували мені, до мене повернувся добрий гумор, вуса мої розпушилися, а хутро набуло давнього чарівного блиску, я почав ще більше, ніж колись, приділяти часу своєму туалету, зате Кицькиць стала трохи неохайна. Незважаючи на це, я на-

писав про свою Кицькиць ще кілька віршів, і вони звучали тим краще, тим правдивіше, чим гучнішими словами я змалював свою мрійливу ніжність, чим вищий брав тон, аж поки мені здалося, що я досяг найвищої вершини. Наостанці я присвятив своїй коханій ще одну грубу книжку, отже, з літературно-естетичного погляду зробив усе, що можна вимагати від чесного, широко закоханого кота. А втім, ми, себто я і моя Кицькиць, вели по-домашньому спокійне, щасливе життя на солом'яній маті під дверима в мого господаря. Та хіба в цьому світі щастя може довго тривати? Незабаром я помітив, що Кицькиць часто в моїй присутності буває неуважна, що вона, коли я з нею розмовляю, відповідає щось навмання, що з уст її злітають глибокі зітхання, що співає вона тільки смутні любовні пісні. Врешті вона стала зовсім млява й наче хвора. Коли я питаю, що з нею, вона лише гладила мене по щоках і відповідала: «Нічого, анічогісінько, любий мій, добрий татку». Та все це мені не подобалось. Часто я даремно чекав її на маті, даремно шукав у льоху й на горищі, а коли знаходив і лагідно дорікав їй, вона виправдувалась тим, що її здоров'я вимагає довгих прогулянок і що один лікар-кіт навіть рекомендував їй поїхати на води. Це також не подобалось мені. Видно, вона відчувала моє приховане невдоволення й намагалася задобрити мене пестошами, але в тих пестошах теж було щось дивне, що охолоджувало мене замість розпалювати, і знову ж таки це мені не подобалось. Я не здогадувався, що така поведінка моєї Кицькиць має особливі причини, відчував тільки, що поступово в моєму серці згасла остання іскра кохання до прекрасної супутниці в житті і що поряд із нею мене опadaє смертельна нудьга. Тоді я пішов своїм шляхом, а вона своїм; коди ж ми випадково сходились на маті, то ласкаво дорікали одне одному, ставали ніжним подружжям і вихваляли свій домашній затишок.

Якось мене відвідав у господаревій кімнаті чорний бас. Він почав говорити недомовками, тоді раптом навіпростець запитав, як ми живемо з Кицькиць, одне слово, я зрозумів, що в нього щось лежить на серці і він хоче мені відкрити його. Нарешті все з'ясувалося. Один юнак, що служив раніше в армії, повернувся додому і жив у сусідстві на невеличку пенсію, яку йому риб'ячими кістками й недоїдками викидав господар харчівні, що теж там жив. Той юнак був чудової статури, дужий, як Геркулес, до того ж ходив у розкішному чужоземному мундирі чорно-сіро-жовтих кольорів,

з почесним орденом Смаженого сала на грудях, якого він отримав за відвагу, виявлену під час звільнення від мишей цілої комори, в чому йому допомагало кілька товаришів. На того kota задивлялися всі навколишні дівчата й молодіці, їхні серця починали стукотіти дужче, коли він з'являвся, зухвалий і відважний, високо тримаючи голову й кидаючи навколо себе вогнисті погляди. Отож він, як запевняв чорний кіт, закохався в мою Кицькиць, і вона відповідала йому взаємністю; тепер уже напевне відомо, що вони кожної ночі потай сходились на побачення за димарем або в льоху.

— Мені дивно, — сказав чорний кіт, — мені дивно, дорогий друже, що ви, такий прозорливий, давно цього не помітили. Але закохані чоловіки часто бувають сліпі, і мені прикро, що я, як ваш приятель, мушу відкрити вам очі, бо знаю, що ви закохані по самі вуха в свою незрівнянну дружину.

— О Муцію (так звався чорний кіт), о Муцію! — вигукнув я. — Чи кохаю я, дурний, ту прекрасну зрадницю? Я молюся на неї, я належу їй душею і тілом! Ні, вона не могла такого зробити, моє вірне серденько! Муцію, чорний наклепнику, ось тобі винагорода за твій ганебний вчинок!

Я підняв лапу з випущеними пазурами, але Муцій приязно глянув на мене і спокійно повів далі:

— Не гарячкуйте, голубе. Вам випала така сама доля, як багатьом достойним чоловікам, скрізь панує ганебна невірність і, на жаль, найбільше серед нас, котів.

Я опустил підняту лапу, кілька разів підстрибнув, ніби у великому розпачі, а потім люто закричав:

— Невже це можливе? Невже це можливе? Небесні сили! Земле! Що згадати ще треба? Пекло? І хто мені таке заподіяв? Чорно-сіро-жовтий кіт! І як вона, моя люба дружина, завжди вірна й ласкава, могла так підступно обдурити того, хто, заколисаний солодкими любовними мріями, часто спочивав на її грудях? О, лийтеся, сльози, лийтеся через невядучу жінку! Ох, сто чортів йому в печінки, куди це годиться, хай його дідько вхопить, того строкатого негідника за димарем!

— Заспокойтесь, — сказав Муцій, — прошу вас, заспокойтесь! Вас надто розлютило несподіване горе. Як щирий приятель, я більше не буду заважати вашому приємному розпачеві. Коли ви з невтішного жалю захочете вкоротити собі віку, я можу забезпечити вас чудовою шурячою отрутою, хоч ні, я не зроблю цього, адже ви такий милий, чарівний

кіт, було б страшенно шкода вашого молодого життя. Знайдіть якусь розраду, відпустіть Кицькиць, на світі, крім неї, є стільки гарненьких кішок! До побачення, друже!

І Муцій вибіг у відчинені двері.

Коли я, тихо лежачи під грубою, добре подумав про те, що мені розповів Муцій, то відчув, ніби в душі моїй ворухнулося щось схоже на таємну радість. Тепер я знав, що діється з Кицькиць, і муки непевності скінчилися. А проте задля пристойності я виявляв належний відчай, і, як мені здавалося, та сама пристойність вимагала, щоб я добре надухопелив чорно-сіро-жовтого нахабу.

Уночі я вистежив закохану пару за димарем і, крикнувши: «Ох ти, сатанинське поріддя, мерзенний зраднику!» — люто накинувся на свого суперника. Та він, переважаючи мене силою, в чому я, на жаль, надто пізно пересвідчився, схопив мене й так почав гамселити, що з мене полетіли жмути шерсті, потім швидко гайнув геть. Кицькиць лежала непритомна, та коли я наблизився до неї, спритно схопилась на ноги і, як і її коханець, чкурнула на горище.

Безсилий, з закривавленими вухами, я сповз униз до свого господаря, проклинаючи себе за те, що надумав захищати свою честь; тепер я зовсім не вважав ганьбою відступити Кицькиць чорно-сіро-жовтому.

— Яка жорстока доля! — міркував я. — Через моє чисте, романтичне кохання мене пхнули в канаву, а подружнє щастя не дало мені нічого, крім доброї прочуханки.

Другого ранку я страшенно здивувався, коли, вийшовши з кімнати свого господаря, побачив на маті Кицькиць.

— Любий Муре, — спокійно, ласкаво озвалась вона, — мені здається, що я вже не кохаю тебе так палко, як кохала раніше, і це мене дуже засмучує.

— О дорога Кицькиць, — ніжно відповів я, — твої слова крають мені серце, але мушу визнати, що відколи відбулися певні події, я також збайдужів до тебе.

— Не ображайся, — повела вона далі, — не ображайся, милий друже, але мені здається, що я давно вже терпіти тебе не можу.

— Сили небесні! — захоплено вигукнув я. — Яка спорідненість душ! Я відчуваю те саме.

Дійшовши таким чином згоди, що ми одне одного терпіти не можемо й мусимо розлучитись навіки, ми якнайніжніше обнялися і ревно заплакали з радощів і захвату.

Потім ми розлучились; кожне з нас було переконане, що друге має велику, шляхетну душу, і ми вихваляли одне одного всім, хто тільки хотів слухати.

— І я бував в Аркадії! — вигукнув я і з ще більшим, ніж раніше, запалом узявся до мистецтв та наук.

(А. м.) — Признаюся вам, — сказав Крейслер, — так, признаюся вам щиро: цей спокій здається мені страшнішим за найбільшу бурю. Це глуха, гнітюча тиша перед нищівною бурею, що налягла на цілий двір, який князь Іреней виставив на оглядини, мов альманах форматом *duodécimo*¹ із золотими берегами. Але дарма ясновельможний володар, наче другий Франклін, ненастанно влаштовує бучні бенкети, немов громовідводи, блискавка однаково вдарить і, може, навіть обсмалить його парадні шати. Це правда, князівна Гедвіга тепер уся просвітліла, її можна порівняти з чистим звучанням ясної мелодії, яка прийшла на зміну шаленим, тривожним акордам, що впереміш виривалися з її зраних грудей, проте... Ну от! Гедвіга, погідна і приязна, гордовито виступає поряд з бравим неаполітанцем, який веде її під руку, а Юлія чарівно всміхається йому і слухає компліменти, які княжич, не зводячи очей з нареченої, вміє спрямувати так спритно, що вони рикошетом влучають у її юну, недосвідчену душу. Навіть якби ця небезпечна зброя була націлена просто в Юлію, то не влучала б так точно, як тепер. Але ж Бенцон розповідала мені, начебто Гедвіга спершу злякалась цього *monstro turchino*, та й спокійній Юлії, лагідній, невинній дитині, цей видженджурений *général en chef*² видався гидким василіском. О, ви не помилялися, чутливі душі! Хіба я, в біса, не читав у «Всесвітній історії» Баумгартена, що змій, який позбавив нас раю, хизувався в золотій лусці? Я пригадую це, коли дивлюся на вигаптуваного золотом Гектора. До речі, Гектором звали також одного дуже достойного бульдога, який любив мене і був безмежно відданий мені. Я б хотів, щоб той пес був зі мною, я б його нацькував на його вельможного тезку, хай би він схопив за поли княжича, що, набундючившись, красується між двома милими дівчатами! Або ви скажіть мені, майстре, — адже ви знаєте всілякі штуки, — скажіть мені, як би його при потребі обернутись в осу! Я б доти жалив того вельможного пса, доки збив би з нього прокляту пиху!

¹ В дванадцятку частку аркуша (лат.).

² Полководець (франц.).

— Я дав вам, — сказав майстер Абрагам, — я дав вам вибалакатись, Крейслере, а тепер питаю, чи захочете ви вислухати мене спокійно, коли я відкрию вам дещо таке, що підтвердить ваші передчуття?

— Хіба я, — відповів Крейслер, — хіба я не солідний капельмейстер? Я маю на думці не філософське значення цього слова, тобто я не постулюю свого «я» як капельмейстер, а просто посилаюсь на свою моральну здатність зберігати спокій у пристойному товаристві й не крутитись, коли мене кусає блоха.

— Ну то знайте, — повів далі майстер Абрагам, — то знайте, Крейслере, що один незвичайний випадок дав мені змогу глибше зазирнути в життя княжича. Ви маєте рацію, коли порівнюєте його з райським змієм. Під гарною оболонкою — цього в нього не відбереш — схована отруйна розбещеність, я б навіть сказав підлість. Так, він задумав підлоту, із багато чого, що тут відбувалося, я довідався, що він обрав своєю жертвою милу Юлію.

— Он що! — вигукнув Крейслер і забігав по кімнаті. — Он яку мету мають твої солодкі пісні, павичу! Хитро, хитро! Княжич, спритний жевжик, простягає свої лапи і по дозволені, й по заборонені плоди! Та стривай, масноязыкий неаполітанцю, ти не знаєш, що Юлію оберігає хоробрий капельмейстер, у нього музика в крові, і непогана музика, тож коли ти наблизитися до Юлії, він поведеться з тобою так, як з проклятушим квартквінтакордом, з яким будь-що треба впоратись. І капельмейстер зробить те, чого вимагає його фах, тобто він упорається з тобою, ввігнавши тобі кулю в лоба, або прохромить цією схованою в палиці шпагою!

Крейслер витяг із палиці шпагу, став у позицію й запитав майстра, чи він має досить войовничий вигляд, щоб прохромити вельможного собаку.

— Заспокойтесь, — відповів майстер Абрагам, — заспокойтесь, Крейслере, щоб зіпсувати княжичеві гру, не треба таких героїських подвигів. Проти нього є інша зброя, і я вам дам її в руки. Вчора я сидів у рибальській хатині, коли княжич ішов повз неї зі своїм ад'ютантом. Вони мене не помітили. «Князівна гарна, — мовив княжич, — але маленька Бенцон — просто богиня! Вся кров у мені закипіла, коли я побачив її. Ох, вона повинна стати моєю ще до того, як я запропоную руку князівні. Як ти гадаєш, вона може виявитись непохитною?» — «Котра жінка встоїть перед вами, ваша вельможність?» — відповів ад'ютант. «Але ж, хай йому біс, —

повів далі княжич, — вона, здається, невинна, як дитина». — «І простодушна, — сміючись, додав ад'ютант. — А саме невинні й простодушні дівчата, коли їх приголомшить своїм натиском звиклий до успіхів чоловік, покійно піддаються йому, вважаючи потім, що то була божя воля, і ще й відчують палку любов до переможця! Так може і з вами вийти, ваша вельможність». — «Непогано було б! — сказав княжич. — Аби тільки побачити її саму. Як це зробити?» — «Дуже легко, — відповів ад'ютант. — Я помітив, що мала часто гуляє сама в парку. Коли ви...» Але тепер вони вже відійшли далі, і я більше нічого не вчув. Мабуть, вони сьогодні ж таки спробують здійснити свій пекельний план, і його треба поламати. Я міг би це зробити сам, проте з певних причин не хотів би передчасно показуватись княжичеві на очі. Тому вам, Крейслере, треба негайно йти у Зіггартсгоф і почекати, поки Юлія, як звичайно, вийде присмерком до озера годувати прирученого лебедя. Саме про ці її прогулянки, мабуть, і вивідав той негідник. Але ви матимете зброю, Крейслере, і найдокладніші настанови, як треба діяти, щоб виявитись добрим полководцем у боротьбі з небезпечним княжичем.

Біограф знов бере жах, що відомості, з яких йому доводиться ліпити цю повість, такі уривчасті. Хіба не годилося б тут пояснити, які настанови дав Крейслерові майстер Абрагам? Бо як потім з'явиться й сама зброя, тобі, ласкавий читачу, важко буде зрозуміти, що й до чого. Проте нещасний біограф поки що не знає жоднісінького слова з тієї настанови, завдяки якій чесному Крейслерові (принаймні це начебто не викликає сумніву) відкрилась якась особлива таємниця. Але потерпи ще трішки, ласкавий читачу, згаданий біограф ладен закластися на свій великий палець, без якого не міг би писати, що до закінчення книжки й ця таємниця буде викрита. Тим часом ми можемо розповісти, що, коли сонце стояло на вечірньому прузі, Юлія з кошичком білого хліба в руці, співаючи, надійшла парком до озера й зупинилася посеред містка неподалік від рибальської хатини. А Крейслер засів у кущах, тримаючи перед очима добру підзорну трубу, через яку він чітко все бачив крізь гілля, що його приховувало. Лебідь підплив ближче, і Юлія почала кидати йому шматочки хліба, які той жадібно хапав. Годуючи лебедя, Юлія голосно співала, тому не почула швидких кроків княжича Гектора, що йшов до неї. І коли він зненацька опинився поряд, вона здригнулась, ніби дуже зляка-

лася. Княжич схопив дівчину за руку, притиснув ту руку до своїх грудей, до губ, а тоді став біля неї і перехилився через поруччя. Юлія, дивлячись на озеро, й далі годувала лебедя, а княжич щось палко їй говорив.

— Не корч таких гидотно-солодких мін, павичу! Ти хіба не помітив, що я сиджу поряд у куцах і можу тобі надавати ляпасів? О боже святий, чого на твоїх щічках дедалі дужче проступають рум'янці, милий ангеле? Чого ти так чудно дивишся на того лиходія? Ти всміхаєшся? Так, під його гарячим, отруйним подихом твоє серце мусить розкритися, як пуп'янок розгортає під палючим промінням сонця прекрасні пелюстки, щоб пришвидшити свою загибель!

Так промовляв Крейслер, спостерігаючи пару, яку наблизила до нього чудова підзорна труба. Княжич також кинув кілька шматочків хліба, та лебідь не захотів їх їсти, а почав голосно, негарно кричати. Тоді княжич обняв Юлію рукою і заходився кидати хліб так, щоб лебедеві здавалося, ніби то дівчина годує його. Тепер його шока майже торкалася шоки Юлії.

— Саме так, вельможний мерзотнику, бери в пазурі, сановитий хижаку, свою здобич і міцно тримай її, але тут, у куцах, хтось уже прицілюється в тебе й зараз підіб'є тобі блискучі крила, тоді з тебе опадє пишне пір'я і зійде намівець твоє полювання!

Ось княжич узяв Юлію за руку, і вони рушили до рибальської хатини. Але біля самого порога Крейслер з'явився з-за кущів, підійшов до них, низько вклонився княжичеві і сказав:

— Прекрасний вечір, дивовижно чисте повітря, сповнене чудових пахощів! Ви, мабуть, відчуваєте себе тут, ваша ясновельможність, як у своєму чудовому Неаполі.

— Хто ви такий, добродію? — невдоволено спитав княжич.

Але тієї миті Юлія висмикнула свою руку з княжичевої, привітно подала її Крейслерові і мовила:

— О, як добре, любий Крейслере, що ви знов тут! Ви ж бо знаєте, як я за вами нудьгую! Мати навіть картає мене, що я поведжуся, мов плаксива, невихована дитина, коли вас немає бодай один день. Я б захворіла з журби, якби повірила, що ви збайдужіли до мене й до мого співу.

— Ага, — сказав княжич, люто блимаючи очима то на Юлію, то на Крейслера, — ага, то ви мосьє де Крезель! Князь вельми хвалив вас.

— Хай бог благословить, — мовив Крейслер, і все його обличчя заграло безліччю тремтливих зморщок і зморщечок, — хай бог благословить за це доброго володаря, бо тепер мені, може, пощастить домогтися того, чого я хотів просити у вашої ясновельможності, а саме: ласкавої протекції. Я плекаю сміливу надію, що ви з першого ж погляду виявили до мене прихильність, коли мимохідь дуже влучно назвали мене блазнем, а оскільки блазні на все мастаки, то...

— Ви, бачу, — перебив його княжич, — ви, бачу, жартун.

— Анітрохи, — повів далі Крейслер. — Щоправда, я люблю жарти, але кепські, а це, знову ж таки, все одно що не жарти. Тим часом мені дуже кортить поїхати до Неаполя й записати на молі кілька гарних рибальських і бандитських пісень *ad usum delphini*¹. Ви, дорогий княжичу, як людина добра і прихильна до мистецтв, може, дасте мені якісь рекомендації...

— Ви веселий чоловік, — знов перебив його княжич, — ви веселий чоловік, мосьє де Крезель, мені це подобається, справді подобається. Ну, а тепер я більше не заважатиму вашій прогулянці. *Adieu!*²

— Ні, ваша ясновельможність, — сказав Крейслер, — я не можу пропустити нагоду показати вам себе в найкращому світлі. Чи не були б ви такі ласкаві зайти до хатини, там стоїть маленьке фортепіано, і панна Юлія напевне зробить мені ласку й заспіває зі мною дует.

— З величезною втіхою! — вигукнула Юлія і схопила Крейслера за руку.

Княжич зіціпив зуби й велично рушив попереду. На ходу Юлія прошепотіла капельмейстерові на вухо:

— Крейслере, чого у вас такий дивний настрій?

— О господи, — так само тихо відповів Крейслер, — о господи! А ти спиш, заколисана облудними мріями, коли змій уже наближається, щоб убити тебе отруйним жалом?

Юлія глянула на нього, безмежно вражена. Тільки раз, у хвилину найвищого музичного натхнення, Крейслер був звернувся до неї та «ти».

Коли дует скінчився, княжич, що вже під час співу не раз кричав «Браво, бравіссімо!», почав бурхливо виявляти свій захват. Він палко обцілував Юліїну руку, присягнувся, що ніколи ще жоден спів так не промовляв до його душі, й

¹ Для учнів (лат.).

² Прощайте! (Франц.)

попросив Юлію дозволити йому поцілувати божисті уста, з яких лився нектар тих райських звуків.

Юлія злякано відступила назад, а Крейслер став перед княжичем і сказав:

— Оскільки ви, ваша ясновельможність, не побажали сказати мені жодного похвального слова, на яке я, гадаю, як композитор і як добрий співак, заслужив так само, як і панна Юлія, то я з цього роблю висновок, що мої мізерні музичні знання не справляють достатнього враження. Але я і в малярстві не початківець, тож матиму честь показати вашій ясновельможності мініатюрний портрет однієї особи, незвичайна доля та дивний кінець якої мені так добре відомі, що я ладен розповідати про них кожному, хто побажає вислухати мене.

— От причепився, як сльота, — пробурмотів княжич. Тим часом Крейслер витяг з кишені маленьку скриньку, дістав із неї мініатюрний портрет і підніс його до очей княжичеві. Як тільки той глянув на портрет, вся кров у нього відійшла від обличчя, очі втупились у простір, губи затремтіли.

— Maledetto!¹ — крізь зуби просичав він і вибіг з хатини.

— Що це таке? — спитала смертельно злякана Юлія. — Ради всіх святих, що все це означає, Крейслере?

— Дурниці, — відповів Крейслер, — веселі витівки, вигнання диявола! Гляньте, люба панно, як милостивий княжич чеше містком, міряє такі довжелезні кроки, на які тільки здатні його вельможні ноги. Господи! Та він цілком зраджує свою милу, ідилічну вдачу, він навіть не дивиться на озеро і не має ніякісного бажання годувати лебедя, любий, добрий... диявол!

— Крейслере, від вашого тону в мене холоде серце, я передчуваю лихо... Що у вас зайшло з княжичем?

Капельмейстер відступив від вікна і, глибоко розчулений, глянув на Юлію, що стояла перед ним, склавши руки, наче благала доброго духа відігнати від неї страх, через який у неї до очей підступили сльози.

— Ні, — почав він, — жоден зловорожий дисонанс не повинен порушувати небесної гармонії, що живе в твоїй душі, невинна дитино! Пекельні духи шастають по світу, замасковані блискучими шатами, але над тобою вони не мають сили, ти не повинна знати про їхні темні справи! Не хвилюйтеся,

¹ Проклятий! (Італ.)

Юліє, не вимагайте від мене, щоб я щось казав вам, усе вже минулося!

Тієї миті до хатини зайшла дуже стривожена Бенцон.

— Що сталося, — вигукнула вона, — що сталося? Княжич, мов шалений, промчав мимо, навіть не помітивши мене. Біля самого замку йому назустріч трапився ад'ютант, вони про щось схвильовано порозмовляли, потім, як мені здалося, княжич дав йому якесь важливе доручення, бо ад'ютант не пішов за ним до замку, а стрімголов помчав до павільйону, де він тим часом живе. Садівник сказав мені, що ти стояла з княжичем на містку. Тоді, сама не знаю, чому, мене опанувало страшне передчуття якогось нещастя, і я кинулася сюди. Що сталося?

Юлія розповіла їй усе.

— Таємниці? — гостро спитала Бенцон і пильно глянула на Крейсlera.

— Шановна раднице, — відповів Крейсler, — бувають хвилини, ситуації, обставини, коли, здається мені краще мовчати, бо якщо розтулиш рота, то почнеш верзти таке, що тільки дратуватимеш розважних людей.

І він більше нічого не сказав, хоч Бенцон, здавалось, образила його мовчанка.

Капельмейстер провів радницю з Юлією до замку, тоді рушив назад у Зіггартсвайлер. Коли він зник у тінистих алеях парку, з павільйону вийшов ад'ютант і подався за ним. Невдовзі по тому в лісовій гушавині пролунав постріл.

Тієї самої ночі княжич виїхав із Зіггартсвайлера. Він листом попрощався з князем і пообіцяв, що скоро повернеться. Коли другого ранку садівник зі своїми людьми обходив парк, він знайшов Крейсlerового капелюха, на якому були сліди крові. А сам Крейсler як крізь землю провалився. Казали

ТОМ ДРУГИЙ

Розділ третій

МІСЯЦІ НАВЧАННЯ. ПРИМХЛИВА ГРА ВИПАДКУ

(М. п. д.) Пристрасть, палке бажання сповнює наші груди, та коли ми нарешті здобуємо те, чого домагалися, долаючи сотні перепон, бажання наше зразу гасне, обертається

ся в мертвотно-холодну байдужість, і ми кидаємо свій здо-буток, немов набридлу іграшку. А тільки-но це станеться, ми починаємо гірко жалкувати, що так поквапились, знов чогось домагаємось, і життя триває далі у безперервній зміні бажання й відрازی. Така наша котяча натура. Цей вислів правильно визначає наш рід, до якого зараховує себе й гордовитий лев, що його навіть славетний Горнвіла в Тіковому «Октавіані» зве великим котом. Авжеж, ще раз кажу — така наша котяча натура, і вона не може бути інакшою. Котяче серце мінливе.

Найперший обов'язок чесного біографа — бути відвертим і нізащо не жаліти себе самого. Тому щиро, поклавши лапу на серце, признаюся, що, незважаючи на невситимий запал, з яким я налягав на мистецтва й науки, все ж таки часто на думку мені раптом спадала прекрасна Кицькиць і перебивала мої студії.

Мені здавалося, що я не повинен був залишати її, що я знехтував щирим серцем, яке вірно кохало мене і на яке просто найшла хвилинна мана, засліпивши його. Ох! Часто, коли я хотів натішитись великим Піфагором (я тоді дуже пильно вивчав математику), ніжна лапка в чорній панчішці відсувала раптом усі катети й гіпотенузи, і переді мною з'являлась вона, красуня Кицькиць, у гарненькій оксамитовій шапочці на голові, і в чарівній трав'янистій зелені іскристих, найкращих у світі очей я читав лагідний докір. Які чудові підскоки й вистриби, які милі вигини й закрути хвоста! У моєму серці знов спалахувало кохання, я в захваті хотів обняти її, але знадливе видиво зникало.

Звичайно ж, такі спогади про любовну Аркадію трохи засмучували мене і йшли на шкоду обраній мною кар'єрі поета і вченого, бо скоро виродилися в лінощі, які я не міг перебороти. Я хотів зробити зусилля над собою і вирватися з того прикрого стану, швидко зважитись на щось, відшукати Кицькиць. Та тільки-но я ставив лапу на першу сходинку, щоб піднятись у вищі сфери, де я сподівався знайти свою милу, як мене охоплював сором і неспівість, я відсмикував лапу й сумно ховався під грубу.

Незважаючи на цей тяжкий душевний стан, я в той час тішився винятковим тілесним здоров'ям, зробився якщо й не набагато вченішим, то набагато ситішим і дужчим, а коли дивився в дзеркало, то задоволено помічав, що на моєму круглощокіму виду поряд із молодечою свіжістю помалу з'являється новий вираз, який викликає пошану.

Навіть господар помітив, що в мене змінився настрій. І справді: колись я мурчав і весело вистрибував, як він давав мені щось смачненьке, колись я качався біля його ніг, перекидався і навіть вискакував до нього на коліна, як він, прокинувшись уранці, гукав мені: «Доброго ранку, Мур!» Тепер я облишив усе це й обмежувався самим лише привітним «Няв!» та ще гордо, граційно вигинав спину, що, як відомо тобі, ласкавий читачу, вміємо робити тільки ми, коти. Мене тепер навіть не приваблювала гра в пташку, яку я раніше так любив. Гадаю, що гімнастам і всім іншим особам з мого роду, які роблять фізичні вправи, корисно буде дізнатися, в чому та гра полягає. То слухайте ж: господар прив'язував одно або двоє гусячих пер на довгу нитку й то опускав їх, то смикав угору, одне слово, змушував їх літати. А я, причаївшись у кутку, вичікував слушну хвилину й стрибав до пер, і так доти, аж доки ловив їх і роздирав на клапті. Іноді ця гра так захоплювала мене, що я й справді починав вважати ті пера за живу пташку і весь аж палав, отже, і мій розум, і тіло мали роботу, першому додавалось освіти, а другому сили. І ось тепер навіть ця гра не приваблювала мене, я спокійно лежав собі на подушці, хоч би скільки господар вимагував своїм пір'ям.

— Коте, — сказав він мені одного дня, коли пера залетіли просто на мою подушку, залоскотавши мене по носі, а я, майже не розплющивши очей, тільки простяг до них лапу, — коте, ти став зовсім не такий, як був, ти з кожним днем млявішаєш і ледачієш. Мабуть, ти забагато їси і спиш.

Від цих слів господаря мою душу ніби осяяв промінь світла. А я приписував свою мляву журу тільки спогадам про Кицькиць, про легковажно втрачений любовний рай і аж тепер раптом зрозумів, як земне життя, ставлячи свої вимоги, посварило мене з моїми студіями, що були виявом мого поривання до високого. В природі є речі, що яскраво показують нам, як закованій душі доводиться приносити в жертву свою волю тиранові, що зветься тілом. До цих речей я зараховую насамперед смачну манну кашу на молоці і з маслом, а також широку, напхану кінським волосом подушку. Ту чудову кашу дуже добре вміла варити господарева служниця, тож я щоранку всмак з'їдав її дві повні тарілки. А після такого ситого сніданку де вже було до наук, вони здавались мені сухим шматком хліба, і дарма я, кинувши їх, квапливо переходив до поезії. Ні хвалені твори найновіших авторів, ні найвідоміші трагедії уславлених поетів не могли захопи-

ти моєї уяви, думки мої починали снувати іншу, химерну нитку, вправна в куховарстві служниця господаря мимоволі вступала в конфлікт з автором книжки, і мені починало здаватися, що та служниця набагато краще, ніж він, знає, в яких частках і як саме треба змішувати смалець, солодоші, скільки доливати води. О лихо — я, наче вві сні, плував духовні й тілесні насолоди! І справді, таки вві сні, бо мене опадала дрімота й спонукала шукати ту другу небезпечну річ, широку, напхану кінським волосом подушку, щоб солодко виспатись на ній. І тоді переді мною з'являвся милий образ чарівної Кицькиць. О боже, все перебувало у фатальному взаємозв'язку: манна каша, нехтування науками, меланхолія, подушка, моя непоетична натура, спогади про кохання! Правду казав господар, я забагато їв і спав! З яким суворим стоїцизмом я не раз вирішував стати помірнішим, але котяча натура слабка, найкращі, найшляхетніші рішення розпадаються в друзки, коли ми вчуємо солодкий запах молочної каші чи побачимо принадно пухку подушку.

Одного дня я почув, як господар вийшов до передпокою і сказав, до когось звертаючись:

— Ну добре, заходь, може, йому з тобою буде веселіше. Тільки не бешкетуйте, не стрибайте до мене на стіл, не перекиньте чорнильниці чи не наробіть ще якоїсь шкоди, а то обох вижену надвір.

Він трохи прочинив двері й когось упустив. То виявився не хто інший, як мій приятель Муцій. Я його насилу впізнав. Шерсть у нього, раніше така гладенька і блискуча, стала блякла й кошлата, очі глибоко запали, в усій його постаті, колись досить пристойній, хоч, правда, трохи грубуватій, з'явилося щось зухвале, брутальне.

— Ну, — пирхнув він, — нарешті я знайшов вас! Щоб оце вас треба було шукати аж під цією проклятою грубою? Але... з вашого дозволу!

Він підступив до миски і з'їв смажену рибину, яку я лишив собі на вечерю.

— Скажіть мені, — мовив він, наминаючи рибину, — скажіть мені, де ви в біса ділися, чому ви більше не приходите на дах, чому вас ніде не видно у веселому товаристві?

Я пояснив йому, що, відмовившись від кохання до чарівної Кицькиць, я цілком віддався наукам, отже, ні про які прогулянки не могло бути й мови. І мене нітрохи не вабить товариство, бо тут, у мого господаря, є все, чого тільки моя душа забажає: молочна каша, м'ясо, риба, м'яка постіль і

так далі. Для kota з моїми нахилами і здібностями спокійне, безтурботне життя — найкоштовніший скарб, і тим більше я мав підстави боятися, що воно минулося б, якби я почав виходити на прогулянки, бо, на жаль, я помітив, що моє почуття до маленької Кицькиць ще не цілком згасло, і, знов побачивши її, я легко міг би захопитися й наробити такого, що потім би гірко жалкував.

— Можете потім почастувати мене ще однією рибиною! — сказав Муцій, сяк-так обмахнув лапою писок, вуса та вуха й ліг поряд зі мною на подушку.

Він трохи помуркотів, щоб показати своє вдоволення, а тоді знов озвався, вже лагідним голосом і з ласкавим виразом обличчя:

— Вважайте за велике щастя, любий мій брате Муре, що мені спало на думку відвідати вас у вашій келії і що ваш господар не прогнав мене, а пустив сюди. Вам загрожує найбільша небезпека, в якій тільки може опинитись молодий кіт, що має кебету в голові і силу в лапах. Одне слово, вам загрожує небезпека стати нікчемним, огидним філістером. Ви кажете, що весь віддаєтесь наукам і не маєте часу бувати серед котів. Вибачте, брате, але це неправда. Ви гладкі, відгодовані, шерсть у вас блищить, мов дзеркало, а ті, хто просиджує ночі над книжками, такі не бувають. Повірте мені, це проклятує сите життя зробило вас млявим і ледачим. У вас було б зовсім інакше на душі, коли б вам довелось, як нам, добре попогасати, щоб здобути кілька риб'ячих кісток чи спіймати пташечку.

— Я думав, — перебив я приятеля, — що твоє становище можна назвати прекрасним і що тобі пощастило, адже ти колись...

— Про це поговоримо іншим разом, — сердито сказав Муцій, — і не тикайте на мене, поки ми не випили на брудершафт. Але ж ви філістер і не знаєте студентського звичаю.

Після того, як я попросив пробачення у розгніваного приятеля, він повів далі, вже лагіднішим тоном:

— Отже, як я вже сказав, ваш спосіб життя нікуди не годиться, брате Муре. Вам треба виходити з дому, у широкий світ.

— О боже, — вигукнув я перелякано, — що ви кажете, брате Муцію? Мені треба виходити в широкий світ? Ви хіба забули, що я вам розповідав кілька місяців тому в льоху? Як я одного разу вискочив з англійської карети в широкий світ? Які небезпеки на мене чигали з усіх боків? І як нарешті добрий Понто врятував мене і привів назад до господаря?

Муцій глузливо засміявся.

— Аякже, — мовив він, — аякже, добрий Понто! У тім-то й річ! Той джанджуристий, зарозумілий блазень, той пихатий лицемір тільки тому потурбувався про вас, що не мав саме якогось кращого діла, що це його розважало! А підійдіть до нього на якихось їхніх зборах чи десь у їхньому товаристві, то він не пізнає вас або ще й прожене, бо ви йому не рівня! Аякже, добрий Понто, що, замість вводити вас у справжнє світське життя, розповідає дурні людські історії! Ні, Муре, та подія показала вам зовсім інший світ, ніж той, до якого ви належите! Повірте мені на слово, всі ваші самітні студії нічогісінько вам не допоможуть або ще й зашкодять. Бо ви все-таки лишаєтесь філістером, а на всьому білому світі немає нічого нуднішого й огиднішого, ніж учений філістер!

Я щиро признався Муцієві, що не зовсім розумію слово «філістер» і його, Муцієві, міркування з цього приводу.

— О брате, — мовив Муцій і всміхнувся так мило, що на мить аж покращав, ніби знов став давнім охайним Муцієм, — о брате Муре, дарма й пробувати пояснити вам усе це, бо ви нізащо не зрозумієте, що таке філістер, поки самі не перестанете ним бути. Якщо ж ви ладні поки що вдовольнитись основними ознаками котів-філістерів, то я можу

(А. м.) дуже дивне видовище. Посеред кімнати стояла князівна Гедвіга; обличчя в неї було смертельно бліде, погляд застиг, наче в мертвої. Княжич Ігнатій грався нею, ніби лялькою. Він підіймав її руку, і вона лишалась піднятою, потім опускалась, коли княжич тягнув її вниз. Він легенько штовхав князівну вперед, і вона йшла, він її зупиняв, і вона стояла, він садовив її в крісло, і вона сиділа. Княжич так захопився грою, що зовсім не помітив тих, хто зайшов.

— Що ви робите, княжичу! — вигукнула княгиня. Княжич захихотів і, весело потираючи руки, почав запевняти її, що сестра Гедвіга стала тепер дуже добра й слухняна, виконує всі його бажання, зовсім не суперечить йому і не сварить його, як раніше. І він знов заходився, командуючи повійськовому, надавати князівні різної постави, і щоразу, коли вона, мов зачарована, залишалась в тій позі, в якій йому хотілося, вів реготав і підстрибував з радощів.

— Це щось страшне, — тихим, тремтячим голосом мовила княгиня, і в очах у неї заблищали сльози.

— Перестаньте, ласкавий пане! — підійшовши до княжича, суворим, владним тоном крикнув лейб-медик. Тоді взяв князівну на руки, обережно поклав її на отаманку й

засунув завіски. — Зараз князівні найпотрібніший цілковитий спокій, — звернувся він до княгині, — і я прошу, щоб княжич вийшов з кімнати.

Княжич Ігнатій почав упиратися і, схлипуючи, нарікати, що тепер різні люди, зовсім не княжичі й навіть не дворяни зважуються суперечити йому. А він тільки хоче лишитися у своєї сестри, яка йому стала милішою за найкращу чашку, і пан лейб-медик не має права наказувати йому.

— Ідіть, любий княжичу, — лагідно сказала княгиня, — ідіть до свого покою, князівні треба тепер поспати, а після обіду прийде панна Юлія.

— Панна Юлія! — вигукнув княжич, по-дитячому сміючись і підсакаючи. — Панна Юлія! Ох, як добре, я покажу їй, які в мене є нові гравюри і як мене у казці про водяника зображено у вигляді королевича Лосося з великим орденom на шії!

Після цього він церемонно поцілував руку княгині і, гордо глянувши на лейб-медика, подав йому для поцілунку свою руку. Та лейб-медик схопив княжича за ту руку, повів його до дверей і, ввічливо вклонившись, відчинив їх перед ним. Княжич змирився з тим, що його таким чином випроводили за двері.

Княгиня, вся — страждання і знемога, опустилася в крісло, підперла голову рукою і, глибоко зажурена, мовила сама до себе:

— За який смертний гріх небо так тяжко мене карає? Син приречений бути довіку дитиною, а тепер ще й Гедвіга... моя Гедвіга! — І княгиня поринула в гіркі роздуми.

Тим часом лейб-медик на превелику силу вплив у рот князівні кілька крапель якихось цілющих ліків, покликav камеристок, щоб вони перенесли хвору, яка й далі була немов автомат, до її кімнати, й наказав відразу ж сповістити його, якщо з князівною станеться бодай найменша зміна.

— Ясновельможна пані, — звернувся лейб-медик до княгині, — хоч стан князівни може здатися вкрай дивним і вкрай небезпечним, я все-таки беру на себе сміливість твердо запевнити вас, що він скоро минеться без будь-яких прикрих наслідків. Князівна має той особливий, дуже дивний різновид правця, який у лікарській практиці трапляється так рідко, що декотрим славетним лікарям жодного разу в житті не випадало нагоди спостерігати його. Тому я вважаю, що мені справді пощастило... — на цьому слові лейб-медик затнувся.

— Ох, — гірко мовила княгиня, — пізнаю практичного лікаря, якому байдуже до безмежних людських страждань, аби тільки збагатились його знання.

— Зовсім недавно, — повів далі лейб-медик, пропустивши повз вуха докір княгині, — зовсім недавно я знайшов в одній науковій книжці приклад хворобливого стану, який дуже нагадує той, що тепер у князівни. Одна жінка (так розповідає автор) приїхала з Везуля до Безансона, де мали розглядати в суді її справу, дуже важливу для неї. Думка про те, що вона може програти її, сповнювала жінку глибокою тривогою, бо це було б вершиною тяжких невдач, які випали на її долю, і довело б її до злиднів. Тривога її все зростала, і вся вона була збуджена до краю. Вона ночами не спала, майже нічого не їла, в церкві, люди бачили, падала на підлогу й молилася, наче в нестямі, одне слово, по-різному виявляла свій ненормальний стан. Урешті, того самого дня, коли мала вирішитись її справа, в неї стався напад, який присутні сприйняли як апоплексичний удар. Покликали лікарів, і вони побачили, що жінка нерухомо сидить у кріслі, піднявши руки догори і склавши їх, як для молитви, її очі, що палали вогнем, були розплющені й теж дивилися догори, повіки не рухались, наче в мертвої. Обличчя, раніше сумне й бліде, стало квітуче, веселе, приємніше, ніж було, віддих — вільний і рівний, пульс — м'який, повільний, досить наповнений, майже як у людини, що спокійно спить. Руки й ноги легко згинались, і їм можна було надати будь-яке положення. Але хвороба непомилково виявлялася в тому, що жодна частина тіла сама вже не могла повернутись у попереднє положення, а залишалася в такому, яке їй було надано. Їй відтягали підборіддя вниз — рот розтулявся і так уже й був розтулений, їй підіймали одну руку, потім другу — і вони не опадали, їх відводили за спину, випростували рівно вгору — ніхто б не зміг довго втримати їх у такому положенні, а в неї вони тримались самі. Можна було скільки завгодно пригинати її тіло донизу, і воно не втрачало рівноваги. Вона, здавалось, нічого не відчувала, її трясли, потали, мучили, ставили її ноги на гаряче деко, кричали їй у вуха, що вона виграє свою справу в суді, — все дарма, вона не подавала жодної ознаки свідомості. Потроху вона почала приходити до тями, проте говорила щось недоладне. Нарешті...

— Кажіть далі, — мовила княгиня, коли лейб-медик загнувся, — кажіть далі, нічого не приховуйте, хай це буде навіть найжахливіше! Жінка збожеволіла, правда?

— Досить буде, — повів лейб-медик, — досить буде додати, що та жінка лише чотири дні перебувала в дуже поганому стані, а повернувшись до Везуля, цілком видужала й не відчувала більше ніякісіньких наслідків своєї тяжкої, дивної хвороби.

Княгиня знов поринула в похмурі роздуми, а тим часом лейб-медик почав велемовно розводитись про ті засоби, до яких він думав удатися, щоб допомогти князівні, і врешті забрів у такі хаші наукових розумувань, наче промовляв на лікарському консилиумі перед своїми найученішими колегами.

— Що можуть вдіяти всі ті засоби, — перебила нарешті княгиня балакучого лейб-медика, — що можуть вдіяти всі ті засоби, які пропонує суха наука, коли здоров'я, благо душі перебувають під загрозою!

Лейб-медик трохи помовчав, тоді повів далі:

— Ясновельможна пані, приклад з дивовижним станом тієї жінки з Безансона свідчить про те, що причиною її хвороби був психічний струс. Коли вона трохи опам'яталася, лікування почали з того, що підбадьорили її, сказавши, нібито вона виграла справу. Найдосвідченіші лікарі погоджуються на тому, що до такого стану найперше призводять якийсь раптовий, сильний душевний порух. Князівна Гедвіга вразлива понад усяку міру, авжеж, я навіть сказав би, що її нервова система часом відхиляється від норми. Мені видається безперечним, що її хворобливий стан також викликаний якоюсь сильною душевною вразою. Тож спробуймо знайти й дослідити причину, щоб можна було успішно впливати на психіку! Квапливий від'їзд княжича Гектора... Ну що там казати, ясновельможна пані, мати здатна заглянути в душу дитини глибше за будь-якого лікаря і могла б дати йому в руки кращі засоби для успішного лікування.

Княгиня підвелася й гордо, холодно мовила:

— Навіть міщанка береже таємниці жіночого серця, а князівська родина відкриває свою душу тільки церкві та її служникам, до яких лікар не має права себе зараховувати!

— Як! — палко вигукнув лейб-медик. — Хто може так чітко відмежувати тілесне благо від душевного? Лікар — це другий сповідник, і він повинен мати змогу заглядати в глибини психічного життя, якщо не хоче бути безпорадним у хвилину небезпеки. Подумайте про випадок із хворим княжичем, ясновельможна пані...

— Годі! — перебила його княгиня майже обурено. — Годі! Мене ніхто ніколи не звабить вчинити щось непристойне,

і так само я не можу повірити, що бодай якась непристойна думка чи непристойне почуття могло спричинитися до дивної хвороби князівни.

На цьому слові княгиня вийшла з кімнати й лишила лейб-медика самого.

«Чудна жінка, — мовив той сам до себе, — чудна жінка ця княгиня! Їй хочеться переконати всіх і навіть саму себе, що та глина, з якої природа ліпить душу й тіло, на нас, бідних земних дітей міщанського походження, йде одна, а коли настає пора зліпити щось вельможне, — зовсім інша, яку годі й порівняти з нашою. Де таке бачено, щоб у князівни було серце! Все одно, що з тим іспанським придворним, який не взяв шовкових панчіх, що їх добрі нідерландські міщани хотіли подарувати своїй королеві, бо не годилось нагадувати про те, що в іспанської королеви справді є ноги, як у всіх звичайних жінок. І все-таки я ладен закластися, що причину найстрашнішої нервової хвороби, яка опанувала князівну, треба шукати саме в серці, цій лабораторії всіх жіночих бід».

Лейб-медик думав про квапливий від'їзд княжича Гектора, про надмірну, хворобливу вразливість князівни, про її далеко не байдуже (така до нього дійшла чутка) ставлення до княжича, і йому здавалось безперечним, що князівну довела до раптової хвороби якась несподівана сварка з коханим. Ми ще побачимо, чи лейб-медик мав підставу для своїх здогадів, чи ні. Що ж стосується княгині, то вона теж мала таку підозру і саме тому вважала непристойними всі спроби лікаря щось випитати, бо двір взагалі відкидає будь-яке глибше почуття як щось непристойне й банальне. Сама ж княгиня мала і серце, й душу, але сміховинне, огидне страховисько, зване етикетом, лягло їй каменем на груди, і звідти не проривались жодні зітхання, жодна ознака внутрішнього життя. Тому їй і вдавалося витримати навіть такі сцени, яка щойно відбулася з княжичем та князівною, і гордо відмовляти кожному, хто хотів їй тільки допомогти.

Тим часом як у замку все це відбувалося, в парку також сталося дещо таке, про що тут варто розповісти.

У кущах ліворуч від входу стояв гладкий гофмаршал. Він витяг з кишені маленьку золоту табакерку, взяв із неї пучку табаки, тоді витер її рукавом, простяг камердинерові князя і сказав:

— Шановний друже, я знаю, що ви любите такі гарненькі дрібнички, тож візьміть цю табакерку як скромну ознаку моєї щирої прихильності до вас, на яку ви завжди

можете розраховувати. Але скажіть, голубе, що там вийшло з тією дивною, незвичайною прогулянкою?

— Уклінно дякую, — відповів камердинер, ховаючи в кишеню золоту табакерку. Потім відкашлявся й повів далі: — Можу вас запевнити, ваша світлість, що наш ласкавий володар дуже наляканий від тієї миті, коли її ясновельможність князівна Гедвіга невідомо чому знепритомніла. Сьогодні вони простояли, виструнчившись, біля вікна, мабуть, чи не з півгодини і так страхотливо зволили тарабанити пальцями правої руки по шибці, що вона бряжчала, бряжчала, аж поки лопнула. Але тарабанили самі гарні марші, приємні за своїм звучанням і бадьорі за своїм духом, як любив казати мій покійний зять, придворний сурмач. Ви, ваша світлість, знаєте, що мій покійний зять, придворний сурмач, був дуже вправний музикант, його до звучало так, ніби сам диявол дув у сурму, соль він виводив, мов соловейко, а що стоюється самого виконання...

— Все це я знаю, — перебив балакучого камердинера гофмаршал, — все це я знаю, шановний, ваш покійний зять був чудовий придворний сурмач, але тепер скажіть мені, що робили, що казали його ясновельможність, коли перестали тарабанити марші?

— Що робили й що казали? — перепитав камердинер. — Гм! Та майже нічого. Його ясновельможність обернулися, втупили в мене вогнистий погляд, щосили смикнули за дзвінок і голосно гукнули: «Франсуа! Франсуа!» — «Я вже тут, ваша ясновельможність», — озвався я. Тоді наш ласкавий володар сердито вигукнули: «Йолопе, чого ж ти зразу не сказав! — А потім: — Вбрання для прогулянки!» Я приніс, що мені наказано. Його ясновельможність зволили надягти зелений шовковий сурдут без зірки й рушили до парку. Вони мені заборонили йти за ними, але... треба ж знати, ваша світлість, де перебувають його ясновельможність, ану ж яка біда... Одне слово, я подався за ними, тримаючись віддалік, і помітив, що ласкавий володар пішли до рибальської хатини.

— До майстра Абрагама! — вражено вигукнув гофмаршал.

— Саме так, — мовив камердинер із значущою, таємничою міною.

— До рибальської хатини, — повторив гофмаршал, — до майстра Абрагама! Його ясновельможність ніколи ще не відвідували майстра в рибальській хатині!

Запала промовиста пауза, потім гофмаршал повів далі:

— І більше його ясновельможність нічого не сказали?

— Нічогісінько, — значуще відповів камердинер. — Але, — повів далі він, хитро всміхаючись, — одне вікно рибальської хатини виходить у густі кущі, а серед них є така прогалина, звідки чути кожне слово, сказане в хатині... і можна було б...

— Якби ви, голубе, захотіли зробити це! — захоплено вигукнув гофмаршал.

— Я зроблю це, — мовив камердинер і тихенько рушив до хатини. Та тільки-но він вийшов з кущів, як мало не наскочив на князя, що саме повертався до замку. Сповнений ляку і святобливої пошани, камердинер відсахнувся назад.

— Vous êtes un grand ¹ йолоп! — гримнув на нього князь, холодно мовив гофмаршалові: — Dormez bien!² — і подався до замку разом з камердинером, що пішов за ним.

Гофмаршал, спантеличений до краю, лишився на місці.

— Рибальська хатина... майстер Абрагам... Dormez bien... — промурмотів він і вирішив негайно поїхати до канцлера, щоб обміркувати з ним цю незвичайну подію і по можливості визначити, які наслідки вона може мати при дворі.

Майстер Абрагам провів князя аж до кущів, у яких стояли гофмаршал з камердинером. Звідти він вернувся назад згідно з бажанням князя, який не хотів, щоб його побачили в товаристві майстра з вікон замку. Ласкавому читачеві відомо, як князеві пощастило зберегти в таємниці свій приватний, секретний візит до майстра Абрагама в рибальську хатину. Але, крім камердинера, ще одна особа підслухувала князя, хоч він про те й гадки не мав.

Майстер Абрагам був уже майже біля своєї хатини, коли назустріч йому з вечірнього сутінку, що вже густішав на стежках, вийшла радниця Бенцон.

— О, — мовила вона, гірко сміючись, — князь просив у вас поради, майстре Абрагаме! Ви таки й справді опора княжого дому, і батькові, й синові передаєте свою мудрість та свій досвід, а коли добру раду дати важко чи взагалі неможливо...

— То на цей випадок, — підхопив майстер Абрагам, — є радниця, власне, єдине препишне світило, яке осяває тут геть усіх і під впливом якого тільки й може існувати і сьак-

¹ Ви великий (франц.).

² На добраніч! (Франц.)

так коротати своє непомітне життя бідний старий органний майстер.

— Не жартуйте, — сказала Бенцон, — не жартуйте так гірко, майстре Абрагаме, світило, що так препишно осяває тут усіх, може швидко пригаснути, а потім і зовсім зникнути з обрію. Це замкнуте родинне коло, яке мешканці нашого містечка та ще кілька десятків людей, крім них, звикли називати двором, здається, сколихнули вкрай дивні події. Квапливий від'їзд нареченого, якого так палко очікували... Небезпечний стан Гедвіги... Справді, все це мало б дуже пригнітити князя, якби в грудях у нього було серце, а не камінь.

— Ви не завжди були такої думки про князя, пані раднице, — перебив її майстер Абрагам.

— Я не розумію вас, — сказала Бенцон зневажливим тоном, кинувши на майстра пильний погляд, і швидко відвернулася.

Князь Іреней, відчуваючи глибоку довіру до майстра Абрагама і навіть визнаючи за ним духовну перевагу, відкинув усі свої князівські сумніви й вилив душу перед майстром у рибальській хатині, а на всі зауваження Бенцон щодо тривожних подій цього дня відповідав мовчанкою. Майстер знав про це, тому його й не вразило роздратування радниці, він тільки здивувався, що Бенцон, завжди така холодна й замкнута, не зуміла його приховати.

Але радниця, видно, була дуже стривожена тим, що монополія в опіці над князем, яку вона присвоїла собі, знов опинилась під загрозою, та ще й у таку критичну, фатальну хвилину.

З причин, які, може, будуть з'ясовані пізніше, Бенцон страшенно хотіла одружити князівну Гедвігу з княжичем Гектором. Їхнє одруження, вважала вона, поставлене на карту, і будь-яке втручання третьої особи в цю справу здавалось їй загрозливим. Крім того, вона вперше відчула себе оточеною нез'ясовними таємницями, і вперше мовчав князь. Тож чи могла вона, яка звикла керувати всім, що діялось при цьому примарному дворі, не відчувати себе тяжко ображеною?

Майстер Абрагам знав, що найкраща зброя проти розгніваної жінки — непохитний спокій, тому не озивався жодним словом, а мовчки йшов поряд із Бенцон, яка, заглибившись у свої думки, простувала до містка, вже відомого ласкавому читачеві. Спершись на поруччя, радниця задиви-

лась на далекі зарості, залиті прощальним сяйвом призахідного сонця.

— Гарний вечір, — мовила вона, не обертаючись.

— Атож, — відповів майстер Абрагам, — тихий, спокійний, ясний, як щира, ніякими лихими думками не скаламучена душа.

— Не ставте мені на карб, — сухо почала радниця, відмовившись від звичного для неї звертання «любий майстре Абрагаме», — не ставте мені на карб, пане Лісков, того, що я відчуваю себе прикро враженою, коли князь раптом обирає лише вас своїм повірником, лише у вас просить поради в справах, у яких досвідчена жінка може краще допомогти і словом, і ділом. Але те дріб'язкове роздратування, якого я не могла приховати, вже минулось, цілком минулось. Я знов спокійна, адже порушена тільки форма. Князеві самому треба було розповісти мені те, що я довідалась іншим способом, і я справді можу лише всім серцем схвалити вашу відповідь, шановний майстре. Я навіть ладна визнати, що вчинила не найкраще. Але мені той вчинок можна вибачити, бо спонукала мене до нього не стільки жіноча цікавість, скільки щира турбота про все, що стосується князівської родини. Знайте ж, майстре, що я підслухувала всю вашу розмову з князем і чула кожне слово...

Майстра Абрагама від цієї мови Бенцон охопило дивне почуття — суміш ядучої іронії і гіркого жалю. Він не гірше за княжого камердинера знав, що, причаївшись у прогалині під вікном рибальської хатини, можна почути кожне слово, сказане всередині, але й знав інше: що його не можна зрозуміти, бо з допомогою хитромудрого пристрою зумів домогтися того, що розмова в хатині долинала до вух підслухувача як суцільний, невиразний гомін, у якому годі було розрізнити не тільки окреме слово, а навіть склад. Через те йому й здалася такою жалюгідною спроба Бенцон брехнею вивідати таємницю, про яку вона здогадувалась і якої не знав і сам князь, а отже, й не міг відкрити її майстрові Абрагаму. Про що розмовляли князь із майстром у рибальській хатині, читач ще довідається.

— О, — вигукнув майстер, — о ласкава пані, вас привів до рибальської хатини жвавий розум винахідливої, досвідченої жінки. Як би я, бідолашний, старий, а проте не навчений життям чоловік, утямив щось у всіх цих речах без вашої допомоги? Я саме хотів докладно переповісти вам усе, що мені довірив князь, але тепер уже в цьому нема потреби, бо

вам і так усе відомо. Може, ви, ласкава пані, визнаєте мене гідним того, щоб розповісти мені все, як на сповіді, — ану ж воно виявиться не таким страшним, як здається.

Майстрові Абрагаму так добре вдався тон простодушної довіри, що Бенцон, хоч яка була кмітлива, не відразу з'ясувала для себе, чи він з неї глузує, чи говорить щиро, і, розгубившись, випустила нитку, яку була спіймала і з якої могла зв'язати небезпечну петлю на майстра. Отож і вийшло, що вона, марно шукаючи потрібних слів, застигла на мості, немов чарами позбавлена мови, і втупила очі в озеро.

Якусь мить майстер тішився її мукою, та скоро думки його звернулися до подій цього дня. Він добре знав, що Крейслер перебував у самому їхньому осередді; думка про втрату найдорожчого приятеля сповнила його серце глибокою тугою, і в нього мимоволі вихопилося:

— Бідолашний Йоганнес!

Бенцон рвучко обернулась до нього і сказала з несподіваним запалом:

— Як, майстре Абрагаме, невже ви такі немудрі, що повірили в Крейслерову загибель? Хіба закривавлений капелюх щось доводить? І що його могло так раптово навести на цю страхітливу думку — накласти на себе руки? А крім того, його ж би тоді знайшли.

Майстер неабияк здивувався, що Бенцон говорила про самогубство, коли начебто просилась зовсім інша підозра. Та не встиг він щось відповісти, як радниця повела далі:

— Тим краще, що він десь дівся, той бідолаха, який усюди, хоч би де з'явився, сіє лихо й колотнечу. Його запальна, нестримна вдача, його злість — інакше я не можу назвати його хвалений гумор — заражають кожну чутливу душу, і потім вона стає іграшкою в його жажливій грі. Якби глумлива зневага до узвичаєних стосунків, ба навіть уперте заперечення всіх загальноживаних форм тих стосунків свідчило про розумову перевагу, то нам треба було б стати навколішки перед цим капельмейстером, але хай він краще дасть нам спокій і не повстає проти всього, що нам підказує тверезий погляд на реальне життя і що ми визнаємо за основу свого щастя. А тому хвалити бога, що він зник, і я сподіваюся, що більше ніколи його не побачу.

— А проте, — лагідно озвався майстер, — а проте ви колись були приятелькою мого Йоганнеса, пані раднице, дбали про нього в лиху, критичну пору його життя й самі спрямували його на той шлях, з якого його змусили звернути саме ті

узвичаєні стосунки, які ви так палко бороните. Чому ви так раптово напали на мого доброго Крейсlera? Який гандж виявили ви в його душі? Хіба його можна ненавидіти за те, що в перші ж хвилини, коли випадок закинув його в нове оточення, життя поставилось до нього вороже, що йому загрожував підступ, що за ним скрадався італійський бандит?

Почувши ці слова, радниця помітно здригнулася.

— Що за пекельну думку, — мовила вона тремтячим голосом, — що за пекельну думку плекаєте ви в своїх грудях, майстре Абрагаме? Але якщо так воно й сталося, якщо Крейсler дійсно загинув, то це була справедлива помста за наречену, яку він занапастив. Внутрішній голос підказує мені, що це тільки через Крейсlera князівна опинилася в такому страшному стані. Він безжально натягав тендітні струни в душі хворої, аж поки вони лопнули.

— Коли так, — уїдливо заперечив майстер Абрагам, — коли так, то виходить, що той італійський джэнджик дуже швидкий на руку, бо помста випередила самий злочин. Адже ви, ласкава пані, чули все, про що ми розмовляли з князем у рибальській хатині, отже, вам відомо, що князівна Гедвіга задубіла і втратила мову саме тієї хвилини, коли в лісі пролунав постріл.

— І справді, — сказала Бенцон, — можна повірити у всі ті химеричні вигадки, якими нас тепер частують, — у передавання думок на відстані й таке інше. А проте я ще раз кажу: хвалити бога, що він зник, а стан князівни може змінитися і зміниться. Доля прогнала порушника нашого спокою і... Ну скажіть самі, майстре Абрагаме, хіба душа нашого приятеля не була роздерта до такої міри, що він уже довіку не знайшов би в цьому житті миру і спокою? Тож якщо навіть припустити, що...

Радниця не докінчила своєї фрази, але майстер Абрагам відчув, що гнів, який він досі насилу стримував, раптом спалахнув у його душі.

— Що ви всі маєте проти Йоганнеса? — вигукнув він, підвищивши голос. — Яку він вам кривду вчинив, що ви позбавляєте його притулку, бодай маленького місця на цій землі? Ви не знаєте? Ну, то я вам скажу. Крейсler, бачите, не належить до вашого кола, він не розуміє вашої порожньої мови, стілець, якого ви підставляєте йому, щоб він посидів серед вас, надто малий і тісний. Він анітрохи не подібний до вас, і це вас сердить. Він не визнає вічними ті угоди, які ви уклали між собою, щоб будувати за ними своє

життя, він навіть вважає, що ви, опановані облудною ма-ною, зовсім не бачите справжнього життя й що ваше величання своєю уявною владою в царстві духу, яке насправді закрите для вас сімома замками, просто сміховинне, — і все це ви звете злістю. Він понад усе любить жарт, викликаний глибоким розумінням людської натури, і той жарт можна назвати найкращим дарунком природи, яка черпає його із свого найчистішого джерела. А ви статечні, поважні люди, зовсім не схильні жартувати. В ньому живе дух справжньої любові, та хіба він зігріє навіки закоцюбле серце, де ніколи не жевріла іскра, з якої той дух зміг би роздмухати полум'я? Ви не любите Крейглера, бо вам неприємне те почуття переваги, якої ви не можете визнати за ним, бо він вас лякає як людина, думки якої спрямовані на вищі речі, ніж ті, що відповідають вашому вузькому колу.

— Майстре, — глухо мовила Бенцон, — майстре, запал, з яким ти борониш свого приятеля, завів тебе надто далеко. Ти хотів зачепити мене за живе? Ну що ж, ти домігся свого, бо збудив у мені думки, які довго, дуже довго були при-спані! Ти кажеш, що моє серце залякло навіки? А може, й до нього колись ласкаво озивався дух кохання, знаєш ти це чи ні? Може, я саме в тих узвичаєних життєвих стосунках, які так зневажав ексцентричний Крейслер, знайшла втіху і спокій? І взагалі, чи не здається тобі, старий чоловіче, який, мабуть, також настраждався на своєму віку, що бажання піднятися над цими узвичаєними стосунками й наблизитись до світового духу, обдуривши свою власну природу, — дуже небезпечна гра? Я знаю, Крейслер мене вважає холодною і бездушною, втіленням житейської прози, і ти тільки повторюєш його думку, називаючи мене закоцюблою, але чи ви коли пробували прозирнути крізь цю кригу, що давно стала для моїх грудей захисним панциром? Для чоловіків кохання — ще не все життя, а тільки його вершина, з якої ще ведуть униз надійні шляхи, для нас же найвища, осяйна мить, що творить і формує все наше буття, — це мить першого кохання. Якщо лиха доля захоче, щоб нас поминула ця мить, у слабкої жінки все життя йде шкереберть, вона приречена на сіре, безрадісне животіння, а сильніша духом жінка, напруживши всю свою силу, повстає проти долі і саме в звичайних життєвих стосунках знаходить ту рівновагу, що дає їй мир і спокій. Послухай же, мій старий звинувачу, — тут, серед нічної пільми, що ховає моє визнання, я розповім тобі все! Коли настала та мить у моєму житті, коли

я побачила того, хто запалив у мені полум'я найглибшого кохання, на яке лише здатне жіноче серце, я стояла перед олтарем із тим самим Бенцоном, що став для мене потім найкращим у світі чоловіком. Його цілковита нікчемність дала мені все, що я тільки могла побажати для спокійного життя, і жодна скарга, жоден докір ніколи не злетів з моїх уст. Я обмежила себе вузьким колом звичайних обов'язків, і якщо навіть у цьому колі потім траплялось дещо таке, що непомітно зводило мене на манівці, якщо декотрі свої вчинки, які можна вважати недозволеними, я виправдую лише тиском скороминущих обставин, то звинуватити мене має право хіба що та жінка, яка, так само як і я, витримала тяжку боротьбу й остаточно відмовилась від будь-якого вищого щастя, хай навіть воно — тільки облудна, солодка мрія. Зі мною познайомився князь Іреней... Та я краще мовчати-му про те, що давно минуло, говорити ще варто хіба про теперішнє. Я дозволила тобі заглянути в свою душу, майстре Абрагаме, і тепер ти знаєш, чому я боюся втручання будь-якого чужого, незвичайного елемента, при тому становищі, що тут склалося, чому я вважаю таке втручання загрозливим. Моя власна доля в ту фатальну пору мого життя постає переді мною і глузливо всміхається, мов страхітливий, застережний привид. Я повинна врятувати тих, хто мені дорогий, і в мене є свої плани. Майстре Абрагаме, не ставайте мені на заваді, а якщо ви хочете почати зі мною боротьбу, то глядіть, щоб я не розладнала ваші найхитріші штуки!

— Нещасна жінко, — мовив майстер Абрагам.

— Ти звеш мене нещасною? — обурилась Бенцон. — Мене, яка зуміла побороти лиху долю і там, де, здавалося, все вже було втрачене, знайти мир і спокій?

— Нещасна жінко, — знов сказав майстер Абрагам тоном, що свідчив про його глибоке хвилювання, — бідолашна, нещасна жінко! Ти гадаєш, що знайшла спокій і вдовolenня, і не здогадуєшся, що розпука, немов той вулкан, вивергла з твоєї душі весь жар, усе полум'я і тепер там лишився самий лише мертвий попіл, на якому ніщо вже не виросте й не розквітне. І в своєму впертому засліпленні ти вважаєш той попіл за родючу ниву життя, з якої ще сподіваєшся зібрати врожай. Ти хочеш збудувати майстерну будівлю на підвалині з каменю, який розтрощила блискавка, і не боїшся, що вона завалиться тієї миті, коли барвисті стрічки вінка, яким провіщають перемогу будівничого, весело замахують на вітрі? Юлія, Гедвіга, — я знаю, це для них були зіткані

ті спритні плани! Нещасна жінко, гляди, щоб те згубне почуття, те зло, яке ти дуже несправедливо приписуєш моєму Йоганнесові, не вихопилося з глибини твоєї власної душі і твої мудрі плани не виявились пекельним бунтом проти того щастя, якого ти не зазнала сама і якого тепер хочеш позбавити своїх ближніх. Про твої задуми, а так само й про ті горезвісні житейські стосунки, що буцімто дали тобі спокій, а насправді штовхнули тебе на ганебні злочини, я знаю більше, ніж ти гадаєш.

Глухий, невиразний зойк, що вихопився в Бенцон від цих майстрових слів, зрадив, як боляче вони її вразили. Майстер замовк, та оскільки радниця теж не озивалася й не рухалася з місця, він незворушно повів далі:

— Я не маю ніякого бажання встрявати в якусь боротьбу з вами, шановна пані. А що стосується мого так званого штуркарства, то ви, дорога пані раднице, й самі добре знаєте, що відколи мене залишила моя Невидима дівчина... — Тієї миті згадка про втрачену К'яру стиснула серце майстра з такою силою, як давно вже не бувало. Йому здалося, що він бачить її постать у темній далині, чує її солодкий голос. — О К'яро! Моя К'яро! — вигукнув він, охоплений болісною тугою.

— Що з вами? — спитала Бенцон, швидко обернувшись до нього. — Що з вами, майстре Абрагаме? Чиє ім'я ви назвали? Але ще раз кажу вам: не чіпайте того, що минуло, і оцінюйте мої вчинки не на підставі тих дивних поглядів на життя, які ви поділяєте з Крейслером. Обіцяйте мені не зловживати довірою, якою вас ушанував князь Іреней, обіцяйте не ставати мені впоперек дороги!

Та майстер Абрагам був такий заглиблений у сумні думки про свою К'яру, що майже не почув слів радниці й відповів їй щось невиразно й невлад.

— Не відштовхуйте мене, — повела далі вона, — не відштовхуйте мене, майстре Абрагаме, ви, здається, й справді багато про що знаєте краще, ніж я думала, але, може, і в мене є деякі таємниці, про які вам було б дуже корисно довідатись, і я, певне, могла б вам зробити послугу, про яку ви навіть не здогадуєтесь. Володарюймо разом у цьому невеличкому дворі, якому дійсно треба налигача. «К'яро!» — вигукнули ви з таким жалем, що...

Раптовий гомін у замку перебив мову радниці. Майстер Абрагам отямився від своєї задуми, гомін

(М. п. д.) перерахувати їх вам. Кіт-філістер, хоч би який був спраглий, починає хлєбтати молоко біля вінців мисоч-

ки, щоб не намочити вусів і бороди й не втратити гідності, бо гідність для нього важливіша за спрагу. Якщо ти прийдеш у гості до кота-філістера, він запропонує тобі все, що завгодно, але пригостить тебе на прощання лише запевненнями в своїй ширій дружбі, а потім сам умне всі ті ласощі, які тобі пропонував. Кіт-філістер, завдяки гострому, непомильному чуттю, вміє скрізь — на горищі, в льоху і т. д. — знайти найкраще місце і зручно, з приємністю там розлягтися. Він любить говорити про свої добрі якості й про те, що, дякувати богу, не може нарікати на неуважність долі до тих його добрих якостей. Він дуже велемовно пояснює тобі, як йому дісталось тепле місце, яке в нього тепер є, і що він ще думає зробити, щоб покращити своє становище. А коли ти захочеш нарешті розповісти йому щось про себе і про свою долю, не таку ласкаву, як у нього, він відразу заплющить очі, прищулить вуха і вдасть, ніби спить, або почне муркотати. Кіт-філістер дбайливо вилизує своє хутро, щоб воно аж блищало, і навіть полюючи на мишу, струшує лапи на кожному кроці, коли ступить на мокре місце; хай він і прогавить здобич, зате за всіх життєвих обставин буде охайний і добре вдягнений. Кіт-філістер боїться і уникає кожної, бодай найменшої небезпеки, а коли ти в якійсь скруті попросиш у нього допомоги, він, палко запевняючи тебе в своєму дружньому співчутті, почне бідкатися, що саме тепер його становище й певні міркування, з якими він мусить рахуватися, не дозволяють йому підтримати тебе. Взагалі всі дії і вчинки кота-філістера в кожному випадку залежать від тисячі різних міркувань. Він, наприклад, до маленького мопса, який боляче вкусив його за хвіст, ставиться шанобливо й чемно, щоб не зіпсувати стосунків з дворовим псом, у якого спритно домігся протекції, і аж уночі, скориставшись пільгою, видере тому мопсові око. Другого дня він від щирого серця поспівчуває любому приятелеві мопсу й полає злісні витівки підступних ворогів. Зрештою, всі його міркування схожі на добре влаштовану лисячу нору, яка дає котові-філістерові змогу ушитися саме тієї миті, коли тобі здається, що ти вже його спіймав. Кіт-філістер найдужче любить сидіти під рідною грубою, де він відчуває себе в безпеці, а на даху в нього зразу паморочиться в голові. Тепер ви бачите, друже мій Муре, що це стосується й вас. А коли я скажу вам, що кіт-бурш відвертий, чесний, безкорисливий, щирий, завжди готовий допомогти приятелеві, що він не знає ніяких інших міркувань, крім тих, які йому

диктують честь і сумління, одне слово, що кіт-бурш — цілковита протилежність котові-філістеру, то вам не важко буде піднятися над болотом філістерства і стати справжнім порядним котом-буршем.

Я серцем відчув, що Муцій каже правду. Я зрозумів, що досі тільки не знав самого слова «філістер», але така вдача була мені добре відома, бо я зустрічав уже багатьох філістерів, тобто поганих котів, яких я щиро зневажав. Тим болючіше переживав я свою помилку, через яку міг опинитися в категорії тих нікчем, і поклав собі в усьому дотримуватись Муцієвих порад — ану ж і з мене ще вийде порядний кіт-бурш. Якось один молодик розповідав моєму господареві про свого зрадливого приятеля і змалював його незвичайним, незрозумілим мені висловом: назвав його «прилизаним типом». Тепер мені здалося, що означення «прилизаний» дуже пасує до слова «філістер», і я запитав свого приятеля Муція, що він про це думає. Тільки-но я вимовив слово «прилизаний», як Муцій підстрибнув з радощів і, міцно обнявши мене, вигукнув:

— Милий друже, тепер я переконався, що ти цілком зрозумів мене! Так, «прилизаний філістер» саме й є те мерзенне створіння, яке гострить зуби на шляхетних буршів і яке ми повинні зацьковувати до смерті, хоч би де воно нам трапилось. Так, друже мій Муре, тепер ти довів, що маєш глибоке, непомильне чуття до всього шляхетного й великого, дай-но я ще раз пригорну тебе до своїх грудей, у яких б'ється вірне німецьке серце.

Муцій знов обняв мене і сказав, що цієї ж таки ночі думає ввести мене в товариство буршів; опівночі я повинен чекати на даху, а звідти він поведе мене на вечірку до старости буршів, kota Пуфа.

До кімнати зайшов господар. Як завжди, я кинувся йому назустріч, потерся об його ноги й покачався на підлозі, щоб виявити свою радість. Муцій також задоволено дивився на нього блискучими очима. Господар трохи почухав мені голову й шию, оглянув кімнату і, побачивши, що там усе стоїть на своєму місці, сказав:

— Отак і треба! Ви поводитися тихо й мирно, як і належить статечним, вихованим людям. Отже, й заслужили винагороду.

Господар рушив до дверей, що вели до кухні, а ми з Муцієм, угадавши його добрий намір, подалися за ним, весело нявкаючи. І справді, господар відчинив кухонну шафу

й дістав звідти кісточки двох курчат, м'ясо з яких він учора з'їв. Усі знають, що ми, коти, вважаємо курячі кісточки найкращими в світі ласощами, тому очі в Муція засвітилися яскравим світлом, він граційно замахав хвостом і голосно замурчав, коли господар поставив перед ним мисочку. Пам'ятаючи «прилизованого філістера», я підсовував Муцієві найкращі шматочки — ший, груди, гузки, а сам вдовольнявся твердішими кістками стегон і крилець. Коли ми схрумали кісточку, я хотів запитати Муція, чи не вип'є він мисочку солодкого молока. Проте перед очима в мене стояв «прилизаний філістер», тому я, нічого не питаючи, витяг мисочку, що, як я знав, стояла під шафою, приязно запросив Муція випити зі мною і навіть цокнувся з ним. Муцій вихлебтав усе молоко й вилизав мисочку, тоді потиснув мені лапу і сказав розчулено, зі сльозами на очах:

— Справді, друже мій Муре, ви живете, мов Лукулл. Але ви довели, що маєте віддане, чесне, шляхетне серце, що суєтні світові втіхи не спокусять вас на шлях мерзенного філістерства. Дякую, красно дякую!

За давнім німецьким звичаєм ми щиро потиснули на прощання один одному лапу. Муцій, певне, бажаючи приховати, що він глибоко, до сліз зворушений, карколомним стрибком вискочив крізь відчинене вікно на найближчий дах. Навіть мене, якого природа щедро обдарувала і силою, і пружністю, вразив цей сміливий стрибок, і я знов похвалив свій рід, що складається з природжених гімнастів, яким не треба ні жердин, ні стовпів.

До того ж на прикладі свого приятеля Муція я ще раз переконався, що часто під грубою відразливою зовнішністю схована ніжна, чутлива душа.

Я повернувся до господареві кімнати й ліг під грубу. Там, на самоті, розмірковуючи про дотеперішнє своє існування, про недавній свій настрій, про те, як я жив і живу, я вжахнувся на думку, що стояв так близько від безодні, і приятель Муцій, хоч який він був скудовчений, видався мені прекрасним ангелом-охоронцем. Я повинен увійти в новий світ, повинен заповнити порожнечу в грудях, повинен стати іншим котом! Як калатало моє серце від боязкого, радісного очікування!

Було ще далеко до півночі, коли я своїм звичайним «няв» попросив господаря випустити мене надвір.

— Залюбки випущу тебе, — відповів господар, відчиняючи двері, — залюбки випущу тебе, Муре. З цілоденного

лежання під грубою і спання нічого путнього не вийде. Іди, іди, подивися, що робиться в світі, побудь серед котів. Може, знайдеш якусь рідну душу серед юнаків котячого роду, з якою тобі буде цікаво і половити мишей, і розважитись.

Ох, господар не помилився, мене справді чекало нове життя! Нарешті, коли вибило північ, з'явився приятель Муцій і повів мене різними дахами на італійський, майже плаский дах, на якому десятеро показних, але так само недбало й чудернацько одягнених, як Муцій, котів зустріли нас радісним галасом. Муцій відрекомендував мене своїм приятелям, сказав багато гарних слів про мою чесність і вірність, особливо наголошуючи на тому, що я пригостив його печеною рибиною, курячими кісточками й молоком, а наостанці сказав, що я хотів би ввійти в їхнє товариство як порядний кіт-бурш. Усі на це погодились.

Потім відбулася врочиста церемонія, про яку я змовчу, а то прихильні читачі котячого роду ще, бува, подумают, що я вступив у заборонений орден, і вимагатимуть від мене пояснень. Але я від щирого серця запевняю, що там не було й мови про якийсь орден з усім тим, що до нього належить, як, наприклад, статутами, таємними знаками тощо: наше товариство ґрунтувалося тільки на однакових переконаннях. Бо скоро з'ясувалося, що кожен з нас молоко любив дужче, ніж воду, а печеню дужче, ніж хліб.

Після церемонії я отримав від усіх братерський поцілунк, кожен потиснув мені лапу й почав звертатися до мене на «ти». Потім ми сіли до простої, зате веселої вечері, а після неї відбулася добра пиятика. Муцій приготував чудовий котячий пунш. Коли б хтось із жадібних до веселих розваг молодих котів побажав дізнатись, як готують цей незрівнянний пунш, я, на жаль, не зміг би дати йому достатніх відомостей. Я знаю тільки, що вишуканий смак, а також непереборна міць того пуншу залежить від добрячої домішки оселедцевого розсолу.

Голосом, що заgrimів далеко над дахами, староста Пуф заспівав чудову пісню «Gaudeamus igitur!»¹ Мені було невимовно приємно відчувати, що я душею і тілом чудовий «juvenis»², і не хотілось думати ні про яку «tumulus»³, бо нашому родові лиха доля рідко посилає тихий спочинок у

¹ Давня студентська пісня «Будем веселитись!» (Лат.)

² Юнак (лат.).

³ Могила (лат.).

мирній землі. Ми співали й інших гарних пісень, таких, як, наприклад: «Нехай політики говорять» і т. д., поки, нарешті, староста Пуф стукнув могутньою лапою по столі й оголосив, що тепер годиться заспівати справжню широко буршівську пісню висвячення, а саме: «Ессе quam bonum»¹, і відразу завів у супроводі хору: «Ессе...» і т. д. і т. д.

Я ще ніколи не чув цієї пісні, композиція якої так глибоко продумана, а сама вона така гармонійна й мелодійна, що її справедливо можна назвати чарівною і таємничою, її творець, наскільки я знаю, невідомий, одні — і таких багато — приписують цю пісню великому Генделеві, інші, навпаки, вважають, що вона існувала задовго до часів Генделя, бо, згідно з «Віттенберзькою хронікою», її співали, коли принц Гамлет ще був тільки фуксом. Та байдуже, хто її написав, але це великий, безсмертний твір, а особливо вражає в ній те, що вкомпоновані в хор сольні партії дають співакам необмежений простір для прекрасних, невичерпних імпровізацій. Кілька таких імпровізацій, почутих тієї ночі, я свято зберіг у своїй пам'яті.

Коли хор скінчив, плямистий чорно-білий кіт заспівав:

Шпіц дзявчить, як в шаньку град,
Пудель гавка грубо.
Перший має ситий зад,
Другий ситі губи.

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Тоді почав сірий:

Йде філістер, капелюх
Всім навстріч скидає,
А простий веселий зух
Клопоту не має.

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Тоді жовтий:

Риба плаває в ріці,
Птах літає в небі,
Нам би крила і плавці
Скуштувати треба.

¹ Дивись, як гарно (лат.).

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Тоді білий:

Муркай, пирхай і нявчи,
Дряпать лиш негоже.
Та зачепить хтось — провчи,
Чемність не поможе.

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Тоді приятель Муцій:

Хоче мавпа нас, котів,
Всіх під себе стригти.
Нападай з усіх кутів —
Страху в нас ні крихти!

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Я сидів біля Муція, отже, тепер була моя черга виступати з соло. Всі досі проспівані імпровізації так відрізнялися від тих віршів, які я писав раніше, що мене охопив страх і тривога: чи не порушу я звучання композиції всього твору? Тому й вийшло, що коли хор скінчив, я ще мовчав. Хтось уже підняв чарку й вигукнув: «Pro роена!»¹ коли я, величезним зусиллям волі поборовши свої вагання, набрався духу й заспівав:

Ширше груди, вгору хвіст!
Геть, лихі собаки!
Ми філістерам на злість
Бурші-розбишаки!

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Моя імпровізація викликала тривалі, нечувані оплески. Шляхетні юнаки з радощів кидались до мене, брали в лапи і пригортали до своїх схвильованих грудей. Отже, й тут у мені впізнали генія! Це була одна з найкращих хвилин у моєму житті. Потім на честь багатьох великих, славетних котів, насамперед тих, які, незважаючи на свою велич і славу, були далекі від філістерства, що вони довели словом і ділом, ми вигукнули полум'яне «ура!», після чого розійшлися.

¹ Провинну! (Лат.).

Але пунш трохи затуманив мені голову, дахи немов хиталися перед моїми очима, і я насилу утримував рівновагу, користаючись хвостом, як акробати жердиною. Відданий Муцій, помітивши мій стан, допоміг мені і крізь слухове віконце щасливо довів додому.

Голова в мене крутилася, як ніколи досі, я довго не міг (А. м.) знав не гірше за прозірливу пані Бенцон, та що я саме сьогодні, якраз тепер отримаю від тебе, вірний друже, звістку, моє серце не передчувало. — Так сказав, приємно вражений, майстер Абрагам, коли впізнав руку Крейсlera на отриманому листі. Він, не розпечатавши листа, замкнув його в шухляду письмового столу й подався в парк.

Майстер Абрагам уже багато років мав звичку по кілька годин або й по кілька днів не розпечатувати отриманих листів. «Якщо лист нецікавий, — казав він, — то байдуже, коли його прочитаєш, тепер чи згодом; якщо в ньому погана звістка, то я виграю ще кілька радісних чи принаймні спокійних годин; а якщо звістка приємна, то розважна людина може трохи й почекати, щоб раптова радість не забила їй памороки». Цю майстрову звичку, певна річ, треба засудити, бо людина, яка відкладає нечитаними листи, зовсім нездатна бути купцем чи писати політичні або літературні огляди; з цього також дуже добре видно, скільки всіякого лиха чигає на того, хто не здатен бути ні купцем, ні газетярем. А що стосується біографа, який пише ці рядки, то він анітрохи не вірить у стоїчну байдужість майстра Абрагама, а пояснює цю його звичку швидше нерішучістю чи навіть страхом перед таємницею, схованою в листі. Адже це велика, зовсім не схожа ні на яку іншу втіха — отримувати листи, тому нам приємні й особи, що з їхніх рук ми отримуємо цю втіху, а саме листоноші, як зауважив уже десь один дотепний письменник. Це, сказати б, такий собі милий самообман. Біограф пригадує, що коли він, ще будучи студентом, з тугою в серці довго й надаремне очікував листа від однієї любшої йому особи, то слізно благав листоношу, щоб той якнайшвидше приніс йому листа з рідного міста, і за те обіцяв дати йому добру винагороду. Листоноша з хитрою міною взявся зробити все, що треба, й через кілька днів, коли справді надійшов лист, переможно вручив його, ніби тільки від нього залежало, дотримає він слова чи ні, і спокійно сховав до кишені гроші на пиво. Проте біограф, може, теж надто схильний до самообману, не знає, чи й ти, любий читачу, розпечатуєш листи з таким почуттям, як він, — з великою радістю,

але водночас і з дивним острахом, від якого в тебе аж серце колотиться, хоч навряд чи в листі є щось дуже важливе для тебе. Може, це те саме почуття, яке стискає нам груди, коли ми заглядаємо в пільму свого майбутнього, і якраз тому, що досить легенько натиснути пальцями, щоб таємне стало відомим, та мить, коли ми розпечатуємо листа, і сповнює нас такою тривогою. І справді, скільки прекрасних надій полагано разом з тією фатальною печаткою, скільки чудових образів, які ми виплекали в своїй душі і які були втіленням наших палких бажань, обернулися в ніщо! Той аркуш паперу став ніби магічним закляттям, що висушило квітучий сад, де ми мріяли гуляти, і життя постало перед нами негостинною, понурою пустелею. Та коли й нам здається, що не завадить трохи набратися духу, перше ніж довірити таємницю, сховану в листі, легенькому натискові пальців, то, мабуть, можна виправдати й звичку майстра Абрагама, яку ми засуджували: зрештою, цю звичку засвоїв і сам біограф від тієї фатальної пори, коли майже кожен лист, що його він отримував, скидався на скриньку Пандори, з якої, тільки-но її відчиниш, вилітали на світ божий тисячі нещастя і неприємностей. Хоч майстер Абрагам замкнув капельмейстерів лист у шухляду свого бюрка, чи письмового столу, і подався гуляти в парк, ласкавий читач усе-таки негайно взнає до слова, що в ньому було. Йоганнес Крейслер писав:

«Любий майстре!

«La fin couronne les oeuvres»¹, — міг би я вигукнути, як лорд Кліффорд у Шекспіровому «Генріхові VI», коли високоблагородний герцог Йоркський завдав йому смертельного удару. Бо мій капелюх — Бог свідок! — тяжко поранений упав у куші, і я за ним навznak, мов той, про якого після бою кажуть: «Він поліг» або «Його скосила куля». Але такі небораки рідко підводяться, а ваш Йоганнес, любий майстре, схопився, та ще й дуже швидко. Про свого тяжко пораненого товариша, який, щоправда, впав не поряд зі мною, а полетів через мою голову чи, радше, з моєї голови, я не міг подбати, бо мав інший клопіт — зробивши добрячий стрибок убік (я вживаю це слово не в філософському і не в балетному його значенні, а тільки в гімнастичному), я ухилився від дула пістолета, якого хтось не далі як за три кроки націлив просто в мене. Але я зробив щось іще більше: раптово перейшов від

¹ Кінець діло хвалить (франц.).

оборони до нападу, кинувся на напасника і без зайвих церемоній устроїв у нього свою шпагу. Ви завжди дорікали мені, майстре, за те, що я незугарний в історичному жанрі й незда-тен нічого розповісти без зайвих фраз та відступів. Що ви тепер скажете про цей стислий опис моєї італійської пригоди в зігартсгофському парку, яким великодушний князь так лагідно порядкує, що терпить у ньому навіть бандитів, ма-буть, задля приємної різноманітності?

Вважайте все досі сказане, любий майстре, за попередній короткий виклад історичної хроніки, яку я, коли не стане на заваді моя нетерплячка і пан пріор, хочу написати для вас замість звичайного листа. Про саму пригоду в лісі май-же нема чого додати. Звичайно, коли гримнув постріл, я відразу збагнув, що ним винагороджували мене, бо, падаю-чи, відчув пекучий біль з лівого боку голови, яку конректор у Генієнесмюлі слушно називав «упертою». І справді, мій відважний череп виявив упертий опір гидотному олову, тому сліду від рани майже не помітно. Але повідомте мене, лю-бий майстре, повідомте мене відразу, як отримаєте листа, або сьогодні ввечері чи хоча б завтра вранці, в кого я вгори-див шпагу? Мені було б дуже приємно почути, що я пролив не звичайну людську кров, а бодай трішки князівської, при-наймні сподіваюся, що так воно й було. Отже, майстре, ви-падок довів мене до вчинку, який пророкував мені злий дух у рибальській хатині! Може, маленька шпага тієї хвилини, коли я вжив її для оборони від убивці, обернулася в страш-ний меч Немезиди, що карає криваві злочини? Напишіть мені про все, майстре, а насамперед про те, що то за зброя, яку ви дали мені в руки, що то за портрет? Хоч ні, ні, не кажіть мені про це нічого. Нехай цей образ Медузи, від по-гляду якої скам'янів небезпечний злочинець, залишиться для мене нез'ясовною таємницею. Мені здається, що цей талісман утратить силу, тільки-но я дізнаюсь, який збіг об-ставин обернув його в чарівну зброю. Чи повірите ви мені, майстре, що я й досі не роздививсь як слід на ваш мініа-тюрний портрет? Коли вже можна буде, ви розповісте все, що мені потрібно звати, і я передам талісман у ваші руки. А поки що годі про нього! Буду провадити далі свою істо-ричну хроніку.

Коли я ввігнав свою шпагу в згаданого вище напасника і він, навіть не зойкнувши, звалився додолу, я кинувся геть, швидко, мов Аякс, бо чув у парку гомін і був певний, що мені загрожує небезпека. Я хотів тікати в Зігартсвайлер,

але в темряві збився з дороги. Я біг усе швидше й швидше, не втрачаючи надії, що знайду дорогу. Я перелазив через канави, видряпувався на кручі і, нарешті, смертельно виснажений, впав у кущах додолу. Раптом перед очима в мене ніби спалахнула блискавка, я відчув гострий біль у голові і прокинувся від глибокого сну. З рани дуже йшла кров, я перев'язав її хусточкою так добре, що краще не впорався б з нею і найдосвідченіший ротний хірург на полі бою, і вже весело, радісно озирнувся навколо. Недалеко від мене здіймалися могутні руїни замку. Ви бачите, майстре, що я, на превеликий свій подив, опинився на Гаерштайні.

Рана перестала боліти, я почував себе відпочилим і бадьорим. Коли я вийшов з кущів, що правили мені за спальню, сонце вже піднялося над обрієм і посилало на ліс і луки своє яскраве проміння, немов радісне ранкове вітання. Пташки прокинулись у кущах і, шебечучи, купалися в прохолодній росі, тоді раптом шугали вгору. Глибоко під мною, ще огорнутий нічним туманом, лежав Зіггартсгоф, але недовзі туман розвіявся, і з нього з'явилися дерева й кущі, охоплені золотим полум'ям. Озеро в парку скидалося на сліпуче, осяйне дзеркало, рибальська хатина була як маленька біла цятка біля нього; мені здавалося, що я навіть чітко бачу місток. Перед моїм внутрішнім зором постав учорашній день, але вже як давно минулий час, від якого нічого не лишилося, крім сумного спогаду про навіки втрачене; той спогад крає серце і водночас сповнює його солодкою втіхою. «Дурню, що ти, власне, хочеш цим сказати? Що ти навіки втратив у той давно минулий вчорашній день?» — чую, питаєте ви мене. Ох, майстре, ось я знов стою на самісінькій вершині Гаерштайна, знов простягаю руки, наче орлині крила, щоб полетіти туди, де панували солодкі чари, де та любов, що живе поза часом і простором, вічна, як світовий дух, сходила до мене в промовистих райських звуках, сповнених спраглої туги і невситимого бажання! Я знаю, перед самим моїм носом сяде якийсь голодний опонент, — хай би його дідько вхопив, — і задля шматка земного ячного хліба почне сперечатися, глузливо питати мене, чи може таке бути, щоб звук мав сині очі. Я наводжу йому найпереконливіший доказ, що звук, власне, є ще й поглядом, який сяє нам із країни світла крізь роздерту запону хмар; та опонентові цього мало, він питає про лоб, волосся, рот і губи, про руки й ноги і, злісно всміхаючись, висловлює сумнів, що в простого, чистого звука можуть бути всі ці органи.

О господи, я знаю, що має на думці цей шельма: тільки те, що поки я *glebae adscriptus*¹, як він і решта людей, поки всі ми харчуємось не самим лише сонячним промінням і не тільки величаємось за кафедрую, а подеколи мусимо сідати й на інше сідало, то та вічна любов, та вічна туга, яка нічого не хоче, крім себе самої, і про яку може блягузкати кожен дурень... Майстре, я б не хотів, щоб ви стали на бік голодного опонента, мені було б дуже прикро, якби ви так вчинили. І скажіть самі — хіба ви знайшли б для цього бодай хоч якусь поважну підставу? Хіба я коли-небудь виявляв нахил до немудрих, нудних школярських витівок? Хіба я, доживши до зрілого віку, не лишився тверезим і розважним? Хіба я колись висловлював бажання, як мій брат у перших Ромео, стати рукавичкою, аби тільки мати змогу цілувати Джульєттину щоку? Повірте, майстре, хай люди кажуть що завгодно, а я в голові нічого не плекаю, крім нот, а в душі й у серці — нічого, крім звуків, а то як у біса я зміг би komponувати такі пристойні, стримані церковні мелодії, як та вечірня, що лежить, шойно закінчена, на моєму письмовому столі? Але я знов звернув убік від своєї історії. Отже, розповідаю далі.

Здалеку почулася пісня — співав її дужий чоловічий голос. Вона лунала все ближче й ближче. Скоро я побачив ченця-бенедиктинця, що, йдучи вниз стежкою, співав латинський гімн. Неподалік від мене він зупинився, перестав співати, скинув крилатого бриля, витер хусточкою піт з лоба, озирнувся навколо і зник у заростях. Мені захотілось приєднатися до нього. Чернець був не просто дебелий, а таки гладкий, сонце припікало дедалі дужче, тож я подумав, що він, мабуть, шукає в холодку місця для відпочинку. Так воно й було, бо, зайшовши в зарості, я побачив, що велебний отець розташувався на замшілому камені. Трохи вищий прискалок поряд із ним правив йому за стіл; він розстелив на ньому білу хустку, дістав із саков хліб та печену пташку й почав усе те всмак наминати. «*Sed praeter omnia bibendum quid*»¹, — сказав він сам до себе, дістав з кишені срібну чарку й налив у неї вина з обплетеної лозою пляшки. Він уже підніс чарку до уст, коли я підійшов до нього й сказав: — Слава Ісусу Христу!

Тримав чарку біля рота, він підвів очі, і я миттю впізнав свого давнього, доброго приятеля з бенедиктинсь-

¹ Прив'язаний до землі (лат.).

² Але спершу треба випити (лат.).

кого абатства у Канцгаймі, чесного отця Гілярія, регента хору.

— Навіки слава, — промурмотів отець Гілярій, витріщивши на мене очі.

Я відразу згадав про свою пов'язку, яка, мабуть, надавала мені дивного вигляду, і сказав:

— О мій любий, достойний друже Гілярію, не вважайте мене за якогось волоцюгу-індуса, що заблукав у наші краї, чи за селянина, що торохнувся головою об камінь, бо я не хто інший, як ваш приятель, капельмейстер Йоганнес Крейслер, і не хочу бути кимось іншим!

— Присягаюся святим Бенедиктом, — радісно вигукнув отець Гілярій, — я зразу пізнав вас, пречудовий композиторе і приємний друже, але *per diem*¹, скажіть мені, звідки ви йдете і що з вами сталося? А я думав, що ви *in floribus*² при дворі герцога!

Я, не маніжачись, коротко розповів отцеві Гілярію про все, що зі мною трапилось, про те, як я був змушений увігнати шпагу в того, хто надумав зробити з мене ціль і вчитись на мені стріляти, і про те, що той стрілець був, мабуть, італійським княжичем, якого звали Гектор, як багатьох достойних мисливських собак.

— Що мені тепер робити? Повернутися в Зігартсвайлер чи... порадьте мені, отче Гілярію!

Так я закінчив свою розповідь. Отець Гілярій, що докинув не одне «Гм!», «Он як!», «Ох!», «Святий Бенедикте!» до мого оповідання, тепер опустив очі додолу, промурмотів: «*Vibamus!*»³ — і одним духом вихилив срібну чарку.

Потім він засміявся й сказав:

— Далєбі, капельмейстере, найкраща рада, яку я тим часом можу вам дати, це гарненько сісти отут і поснідати зі мною. Я можу запропонувати вам ось цих куріпок, яких щойно вчора настріляв наш шановний брат Макарій, що, як ви знаєте, ні в чому не дає маху, тільки в респонзоріях, а коли скуштуєте приправленого травами оцту, яким ці пташки скроплені, то подякуєте за турботи братові Євсебієві, що сам спік їх з любові до мене. А що стосується вина, то воно варте того, щоб змочити горло капельмейстерові-втікачеві. Справжній боксбойгель, *carissime*⁴ Йоганнесе, справжній

¹ Ради світла (*лат.*) — евфемізм до *per deum* (*лат.* — ради бога).

² Процвітає (*лат.*).

³ Вип'ємо! (*Лат.*)

⁴ Найдорожчий (*лат.*).

боксбойтель із притулку святого Йоанна у Вюрцбурзі, який ми, недостойні слуги божі, отримуємо завжди найкращої якості. Ergo bibamus!»¹

На цьому слові він налив чарку по самі вінця й подав мені. Мене не треба було довго припрошувати, я випив і поїв, як людина, що добре зголодніла.

Отець Гілярій вибрав гарне місце для сніданку. Густі березові зарості оточували невеличку галявинку, всіяну квітками, а кришталево чистий лісовий струмок, що жебонів серед каміння, ще й додавав приємної прохолоди. Відлюдний затишок цієї місцини сповнював моє серце вдовolenням і спокоєм, і, поки отець Гілярій розповідав мені про все, що за цей час сталося в монастирі, не забуваючи присмачувати розповідь своїми звичайними примовками й чарівною кухонною латиною, я слухав голоси лісу й струмка, що втішали мене своїми мелодіями.

Отець Гілярій, мабуть, подумав, що я тяжко переживаю свою недавню пригоду і тому не озиваюсь до нього.

— Не занепадайте духом, — мовив він, знов подаючи мені повну чарку, — не занепадайте духом, капельмейстере! Ви пролили кров, це правда, а проливати кров гріх, але *distinguendum est inter et inter*². Кожному своє життя найдорожче, в кожного воно одне. Ви захищали своє життя, а цього, як переконливо доведено, церква зовсім не забороняє, і ні наш велебний пан абат, ні якийсь інший слуга божий не відмовиться відпустити вам гріхи, хоч ви й ненароком проткнули княжі тельбухи. Ergo bibamus! Vir sapiens non te abhorrebit, domine!³. Але, дорогий Крейслере, якщо ви повернетесь до Зіггартсвайлера, вас почнуть марудно випитувати, *cui, quomodo, quando, ubi*⁴, а якщо ви звинуватите княжича в нападі з метою вбивства, то чи повірять вам? *Ibi jacet lepus in pipere!*⁵. От бачите, капельмейстере, яку... але *bibendum quid*⁶. — Він випив налиту по вінця чарку й повів далі: — Атож, бачите, капельмейстере, яку добру пораду підказав мені боксбойтель. Знайте ж, що я оце йду в монастир Усіх святих, щоб дістати у їхнього регента якихось нот до найближчих свят. Я вже двічі або й тричі пере-

¹ Отже, вип'ємо! (Лат.)

² Треба відрізнати одне від одного (лат.).

³ Отже, вип'ємо! Розважся людина не знехтує тебе, пане! (Лат.)

⁴ Чому, як, коли, де (лат.).

⁵ Ось у чім річ! (Лат.)

⁶ Треба випити (лат.).

горнув свої шухляди, усе там старе й набридле, а та музика, що ви написали, як були в нашому абатстві... о так, вона дуже гарна й нова, проте... не ображайтесь на мене, капельмейстере, вона скомпонована так химерно, що не можна ні на мить відвести погляду від партитури. Тільки-но кинеш оком за ґратки на якусь гарну дівку вниз, як уже прогавиш паузу або ще щось, зіб'єшся з такту, і все летить шкереберть... Бум, — і вже не те, тра-ля-ля, — молотить брат Якоб по клавішах органу. *Ad patibulum cum illis*¹ за таку гру! Отже, я міг би... але *bibamus*!

Після того як ми випили, мова його полилась далі:

— Ті, кого немає, *desunt*², а як вони відсутні, то їх не можна й розпитувати. Отож я й думаю, що ви зараз помандруєте зі мною назад до абатства, і якщо ми не зіб'ємось з дороги, то це дві години ходи. Там ви будете сховані від усяких переслідувань і *contra hostium insidias*³, я приведу вас туди як живу музику, і ви собі житимете в абатстві, доки захочете чи доки вважатимете за потрібне. Велебний пан абат забезпечить вас усім необхідним. Ви одягнете найтоншу білизну, зверху вберетесь у рясу ченця-бенедиктинця, що дуже вам личитиме. А щоб дорогою ви не скидались на пораненого з малюнка про милосердного самаритянина, надягніть мого бриля, а сам я прикрию свою лисину каптуром. *Vibendum quid*, любий!

На цьому слові він ще раз вихилив чарку, сполоснув її в струмку, швидко спакував усе в сакви, нап'яв мені на голову бриля і весело мовив:

— Поспішати нам нікуди, капельмейстере, ми собі помаленьку подибаєм і прийдемо саме тоді, коли задзвонять «*Ad conventum, conventuales*»⁴, тобто коли велебний пан абат сяде до столу.

Ви, звичайно, розумієте, любий майстре, що я зовсім не заперечував проти пропозиції веселого отця Гілярія, а навпаки, був радий опинитися в монастирі, який з багатьох поглядів міг стати для мене рятівним притулком.

Ми помалу йшли собі, розмовляючи про те про се, й потрапили до абатства, як і хотів отець Гілярій, саме тоді, коли задзвонили до трапези.

Щоб попередити всілякі розпитування, отець Гілярій сказав абатові, буцімто, випадково довідавшись про моє пере-

¹ На шибеницю їх (*лат.*).

² Відсутні (*лат.*).

³ Від зловорожих підступів (*лат.*).

⁴ «Збирайтесь, братове» (*лат.*).

бування в Зігартсвайлері, він вирішив замість нот із монастиря Всіх святих прихопити самого композитора, бо ж він — невичерпна комора всілякої музики.

Абат Хризостом (мені здається, я вже багато розповідав вам про нього) прийняв мене зі спокійною радістю, що властива тільки людям справді доброї вдачі, і похвалив мудре рішення отця Гілярія.

Тепер уявіть собі, майстре Абрагаме, як я, обернений у більш-менш пристойного ченця-бенедиктинця, сиджу у високій, просторій кімнаті в головному корпусі абатства і старанно обробляю вечірні та гімни й навіть подеколи вже занотовую деякі ідеї для врочистої літургії, як навколо мене збираються ченці, що співають і грають, і хор хлопчиків, як я сумлінно відбуваю проби і як за ґратками дирижую хором! Справді, я себе почуваю ніби похованим у цій самоті й міг би порівняти себе з Тартіні, який, боячись помсти кардинала Корнаро, сховався в монастирі міноритів в Ассізї, де його через багато років виявив один падуанець, що випадково опинився в церкві й побачив на хорах втраченого приятеля, коли вітер на мить підняв завісу, яка приховувала оркестр. І з вами, майстре, могло б трапитись те саме, що з тим падуанцем, але я все-таки повинен був вам сказати, де я дівся, а то ви могли б подумати хтозна й що. Адже, мабуть, мого капелюха знайшли й здивувалися: де ж ділась голова?

Майстре! В моїй душі запанував якийсь особливий, цілющий спокій; може, мені тут об'якоритися? Коли я недавно гуляв біля озерця посеред великого монастирського саду й побачив у воді своє відображення, що йшло поряд зі мною, то сказав сам до себе: «Той чоловік, що гуляє он там, унизу, не відстаючи від мене, — спокійна й розважна людина, він уже не шаліє і не залітає в туманні, необмежені простори, а твердо тримається знайденої дороги, і для мене велике щастя, що той чоловік — не хто інший, як я сам». А колись з іншого озера на мене дивився зловісний двійник. Та годі, годі про це! Майстре, не називайте мені нічийого імені, не розповідайте мені ні про що, навіть про того, кого я проткнув шпагою. Але про себе пишть якнайбільше. Ченці прийшли на пробу, і я кінчаю свою історичну хроніку, а разом з нею і листа. Прощайте, дорогий майстре, й не забувайте мене! І т. д. і т. д.»

Майстер Абрагам, самотою гуляючи найдальшими, занедбаними стежками парку, думав про долю свого улюбленого приятеля і про те, як він знов його втратив, тільки-но

встигнувши знайти. Він згадував хлопчика Йоганнеса, згадував самого себе в Генієнесмюлі біля фортепіано старого Йоганнесового дядька. Хлопчина, гордо поглядаючи на нього, майже з чоловічою силою відтарабанював найважчі сонати Себастьяна Баха, а він за те потай запихав йому в кишеню пакуночок цукерок. Йому здавалося, що відтоді минуло всього лише кілька днів, і він дивувався, що хлопчина й був тим Крейслером, який тепер, видно, став жертвою дивної, примхливої гри таємничих обставин. І поки він думав про ті минулі часи й про фатальні теперішні події, перед ним постала картина його власного життя.

Його батько, суворий, упертий чоловік, майже силоміць прилучив сина до мистецтва будування органів, яке для нього самого було звичайним буденним ремеслом. Він не терпів, щоб хтось інший, крім самого майстра, брався до органа, тому його підмайстри спершу мусили стати вправними теслями, олов'яниками тощо, аж тоді він їх допускав до внутрішнього механізму. Старий понад усе цінував точність, добротність і зручність інструмента, а його душі, його звучання не відчував, і це якимось дивом позначалось на тих органах, що виходили з-під його руки: їм справедливо закидали різкий, сухий звук. Крім того, старий дуже полюбляв дитячі витребеньки давніх часів. Так, до одного свого органа він приробив царів Давида й Соломона, що під час гри крутили головами, наче з подиву, кожен його інструмент був оздоблений ангелами, що били в литаври, сурмили в сурми й відмірювали такт, півнями, які махали крильми й кукурікали, тощо. Абрагам тільки тоді й міг уникнути заслуженої чи незаслуженої прочуханки й побачити батька зраділим, коли, завдяки своїй винахідливості, придумував якусь нову штуку, — скажімо, майстрував для наступного органа півня, який ще гучніше кукурікав. Боязко й палко чекав він того часу, коли, за ремісничим звичаєм, вирушить у мандри. Нарешті той час настав, і Абрагам залишив батьківську домівку, щоб більше ніколи до неї не вернутися.

Під час тих мандрів, у які він подався в товаристві інших підмайстрів, здебільшого простакуватих гультяїв, він відвідав абатство святого Власія, розташоване у Шварцвальді, й почув там славетний орган старого Йоганна Андреаса Зільбермана. Могутні, прегарні звуки того інструмента вперше відкрили його серцю чари гармонії, він ніби опинився в іншому світі й від тієї хвилини запалав любов'ю до мистецтва, що досі було для нього тяжким ярмом. Але тепер і все попереднє життя, оточення, серед якого він досі обертався,

здалися йому такими нікчемними, що він напружив усю силу, щоб вирватися з болота, яке його засмоктувало. Завдяки природженому розумові й кмітливості він домігся величезних успіхів у освіті, опанував багато наук, а все ж таки часто відчував на собі свинцеві гирі колишнього виховання і життя у нищому середовищі. К'яра, зв'язок з цією дивною, таємничою істотою був другою ясною цяткою в його житті, і ці дві події, пізнання гармонії і кохання К'яри, витворили той дуалізм його поетичного буття, що так благотворно подіяв на його терпку, але сильну натуру.

Тільки-но він лишив заїзди й шинки, де в густих хмарах тютюнового чаду лунали сороміцькі пісні, випадок чи, радше, хист до механічних іграшок, що їм він, як уже відомо ласкавому читачеві, вмів надавати відтінку таємничості, привели молодого Абрагама в цілком новий для нього світ, у середовище, де він, завжди залишаючись чужинцем, зміг утриматись лише завдяки суворій манері спілкування з людьми, яка відповідала його вдачі. Та манера ставала дедалі суворішою, і оскільки вона не була виявом простацької брутальності, а ґрунтувалась на ясному, здоровому людському розумові, правильних поглядах на життя і породженій ними влучній іронії, то й виходило, що там, де юнака тільки терпіли, не збивали з ніг, дозрілого чоловіка, в якому вбачали небезпечний елемент, дуже поважали. Нема легше, як імпонувати певним значним особам, що завжди стоять далеко нижче від того рівня, який начебто відповідає їм. Саме про це й подумав майстер Абрагам тієї миті, коли повернувся з прогулянки до рибальської хатини, і голосно, широко засміявся, від чого йому трохи полегшало на серці.

Глибоку журу, раніше йому зовсім не властиву, навів майстрові Абрагаму яскравий спогад про ту мить у церкві абатства святого Власія і про втрачену К'яру.

— Чому, — мовив він сам до себе, — чому саме тепер так часто відкривається рана, яку я вважав давно зарубцьованою? Чому я віддаюсь порожнім мріям, коли, мабуть, треба було б рішуче втрутитись у дію механізму, що його якийсь лихий дух, здається, крутить не в той бік?

Майстра тривожила думка, що його своєрідному життю й діяльності невідомо звідки загрожує небезпека, та потім, як ми вже казали, плин його міркувань звернув на значних осіб, він посміявся з них і відразу відчув полегшення.

Він зайшов до рибальської хатини, щоб нарешті прочитати Крейслерового листа.

А в князівському замку відбувалося щось дивовижне. Лейб-медик сказав:

— Неймовірно! Такого ще не було в практиці! Це виходить за межі будь-якого досвіду!

Княгиня:

— Так і мало статися, і князівна не скомпрометована!

Князь:

— Я суворо заборонив це, але челядь, та *garule*¹, ті віслюки, зовсім не мають вух!.. Тепер... хай головний лісничий подбає про те, щоб княжичеві не потрапляв до рук порох!

Радниця Бенцон:

— Хвалити бога, вона врятована! Тим часом князівна Гедвіга виглядала у вікно своєї спальні й подеколи брала кілька акордів на гітарі, тій самій, що її Крейслер сердито викинув у кущі, а потім отримав назад із Юліїних рук, як він казав, освяченою. На канапі сидів княжич Ігнатій і, обливаючись слізьми, скиглив: «Боляче, боляче», — а перед ним — Юлія, що старанно терла в срібну миску сиру картоплю.

Все це стосувалося тієї події, яку лейб-медик цілком справедливо назвав неймовірною і такою, що виходить за межі будь-якого досвіду. Княжич Ігнатій, як ласкавий читач уже не раз помічав, зберіг грайливу невинність і щасливу безпосередність шестирічного хлопчика, а тому кохався в різних іграшках. Серед них була й маленька, вилита з металу гармата, що її княжич використовував для своєї улюбленої гри, яку, проте, влаштовував дуже рідко, бо до неї потрібні були ще деякі речі, які він не завжди мав під рукою, а саме: пучка пороху, чимала шротина і пташка. Коли ж він мав усе це, то шикував своє військо, влаштовував військовий суд над пташкою, що зчинила повстання у втрачених володіннях його вельможного татуся, наладовував гармату і вбивав пташку, спершу намалювавши на грудях у неї чорне серце і прив'язавши її до свічника. Та часом гармата не влучала в ціль, і тоді він докінчував цілком заслужену страту державного злочинця складаним ножиком.

Фріц, десятирічний син садівника, спіймав княжичеві гарненьку строкату коноплянку і, як завжди, отримав за неї крону. Княжич негайно ж закрався до мисливської комори, де саме не було мисливців, справді знайшов там торбину зі шротом та ріг з порохом і запасся всім, що йому було по-

¹ Потолоч (франц.).

трібне для езекуції. Він уже хотів розпочати її, бо строка-тий повстанець пищав і всіма приступними йому способами намагався вирватись, коли раптом згадав, яка слухняна стала князівна Гедвіга, й подумав, що негарно було б позбавити її такої втіхи, хай і вона побачить страту малого державного злочинця. Отож він узяв коробку, в якій містилось його військо, під одну пахву, гармату під другу, пташку за-тис у жменю й тихесенько, бо князь заборонив йому відвідувати сестру, подався до спальні князівни. Вона лежала вбрана на канапі в такому самому каталептичному стані. На лихо, але, як ми побачимо далі, й на щастя, камеристка саме десь вийшла.

Княжич, не зволікаючи, прив'язав пташку до свічника, вишикував своє військо лавами й наладував гармату. Потім підняв князівну з канапи, підвів до столу й оголосив їй, що тепер вона буде генералом, який командуватиме військом, а сам він лишиться князем-володарем, а крім того, вистрілить з гармати, яка вб'є повстанця. Надмір порохових запасів підвів княжича, і він не лише занадто сильно наладував гармату, а ще й розсипав порох по столі. Тільки-но він запалив гніт, пролунав страшний вибух, а до того ще й загорівся розсипаний порох, добре обпікши княжичеві руку. Він голосно закричав і навіть не помітив, що князівна, коли гармата вистрілила, каменем упала на підлогу. Луна від вибуху покотилась коридорами, всі кинулись до спальні, передчуваючи біду, і навіть князь із княгинею, забувши про всякий етикет, вбігли туди разом із челяддю. Камеристки підвели князівну й поклали на канапу, зразу ж послано по лейб-медика й по хірурга. Князь, побачивши на столі іграшки, миттю збагнув, що сталося, і, гнівно блискаючи очима, крикнув княжичеві, який верещав і лементував на цілу кімнату:

— Бачиш, Ігнатію, що виходить із твоїх дурних дитячих витівок! Дай, хай тобі помастять обпечене місце, і не реви, мов якесь старчення з вулиці! Тобі треба було б дати доброї березової каші... по... зад... — губи в князя затремтіли, він ще щось сказав, але так, що не можна було втямити жодного слова, і велично вийшов з кімнати.

Челядь зааніміла з жаху: це втретє князь називав княжича просто Ігнатієм і звертався до нього на «ти», і щоразу це було ознакою шаленого, ледве стримуваного гніву.

Коли лейб-медик оголосив, що настала криза й він сподівається швидкого кінця небезпечної хвороби князівни і її

цілковитого одужання, княгиня мовила набагато стриманіше, ніж можна було очікувати:

— Dieu soit loué!¹ Хай мені повідомлять, як вона далі себе почуватиме.

Зате вона ніжно обняла заплаканого княжича, ласкаво втішила його й вийшла слідом за князем.

Тим часом Бенцон, що вирішила провідати з Юлією бідолашну князівну, прибула до замку. Почувши, що сталося, вона кинулась до Гедвіжиної спальні, підбігла до канапи, опустилась навколішки, схопила хвору за руку і втупилась у неї поглядом. Юлія, обливаючись гарячими слізьми, вже гадала, що її щира товаришка засне навіки. Зненацька Гедвіга глибоко відітхнула й мовила глухим, ледве чутним голосом:

— Він убитий?

Княжич Ігнатій, хоч йому й боліло, миттю перестав плакати й відповів, засміявшись з великої радості, що страта все ж таки відбулася:

— Так, так, сестро... князівно, убитий на смерть! Застрілений просто в серце!

— Авжеж, — озвалась князівна і знов заплющила очі, — я знаю. Я бачила краплю крові, що витекла з його серця, але вона впала в мої груди, і я застигла, обернулася в кристал, тільки та крапля була жива в моєму трупі!

— Гедвіго, — тихо, лагідно мовила Бенцон. — Гедвіго, прокиньтесь від своїх прикрих, лихих марень! Гедвіго, ви впізнаєте мене?

Князівна легенько махнула рукою, наче просила, щоб її лишили саму.

— Гедвіго, — повела далі Бенцон, — Юлія тут.

На Гедвіжиному обличчі майнула ледь помітна усмішка. Юлія нахилилась над нею і тихенько поцілувала її в побілілі уста. Тоді Гедвіга ледь чутно прошепотіла:

— Тепер уже все минуло, я відчуваю, що через кілька хвилин буду цілком здорова.

Ніхто досі не подбав про маленького державного злочинця, що з розпанаханими грудьми лежав на столі. Тепер Юлія помітила його, і тільки цієї хвилини вона збагнула, що княжич Ігнатій знов грався в огидну, ненависну їй гру.

— Княжичу, — сказала вона, і шоки в неї спаленіли, — княжичу, яку вам кривду вчинила бідолашна пташка, що ви

¹ Хвалити бога! (Франц.)

її безжалюбно вбили тут у кімнаті? Це справді дурна, жорстока гра. Ви давно вже обіцяли мені, що більше не гратимесь у неї, а проте не дотримали слова. Та як ви ще хоч раз візьметесь за своє, то я більше ніколи не розставлятиму ваших чашок, не вчитиму ваших ляльок говорити й не розповідатиму вам про водяника!

— Не гнівайтесь, — запхикав княжич, — не гнівайтесь, панно Юліє! Але той строкатий шельма був запеклий злочинець. Він потай повідтинав моїм солдатам поли, а крім того, зчинив бунт. Ой боляче... Боляче!

Бенцон глянула на княжича, тоді, дивно усміхаючись, на Юлію і сказала:

— Чого б то голосити через якісь там обпечені пальці! Але й справді, той хірург десь застряв зі своєю мастю. Та нічого, простий домашній засіб добре помагає і непростим людям. Принесіть сирої картоплі! — Вона рушила до дверей, та раптом, ніби їй сійнула якась думка, зупинилась, вернулася назад, обняла Юлію, поцілувала її в чоло й мовила: — Ти моя люба, добра дитина й завжди будеш в усьому такою, як повинна бути! Тільки бережися екзальтованих, божевільних шаленців і не відкривай свого серця лихим чарам їхніх звабливих балачок! — Вона ще раз допитливо глянула на князівну, що, здавалось, тихо, солодко спала, і виїшла з кімнати.

З'явився хірург із величезним пластирем у руках, велемовно запевняючи, що він давно вже чекав на вельможного княжича у його покоях, бо навіть у голові собі не покладав, що вельможний княжич може сидіти в спальні вельможної князівни. Він хотів підійти з пластирем до княжича, але камеристка, що принесла кілька великих картоплин у срібній мисці, заступила йому дорогу й почала запевняти, що найкращий засіб від опіків — терта картопля.

— А я сама, — підхопила Юлія, беручи в камеристки миску, — я сама гарненько приготую вам, княжичу, пластр.

— Вельможний пане, — злякано мовив хірург, — опам'ятайтесь! Домашній засіб на обпечені пальці високої особи князівської крові! Наука, тільки наука може і повинна допомогти в цьому випадку!

Він знов рушив до княжича, але той відсахнувся від нього й закричав:

— Геть звідси, геть! Хай панна Юлія приготує мені пластр, а наука хай ушивається з кімнати!

І наука вшилася разом зі своїм хваленим пластирем, кидаючи на камеристку вбивчі погляди.

Юлія чула, що князівна дихає глибше й глибше, та як же вона здивувалась, коли

(*М. п. д.*) заснути. Я без кінця перевертався на своїй постелі, пробував лягти і так і сяк. Я то витягався на весь зріст, то скручувався калачиком, поклавши голову на м'які лапи й елегантно обгорнувшись хвостом так, що він затуляв мені очі, то відкидався набік, витягнувши перед собою нерухомі лапи і, наче неживого, звівши з постелі хвоста, — та все дарма, нічого не допомагало! Мої думки й уявлення ставали дедалі плутаніші, уриваніші, аж поки нарешті я поринув у те марення, яке не можна назвати сном, а хіба що двобоєм між сном і неспанням, як слушно запевняють Моріц, Давідзон, Нудов, Тідеман, Вінгольт, Райль, Шуберт, Клюге та інші фізіологи, які писали про сон і сновидіння і яких я не читав.

Яскраве сонце вже заглядало до господареві кімнати, коли я цілком прокинувся від того марення, від тієї боротьби між сном і неспанням. Але що мене чекало, яке було моє пробудження! О юначе котячого роду, що читаєш ці рядки, нашорош вуха і будь уважний, щоб не прогавити моралі моєї розповіді! Хай тебе не лишать байдужим мої слова про стан, невимовну безпросвітність якого я можу змалювати тільки бляклыми барвами. Хай тебе, кажу, не лишить байдужим цей стан, і будь якомога обережніший, коли тобі вперше випаде нагода втішатися котячим пуншем у товаристві котів-буршів. Хлебчи його потроху, а якщо це когось не сподобається, пошлись на мене і на мій досвід, хай твоїм авторитетом буде кіт Мур, якого, я думаю, всі визнають і поцінують.

Отже, слухай! Щодо фізичного стану, то я почував себе знесиленим і нещасним, та ще дуже мучило мене інше: зухвалі, ненормальні домагання шлунка, яких саме через їхню ненормальність не можна було вдовольнити і через які тільки дарма бурчало в животі; навіть мої розшарпані нерви не витримували, я весь хворобливо тремтів і сіпався від постійного фізичного бажання і неспроможності його вдовольнити. То був страшний стан!

Та, може, ще більшої скрухи завдавав мені душевний неспокій. На серці в мене лежав тяжкий гніт, я щиро каюся, коли думав про вчорашній день, хоч, власне, не вважав свою поведінку ганебною, мене опанувала цілковита бай-

дужість до всіх земних благ, я зневажав усі земні втіхи, всі щедроти природи, мудрість, розум, дотеп і т. д. Найбільших філософів, найталановитіших поетів я ставив не вище, як ганчір'яних ляльок, яких смикають за ниточки, а найгірше, що ця зневага поширювалась і на мене самого, й мені починало здаватися, що я тільки жалюгідний мишачий пострах. Що може бути гнітючіше! Думка про те, що мене спіткало найбільше лихо, що вся земля наша — суцільний паділ плачу й скорботи, сповнила мене невимовним жалем. Я заплющив очі й гірко заплакав.

— Що, Муре, десь гульнув, і тепер тобі гидко на душі? Авжеж, таке буває. Виспися як слід, голубе, і тобі полегшає! — Так звернувся до мене господар, коли я навіть не скуштував сніданку і кілька разів тужно нявкнув.

О боже, господар не знав і не міг звати, як я страждав! Він не уявляв собі, як веселе товариство й котячий пунш впливають на ніжну, вразливу душу.

Був уже, мабуть, полудень, хоч я ще й не вставав з постелі, коли зненацька — бог його знає, як йому пощастило прокрастися до кімнати, — переді мною ніби вродився брат Муцій. Я поскаржився йому на свою долю, але, замість того щоб пожаліти й потішити мене, як я сподівався, він зареготав і вигукнув:

— Ха-ха-ха, брате Муре, та це просто криза, перехід від нікчемного філістерського хлоп'яцтва до поважного буршівського стану, а тобі здалося, що ти хворий і нещасний. Ти ще не звик до шляхетної студентської гульні. Але будь такий ласкавий, не розводься про свої страждання, бодай хоч господареві нічого не кажи. Про наш рід уже й так іде погана слава, а ти ще й додаєш її. Але годі тобі вилежуватися, зберись на силі й ходімо зі мною, від свіжого повітря тобі полегшає, до того ж найперше треба похмелитися. Ходімо, ти на ділі довідаєшся, що це таке.

Брат Муцій мав наді мною необмежену владу, відколи вирвав мене з болота філістерства; я робив усе, що він хотів. Тому я на превелику силу встав, потягнувся, наскільки дозволяло моє залякле тіло, й пішов за вірним побратимом на дах. Ми трохи походили з кінця в кінець, і мені справді ледь полегшало, я наче став бадьоріший. Потім брат Муцій повів мене за димар, і там, хоч як я опирався, мені довелося випити дві чи три чарочки чистого оселедцевого розсолу. Це й означало, як сказав Муцій, похмелитися.

О, яким неймовірним дивом була для мене раптова дія цього засобу! Ненормальні домагання шлунка вляглися, бурчання стихло, нерви заспокоїлися, життя знов здалося мені прекрасним, я знов цінував земні блага, науку, мудрість, розум, дотеп і т. д., знов був повернений самому собі, знов був незрівнянним, винятковим котом Муром!

О природо, природо! Невже це можливе, щоб кілька крапель, які легковажний кіт випив з надміру почуттів і з пустощів, могли викликати бунт проти тебе, проти щасливого переконання, виплеканого твоєю материнською любов'ю в його грудях, що цей світ з його радощами, смаженою рибою, курячими кісточками, манною кашею і т. д. — найкращий з усіх світів, а сам кіт — найкращий у цьому світі, бо всі ці блага створені тільки для нього і з думкою про нього? Але — кіт-філософ визнає, що в цьому полягає глибока мудрість природи, — те невтішне, нечуване страждання є лише противагою, дія якої необхідна для нашого дальшого існування, і воно (тобто страждання) передбачене в споконвічних задумах всесвіту. Отож похмеляйтесь, юнаки котячого роду, і хай вас заспокоїть цей філософський висновок із власного досвіду вашого вченого, прозріливого товариша й брата.

Досить сказати, що певний час я жив бурхливим, веселим життям бурша на навколишніх дахах у товаристві Муція та інших кришталево чистих і безтурботних юнаків, білих, жовтих і строкатих. Я підходжу до одного випадку зі свого життя, що не минув без наслідків.

Якось, коли ми з Муцієм пізнього вечора при ясному місячному світлі йшли на пиятику, яку влаштовували бурші, назустріч нам трапився той чорно-сіро-жовтий зрадник, що відібрав від мене Кицькиць. Цілком можливо, що, побачивши ненависного суперника, перед яким, на свій сором, мені довелось відступити, я трохи збентежився. Чорно-сіро-жовтий пройшов повз мене, не привітавшись, і мені здалося, що він глузливо посміхнувся, усвідомлюючи здобуту надімною перевагу. Я згадав утрачену Кицькиць, а також ту прочуханку, яку дістав від нього, і в жилах моїх закипіла кров. Муцій помітив моє хвилювання, а коли я поділився з ним своїм спостереженням, сказав:

— Ти маєш слушність, брате Муре. Він скривився, коли побачив тебе, і хода його була зухвала, — певна річ, що він хотів тебе образити. Та ми скоро дізнаємось, чи так воно було. Якщо я не помиляюся, цей строкатий філістер завів

тут новий роман, бо щовечора крутиться на цьому даху. По-
чекаймо трохи, мабуть, мосьє скоро повернеться, і ми все
з'ясуємо.

І справді, невдовзі той строкатий, ніби на злість нам, по-
вернувся і вже здалеку зміряв мене зневажливим поглядом.
Я сміливо й зухвало рушив йому назустріч і ми пройшли
один повз одного так близько, що не вельми делікатно заче-
пилися хвостами. Я відразу став, обернувся і твердо сказав:

— Няв!

Він також став, обернувся і з викликом відповів:

— Няв!

І ми розійшлися кожен у свій бік.

— Це образа! — люто крикнув Муцій. — Я завтра ж таки
притягну до відповідальності того пихатого джигуна!

Другого ранку Муцій подався до строкатого і спитав його
від мого імені, чи він зачепив мого хвоста. Той звелів відпо-
вісти мені: так, він зачепив мого хвоста. Я на це: якщо він
зачепив мого хвоста, то я змушений вважати цей вчинок за
образу. Він на це: я можу вважати цей вчинок за що завгод-
но. Я на це: я вважаю його за образу. Він на це: я не здатен
зрозуміти, що таке образа. Я на це: я знаю дуже добре, що
це таке, принаймні краще за нього. Він на це: я не та особа,
яку б він захотів ображати. Я знов на це: але я вважаю його
вчинок за образу. Він на це: я дурний шмаркач. Я на це,
щоб моє слово було останнє: якщо я дурний шмаркач, то
він — мерзенний шпіц! Після цього надійшов виклик.

*(Зауваження видавця на берегах рукопису. О Муре, коте
мій! Або правила честі змінилися від часів Шекспіра, або я
ловлю тебе на літературній брехні. Тобто на брехні, що має
додати тій події, про яку ти розповідаєш, більше блиску й
величі. Хіба історія твого виклику на дуель строкатого пен-
сіонера не відверта пародія на сім разів відхилену брехню
Мантачки з «Як вам це сподобається»? Хіба я не бачу в
перебігу твоєї так званої дуелі всі ступені переходу від ввічли-
вої відповіді, тонкої шпильки, брутального заперечення,
сміливої відсічі аж до зухвалого наскоку і хіба тебе може хоч
якоюсь мірою врятувати та обставина, що ти закінчуєш лай-
кою замість зумовленої взірцем відвертої брехні? Муре, коте
мій! Рецензенти нападуть на тебе, але ти принаймні довів,
що не сліпо читав Шекспіра, але з користю для себе, а це
багато чого виправдовує).*

Щиро казати, я трохи злякався, отримавши виклик, бо
йшлося про двобій на пазурах. Я згадав, як налупив мене

строкатий зрадник, коли я, гнаний ревнощами й жадобою помсти, напав на нього, і вже не радий був і тій перевазі, яку завдяки Муцієві здобув у суперечці. Муцій, мабуть, побачив, що я зблід, читаючи ту кровожерну записку, і взагалі помітив мій душевний стан.

— Брате Муре, — сказав він, — мені здається, що тебе лякає перша дуель, яку тобі треба витримати?

Я не посоромився відкрити приятелеві своє серце і сказав йому, що похитнуло мою мужність.

— О брате, — сказав Муцій, — о любий брате Муре! Ти забуваєш, що тоді, як той зухвалий негідник брутально налупцював тебе, ти ще був зелений новачок, а не хвацький бурш, як тепер. І твоя сутичка з тим строкатим була не справжньою дуеллю за всіма правилами й законами справедливості, її навіть не можна назвати боротьбою, то була просто філістерська бійка, яка не личить нам, котам-буршам. Затям собі, брате Муре, що люди, які заздять нашим особливим талантам, закидають нам схильність до огидних, ганебних бійок, і якщо хтось серед них трапиться дуже войовничої натури, кажуть про нього: «Він, як кіт, ладен кожному очі видряпати». Уже через саме це порядний кіт, що високо ставить свою честь і знає добрі звичаї, повинен уникати таких сутичок, щоб присоромити людей, які за певних обставин дуже люблять і когось набити, і самим бути битими. Отже, любий брате, прожени від себе страх і несміливість, будь мужній і вір, що в справжній дуелі ти помстишся як належить за всі свої кривди і так подряпаєш строкатого джигуна, що він надовго забуде про свої дурні залицяння і про свою пиху. Але стривай! Знаєш, що мені спало на думку? Після всього, що між вами сталося, поединку на пазурах, буде, мабуть, замало, ви повинні битися солідніше, а саме, на іклах. Послухаймо, що скажуть бурші!

Муцій виступив на зборах буршів із дуже гарною промовою, в якій розповів, що сталося між мною і строкатим. Усі погодилися з оратором, і я через Муція повідомив строкатого, що приймаю виклик, але не можу битися інакше, як на іклах, бо образа була надто тяжка. Строкатий почав був заперечувати, посилатись на свої тупі зуби і т. д., та коли Муцій твердо й незворушно заявив, що в цьому випадку може йти мова тільки про смертельну дуель на іклах і що як він не погодиться на неї, то йому доведеться змиритися з «мерзенним шпіцом». Строкатий змушений був погодитися.

Настала та ніч, коли мав відбутися поєдинок. У призначену годину я прибув з Муцієм на дах будинку, що стояв із самого краю нашої ділянки. Незабаром з'явився і мій суперник у супроводі статечного кота, майже такого самого строка-того, як він, але на вигляд ще пихатішого і зухвалішого. То був його секундант, як ми й гадали; вони разом воювали, разом брали участь у багатьох походах, зокрема у визволенні від мишей тієї комори, за яку строкатий отримав орден Смаженого сала. Крім того, як я потім довідався, на пропозицію завбачливого і обережного Муція було запрошено попелясту кішку, що як ніхто розумілась на хірургії і належним способом дуже швидко гоїла найнебезпечніші рани. Домовлено також, що поєдинок відбудеться трьома стрибками, а якщо й за третім стрибком не станеться нічого вирішального, сторони обміркують, чи продовжувати дуель новими стрибками, чи вважати справу залагодженою. Секунданти відміряли кроки, і ми стали в позицію один проти одного. За звичаєм, секунданти зчинили гучний крик, і ми кинулись один на одного.

Тільки-но я хотів схопити свого супротивника, як він спіймав мене за праве вухо і так його вкусив, що я мимоволі верескнув.

— Розійдіться! — вигукнув Муцій. Строкатий відпустив мене, і ми знов стали в позицію. Новий крик секундантів, другий стрибок. Тепер я сподівався, що буду спритніший і таки схоплю супротивника, але той підступний нахаба ухилився і вкусив мене в ліву лапу так, що з неї потекла кров.

— Розійдіться! — знов вигукнув Муцій.

— Власне, — сказав секундант мого супротивника, обертаючись до мене, — власне, дуель закінчена, оскільки ви, шановний, діставши таке ушкодження лапи, поставлені *hors de combat*¹.

Та я з гніву й люті зовсім не відчував болю, а тому відповів, що третій стрибок покаже, чи є ще в мене сила й чи можна вважати дуель закінченою.

— Що ж, — глузливо засміявшись, мовив секундант, — що ж, коли ви хочете зовсім загинути від лапи свого супротивника, який переважає вас на силі, то ваша воля!

Але Муцій поплескав мене по плечі й вигукнув:

— Браво, браво, мій брате Муре, справжній бурш не зважає на таку подряпину! Тримайся мужньо!

¹ Поза битвою (франц.).

Втретє закричали секунданти, третій стрибок! Хоч я і був розлючений, а помітив хитрість свого супротивника, який весь час стрибав навскіс, через що я й промахнувся, а йому легко вдалося схопити мене. Цього разу я все врахував і також стрибнув навскіс. Він гадав, що зараз спопаде мене, а я встиг так його вкусити в шию, що він навіть не зміг крикнути, тільки застогнав.

— Розійдіться! — крикнув секундант мого супротивника.

Я зразу відскочив назад, а строкатий, знепритомнівши, впав додолу. З глибокої рани в нього цебеніла кров. Попеляста кішка негайно підбігла до нього і, щоб хоч трохи спинити кровотечу, перше ніж перев'язати рану, вжила одного домашнього засобу, що його вона, як запевняв Муцій, завжди мала під рукою, бо постійно носила при собі. А саме: вона миттю полила рану певною рідиною і взагалі оббризкала нею непритомного з голови до лап. Рідина мала такий міцний, їдкий запах, що, певне, дія її була сильна й цілюща. Проте ні примочки Тедена, ні одеколону вона не нагадувала. Муцій палко пригорнув мене до грудей і мовив:

— Брате Муре, ти оборонив свою честь як кіт, у якого серце не дарма б'ється в грудях. Ти станеш окрасою товариства буршів, Муре, ти не попустиш ніякої ганьби і завжди будеш напоготові, коли доведеться підтримувати нашу честь.

Секундант мого супротивника, що тим часом допомагав попелястій кішці-хірургові, тепер зухвало підступив до нас і зауважив, що під час третього стрибка я бився не за правилами. Але брат Муцій став у позицію, блискаючи очима й випустивши пазурі, й заявив, що кожен, хто таке скаже, матиме справу з ним, Муцієм, і що він з такими зухвальцями не буде церемонитись. Секундант визнав за краще не наполягати на своєму, а мовчки взяв на спину пораненого приятеля, який уже почав трохи очунювати, і виліз із ним у слухове віконце.

Попеляста кішка спитала, чи не треба й мені на рани її домашнього засобу. Та я відмовився від її послуг, хоч вухо й лапа в мене дуже боліли, і подався додому, радий-радісінський, що здобув таку блискучу перемогу й помстився за викрадення Кицькиць і за колишню прочуханку.

Для тебе, о юначе котячого роду, я, добре обміркувавши все, так докладно розповів історію свого першого поєдинку. Крім того, що ця славна історія познайомить тебе з усіма тонкощами кодексу честі, ти зможеш виснувати з неї і дуже корисну для себе, необхідну в житті мораль. Наприклад, те,

що відвага й мужність не допоможуть у боротьбі проти хитрошів, а тому неодмінно треба вивчати ті хитрощі, вивчати пильно й наполегливо, щоб ти не беркицьнувся додолу, а твердо тримався на ногах. «Chi non se ajuta, se nega»¹, — каже Брігелла в «Щасливих жебраках» Гоцці, і це правда, щира правда. Накрути це собі на вуса, о юначе котячого роду, і не гребуй ніякими хитрощами, бо в них, як у багатих надрах, схована неоціненна життєва мудрість.

Коли я зійшов донизу, то побачив, що двері в господаря вже замкнені, тож мені довелося лаштуватись на ніч на солом'яній маті, що лежала під ними. Я дуже стік кров'ю, тому справді був не зовсім притомний. Раптом я відчув, що хтось обережно несе мене кудись. То був мій добрий господар, який почув, що я під дверима (я, мабуть, сам того не усвідомлюючи, трохи поскиглював), відімкнув їх і помітив мої рани.

— Бідолашний Муре, — сказав він, — що вони з тобою зробили? Добре тебе покусали, але сподіваюся, що й ти залив сала за шкуру своїм супротивникам!

«Ох, якби ви знали, господарю!» — подумав я і знов від згадки про свою цілковиту перемогу в двобої і про славу, якою я увінчав себе, відчув гордість і величезну радість.

Добрий господар поклав мене на мою постіль, дістав із шафки баночку з мастю, приготував два пластирі й наклав їх мені на вухо й на лапу. Я спокійно й терпляче пере чекав, поки він усе це зробить, і тільки легенько муркнув, коли від першої перев'язки мені трохи заболіло.

— Ти мудрий кіт, Муре! — сказав господар. — Ти не опираєшся, як інші дряпучі вітрогони з твого роду, коли господар хоче допомогти тобі. Тепер лежи спокійно, а як настане час зализувати лапу, то сам скинеш пов'язку. Ну, а що стосується вкушеного вуха, то нема іншої ради, бідолахо, доведеться тобі вдовольнитися пластирем.

Я пообіцяв господареві, що послухаюсь його поради, і на ознаку свого вдовolenня і вдячності за допомогу простяг йому здорову лапу. Він, як звичайно, взяв її і легенько потис, так, щоб мені було не боляче. Господар звав, як треба обходитися з освіченими котями.

Скоро я відчув цілющу дію пластиру і похвалив себе за те, що не скористався злочасним домашнім засобом попелястої кішки-хірурга. Коли мене відвідав Муцій, я вже був

¹ Хто собі не допомагає, той собі шкодить (*итал.*).

веселий і бадьорий. Невдовзі я вже так подужчав, що зміг піти з ним на буршівську пиятику. Можна собі уявити, з якою величезною радістю мене там зустріли. Всі полюбили мене вдвічі дужче.

Відтоді я почав жити чудовим життям бурша, нітрохи не переймаючись тим, що часом втрачав жмут найкращої шерсті зі свого хутра. Але хіба в цьому світі є тривале щастя? Хіба в кожній радості, яку ми спізнаємо, не

(А. м.) розташований на високому, стрімкому пагорбі, який на рівнині здавався б горою. На нього вела широка, зручна, обсаджена пахучими кущами дорога, обабіч якої були густо наставлені кам'яні лави й альтанки, як доказ гостинної дбайливості про мандрівників і прочан. Тільки вийшовши нагору, можна було помітити й оцінити велич і красу будівлі, що здалеку здавалася лише самотньою церквою. Герб, єпископська митра, ціпок і хрест, вирізьблені з каменю над брамою, свідчили, що колись тут була резиденція єпископа, а напис «*Benedictus, qui venit in nomine domini*»¹ запрошував побожних гостей зайти в цю браму. Та кожен, хто заходив, мабуть, мимоволі спинявся, вражений і захоплений рідкісним, виконаним у стилі Палладіо фасадом і двома високими, легкими вежами церкви, що стояла посередині як головна будівля; з обох боків до неї прилягли бічні крила. В головній будівлі, крім церкви, містилися ще покої абата, а в бічних — келії ченців, трапезна, інші загальні приміщення, а також кімнати, в яких зупинялися гості. Недалеко від монастиря розташувалися господарські будівлі, хутір і будинок старости; трохи нижче в долині видніло гарне село Канцгайм, що, немов пишний барвистий вінок, оточувало пагорб з абатством.

Долина ця тяглася аж до підніжжя далеких гір. На луках, які перетинали блискучі, мов дзеркало, струмки, паслися численні череди худоби; селяни з розкиданих то тут, то там сіл весело йшли межами серед урожайних нив; з кучерявих кущів лунав радісний спів пташок; з далекого темного лісу докочувався закличний звук рогів; широкою річкою, що текла в долині, швидко пливли з горою навантажені човни з напнутими білими вітрилами, і навіть чути було веселі вітання човнярів. Усюди ряснота й достаток, щедре благословення природи, всюди жваве й діяльне, вічно текуче життя.

¹ Благословенний той, хто зайде сюди в ім'я господне (лат.).

Вигляд з пагорба, з вікон абатства на привітну, квітучу місцевість підносив душу і сповнював її тихою втіхою.

Якщо внутрішньому оздобленню церкви, при всій шляхетності й грандіозності його основного задуму, можна було закинути надмірність і чернечий несмак, — там було справді забагато позолоченого дерев'яного різьблення і маленьких образів, — то тим більше впадала в око чистота стилю в архітектурі й оздобленні покоїв абата. З хорів церкви можна було потрапити просто до великої зали, де збиралися ченці й де зберігались музичні інструменти та ноти. З тієї зали довгий коридор з іонійською колонадою вів до покоїв абата. Шовкові шпалери, добірні картини найкращих майстрів різних шкіл, бюсти, статуї отців церкви, килими, гарно викладені паркети, коштовне начиння, — все тут свідчило про багатство добре влаштованого монастиря. Те багатство, помітне у всьому, не було тим показним, зовнішнім блиском, що сліпить очі, але не заспокоює їх, дивує, але не тішить. Усе було на своєму місці, ніщо не намагалось хвалькувато виставити себе й затулити щось інше, тому коштовність окремих оздоб не порушувала приємного враження від загального вигляду покоїв. Це приємне враження складалось від того, що в устаткуванні покоїв усе було доречне, а саме непомилкове відчуття доречності, мабуть, і є те, що звичайно звуть добрим смаком. Зручність і затишність покоїв абата межувала з розкішшю, ніде не переступаючи цієї межі, — одне слово, нікого не могло прикро вразити, що ці покої устаткувала саме духовна особа. Абат Хризостом, приїхавши кілька років тому до Канцгайма, звелів обладнати собі їх так, як вони обладнані й тепер, і з їхнього вигляду можна було яскраво уявити собі вдачу і спосіб життя абата, ще навіть не бачивши його самого й не знаючи про його високу освіченість. Йому ще не було й п'ятдесяти років. Високий, ставний, вродливий, з натхненним обличчям, приємний у поведінці, але сповнений гідності, абат у кожного, кого з ним зводила доля, викликав пошану, яка й належала йому за званням. Ревний борець за справу церкви, невтомний оборонець прав свого ордену, свого монастиря, він, проте, здавався поступливим і поблажливим. Але сама та уявна поступливість була зброєю, якою він, добре володіючи нею, вмів перемагати будь-який опір, навіть своєї найвищої влади. Якщо в когось і виникала підозра, що за простими, елементарними словами, які начебто йшли від щирого серця, ховалось чернече лукавство, то явно помітна була тільки гнучкість

видатного розуму, що досягнув найглибші підвалини церковного життя. Абат був вихованцем римської Конгрегації пропаганди.

Сам зовсім не схильний відмовлятися від радощів життя, наскільки вони узгоджуються з церковними звичаями і правилами, він і своїм численним підлеглим давав усю ту волю, яку тільки вони могли побажати в своєму становищі. Тож і виходило, що одні з них, віддані наукам, вивчали їх у своїх самотніх келіях, а другі безтурботно гуляли в парку абатства, розважаючись веселими розмовами; одні, схильні до мрійливої побожності, пестились і присвячували весь свій час молитві, а другі всмак наїдалися біля щедро накрытого столу й виконували тільки ті релігійні обряди, яких вимагали правила ордену; одні не хотіли виходити за межі абатства, а другі вирушали в далекі мандри або ж, як наставала пора, змінювали довгу чернечу рясу на коротку мисливську куртку і, ставши відважними ловцями, нишпорили по навколишнім лісах. Та хоч нахили в ченців були різні й кожен мав волю робити своє, всіх їх об'єднувала палка любов до музики. Майже кожен із них був освіченим музикантом, і між ними траплялися віртуози, що могли б зробити честь найкращій князівській капелі. Багата збірка нот, розкішний вибір найкращих інструментів дозволяв кожному віддаватися тому виду музичного мистецтва, який йому подобався, а оскільки в монастирі часто виконували найдовершеніші твори, ніхто з них не втрачав техніки гри.

Саме цим музичним захопленням поява Крейсlera в абатстві дала новий поштовх. Вчені ченці відклали свої книжки, побожні скоротили свої молитви, всі з'юрилися навколо Крейсlera, якого вони любили і твори якого цінували вище, ніж будь-чий. Сам абат був щиро прихильний до нього і разом з усіма намагався виявити йому свою пошану й любов. Місцевість, де розташувалось абатство, можна було назвати раєм, життя в монастирі було зручне й приємне, чому немало сприяли смачна їжа й шляхетне вино, про яке дбав отець Гілярій, серед братії панував веселий, невимушений настрій, приклад якого давав сам абат, до того ж Крейсler, що невтомно віддавався мистецтву, був тут у своїй стихії, тому й вийшло, що його неспокійна душа втихомиралась, як ніколи досі. Навіть гумор його подобришав, він став тихий і лагідний, як дитина. Але ще важливіше було те, що він повірив у себе, зник той примарний двійник, що живився кров'ю його зраненого серця.

Десь уже мовилось про капельмейстера Йоганнеса Крейсера, що друзі не могли присилувати його записати свої композиції, а як одного разу таке справді трапилось, то, натішившись тим, що твір вийшов дуже вдалий, він викинув його в грубу. Мабуть, це було в ту фатальну пору, про яку біографові й досі мало що відомо, коли бідолашньому Йоганнесові загрожувала неминуча загибель. Принаймні тепер, у Канцгаймському абатстві, Крейслер стримував себе й не нищив композицій, що просто виливались з його душі, і цей його настрій виявлявся в солодкому, благодатному смутку, що пронизував його твори, такі несхожі на давніші, коли він надто часто могутніми чарами викликав з глибин гармонії всевладних духів, які породжували в людських грудях холодний страх, усі муки безнадійної туги.

Одного вечора в церковному хорі відбулася остання проба врочистої меси, яку саме закінчив Крейслер і яку мали виконувати другого ранку. Ченці розійшлися до своїх келій, а Крейслер лишився сам у коридорі з колонадою і задивився у вікно на краєвид, що лежав перед ним, осяяний останнім промінням призахідного сонця. Йому здавалося, ніби десь далеко знов лунає його твір, який щойно виконували ченці. І коли надійшла черга «Agnus Dei»¹, він знов відчув невимовну втіху, як у ті хвилини, коли в душі його народилась мелодія того «Agnus».

— Ні, — вигукнув він, і очі його наповнились гарячими слізьми, — ні! Це не я, а ти створила її! Тільки ти, більше ніхто, моя єдина думко, єдина моя мріє!

І справді, ця частина композиції, яку абат і вся братія вважали виявом найпалкішої побожності, самої небесної любові, була створена дивним чином. Крейслер був заповнений думками про месу, яку почав компонувати, але йому ще було далеко до кінця. І ось уночі йому приснилося, що настало те церковне свято, для якого була призначена його композиція, що дзвін уже скликав усіх на початок меси, що він стоїть за диригентським пультом і перед ним лежить готова партитура, абат, який сам править службу, дає знак, і починається «Kyrie»².

Скінчилась одна частина, почалася друга, далі третя, виконання було вдаль, сильне, воно вразило його, захопило, і ось уже надійшов «Agnus Dei». І враз він злякано побачив у

¹ «Агнця Божого» (лат.).

² «Господи помилуй» (грецьк.).

партитурі чисті сторінки, на них не стояло жодної ноти. Ченці дивилися на нього, чекаючи, що диригентська паличка, яка раптом опустилась і завмерла, підійметься знов і затримка нарешті скінчиться. Та на нього свинцевим тягарем налягли збентеження і страх, і хоч весь «Agnus» був уже готовий у його душі, він ніяк не міг перенести його на партитуру. Але зненацька з'явилась якась мила ангельська постать, підійшла до пульта, заспівала райським голосом «Agnus», і та ангельська постать була Юлією! В захваті високого натхнення він прокинувся й записав «Agnus» таким, яким почув його в щасливому сні. І ось тепер той сон приснився Крейслерові ще раз, він почув Юліїн голос, все вище й вище здіймалися хвилі її співу, а коли нарешті вступив хор зі своїм «*Dona nobis pacem*»², йому захотілося втонути в морі безмежного, божистого блаженства, що переповнювало його.

Хтось легенько вдарив Крейслера по плечі, і він отямився від своїх марень. Перед ним стояв абат і привітно дивився на нього.

— Правда ж, — почав абат, — правда ж, сину мій Йоганнесе, ти тепер усім серцем тішишся, що тобі вдалося так гарно й сильно втілити в звуки ті почуття, що жили глибоко в твоїй душі? Ти, певне, думав про свою месу, яку я вважаю одним із найкращих творів, що ти скомпонував за своє життя.

Крейслер мовчки вступився в абата, ще не здатний вимовити й слова.

— Ну, ну, — повів далі, всміхаючись, абат, — спустися вниз із високих сфер, у яких ти ширяв! Ти, мабуть, подумки компонуєш музику і не можеш так раптово відірватися від роботи, звичайно, радісної для тебе, хоч і небезпечної, бо вона висотує з тебе всю силу. Відірвися на якийсь час від своїх творчих думок, погуляймо трохи цим прохолодним коридором і побалакаймо.

Абат завів мову про устаткування монастиря, про чернече життя, похвалив той справді ясний, побожний настрій, який тут панує, і наостанку спитав, чи не помиляється він, абат, вважаючи, що Крейслер за ті місяці, які прожив у монастирі, став спокійніший, безпосередніший і ще дужче схильний до діяльної самопосвяти високому мистецтву, яке звеличує церкву і служіння церкві.

¹ «Даруй нам мир» (лат.).

Крейслерові не залишалось нічого іншого, як погодитися з цим, а крім того, запевнити абата, що монастир став для нього рятівним притулком і що тут йому все здається таким рідним, наче він і справді член чернечого ордену й ніколи вже не кине монастиря.

— Залиште мені, — закінчив Крейслер, — залиште мені, велебний отче, ілюзію, якій так сприяє це вбрання. Залиште мені віру в те, що, коли я потрапив у небезпечну бурю і збився з дороги, ласкава доля допомогла мені пристати до острівця, де я перебуваю в безпеці й де ніколи не розвіється мрія, ім'я якій — натхнення мистецтвом!

— І справді, — мовив абат, і обличчя його осяяла ще привітніша усмішка, — і справді, сину мій Йоганнесе, вбрання, яке ти надів, щоб здаватися нашим братом, дуже тобі личить, і я хотів би, щоб ти його ніколи не скидав. Ти найдостойніший бенедиктинець з усіх, яких тільки можна будь-де побачити. Але, — трохи помовчавши, сказав абат і взяв Крейслера за руку, — не будемо з цим жартувати. Ви знаєте, Йоганнесе, як я полюбив вас від тієї миті, коли познайомився з вами, як моя щира прихильність до вас разом з великою пошаною до вашого прекрасного хисту дедалі зростає. А кого люблять, про того й турбуються, і ця турбота спонукала мене, може, трохи аж занадто пильно спостерігати за вами, відколи ви з'явилися в монастирі. Внаслідок цих спостережень я прийшов до переконання, від якого не можу відмовитись. Я давно вже хотів щиро поговорити з вами про це, все чекав сприятливої нагоди, і ось така нагода трапилась! Крейслере! Відмовтесь від світу, вступіть у наш орден!

Хоч як подобалось Крейслерові в абатстві, хоч як хотілося йому продовжити своє перебування тут, яке давало йому мир і спокій, сприяючи його жвавій творчій діяльності, а все ж таки пропозиція абата неприємно вразила його, бо в нього ніколи не було твердого наміру відмовитись від своєї волі й назавжди поховати себе серед ченців; а втім, часом йому спадала на думку така химера, і абат, видно, помітив це. Крейслер здивовано глянув на абата, а той, не чекаючи, поки він щось скаже, повів далі:

— Вислухайте мене спокійно, Крейслере, перше ніж відповісти мені. Звичайно, я зацікавлений у тому, щоб здобути для церкви доброго слугу, а проте сама церква відкидає будь-які зумисні вмовляння, вона хоче лише викресати іскру справжнього визнання, щоб із неї розгорілося яскраве полум'я віри і спалило всі лихі чари. Тож я тільки прагну

відкрити, з'ясувати для вас самих те, що, мабуть, невиразно жевріє у вашій душі. Чи треба мені говорити вам, Йоганнесе, про ті забобонні упередження проти монастирського життя, які ще не перевелися в світі? Нібито тільки лиха доля заганяє людину в монастирську келію, де вона, зрікшись усіх радощів світу, прирікає себе на ненастанну муку сірого, нудного животіння. Коли так, то монастир був би похмурою в'язницею, де панує безнадійний жаль за навіки втраченими втіхами, розпука й божевілля винахідливого самокатування, де виснажені, бліді тіні нидіють, виливаючи свій страх, що пазурами вп'явся їм у серце, в глухому бубонінні молитов!

Крейслер не втримався від усмішки, бо коли абат говорив про виснажені, бліді тіні, він згадав гладких бенедиктинців, а надто веселого, червонощокого Гілярія, що не знав більшої муки, як запивати їжу поганим вином, коли не було під рукою доброго, та іншого страху, ніж той, який він відчував перед новою партитурою, що її не зразу міг прочитати.

— Ви смієтеся, сказав абат, — ви смієтеся з контрасту між тією картиною, що я намалював, і тим монастирським життям, яке ви тут пізнали, і, звичайно, маєте для цього підстави. Можливо, дехто справді тікає в монастир, зломлений земними стражданнями, назавжди відмовившись від щастя, від усіх радощів світу, і добре, якщо церква прийме його, бо в її лоні він знайде мир, що єдиний зможе втішити його після того лиха, якого він зазнав, і підняти над нікчемною світовою метушнею. Але скільки є таких, кого приводить у монастир внутрішня схильність до побожного, споглядального життя, хто непристосований до життя в світі, де кожної хвилини на нього напосідають різні дрібні незгоди, яких нікому не бракує, і хто тільки в добровільно обраній самотині відчуває себе добре. Та є ще й інші, хто, не маючи твердого нахилу до монастирського життя, все ж таки саме в монастирі знаходить своє місце. Я маю на увазі тих, що завжди лишаяться чужинцями в світі, бо вони призначені для вищого буття і вимоги того вищого буття вважають вимогами самого життя, а тому шукають того, що тут, на нашій грішній землі, знайти неможливо, вони вічно спрагли, бо їхнього палкого бажання не можна вдовольнити, вони кидаються в усі боки в даремних пошуках миру і спокою, їхні незахищені груди вражає кожна випущена стріла, на їхні рани немає ніякого бальзаму, крім гіркої глуми ворога, що ненастанно підіймає проти них зброю. Лише самота,

лише одноманітне життя, якого не порушує ніяке вороже втручання, а насамперед постійне, вільне споглядання ясного світу, до якого вони належать, може відновити в них рівновагу і сповнити їхню душу неземним щастям, недосяжним для них серед світової колотнечі. І ви, ви, Йоганнесе, належите до тих людей, яких вічна сила, переборюючи земний гніт, підносить до небесних висот! Гостре відчуття того вищого буття, що буде вічно сварити вас — та й повинне сварити — із нікчемною земною суєтою, яскраво сяє в мистецтві, яке належить до іншого світу і яке, разом з тугою за високим, заховане у ваших грудях, бо воно — священна таємниця небесної любові. Це мистецтво — втілення палкої побожності, і, цілком віддавшись йому, ви вже не будете мати нічого спільного з безладною світовою метушнею, ви її зневажливо відкинете від себе, як хлопець, що виріс і обернувся в юнака, відкидає непотрібну іграшку. Ідіть до нас, і ви ніколи більше не почувете безглузвих клинів уїдливих дурнів, які часто мучили вас так, що у вас серце сходило кров'ю, бідолашний Йоганнесе! Друг розкриває вам свої обійми, він готовий прийняти вас і ввести в надійну гавань, де вам не загрожує жодна буря!

— Я серцем відчуваю, — поважно й похмуро мовив Йоганнес, коли абат замовк, — я серцем відчуваю, які слухні ваші слова, шановний друже! Я справді чужинець у світі, який мені здається вічним, загадковим непорозумінням. А проте, відверто признаюся вам, упередження, яке я всмоктав з материнським молоком, змушує мене лякатися самої думки про вступ до монастиря. Він здається мені в'язницею, з якої я вже ніколи не зможу вийти, здається, що той самий світ, у якому капельмейстер Йоганнес все ж таки знаходив чимало гарних садочків із запашними квітками, для ченця Йоганнеса раптом стане голою, непривітною пустелею, що для того, хто раз був уплутаний у живе життя, зречення...

— Зречення? — перебив капельмейстера абат, підвищивши голос. — Хіба для тебе, Йоганнесе, існує зречення, коли дух мистецтва все дужче озивається в тобі, коли могутні крила підносять тебе до осяйних хмар? Які життєві радощі могли б ще засліпити тебе? А проте, — повів далі він лагідним тоном, — а проте вічна сила вклала в наші груди почуття, що з непереможною потугою стрясає все наше єство; це ті таємничі пута, які з'єднують дух і тіло; дух гадає, що він прагне до найвищого ідеалу химерного блаженства, а насправді хоче тільки того, чого домагається тіло як своєї до-

конечної потреби, і так виникає взаємодія, необхідна для продовження людського роду. Чи треба мені додавати, що я кажу про тілесну любов і що я зовсім не вважаю дрібницею цілковиту відмову від неї? Але, Йоганнесе, якщо ти відмовишся від неї, то врятуєшся від загибелі; ніколи, ніколи не зможеш ти спізнати уявного щастя земної любові!

Абат вимовив ці останні слова так урочисто, з таким пафосом, наче перед ним лежала розгорнута книга долі і він вичитував з неї бідолашному Крейслерові всі лиха, які йому загрожували і яких він міг unikнути, тільки вступивши в монастир.

Але тієї миті на обличчі в Крейслера дивно заграли м'язи, як завжди перед тим, коли його опановував дух іронії.

— Ха-ха! — озвався він. — Ви, ваша велебність, не маєте рації, зовсім не маєте рації. Ви помиляєтесь щодо моєї особи, вас увело в оману це вбрання, яке я надяг, щоб якийсь час *en masque*¹ кепкувати з людей і, лишаючись невпізнаним, писати в них на долонях їхні імена, хай знають, хто вони такі. Хіба я поганий чоловік? Хіба я не в найкращому віці, не досить вродливий, не освічений і не чемний? Хіба я не можу вбратися в суцільний шовк, надягти зверху найкращий чорний фрак, добре його почистивши, зухвало підступити до будь-якої червонощокої, каро- чи синьоокої дочки професора або радника двору і з солодкавістю найвишуканішого *amoroso*² в жестах, на виду і в голосі без зайвих церемоній спитати: «Красуне, чи ви не віддали б мені свою руку, а на додачу й свою неоціненну особу?» І професорська дочка опустила б очі й тихенько пролеbedіла б: «Поговоріть з папа!» Або ж дочка радника двору кинула б на мене мрійливий погляд і почала б запевняти, що давно вже про себе помітила любов, для якої я аж тепер знайшов слова, і між іншим поговорила б зі мною про мереживо на шлюбну сукню. І — о боже! — як радо шановні татусі спекалися б своїх донечок у відповідь на пропозицію такої поважної особи, як экс-капельмейстер великого герцога! Але я міг би також піднятися в романтичні високості, звабитись на ідилію і запропонувати свою руку й серце гарненькій дочці орендаря саме тієї хвилини, коли вона готуватиме козячий сир, або ж, як той нотаріус Пістофолус, побігти до млина і знайти там свою богиню в райських хмарах борошна. Хто б відштовхнув

¹ У масці (франц.).

² Коханця (італ.).

вірне, чесне серце, що нічого не бажає, нічого не вимагає, крім весілля, весілля, весілля? Не зможу спізнати щастя земної любові? Ви, ваша велебність, зовсім не подумали про те, що я, власне, якраз той чоловік, який буде безмежно щасливий саме в цій любові, бо моя простенька тема обмежується одним «Як ти мене хочеш, тебе я беру» — а її подальші варіації після весільного *allegro brillante*¹ я гратиму в шлюбі. Далі — ви, ваша велебність, не знаєте, що я давно вже дуже поважно думав про одруження. Щоправда, я тоді був юнаком із замалим досвідом і недостатньою освітою, бо мав усього сім років, але тридцятитрирічна панна, яку я вибрав собі в наречені, присягалася мені, що не одружиться ні з ким, крім мене, і я й сам не знаю, чому потім усе розладналося. Зауважте, ваша велебність, що щастя земного кохання усміхалося до мене ще з дитячих моїх років, тож давайте мені шовкові панчохи, давайте шовкові панчохи й черевики, і я стрімголов кинуся в женихання, чимдуж помчу до тієї, яка вже простягла гарненького пальчика, щоб я негайно надяг на нього обручку. І якби порядному бенедиктинцеві личило виливати свої почуття заячими вистрибами, то я тут-таки негайно затанцював би перед очима у вашої велебності матлот, чи гавот, чи вальс-галоп з величезної радості, яка мене просто заливає, коли я думаю про наречену й весілля. Ха-ха! Що стосується щастя в любові й весілля, то я тут не пасу задніх! Я хотів би, щоб ви зрозуміли це, ваша велебність.

— Я навмисне, — відповів абат, коли Крейслер нарешті замовк, — я навмисне не перебивав вашої дивної, жартівливої мови, Крейслере, бо вона саме й доводить те, що я казав. Я добре відчув шпильку, що мала мене вколоти, але не вколола. Щастя моє, що я не вірю в ту химеричну любов, яка безтілесно ширяє в повітрі й не має нічого спільного з потребами людської природи! Як таке могло статися, що ви, з вашою душевною напруженістю... Та годі про це! Пора нам пильніше приглянутись до грізної небезпеки, що нависла над вами. Чи ви під час свого перебування в Зігартсгофі чули про нещасливу долю художника Леонгарда Етлінгера?

Крейслер затремтів з жаху, коли абат назвав це ім'я. На його обличчі не лишилося й сліду гіркої іронії, яка щойно була опанувала його, і він глухим голосом спитав:

— Етлінгера? Яке мені діло до нього? В мене з ним нема нічого спільного! Я ніколи не був з ним знайомий, то була

¹ Швидко, з запалом (*ital.*).

тільки гра розпаленої уяви, коли мені одного разу причулося, що він промовляє до мене з озера.

— Заспокойся, — сказав абат ніжно й лагідно і взяв його за руку, — заспокойся, сину мій Йоганнесе! Ти справді не маєш нічого спільного з тим бідолохом, якого надмірна, хибно спрямована пристрасть довела до загибелі, але хай його страшна доля стане для тебе пересторогою. Сину мій Йоганнесе, ти стоїш на ще небезпечнішому шляху, ніж він, тому тікай, тікай! Гедвіга! Князівну міцно обплутала лиха мара, і ті пута, мабуть, годі порвати, аж поки їх не розітне вільний дух. А ти, Йоганнесе?

Тисячі думок зринули в голові Крейсlera від цих абатових слів. Він переконався, що абат знає не тільки про життя й усі події в князівському домі у Зіггартсгофі, а й про те, що сталося під час його, Крейслерового, перебування там. Він зрозумів, що князівні з її хворобливою вразливістю його близька присутність загрожувала небезпекою, про яку він навіть гадки не мав. А хто інший, як не Бенцон, міг здогадатись про цю небезпеку, а тому й заохотити, щоб він зовсім зник зі сцени? Мабуть, Бенцон була зв'язана з абатом, який розповів їй про його, Крейслерове, перебування в монастирі, і таким чином вона була рушійною силою всіх заходів велебного отця. Він виразно згадав усі ті хвилини, коли справді складалося враження, ніби князівна охоплена пристрастю, яка визрівала в її серці, але від думки, що то могла бути пристрасть до нього, Крейслерові чомусь стало моторошно. Йому здавалося, що якась чужа духовна сила хоче силоміць удертися в його душу й відібрати в нього свободу думки. Князівна Гедвіга раптом з'явилася перед ним і вступила в нього свій дивний погляд. І тієї миті електричний удар пройшов по всіх його нервах, як тоді, коли він уперше торкнувся князівниної руки. Проте цього разу він уже не відчув таємничого страху, електричне тепло приємно розлилося по тілі, і він тихо мовив, наче вві сні:

— Маленька пустотлива гаґа torpedo, ти знову глумишся з мене, хоч і знаєш, що тобі не можна безкарно ранити мене, бо я з любові до тебе став ченцем-бенедиктинцем.

Абат глянув на нього пронизливим поглядом, наче хотів прозирнути в найглибші закутки його «я», тоді врочисто спитав:

— З ким ти розмовляєш, сину мій Йоганнесе?

Але Крейслер уже отямився від своїх мрій; йому спало на думку, що абат, оскільки йому відомо все, що робилося в

Зіггартсгофі, має знати й про дальші наслідки тієї катастрофи, через яку йому, Крейслерові, довелося тікати звідти, отже, непогано було б вивідати в нього про це якнайбільше.

— Я, велебний отче, — відповів він, по-блазенському всміхаючись, — розмовляв, як ви й самі чули, з однією пустотливою гаја torpedo, що непрохана втрутилась у нашу розважну бесіду й хотіла мене спантеличити ще дужче, ніж уже спантеличили ви. Але з усього цього я, на превеликий свій жаль, мушу зробити висновок, що дехто вважає мене таким самим несусвітнім дурнем, як покійний придворний портретист Леонардус Етлінгер, що хотів не тільки малювати високу особу, яка, звичайно, не могла з ним мати нічого спільного, але й любити її, та ще й так вульгарно, як Ганс свою Грету. О боже, та хіба мені колись бракувало шанобливості, як я брав найчудовіші акорди, акомпануючи нікчемним потугам на спів? Хіба я коли зважувався заводити мову про непристойні чи нісенітні матерії, про захват і страждання, про любов і ненависть, як вельможна мала привереда вправлялася в різних незвичайних душевних почуваннях і морочила чесних людей магнетичними видами? Чи я коли вчинив такий гріх? Скажіть...

— А все ж таки, — перебив його абат, — а все ж таки ти, Йоганнесе, одного разу говорив про любов митця...

Крейслер витріщив очі на абата, а тоді сплеснув руками, звів погляд догори й вигукнув:

— О господи! То ви про це! Шановні панове, — повів далі він, і на обличчі в нього знов з'явилась блазенська усмішка, а голос майже урвався від глибокого смутку, — шановні панове, хіба ви ніколи не чули де-небудь, бодай на звичайнісінькому кону, як принц Гамлет каже одному чесному чоловікові на ім'я Гільденстерн: «Ви можете мене розладнати, але не грати на мені»? Хай йому чорт, адже те саме вийшло й зі мною! Навіщо ви підслухуєте простодушного Крейслера, якщо гармонія любові, схована в його грудях, тільки ріже вам вухо? О Юліє!

Абат, зненацька вражений чимось зовсім несподіваним, здавалося, не міг знайти слів, а Крейслер стояв перед ним і в німому захваті дивився на вогненне море, що здіймалось на заході й поволі заливало вечірнє небо.

Враз на вежах абатства залунали дзвони і знялися, немов чудові небесні голоси, до золотавих осяйних вечірніх хмар.

— Я хочу полинути з вами, акорди! — вигукнув Крейслер, широко розвівши руки. — Хай невтішний сум, який ви несете з собою, перелетється в мої груди і розвіє сам себе,

хай ваші голоси, як небесні посланці миру, провістять, що смуток розчинився в надії, в тузі за вічною любов'ю.

— Дзвонять до вечірні, — сказав абат, — я чую ходу братії. Може, любий друже, ми ще завтра поговоримо про деякі події у Зігартсгофі.

— Ох! — вигукнув Крейслер, аж тепер згадавши про те, що хотів вивідати в абата. — Ох, ваша велебність, мені хотілося б багато чого дізнатися про весілля і таке інше! Адже княжич Гектор не забариться схопити руку, якої домагався, ще будучи далеко звідси? З прекрасним нареченим не сталося нічого поганого?

Урочистий вираз зник з обличчя в абата, і він сказав з властивим йому добродушним гумором:

— З прекрасним нареченим, мій чесний Йоганнесе, не сталося нічого, але його ад'ютанта, мабуть, у лісі вжалила оса.

— Ха-ха! — засміявся Крейслер. — Ха-ха! Оса, яку він хотів знищити вогнем і димом!

Ченці зайшли в коридор і

(*М. п. д.*) чигає на нас зловорожа сила, намагаючись захопити лагоминку з-під самого носа в чесного, невинного кота? Минуло небагато часу, і наша мила спілка на даху зазнала удару, від якого вона похитнулась, а потім і зовсім розпалася. Лихий ворог, що звів нанівець наші котячі віти, з'явився нам у постаті величезного розлюченого філістера, на ім'я Ахілл. Зі своїм гомерівським тезком він мав небагато спільного, бо геройство його переважно виявлялося в незграбному борсанні та в брутальному, пустопорожньому репетуванні. Ахілл був, власне, звичайний пес меделянської породи, але перебував на посаді дворового пса, і господар, у якого він служив, щоб ще дужче зміцнити його зв'язок з домом, посадив його на ланцюг, тому він міг побігати по двору тільки вночі. Дехто з нас жалів його, хоч він і мав препогану вдачу, але сам Ахілл анітрохи не журився тим, що втратив волю, бо з дурного розуму вважав, нібито тяжкий ланцюг додає йому шани і прикрашає його. Ахілла неабияк дратували наші нічні гулянки, бо вони перебивали його сон у той час, коли йому належало бігати подвір'ям і охороняти будинок від злодіїв, тому він погрожував, що пороздирає нас, як порушників його спокою. Та оскільки він був такий незграба, що не міг вилізти навіть на горище, не те що на дах, ми нітрохи не зважали на його погрози, а й далі робили своє. Ахілл ужив інших заходів: він почав наступ проти нас, як

добрий генерал починає битву, — спершу потай перегрупував сили, а тоді вже вчинив відвертий напад.

Тільки-но ми заходилися співати, різні шпіци, яким Ахілл часом робив честь — грався з ними, перевертаючи їх своєю незугарною лапою, — ті шпіци на його наказ зняли такий скажений гавкіт, що ми не могли розрізнити в ньому жодної розумної ноти. І це ще не все! Декотрі з тих філістерських лакуз добрались аж до горища і, коли ми показали їм пазурі, щоб спонукати їх до відвертої, чесної боротьби, так страхітливо задзяволіли, заскавучали, загавкали, що не тільки не давали спати дворовому псові, а й сам господар не міг стулити очей. Побачивши, що тому гармидерові не буде кінця, він схопив гарапника, щоб прогнати бешкетників, які валували в нього над головою.

О коте, що читаєш ці рядки! Якщо ти маєш у грудях справжню мужність, а в голові ясний розум, якщо слух твій не спотворений, то чи є для тебе, кажу я, щось огидніше, нестерпніше, ненависніше і жалюгідніше, ніж верескливий, пронизливий, дисонансний у всіх тональностях гавкіт розлюченого шпіца? Бережись цих маленьких манірних істот, що крутять хвостами й лашаться, не довіряй їм, коте! Повір мені, привітність шпіца небезпечніша за вистромлені пазурі тигра! Та краще промовчімо про гіркий і, на жаль, багатий досвід, який ми здобули в стосунках зі шпіцами, і вернімось до нашої історії.

Отже, як уже сказано, господар схопив гарапника, щоб прогнати бешкетників з горища. І що ж сталося? Шпіци заметляли хвостами назустріч розгніваному господареві, облизали йому ноги і вдали, що зчинили весь той лемент лише задля його спокою, хоч господар саме через нього і втратив спокій. Вони, мовляв, гавкали тільки для того, щоб прогнати нас, бо ми робимо всіляку мерзоту на даху, співаємо в надто високих тональностях і т. д. Господар, на жаль, не встояв перед балакучою красномовністю шпіців, геть усьому повірив, а надто, що й дворовий пес, якого він також розпитався про це, підтвердив їхні слова, бо заховав у душі люту ненависть до нас. І почалося для нас не життя, а пекло! Челядь зганяла нас із дахів мітлами, шпурляла в нас черепицею, наставляла всюди пастки й тенета, щоб ми попалися в них, і ми, на жаль, справді попадалися. Навіть мій любий приятель Муцій потрапив у біду, тобто в пастку, і вона йому тяжко покалічила задню лапу.

Так і закінчилось наше веселе товариське життя, і я вернувся назад під господареву грубу, щоб у глибокій самотині оплакувати долю своїх нещасних друзів.

Одного дня до мого господаря прийшов професор естетики Лотаріо, а за ним до кімнати вскочив Понто.

Не можу навіть віддати словами, яке неприємне, моторошне почуття викликала в мене поява Понто. Хоч він і не був ні дворовим псом, ні шпіцом, а проте належав до того роду, чиє погане, вороже ставлення поклато край моєму життю у веселому товаристві котів-буршів, і вже через саме це дружні почуття, які він до мене виявляв, були сумнівними. Крім того, мені здавалося, що в погляді Понто, в усій його поведінці є щось пихате, глузливе, а тому я вирішив краще з ним не розмовляти. Я тихенько зіліз зі своєї подушки, скочив у грубу, що саме була відчинена, й зачинив за собою дверці.

Пан Лотаріо розмовляв із моїм господарем про щось таке, що мене мало цікавило, тим більше, що всю свою увагу я звернув на юного Понто, який джентуристо пройшовся по кімнаті, пританцьовуючи й наспівуючи якусь пісеньку, потім вискочив на підвіконня, висунув голову у вікно й заходився, за звичаєм фанфаронів, розкланюватися з усіма своїми знайомими, що проходили вулицею, навіть трохи підгавкував, мабуть, щоб звернути на себе погляди красунь зі свого роду. Про мене той вітрогон ніби взагалі забув, і хоч я, як уже було сказано, зовсім не хотів з ним розмовляти, все ж таки мені не сподобалось, що він навіть не спитав про мене, так наче мене й на світі не було.

Цілком інакше, як мені здавалося, набагато чемніше й розважніше поведився пан Лотаріо, професор естетики, який, пошукавши мене очима по кімнаті, спитав господаря:

— А де ж ваш незрівнянний мосьє Мур?

Для порядного кота-бурша нема гіршого звертання, ніж те фатальне «мосьє», але чого тільки не доводиться терпіти від естетиків на цьому світі! Тож я пробачив професорові образу.

Майстер Абрагам сказав йому, що від якогось часу я ходжу своїми власними стежками й рідко буваю вдома, особливо вночі, а тому виснажився і змарнів. Але я щойно лежав на подушці, і він просто не знає, де я так швидко дівся.

— Я маю підозру, — повів далі професор, — я маю підозру, майстре Абрагаме, що ваш Мур... А може, він десь сховався й підслухує? Ану я пошукаю його!

Я тихенько поліз далі в грубу, але можна собі уявити, як я нашорошив вуха, адже йшлося про мене.

Професор пильно обшукав усі закутки, на превеликий подив господаря, який сказав йому сміючись:

— Ви справді, професоре, робите моєму Мурові нечувану честь!

— Ет, — відповів професор, — мені не сходить з думки підозра, яка в мене з'явилась до вас, майстре, з приводу вашого педагогічного експерименту, що має зробити з kota письменника. Хіба ви забули вже той сонет, ту глосу, які мій Понто вихопив мало не з Мурових лап? Але що вже з тими віршами було, те було, а я скористаюся Муровою відсутністю, щоб поділитися з вами одним своїм кепським передчуттям і рішуче намовити вас пильно стежити за котом. Хоч я й не цікавлюсь котами, а все ж помітив, що декотрих із них, які раніше поводитись чемно й пристойно, раптом наче підмінили, вони стали брутальними порушниками ладу і добрих звичаїв. Замість покірно вигинати спину й лашитись, як раніше, вони ходять горді, мов павичі, й зовсім не бояться виявляти свою первісну дику натуру іскристим поглядом та сердитим пирханням і навіть показувати пазурі. Так само як про скромну, тиху поведінку, не дбають вони й про свою зовнішність, не хочуть бути вихованими світськими людьми. Вони не чистять вусів, не вилизують до блиску своєї шерсті, не відкушують занадто відрослих пазурів, а бігають зачучверені, патлаті, з розкуйовдженими хвостами, викликаючи в усіх освічених котів жах і відразу. Але найбільшого осуду, по-моєму, заслуговують ті нестерпні таємні збіговиська, які вони влаштовують ночами і на яких зчиняють скажений вереск, називаючи його співом, хоч у ньому не можна вчути нічого, крім безглузлого крику, що не має ні пристойного ритму, ні правильної мелодії, ні гармонії. Я боюся, дуже боюся, майстре Абрагаме, що ваш Мур також ступив на погану стежку і бере участь у тих непристойних розвагах, які йому не дадуть нічого, крім доброї прочуханки. Мені було б дуже прикро, якби всі ваші зусилля, витрачені на того сірого шельму, пішли намарне і він зі своєю вченістю пустився берега, як звичайні, вульгарні, безпутні коти.

Коли я почув, яку наругу зводять на мене, на мого доброго Муція, на моїх великодушних братів, то мимоволі застогнав.

— Що це було? — вигукнув професор. — Я певен, що Мур десь сховався в кімнаті! Понто! Allons!¹ Шукай, шукай!

¹ Вперед! (Франц.)

Понто зіскочив з підвіконня й почав обнюхувати кімнату.

Перед дверцятами груби він зупинився, загарчав, загавкав і скочив на них.

— Він у грубі! Напевне в грубі! — сказав господар і відчинив дверці.

Я спокійно сидів, дивлячись на господаря ясними, блискучими очима.

— Справді! — вигукнув він. — Справді, він заліз глибоко в грубу! Ну як? Може, зробите нам таку приємність і вийдете звідти? Будьте такі ласкаві!

Хоч як мені не хотілося покидати свого сховку, а довелося послухатись господаря, а то б він витяг мене силоміць, і втіхи з того було б мало. Тому я, не поспішаючи, виліз із груби. Та тільки-но я з'явився на світ божий, як професор і господар вигукнули в один голос:

— Мур! Мур! Який у тебе вигляд! Що це за штуки!

Звичайно, я був весь у попелі, до того ж мій зовнішній вигляд справді від деякого часу дуже погіршав, тож мені довелося впізнати себе в професоровому описі котів-відступників, і я міг собі уявити, яке з мене було жалюгідне видовисько. Я подумав про те, який вигляд я маю в порівнянні з моїм приятелем Понто, що справді був дуже гарний у своєму показному, блискучому, чудово накрученому хутрі, і мене поймав глибокий сором. Я тихо, засмучено заліз у куток.

— Невже це, — вигукнув професор, — невіжце той самий розумний, вихований кіт Мур, вишуканий письменник, дотепний поет, що пише сонети й глоси? Ні, це звичайнісінький домашній котисько, з тих, які нишпорять на кухнях та попід грубами і тільки й здатні, що ловити мишей у льохах та на горищах! Ха-ха! Скажи-но мені, вихований задрипанцю, чи ти скоро отримаєш учений ступінь, чи навіть одержиш кафедру, ставши професором естетики? Гарну докторську мантию ти на себе нап'яв!

Так він кепкував із мене й далі, знаходячи все нові образливі слова. Що я міг зробити? Тільки ще дужче прищупити вуха, як завжди, коли мене лаяли.

Закінчивши свою глузливу промову, професор гучно зареготав, а господар і собі за ним. Той регіт був мені як ніж у серце. Та, може, ще тяжче мене образила поведінка Понто. Він не тільки жестами й гримасами намагався показати, що поділяє глузливу думку про мене свого господаря, але й удавав, що гидує наблизитись до мене, раз по раз відскаку-

вав убік, наче боявся замастити об мене своє гарне чисте хутро. А котові, свідомому своєї вищості, як я, нелегко терпіти таку зневагу від якогось там джэнджуристого пуделя.

Далі професор завів із господарем довгу розмову, яка наче не стосувалась мене й мого роду і з якої я, власне, мало що зрозумів. Але, наскільки я все ж таки міг збагнути, йшлося про те, що краще: чи відверто виступати проти диких, нестриманих вчинків екзальтованого юнацтва й силоміць навертати його на правдивий шлях, чи тільки спритно й непомітно обмежувати його й давати йому змогу набиратися досвіду, який сам покладе край тим вчинкам. Професор був за відверте застосування сили, бо впорядкування речей у світі для загального добра вимагає, щоб кожна людина, хоч би як вона опиралася, була якомога раніше втиснута у форму, зумовлену відношенням окремих частин до цілого, інакше зразу виникне небезпечна невідповідність, що може довести хтосна до якої біди. Він ще говорив щось про вибивання шибок під вигуки «Pereat!»¹, але я вже з того нічого не зрозумів. Господар, навпаки, вважав, що екзальтовані юнаки все одно що трохи божевільні, — якщо проти них виступати відверто, їхнє божевілля ще збільшується, а здобуте власним досвідом усвідомлення свого божевілля виліковує їх і хвороба ніколи вже не повертається.

— Ну що ж, — мовив нарешті професор, підводячись і беручи капелюх та ціпок, — ну що ж, майстре, визнайте, що я маю слушність хоча б в одному: треба нещадно вживати відверту силу проти екзальтованої поведінки, як вона втручається в наше життя й заважає йому, а коли так, то дуже добре, — я знов вертаюся до вашого кота Мура, — що, як я чув, порядні шпіци розігнали проклятущих котів, які так страхітливо співали, ще й вважаючи себе великими віртуозами!

— Залежно, як на це дивитися, — відповів господар. — Якби їм дозволили співати, то, може, вони б і стали тими, за кого помилково себе вважали, тобто справжніми віртуозами, а тепер вони, мабуть, взагалі сумніваються, що може бути справжня віртуозність.

Професор попрощався, і Понто підстрибом побіг за ним, навіть не кивнувши мені головою, хоч раніше завжди був дуже привітний до мене.

— Я й сам, — звернувся до мене господар, — я й сам невдоволений твоєю поведінкою, Муре. Пора тобі знов ста-

¹ Згинь! (Лат.)

ти порядним, розважним котом, знов здобути собі добру славу, не таку, яку ти, видно, тепер маєш. Якби ти був здатний мене зрозуміти, то я б тобі порадив бути завжди тихим, привітним і все, що тобі хочеться, робити без зайвого галасу, бо саме так найлегше здобути добру славу. Для прикладу змалюю тобі двох людей. Один із них щодня тихенько сідає собі сам у куток і п'є вино чарку за чаркою доти, доки зовсім уп'ється, але за довгий час він так добре навчився приховувати своє пияцтво, що ніхто про нього й гадки не має. Другий, навпаки, лише подеколи випиває чарку в товаристві веселих, ширих приятелів, але вино розв'язує йому язика, він веселішає, багато, палко говорить, але не порушує ні добрих звичаїв, ні правил пристойності. І саме його світ називає гірким п'яницею, а той потаємний пияк має славу тихої, поміркованої людини. Ох, Муре, мій добрий коте, якби ти знав, як воно діється в житті, то зрозумів би, що філістерові, який вічно ховається в мушлю, ведеться найкраще. Та як ти можеш знати, що таке філістер, хоч і серед твого роду їх, мабуть, також вистачає.

На цих словах господаря я не втримався й радісно запирхав та замурчав, так мені приємно було усвідомлювати, що завдяки науці відважного Муція і своєму власному досвідові я чудово пізнав котячий рід.

— Ох, Муре, — засміявся господар, — ох, коте! Я вже ладен повірити, що ти розумієш мене і професор має рацію, відкривши в тобі якийсь особливий глузд і злякавшись тебе як свого суперника в царині естетики!

На підтвердження того, що це правда, я дзвінко, мелодійно нявкнув і без дальших церемоній стрибнув господареві на коліна. Я не подумав, що господар саме вдяг свій святковий халат із жовтого, у великих квітках шовку, і, певна річ, забруднив його.

— Дзусь! — сердито крикнув господар і так рвучко скинув мене додолу, що я перевернувся і, злякано прищуливши вуха й заплющивши очі, принишк на підлозі. Але хвала моему господареві за його добре, чуле серце! — Ну нічого. Муре, — ласкаво сказав він, — нічого, мій коте! Не велика біда! Я знаю, твої наміри були добрі, ти хотів показати мені свою прихильність, але зробив це незграбно, а в таких випадках помічаєш наслідки, а не наміри! Ну, ходи сюди, малий попелюху, я тебе вичищу, і ти знов матимеш вигляд пристойного кота.

Сказавши так, господар скинув халат, узяв мене на руки й не полінувався добре вичистити мені хутро м'якою щіткою, а тоді ще маленьким гребінцем розчесати його так, що воно аж заблищало.

Коли туалет був закінчений і я пройшовся повз дзеркало, то сам здивувався, що так раптово став зовсім іншим котом. Я не втримався і задоволено замурчав сам до себе, таким гарним собі видався. Не буду заперечувати, що тієї хвилини в моїй душі з'явився великий сумнів щодо пристойності й користі буршівського клубу. А моя втеча в грубу здалася мені справжнім варварством, яке я сам собі міг пояснити лише своєрідним здичавінням, тож мені навіть не треба було застереження господаря, який сказав:

— Тільки ж гляди мені не лазь більше в грубу!

Наступної ночі мені вчулося, що в двері хтось тихо пошкрябав і боязко нявкнув. Голос був дуже знайомий. Я підкрався до дверей і спитав, хто там такий. Мені відповів — тепер я впізнав його — наш відважний староста Пуф:

— Це я, любий брате Муре! Я приніс тобі дуже сумну звістку.

— О небо, що

(А. м.) була дуже несправедлива, моя, любя, мила товаришко. Ні, ти для мене більше, ніж товаришка, ти моя вірна сестра! Я тебе замало любила, замало довіряла тобі. Аж тепер я відкрию перед тобою своє серце, аж тепер, бо знаю...

Князівна затнулась, з очей у неї ринули сльози, і вона знов ніжно пригорнула Юлію до грудей.

— Гедвіго, — лагідно мовила Юлія, — хіба ти раніше не любила мене всією душею, хіба ти колись мала таємниці, яких не хотіла мені звірити? Що ти тепер знаєш? Про що нове довідалась? Але ні, ні! Не кажи більше жодного слова, поки твоє серце не почне битися спокійніше, поки твої очі не перестануть палати похмурим вогнем.

— Я не знаю, — з раптовим роздратуванням, навіть образою мовила князівна, — я не знаю, що ви всі хочете від мене. По-вашому, я й досі хвора, а я ніколи ще не почувала себе такою дужою і здоровою. Дивний напад, що стався зі мною, налякав вас, а проте може бути, що такі електричні удари, які зупиняють усю життєву діяльність, мені якраз потрібніші й корисніші за всі засоби, що їх, утішаючи сама себе нікчемною ілюзією, пропонує немудра, убога наука. Яким жалюгідним здається мені той лейб-медик, що вважає, нібито з людським організмом можна поводитись так

само, як з годинниковим механізмом, — почистити його і знов накрутити. Мені аж моторошно стає від його крапель та есенцій. Невже від цих речей має залежати моє життя і моє щастя? Якщо так, то наше земне існування — тільки жахливий, недобрий жарт світового духу.

— Саме це надмірне хвилювання, — перебила Юлія князівну, — саме це надмірне хвилювання й доводить, що ти ще хвора, люба Гедвіго, і тобі треба берегтися набагато більше, ніж ти бережешся.

— І ти хочеш уколоти мене! — вигукнула князівна, швидко схопилася, підбігла до вікна, відчинила його й виглянула в парк.

Юлія пішла за нею, обняла її однією рукою і ніжно, сумно попросила, щоб вона остерігалася осіннього вітру й намагалась якомога зберегти спокій, що його лейб-медик уважав таким цілющим для неї. Але князівна відповіла, що саме холодне повітря з відчиненого вікна бадьорить і зміцнює її.

Зі щирим почуттям, що йшло з глибини серця, Юлія завела мову про недавнє минуле, коли над ними був запанував якийсь похмурий, грізний дух, про те, що їм треба напружити всю свою душевну силу, щоб не розгубитися від страшних подій, які їй самій навіяли крижаний страх, — так можуть лякати людину хіба що привиди. Вона мала на увазі перш за все загадкову сутичку княжича Гектора з Крейслером, за якою, мабуть, стоїть щось жахливе, бо ж усе аж надто явно свідчить про те, що бідолашний Йоганнес мав загинути від руки мстивого італійця і врятуватися, як запевняє майстер Абрагам, тільки дивом.

— І той страшний княжич повинен був стати твоїм чоловіком? — сказала Юлія. — Ні, ніколи! Слава Всевишньому, ти врятована! Він уже ніколи не вернеться сюди. Правда, Гедвіго? Ніколи!

— Ніколи! — відповіла князівна глухо, майже нечутно. Потім глибоко зітхнула й повела далі, наче крізь сон: — Так, хай цей чистий небесний вогонь тільки світить і гріє, а не обпалює пекучим полум'ям, а з душі митця хай сяє втіленою в життя мрією вона сама, його любов! Так ти казав тут, на цьому місці...

— Хто тобі казав це? — вигукнула Юлія, вражена до глибини душі. — Про кого ти згадала, Гедвіго?

Князівна провела рукою по лобі, наче силувала себе вернутись до дійсності, від якої далеко полинула думками. Потім, хитаючись, дійшла з Юліїною допомогою до канапи

і, геть знеможена, опустилась на неї. Юлія, стурбована станом князівни, хотіла покликати камеристок, проте Гедвіга ніжно посадила її поряд із собою на канапу й прошепотіла:

— Ні, сестро! Побудь ти біля мене, більше нікого не треба! Ти злякалася, що мене знов напала хвороба? Ні, це була думка про найбільшу втіху, така навальна, що моє серце мало не розірвалось від неї, а райський захват обернувся в смертельний біль. Побудь біля мене, сестро, ти й сама не знаєш, яку дивовижну, чарівну владу маєш наді мною! Дай я загляну в твою душу, як у ясне, чисте дзеркало, щоб побачити в ньому саму себе! Юліє, часто мені здається, що на тебе находить небесне натхнення і слова, які, мов подих любові, злітають з твоїх солодких уст, — втішне пророцтво. Юліє, сестро, будь зі мною, не покидай мене ніколи... ніколи!

На цьому слові князівна, міцно тримаючи Юлію за руку, заплющила очі й знову впала на канапу.

Юлія вже звикла до того, що в Гедвіги бувають напади хворобливого перенапруження, але цей теперішній її пароксизм був якийсь дивний, дивний і загадковий. Раніше то була палка озлість, викликана невідповідністю внутрішнього почуття життєвим обставинам, озлість, що доходила майже до ненависті, ображаючи невинну душу Юлії. А тепер здавалося, що Гедвіга, як ніколи досі, зломлена журбою і якимось невимовним горем, і той невтішний сум любові товаришки і зворушив Юлію, і сповнив страхом за неї.

— Гедвіго, — вигукнула вона, — любя Гедвіго, я не покину тебе, нема серця відданішого і прихильнішого до тебе за моє, але скажи, о скажи, звірся мені, яка біда точить тебе? Я тужитиму, я плакатиму разом з тобою!

І тоді на обличчі в Гедвіги майнула дивна усмішка, щоки її ледь порожевіли, і, не розплющуючи очей, вона тихо прошепотіла:

— Юліє, ти не закохана, правда ж?

Це запитання князівни якось чудно вразило Юлію, вона здригнулася від раптового страху.

В чиєму дівочому серці не озивається передчуття кохання, цієї чи не головної передумови жіночого існування, бо тільки закохана жінка — цілком жінка? Але чиста, дитинна, побожна душа не слухає цього передчуття, не хоче з'ясовувати його, з хтивою цікавістю відкривати солодку таємницю, що виявиться аж тієї миті, яку віщує невиразна млість. Саме так було з Юлією, коли вона зненацька почула висловленим те, про що не зважувалась думати, і, злякана, ніби

їй закинули якийсь гріх, який вона сама чітко не усвідомлювала, дівчина силкувалася заглянути глибоко в свою душу й побачити, що там діється.

— Юліє, — знов спитала князівна, — ти не закохана? Скажи мені! Будь щирою!

— Як чудно, — відповіла Юлія, — як дивно ти мене питаєшся про це. Що я можу й що повинна тобі відповісти?

— Скажи, о скажи! — благальне мовила князівна. Раптом душу Юлії осяяло світло, і вона знайшла слова, щоб виповісти те, що виразно побачила у своєму власному серці.

— Що діється, — почала вона дуже поважно і спокійно, — що діється у твоїй душі, Гедвіго, коли ти питаєш мене таке? Що для тебе кохання, про яке ти кажеш? Правда ж, треба відчувати такий могутній, непереборний потяг до коханого, щоб жити тільки думками про нього, щоб задля нього цілком відмовитись від свого «я», щоб лише в ньому вбачати всі свої прагнення, всі надії, всі жадання, весь світ? І це почуття має підносити нас на вершини блаженства? У мене голова крутиться від такої висоти, бо звідти мені видно безодню з усіма жахами неминучої загибелі. Ні, Гедвіго, це кохання, таке саме страхітливе, як і гріховне, не запанувало в моїх грудях, і я твердо віритиму, що моє серце лишиться навіки чистим, навіки вільним від нього. Але може, звичайно, статися, що ми вирізнімо якогось чоловіка з-посеред усіх інших, відчуємо до нього глибоку пошану чи навіть справді чоловіча сила його видатного розуму викличе в нас щирий захват. Навіть більше: в його присутності нас охоплюватиме якесь приємне, загадкове почуття, що підійматиме нас у власних очах, нам здаватиметься, що наш дух тільки тепер прокинувся, що нам тільки тепер усміхнулось життя, ми радітимем, коли він приходитиме, й сумуватимем, коли він йтиме від нас. Ти звеш це коханням? Коли так, то чому мені не признатися тобі, що наш зниклий Крейслер викликав у мені це почуття і що мені його дуже бракує.

— Юліє, — вигукнула князівна, раптом підвівшись і пронизуючи Юлію палючим поглядом, — Юліє, чи можеш ти уявити його в обіймах іншої, не відчувши невимовної муки?

Юлія спаленіла й голосом, у якому бриніла глибока образа, відповіла:

— Я ніколи не уявляла його в своїх обіймах!

— Ох, ти його не кохаєш! Ти його не кохаєш! — різко крикнула князівна і знов упала на канапу.

— О, якби він вернувся! — мовила Юлія. — Почуття, яке я маю до цього дорогого мені чоловіка, чисте й невинне, і якщо я ніколи більше не побачу його, однаково думка про нього, незабутнього, освітлюватиме моє життя, як прекрасна ясна зірка. Але він напевне повернеться! Бо як може...

— Ніколи, — перебила її князівна гостро і твердо, — ніколи він не зможе, не матиме права вернутися, бо, кажуть, він перебуває в Канцгаймському абатстві і скоро, зрікшись світу, вступить в орден святого Бенедикта.

На очах у Юлії з'явилися ясні сльози, вона мовчки підвелася й відійшла до вікна.

— Твоя мати, — повела далі князівна, — твоя мати правду каже, цілковиту правду. Добре, що його немає з нами, того божевільного, який, мов лихий дух, удерся в затишок нашого серця і зранив наші душі. А музика була тими чарівними тенетами, якими він нас обплутав. Я не хочу більше ніколи його бачити!

Князівнині слова були для Юлії мов удари кинджала, вона схопила капелюшок і шаль.

— Ти хочеш піти від мене, моя мила приятелько? — вигукнула князівна. — Лишись, лишись зі мною і втіш мене, якщо можеш! Ці зали, цей парк наповнені страхом і тривогою! — Князівна підвела Юлію до вікна, показала на павільйон, де жив ад'ютант княжича Гектора, і мовила глухим голосом: — Глянь туди, Юліє, ті стіни приховують грізну таємницю! Кастелян і садівники запевняють, що, відколи поїхав княжич Гектор, там ніхто не живе, що двері міцно замкнені, а проте... О, глянь туди, глянь! Хіба ти не бачиш там, у вікні...

Справді, Юлія помітила у вікні, прорізаному у фронтоні павільйону, темну постать, що відразу ж зникла.

Юлія, відчуваючи, як судомно здригається князівнина рука в її долоні, висловила думку, що тут не може бути й мови про якусь грізну таємницю чи про щось неприродне, дуже можливо, що то просто хтось із челяді, не спитавшись дозволу, користується павільйоном. Його можна негайно обшукати, і таким чином зразу з'ясується, що то за постать видно у вікні. Князівна у відповідь на це сказала, що старий вірний кастелян давно вже на її бажання зробив це й запевнив її, що в цілому павільйоні не знайшов ніде й сліду живої істоти.

— Послухай, — повела далі князівна, — послухай, що сталося три ночі тому! Ти знаєш, що від мене часто тікає сон і

що я тоді встаю і ходжу по кімнатах, аж поки стомлюся і та втома допоможе мені заснути. І ось три ночі тому безсоння привело мене до цієї кімнати. Зненацька я помітила, як по стіні майнув мерехтливий відблиск світла. Я виглянула у вікно й побачила чотирьох чоловіків. Один із них ніс потайний ліхтар. Вони подалися в напрямку павільйону й там зникли, але я не помітила, чи вони зайшли в нього, чи ні. Та незабаром засвітилося те саме вікно, що ти оце бачила, і в ньому замиготіли тіні. Потім там знов погасло, зате на куші біля павільйону впала смуга яскравого світла, мабуть, з відчинених дверей. Світло дедалі ближчало, аж поки нарешті з кушів з'явився чернець-бенедиктинець, що ніс у лівій руці смолоскип, а в правій розп'яття. За ним ішло четверо чоловіків, несучи на плечах мари, покриті чорним покривалом. Вони встигли пройти лише кілька кроків, як раптом дорогу їм заступила якась постать, загорнута в широкий плащ. Вони зупинилися й поставили мари на землю. Чоловік у плащі стяг із них покривало, і стало видно труп. Я мало не знепритомніла й тільки встигла помітити, що чоловіки знов узяли мари на плечі і квапливо пішли за ченцем широкою кружною дорогою, яка недалеко звідси виводить із парку на шлях до Канцгаймського абатства. Відтоді ця постать з'являється у вікні. Може, то привид забитого лякає мене.

Юлія була схильна вважати все те, що розповіла Гедвіга, сном або, якщо князівна справді стояла біля вікна, облудною грою розпаленої уяви. Ким міг бути той мрець, якого з такими таємничими церемоніями винесли з павільйону? Адже в замку ніхто не зник. І хто б повірив, що той невідомий мрець ще й з'являється ночами там, звідки його винесли? Все це Юлія сказала князівні й додала, що та тінь у вікні також могла бути оптичною ілюзією чи навіть жартом старого мага, майстра Абрагама, адже відомо, що він часто влаштовує такі штуки і, може, заселив порожній павільйон привидами.

— Як швидко, — лагідно усміхаючись, мовила князівна, що цілком опанувала себе, — як швидко ми знаходимо пояснення, коли станеться щось дивовижне, надприродне! А щодо мерця, то ти забуваєш, що сталося в парку перед тим, як Крейслер залишив нас.

— Ради бога, — вигукнула Юлія, — невже справді сталося жахливе? Хто загинув? Від чийої руки?

— Ти ж бо знаєш, — повела далі Гедвіга, — ти ж бо знаєш, сестро, що Крейслер живий. Але живий і той, хто в тебе

закоханий. Не дивись на мене так перелякано! Невже ти не здогадувалась давно про те, що я маю тобі сказати? Ти повинна знати все, бо це може занапастити тебе, якщо й далі приховувати його від тебе. Княжич Гектор кохає тебе, так, тебе, Юліє, кохає палко й шалено, як усі італійці. Я була його нареченою, я й тепер його наречена, але його кохана ти, Юліє. — Останні слова князівна мовила гостро, з притиском, але, правда, без того особливого відтінку, якого додає почуття прихованої образи.

— О господи всемогутній! — крикнула Юлія, і з очей у неї бризнули сльози. — Гедвіго, ти хочеш розбити моє серце? Який похмурий дух говорить твоїми устами? Ні, ні, якщо тобі так хочеться, то зганяй на мені, бідолашній, свої прикрощі і врази, яких тобі заподіяли тяжкі сни, я радо все витримаю, але ніколи не повірю, що це твоє страшне марення може бути правдою! Гедвіго, отямся, ти ж бо вже не наречена того жадливого чоловіка, що з'явився до нас, як сама загибель! Він ніколи вже не повернеться, і ти ніколи не належатимеш йому!

— Ні, повернеться, — заперечила князівна, — повернеться! Заспокойся, сестро! Може, тільки тоді, коли церква з'єднає мене з княжичем, зникне страхітливе життєве непорозуміння, що завдає мені такої муки. Тебе врятує дивна примха долі. Ми розлучимося з тобою, я поїду зі своїм чоловіком, а ти лишишся тут!

Князівна урвала свою мову від хвилювання, Юлія також не здатна була вимовити й слова. Обидві мовчки, обливаючись сльозми, кинулись одна одній в обійми.

Доповіли, що чай подано. Юлія, завжди така спокійна й розважна, тепер була збуджена до краю. Їй не можна було залишатися в товаристві, і мати залюбки дозволила їй піти додому. Князівні також потрібен був спокій.

Панна Нанетта у відповідь на розпитування княгині запевнила її, що князівна пополудні і ввечері почувала себе дуже добре, але захотіла лишитися на самоті з Юлією. Наскільки вона могла побачити з сусідньої кімнати, князівна і Юлія розповідали одна одній різні історії, а також грали комедію, то сміючись, то плачучи.

— Милі дівчата, — тихенько мовив гофмаршал.

— Aimable¹ князівна і мила дівчина! — поправив його князь, блиснувши на нього сердито витріщеними очима.

¹ Ласкава (франц.).

Збентежений своєю жажливою похибкою, гофмаршал ковтнув, не пожувавши, добрий шмат сухаря, змоченого в чаї. Але сухар застряв йому в горлянці, і він так страхітливо закашлявся, що змушений був швиденько вийти із зали. Ганебної смерті від задущення він уник тільки завдяки придворному квартирмейстерові, який у передпокої досвідченим кулаком виконав у нього на спині, мов на литаврах, гармонійне соло.

Після таких двох порушень етикету гофмаршал побоюясь допуститися ще й третього, тому не зважився вернутись до зали, а попросив квартирмейстера вибачитись перед князем за його раптовий напад хвороби.

Гофмаршалова відсутність розладнала партію у віст, яку звичайно влаштовував після чаю князь.

Коли приготували гральні столи, всі завмерли в напруженому очікуванні, що зробить князь у цьому критичному випадку. Але князь не зробив нічого, лише дав їм знак сідати до гри, а сам узяв за руку радницю Бенцон, підвів її до канапи, посадовив і сам сів біля неї.

— Мені було б прикро, — мовив він лагідно й тихо, як завжди, коли звертався до Бенцон, — мені було б прикро, якби гофмаршал удавився сухарем. Проте він, здається, дуже неуважний, як я вже не раз помічав, бо назвав князівну Гедвігу дівчиною, а тому з нього був би нікчемний гравець у віст. Узагалі, дорога Бенцон, мені сьогодні дуже бажано й приємно було б замість грати у віст конфіденційно перекинутися з вами тут, на самоті, кількома словами, як раніше. Ах, як раніше! Ну, ви ж знаєте мою прихильність до вас, люба пані! Вона ніколи не може скінчитися, князівське серце завжди вірне, якщо тільки непереборні обставини не змусять його повестись інакше.

На цьому слові князь поцілував руку Бенцон набагато ніжніше, ніж, здавалося б, дозволяли його становище, вік і оточення. Очі в Бенцон радісно заблищали, і вона запевнила князя, що давно вже чекає нагоди поговорити з ним конфіденційно, бо має сказати йому немало такого, що не буде йому неприємне.

— Знайте ж, — мовила Бенцон, — знайте ж, ваша ясно-вельможність, таємний радник посольства знов написав, що наша справа раптом повернула на краще, що...

— Тихіше, — перебив її князь, — тихіше, шановна, жодного слова про державні справи! Князь також носить халат і надягає нічний ковпак, коли, майже зломлений тягарем вла-

ди, іде на відпочинок, з чого, правда, був винятком Фрідріх Великий, король прусський, що, як вам, певне, відомо, бо ви жінка начитана, навіть спати лягав у фетровому капелюсі. Одне слово, князеві, я вважаю, також властиве чимало того, що... ну, того, на чому, як кажуть люди, ґрунтуються так звані приватні стосунки, як-от подружнє почуття, батьківські радощі і так далі, і він неспроможний зовсім звільнитися від цих почуттів, принаймні можна вибачити йому, як він віддається їм у ті хвилини, коли держава, турботи про дотримання звичаю при дворі і в країні не забирають усієї його уваги. Дорога Бенцон, тепер саме така хвилина! У мене в кабінеті лежать сім уже підписаних паперів, і дозвольте мені тепер зовсім забути, що я князь, дозвольте мені тут за чаєм бути тільки батьком родини, «Німецьким батьком родини» барона фон Геммінгена. Дозвольте мені поговорити про моїх... так, про моїх дітей, які завдають мені стільки клопоту, що мене часто поймає зовсім непристойна тривога.

— Мова буде, — ущипливим тоном спитала Бенцон, — мова буде про ваших дітей, ваша вельможність? Тобто про княжича Ігнатія та князівну Гедвігу. Говоріть, ваша вельможність, говоріть, може, я зумію дати вам пораду і втішити вас, як майстер Абрагам.

— Так, — повів далі князь, — так, порада і втіха мені часом необхідні. Отже, шановна Бенцон, спершу щодо Ігнатія. Йому, певна річ, не потрібні розумові здібності, якими природа звичайно наділяє тих, хто інакше через своє низьке походження лишився б темним і ні на що не здатним, а проте йому можна було б побажати більше *esprit*¹, бо він як є, так і лишиться *simple*²! Ви тільки гляньте, он він сидить, дригає ногами, раз по раз кладе не ту карту й хихотить та регочеться, наче семирічний хлопчик! Бенцон, *entre nous soit dit*³, його навіть не вдається навчити мистецтва письма в тих межах, у яких воно йому потрібне, — його князівський підпис скидається на якусь закарлючку. Господи милосердний, що далі буде! Недавно, коли я заглибився в державні справи, мене потривожив огидний гавкіт під вікном. Я виглянув надвір, щоб прогнати набридливого шпіца, і що я побачив? Ви не повірите, люба пані! То був княжич, що, гавкаючи, мов божевільний, бігав за сином садівника. Вони

¹ Розуму (франц.).

² Дурником (франц.).

³ Між нами кажучи (франц.).

гралися в зайця й собаку! Є в цьому хоч якийсь глузд? Хіба це князівські розваги? Чи княжич колись досягне хоч якоїсь самостійності?

— Тому необхідно, — відповіла Бенцон, — якнайшвидше одружити княжича й вибрати йому дружину, врода, принадність і ясний розум якої збудили б його приспані почуття і яка мала б таке добре серце, що цілком спустилася б до його дитинності, щоб потім помалу підняти його до свого рівня. Жінці, що буде належати княжичеві, ці риси необхідні, щоб вирятувати його з душевного стану, який — мені боляче казати це, ваша ясновельможність, — врешті може перейти у справжнє божевілья. Саме тому вирішальну роль у виборі нареченої повинні грати саме ці рідкісні риси, а на походження треба менше зважати.

— Ніколи, — сказав князь, наморщивши лоба, — ніколи в нашому роду не було мезальянсів, тож киньте цю думку, яку я не можу схвалити. Всі інші ваші побажання я завжди готовий був виконати і так само готовий їх виконати й тепер!

— Я цього не помічала, ваша ясновельможність! — гостро заперечила Бенцон. — Як часто справедливим побажанням доводилось замовкати задля химерних міркувань. Але є домагання, що стоять вище за будь-які умовності.

— *Laissons cela*¹, — перебив князь радницю, відкашлявшись і взявши пучку табаки. Хвилю помовчавши, він повів далі: — Ще більше, ніж княжич, мене турбує князівна. Скажіть, Бенцон, як могло вийти, щоб від нас народилася дочка з такою дивною вдачею, а надто з такою чудною хворобливістю, що збиває з пантелику самого лейб-медика? Хіба княгиня не тішилася завжди квітучим здоров'ям, хіба вона була схильна до загадкових нервових нападів? А сам я хіба не був завжди здоровий духом і тілом? Як же в нас могла народитись дитина, що, хоч як мені гірко признатися в цьому, часто здається зовсім божевільною? Вона відкидає всі правила доброзвичайності, обов'язкові для особи князівського роду!

— Для мене також, — відповіла Бенцон, — для мене також організм князівни незбагненний. Мати завжди була розважна, мудра, непідвладна жодним палким, згубним пристрастям. — Останні слова Бенцон вимовила тихо і глухо, опутивши очі.

¹ Облишмо це (франц.).

— Ви маєте на увазі княгиню? — спитав князь із притиском, бо йому здалося непристойним, що до слова «мати» не було додане «княгиня».

— А кого ж би ще я мала на думці? — стримано відповіла Бенцон.

— Хіба, — повів далі князь, — хіба останній фатальний випадок з князівною не звів нанівець усіх моїх зусиль, не затьмарив моєї радості з приводу її недалекого одруження? Бо, дорога Бенцон, *entre nous soit dit*, тільки раптова каталепсія князівни, яку я пояснюю лише сильною простудою, спричинилась до того, що княжич Гектор несподівано поїхав. Він хоче порвати з нами, і — *juste ciel!*¹ — я сам мушу визнати, що не можу за це звинувачувати його, тож, якби вже й так правила пристойності не забороняли мені будь-яке подальше зближення, самий цей його від'їзд утримав би мене від нових кроків до здійснення того бажання, від якого я відмовляюся дуже неохоче і тільки під тиском обставин. Ви, звичайно, погодитесь зі мною, люба пані, що все-таки страшно мати дружину, в якій бувають такі дивні напади. Хіба не може в такої княжої, але каталептичної дружини під час блискучого прийому при дворі раптом статися напад хвороби, і вона застигне, мов автомат, тим самим змусивши всіх достойних осіб, присутніх на прийомі, так само завмерти, наслідуючи її? Звичайно, такий двір, охоплений загальною каталепсією, був би найурочистішим і найвеличнішим видовищем у світі, бо навіть найлегковажніші особи не могли б ані на крихту порушити належної гідності. А все ж почуття, що охоплюють мене як батька родини у хвилини домашньої ідилії, як ось тепер, під час гри у віст, дають мені право зауважити, що від такого стану нареченої у вельможного жениха може до певної міри похолонуту серце... словом, він може вжахнутися, тому... Бенцон! Ви приємна, розважна жінка і, мабуть, знайдете якусь можливість залагодити справу з княжичем, якийсь спосіб...

— У цьому зовсім немає потреби, ваша ясновельможність! — жваво перебила князя радниця. — Не хвороба князівни так швидко прогнала звідси княжича, тут є якась інша таємниця, і до цієї таємниці причетний капельмейстер Крейслер.

— Як? — вражено вигукнув князь. — Що ви сказали, Бенцон? Капельмейстер Крейслер? То це правда, що він...

¹ Праведне небо! (Франц.)

— Так, — підтвердила радниця, — так, ваша ясновельможність, княжича змусила поїхати звідси сутичка з Крейслером, яка, мабуть, була занадто героїчною.

— Сутичка? — перебив князь радницю. — Сутичка... була... героїчною?.. Постріл у парку... закривавлений капелюх! Бенцон! Це ж неможливо... Княжич-капельмейстер... дуель... сутичка... І те, й те неможливе!

— Нема сумніву, — повела далі Бенцон, — нема сумніву, ваша ясновельможність, що Крейслер справив величезний вплив на душу князівни і що той дивний страх чи навіть смертельний жах, який вона спершу відчувала в присутності Крейслера, обернувся в згубну пристрась. Можливо, княжич був досить спостережливий, щоб помітити в Крейслері, який від самого початку зустрів його вороже, глузливою іронією, свого супротивника, а тому вирішив за потрібне спекатись його. Це й спонукало його до вчинку, який можна виправдати тільки палкою ненавистю за ображену честь та ревностями і який, хвалити бога, скінчився невдачею. Я визнаю, що все це ще не пояснює квапливого від'їзду княжича й що тут, як я вже сказала, є якась незбагненна таємниця. Княжич, як мені розповіла Юлія, втік, наляканий портретом, який йому показав Крейслер, що носив той портрет із собою. Та хоч би там як, а Крейслера тут немає, і криза в князівни минула! Повірте мені, ваша ясновельможність, якби Крейслер лишився, в серці князівни спалахнула б шалена пристрась до нього і вона швидше померла б, ніж віддала б руку княжичеві. Тепер усе склалось інакше, княжич Гектор скоро повернеться, і його шлюб із князівною покладе край усім нашим тривогам.

— Ви гляньте, — гнівно вигукнув князь, — ви гляньте, Бенцон, який нахабний цей мерзенний музикант! У нього хоче закохатися князівна, задля нього відмовитись від руки шановного княжича! Ah le coquin!¹ Тепер я дуже добре зрозумів вас, майстре Абрагаме! Ви повинні звільнити мене від цього фатального зайти, щоб він ніколи сюди не вернувся!

— Кожна рада, — заперечила Бенцон, — кожна рада, яку міг би запропонувати в цій справі мудрий майстер Абрагам, була б зайвою, бо все, що потрібне, вже сталося. Крейслер перебуває в Канцгаймському абатстві і, як написав мені абат Хризостом, мабуть, зважиться відмовитись від світу і вступити в орден. Князівна в слушний час довідалась про це від

¹ Ох, негідник! (Франц.)

мене, і оскільки я не помітила в неї якогось особливого хвилювання, то ладна заприсягтися, що небезпечна криза, як уже сказано, минула.

— Прекрасна, ласкава пані! — мовив князь. — Яку *attachement* виявляєте ви до мене й до моїх дітей! Як ви дбаєте про щастя й добробут мого дому!

— Справді? — гірко сказала Бенцон. — Справді дбаю? А чи могла, чи мала я право завжди дбати про щастя ваших дітей?

Останні слова Бенцон особливо наголосила. Князь мовчки дивився собі під ноги, сплівши руки й обертаючи великими пальцями. Нарешті він тихо промурмотів:

— Анджела! І досі немає ніяких слідів? Зовсім зникла?

— Так, зникла, — відповіла Бенцон, — і я боюся, що бідолашна дитина стала жертвою якоїсь підлоти. Була чутка, що її бачили у Венеції, але це, безперечно, помилка. Признайтесь, ваша ясновельможність, що ви вчинили жорстоко, відірвавши свою дитину від материнських грудей і відіславши її у безнадійне вигнання! Ніколи не заживе в мене ця рана, яку ви завдали своєю суворістю.

— Бенцон, — сказав князь, — хіба я не призначив вам і дитині пристойного річного утримання? Хіба я міг зробити щось більше? Хіба мені не довелося б, якби Анджела лишилася з нами, кожної хвилини боятися, що наші *faiblesses*¹ виявляться і прикро порушать пристойний спокій нашого двору? Ви ж бо знаєте княгиню, дорога Бенцон! І знаєте, що в неї часом бувають дивні примхи.

— Отже, — сказала Бенцон, — отже, гроші, річне утримання мають винагородити для матері все її горе, всю її тугу, всі її гіркі жалі за втраченою дитиною? Далєбі, ваша ясновельможність, є й інший спосіб подбати про дитину, спосіб, що вдовольнив би матір більше, ніж усе золото світу!

Бенцон вимовила ці слова з таким виразом на обличчі й таким тоном, що князь трохи збентежився.

— Найласкавіша пані, — почав він розгублено, — що за дивні думки? Невже ви не бачите, як неприємно, як прикро мені, що наша люба Анджела зникла без сліду? Вона, мабуть, стала б чемною, гарною дівчиною, бо походить від гарних, чарівних батьків.

Князь знов дуже ніжно поцілував руку Бенцон, але радниця швидко відсмикнула її і, пронизуючи князя палючим поглядом, прошепотіла йому на вухо:

¹ Слабості (франц.).

— Признайтесь, ваша ясновельможність, ви були несправедливі, жорстокі, коли наполягали на тому, що дитину треба десь діти. І хіба ви тепер не зобов'язані задовольнити моє бажання? Я людина добра і вважатиму, що це буде хоч якась винагорода за всі мої муки.

— Бенцон, — відповів князь іще покірніше, ніж досі, — добра, чарівна Бенцон, хіба ми не зможемо відшукати нашу Анджелу? Я зважусь на героїчний вчинок, щоб задовольнити ваше бажання, шановна пані! Я довірюсь майстрові Абрагаму і попрошу в нього поради. Він розумний, досвідчений чоловік і, мабуть, зможе мені допомогти.

— О! — перебила Бенцон князя. — О, звернетесь до мудрого майстра Абрагама! Ви вважаєте, ваша вельможність, що майстер Абрагам справді радий що-небудь зробити для вас, що він прихильний до вашої родини? Та й як би він зміг щось вивідати про долю Анджели після того, як усі пошуки у Венеції, у Флоренції виявились даремними, а найгірше, коли в нього викрадено таємничий засіб пізнавати невідоме, який він мав раніше!

— Ви маєте на думці його дружину, лиху чарівницю К'я-ру? — спитав князь.

— Це ще хтозна, — заперечила Бенцон, — чи та обдарована вищою, дивовижною силою жінка, яку, може, тільки хтось надихав, заслужила, щоб її називали чарівницею. В кожному разі несправедливо й нелюдяно було викрасти в майстра улюблену істоту, до якої він був прихильний цілою душею, яка навіть, можна сказати, була часткою його самого.

— Бенцон, — вигукнув князь, наляканий до краю, — Бенцон, я сьогодні вас не розумію! В мене аж у голові туманіє! Хіба ви самі не вважали, що ту небезпечну істоту, з допомогою якої майстер Абрагам міг би швидко викрити наші стосунки, треба було усунути? Хіба ви самі не схвалили мого листа до великого герцога, в якому я висловив свої міркування з приводу того, що, оскільки будь-яке чаклування в країні давно заборонене, осіб, які вперто віддаються йому, не можна терпіти і задля безпеки слід ув'язнити? Хіба не з огляду на почуття майстра Абрагама над тією таємничою К'ярою не був влаштований відкритий суд, а її тихенько схопили і вислали, я сам не знаю куди, бо більше тим не сшив собі голови? Що ж мені можна закинути?

— Пробачте, — відповіла Бенцон, — пробачте, ваша ясновельможність, але все-таки вам цілком справедливо можна закинути принаймні надмірну покvapливість. Знайте ж,

ваша ясновельможність, майстрові Абрагаму донесли, що його К'яру усунено з вашого наказу. Він тихий, привітний, та чи не здається вам, ваша ясновельможність, що він плекає в своєму серці ненависть і мстиві почуття до того, хто відібрав у нього найдорожче в світі? І ви хочете довіритись цьому чоловікові, відкрити йому свою душу?

— Бенцон, — сказав князь, витираючи з лоба рясний піт, — Бенцон, ви мене дуже хвилюєте, можна сказати, невимовно хвилюєте! Господи милосердний! Чи може князь до такої міри втрачати самовладання? Чи не повинен він, хай йому біс... Боже, я, здається, лаюся тут, за чаєм, як драгун! Бенцон, чому ви не сказали мені про це раніше? Він уже знає все! Я вилив йому свою душу в рибальській хатині, коли був у цілковитій нестямі через хворобу князівни. Я розповів про Анджелу, відкрив йому... Бенцон, це жах! J'étais un¹ дурень! Voilà tout!²

— І що він сказав? — напружено спитала Бенцон.

— Здається мені, — відповів князь, — здається мені, майстер Абрагам спершу завів мову про нашу колишню attachement і про те, що я міг би стати щасливим батьком замість стати, як тепер, нещасним батьком. Але я добре пам'ятаю, що коли я скінчив свою сповідь, він, усміхаючись, сказав, начебто давно все знає і сподівається найближчим часом з'ясувати, де тепер Анджела. Тоді чимало оман виявиться й чимало ілюзій розвіється.

— Так сказав майстер? — спитала Бенцон, і губи в неї затреміли.

— Sur mon honneur³, він так сказав, — відповів князь. — Сто чортів йому в печінки, — вибачте, Бенцон, але я розгніваний, — що, як старий захоче помститись мені? Бенцон, que faire?⁴

Князь і Бенцон мовчки втупили одне в одного очі.

— Ваша ясновельможність! — тихо пробелькотів камерлакей, подаючи князеві чай.

— Bête!⁵ — крикнув князь, зірвавшись на ноги й вибивши з рук камерлакея тацю разом із чашкою.

Всі перелякано посхоплювалися з-за столів, гра скінчилася, князь, насилу опанувавши себе, усміхнувся, ласкаво попрощався з присутніми в залі й подався з княгинею до

¹ Я був (франц.).

² От і все! (Франц.)

³ Слово честі (франц.).

⁴ Що робити? (Франц.)

⁵ Тварюка! (Франц.)

внутрішніх покоїв. А на обличчі в кожного можна було прочитати: «Господи, що це таке? Що це означає? Князь не грав у віст, так довго й так схвильовано розмовляв з радницею, а потім так страшенно розгнівався!»

Бенцон навіть у голові собі не покладала, яка сцена чекає на неї у її власному помешканні, розташованому у флігелі поряд із замком. Щойно вона переступила поріг, назустріч їй кинулась у нестямі Юлія і... Але наш біограф дуже задоволений, що цього разу він може розповісти про те, що сталося з Юлією, поки в князя пили чай, багато краще й докладніше, ніж про деякі інші події цієї трохи заплутаної, принаймні досі, історії.

Отже, ми знаємо, що Юлії дозволено піти додому раніше. Лейб-егер освітлював їй дорогу смолоскипом. Та тільки-но вони на кілька кроків відійшли від замку, як лейб-егер зненацька зупинився й підняв смолоскип угору.

— Що там таке? — спитала Юлія.

— Ох, панно Юліє, — відповів лейб-егер, — ви, мабуть, помітили постать, що гайнула он там перед нами? Я не знаю, що й думати, але вже кілька вечорів тут вештається якийсь чоловік, що, певне, замислив якесь лихо, а то б не ховався від усіх. Ми вже на нього по-всякому засідали, але він не дається в руки, деś дівається на очах, як привид чи сам нечистий.

Юлія згадала про тінь у вікні павільйону, і на душі в неї похололо.

— Швидше ходімо звідси, швидше! — гукнула вона єгереві, але той, усміхаючись, сказав, що любій панні нема чого боятися, бо, коли б до чого дійшлося, привидові спершу довелося б скрутити шию йому, лейб-егереві, а крім того, цей привид, мабуть, така сама істота з м'яса й кісток, як і всі інші, та ще й, до всього, страшенний страхополох, що боїться світла.

Юлія відіслала спати покоївку, яка жалілася, що її морозить і болить голова, й переодяглася на ніч без її допомоги.

Тепер, коли вона лишилася сама в кімнаті, в душі її знов повстало все, що їй говорила Гедвіга в стані, який вона могла пояснити тільки хворобливим збудженням. І все-таки в неї не було сумніву, що те хворобливе збудження могло мати лише психічну причину. Чисті, невинні дівчата рідко вгадують правду в таких заплутаних випадках, як цей. Так і Юлія, відновивши в пам'яті всю ту картину, дійшла висновку, що Гедвіга охоплена шаленою пристрастю, яку вона сама їй так

страхотливо змалювала, ніби передчуваючи щось подібне у власному серці, і що княжич Гектор і є тим чоловіком, якому князівна віддає себе в жертву. А тепер, вирішила вона, Гедвігу бозна-чому опанувала химерна думка, що княжич кохає когось іншого, і та думка мучить її, мов невідступна примара, спричинившись до невиліковного розладу її душі. «Ох, любя, добра Гедвіго, — сказала Юлія сама до себе, — хай тільки повернеться Гектор, і ти зразу переконаєшся, що тобі нема чого боятися своєї приятельки!» Але тієї миті, коли Юлія вимовила ці слова, в її душі владно зринула думка, що княжич кохає таки її. Та думка була така виразна, що Юлію охопив невимовний страх: якщо здогад князівни правдивий, то її чекає неминуча загибель. Вона пригадала дивне, неприємне враження, яке справив на неї погляд княжича, вся його поведінка, і знов затремтіла з жаху. Пригадала всі його підступні слова, які тоді здавались їй цілком невинними, а тепер — сповненими глибокого змісту. Пригадала і той зловісний сон, коли вона відчула себе в залізних обіймах і обіймав її начебто княжич, пригадала, як потім, прокинувшись, вона побачила в парку Крейсlera, і він весь став їй зрозумілий, як вона повірила, що він оборонить її від княжича.

— Ні, — мовила вголос Юлія, — ні, цього немає, немає і не може бути! Це сам лихий пекельний дух будить у мені, бідолашній, гріховні сумніви! Ні, він не повинен опанувати мене!

Разом із думкою про княжича, про ті загрозливі хвилини, в глибині Юліїного серця ворухнулось почуття, про небезпечність якого можна було здогадатися тільки з того, що від нього Юлії стало соромно, обличчя її спаленіло, а очі наповнились гарячими слізьми. На своє щастя, мила, цнотлива Юлія була досить сильна, щоб погамувати лихого духа, не дати йому запанувати в своєму серці. Тут треба ще раз нагадати, що княжич Гектор був найвродливіший і найоблещливіший з усіх чоловіків, які лише є на світі, що його мистецтво подобатись ґрунтувалося на глибокому знанні жінок, яке він набув у житті, сповненому щасливих пригод, і що саме молоду недосвідчену дівчину могла злякати переможна сила його погляду, всієї його постаті.

— О Йоганнесе, — лагідно мовила вона, — ти добра, чужа людина, хіба ти не станеш мені обороною, як обіцяв? Хіба ти не втішиш мене, промовляючи до мене райськими звуками, що відлунюють у моїх грудях?

Сказавши так, Юлія відкрила фортепіано й почала грати і співати Крейслерові твори, які вона найдужче любила. І справді скоро вона втішилась і повеселішала, спів переніс її в інший світ, де не було ні княжича, ні Гедвіги, хворобливі марення якої так збентежили її.

— Ще мою улюблену канцонету! — сказала Юлія і почала «*Mi lagnero tacendo*»¹, яку поклали на музику стільки композиторів.

Справді, ця пісня вдалася Крейслерові найкраще. Солюдкий біль палкої любовної туги був відданий простою мелодією, так правдиво і з такою силою, що жодна чутлива душа не могла лишитись байдужою до неї. Юлія скінчила і, цілком заглиблена в спогади про Крейсlera, взяла ще кілька акордів, що були ніби відлунням її почуттів. Зненацька двері відчинилися, вона озирнулась на них і не встигла підвестися зі стільця, як княжич Гектор уже стояв навколiшки перед нею і міцно тримав її за руки. З несподіванки й ляку вона голосно зойкнула, але княжич почав заклипати її дівою Марією і всіма святими заспокоїтись і подарувати йому хоча б дві хвилини райської втіхи — бачити і слухати її. Слова, з якими він звертався до неї, могло підказати тільки шаленство найпалкішої пристрасті. Він обожає її, казав княжич, нікого більше, лише її, йому страшно навіть подумати про одруження з Гедвігою, то була б для нього смерть. Тому він хотів утекти, але скоро могутнє почуття, яке скінчиться тільки разом з його життям, погнало його назад, і він вернувся, аби лише побачити Юлію, аби поговорити з нею, сказати їй, що він живе тільки нею, що вона для нього все на світі!

— Геть! — крикнула Юлія в страшному збентеженні. — Геть! Ви вб'єте мене, княжичу!

— Ніколи! — вигукнув княжич, у нападі любовного шалу притискаючи руки Юлії до своїх уст. — Ніколи! Настала та хвилина, що подарує мені життя або смерть! Юліє, ангеле мій! Невже ти знехтуєш мене, знехтуєш того, для кого ти — все життя, вся радість світу? Ні, ти кохаєш мене, Юліє, я знаю, о скажи, що ти мене кохаєш, і для мене відкриються небеса невимовного блаженства!

На цьому слові княжич обняв Юлію, майже непритомну з жаху, й палко пригорнув її до своїх грудей.

— Горе мені, — майже задихаючись, вигукнула Юлія, — горе мені, неville наді мною ніхто не змилюсердиться?

¹ «Мовчки нарікаю» (*ital.*).

Тієї миті полум'я смолоскипів осяяло вікна, і за дверима залунали голоси. Уста Юлії обпік палкий поцілунок, і княжич утік.

Юлія в нестямі кинулась, як уже сказано, назустріч матері, і та з жахом почула від неї, що сталося. Вона почала, як тільки могла, втішати бідолашну Юлію і запевняти її, що неодмінно витягне княжича, на його сором, із того сховку, де він, мабуть, пересиджує дні.

— О не робіть цього, мамо, — сказала Юлія, — я загину, якщо князь, якщо Гедвіга довідаються... — і, гірко заплакавши, вона сховала обличчя в матері на грудях.

— Ти маєш слухність, — мовила радниця, — ти маєш слухність, моя люба, добра дитино, нехай поки що ніхто не знає і навіть не здогадується, що княжич тут, що він чигає на тебе, моя мила, цнотлива Юліє! Ті, що в змові з ним, мусять мовчати. Бо немає ніякого сумніву, що в княжича є спільники, а то як би він міг лишитися непоміченим тут, у Зігартсгофі, і закрастися в наш дім? Я не збагну, як княжич зумів утекти звідси, не зустрівши мене й Фрідріха, що освітлював мені дорогу. Старого Георга ми бачили, він спить, і сон у нього неприродно міцний, а де Нанні?

— О горе мені, — прошепотіла Юлія, — о горе мені, що вона захворіла і мені її довелося відпустити.

— Мабуть, я зможу її вилікувати, — мовила Бенцон і швидко відчинила двері до сусідньої кімнати.

Там стояла хвора Нанні, цілком одягнена; вона підслухувала і тепер, перелякана до смерті, упала в ноги Бенцон.

Для радниці було досить кількох запитань, щоб довідатись, що княжич з допомогою старого кастеляна, якого вважали таким вірним,

(*М. п. д.*) що мені довелося почути! Муцій, мій відданий приятель, мій щирий брат внаслідок тяжкої рани на задній лопі передчасно помер. Ця смутна звістка вразила мене в саме серце, я аж тепер відчув, ким був для мене Муцій. Пуф сказав мені, що найближчої ночі в льоху того будинку, де мешкав мій господар і куди занесли тіло, відбудуться поминки. Я пообіцяв не тільки сам прийти в належну годину, а й подбати про їжу та питво, щоб за давнім шляхетним звичаєм справити обід. І я таки про все подбав: цілий день переносив униз свої запаси риби, курячих кісточок та городини.

Для читачів, що полюбляють всілякі подробиці, а тому бажали б дізнатися, як я роздобув питва, скажу, що в цій справі не треба було якихось особливих зусиль, бо мені до-

помогла одна добра служниця. Я часто зустрічав її в льоху й не раз заходив до неї в кухню, бо, здається, вона прихильно ставилась до мого роду, а насамперед до мене, тому ще ніколи не було такого, щоб при зустрічі ми приємно не погралися вдвох. Вона частувала мене різними ласощами, власне, гіршими за ті, що я мав у господаря, проте з галантності я з'їдав їх, та ще й удавав, що вони мені дуже смакують. Це дуже зворушувало серце служниці, і вона робила те, що, власне, я від неї й хотів. Одне слово, я вистрибував до неї на коліна, і вона починала чухати мені голову й за вухами так приємно, що я аж млів з насолоди й дуже звук до руки, яка «мітлюю в будній день махає, а в свято палко обіймає». До цієї привітної дівчини я й звернувся, коли вона брала з льоху чималий горщик молока, і найзрозумілішим для неї способом показав їй, що дуже хотів би лишити для себе те молоко.

— Хитренький Муре, — мовила дівчина, що добре знала моє ім'я, як, зрештою, всі мешканці нашого будинку і сусідніх також, — хитренький Муре, тобі напевне потрібне молоко не тільки для себе самого, ти хочеш пригостити друзів! Бери, бери, сіренький, я нагорі роздобуду собі іншого.

Сказавши так, вона поставила горщик додолу, погладилася мене по спині й рушила сходами нагору. Якогога граційнішими перекидами я виявив їй свою радість і вдячність. При цій нагоді зтям собі, о юний коте, що знайомство, навіть своєрідні сентиментально-задушевні стосунки з ласкавою кухаркою для юнаків нашого роду і становища приємні й корисні.

Опівночі я подався в льох. Сумне, розпачливе видовище! Тіло дорогого, улюбленого приятеля лежало посередині на катафалку, влаштованому, оскільки небіжчик завжди був скромний, просто зі жмута соломи. Всі коти вже були на місці. Не в силі вимовити жодного слова, ми мовчки потиснули один одному лапи, з гарячими слізьми на очах посідали навколо катафалка й заспівали жалобну пісню, звуки якої, краячи нам серця, грізно відлунювали під склепінням льоху. То був невтішний, жакливий плач, досі ніде не чуваний, ніяке людське горло не здатне було б його відтворити.

Після того як спів скінчився, з кола вийшов вродливий, пристойно вбраний у біле з чорним юнак, став у головах небіжчика й виголосив наведену нижче братерську промову, яку він потім передав мені начисто переписану, хоч виголошував її експромтом.

ТРАУРНА ПРОМОВА
НАД МОГИЛОЮ ДОЧАСНО ПОМЕРЛОГО КОТА МУЦІЯ,
КАНДИДАТА ФІЛОСОФІЇ ТА ІСТОРІЇ,
ЯКУ ВИГОЛОСИВ ЙОГО ВІДДАНІЙ ПРИЯТЕЛЬ І БРАТ
КІТ ГІНЦМАН,
КАНДИДАТ ПОЕЗІЇ ТА КРАСНОМОВСТВА

Любі братове, що зійшлися сюди в скорботі й горі!
Мужні, великодушні бурші!

Що таке кіт? Тлінна, минуша істота, як усе, народжене на землі! Коли правда те, що кажуть найславетніші лікарі й фізіологи, тобто що смерть, якій підвладні всі створіння, — це головним чином цілковите припинення дихального процесу, то наш дорогий приятель, наш чесний брат, наш відданий, мужній товариш у радощах і в горі, наш шляхетний Муцій дійсно мертвий. Дивіться, ось він лежить, благородний герой, витягнувши всі чотири лапи, на холодній соломі! Навіть легенький подих не злетить з навіки стулених уст. Склепились очі, які то сяяли зелено-золотавим полум'ям ніжного кохання, то палали нищівним гнівом! Смертельна блідість вкрила обличчя, безсило обвисли вуха, звисвся хвіст! О брате Муцію, де твої веселі вистриби, де твоє завзяття, де твій добрий гумор і твоє дзвінке радісне «няв», що бадьорило всі серця, де твоя мужність, твоя твердість, твій розум і твій жарт? Усе, все забрала лиха смерть, і, мабуть, ти тепер і сам добре не знаєш, чи ти жив на світі, чи ні. А ти ж був втіленням здоров'я, сили, такий стійкий до тілесних болів, наче мав жити вічно! Жодне коліщатко твого внутрішнього механізму не було ушкоджене, і ангел смерті не тому махнув своїм мечем над твоєю головою, що той механізм сам зупинився, бо вже відслужив своє. Ні! Ворожий елемент силоміць вдерся в твій організм і злочинно зруйнував те, що могло б ще довго діяти. Так, ще не раз привітно сяяли б ці очі, злітали б жарти з цих уст, лунали б радісні пісні з цих застиглих грудей, ще не раз хвилясто вигинався б цей хвіст, радісно засвідчуючи душевну міць, ще не раз ці лапи могутніми, відважними стрибками доводили б свою силу і спритність. А тепер... О, як природа дозволила знищити те, що вона з такими труднощами створила на тривалий час? Чи справді є якийсь темний дух, званий випадковістю, що з деспотичною, злочинною свавільністю зважається вриватись у ритмічні коливання, визначені вічною засадою природи, яка начебто є умовою всякого існу-

вання? О дорогий небіжчику, якби ти міг сказати про це друзям, що зібралися тут, засмучені, проте живі! Але, шановні присутні, відважні братове, дозвольте мені не вдаватися в такі глибокі міркування, а перейти до оплакування нашого дочасно втраченого приятеля Муція.

Так заведено, що той, хто виголошує жалобну промову, наводить присутнім цілий життєпис небіжчика з додаванням різних похвал та зауважень, і цей звичай дуже добрий, бо навіть у найзасмученішого слухача він викликає огиду й нудьгу, а згідно з досвідом та свідченнями авторитетних психологів, вони розвівають будь-який смуток, отже, таким чином промовець zarazом виконує обидва свої обов'язки: складає хвалу небіжчикові і втішає тих, кого той покинув. Є чимало прикладів цього, та й природно, що найзасмученіші після такої промови повертаються додому вдоволені й бадьорі, бо, радіючи, що їх уже ніхто не мучитиме промовою, легко витримують розлуку з небіжчиком. Любі братове, що зібралися тут! Як би я хотів піти за цим вартим найбільшої хвали, випробуванним звичаєм, як би хотів викласти вам докладний життєпис померлого приятеля й брата і котів зажурених обернути в котів задоволених, але це неможливо, справді неможливо. Зрозумійте мене, дорогі мої, любі братове, коли я скажу вам, що про саме життя небіжчика, про його народження, виховання й подальшу діяльність майже нічого не знаю, отже, міг би розповісти вам тільки різні вигадки, недоречні тут, біля тіла небіжчика, бо це місце надто поважне, й невідповідні нашому настроєві, бо він надто врочистий. Тож вибачте, бурші, але я замість тієї довгої, нудної балаканини хочу просто кількома словами сказати, який сумний кінець судився цьому бідоласі, що лежить перед нами заляклий і мертвий, і яким чесним, порядним хлопцем він був за життя! Але... о небо, я збився з тону красномовства, хоч я й кандидат цього мистецтва і сподіваюся, якщо доля захоче, стати професором *poeseos et eloquentiae*¹.

Гінцман замовк, витер правою лапою вуха, чоло, ніс і вуса, довгим пильним поглядом зміряв небіжчика, відкашлявся, ще раз провів лапою по обличчі і, підвищивши голос, повів далі:

— О лиха доле! О жадлива смерте! Навіщо ти так жорстоко забрала в розквіті літ цього померлого юнака? Братове, кожен промовець повинен знов і знов говорити слуха-

¹ Поезії і красномовства (калічена лат.).

чам те, що їм уже остогидло слухати, тому і я кажу вам те, що ви всі знаєте, а саме: що наш дорогий небіжчик став жертвою лютої ненависті шпівців-філістерів. Туди, на той дах, де ми раніше розважалися, де панували радість і мир, де лунали бадьорі пісні, де лапа до лапи і серце до серця ми були одним цілим, туди він хотів пробратися, щоб у тихій самотині, лише зі старостою Пуфом відзначити пам'ять про ті чудові дні — справді щасливі дні Аранхуеца, що вже минулись; але шпівці-філістери, які хочуть будь-що не допустити відродження нашого веселого котячого товариства, понаставляли в темних кутках горища пастки, і в одну з них потрапив нещасний Муцій, розчавив собі задню лапу і... мусив померти! Болючі й небезпечні рани, що їх завдають філістери, бо вони завжди послуговуються тупою, щербатою зброєю, але витривалий і дужий від природи небіжчик, незважаючи на небезпечні рани, міг би знов одужати, проте гірке усвідомлення того, що його перемогли підступні шпівці, повалили на самій вершині блискучого життєвого шляху, постійна думка про ганьбу, якої ми всі зазнали, — саме це вкоротило йому віку. Він відмовився від необхідних перев'язок, не вживав ліків... кажуть, він хотів померти.

Мене, всіх нас ці останні слова Гінцмана тяжко зажурили, і ми так гірко заплакали й заголосили, що навіть тверді скелі й ті розтопилися б від наших сліз. Коли ми трохи заспокоїлись і знов могли слухати Гінцмана, він натхненно повів далі:

— О Муцію, глянь сюди, глянь на ці сльози, які ми проливаємо за тобою, послухай невтішне голосіння, що лунає по тобі, загиблій коте! Так, глянь на нас згори чи знизу, як тобі тепер зручніше, нехай дух твій буде між нас, коли ти взагалі ще ним порядкуєш, коли те, що жило в тобі, ще не використане десь-інде! Братове! Як уже сказано, я не буду розводитись про життєвий шлях небіжчика, оскільки нічого про це не знаю, зате ще яскравіше в моїй пам'яті постають прекрасні його риси, і я, мої любі братове, хочу вас ткнути в них носом, щоб ви в усій повняві відчули страшну втрату, якої ви зазнали зі смертю цього чудового кота! Послухайте, о юнаки, що поклали собі ніколи не звертати зі стежки доброчесності, послухайте! Муцій був, як мало хто в житті, гідний член котячого товариства, добрий, вірний чоловік, чудовий, ласкавий батько, ревний оборонець правди і справедливості, невтомний добродійник, опора вбогих і відданий товариш у нещасті. Гідний член котячого товариства?

Так! Бо він завжди висловлював найкращі погляди, навіть ладен був піти на певні жертви, коли ставалося так, як він хотів, а ворогував він тільки з тими, хто йому опирався і не улягав його волі. Добрий, вірний чоловік? Так! Бо він бігав за іншими кішками тільки тоді, коли вони були молодші і вродливіші за його дружину і коли його спонукало до цього непереборне бажання. Чудовий, ласкавий батько? Так! Бо ніколи не чути було, щоб він, як трапляється серед брутальних, черствих батьків нашого роду, коли в них прокидається особливий апетит, поїдав котресь із своїх дітей, — він був дуже радий, коли мати забирала їх усіх з собою і далі вже не цікавився, де вони живуть. Ревний оборонець правди і справедливості? Так! Бо він не пошкодував би за них свого життя, та що життя нам дароване тільки одне, він не вельми дбав про них, і не можна за це йому дорікати. Невтомний добродійник, опора вбогих? Так! Бо щоразу під Новий рік він виносив на подвір'я маленький хвостик оселедця або кілька дрібних кісточок убогим, голодним братам, а виконавши в такий спосіб свій обов'язок як гідний друг котівства, він бурчав на тих бідних котів, які вимагали від нього ще чогось. Відданий товариш у нещасті? Так! Бо коли він сам опинявся в біді, то не відштовхував від себе тих друзів, якими досі зовсім не цікавився і яких цілком забув.

Дорогий небіжчику, що мені ще сказати про твою хоробрість, про твоє високе, ясне чуття до всього прекрасного і шляхетного, про твою вченість, мистецький смак, про всі ті сотні чеснот, що поєднувались у тобі? Що, питаю, сказати мені про це, не збільшивши стократ своїми словами справедливого жалю з приводу твого сумного кінця? Друзі, зворушені братове! Бо справді з ваших недвозначних порухів я з неабияким задоволенням роблю висновок, що мені пощастило вас розворушити, — отже, зворушені братове! Берімо приклад з небіжчика, докладаймо всіх зусиль, щоб твердо йти його достойними слідами, будьмо такими, як він, і ми також знайдемо в смерті спокій дійсно мудрого, просвітленого розмаїтими чеснотами kota, як цей небіжчик! Гляньте лишень, як тихо він лежить, не ворухне жодною лапою, як уся моя хвала його чудовим рисам не здатна викликати бодай тіні вдоволеної усмішки на його обличчі! Але повірте, засмучені братове, що й найгірший осуд, найбрутальніша, найобразливіша лайка так само не справили б на небіжчика ніякісінького враження. Повірте, що навіть сам сатанинський шпіц-філістер, якому він раніше неодмінно видряпав

би очі, міг би зайти тепер у наше коло, не викликавши в небіжчика ніякого гніву й не збудивши його з солодкого, приємного сну.

Понад хвалу і осуд, понад усяку злобу і посміх, образливі жарти й глум, понад безладну життєву метушню піднісся наш незрівнянний Муцій. Нема вже в нього ні привітної усмішки, ні полум'яних обіймів, ні щирого потиску лапи для приятеля, але нема й пазурів та зубів для ворога! Завдяки своїм чеснотам, він зумів знайти в смерті спокій, якого надаремне шукав у житті. Хоч мені майже здається, що всі ми, хто зібрався тут і оплакує втраченого друга, знайдемо такий самий спокій, не обов'язково будучи взірцем усіх чеснот, як він, і що, мабуть, є й інша спонука до вдосконалення, ніж прагнення смертельного спокою, але це тільки моє припущення, яке я лишаю вам для подальшого опрацювання. Щойно я хотів переконувати вас присвятити своє життя головним чином тому, щоб навчитися так гарно померти, як наш друг Муцій, але, мабуть, краще не буду, бо ви можете висловити мені чимало сумнівів. Наприклад, можете сказати, що небіжчикові треба було також навчитися обережності й уникати пасток, щоб не померти дочасно. І ще я згадав, як один школяр на нагадування вчителя, що кіт повинен присвятити своє життя тому, щоб навчитися померти, досить зухвало відповів, що це не така важка справа, бо кожному щастить померти з першого разу. А тепер, тяжко засмучені юнаки, присвятімо кілька хвилин тихим роздумам.

Гінцман замовк, знов провів правою лапою по вухах і обличчю, потім, мабуть, поринув у глибоку задуму, бо міцно заплющив очі. Врешті, коли всі відчули, що він надто довго не озивається, староста Пуф штовхнув його і прошепотів:

— Гінцмане, ти, певне, заснув! Мерщій закінчуй свою промову, бо ми всі страшенно зголодніли!

Гінцман стрепенувся, знову став у красиву позу промовця й повів далі:

— Любі мої братове! Я сподівався здобутись ще на кілька високих думок і блискуче закінчити цю промову, але в голові в мене порожньо, мабуть, з великого жалю, який я намагався відчутися, я трохи отупів. Тому дозвольте вважати мою промову закінченою, і я сподіваюся, що ви не відмовитесь скласти їй найвищу оцінку. А тепер заспіваймо наше звичайне «De чи Ex profundis»¹.

¹ «З глибин» (лат.).

Так цей чемний юнак закінчив свою жалобну промову, що хоч з погляду риторики здалася мені добре складеною і справила гарне враження, а проте мала в собі чимало зайвого. А саме, я вважав, що Гінцман намагався швидше показати свій блискучий ораторський хист, аніж ушанувати бідолашного Муція після його сумного кону. Все, що він казав, зовсім не пасувало до нашого приятеля Муція, скромного, простодушного, відвертого кота, в доброті й щирості якого я сам переконався. Крім того, Гінцманова хвала була вельми двозначна, тож промова після закінчення, власне, мені не сподобалась, але поки він її виголошував, мене приваблювали вродо промовця і його справді виразна декламація. Мабуть, староста Пуф теж був такої думки: ми зирнулися й порозумілись щодо Гінцманової промови.

Як і належало після закінчення промови, ми заспівали «De profundis», що, коли таке можливе, звучало ще сумніше, ще несамопитіше, ніж жахлива поминальна пісня перед промовою. Відомо, що співаки нашого роду як ніхто вміють віддати найглибший смуток, найтяжче горе, чи то буде скарга палкого або зневаженого кохання, чи плач за дорогим небіжчиком; навіть холодну, черству душу людини глибоко зворушує такий спів і їй доводиться крутою лайкою полегшувати свої стиснені груди. Коли «De profundis» затихло, ми підняли тіло померлого товариша й опустили в глибоку могилу в кутку льоху.

Але тієї миті сталося найнесподіваніше і найзворушливіше з усієї похоронної церемонії. Три молоденькі кішечки, гарні, мов білий день, підбігли до відкритої могили й заходились притрушувати її картоплинням і листям петрушки, зібраним у льоху, а четверта, старша за них, ще й заспівала простеньку зворушливу пісню. Мелодія була мені знайома, коли я не помиляюся, текст пісні, з якої взято цю мелодію, починається словами: «Ялиночко, ялиночко!» і т. д. Це були, як шепнув мені на вухо староста Пуф, дочки небіжчика Муція, що в такий спосіб справляли поминки по батькові.

Я не міг відірвати очей від співачки, вона була чарівна, звуки її милого голосу й зворушлива жалобна пісня так заполонили мене, що я аж заплакав. Але сум, який вона мені навіяла, був особливий, бо водночас він будив у моєму серці солодку вітху.

О, як мені висловити, не злукавивши, свої почуття! Я всім своїм серцем горнувся до співачки, мені здавалося, що я ніко-

ли не бачив молоді кішки, яка мала б таку шляхетну поставу, такий гордий погляд, була б така дивовижно вродлива.

Чотири дужих коти, не шкодуючи сили, нагребли стільки піску й землі, що вистачило засипати могилу; похорон закінчився, і ми поквапились до столу. Гарненькі Муцієві дочки хотіли піти собі, але ми їх не пустили, наполягли, щоб вони також пом'янули батька, а я виявився таким спритним, що повів до столу найвродливішу і сів поряд з нею. Якщо спершу мене засліпила її краса, зачарував її мелодійний голос, то тепер її ясний чистий розум, її щирість, ніжність почуттів, незіпсована цнотлива жіночність, що променіла з її душі, підняли мене на вершину захвату. В її устах, в її солодких словах усе набирало особливого чару, розмова з нею була милою, ніжною ідилією. Наприклад, вона тепло оповідала про молочну кашу, яку всмак їла за кілька днів до батькової смерті, а коли я сказав, що в мого господаря дуже добре готують таку кашу й щедро присмачують її маслом, вона глянула на мене своїми невинними очима голубки, що пускали зелені стріли, й запитала тоном, від якого в мене затремтіло серце:

— О пане, ви, певне... певне, теж любите молочну кашу? З маслом, — додала вона потім, ніби в полоні мрій.

Хто не знає, що вродливим квітучим семи-восьми-місячним дівчатам (десь такого віку й була, мабуть, ця красуня) ніщо так не личить, як легенька мрійливість, а часто навіть буває, що перед тією мрійливістю не можна встояти. Отож і вийшло так, що, враз запалавши коханням, я палко стиснув красуні лапку й голосно вигукнув:

— Ангелятко моє! Снідай зі мною молочною кашею, і я не проміняю свого щастя ні за які життєві блага!

Вона, мабуть, збентежилась, бо почервоніла й опустила очі, проте залишила свою лапку в моїй, і це збудило в мені найрожевіші надії. Бо я раз чув, як один літній чоловік, коли не помиляюся, адвокат, казав у мого господаря, що для молоденької дівчини дуже небезпечно залишати довго свою руку в руці чоловіка, бо він цілком справедливо може подумати, що це *traditio brevi manu*¹, і ґрунтувати на цьому різні претензії, які потім важко буде відхилити. А я тепер мав велику хіть до таких претензій і вже думав заявити їх, коли саме всі підняли чарку на честь небіжчика й перебили нашу розмову.

¹ Віддавання без зайвих формальностей (лат.).

Тим часом три менші дочки Муція своєю веселістю і грайливою наївністю викликали захват у всіх котів. Їжа й питво вже трохи притупили жаль і скорботу, у всіх піднявся настрій, ми пожвавішали, почали сміятися, жартувати, а коли прибрали зі столу, сам поважний староста Пуф запропонував потанцювати. Швидко звільнили місце, троє котів настроїли свої горлянки, і скоро осмілілі Муцієві дочки хвацько застрибали й закружляли по льоху з юнаками.

Я не відходив від красуні, запросив її до танцю, вона подала мені лапку, й ми полинули в вервечці танцюристів. Ах, її віддих овівав мені шоку, мої груди тремтіли біля її грудей, я міцно обіймав її чарівний стан. О, солодкі, райські хвилини!

Коли ми протанцювали два чи три танці, я повів красуню в куток льоху і, як вимагають правила галантності, пригостив її прохолодними напоями, які були під рукою, бо ж, власне, ми там зібралися не на бенкет. Тепер я дав волю своїм почуттям. Я раз по раз тулив лапку красуні до своїх уст і запевняв її, що був би найщасливіший із смертних, якби вона захотіла хоч трішки мене покохати.

— Нещасний, — почувся раптом чийсь голос у мене за спиною, — нещасний, що ти затіваєш? Це ж твоя дочка Міна!

Я задрижав, бо відразу впізнав голос. Це була Кицькиць! Яка дивна примха долі! Тієї хвилини, коли мені здавалося, що Кицькиць давно забута, я довідався про те, чого навіть не передчував: я закохався у власну дочку! Кицькиць була в глибокій жалобі. Я не знав, що мені й думати, тому лагідно запитав:

— Кицькиць, що привело вас сюди? Чого ви в жалобі? І — о господи! — скажіть, ті дівчата — сестри Міни?

Я взнав щось дивовижне. Виявилося, що мій ненависний чорно-сіро-жовтий суперник відразу після того, як я, завдяки своїй лицарській відвазі, переміг його у смертельному двобої, розлучився з Кицькиць і, зализавши свої рани, зник невідомо куди. Тоді Муцій попросив її лапи, і вона її радо віддала йому; те, що він жодним словом не згадав про своє одруження, робило йому честь і свідчило про його делікатність. Отже, ті веселі наївні кішечки доводились Міні лише зведеними сестрами.

— О Муре, — ніжно мовила Кицькиць, розповівши мені про все це, — о Муре! Ваше чуйне серце помилилося тільки в почутті, яке його переповнює. Це любов найніжнішого батька, а не палкого коханця прокинулась у ньому, коли ви

побачили нашу Міну. Нашу Міну! О, яке солодке слово! Невже, почувши його, ви можете лишитись байдужим. Муре? Невже у вашому серці згасло все почуття до тієї, яка так щиро вас кохала і — о небо! — й тепер ще кохає, бо вона була б вам вірною до смерті, якби не втрутився інший і не звів її своїм гидким мистецтвом спокусника! О слабкосте, твоє наймення — кішка! Так думаєте ви, я знаю, та хіба не в тому полягає чеснота кота, щоб прощати слабку кішку? Муре, ви бачите мене згорбленою, невтішною після втрати третього ніжного чоловіка, але в цій невтішності знов спалахує кохання, що було моїм щастям, моєю гордістю, моїм життям! Муре, вислухайте моє визнання, я й досі кохаю вас і думала знов з вами одружитись... — Сльози не дали їй докінчити.

Вся ця сцена була для мене дуже прикра. Міна також сиділа поряд, бліда і гарна, мов перший сніг, що часом весни цілує останні квітки й відразу стає гіркою водою.

(*Зауваження видавця.* Муре! Муре, знов плагіат! У «Дивовижній історії Петера Шлеміля» герой книжки змальовує свою кохану, яку також звуть Міна, цими самими словами).

Я мовчки розглядав їх обох, матір і дочку, й ця остання здавалась мені незрівнянно кращою, а оскільки закони нашого роду ніколи не вважали близьку спорідненість перепоною до одруження... Мабуть, я зрадив себе поглядом, бо Кицькиць, здається, вгадала мої найпотаємніші думки.

— Варваре! — крикнула вона, швидко підскочила до Міни й міцно пригорнула її до своїх грудей. — Варваре! Що ти хочеш вчинити? Як, невже ти міг би знехтувати це закохане серце і до одного злочину додати ще й другий?

Хоч я зовсім не розумів, яким злочином Кицькиць коле мені очі і які має до мене претензії, та все ж таки, щоб не псувати радощів, якими закінчились поминки, вирішив зробити гарну міну при поганій грі. Отож я запевнив до нестями розлючену Кицькиць, що мене ввела в оману тільки невимовна подібність Міни до матері і в моєму серці, мабуть, спалахнуло те саме почуття, яке я лелію до неї, все ще прекрасної Кицькиць. Вона відразу витерла сльози, сіла поруч зі мною й завела таку щиро розмову, ніби між нами не було ніяких чвар. До того ж юний Гінцман запросив чарівну Міну танцювати, тож можна уявити, в якому неприємному, нестерпному становищі я опинився.

На щастя, староста Пуф нарешті забрав Кицькиць на останній танок, а то б вона могла запропонувати мені ще й

не таке. Я тихенько вшився з льоху нагору, думаючи: «Завтра буде видніше!»

Ці поминки я вважаю поворотним моментом у своєму житті: ними завершилися місяці мого навчання й почалося нове життєве коло.

(А. м.) спонукало Крейслера рано-вранці податися в покої абата. Він застав велебного отця за роботою: той саме сокирою і долотом розбивав велику скриню, в якій, судячи з її форми, була, мабуть, запакована картина.

— О, добре, що ви нагодилися, капельмейстере! — вигукнув назустріч Крейслерові абат. — Допоможете мені в цій марудній роботі. В скриню вгатили стільки цвяхів, ніби хотіли забити її навіки. Вона прислана просто з Неаполя, і в ній лежить картина, яку я хочу тим часом повісити в своєму кабінеті й не показувати братам. Тому я не покликав нікого на допомогу, але вам доведеться попрацювати, капельмейстере.

Крейслер також узявся до скрині, й невдовзі вони витягли з неї велику гарну картину в розкішній позолоченій рамі. Крейслер неабияк здивувався, побачивши, що місце над маленьким олтарем в абатовому кабінеті, де висіла чудова картина Леонардо да Вінчі, яка зображала святу родину, тепер було порожнє. Абат вважав те полотно одним із найкращих у своїй багатій колекції давніх майстрів, а проте цей шедевр мав звільнити місце новій картині, незвичайну красу, але й безперечну новітність якої Крейслер відзначив з першого погляду.

Абат і Крейслер насилу закріпили картину на вмурованих у стіну гвинтах. Потім абат відійшов, вибрав місце, з якого картину видно було в найкращому освітленні, й почав розглядати її з таким щирим задоволенням, з такою відвертою радістю, ніби, крім справді дивовижної майстерності, картина була йому цікава ще чимось. На ній було зображене чудо. Осяяна небесним світлом Свята Діва тримала в лівій руці стебельце лілеї, а вказівним та середнім пальцями правої руки торкалася голих грудей якогось юнака, і видно було, як з відкритої рани з-під її пальців великими краплями скапувала кров. Юнак ледь підвівся на постелі, де лежав простягнений, — мабуть, він прокидався зі смертельного сну. Очі в нього ще були заплющені, але ясна усмішка, яка осявала його прегарне обличчя, свідчила, що він бачить Святу Матір у блаженному сні: вона стишує біль його ран і смерть уже не має влади над ним. Кожного знавця захопила б бездоганність малюнка, вдале розміщення групи, правиль-

ний розподіл світла й тіні, чудово виписаний одяг, незвичайної краси постать Марії, а особливо природність кольорів, що здебільшого не дається новітнім митцям. Але найяскравіше, як завжди в справжнього художника, найпереконливіше його геній виявився у незрівнянному виразі облич. Марія була найвродливіша, найчарівніша жінка, яку собі можна уявити, а проте її високе чоло мало на собі печать владної небесної величі, а темні очі променіли лагідним світлом неземної добрості й милосердя. Небесний захват у юнака, що знов прокидався до життя, митець також віддав з дивовижною силою творчого натхнення. Крейслер і справді не знав жодного твору новітніх часів, який можна було б поставити поряд з цією прекрасною картиною. Він сказав про це абатові, докладно спиняючись на її окремих чудових деталях, а наостанці додав, що навряд чи сучасні митці створили щось досконаліше.

— На це, — сміючись, відповів абат, — на це є вагома причина, а яка — ви зараз дізнаєтесь, капельмейстере. Дивна річ діється з нашими молодими художниками. Вони вчаться, вчаться, винаходять, рисують, створюють величезні картини, а кінець кінцем у них виходить щось мертво, застигле, неспроможне увійти в життя, бо воно саме не живе. Замість старанно копіювати твори давнього великого майстра, якого вони вибрали собі за приклад і взірць, і таким чином збагнути його самотутній дух, вони хочуть і собі швидко стати майстрами й малювати так самостійно, як і він, але через це тільки по-дитячому переймають другорядне, виставляючи себе в смішному вигляді, мов той, хто, бажаючи зрівнятися з великою людиною, намагається покашлювати, гаркавити чи ходити згорбленим, як вона. Нашим молодим художникам бракує справжнього натхнення, що єдине може видобути з душі митця картину, поставивши її перед його очима в усій повняві життєвої правди. Видно, скільки з них надаремне мучаться, щоб нарешті осягти той піднесений настрій душі, без якого не можна створити жодного твору мистецтва. Але те, що вони, сердешні, вважають справжнім натхненням, яке підносило ясний, спокійний дух давніх майстрів, — тільки дивна суміш гордовитого захоплення своїми власними задумами і боязких, виснажливих потуг ні в чому, навіть у найменших дрібницях, не відступати від давніх взірців. Отож часто виходить, що образ, сам собою живий, образ, який мав би жити ясним, радісним життям, обертається у відразу гримасу. Наші молоді художники не мо-

жуть чітко й переконливо відтворити на полотні ті образи, що постають у їхній душі, і стається це, мабуть, чи не тому, що, незважаючи на всю свою вправність, вони погано віддають кольори. Одне слово, вони щонайбільше добрі рисувальники, але зовсім не вміють малювати. Бо неправда, що знання фарб і вміння послуговуватись ними втрачене навіки й що молодим художникам бракує працьовитості. Щодо першого, то цього просто не може бути, адже мистецтво живопису від початку християнства, коли воно вперше стало справжнім мистецтвом, ніколи не припинялось у своєму поступі, а завжди майстер і учень утворювали безперервний рухомий ланцюг, і хоч зміна ланок поступово привела до відхилень від справжнього мистецтва, вона не могла вплинути на успадкування технічної майстерності. А щодо працьовитості, то нашим митцям можна закинути швидше надмір її, ніж брак. Я знаю одного молодого художника, який, коли картина в нього досить добре виходить, доти її перемальовує, доки все зникне в тьмяному олов'яному тоні, і, мабуть, аж тоді вона відповідає його внутрішньому задумові, далекому від живого життя.

Гляньте, капельмейстере, ось картина, від якої віє справжнім, прекрасним життям, бо її створило правдиве, благочестиве натхнення. Саме чудо вам зрозуміле. Юнака, що підіймається з постелі, залишили вбивці цілком безпорадним, рокованим на смерть. Він — колишній безбожник і блюзнір, що в пекельному шаленстві зневажав церковні заповіді, — тепер від щирого серця попросив у святої діви допомоги, і Небесна Мати Божа зволила збудити його зі смерті, щоб він ще пожив, збагнув свої помилки і з побожною відданістю присвятив себе служінню церкві. Цей юнак, якого небесна вістунка обдарувала ласкою, і є автором картини.

Крейслер висловив абатові свій неабиякий подив з приводу почутої від нього історії і зробив з неї висновок, що чудо, мабуть, сталося в новітні часи.

— Отже, й ви, — мовив абат тихим, ласкавим голосом, — отже, й ви, любий Йоганнесе, дотримуетесь тієї безглуздої думки, що брама небесної ласки тепер зачинена, ніби співчуття і милосердя в постаті святого, до якого відчайдушно звертається в скруті людина, охоплена страхом загибелі, більше не ходять по світі, щоб явитись стражденому і принести йому спокій і втіху? Повірте мені, Йоганнесе, чудеса ніколи не припинялися, але людське око засліплене гріховним безбожництвом, воно не витримує неземного сий-

ва неба, тому не може пізнати ласку всемогутнього, коли вона ознаймує про себе видимим знаменням. А проте, любий мій Йоганнесе, найпрекрасніші, найбільші чудеса стаються в потаємній глибині людської душі, і ті чудеса вона повинна ясувати, як може: словом, звуком і кольором. Отак і той чернець, що намалював картину, чудово ясував чудо свого навернення, і так — Йоганнесе, я кажу про вас, і ці слова йдуть у мене з самого серця, — так ясуєте ви з глибини своєї душі могутніми звуками прекрасне чудо пізнання вічного, найчистішого світла. І те, що ви здатні це зробити, — хіба не благодатне чудо, яке всемогутній явив для вашого спасіння?

Абатові слова якось дивно схвилювали Крейсlera і, що рідко з ним траплялося, сповнили глибокої віри в свою творчу потугу; він аж затремтів з радості і вітих.

Весь цей час він не зводив очей з чудової картини, але, як звичайно буває, особливо тоді, коли вся наша увага звернена на світлові ефекти переднього й середнього планів, як у цьому випадку, і ми лише згодом відкриваємо постаті на темному задньому плані, Крейслер аж тепер помітив постать чоловіка в широкому плащі, що поспішав до дверей. Тільки один промінь з того сяйва, що оточувало небесну царицю, падав на меч у руці чоловіка, — певне, це й був убивця; тікаючи, він озирнувся назад, і на обличчі його проступив вираз безмежного жаху.

Крейслера ніби вдарила блискавка, коли в убивці він упізнав княжича Гектора. Йому здалося, що і юнака, який прокидався зі смерті, він десь, хоч і мимохідь, уже бачив. Якось незрозуміла йому самому нерішучість стримала його, і він не сказав про це абатові, а натомість запитав, чи не псує йому враження від картини й не відштовхує його те, що митець помістив на передньому плані, хоч і в затінку, речі сучасного побуту і, як він щойно помітив, одяг юнака, тобто себе самого, в сучасне вбрання.

Справді, збоку на передньому плані картини стояв невеличкий стіл, а біля нього стілець, на спинці якого висіла турецька шаль, а на столі лежали офіцерська шапка з султаном і шабля. На юнакові була сучасна сорочка з коміром, цілком розстібнутий жилет і темний, також розстібнутий, сурдут такого крою, що він лягав м'якими складками. Цариця небесна була одягнена як звичайно на полотнах найкращих давніх майстрів.

— Мені, — відповів абат Крейслерові, — мені речі на передньому плані, так само як юнаків сурдут, нітрохи не псу-ють враження, я навіть вважаю, що якби художник бодай у зовсім незначних дрібницях відступив від правди, він був би опанований не небесною благодаттю, а земною дурістю і марнотою. Він повинен був зобразити чудо так, як воно відбулося, правдиво відтворити місце, оточення, одяг постатей і таке інше, хай кожен бачить з першого погляду, що це чудо сталося в наші дні, отже, ця картина побожного ченця — ще один прекрасний здобуток переможної церкви в теперішні часи невірства й зіпсованості.

— І вже ж таки, — заперечив Крейслер, — і все ж таки, ще раз кажу, мені не подобається тут ні шапка, ні шабля, ні шаль, ні стіл і стілець, я хотів би, щоб художник забрав усе це з переднього плану, а на себе накинув мантию замість сурдута. Скажіть самі, ваша велебність, чи могли б ви уявити священну історію в сучасних костюмах, святого Йосифа в байковій куртці, Спасителя у фракці, Святу Діву в бантах і з турецькою шаллю? Не видалося б це вам негідною, навіть бридкою профанацією найвеличнішої теми? А проте й давні майстри, особливо німецькі, зображали біблійні та євангельські історії в костюмах своєї доби, і було б цілком хибно стверджувати, що той одяг більше пасував для мальовничого відтворення теми, ніж теперішній, який справді, за винятком деякий жіночих суконь, безглуздий і немальовничий. Але багато й давніших мод доходили до перебільшень, я б сказав, до страхітливих перебільшень, — згадаймо ті дзьобаті черевики з закрученими догори на цілий лікоть носакми, ті роздуті шаровари й камзоли з розрізами на рукавах. А як спотворювали обличчя й поставу багато жіночих уборів, що їх можна побачити на давніх портретах, де молоді, квітучі дівчата, справжні красуні, тільки через свій одяг здаються старими, похмурими матронами! І все-таки ті картини напевне нікого не відштовхували.

— Тепер, любий мій Йоганнесе, — мовив абат, — тепер мені буде легко кількома словами показати вам відмінність давньої побожної доби від теперішньої зіпсованої. Бачите, історії святого Письма так впліталися в людське життя, я б сказав, так зумовлювали його, що кожен вірив: чудеса стаються в нього на очах і предвічна сила будь-коли може явити нове чудо. Тому священна історія, до якої звертався своїми думками побожний художник, поставала перед ним як сучасність; він бачив, як на людей, що його оточували, схо-

дила Божа благодать, і малював їх на картині такими, як знав у житті. Для наших часів ті історії — щось дуже далеке, вони ніби існують самі собою і не стають часткою сучасності, тільки ще невиразно живуть у спогаді, і художник даремне шукає їхнього живого втілення, бо, — хай він навіть не признається в цьому сам собі, — його внутрішні чуття притуплені земною суєтою. Виходячи з цього, банально й смішно закидати давнім художникам незнання костюмів: мовляв, через те незнання вони на своїх картинах зображали тільки сучасний їм одяг; так само смішно, коли наші молоді художники намагаються одягти святих у найхімерніше, позбавлене будь-якого смаку вбрання середньовіччя, — цим вони тільки засвідчують, що не спостерігали безпосередньо в житті того, що хочуть зобразити, а задовольнились відтворенням його на картинах давніх майстрів. Саме тому, любий мій Йоганнесе, що наша доба надто спрофанована, щоб не сказати більше: що вона перебуває в огидній суперечності з тими святими легендами, саме тому, що ніхто не здатен уявити ці чудеса серед нас, — саме тому, звичайно, зображення їх у наших теперішніх костюмах здалося б нам несмаком, спотворенням і навіть блюзнірством. Та якщо всемогутній захоче, щоб на наших очах справді сталося чудо, то було б неприпустимо міняти сучасний костюм на стародавній; так само й сучасні молоді художники, якщо вони хочуть знайти для себе опору, повинні, зображаючи давні події, одягати свої постаті в тодішні костюми, наскільки вони їм відомі. Отож кажу ще раз: добре зробив автор цієї картини, що наголосив на її сучасності, і саме ті предмети, які вам, любий Йоганнесе, здалися недоречними, сповнюють мене побожним, святобливим тремтінням, бо я ніби сам заходжу в тісну кімнатку будинку в Неаполі, де лише кілька років тому сталося чудо і той юнак прокинувся з вічного сну.

Абатові слова навіяли Крейслерові різні думки; багато в чому він погоджувався зі своїм співрозмовником, а проте вважав, що про високу побожність давньої доби й зіпсованість теперішньої устами абата аж надто явно говорив чернець, який вимагає знамень, чудес, екстазу і справді бачить їх; натомість чистій дитячій вірі, якій чужий судомний екстаз запаморочливого культу, не потрібні ані чудеса, ані знамення, щоб плекати в собі справжні християнські чесноти, і саме ці чесноти не перевелися на землі, бо якби таке дійсно сталося, то всемогутній Бог, зрікшись нас і віддавши

на поталу похмурому демонові, не захотів би ніякими чудесами навертати нас на праведний шлях.

Але про ці свої міркування Крейслер не сказав абатові, а й далі мовчки дивився на картину. І чим уважніше він приглядався до неї, тим виразніше проступали риси вбивці на задньому плані, і врешті він переконався, що живим прототипом його був не хто інший, як княжич Гектор.

— Мені здається, — мовив він, — мені здається, ваша велебність, що там на задньому плані я розгледів відважного вільного стрільця, який полюбляє полювати на шляхетну дичину, тобто на людину. Він полює на неї різними способами. Цього разу, як я бачу, він вийшов на лови з чудовим, добре відшліфованим капканом і не дав маху, але з вогнепальною зброєю в нього справи гірші, бо недавно, полюючи на прудкого оленя, він ганебно схибив. Мені справді дуже кортить знати *cuniculum vitae*¹ цього завзятого мисливця або хоч витяги з нього, які підказали б мені, де ж, власне, моє місце і чи не варто мені негайно звернутися до Пресвятої Диви, бо, мабуть, і мені потрібна охоронна грамота.

— Почекайте, — відповів абат, — почекайте трохи, капельмейстере! Я б здивувався, якби скоро для вас не з'ясувалося чимало з того, що тим часом сховане в пільмі. Багато ще ваших бажань, про які я аж тепер довідався, можуть, на радість вам, сповнитись. Дивно, — так, це вже я можу вам сказати, — досить дивно, що в Зігартсгофі так помиляються щодо вас. Майстер Абрагам, мабуть, єдиний, хто заглянув у вашу душу.

— Майстер Абрагам?! — вигукнув Крейслер. — Ви його знаєте, ваша велебність?

— Ви забули, — засміявся абат, — ви забули, що наш чудовий орган свою нову вдосконалену форму завдячує мистецтву майстра Абрагама. Та майбутнє ще не одним здивує вас. Тільки будьте терплячі, і чекатимете ви не дарма.

Крейслер попрощався з абатом і пішов у парк, щоб віддатись там думкам, які нуртували в його душі, але, спустившись сходами, почув позад себе:

— *Domine, domine capellmeistere, paucis te volo!*²

То був отець Гілярій, який почав запевняти Крейслера, що з великим нетерпінням чекав кінця його довгої наради з абатом. Він щойно виконував у льоху свої обов'язки келара і приніс звідти чудового, витриманого вюрцбурзького вина.

¹ Життєпис (лат.).

² Пане, пане капельмейстере, на хвилинку! (Лат.)

Тому просто необхідно, щоб Крейслер негайно випив келих до сніданку й сам переконався, який це добрий, шляхетний трунок. Це вино підносить дух і зміцнює серце, воно ніби створене для такого чудового композитора і справжнього музиканта, як він.

Крейслер добре знав, що однаково не спекається захопленого своїм здобутком отця Гілярія, до того ж у такому настрої, як тепер, він сам радий був потішити душу келихом доброго вина, тому пішов за веселим келаром, що повів його до своєї келії, де на маленькому столику, накритому чистою серветкою, вже чекала пляшка шляхетного напою, свіжий білий хліб, сіль і кмин.

— *Ergo bibamus!* — вигукнув отець Гілярій, налив вина в гарні зелені келихи й радісно цокнувся з Крейслером. — Правда, — мовив він, випивши, — правда, капельмейстере, що його велебність залюбки нап'яв би на вас сутану? Не піддавайтесь, Крейслере. Мені в ній непогано, я б нізачо в світі не захотів її зняти, проте *distinguendum est inter et inter!* Для мене келих доброго вина і пристойний церковний спів — це все, але ви... ви! Ви призначені для зовсім іншого, вам ще зовсім інакше всміхається життя і ще світить зовсім інше світло, ніж олтарні свічки! Отже, Крейслере, довго не розводьмось, а краще цокнімся! *Vivat*¹ ваша дівчина! А коли ви влаштуєте весілля, то хоч який би був невдоволений абат, а я пришлю вам найкращого вина, яке тільки є в нашому багатому льоху!

Від цих Гілярієвих слів у Крейслера з'явилось неприємне почуття; нам завжди буває прикро, коли ми бачимо, як незграбні, брудні руки хапають щось тендітне, чисте, як сніг.

— Чого ви тільки не знаєте, сидячи в цих чотирьох стінах, — мовив він, відсовуючи келих.

— *Domine*, — вигукнув отець Гілярій, — *domine Kreislere*, даруйте, *video mysterium*², але триматиму язика на припоні! Ви не хочете випити за свою... Ну, гаразд, поснідаймо *in camera et faciemus bonum cherubim*³ і *bibamus* за те, щоб Господь зберіг в абатстві спокій та веселість, які досі тут панували.

— А хіба тепер їм щось загрожує? — зацікавлено спитав Крейслер.

— *Domine*, — стиха мовив отець Гілярій і довірливо присунувся ближче, *domine dilectissime!*⁴ Ви вже довгенько пе-

¹ Хай живе (лат.).

² Я бачу таємницю (лат.).

³ В келії і добре підживімося (лат.).

⁴ Найдорожчий пане! (Лат.)

ребуєте в нас і знаєте, в якій згоді ми живемо, як найрізноманітніші нахили братів поєднуються у веселе гроно, чому сприяють лагідні звичаї монастиря, весь наш спосіб життя. Так, мабуть, було б ще довго. Та знайте, Крейслере, щойно прибув отець Кипріян, якого ми давно уже очікували і якого абатові настійливо рекомендував Рим. Він ще молодий, та на його висхлому, застиглому обличчі не знайдеш і сліду веселості, навпаки, в його понурих, змертвілих рисах проступає невблаганна суворість, яка зраджує в ньому доведеного до найвищого ступеня самокатування аскета. До того ж він усім своїм єством виявляє ворожість і зневагу до оточення, може, й справді викликану почуттям духовної переваги над усіма нами. Він уже мимохідь питав про монастирську дисципліну, і, здається, наш спосіб життя дуже його розгнівав. Ось побачите, Крейслере, цей прибулець змінить усі наші звичаї, з якими нам було так добре. Ось побачите, *punc robo!*¹ Священники відразу приєднаються до нього, й швидко утвориться партія проти абата, що, мабуть, візьме гору, бо, як мені здається, отець Кипріян — емісар його святості і абат мусить йому скоритися. Що буде з нашою музикою і з вашим затишним життям у нас, Крейслере? Я розповідав йому про наш добре злагоджений хор, про те, як гарно ми вже можемо виконати твори найбільших майстрів, але похмурий аскет страхотливо скривився і сказав, що така музика личить суєтному світові, а не церкві, звідки папа Марцелл Другий справедливо хотів її взагалі вигнати. *Per Diem!* Якщо більше не буде хору і замкнуть від мене льох з вином, то... Але поки що *bibamus!* Не варто журитися наперед, *ergo...* буль-буль-буль!

Крейслер сказав, що прибулець може виявитись не таким суворим, як здається, і все владнається, а крім того, він не вірить, що абат з його твердою вдачею, яку він завжди виявляв, так легко скориться волі чужого ченця, тим паче що й у нього самого не бракує зв'язків з впливовими людьми в Римі.

Тієї миті задзвонили дзвони, вістуючи, що зараз будуть урочисто приймати брата Кипріяна в орден святого Бенедикта.

Крейслер рушив до церкви разом з отцем Гілярієм, який з боязким *bibendum quid* ще встиг допити вино в своєму

¹ Тепер я доведу! (*Лат.*)

келиху. З вікна в коридорі, яким вони йшли, можна було зазирнути в покої абата.

— Гляньте, гляньте! — вигукнув отець Гілярій і потяг Крейсlera до вікна.

Клейслер зазирнув у покої і побачив ченця, з яким абат про щось палко розмовляв. Обличчя його аж стало темне, так почервоніло. Нарешті він опустився навколiшки, і чернець благословив його.

— Хіба я не мав слухності, — тихо спитав Гілярій, — хіба я не мав слухності, коли казав, що в цьому чужому ченцеві, який, мов сніг на голову, з'явився в нашому абатстві, є щось дивне, незвичайне?

— Так, — відповів Крейслер, — так, цей Кипріян справді якийсь особливий чернець, і я не здивуюсь, якщо незабаром виявиться, що певні події пов'язані між собою.

Отець Гілярій приєднався до братів, що вчистим походом простували до церкви. Спереду несли хрест, а обабіч ішли послушники з засвіченими свічками й хоругвами.

Коли абат з чужим ченцем поминали Крейсlera, той з першого погляду впізнав у тому ченці юнака з картини, якого воскресила Свята Діва. Та зненацька йому сяйнув ще один здогад. Він кинувся нагору до своєї кімнати й витяг з шухляди портрет, якого йому дав майстер Абрагам. Так, він не помилився! Це був той самий юнак, але молодший, здоровіший і в офіцерському мундирі. Коли ж

Розділ четвертий

КОРИСНІ НАСЛІДКИ ВИЩОЇ КУЛЬТУРИ. МІСЯЦІ ДОЗРІЛОГО ЧОЛОВІКА

(*М. п. д.*) Зворушлива Гінцманова промова, поминки, прекрасна Міна, віднайдена Кицькиць, танок — усе це викликало в моїх грудях бурю найсуперечливіших почуттів, тож я, як кажуть у буденному житті, не знав, де дітись, і з безмірної душевної тривоги ладен був опинитися в льоху, в могилі, як мій приятель Муцій. Мені дійсно було дуже погано, і я просто не знаю, що зі мною сталося б, якби в мені не жив справжній, високий поетичний дух, що відразу щедро обдарував мене віршами, які я не забув записати. Божиста велич поезії виявляється насамперед у тому, що складання віршів, — хоч рима інколи виганяє з тебе сім потів, — дає дивовижну душевну втіху, яка переборює кожне земне

страждання, навіть, кажуть, голод і біль зубів. Хтось, коли смерть забирає в нього батька, матір, дружину, як і належить у таких випадках, сам мало не помирає з розпуки; проте думка про чудову жалобну пісню, що вже снується в його душі, завжди дає йому розраду, він знов одружується тільки задля того, щоб мати надію ще раз спізнати таке трагічне натхнення.

Ось ті вірші, що правдиво, з дійсно поетичною силою віддають мій стан і перехід від страждання до радості:

Хто бродить під склепінням темним
В похмурій льоху самоті?
Хто квилить голосом стражденим:
«Нема назад мені путі!»
Там друга вірного могила,
Живого в пам'яті моїй,
Хоч його душу пітьма вкрила,
Я вічність обіцяю їй!

Та ні, це квилить не прима, —
Не тінь померлого тремка!
Дружині вірній туга яра
Сльозами очі випіка!
До давніх пут, до мук колишніх
Рінальдо серцем рветься знов,
Та що це? Пазурі препишні?
Це гнів і ревність чи любов?

Так, це вона! Куди тікати?
Як почуття вгадати ці?
Дозріла кішка, двічі мати —
Й свята невинність на лиці!
Вона все ближче — любя, мила,
Навколо мене все ясніш.
О, що зі мною ти вчинила!
Рай на душі, а в серці — ніж.

Помер мій друг — вона знайшлася.
О щастя! Захват! Лютий біль!
Дочка... Дружина... і знялася
Чуттів пекельна заметіль!
Тримайся, серце, не впокорить
Тебе краси облудний блиск!
Зальоти лиш приносять горе,
А з танців теж мізерний зиск.

Дарма мене вам спокушати,
У мене вища є мета.
Однакова й дочка, і мати —
Не та душа, й любов не та!
Кицькиць і Міно, мудрим будши,
Ніяким кішкам я не раб.
Помшцусь за Муцію, чкурнувши
Від ваших чарів, ваших зваб!

О друже! Кожен шмат печені,
Рибина, кісточки смачні —
Ці речі, для kota священні,
Тебе нагадують мені!
Шляхетний брате і герою,
Невинна жертво псячих морд,
За тебе стану я горою
Від знавіснілих їхніх орд.

І знов тяжкі душевні муки,
І серце знов таке сумне,
Та дяка музам — від розпуки
Вони врятовують мене.
І я стаю клубком емоцій,
Натхнення будить апетит,
Я їм не згірше, ніж їв Муцій,
Уява до небес летить.

Поезіє! Висока втіхо
В найтяжчій горі й боротьбі,
Хай вірші сипляться, як з міха,
Всім геній, я — слуга тобі!
«О Муре!» — шепчуть палко дами,
«Наш Муре! — юнаки кричать, —
Мурчи нам, вічно будь із нами,
На всіх лиши свою печать!»

Складання віршів мало таку цілющу дію, що я не міг обмежитись самою цією поезією, а створив їх кілька, одну за одною, так само легко й так само вдало. Найкращі з них я навів би тут ласкавому читачеві, коли б не мав наміру, додавши до них ще чимало жартів та експромтів, які я написав на дозвіллі й від яких мало не лускаю зі сміху, видати їх під спільною назвою «Твори, що вилилися з серця в години натхнення». Не втримаюсь і похвалю себе за те, що навіть у місяці юності, коли в мені ще не перешуміла буря

пристрастей, ясний розум і тонке почуття міри завжди перемагали неприродний спалах п'яного захоплення. Отож і тепер мені пощастило остаточно погамувати в собі раптове кохання до прекрасної Міни. Спокійно поміркувавши, я визнав, що в моєму становищі ця пристрасть трохи нерозважна; крім того, я довідався, що Міна, хоч з вигляду скромна й невинна, була зухвалою, впертою істотою і за певних обставин могла видряпати очі найчемнішим юнакам-котам. Та щоб знов не піддатися пристрасті, я старанно уникав зустрічі з Міною, а що безпідставні претензії Кицькиць та її екзальтація відлякували мене ще дужче, я, щоб не натрапити на жодну з них, сидів самотою у своїй кімнаті й не виходив ні в лъох, ні на горище, ні на дах. Господареві, мабуть, подобалась така моя поведінка, він дозволяв мені сидіти позад нього на спинці крісла, коли щось читав за письмовим столом, і я, витягнувши шию, заглядав через його плече в книжку. Так ми, тобто, я й господар, простудіювали разом чимало гарних книжок, наприклад: «*De prodigiosis naturae et artis operibus, talismanes et amuleta dictis*»¹ Арпе, «Зачарований світ» Бекера, «Книгу вікопомних подій» Франческо Петрарки та інші. Ця лектура дуже мене розважала й спонукала мій дух до нового злету.

Одного разу, коли господаря не було вдома, сонце світило так весело, а весняні пахощі так приємно лилися крізь відчинене вікно, що я забув про свої наміри і вийшов погуляти на дах. Та тільки-но я там опинився, як відразу ж помітив Муцієву вдову, що виходила з-за димаря. З ляку я наче прикипів до місця, вже уявляючи собі, як на мене градом посипляться докори й благання. Як же я помилюся! Слідом за вродливою вдовою йшов юний Гінцман і розсипався перед нею в солодких компліментах. Кицькиць зупинилась і ласкаво відповіла йому. Вони зустрілися з явною ніжністю, потім швидко пройшли повз мене, не привітавшись і навіть не глянувши в мій бік. Мабуть, юному Гінцманові було соромно переді мною, бо він опустил голову й дивився вниз, зате легковажна кокетлива вдова кинула на мене глузливий погляд.

Кіт в усьому, що стосується його психічного єства, все-таки немудре створіння. Хіба не могла, не повинна була мене втішити та обставина, що Муцієва вдова знайшла собі

¹ «Про чудесні витвори природи й мистецтва, що їх називають талісманами й амулетами» (лат.).

коханця збоку? А проте я не міг побороти в собі якоїсь внутрішньої досади, вельми схожої на ревності. Я заприсягнувся ніколи більше не з'являтися на даху, де, здавалось мені, зазнав тяжкої образи. Натомість я тепер часто стрибав на підвіконня, грівся на сонечку, дивився задля розваги на вулицю й поринав у глибокі міркування, таким чином поєднуючи приємне з корисним.

А міркував я про те, чому мені ще ніколи не спадало на думку з власної волі посидіти перед дверима або погуляти по вулиці, як у мене на очах без страху й ніяковості гуляло багато котів. Я уявляв собі ті прогулянки як щось надзвичайно приємне і був переконаний, що тепер, коли я став цілком дорослий і здобув неабиякий життєвий досвід, про ті небезпеки, які мені загрожували, коли доля кинула мене, незрілого хлопчика, в світ, не може бути й мови. Отож я спокійно зійшов сходами вниз і для початку сів на порозі, де пригрівало сонце. Певна річ, я прибрав таку позу, що кожен відразу впізнав би в мені освіченого, добре вихованого кота. Сидіти перед дверима мені було невимовно приємно. Поки гаряче сонячне проміння пригрівало мені спину, я зігнув лапу й заходився старанно вмивати вуса й бороду. Кілька дівчаток, які, мабуть, ішли зі школи, бо несли чималі ранці з застібками, не тільки з великим задоволенням дивилися на моє вмивання, але й дали мені шматочок булки, за що я з властивою мені галантністю подякував їм.

Я більше грався їхнім подарунком, ніж справді намірявся його з'їсти, та який же мене поймав жах, коли зненацька гучне гарчання перебило мені розвагу й переді мною вродився могутній дідуган, дядько Понто, пудель Скарамуш. Я хотів прожогом чкурнути від дверей, проте Скарамуш гукнув мені:

— Не будь страхопудом і сиди на місці! Ти думаєш, я тебе з'їм?

Я ввічливо, якнайпокірніше спитав, чим такий слабак, як я, міг би прислужитися панові Скарамушу, але він брутально відповів:

— Чим же ти міг би мені прислужитися, мосьє Мур? Анічим! Але я хотів спитати тебе, може, ти знаєш, де дівся мій непутящий небіж, юний Понто? Одного разу ви, я бачив, волочилися вдвох, і хоч як мені прикро, ви з ним, здається, товаришуєте. Ну, то як, можеш ти мені сказати, де він вештається? Я вже багато днів його не бачив.

Ображений зарозумілим ставленням буркотливого діда, я холодно відповів, що про близьку дружбу між мною і його небожем ніколи не могло бути й мови. До того ж останнім часом Понто зовсім від мене відійшов, та і я також не вельми упадав за ним.

— Ну що ж, — пробурчав старий, — це мене тішить, бо все-таки свідчить, що хлопець іще не до кінця втратив гідність і не водиться з усякою потолоччю.

Це вже годі було стерпіти, в мені спалахнула лють, прокинувся буршівський дух, я більше не думав про страх, а відважно пирхнув у вічі мерзенному Скарамушеві: «Старий грубіяне!» — й підняв праву лапу з випущеними пазурами, цілячись нею в ліве пуделеве око. Старий відступив на два кроки назад і сказав уже не так зухвало й образливо:

— Стривайте, стривайте, Муре, не треба гніватися. Зрештою, ви добрий кіт, і я тільки хочу дати вам пораду: тримайтеся далі від того шаленого Понто! Він, повірте мені, чесний хлопець, проте легковажний! Так, легковажний і схильний до всіляких дурних вибриків. Дивиться на життя як на приємну розвагу й не визнає ніяких звичаїв! Бережіться, кажу, а то він швидко заманить вас у товариство, що зовсім вам не пасує, і вам доведеться з величезними зусиллями змушувати себе до такої поведінки й таких вчинків, які глибоко суперечитимуть вашій природі і впливатимуть згубно на вашу особистість і на вашу, як ви мені щойно довели, просту, нелицемірну вдачу. Ви, шановний Муре, ще раз кажу, як кіт заслуговуєте на повагу й не відмахнетесь від доброї науки. Отож хоч би скільки псували юнака неприємні, шалені або й сумнівні витівки, він однаково при нагоді виявляє лагідну, часто навіть солодкувату добродушність, завжди властиву сангвінікам, — те, що якраз віддає французький вислів «Au fond¹, він таки добрий хлопець» і що має виправдувати всі його порушення ладу і звичаю. Але та «fond», де сховане зерно добра, лежить так глибоко і над нею зібралося стільки сміття від розпусного життя, що вона засихає в зародку. Замість справжнього почуття добра, нам часто підносять оту дурну добродушність, хай би її чорти взяли, бо під її блискучою маскою важко впізнати дух зла. Повірте, о коте, старому, досвідченому пуделеві, що добре пізнав світ, і не давайте морочити себе тим проклятим «Au fond, він таки

¹ По суті (франц.).

добрий хлопець». А коли ви побачите мого непутящого не-божа, можете навіпростець переповісти йому те, що я вам сказав, і надалі порвати з ним стосунки. Бувайте здорові! Ви, звичайно, не будете вже цього їсти, шановний Муре?

На цьому слові старий пудель Скарамуш швидко схопив у зуби шматочок булки, що лежав переді мною, і неквапом пішов геть, звисивши голову так низько, що замітав вулицю довгими волохатими вухами, й ледь метляючи хвостом.

Я задумливо дивився вслід старому, життєва мудрість якого глибоко запала мені в душу.

— Він уже пішов? Уже пішов? — зашепотів хтось позад мене, і я неабияк здивувався, побачивши юного Понто, що сховався за двері й довго чекав, поки старий попрощається зі мною.

Несподівана поява Понто трохи збентежила мене, бо доручення його старого дядька, яке, власне, я мав би тепер виконати, здалося мені дещо небезпечним. Я згадав ті страшні слова, що їх мені колись сказав Понто: «Якби ти замислив проти мене щось лихе, то я переважаю тебе і спритністю, і силою. Стрибну, схоплю тебе своїми гострими зубами за карк, і тобі каюк». Я вирішив, що найрозважніше буде промовчати.

Через це моє внутрішнє вагання могло здатися, що я зустрів Понто холодно й силувано. Він спершу втупився в мене своїм пронизливим поглядом, а тоді дзвінко засміявся й вигукнув:

— Бачу, любий Муре, що дядько вже набалакав тобі бозна-чого про мою поведінку, певне, змалював мене непутящим, розпусним, схильним до всіляких шалених вибриків. Не будь дурний і не вір жодному його слову. По-перше, глянь на мене уважно і скажи, як тобі подобається мій вигляд?

Оглянувши юного Понто, я переконався, що він ніколи ще не був такий ситий і вдоволений, його вбрання ніколи ще не було таким охайним, елегантним і в усьому його естві ніколи ще не впадала в око така приємна гармонія. Все це я йому й сказав.

— Ну от, — відповів Понто, — ну от, любий Муре, невже ти гадаєш, що пудель, який бавить час у поганому товаристві, віддається гидкій розпусті і цілими днями гуляє, — не тому, що йому так подобається, а просто з нудьги, як справді буває з багатьма пуделями, — невже ти гадаєш, що той пудель мав би такий вигляд, як я? Тобі найдужче сподо-

балась у моєму естві приємна гармонія. Вже саме це мало б тебе переконати, що мій буркотливий дядько дуже помиляється. А оскільки ти начитаний кіт, то згадай одного мудреця, який відповів тому, хто ганив непутящих людей наперед за дисгармонію в їхньому зовнішньому вигляді: «Чи можливо, щоб вади були гармонійні?» Тому хай тебе ні на мить не здивує, друже мій Муре, чорна брехня мого старого дядька. Похмурий і скупий, як, зрештою, кожен дядько, він спрямував на мене всю свою лють через те, що йому довелось заплатити *par honneur*¹ кілька моїх невеличких картярських боргів ковбасникові, який дозволяє в себе заборонені ігри й часто дає гравцям чималі позики ковбасами, начиненими м'ясом, крупами й печінкою. Крім того, дядько й досі має на думці той час, коли я поведився не вельми похвально, та це вже давно минуло, тепер я втілення найбездоганнішої пристойності.

Тієї миті надійшов зухвалий пінчер, витріщив на мене свої баньки, наче ніколи не бачив котів, почав просто у вуха мені викрикувати найгірші образи, а потім схопив мене за хвоста, який я простягнув на всю довжину, що йому, видно, не сподобалось. Та поки я зірвався на ноги й приготувався до захисту, Понто вже скочив на невихованого розбишаку, звалив його додолу й кілька разів перевернув так, що той, підібгавши хвоста й жалібно заскавулівши, стрімголов почмав геть.

Цей доказ прихильного ставлення до мене Понто і його діяльної приязні дуже мене розчулив, і я подумав, що вислів «*au fond*, він таки добрий хлопець», який дядько Скарамуш хотів зневажити в моїх очах, все ж таки до Понто можна застосувати в кращому його розумінні і, може, з більшою підставою виправдати мого приятеля, ніж багатьох інших. Взагалі мені здалося, що старий дядько бачить усе в надто чорному світлі й що Понто, хоч який він легковажний, ніколи не міг би зробити чогось поганого. Все це я щиро сказав пуделеві і якнайчемніше подякував йому за оборону.

— Приємно, — відповів Понто, за своїм звичаєм, поглядаючи на всі боки веселими, лукавими очима, — приємно, любий Муре, що старому педантові не пощастило тебе обдурити і ти пізнав моє добре серце. Правда, Муре, гарно я провчив того зарозумілого хлопчика? Буде мене довго пам'ятати. Власне, я сьогодні з самого ранку підстерігаю того розбиша-

¹ З міркувань честі (франц.).

ку, бо вчора він поцупив у мене ковбасу й повинен був дістати кару. А що при цій нагоді я помстився за образу, яку тобі вчинено, і в такий спосіб засвідчив свої дружні почуття до тебе, то мені від цього тільки приємно, я, як каже приказка, вбив відразу двох зайців. Але вернімось до нашої розмови. Оглянь мене ще раз уважно, любий коте, і скажи, чи ти не бачиш якихось незвичайних змін у моєму вигляді?

Я уважно озирнув свого юного приятеля, і — ти ба! — аж тепер помітив на ньому гарний срібний нашійник з вигравіюваним написом: «Барон Алківіад фон Віпп, Маршалл-штрассе, № 46».

— Як! — вражено вигукнув я. — Як, Понто, ти залишив свого господаря, професора естетики, і перейшов до барона?

— Власне, я не залишав професора, — відповів Понто, — то він вигнав мене штурханами й копняками.

— Невже? — вигукнув я. — Адже твій господар всіляко виявляв свою любов і ласку до тебе!

— Ет, — відповів Понто, — це безглузда, неприємна історія, що тільки через дивну примхливу гру долі скінчилась для мене щасливо. А все через мою дурну добродушність, до якої, щоправда, домішалося й трохи шанолюбства та хвальби. Я кожної хвилини прагнув засвідчити господареві свою уважність, а заразом показати, який я спритний і який освічений. Тому я звик, хоч він того й не вимагав від мене, приносити йому всілякі дрібні речі, які знаходив на підлозі. І слухай, що вийшло. Ти, певне, знаєш, що професор Лотаріо має молоду дружину, гарну, як намальовану. Вона його ніжно кохає, в чому він не сміє сумніватись, бо вона щохвилини каже йому про це і чіпляється до нього з пестощами саме тоді, коли він, заглибившись у книжку, готується до лекції. Вона — втілення домовитості, бо не виходить з дому раніше дванадцятої, оскільки «стає о пів на одинадцятую і, за своїм звичаєм, не соромиться до найменших подробиць обмірковувати хатні справи з кухаркою та покоївкою, а також користується їхнім гаманцем, тому що гроші, відкладені на тижневе харчування, через непередбачені витрати тануть дуже швидко, а до професора вона не зважується звернутись. Відсотки за ці позики вона сплачує ледь приношеннями сукнями; тими ж сукнями, а також капелюшками з пір'ям, що прикрашають кожної неділі її покоївку, викликаючи подив у всіх служниць, вона, мабуть, також розраховується за певні таємні послуги. При стількох чеснотах цій достойній жінці можна було б закинути й певне дивацтво,

якщо взагалі це можна так назвати: найпалкіше її прагнення — модно одягатися, і щоб заспокоїти це прагнення, вона витрачає хтозна-скільки коштів і зусиль. Найелегантніше, найдорожче вбрання здається їй не досить елегантним і не досить дорогим, одягши сукню разів зо три чи капелюшок разів з чотири, поносивши місяць турецьку шаль, вона починає відчувати до них відразу й продає за безцінь найдорожчі туалети або, як я вже казав, убирає в них служницю. Що дружина професора естетики має смак до краси, зовсім не дивина, й чоловік повинен тільки радіти, коли цей смак виявляється в тому, що вона з видимим задоволенням спинає свій вогнистий погляд на вродливих юнаках, а часом і проводить їх поглядом. Я бачив не раз, як котрийсь із юнаків, що відвідували професорові лекції, плутав двері й замість тих, що вели до аудиторії, тихенько відчиняв двері до покоїв професорової дружини й так само тихенько входив туди. Мені майже здавалося, що та помилка була не зовсім випадкова чи принаймні ніхто не жалкував, що допустився її, бо не квапився її виправити, і кожен, хто туди входив, вертався назад аж через деякий час і з таким усміхненим, задоволеним обличчям, наче відвідини професорової дружини були такі самі приємні й корисні, як професорова лекція з естетики. Вродлива Летиція (так звалась професорова дружина) не дуже мене любила. Вона терпіти не могла, щоб я заходив до її кімнати і, мабуть, мала рацію, бо навіть найвиштованішому пуделеві не місце там, де він на кожному кроці ризикує порвати мережива чи замастити сукні, розвішані по всіх стільцях. А проте лихий геній тієї жінки якось погнав мене в її будуар.

Одного дня професор, обідаючи, випив трохи більше вина, ніж звичайно, що йому вельми підняло настрій. Прийшовши додому, він, проти своєї звички, подався просто в кімнату дружини, і я — сам не знаю, що мене спонукало до цього, — шаснув туди слідом за ним. Летиція була в пенюарі, такому білому, що його можна порівняти із щойно впадлим снігом, усе її вбрання виявляло не просто охайність, а справжнє мистецтво туалету, сховане під простотою і тим небезпечніше, як замаскований ворог. Дійсно Летиція була чарівна, і ледь сп'янілий професор відчув це дужче, ніж будьколи. Сповнений захвату і кохання, він почав називати свою прекрасну дружину наймилішими прізвиськами, цілувати й пестити її, не помічаючи в поведінці Летиції якоїсь неувважності, неспокою, навіть невдоволення. Ця нестямна ніжність

розпаленого естетика почала мене нудити й дратувати. Знічев'я я заходився обстежувати кімнату — адже ти знаєш, що це моя улюблена розвага. І саме тоді, коли професор у найвищому захваті голосно вигукнув: «Божиста, велична, небесна жінко, ходімо...» — я, пританцьовуючи на задніх лапах, граційно і, як завжди в таких випадках, ледь помахуючи оцупком хвоста, підніс йому жовто-зеленого кольору чоловічу рукавичку, що її знайшов під канапою в пані Летиції.

Естетик збараніло втупився в рукавичку, тоді крикнув так, ніби його збудили з солодкого сну: «Що це таке? Чия це рукавичка? Як вона тут опинилася?» Він узяв у мене з пащі рукавичку, оглянув її, підніс до носа і знов вигукнув: «Як ця рукавичка сюди потрапила? Летиціє, кажи, хто в тебе був?» — «Який ти, — мовила мила, вірна Летиція непевним голосом, даремно силкуючись приховати збентеження, — який ти сьогодні дивний, любий Лотаре. Чия це рукавичка? В мене була майориха, йдучи додому, вона ніяк не могла знайти рукавички й подумала, що загубила її на сходах». — «Майориха? — нестямно крикнув професор. — Майориха, тендітна маленька жінка? Та її ціла рука влізе в один цей напальок! Що тут був за джэнджик, хай би його дідько вхопив? Ця проклята рукавичка тхне пахучим милом! Нещасна, хто тут був, яке злочинне, пекельне ошуканство розбило мій спокій, моє щастя? Мерзенна, розпусна жінко!..»

Пані Летиція саме налаштувалася зомліти, коли зайшла покоївка, і я, радий, що можу спекатись прикрої подружньої сцени, до якої сам спричинився, швидко вибіг геть.

Другого дня професор був дуже мовчазний і пригнічений, здавалося, в голові в нього снується одна згадка, одна думка ятрить йому душу. «Хто б то міг бути?» — такі слова часом мимохіть зривалися з його заціпенілих уст. Надвечір він узяв у руки капелюха й паличку. Я схопився й радісно загавкав. Він довго дивився на мене і врешті сказав: «Мій добрий Понто, віддана чесна душе!» На очах у нього блищали сльози, в голосі бринів глибокий сум. Потім він швидко вийшов за браму, і я побіг слідом за ним, твердо поклавши собі розвеселити бідолаху всіма тими штуками, які знав. Неподалік за брамою ми зустріли барона Алківіада фон Віппа, одного з найбільших чепурунів у нашому місті, на гарному англійському коні. Тільки-но барон побачив професора, він хвацько під'їхав до нього й запитав про здоров'я його та дружини. Професор, спантеличений такою увагою, видушив із себе кілька незрозумілих слів. «Справді надворі

задуха!» — мовив барон і витяг з кишені сурдута шовкову хустину, а витягаючи її, впустив рукавичку, яку я, за своїм звичаєм, відразу підніс господареві. Професор швидко схопив її і вигукнув: «Це ваша рукавичка, пане бароне?» — «Авжеж, — відповів той, здивований хвилюванням професора. — Авжеж, думаю, що я впустив рукавичку з кишені, і ваш послужливий пудель підняв її». — «Тоді я, — гострим тоном сказав професор, простягаючи йому ту рукавичку, що я знайшов під канапою, — тоді я маю честь вручити вам пару від неї, яку ви вчора загубили».

І, не чекаючи відповіді від помітно зніяковілого барона, він стрімголов помчав додому.

Я, звичайно, завбачливо не побіг за професором до кімнати його вірної дружини, сподіваючись бурі, яка й справді швидко зчинилась і яку чути було аж із передпокою. Сидячи там у кутку, я бачив, як професор, багрянний з люті, вигнав за двері покоївку, а коли та почала пашекувати, — і взагалі з дому. Нарешті, пізно вночі, професор, цілком знесилений, пішов до своєї кімнати. Тихеньким дзявулінням я висловив йому своє найщиріше співчуття. Тоді він обняв мене за шию і пригорнув до грудей, як найдорожчого приятеля. «Добрий, чесний Понто, — жалісливо сказав він, — відданий друже! Ти, тільки ти збудив мене з облудного сну, через який я не знав про свою ганьбу, ти допоміг мені скинути ярмо, в яке запрягла мене невірна жінка, і я знов можу стати вільним і незалежним! Понто, як мені віддячитись тобі? Ніколи, ніколи не кидай мене, а я дбатиму про тебе, як про найкращого, найвірнішого приятеля, ти єдиний зможеш мене втішити, коли я буду в розпачі від думки про свою нещасну долю».

Ці зворушливі слова, що виливалися з шляхетної, вдячної душі, перебила кухарка, яка вскочила до кімнати бліда й нажахана і принесла професорові страшну звістку, що господариня б'ється в корчах і от-от віддасть богові душу. Той кинувся вниз.

Після цього я кілька днів майже не бачив професора. Турбота про мої харчі, яку звичайно радо брав на себе сам професор, перейшла до кухарки, а та сварлива, мерзенна особа давала мені замість смачної їжі найгірші, майже неїстівні шматки, та й ті неохоче. Інколи вона взагалі забувала про мене, і мені доводилось випрохувати щось у добрих знайомих або йти на лови, щоб погамувати голод.

Нарешті одного дня, коли я, голодний і млявий, з обвислими вухами, тинявся по будинку, професор звернув на

мене увагу. «Понто, — вигукнув він, сміючись і взагалі весь сяючи, — Понто, мій добрий, чесний песику, де ти дівся? Невже я так довго тебе не бачив? Мені здається, що, всупереч моїй волі, тебе занедбували й погано годували. Ходи-но сюди, сьогодні я знов сам тебе нагодную».

Я пішов за ласкавим господарем до їдальні. Його зустріла пані Летиція, квітуча, мов троянда, так само сяючи вся, як і професор. Вони були такі ніжні одне до одного, як ніколи досі, вона звала його «мій ангеле», а він її — «моя мишко», вони пестились і цілувались, мов пара голубів. На них було радісно дивитися. Зі мною мила пані Летиція також була привітна, як ніколи, і ти можеш собі уявити, любий Муре, що з моєю природженою галантністю я зумів показати себе чемним і вихованим. Хто б подумав, що на мене чекало!

Мені самому було б тяжко, якби я почав докладно розповідати тобі про всі підступні витівки моїх ворогів, та й тебе це стоило б. Тому я змаляю лише кілька з них — цього вистачить, щоб показати тобі правдиву картину мого тяжкого становища.

Мій господар звик, коли їв сам, давати мені мою пайку юшки, городини і м'яса в кутку біля груби. Я їв так пристойно та охайно, що на паркетній підлозі не лишалось жодної масної плямки. Та який же мене пойняв жах, коли одного разу під час обіду, тільки-но я доторкнувся до миски, вона розпалася на шматки і масний навар вилився на чистий паркет! Розлючений професор напав на мене з лайкою, а на зблідлому виді пані Летиції, хоч вона й намагалась виправдати мене, теж можна було прочитати гірку досаду. Вона сказала, що бридку пляму, мабуть, не можна буде витерти, доведеться те місце стесати рубанком або й зовсім замінити паркетини. Професор мав велику відразу до таких робіт, йому вже вчувалося, як столярчуки тешуть і стукають у кімнаті, тому ці співчутливі виправдання дружини тільки допомогли йому до кінця збагнути всі наслідки моєї гаданої незграбності і, крім лайки, він ще й дав мені кілька добрячих ляпасів. Я зовсім розгубився, усвідомлюючи свою невинність, і не знав, що думати й що казати. І аж коли те саме сталося вдруге і втретє, я помітив лихий підступ: мені ставили розбиту миску, і від найменшого дотику вона розсипалася в друзки.

Тепер я не мав права заходити до їдальні, їжу мені виносила за двері кухарка, але так мало, що, гнаний голодом, я

шукав, де б схопити шматок хліба чи якусь кістку. Через це щоразу здіймався страшний галас, мені доводилось терпіти звинувачення в крадіжці з корисливою метою, а йшлося ж тільки про вдоволення найнеобхідніших потреб.

Дійшло до ще гіршого. Кухарка зчинила гвалт, що в неї з кухні пропав цілий баранячий окіст і що його напевне вкрав я. Ця справа як одна з найважливіших хатніх подій дійшла до професора. Він сказав, що досі не помічав у мене схильності до крадіжок і що залоза злочинства в мене зовсім не розвинута. Та й неймовірно, щоб я з'їв цілий окіст, не залишивши ніякого сліду. Почали шукати і знайшли в моїй постелі недоїдки окосту! Муре! Дивись, я присягаюсь тобі, поклавши лапу на серце, що був цілком невинний, що ніколи і в голові собі не покладав важитись на печеню, та що ті присяги й виправдання, коли речовий доказ був проти мене! Професор розсердився тим більше, що він став на мій бік і вважав себе обдуреним — мовляв, я не виправдав його гарної думки про мене. Я дістав доброї прочуханки.

Відтоді чим дужче професор виявляв своє невдоволення мною, тим ласкавішою ставала пані Летиція. Вона гладила мене по спині, чого звичайно ніколи не робила, часом пригощала якоюсь лагоминкою. Хіба я міг здогадатися, що все це лицемірство і облуда, як скоро виявилось!

Двері до їдальні були відчинені, і я з порожнім шлунком тужно заглядав туди, сумно думаючи про ту щасливу пору, коли я, тільки-но вчувши солодкий дух печені, дарма благально дивився на професора й водив носом. Раптом пані Летиція покликала: «Понто! Понто!» — і простягла мені, зграбно тримаючи його м'якеньким великим пальцем і гарненьким вказівним, чималий шматочок м'яса. Дуже можливо, що, виголоджений, я схопив його пожадніше, ніж годилося, проте повір мені, любий Муре, не вкусив тієї тендітної білої ручки. Але пані Летиція заверещала: «Мерзенний собацюро!» — впала, ніби зомлівши, у крісло, і я, на свій переляк, справді помітив на її пальці кілька крапельок крові. Професор осатанів, він бив мене кулаками й молотив ногами так немилосердно, що якби я квапливо не втік з дому, то, мабуть, не сидів би тепер з тобою, любий Муре, тут перед дверима й не грівся б на сонечку.

Про повернення назад годі було й думати. Я бачив, що не виплутаюся з тих підступних тенет, які пані Летиція наставляла на мене, щоб помститися за баронівську рукавичку, й поклав собі пошукати іншого господаря. Звичайно, з

тими чудовими здібностями, якими обдарувала мене ласкава матінка природа, не важко було б знайти його, та через голод і журбу я дуже занепав і боявся, що з таким жалюгідним виглядом я скрізь отримаю відмову. Засмучений, пригнічений думкою про харчі, я вийшов за браму й побачив, що переді мною йде барон Алквіад фон Віпп. Я й сам не знаю, як мені спало на думку запропонувати йому свої послуги. Мабуть, якесь невиразне чуття підказало мені, що в такий спосіб я помщуся невдячному професорові, як згодом і справді сталося.

Пританцьовуючи, я наздогнав барона, постояв перед ним на задніх лапах і, коли він досить ласкаво подивився на мене, відразу пішов за ним до його помешкання. «Гляньте, — мовив барон молодикові, якого звав камердинером, хоч інших служників у нього не було, — гляньте, Фрідріху, який пудель пристав до мене. Якби він був трохи кращий!» Але Фрідріх, навпаки, похвалив вираз мого обличчя та мою струнку постать і висловив думку, що, певне, мій господар погано до мене ставився, тому я й кинув його. І додав, що пудель, який пристав сам, з власної охоти, буває звичайно відданим, чесним псом, тож барон може не вагаючись залишити мене в себе. Хоч завдяки Фрідріховому доглядові я знов набув елегантного вигляду, проте барон, видно, був не вельми високої думки про мене, бо не дуже любив брати мене з собою на прогулянки. Та скоро все змінилося.

Якось, гуляючи, ми зустріли пані Летицію. І ти дивись, любий Муре, яка добра душа в чесного пуделя, — так, я маю право це сказати! Бо запевняю тебе, що хоч та жінка дуже скривдила мене, я відчув щиру радість, коли знов побачив її. Я затанцював перед нею і весело загавкав, усіма способами виявляючи їй ту свою радість. «Ви гляньте, та це ж Понто!» — вигукнула вона, погладила мене й значуще подивилася на барона фон Віппа, що теж зупинився. Я скочив назад до господаря, і він попестив мене. Мабуть, йому спало на думку щось особливе, бо він кілька разів промурмотів собі під ніс: «Понто, Понто, якби це було можливо!»

Так ми дійшли до поближного парку розваг. Пані Летиція приєдналась до свого товариства, серед якого, проте, не було нікого, доброго пана професора, й сіла до столика. Недалеко від неї знайшов собі столик барон Віпп — так, щоб весь час бачити її і водночас не впадати в око іншим. Я став перед своїм господарем і, стиха помахуючи хвостом, втупився в нього поглядом, ніби чекаючи наказів. «Пон-

то, — знов сказав він, — Понто, невже це можливе? — І, трохи помовчавши, додав: — Ну що ж, спробуємо!» Він витяг з гаманця клаптик паперу, написав на ньому олівцем кілька слів, згорнув його трубочкою, засунув мені під нашійник, показав на пані Летицію і тихо мовив: «Понто, allons!» Я не був би таким розумним, навченим життєвим досвідом пуделем, як є, коли б відразу не збагнув усього. Я миттю підбіг до столу, де сиділа пані Летиція, і вдав, що мені дуже кортить скуштувати чудового тістечка, що лежало перед нею. Пані Летиція була сама привітність, вона однією рукою подала мені тістечко, а другою почухала мені шию. Я відчув, як вона витягла папірець. Невдовзі після того вона залишила товариство й пішла на бокову доріжку. Я подався за нею і побачив, як вона жадібно прочитала баронову записку, а потім дістала зі своєї коробочки для плетива олівець, написала на тому самому папірці кілька слів і знов згорнула його трубочкою. «Понто, — сказала вона, лукаво дивлячись на мене, — Понто, ти дуже розумний, розважний пес, коли приносиш те, що треба, і тому, кому треба!» На цьому слові вона засунула записочку мені під нашійник, і я, не гаючись, вистрибом побіг до господаря. Той відразу здогадався, що я приніс відповідь, бо негайно витяг записочку з-під нашійника. Мабуть, слова пані Летиції були дуже втішні й приємні, бо очі в барона заблищали з радощів, і він захоплено вигукнув: «Понто, Понто, ти чудовий пудель, тебе привела до мене моя щаслива зірка!» Можеш собі уявити, дорогий Муре, що я зрадив не менше за нього, бо зрозумів, як високо піднявся в очах господаря після всього, що сталося.

З тих радощів я виконав усі штуки, на які був здатний, хоч мене й не дуже просили. Я розмовляв по-собачому, завмирав, знов оживав, не хотів брати шматок булки з рук іудея і всмак з'їдав його з рук християнина і т. д. «Надзвичайно тямущий пес!» — сказала стара дама, що сиділа біля пані Летиції. «Надзвичайно тямущий!» — відповів барон. Надзвичайно тямущий!» — луною відгукнувся голос пані Летиції.

Одне слово, скажу тобі, любий Муре, що я взяв на себе обов'язок носити листи таким-от способом і виконую його й досі. Часом, коли професор десь піде, я приношу записочку навіть до нього додому. А як інколи барон Алківіад фон Віпп закрадається в сутінках до милої Летиції, я лишаюся коло брами і, тільки-но побачу здалеку пана професора, зчиняю такий лютий, скажений гавкіт і гвалт, що мій

господар не згірше за мене відчуває наближення ворога і хутенько зникає.

Мені здалося, що я навряд чи можу схвалити поведінку Понто. Я згадав небіжчика Муція, свою власну глибоку відразу до будь-яких нашийників, і вже саме це переконало мене, що чесне серце порядного кота погидувало б таким свашкуванням. Усе це я цілком відверто й висловив юному Понто. Але він зареготав мені в обличчя й запитав, чи справді котяча мораль така сувора й чи сам я іноді не ступав на слизьку стежку, тобто чи не робив нічого такого, що не влазило б у вузькі рамці моралі. Я згадав Міну й замовк.

— По-перше, — повів далі Понто, — по-перше, шановний Муре, є просте життєве правило, яке твердить, що хоч би ти як викручувався, а своєї долі не минеш. Як освічений кіт ти можеш прочитати про це докладніше в дуже повчальній, дуже гарно написаній книжці під назвою «Jacques le fataliste»¹. Професорові естетики панові Лотарію судилося бути... ну, ти розумієш мене, шановний коте. До того ж професор своєю поведінкою в тій дивній історії з рукавичкою — вона заслуговує широкого розголосу, напиши про неї, Муре, — довів, що в нього є від природи яскраво виявлене покликання вступити в той великий орден, ознаки якого, самі того не знаючи, з гордовитою гідністю і прекрасною незворушністю носять стільки чоловіків. Пан Лотарію пішов би за тим покликанням, навіть якби не було на світі ніякого барона Алківіада фон Віппа й ніякого Понто. І взагалі, хіба пан Лотарію своїм ставленням до мене не заслужив, щоб я кинувся просто в обійми його ворога? Та й барон напевне знайшов би інший спосіб порозумітися з його дружиною, і на професора впала б така сама ганьба, не давши мені тієї користі, яку я тепер справді маю від приємних стосунків барона з милою Летицією. Ми, пуделі, не такі запеклі моралісти, щоб чинити собі на шкоду й нехтувати смачним куснем, який нам у житті не так часто й перепадає.

Я спитав юного Понто, чи справді користь, яку йому дає служба в барона Алківіада фон Віппа, така велика й значна, що вона переважає неприємність і гніт пов'язаного з нею рабства. Кажучи це, я недвозначно дав йому навздогад, що саме це рабство завжди буде огидне котові, в грудях якого ніколи не згасне дух волелюбства.

¹ «Жак-фаталіст» (франц.).

— Ти говориш, — відповів Понто, зневажливо всміхаючись, — ти говориш, шановний Муре, про мою службу так, як ти її розумієш чи, швидше, як ти собі її уявляєш зі своєю цілковитою недосвідченістю в усьому, що стосується вищого способу життя. Тобі важко збагнути, що означає бути улюбленцем такого галантного, освіченого чоловіка, як барон Алківіад фон Віпп. Бо, мабуть, не треба тобі пояснювати, о волелюбний коте, що я став найбільшим його улюбленцем, відколи повівся так мудро й послужливо. Я коротко змалюю тобі наш спосіб життя, щоб ти яскраво уявив собі, яке приємне, благодатне теперішнє моє становище.

Вранці ми — тобто я і мій господар — устаємо не надто рано, але й не надто пізно, а саме: коли годинник виб'є одинадцять. Я повинен тобі сказати, що мені влаштовано широко, м'яку постіль недалеко від баронового ліжка й хропимо ми дуже суголосно, так, що, раптово прокинувшись, не знаємо, хто з нас хропів. Барон смикає за дзвоник, і відразу з'являється камердинер з чашкою гарячого шоколаду для барона й порцеляною мискою, повною найкращої солодкої кави з вершками, для мене. Я випиваю свою каву так само всмак, як барон шоколад. Після сніданку ми півгодини граємося вдвох, — ці рухи не лише корисні для здоров'я, а й підносять наш дух. Якщо погода гарна, то барон сидить біля відчиненого вікна і крізь підзорну трубу оглядає перехожих. А якщо їх мало, то є інша розвага, якій барон може віддаватися цілу годину й не стомитися. Під вікном у барона в бруківці є один камінь особливого, червонуватого кольору, і в середині його викришилась невеличка заглибина. І ось треба так спритно плюнути, щоб улучити саме в ту заглибину. Внаслідок невтомних тривалих вправ барон домігся того, що влучає за третім разом і вже виграв не один заклад. Після цієї розваги настає дуже важлива пора одягання. Про майстерне зачісування і накручування волосся, а особливо про мистецьке пов'язування краватки барон дбає сам, без допомоги камердинера. А що ці дві важкі операції тривають досить довго, Фрідріх використовує вільний час, щоб одягти й мене. Тобто він миє мене змоченою в теплій воді губкою, розчісує густим гребінцем довгу шерсть, яку перукар позалишав у належних місцях, і надягає на мене гарного срібного нашийника, яким барон ушанував мене зразу, тільки-но виявив мої таланти. Наступні хвилини присвячені літературі й красним мистецтвам. А саме: ми йдемо в ресторацію або в кав'ярню, з'їдаємо біфштекс чи карбо-

над, випиваємо чарочку мадери й трохи заглядаємо в нові журнали й газети. Тоді починаються передобідні візити. Ми відвідуємо якусь славетну акторку, співачку або навіть танцівницю, щоб розповісти їй про останні новини, а головним чином про те, як відбувся чийсь дебют учора ввечері. Дивна річ, як спритно вміє барон Алківіад фон Віпп подати свої новини, щоб завжди підтримувати в дам гарний настрій. Супротивниці чи навіть колезі не дістається й маленької частки тієї слави, яка вінчає господиню того будуару, де він саме сидить. Бідолаху обсвистали... висміяли... А якщо вже ніяк не можна замовчати справді блискучого успіху суперниці, то барон напевне пригостить господиню новою скандальною історійкою про ту даму, і її так само радо вислухають, як і поширять далі, щоб належною пайкою отрути покропити квітки на вінку суперниці.

Візити до дам з аристократичного кола — до графині А., баронеси Б., дружини посла В. і т. д. — заповнюють час до пів на четверту; тепер барон скінчив свої основні справи і о четвертій може спокійно сідати до столу, знов у ресторації. Після обіду ми йдемо до кав'ярні, інколи граємо партію в більярд, потім, якщо дозволяє погода, вирушаємо на коротку прогулянку, я — завжди пішки, а барон — часом на коні. Так надходить пора йти в театр на виставу, а її барон ніколи не пропускає. Йому в театрі, мабуть, належить дуже важлива роль — він мусить не тільки знайомити публіку з акторами, що виступають на кону, і з їхнім життям за лаштунками, але й казати, коли треба хвалити, а коли гудити, таким чином спрямовуючи мистецький смак на правильний шлях. У нього від природи є покликання до цього. Оскільки навіть найбільшим аристократам з мого племені несправедливий звичай категорично забороняє заходити до театру, то, поки триває вистава, я вперше за цілий день розлучаюся зі своїм любим бароном і розважаюся, як собі сам хочу. Які то розваги і як я використовую свої зв'язки з левретками, спанієлями, мопсами та іншими шляхетними особами, ти довідаєшся потім, любий Муре!

Після вистави ми знов-таки вечереємо в ресторації, а потім барон у веселому товаристві розважає свою душу, тобто всі розмовляють, усі сміються, все вважають слово честі божистим, і ніхто не знає, що він каже, з чого сміється і що вважає слово честі божистим. Але в тому й полягає вся вишуканість світської розмови, все громадське життя тих, хто молиться богові елегантності, як мій господар. Часом гос-

подар ще й уночі їде в якесь товариство, і там уже він, певне, взагалі незрівнянний. Та про це я також нічого не знаю, бо барон ніколи мене ще туди не брав, і, мабуть, на це в нього є свої причини. Ну, а як мені гарно спати на м'якій постелі поблизу барона, я вже тобі казав.

А тепер поміркуй сам, шановний коте, чи може старий, буркітливий дядько звинувачувати мене в гультяйстві й розпусті, коли я живу таким життям, як оце докладно змалював тобі? Трохи раніше він таки мав вагомі підстави для всіляких докорів, — це правда, я вже тобі признався в цьому. Я тоді обертася в поганому товаристві, і особливо мені подобалось пхатися всюди, де мене не просять, надто ж на весілля, і влаштовувати там безглузду бучу. Проте все це я робив не з сутого потягу до бешкетів і бійок, а тільки з браку вищої культури, якої не міг набути в домі професора за тамтешніх обставин. Тепер усе змінилося. Але стривай! Кого я бачу? Он іде барон Алківіад фон Віпп! Він озирається, шукає мене... Він свистить! *Au revoir*¹, шановний!

Понто блискавично кинувся назустріч своєму господареві. Зовнішність барона цілком відповідала тому образу, який я собі склав зі слів Понто. Він був дуже високий і не те що стрункий, а худий, як тріска. Вбрання, постава, хода, манери — все було в нього взірцем останньої моди, але доведеної до фантастичних крайнощів, і це надавало йому якогось дивного, химерного вигляду. Він тримав у руці маленький, дуже тоненький ціпок із крицевою ручкою і змусив Понто кілька разів перестрибнути через нього. Хоч яким здалось мені це принизливим, а проте мушу визнати, що в Понто, завжди дуже спритного й сильного, тепер ще й з'явилася грація, якої я раніше ніколи в нього не помічав. Взагалі ж у тому, як барон ішов дивною півнячою ходою, розставивши ноги, випнувши груди і втягнувши живота, в тому, як Понто граційно вистрибував біля нього, то спереду, то збоку, лиш коротко, а часом навіть пихато вітаючись із товаришами, що пробігали повз нього, — у всьому тому було щось таке, хоч і не до кінця зрозуміле для мене, що мені імпонувало. Я невиразно здогадувався, що мій приятель Понто розуміє під словами «вища культура», й силкувався остаточно з'ясувати це для себе. Але з'ясувати його було не так легко, вірніше, всі мої зусилля були надаремні.

¹ До побачення (франц.).

Згодом я збагнув, що перед деякими явищами безсилі всі наші мізкування, всі теорії, які ми укладаємо собі в голові, й що досягти їх можна лише живою практикою, а вища культура, якої набули у вишуканому товаристві барона Алківіад фон Віпп і пудель Понто, належить саме до таких явищ.

Барон Алківіад фон Віпп, проходячи мимо, дуже пильно розглядав мене в лорнетку. Мені здалося, наче я прочитав у його погляді цікавість і гнів. Може, він помітив, що Понто розмовляв зі мною, і поставився до цього неприхильно? Мені стало трохи лячно, і я швиденько подався сходами нагору.

Тепер, щоб виконати всі обов'язки сумлінного автобіографа, мені годилося б знов змалювати свій душевний стан, а краще цього не зробиш, як за допомогою кількох написаних у високому стилі віршів, що останнім часом так і сиплються з мене, як кажуть, мов із решета. Але я

(А. м.) на ці безглузді, жалюгідні іграшки згайнував найкращі роки життя. І тепер ти нарікаєш, старий йолопе, і звинувачуєш долю, якій ти зухвало опирався! Яке тобі було діло до цих вельмож, до всього цього світу, з якого ти глумився, бо вважав його дурним, а сам виявився ще дурнішим! Треба тобі було триматися свого ремесла, так, ремесла, майструвати органи, а не вдавати з себе мага й віщуна. Тоді вони б не вкрали її в мене, моя дружина залишилася б зі мною, я сидів би як вправний ремісник біля верстата, дужі челядники стукали й гупали б молотками навколо мене, і ми творили б органи, що тішили б слух і око дужче за будь-які інші. І біля мене була б К'яра! А може, й веселі хлопчаки чіплялися б мені на шию, може, я б гойдав на колінах гарнесеньку донечку. Хай йому сто чортів, що заважає мені негайно втекти звідси й вирушити на пошуки втраченої дружини по всьому світі?

На цьому слові майстер Абрагам, що розмовляв сам із собою, шпурнув під стіл почату автоматичну іграшку разом з інструментами, схопився з місця й почав схвильовано ходити по кімнаті. Думка про К'яру, що тепер майже ніколи його не покидала, збудила в його серці болісну тугу, і так само як тоді, з появою К'яри, почалося для нього натхнення, сповнене високих поривань життя, так і тепер сама згадка про неї прогнала зухвале, породжене буденністю невдоволення тим, що він насмілювся зазирнути далі за своє ремесло й віддатися справжньому мистецтву. Він розгорнув книжку Северіно й довго дивився на свою милу К'яру. Потім, наче сновиди, що втратив здатність відчувати й тільки автоматично скоряється

своїй внутрішній спонуді, майстер Абрагам підійшов до скрині в кутку кімнати, зібрав накидані зверху книжки й речі, відчинив її, витяг скляну кулю і весь пристрій, потрібний для таємничого досліду з Невидимою дівчиною, прив'язав кулю до тоненького шовкового шнурочка, що звисав зі стелі, і прибрав у кімнаті так, як потрібно було для схованого оракула. І аж коли все було готове, він отямився від запаморочення і неабияк здивувався з того, що почав робити.

— Ох, — голосно застогнав він, охоплений розпачем, і знесилено опустився в крісло, — ох, К'яро, нещасна втрачена К'яро, я вже ніколи більше не почую, як твій милий голос відкриває те, що сховане в глибині людських сердець. Єдина розрада мені на цьому світі, єдина надія — могила!

Зненацька скляна куля загойдалась і почувся мелодійний звук, наче подих вітру торкався струн арфи. Але скоро той звук вилився в слова:

Не минуло ще життя,
Не погасли всі надії.
Фатум шлях твій перетяв,
Сила клятви й досі діє,
Та тримайся! Страдна мати
Всім розраду нам дає,
Все pomoже подолати.
В горі проблиск щастя є.

— О милосердне небо! — прошепотів старий тремтячими устами. — Це вона озивається до мене з високості! Її вже нема серед живих!

Та мелодійний голос почувся знов, і ще тихіше, ніби ще далі, зазвучали слова:

Не поборе того смерть,
Хто в душі любов леліє,
Вранці маєш мряки вщерть —
Ще надвечір зазоріє.
Скоро може час настати,
Коли бідам прийде край.
Все, що доля схоче дати,
З чистим серцем зустрічай.

То дужчаючи, то затихаючи, ці солодкі звуки навіяли на старого дрімоту, що огорнула його своїми чорними крильми. Але в п'їтмі блискучою прекрасною зіркою йому засяяв сон про минуле щастя. К'яра знов лежала в його обіймах,

вони знов були молоді й щасливі, і ніякий лихий дух не затьмарював їхнього кохання.

Тут видавець змушений попередити ласкавого читача, що кіт знов видер кілька аркушів макулатури, тому в цій повісті, повній прогалин, утворилася ще одна прогалина. Проте, як видно з нумерації сторінок, бракує тільки вісім колонок, де, мабуть, не було нічого важливого, оскільки наступне досить добре пов'язується з попереднім. Отже, далі йде такий текст:

не сподівався. Князь Іреней взагалі був запеклий ворог будь-яких незвичайних подій, а надто коли від його власної особи вимагали ближче ознайомитися з ними. Тому він, як завжди в критичних випадках, узяв подвійну пайку табаки, глянув на лейб-єгера значущим, пронизливим фрідріхівським поглядом і сказав:

— Лебрехте, чи ти, бува, не сновиди, що бачиш привидів і зчиняєш цілком непотрібний гвалт?

— Найясніший пане, — відповів лейб-єгер дуже спокійно, — накажіть мене прогнати як найгіршого негідника, коли все, що я вам розповів, не щира правда. Я не боюся знов відверто сказати вам: Руперт — найпослідуший шахрай.

— Як, Руперт? — крикнув князь, розлючений понад усяку міру. — Мій старий, відданий кастелян, що служив княжому двору п'ятнадцять років, ніколи не давав жодному замкові заіржавіти й завжди вчасно відмикав і замикав двері, цей Руперт — шахрай? Лебрехте, ти збожеволів? Сказився? Сто чор...

Князь затнувся, як завжди, коли ловив себе на лайці, що не личила князівській гідності. Лейб-єгер скористався цією миттю і сказав:

— Хоч ви, найясніший князю, і зволили так хвилюватися й так страшно лаятись, а однаково про таке не годиться мовчати, треба сказати правду.

— Хто хвилюється? — мовив князь уже спокійніше. — Хто лається? Віслюки лаються! Я хочу, щоб ти ще раз коротко розповів мені всю справу, аби я міг викласти її на таємному засіданні своїм радникам для докладного обговорення й для постанови про необхідні заходи. Коли Руперт і справді шахрай, то... ну, побачимо далі.

— Як я вже сказав, — почав лейб-єгер, — коли я вчора присвічував панні Юлії, той чоловік, що вже давно тут вештається скрізь, прошмигнув повз нас. «Ну, стривай, — думаю я собі, — я вже тебе, шалапуте, спіймаю», — і, довівши

милу панну нагору, гашу смолоскип, а сам ховаюсь у темряві. Минуло небагато часу, як той чоловік вилазить з кушів і тихо стукає в двері. Я нечутно підкрадаюся ближче. Ось двері відчиняються, виходить дівчина, і той незнайомий заходить з нею до будинку. Це була Нанні. Ви ж, найясніший пане, знаєте Нанні, ту кралю, що служить у пані радниці?

— Coquin¹, — вигукнув князь, — з високими коронованими особами не балакають про кралю Нанні! Але кажи далі, mon fils².

— Так, — мовив лейб-егер, — так, то була краля Нанні, я зроду б не подумав, що за нею водиться такий гріх. «Отже, просто любовне побачення», — подумав я собі, але якось мені не бгалося в голову, що за цим не схована ще якась таємниця. Тому я лишився стояти біля будинку. Минув якийсь час, і вертається радниця. Та не встигла вона зайти, як нагорі відчиняється вікно і з нього вистрибує той чужий чоловік, — ви не повірите, як спритно! І просто на чудові гвоздики та левкої, що там обгороджені, ті, що їх так дбайливо доглядає панна Юлія. Садівник страх як лається, він там стоїть надворі з потовченими вазонами, хотів сам поскаржитись вам, найясніший князю, та я його не впустив, бо він, ледащо, з самого ранку напився.

— Лебрехте, — перебив князь лейб-егеря, — Лебрехте, це вже, мабуть, наслідування. Таке саме відбувається в опері пана Моцарта «Весілля Фігаро», яку я бачив у Празі. Не захоплюйся, а кажи так, як було, егерю!

— Та я ж, — мовив Лебрехт, — та я ж ні слова не кажу інакше і можу заприсягнутися, що все це правда. Той гіцель упав на квітки, і я вже хотів його спіймати, але він швидко, як блискавка, схопився й побіг, аж загуло, а куди? Як ви думаєте, найясніший князю, куди він дременує?

— Я ніяк не думаю! — велично відповів князь. — Не драгуй мене зайвими запитаннями про мої думки, егерю, а спокійно розповідай, поки скінчиш свою історію. Тоді я почну думати.

— Дременув просто в порожній павільйон, — повів далі лейб-егер. — Так, у порожній павільйон. І коли він постукав у двері, всередині засвітилось, звідти вийшов не хто інший, як чесний, бездоганний пан Руперт, завів незнайомця до павільйону і знов замкнув двері. От бачите, найясніший кня-

¹ Негіднику (франц.).

² Сину мій (франц.).

зю, Руперт знається з чужими, небезпечними гостями, що напевне задумали якесь лихо, а то б чого вони ховалися? Хтозна, на що вони важаться, може, ті поганці чигають тут, у тихому спокійному Зіггартсгофі, на самого найяснішого князя?

Оскільки князь Іреней вважав себе надзвичайно важливою вельможною особою, то бувало, що часом йому ввижались різні двірські інтриги й зловорожі задуми. Останні єгєрові слова важким тягарем упали на його серце, і він на мить глибоко задумався.

— Єгерю, — нарешті мовив він, витріщивши очі, — єгерю, ти маєш слухність! Справа з тим незнайомим чоловіком, що вештається тут, зі світлом, яке світитися вночі в павільйоні, підозріліша, ніж здавалось на перший погляд. Життя моє в божих руках! Але мене оточують віддані слуги, і якби котрийсь пожертвував за мене своїм життям, я б, певна річ, щедро винагородив його родину. Розголоси це між моїми людьми, добрий Лебрехте! Ти знаєш, княже серце не лякливе, йому невідомий людський страх смерті, але не можна забувати про обов'язки перед своїм народом, треба берегти себе для нього, особливо ж, поки спадкоємець трону ще малолітній. Тому я не вийду із замку, аж поки змова в павільйоні не буде придушена. Лісникові з його об'їзними і всією лісовою службою наказую прибути сюди, а всім моїм людям озброїтись. Павільйон негайно оточити, замок — міцно замкнути. Доглянь за цим, добрий Лебрехте. Сам я причеплю до пояса мисливського ножа, а ти насип порошу в мої пістолі, але не забудь перед тим надавити курки, щоб не сталось якогось лиха. І нехай сповістять мене, коли візьмуть штурмом павільйон і присилують змовників здатися, щоб я встиг вернутися до внутрішніх покоїв. Полонених, перше ніж вести перед трон, пильно обшукати, щоб котрийсь із розпачу... Та чого ти стоїш, чого дивишся на мене, чого всміхаєшся, що все це означає, Лебрехте?

— Та я вважаю, — озвався лейб-єгер з хитрою міною, — я вважаю, найясніший пане, що нема потреби викликати лісника і його людей.

— Чому? — розгнівано запитав князь. — Чому? Здається, ти зважуєшся заперечувати мені? А небезпека зростає з кожною секундою! Сто чор... Лебрехте, швидше на коня! Лісник, його люди, наладовані рушніці негайно повинні бути тут!

— А вони, — відповів лейб-єгер, — а вони вже тут, найясніший пане!

— Як? Що? — вигукнув князь, так і залишивши рота роззявленим, щоб дати вихід своєму подивові.

— Тільки-но почало світати, — мовив єгер, — я побував у лісника. Павільйон уже добре оточений, і кіт не вискочить, не те що людина.

— Ти чудовий єгер, — зворушено мовив князь, — чудовий єгер і відданий служник князівського дому. Якщо ти врятуєш мене від цієї небезпеки, то твердо можеш розраховувати на медаль, яку я сам придумаю і звелю викарбувати зі срібла або з золота, тільки-но павільйон візьмуть штурмом, хоч би стільки там полягло людей.

— Накажіть, — мовив єгер, — накажіть, найясніший пане, і ми відразу візьмемось до діла. Тобто висадимо двері павільйону, спіймаємо ту патолоч, що там засіла, і буде по всьому. Так, так, я вже не прогавлю того жевжика, що так часто вислизав мені з рук, того проклятого скакуна, що непроханим гостем закрався в павільйон і порядкує там, як у себе вдома, того шалапута, що потривожив панну Юлію...

— Який шалапут, — запитала радниця Бенцон, входячи до кімнати, — який шалапут потривожив панну Юлію? Про що ти говориш, добрий Лебрехте?

Князь рушив назустріч Бенцон, урочисто, значуще, наче ніс величезний тягар, що вимагав від нього напруження всіх душевних сил. Він узяв радницю за руку, ніжно потис її і дуже лагідно сказав:

— Бенцон, навіть найсамітніше, цілком відлюдне життя не гарантує безпеки князівській голові. Така доля князів: ніяка лагідність, ніяка доброта не може оборонити їх від ворожого демона, що розпалює заздрощі й жадобу влади в грудях зрадливих васалів! Бенцон, найчорніша зрада підняла проти мене свою змієволосу медузину голову. Ви бачите мене в хвилину величезної небезпеки! Та скоро настане катастрофа, і, можливо, я завдячуватиму цьому відданому служникові своє життя і свій трон. А коли мені випаде інше — що ж, нехай збудеться моя доля. Я знаю, Бенцон, ви зберегли до мене свої почуття, і, мов той король у трагедії німецького поета, якою недавно князівна Гедвіга зіпсувала мені чай, я можу шляхетно вигукнути: «Не все пропало, ви ж бо ще моя!» Поцілуйте мене, дорога Бенцон! Люба Мальхен, ми ті самі, що були, і тими самими й залишимося! Господи боже, з душевного страху я забалакуюсь! Тримаймося, моя кохана, коли зрадників спіймають, я знищу їх самим поглядом. Лейб-єгере, починай наступ на павільйон!

Лейб-егер кинувся до дверей.

— Стривайте! — гукнула Бенцон. — Який наступ? І який павільйон?

На вимогу князя лейб-егереві довелося ще раз скласти докладний звіт про все, що сталося.

Бенцон, здавалося, слухала розповідь лейб-егеря з дедалі більшою цікавістю. А коли він скінчив, сміючись, вигукнула:

— Смішнішого непорозуміння важко собі й уявити! Я прошу вас, ваша ясновельможність, негайно відправити лісника та його людей додому. Про змову не може бути й мови, і вам, ваша ясновельможність, не загрожує ніяка небезпека! Незнайомий, що розташувався в павільйоні, вже ваш полонений.

— Хто? — запитав приголомшений князь. — Хто, яка біда оселилася в павільйоні без мого дозволу?

— В ньому, — шепнула Бенцон князеві на вухо, — в ньому ховається княжич Гектор.

Князь відступив кілька кроків назад, ніби його зненацька вдарила якась невидима рука, й вигукнув:

— Хто? Як? Est-il possible?¹ Бенцон, я сплю? Княжич Гектор? — Князь спинився поглядом на лейб-егереві, що приголомшено м'яв у руках шапку. — Єгерю, — закричав він на нього, — єгерю! Гайда звідси! Лісник та його люди хай теж їдуть геть! Додому! Щоб духу тут вашого не було! Бенцон, ви можете собі таке уявити? Лебрехт назвав княжича жевжиком і шалапутом! Нещасний! Та хай це залишиться між нами, Бенцон, це державна таємниця. Тепер поясніть мені, як так могло статися, що княжич, удавши, ніби їде геть, сховався тут, немов якийсь шукач пригод?

Бенцон зрозуміла, що лейб-егер, вистеживши княжича, допоміг їй вийти з великого клопоту. Твердо переконана, що з її боку було б нерозважно зраджувати князеві Гекторову присутність у Зіггартсгофі, а тим паче його наскок на Юлію, вона проте вважала, що не можна залишати цю справу в такому стані, який кожної хвилини може зробитися ще загрозливішим для Юлії і для цілого того плану, який сама Бенцон з такими труднощами здійснювала. Тепер, коли лейб-егер відкрив сховок княжича і з'явилась небезпека, що його звідти витягнуть не вельми почесним способом, Бенцон могла вже розповісти про нього князеві без шкоди для Юлії.

¹ Чи це можливо? (Франц.)

Отож вона пояснила князеві, що, мабуть, любовна суперечка Гедвіги з княжичем спонукала останнього оголосити про свій раптовий від'їзд, а самому разом з відданим камердинером сховатись поблизу коханої. Годі заперечити, що в цьому вчинкові є щось романтичне й авантурницьке, але кожен закоханий на таке здатен. До речі, княжичів камердинер палко закохався в її Нанні, яка й зрадила їй таємницю.

— Ага, — зрадів князь, — хвалити бога! То це камердинер, а не княжич закрався до вашого дому й потім вистрибнув крізь вікно на вазони, мов паж Керубіно. Бо в мене снувалися різні неприємні думки. Княжич — і вистрибнув крізь вікно! Де таке чувано в світі!

— О, — відповіла Бенцон, лукаво сміючись, — я знаю одну особу князівської крові, що не гребувала вилазити крізь вікно, коли...

— Ви мене дратуєте, Бенцон, — перебив радницю князь, — ви неможливо дратуєте мене! Мовчімо про минуле, а краще подумаймо, що тепер робити з княжичем. Уся дипломатія, все державне право, всі двірські звичаї — геть усе полетіло до біса в цьому проклятому становищі! Чи мені його недобачати? Чи виявити ніби випадково? Чи що... чи як... Усе йде обертом у моїй голові. От що виходить, коли князівські голови принижуються до романтичних витівок!

Бенцон справді й сама не знала, якої форми надати дальшим стосункам з княжичем. Але й ця перепона зникла. Не встигла вона відповісти князеві, як зайшов кастелян Руперт і передав йому згорнуту вчетверо записочку, сказавши з хитрою усмішкою, що вона від однієї високої особи, яку він мав честь тримати замкненою неподалік звідси.

— Отже, ти знав, — мовив князь дуже ласкаво, — отже, ти знав, Руперте, що... Ну, я завжди вважав тебе чесним, відданим служником мого дому, і тепер ти таким і виявився, бо, як і велів тобі обов'язок, слухався наказів мого вельможного зятя. Я подумаю, як тебе винагородити.

Руперт якнайчемніше подякував і вийшов з кімнати. В житті часто буває, що когось вважають особливо чесним і порядним саме тієї хвилини, коли він зробить якусь підлоту. Про це й подумала Бенцон, яка більше знала про зухвалий напад княжича і була впевнена, що старий лицемір Руперт втаємничений у ту справу.

Князь розпечатав записку й прочитав:

Che dice più, che più giocondo stato
Saria, di quel d'un amoroso core?

Che viver più felice a più beato,
Che ritrovarsi in servitù d'Amore?
Se non fosse l'huom sempre stimolato
Da quel sospetto rio, da quel timore,
Da quel martir, da quella frenesia,
Da quella rabbia, delta gelosia.

У цих віршах великого поета ви, князю, знайдете причину мого загадкового вчинку. Я подумав, що мене відштовхнула та, яку я обожаю, яка стала моїм життям, до якої звернені всі мої пожадання і надії, для якої гарячим вогнем палає моє полум'яне серце. Та — о щастя! Я пересвідчився, що доля ласкавіша до мене, ніж я гадав, бо віднедавна знаю, що мене кохають, і виходжу зі свого сховку. Кохання і щастя — таким гаслом я сповіщаю про себе. І скоро, князю, я привітаю вас із синівською пошаною.

Гектор».

Може, ласкавий читач не вельми гніватиметься, коли біограф у цьому місці на кілька секунд відхилиться від розповіді й подасть свій переклад тих італійських віршів. Вони означали приблизно таке:

Що є могутніше на світі від любові,
Яка безжально серцем нашим грає?
Кому із нас у ніжному двобої
Полон Амура не здавався раєм?
Що краще є від пристрасті сліпої,
В якій одвік безтямно ми згораєм
У пеклі ревнощів, блаженстві забуття —
Святих безумств минушого життя?

Князь дуже уважно прочитав записку вдруге, втретє, і чим довше її читав, тим більше похмурніло його чоло.

— Бенцон, — нарешті мовив він, — Бенцон, що це діється з княжичем? Посилати володареві князівства, коронованому тестеві замість чіткого розумного пояснення свого вчинку вірші? Італійські вірші! Що це має означати? Я не бачу в цьому ніякого глузду! Княжич, здається, непристойно екстравагантний. У віршах, наскільки я втямив, ідеться про щастя кохання й муки ревнощів. Що хоче княжич сказати тими ревнушами? До кого, ради всіх святих, він тут міг ревнувати? Скажіть мені, люба Бенцон, чи ви бачите в цій записці хоч іскру здорового глузду?

Бенцон вжахнув прихований зміст княжичевих слів, який їй легко було вловити після того, що сталося вчора в її домі. Але водночас вона не могла не віддати належне спритному поясненню княжича, яке той вигадав, щоб без перешкод вийти зі свого сховку. Далека від думки бодай натякнути про це князеві, вона гарячково міркувала, як би найкраще скористатися з цього нового становища. Крейслер і майстер Абрагам — ось кого боялася радниця, бо вони могли перешкодити її таємним планам, тому вона вважала, що треба спрямовувати проти них кожен зброю, яка їй траплялась до рук. Вона нагадала князеві те, що вже казала йому про згубну пристрасть, яка спалахнула в серці князівни. І, звичайно, повела вона далі, пильне око княжича не могло не помітити цього її стану, так само як і дивної, ексцентричної поведінки Крейслера, і те спостереження дало йому достатню підставу запідозрити, що між ними існує якийсь нерозважний зв'язок. Таким чином, стає цілком зрозуміло, чому княжич важився на Крейслерові життя, чому він, гадаючи, що вбив його, уникав зустрічі з князівною, яка була в тяжкій розпуці, але потім, довідавшись, що Крейслер живий, повернувся, гнаний коханням, і потай стежив за князівною. Тільки до Крейслера, більше ні до кого, княжич відчував ревності, про які мовиться у віршах, отож тим необхідніше й доцільніше було б надалі не давати Крейслерові можливості зупинитися в Зігартсгофі, бо вони з майстром Абрагамом, певне, готують змову проти всього князівського двору.

— Бенцон, — мовив князь дуже поважно, — Бенцон, я обміркував те, що ви сказали мені про негідну симпатію князівни, і не повірив, та й тепер не вірю жодному слову. Адже в жилах князівни тече князівська кров.

— Ви гадаєте, — палко мовила Бенцон, почервонівши по самі вуха, — ви гадаєте, ваша ясновельможність, що жінка князівської крові здатна краще за інших погамовувати свій пульс, голос життя в своїх жилах?

— Ви сьогодні, — роздратовано мовив князь, — ви сьогодні в дуже дивному настрої, раднице! Я ще раз кажу: коли в серці князівни й спалахнула якась негідна пристрасть, то це був тільки хворобливий напад, так би мовити, корчі, адже вона має до них схильність, і той напад швидко минувся. А щодо Крейслера, то він вельми цікава людина, йому тільки бракує відповідної культури. Щоб він хотів наблизитись до князівни? Я нізащо не повірю, що він здатен на таку відчайдушну зухвалість. Він зухвалий, так, але по-інакшому. Ви-

знайте, Бенцон, з його химерною вдачею саме князівна не мала б ніякої надії на його увагу, якщо взагалі можлива річ, щоб така висока особа могла опуститися до того, що закохалася б у нього. Бо — *entre nous soit dit*, Бенцон, — для нього ми, вельможні особи, не так багато й важимо, і саме через цей свій сміховинний, безглуздий погляд він не може перебувати при дворі. Тому хай собі живе далі від нас, але якщо він повернеться, я буду радий його бачити. Бо мало того, що, як я довідався від майстра Абрагама... до речі, майстра Абрагама ви в цю справу не вплутуйте, Бенцон, змови, які він готує, завжди виходили на користь князівському домові. Що ж я хотів сказати? Ага! Мало того, що капельмейстерові, як я довідався від майстра Абрагама, довелось тікати неприпустимим чином, хоч я ласкаво прийняв його в себе, він був і є цілком розумною людиною, що, незважаючи на свою дивацьку поведінку, потішає мене, *et cela suffit!*¹

Радниця скам'яніла з люті, побачивши, що їй так холодно дали відкоша. Зовсім того не сподіваючись, вона наштотхнулася на підводний риф там, де сподівалась легенько плисти за течією.

Зненацька на подвір'ї замку зчинився страшенний гармидер. Туди в'їздила ціла валка екіпажів у супроводі чималого загону гусарів великого герцога. З екіпажів злізли обергофмаршал, президент, радники князя, а також дехто з вельможних осіб Зіггартсвайлера. До них дійшла чутка, що в Зіггартсгофі вибухнула революція і життя князя перебуває під загрозою, і ось ці вірні васали разом з іншими шанувальниками двору прибули, щоб стати стіною навколо державної особи, й прихопили з собою захисників вітчизни, яких насилу випросили в губернатора.

За тими гучними запевненнями прибулих, що вони ладні пожертвувати собою задля життя його ясновельможності, князь не міг і слова сказати. Тільки-но він зібрався нарешті звернутись до своїх оборонців, як увійшов офіцер, що командував загonom, і спитав його, який буде план операції.

Така вже людська природа: коли небезпека, що наганяла нам страху, на очах у нас обертається в сміховинне, нікчемне опудало, нас охоплює злість. Ми радіємо тоді, коли уникнемо справжньої небезпеки, а не тоді, коли її взагалі не було.

¹ І цього досить! (Франц.)

Отак і вийшло, що князь насилу стримував свою злість, своє роздратування, викликане даремним переполохом.

Хіба він міг сказати, що вся ця буча зчинилася через побачення камердинера з покоївкою, через шалені, як у романах, ревності закоханого княжича? Він міркував і так і сяк, а сповнена тривожного очікування тиша в залі, яку перебувало тільки переможне іржання гусарських коней надворі, налягала на нього каменем.

Нарешті він відкашлявся й дуже врочисто почав:

— Панове! Чудесне втручання неба... Що ви хочете, mon ami? ¹

Цим запитанням, адресованим гофмаршалові, князь перебив самого себе. Справді, гофмаршал усе кланявся і поглядом намагався дати навздогад, що він приніс якусь важливу звістку. Виявилося, що княжич Гектор щойно звелів доповісти про себе.

Обличчя в князя проясніло, він побачив, що про гадану небезпеку, від якої захитався його трон, можна сказати дуже коротко і, немов помахом чарівної палички, обернути по-важні збори оборонців у веселий придворний прийом. Так він і зробив.

Минуло небагато часу, і до зали ввійшов княжич Гектор у пишному парадному мундирі, гарний, дужий, гордий, наче молодий бог, що потрапив сюди з далеких небесних високостей. Князь ступив кілька кроків йому назустріч і раптом відсахнувся назад, ніби його влучила блискавка. Зразу за княжичем Гектором до зали вскочив княжич Ігнатій. Цей вельможний юнак, на жаль, ставав з кожним днем усе дурнішим і нетямущішим. Йому, певне, страшенно сподобались гусари на подвір'ї, бо він випрохав у котрогось із них шаблю, сумку та ківер і нап'яв на себе всю цю пишноту. Він вистрибом, наче сидів на коні, почав гасати по залі з шаблею наголо, з брязкотом волочачи за собою по підлозі піхви й надзвичайно чарівно сміючись і хихочучи.

— Partez, décampez! Allez-vous-en tout de suite! ² — блискаючи очима, громовим голосом крикнув князь на переляканого Ігнатія, і той чимдуж чкурнув із зали.

Ніхто з присутніх не був настільки нетактовний, щоб помітити княжича Ігнатія і всю ту сцену.

¹ Дуже мій (франц.).

² Забирайтесь геть! Геть звідси, негайно! (Франц.)

Князь знов весь засвітився добротою та привітністю й перекинувся з княжичем кількома словами, а потім вони вдвох, — князь і княжич, — обійшли всіх, хто зібрався в залі, коротко перемовляючись то з тим, то з іншим. Прийом був закінчений, тобто всі дотепні, глибокодумні фрази, що їх кажуть при такій нагоді, були належним чином сказані, і князь подався з княжичем у покої княгині, а потім, оскільки княжич конче хотів зробити сюрприз своїй коханій нареченій, — і в покої князівни. Там вони застали Юлію.

З нетерпінням найполум'янішого коханця княжич кинувся до князівни і, раз по раз ніжно прикладаючи її руку до своїх уст, почав присягатися, що жив тільки думками про неї, що прикре непорозуміння завдавало йому пекельних мук, що він не міг би довше витерпіти розлуки з тією, яку обожає, що аж тепер для нього відкрилась брама райського блаженства.

Гедвіга зустріла княжича з веселою невимушеністю, зовсім їй не властивою. Вона сприйняла ніжні звірвання княжича так, як, мабуть, і личить нареченій, не поспішаючи завчасу здаватись на його слова. Вона навіть не відмовила собі в задоволенні трохи подражнити княжича його грою в хованку, запевняючи, що навряд чи можна уявити собі краще й приємніше диво, ніж перетворення бовванця для капелюшків у голову княжича. Бо саме таким бовванцем вважала вона голову, що з'являлась у вікні павільйону. Це дало привід щасливій парі обмінятися милими, грайливими жартами, що начебто розвеселили навіть князя. Він аж тепер остаточно повірив, що Бенцон дуже помилялася щодо Крейслера, бо, на його думку, кохання Гедвіги до найвродливішого з чоловіків стало тепер видимим. Розум і врода князівни, здавалося, досягли свого найвищого розквіту, того рідкісного чару, яким особливо світяться щасливі наречені.

Цілком навпаки було з Юлією. Тільки-но побачивши княжича, вона вся затремтіла з раптового страху. Бліда як смерть, вона стояла, опустивши очі й насилу тримаючись на ногах.

Аж за якийсь час княжич обернувся до Юлії і сказав:

— Панна Бенцон, якщо не помиляюся?

— Товаришка князівни з самого дитинства, майже сестра!

Поки князь вимовляв ці слова, княжич схопив Юлію за руку і тихенько шепнув їй:

— Тільки тобі було призначене все, що я казав! Юлія похитнулася, з болісного страху на очах у неї виступили

сльози, і вона була б упала, якби князівна швидко не підсунула їй крісло.

— Юліє, — тихо мовила князівна, схилившись до бідолашної дівчини, — Юліє, зберися на силі! Хіба ти не здогадуєшся, яку тяжку боротьбу веду я?

Князь відчинив двері й гукнув, щоб принесли eau de luce¹.

— Цього, — впав йому в слово майстер Абрагам, що саме заходив до кімнати, — цього в мене нема з собою, але є добрий ефір. Хтось зомлів? Ефір також допомагає.

— Ходіть, — відповів князь, — ходіть швидше, майстре Абрагаме, й допоможіть панні Юлії.

Та тільки-но майстер Абрагам з'явився в кімнаті, сталося щось несподіване. Княжич Гектор витріщив на нього очі й побілів, як мрець. Здавалося, зі страху волосся в нього стало сторч, з лоба покотився холодний піт. Відсахнувшись усім тілом, він усе-таки ступив крок уперед і простяг руки до майстра, немов Макбет тієї миті, коли страхітливий, закривавлений привид Банко зненацька сів на порожнє місце біля столу. Майстер спокійно витяг пляшечку й рушив до Юлії.

Це ніби вивело княжича з одубіння.

— Северіно, це ви? — спитав він глухим з невимовного жаху голосом.

— Авжеж, — так само спокійно, не міняючи виразу обличчя, відповів майстер Абрагам, — авжеж я. Приємно, що ви не забули мого імені, ласкавий пане. Я мав честь кілька років тому зробити вам у Неаполі невеличку послугу.

Майстер ступив ще один крок уперед. Тоді княжич схопив його за руку, силоміць відтяг убік, і між ними відбулася коротенька розмова, з якої ніхто з присутніх у кімнаті нічого не зрозумів, бо вони розмовляли надто швидко, та ще й неаполітанською говіркою.

— Северіно! Як у нього опинився той портрет?

— Я його дав йому для захисту від вас.

— Він знає?

— Ні.

— Ви будете мовчати?

— До часу.

— Северіно! Вся нечиста сила заповзялася на мене! Що означає ваше «до часу»?

— Доки ви будете слухняні й не чіплятиметесь до Крейсера і до тієї он дівчини.

¹ Нюхальних крапель (франц.).

Княжич відпустив майстра й підійшов до вікна. Тим часом Юлія опритомніла. Вона глянула на майстра Абрагама з невимовною, нестямною тугою і швидше прошепотіла, ніж сказала вголос:

— О мій любий, добрий майстре, може, ви мене врятуєте! Правда, вам багато що підвладне? Ваша наука може ще все обернути на добре?

В Юліїних словах майстер добачив дивовижний зв'язок із розмовою, яку він щойно мав із княжичем, ніби, зомлівши, вона набула хисту ясновидства і знає всю таємницю.

— Ти, — прошепотів майстер Юлії на вухо, — ти чистий душею ангел, тому темний пекельний дух гріха не має над тобою сили. Цілком покладись на мене, нічого не бійся і наберись духу. Пам'ятай про нашого Йоганнеса.

— Ох, — болісно зітхнула Юлія, — ох, Йоганнес! Він повернеться, правда, майстре? Я знов побачу його?

— Неодмінно повернеться, — відповів майстер, прикладаючи пальця до уст. Юлія зрозуміла його.

Княжич намагався триматись невимушено. Цей чоловік, почав розповідати він, що його, як він чув, тут називають майстром Абрагамом, кілька років тому в Неаполі був свідком однієї дуже трагічної події, в яку він, княжич, доводиться визнати, також був уплутаний. Про ту подію тепер ще не час говорити, але в майбутньому він обов'язково розповість усе.

Буря, яка шаленіла в душі княжича, була надто потужна, щоб не вириватись назовні, тож його розгублене, біле як крейда обличчя погано узгоджувалося з байдужою розмовою, до якої він себе силував, щоб вийти з критичного становища. Зате князівні краще за нього вдалося здолати напруження тієї важкої хвилини. З іронією, здатною обернути навіть підозру й озлість у найвитонченіший глум, Гедвіга, дражнячи княжича, заманювала його в лабіринт своїх власних думок. І він, спритний світський джигун, до того ж озброєний душевною розпустою, згубною для всього щирого й живого, не зміг витримати наступу цієї незвичайної істоти. Чим палкіше говорила Гедвіга, чим нищівніше й сліпучіше спалахували блискавки її глуму, тим дужче, здавалось, бентежився й тривожився княжич, поки йому стало несила терпіти й він швидко пішов.

З князем було те, що звичайно бувало з ним за таких обставин: він просто нічого не розумів. Він обмежився тим, що звернувся до княжича з кількома французькими фразами, які нічого не означали, і княжич відповів йому тим самим.

Княжич був уже біля дверей, коли раптом Гедвіга змінилась на виду, втупилась у підлогу і дивним голосом, що крав серце, крикнула:

— Я бачу кривавий слід убивці! — Тоді, ніби прокинувшись зі сну, бурхливо притиснула Юлію до грудей і прошепотіла: — Сестро, нещасна моя сестро, не дай себе знайти!

— Таємниці, — роздратовано сказав князь, — таємниці, фантазії, химери, романтичні вибрики! Ма foi¹, я вже не впізнаю свого двору! Майстре Абрагаме, ви лагодите мої годинники, коли вони псуються, то чи не могли б ви поглянути, що зіпсувалося в механізмі, з яким досі все було гаразд? До речі, хто такий Северіно?

— Під цим ім'ям, — відповів майстер, — я показував у Неаполі свої оптичні й механічні штуки.

— Он як! — мовив князь і пильно глянув на майстра, наче на язиці в нього крутилось якесь запитання, але потім швидко обернувся і вийшов з кімнати.

Думали, що Бенцон сидить у княгині, та виявилось, що вона пішла додому.

Юлії захотілось на свіже повітря. Майстер повів її в парк, і, гуляючи під майже голими вже деревами, вони говорили про Крейслера та про його перебування в абатстві. Так вони дісталися до рибальської хатини. Юлія зайшла в неї відпочити. Крейслерів лист лежав на столі. Майстер вважав, що в ньому немає нічого такого, що могло б її збентежити чи прикро вразити.

Юлія читала листа, і щоки її все дужче рожевіли, а в очах засяяло лагідне світло, відблиск повеселілої душі.

— Бачиш, — привітно мовив майстер, — бачиш, люба дитино, як добрий дух мого Йоганнеса навіть здалеку шле тобі слово втіхи? Чого тобі боятися небезпечних зазіхань, коли сталість почуттів, кохання й відвага бережуть тебе від переслідувань лиходія!

— Господи милосердний! — вигукнула Юлія і звела очі до неба. — Оборони мене тільки від самої себе!

Вона затремтіла, наче перелякалася своїх слів, що мимоволі злетіли з її уст. Майже неприємна, вона опустила в крісло й затулила руками спаленіле обличчя.

— Я тебе не розумію, дівчино, — сказав майстер. — Мабуть, ти й сама себе не розумієш, і тому тобі треба зазирну-

¹ Слово честі (франц.).

ти в свою душу аж до самого дна, суворо і безжально, нічого не приховуючи від себе.

Юлія глибоко замислилась, а майстер, згорнувши руки на грудях, глянув угору, на таємничу скляну кулю. Серце його сповнилось тугою і якимось дивовижним передчуттям.

— Тебе я повинен спитати, — мовив він, — з тобою повинен порадитися, з тобою, прекрасна, солодка таємнице мого життя! Озвися ж, хай я почую твій голос! Ти ж бо знаєш, я ніколи не був звичайною, буденною людиною, хоч багато хто вважав мене таким. Бо в мені горіла вся любов, яка лише є на світі, сам світовий дух, і в моєму серці жевріла іскра, яку подих твоєї істоти роздмухав у яскраве, радісне полум'я! Не думай, К'яро, що це серце, постарівши, охоллоло і вже не здатне битися так швидко, як тоді, коли я вирвав тебе з рук жорстокого Северіно, не думай, що я тепер менше вартий тебе, ніж був тоді, як ти сама мене знайшла! Хай тільки до мене долине твій голос, і я швидко, як юнак, побіжу на його звук, і бігтиму доти, аж доки знайду тебе, і ми знов житимемо разом і в чарівничій спілці віддаватимем свій час вищій магії, до якої хоч-не-хоч прилучаються всі люди, навіть найзвичайніші, зовсім не вірячи в неї. А якщо ти вже не ходиш у тілесній оболонці по цій землі, то хай твій голос озветься до мене з царства духів, я буду й тим задоволений і стану, може, ще вправнішим, ніж був усе своє життя. Але ні, ні! Як звучали ті слова, що ними ти втішила мене?

Не поборе того смерть,
Хто в душі любов леліє,
Вранці маєш мряки вщерть —
Ще надвечір зазоріє.

— Майстре, — вигукнула Юлія, підвівшись з крісла і з глибоким подивом прислухаючись до слів старого, — майстре! З ким ви розмовляєте? Що ви хочете робити? Ви назвали ім'я Северіно. Господи милосердний, адже княжич, отямившись від свого переляку, називав цим ім'ям вас самих? Яка страхітлива таємниця схована тут?

Коли старий почув ці Юліїні слова, його піднесений настрій де й дівся, і, чого з ним давно вже не бувало, на обличчі в нього з'явилася та чудна, майже блазенська посмішка, що дивно суперечила його добрій, широсердій на-

турі і всій його постаті надавала якогось моторошно карикатурного вигляду.

— Прекрасна панно, — сказав він різким голосом, яким хвалькуваті шукачі на ярмарках закликають публіку на свої вистави, — прекрасна панно, ще трішечки терпцю, і скоро я матиму честь показати вам тут, у рибальській хатині, найдивовижніші речі: маленьких танцюристів, карлика-турка, що знає, скільки років кожному з присутніх, автоматичні фігури, зародки потвор, викривлені зображення, оптичні дзеркала, — все це чудові магичні іграшки, але найкращої я ще не назвав. Моя Невидима дівчина вже тут! Гляньте, вона сидить там нагорі у скляній кулі! Але ще не говорить, бо стомилася з далекої дороги, вона прибула сюди просто з Індії. Через кілька днів, прекрасна панно, моя Невидима дівчина збереться на силі, і тоді ми її розпитаємо про княжича Гектора, про Северіно та про всі інші події, минулі і майбутні! А тим часом лише кілька простеньких розваг!

Сказавши так, майстер по-юнацькому швидко і жваво забігав по кімнаті, заводячи машини й налаштовуючи магичні дзеркала. І в кожному куточку все ожило й заворушилося, автоматичні фігури заходили й закрутили головами, механічний півень залопотів крильми й закукурівав, папуги пронизливо заджеркотіли, сама Юлія і майстер стояли начебто в кімнаті й одночасно надворі.

Хоч Юлія давно вже звикла до таких штук, а все ж дивна майстрова поведінка вжахнула її.

— Майстре, — перелякано спитала вона, — майстре, що з вами сталося?

— Щось дивовижне, — відповів майстер уже звичайним своїм тоном, — щось дивовижне й прекрасне, дитино моя, але тобі не слід про нього знати. Та хай ці живі мерці показують тут свої штуки, а я тим часом розповім тобі дещо таке, про що тобі потрібно й корисно довідатись. Люба Юліє, тоя власна мати замкнула від тебе своє материнське серце. Я відімкну його тобі, щоб ти заглянула в нього й дізналася про небезпеку, яка нависла над тобою, і змогла її уникнути. Отже, по-перше, кажу тобі навіпростець, що твоя мати твердо поклала собі не більше й не менше як

(*М. п. д.*) краще не наводитиму їх. О юначе котячого роду, будь скромний, як я, і не пхайся відразу зі своїми віршами туди, де цілком вистачить простої, чесної прози, щоб виповісти свої думки. Вірші в прозовій книжці мають

те саме призначення, що сало в ковбасі, тобто, вкраплені маленькими шматочками, вони надають усій мішанині масного блиску й солодкого, приємного смаку. Я не боюся, що моїм колегам-поетам це порівняння видасться банальним і нешляхетним, бо воно нав'яне нашими улюбленими ласощами, та й справді часом добрий вірш може так прислужитися посередньому романові, як сало пісній ковбасі. Кажу це як кіт, що дістав естетичну освіту й має великий досвід.

Хоч якими негідними, навіть підлими здавалися мені з погляду моїх дотеперішніх філософських і моральних засад поведінка Понто, його спосіб життя, манера здобувати господареву ласку, а проте мене дуже приваблювала його невимушеність, елегантність, чарівна легковажність у товариських стосунках. Я всіляко хотів переконати себе, що зі своєю науковою освітою, зі своєю солідністю, яка прозирає в усіх моїх вчинках, я стою на багато вищому щаблі за неука Понто, який тільки нахапався поверхових знань. Та якесь настирливе почуття вперто говорило мені, що Понто скрізь узяв би гору наді мною, я змушений був визнати, що існує якийсь вищий стан і пудель Понто належить до нього.

У такій геніальній голові, як моя, з кожного приводу, після кожного життєвого випробування зринають особливі, оригінальні думки, тож і тепер, розмірковуючи про свої стосунки з Понто, я зробив для себе такі цікаві відкриття, що ними варто поділитися.

— Чого так виходить, — питав я сам себе, глибокодумно підперши лапою чоло, — чого так виходить, що великі поети, великі філософи, мудрі й досвідчені в усіх інших справах, у стосунках із так званим вищим світом бувають такі безпорадні? Вони завжди опиняються там, де тієї хвилини їм не місце, розтуляють рота тоді, коли мали б мовчати, і, навпаки, мовчать, коли від них чекають слова, в кожному середовищі, такому, як воно вже склалося, вони йдуть проти течії, набиваючи гулі і собі, й іншим, — одне слово, вони схожі на того, хто проштовхується до брами крізь веселий гурт людей, які вийшли на прогулянку, і, торуючи собі дорогу, порушує їхній лад. Я знаю, що це пояснюють браком культури товариської поведінки, якої не навчишся за письмовим столом, а проте вважаю, що її дуже легко набути і що та нездоланна безпорадність напевне має ще й іншу причину. Великий поет чи філософ саме тому й великий, що він відчуває свою духовну перевагу; але в нього не було б цього

глибокого відчуття, властивого кожній мудрій людині, якби він не розумів, що та перевага не може бути визнана, бо вона порушує рівновагу, збереження якої і є основною засадою так званого вищого світу. В тому світі кожен голос повинен зливатися з іншими голосами, створюючи бездоганну гармонію цілого, тим часом як голос поета звучить дисонансом, і коли навіть за інших обставин тон його може бути добрим, то в цьому випадку він поганий, бо не узгоджується з цілим. Мати добрий тон, як і добрий смак, означає не допускатись недоречності. Далі я вважаю, що поганий настрій, викликаний суперечністю між почуттям переваги і доречністю її вияву, якраз і заважає недосвідченому в товариському житті поетові або філософові пізнати його в цілому й піднятися над ним. Необхідно, щоб він у такому випадку не занадто переоцінював свою духовну перевагу, і якщо це йому вдаватиметься, то він так само не переоцінюватиме й так звану культуру товариської поведінки, яка полягає тільки в намаганні згладжувати всі гострі кути й формувати на один кшталт усі обличчя, тим знеособлюючи їх. Тоді, подолавши поганий настрій, він легко, просто пізнає найглибшу суть тієї культури й жалюгідні передумови, на які вона спирається, і вже через саме те пізнання відчує себе повноправним громадянином химерного світу, що саме цю культуру вважає необхідною.

Інакше виходить з митцями, а також із поетами й письменниками, що їх інколи якийсь вельможа запрошує у своє коло, щоб, за добрим звичаєм, здобути собі славу мецената. На жаль, до таких митців, як правило, налипає щось від ремесла, тому вони або покірні до підлабузництва, або невиховані до брутальності.

(*Зауваження видавця.* Муре, мені прикро, що ти так часто вбираєшся в чуже пір'я. Через це ти, як я небезпідставно побоююсь, багато втрадиш в очах ласкавого читача. Чи, бува, всі ці міркування, якими ти так пишаєшся, не йдуть просто з уст капельмейстера Йоганнеса Крейсlera і чи можливо, щоб ти взагалі нагромадив стільки життєвої мудрості й так глибоко заглянув у найдивовижнішу таємницю на землі — в душу людського письменника?)

— Чому б, — міркував я далі, — чому б геніальному котові, чи він буде поет, чи письменник, чи митець, не піднятися до пізнання цієї вищої культури у всій її значущості й не перейняти самому краси й чару її зовнішнього вияву?

Хіба природа обдарувала перевагами цієї культури тільки собак? Навіть якщо ми, коти, своїм одягом, способом життя, манерами і звичками трохи відрізняємось від того гордовитого роду, то ми також складаємось із плоті й крові, маємо тіло й дух. І, зрештою, той рід так само, як і ми, підтримує своє життя. Собакам теж треба їсти, пити, спати тощо, і їм також болить, коли їх б'ють.

Ну, а що ж далі? Я вирішив засвоїти науку свого родовитого юного приятеля, пуделя Понто, і, ставши на цьому, вернувся назад до кімнати господаря. Кинувши погляд у дзеркало, я переконався, що вже сам твердий намір засвоїти вищу культуру чудово позначився на моєму зовнішньому вигляді. Я роздивлявся на себе з величезним задоволенням. А чи є приємніший стан, ніж бути задоволеним собою? Я замурчав.

Другого дня я не обмежився тим, що посидів перед дверима, а пішов прогулятись вулицею і побачив здалеку барона Алківіада фон Віппа. Позад нього підстрибом біг мій веселий приятель Понто. Кращої нагоди й бути не могло: я прибрав якнайвеличнішої постави і пішов назустріч приятелеві таким незрівнянно граційним кроком, якого не може навчити ніяке мистецтво, оскільки він — коштовний дарунок ласкавої природи. Та леле! Який жах! Тільки-но помітивши мене, барон зупинився, уважно оглянув мене в лорнет і гукнув:

— Allons, Понто! Гуджі, гуджі! Кіт! Кіт!

І Понто, облудний приятель, люто накинувся на мене! Нажаханий, приголомшений його ганебною зрадою, я задубів, не здатний боронитися, і тільки якомога дужче зіщулювався, щоб урятуватися від гострих зубів Понто, які він, загарчавши, виширив на мене. Але Понто кілька разів перестрибнув через мене, не завдавши мені ніякої шкоди, а тоді шепнув мені на вухо:

— Муре, не будь дурний, не бійся! Ти ж бачиш, що я нападаю не насправді, а тільки на догоду господареві! — Понто знов застрибав навколо мене, навіть схопив мене за вухо, але зовсім не боляче. — А тепер, — нарешті прошепотів він, — а тепер гайда, друже Муре! Он у той льох!

Я не чекав, щоб він мені казав це двічі, а чимдуж дремнув у віконце. Бо хоч Понто запевняв, що не зробить мені ніякої кривди, я однаково боявся, адже в таких скрутних випадках ніколи не можна знати напевне, чи дружба виявиться досить сильною, щоб перемогти природні нахили.

Коли я шаснув у льох, Понто не перестав розігрувати комедію, яку почав з примхи свого господаря. Він гарчав і гавкав перед віконцем, тикався писком між ґрати, удавав, наче хтозна-який розлючений, що я втік і він не може мене дістати. А сам тим часом казав мені в льох:

— Тепер ти ще раз можеш пересвідчитись, яку величезну користь дає вища культура. Я показав себе перед господарем чемним і слухняним, але й тебе не зробив своїм ворогом, дорогий Муре. Так завжди поводитьсь справжній світський пес, якому доля призначила бути знаряддям у руках могутнішого за нього. Коли його нацьковують, він повинен нападати, але так спритно, щоб кусати тільки тоді, коли це вигідно для нього.

Не зволікаючи ані секунди, я признався своєму юному приятелеві Понто, що дуже хотів би засвоїти дещо з його вищої культури, і запитав, чи міг би він трохи навчити мене, а якщо міг би, то в який спосіб. Понто хвилину подумав, а тоді сказав, що найкраще було б, якби переді мною відразу, з самого початку постала яскрава, жива картина вищого світу, в якому він тепер має втіху жити, а цього найкраще вдасться досягти, коли сьогодні ж увечері я піду разом із ним до чарівної Бадіни, яка приймає в себе товариство в години театральних вистав. Бадіна була левреткою і служила у князівської обер-гофмейстрині.

Я причепурився, як тільки міг, ще раз погортав Книгге і пробіг очима кілька найновіших Пікарових комедій, щоб, коли буде така потреба, похизуватися знанням французької мови, тоді зійшов униз і сів перед дверима. На Понто не довелося довго чекати. Ми дружно пішли вулицею і невдовзі опинилися в яскраво освітленій кімнаті Бадіни, де я застав строкате товариство пуделів, шпіців, мопсів, болонок і левреток. Одні з них сиділи колом, інші купками розташувалися по кутках.

Серце моє застукотіло дужче в цьому чужому, ворожому моїй натурі товаристві. Декотрі пуделі позирали на мене зі зневажливим подивом, немов питали: «Що тут робить простий кіт серед нас, родовитих осіб?» Раз у раз котрийсь із елегантних шпіців вишкірював на мене зуби, і я бачив, як радо він уп'явся б мені в карк, коли б доброзвичайність, гідність і вихованість гостей не забороняли їм зчиняти бійку.

З прикрого становища вирятував мене Понто, відреккомендувавши прекрасній господині, яка з милою поблажли-

вістю запевнила мене, що вона дуже рада бачити в себе такого славетного кота. І аж тепер, коли Бадіна сказала мені кілька слів, дехто з присутніх із суто собачою добродушністю вшанував мене більшою увагою, до мене навіть почали озиватися, згадувати про мою працю в літературі, про мої твори, що часом давали їм неабияку втіху. Це лестило моему шанолюбству, і я майже не помічав, що мене питали, не слухаючи моїх відповідей, що мій талант хвалили, не маючи про нього ніякого уявлення, і що мої твори звеличували, не розуміючи їх. Природний інстинкт підказав мені, що треба так само й відповідати, як мене питають, тобто не зважати на зміст питання, а відбуватися короткими фразами, такими загальними, щоб вони стосувалися до чого завгодно, щоб у них не було ніякої думки і щоб вони ніколи не заводили розмови, що ковзає по гладенькій поверхні, кудись у глибину. Понто мимохідь переказав мені почуту від одного старого шпіца думку про мене: мовляв, як на кота, я досить потішний і виявляю здібність до справжньої світської розмови. Така звістка втішила б хоч якого похмурого буркуна!

Жан Жак Руссо, згадуючи у своїй «Сповіді» про те, як він украв стрічку і потім не сказав правди, коли в нього на очах карали за це бідну, ні в чому не винну дівчину, признається, що ніяк не може забути й вибачити собі цього ганебного вчинку. Тепер і я перебуваю в такому самому становищі, як той славетний автобіограф. Щоправда, мені не треба признаватися ні в якому злочині, а проте, якщо я хочу лишитись і надалі правдивим, то не можу не сказати про велику дурість, якої я допустився того вечора і яка потім довго збивала мене з плигу, мало не довівши до божевілля. Та хіба не так само тяжко, а може, й ще тяжче признаватися у своїй дурості, ніж у злочині?

Минуло небагато часу, і мені стало так незатишно, так прикро, що захотілося опинитись далеко звідти, під грубою в господаря. Мене знемагала така смертельна нудьга, що врешті я знехтував усі правила пристойності. Я тихенько вшився в найдавший кут, щоб подрімати під одноманітне гудіння розмов навколо. Бо ті розмови, які я спершу через свій поганий настрій — мабуть, цілком безпідставно — вважав порожньою, банальною балаканиною, тепер здавалися мені монотонним стукотом млинового колеса, під який дуже приємно впадати в бездумний стан, що скоро переходить у справжній сон. Та цей мій бездумний стан, цю тиху

дрімоту мені перебили: раптом перед моїми стуленими повіками ніби спалахнуло світло. Я розплющив очі й побачив перед собою тендітну, білу, як сніг, панну-левретку, прекрасну Бадініну небогу, на ім'я Мінова, як я потім довідався.

— Пане, — мовила Мінона тим солодким голоском, що гучно відлунює у чулих грудях палкого юнака, — пане, ви тут сидите самотою і, видно, нудитесь. Як шкода! Але й те правда, такому великому поетові, як ви, що ширяє у вищих сферах, метушня буденного світського життя здається банальною і поверховою.

Я підвівся, трохи збентежений і зажурений тим, що котяча натура, виявившись сильнішою за всі теорії доброзвичайності, змусила мене мимоволі потягнутись і вигнути спину. Мені здалося, що це насмішило Мінону.

Але я відразу похопився, згадав правила доброго тону, обережно притулив лапку Мінони до своїх уст і завів мову про хвилини натхнення, часто даровані поетам. Мінона слухала мене з такими виразними ознаками щирої уваги, так захоплено, що я підносився все вище й вище в поетичні емпіреї і кінець кінцем перестав сам себе розуміти. Мінова, мабуть, також не дуже мене розуміла, але страшенно захоплювалась мною, запевняла, що часто її найпалкішим бажанням було познайомитися з геніальним Муром і що ця хвилинка — найщасливіша, найпрекрасніша в її житті. Що мені вам сказати? Невдовзі виявилось, що Мінона читала мої твори, мої найвитонченіші вірші, і не тільки читала, а й збагнула їхній вищий зміст! Чимало з них вона знала напам'ять і проказувала так натхненно, так мило, що я перенісся в рай поезії, насамперед тому, що красуня собачого роду дала мені змогу почути мої вірші.

— Найдороща, найласкавіша панно! — в захваті вигукнув я. — Ви збагнули мою душу! Ви вивчили напам'ять мої вірші! О небо, чи є більше блаженство для поета, що прагне до вершин?

— Муре, — прошепотіла Мінона, — геніальний Муре, не вже ви думаєте, що чутливе серце, поетична душа можуть лишитися байдужі до вас?

На цьому слові Мінона глибоко зітхнула, й те зітхання сказало мені все до кінця. Хіба могло бути інакше? Я закохався в прекрасну панну-левретку так, що, цілком знетямлений і засліплений, не помічав, як вона у хвилину мого найбільшого захвату зненацька урвала розмову зі мною й

завела балачку з якимось джэнджуристим мопсом про найбанальніші речі, як вона цілий вечір уникала мене, трактувала мене так, що не було ніякого сумніву: вона вихваляла не мене, а себе саму, захоплювалась тільки собою... Одне слово, я був і лишився надалі засліпленим дурнем, я бігав за прекрасною Міноною, де тільки міг, оспівував її в найкращих віршах, зробив її героїнею кількох милих, шалених повістей, пролазив не в одне товариство, до якого зовсім не належав, і нагородою мені були гірка кривда, глум, прикрі образи.

Часто у хвилини тверезих роздумів я сам добре бачив, яка безглузда моя поведінка, але потім мені з дурного розуму знов спадали на думку Тассо й чимало новітніших поетів лицарських поглядів, яким аби тільки поклонятися якійсь дамі серця, присвячувати їй свої вірші і здалеку молитися на неї, як ламанчець своїй Дульсінеї, і я знов хотів бути не гіршим і не прозаїчнішим за Тассо і присягався химеричній богині моїх любовних мрій, чарівній біленькій панні-левретці, що довіку буду її вірним лицарем. Охоплений цим дивним божевіллям, я робив дурницю за дурницею, і навіть мій приятель Понто визнав за необхідне відступитися від мене, після того як він рішуче застеріг мене від огидних містифікацій, з якими на мене напосідалися з усіх боків. Хтозна, що зі мною сталося б, якби мене не вела моя щаслива зоря! Саме завдяки цій щасливій зорі сталося так, що я одного разу пізно ввечері прокрався до будинку прекрасної Бадіни, тільки щоб побачити кохану Мінону. Та всі двері були замкнені, і дарма я очікував, дарма сподівався, що трапиться якась нагода прослизнути всередину. Серце моє було сповнене кохання й туги, я хотів бодай сповістити кохану, що я так близько від неї, і тому заспівав у неї під вікном одну з найніжніших іспанських мелодій, будь-коли створених і виконуваних. Мабуть, її не можна було слухати без жалю!

Я чув, як гавкала Бадіна, а коли вона на мить замовкла, щось солодко прогарчала й Мінона. Та не встиг я озирнутися, як вікно швидко відчинилося і на мене вилилось повне відро крижаної води. Можна собі уявити, як прудко повернувся я у свій рідний край. Але гаряче полум'я в серці і крижана вода на хутрі так погано узгоджуються між собою, що з їхньої сполуки не може вийти нічого путнього, хіба що гарячка. Так сталося й зі мною. Коли я повернувся до бу-

динку свого господаря, мене всього трусило. Побачивши, який я блідий на виду, як погасли мої очі, як горить моє чоло і який у мене нерівний пульс, господар зрозумів, що я захворів. Він дав мені теплого молока, яке я жадібно вихлебтав, бо в мене язик прилипав до піднебіння. Потім я загорнувся в покривець зі своєї постелі й цілком віддався хворобі. Спершу мені марилися всілякі химери про вищу культуру, левреток і так далі, тоді сон мій став спокійніший і нарешті такий глибокий, що я — скажу без перебільшення, хоч мені й самому важко повірити в це, — проспав три дні й три ночі підряд.

Коли я нарешті прокинувся, то відчув себе легко й вільно, я виликувався від гарячки і — диво дивне! — від свого навіженого кохання також. Мені стало видно, як на долоні, до якої дурості довів мене пудель Понто, я побачив, як безглуздо було мені, природженому котові, встрявати між собаками, що глумилися з мене, бо не могли зрозуміти велич мого духу, і, будучи нікчемними за своїм еством, чіплялися за форму, отже, могли мені дати лише шкаралупку без зерна. Любов до наук і мистецтв прокинулася у мені з новою силою, і домашній затишок мого господаря почав мене вабити дужче, ніж будь-коли. Я став дозрілим чоловіком, а не котячим буршем чи плеканим джэнджиком і виразно відчув, що не можна бути ні тим, ні тим, коли хочеш виховати себе так, як потрібно для здійснення вищої життєвої мети.

Моєму господареві довелось поїхати в невеличку мандрівку, і він вирішив, що найкраще буде на той час прилаштувати мене до свого приятеля, капельмейстера Йоганнеса Крейслера. Оскільки ця зміна домівки починає новий період мого життя, то я кінчаю повість про теперішній період, з якої ти, о юначе котячого роду, візьмеш собі добру науку на майбутнє.

(А. м.) немов би десь здалеку долинали глухі звуки, і він чує ходу ченців у коридорах. Коли Крейслер остаточно прокинувся, він побачив з вікна, що церква освітлена, і почув невиразний спів хору. Опівнічна відправа вже скінчилася, отже, мабуть, сталося щось незвичайне. Видно, помер наглою смертю хтось із старих ченців, вирішив Крейслер, і тепер його за монастирським звичаєм понесли до церкви. Він швидко одягся й теж пішов туди.

У коридорі він зустрів отця Гілярія, що гучно позіхав і, ще зовсім сонний, похитувався, насилу переставляючи ноги.

Замість тримати запалену свічку прямо, він опустив її гнотом донизу, і віск, потріскуючи, капав на підлогу. Здавалося, що свічка от-от погасне.

— Ваша велебність, — промурмотів Гілярій, коли Крейслер озвався до нього, — ваша велебність, це робиться всупереч усім нашим дотеперішнім правилам. Заупокійна вночі! О цій годині! І тільки тому, що брат Кипріян наполягає на цьому! *Domine, libera nos de hoc monacho!*¹

Нарешті капельмейстерові пощастило переконати напівсонного Гілярія, що він не абат, а Крейслер. На превелику силу він випитав у ченця, що сьогодні вночі хтозназвідки до монастиря принесли тіло чоловіка, якого, видно, знав тільки брат Кипріян і який, мабуть, був не простого стану, бо абат на Кипріянове наполягання погодився відразу ж відслужити похоронну відправу, щоб уранці після першої утрени відбулося винесення тіла.

Крейслер пішов за Гілярієм до церкви. Вона була тьмяно освітлена і справляла дивне, моторошне враження.

Горіли тільки свічки великого металевого панікадила, що звисало зі склепистої стелі перед головним вівтарем, і їхні миготливі пломінчики заледве освітлювали неф церкви, а в бічні вівтарі кидали лише таємничий відблиск. Статуї святих, неначе пробуджені тим відблиском, ворушились, мов привиди, і підступали ближче. Під панікадилом, там, де було найсвітліше, стояла відкрита труна, в якій лежало тіло, і ченці, що оточували його, бліді й непорушні, самі здавалися мерцями, які встали опівночі з могил. Вони співали глухими, хрипкими голосами монотонні строфи реквієму, а коли замовкали, то було чути тільки зловісний шум вітру надворі, та ще дивно рипіли високі вікна в церкві, наче духи померлих стукали в будинок, у якому чули побожні звуки поминальної молитви, Крейслер наблизився до щільного ряду ченців і впізнав у небіжчикові ад'ютанта княжича Гектора.

І тоді прокинулись похмурі духи, що так часто опановували його, і безжально вп'ялися гострими пазурами в його зранені груди.

— Уїдлива нечиста сило, — сказав він сам до себе, — не вже ти женеш мене сюди, щоб цей заляклий юнак знов почав сходити кров'ю, бо кажуть же, що рани в мерця відкри-

¹ Господи, звільни нас від цього ченця! (*Лат.*)

ваються, коли до нього наближається вбивця? Ха-ха! Хіба я не знаю, що він геть зійшов кров'ю в ті прикрі дні, коли спокутував свої гріхи на смертній постелі? В ньому не лишилося жодної краплі лихої крові, якою він міг би отруїти свого вбивцю, коли б той і підійшов до нього, а Йоганнеса Крейсlera й поготів, бо його не стосується гадюка, яку він розтоптав, коли вона вже висунула гостре жало, щоб укусити його! Розплющ очі, небіжчику, хай я твердо гляну тобі в обличчя, щоб ти побачив, що на мені нема гріха. Але ти не можеш їх розплющити! Хто тобі наказав поставити на карту життя проти життя? Нащо ти затіяв облудну гру зі смертю? Ти не думав програти її? Але риси твої, тихий, блідий юначе, лагідні й добрі, смертельна мука стерла сліди мерзенного гріха з твого прекрасного обличчя, і я міг би сказати, якби тепер личили такі слова, що небо відкрило перед тобою браму милосердя, бо в грудях твоїх жила любов. Та ба! Що, як я помилився в тобі? Що, як не ти й не лихий демон, а моя щаслива зірка підняла твою руку на мене, щоб порятувати мене від жакливої долі, що чигає в пітьмі на мою душу? То розплющ же очі, блідий юначе, роздивися своїм утихомиреним поглядом геть усе, якщо я навіть загину з жалю за тобою або з жакливого, безмежного страху, що чорна тінь, яка скрадається за мною, от-от схопить мене. Так, глянь на мене — але ні, ні, ти міг би глянути на мене, як Леонгард Етлінгер, і я повірив би, що ти — це він, і тоді тобі довелося б кинутися зі мною в прірву, з якої я часто чую його глухий, замогильний голос. Але що це — ти всміхаєшся? Твої шоки, твої уста червоніють? Хіба тебе не влучила смертельна зброя? Ні, я не хочу ще раз ставати з тобою на прю, але...

Розмовляючи сам із собою, Крейслер машинально опустився на одно коліно і сперся ліктями на друге. Та раптом він рвучно схопився й напевне вчинив би щось дивне й шалене, але тієї миті ченці замовкли і хлопчики на криласі заспівали під тихий супровід органа «*Salve regina*»¹. Труну закрили, і ченці врочисто рушили з церкви. Тоді похмурі духи облишили бідолашного Йоганнеса, і, прибитий сумом і горем, похиливши голову, він подався за ченцями. Коли він був уже біля самих дверей, з темного кутка підвелася якась постать і швидко пішла до нього.

¹ «Вітаємо, царице» (лат.).

Ченці зупинилися, і свічки в їхніх руках яскраво освітили високого кремезного хлопця років вісімнадцяти-двадцяти. Обличчя його, скривлене запеклою люттю, було потворне, якщо не гірше, чорне волосся збилося на голові, драна куртка зі смугастого полотна ледве прикривала голе тіло, а такі самі матроські штани сягали тільки до литок, тому крізь це вбрання видно було його геркулесівську статуру.

— Проклятий, хто тобі наказав убити мого брата? — нестямно крикнув хлопець, аж луна покотилася по церкві, кинувся, як тигр, на Крейсlera і, мов кліщами, схопив його за горло.

Та перше ніж Крейслер, нажаханий несподіваним нападом, устиг подумати про оборону, перед ним уже стояв отець Кипріян і владним, гучним голосом сказав:

— Джузеппе, нечестивий грішнику! Що ти тут робиш? Де ти лишив матір? Негайно забирайся геть! Велебний пане абате, покличте монастирських служників, хай вони викинуть із церкви цього розбишаку!

Тільки-но Кипріян з'явився перед хлопцем, той зразу ж відпустив Крейсlera.

— Ну, ну, — сердито буркнув він, — нема чого зчиняти такий гвалт через те, що чоловік хоче обстати за своє право, пане святий! Я й сам піду, не треба нацьковувати на мене служників.

Сказавши це, хлопець вибіг у бічні двері, які забули зачинити і якими він, мабуть, і прокрався до церкви. З'явилися монастирські служники, проте вирішили, що нема сенсу гнатися за зухвальцем глумої ночі.

У Крейсlera була така натура, що напруження, викликане незвичайними, таємничими подіями, цілюще впливало на його душу, коли йому щастило вийти переможцем у сутичці з бурею, яка загрожувала знищити його. Тому абата здивував спокій Крейсlera, коли той другого дня прийшов до нього й розповів про страшне враження, яке на нього за таких незвичайних обставин справив труп людини, що хотіла вбити його і що її він, обороняючись, убив сам.

— Ні церква, ні світський закон, любий Йоганнесе, — сказав абат, — не можуть звинуватити вас у смерті того грішника й визначити вам якусь кару. Проте ви ще довго не здатні будете заглушити в собі докори сумління, яке вам каже, що краще було б самому загинути, ніж убити ворога, і це доводить, що предвічному приємніше, коли ми жерт-

вуємо своїм життям, аніж рятуємо його ціною такого поквапного, кривавого вчинку. Та поки що обличмо цю тему, бо я хочу поговорити з вами про іншу, нагальнішу справу.

Хто із смертних може передбачити, як наступна хвилина поверне хід подій? Ще недавно я був твердо переконаний, що для добра вашої душі ніщо не може бути корисніше, ніж зречення світу і вступ до нашого ордену. Тепер я думаю інакше і радив би вам, хоч які ви стали дорогі мені й милі моєму серцю, якнайшвидше залишити абатство. Не складіть про мене хибної думки, любий Йоганнесе! Не питайте мене, чому я, всупереч своєму переконанню, скоряюсь волі іншої людини, яка загрожує зруйнувати все, що я з такими труднощами створив. Якби я навіть захотів розповісти вам, що мене спонукало повестись так, а не інакше, ви однаково не зрозуміли б мене, для цього треба бути глибоко втаємниченим у справи церкви. Але все ж таки з вами я можу говорити вільніше, ніж з будь-ким іншим. Отже, знайте, що скоро перебування в абатстві вже не даватиме вам того добродійного спокою, який давало досі, ба навіть високим пориванням вашої душі завдадуть смертельного удару, і монастир стане для вас похмурою, безпросвітною в'язницею. Весь монастирський устрій міняється, волі, що поєднується з благочестивими звичаями, настає край, і в цих стінах скоро запаує неблаганно суворий, понурий дух чернечого фанатизму. О Йоганнесе, ваші чудові гімни більше не підноситимуть наш дух до справжньої високої побожності, хор буде скасований, і скоро ми вже тут нічого не чути́мем, крім однамі́тних респонзоріїв, які насилу співатимуть хрипкими, фальшивими голосами найстарші з наших братів.

— І все це відбувається за вказівкою зайшлого ченця Кипріяна? — спитав Крейслер.

— Так, — майже тужно відповів абат, опустивши очі, — так, на його бажання, дорогий Йоганнесе, і я не винен, що нічого не можна змінити. Втім, — після короткої мовчанки врочисто додав він, підвищивши голос, — втім, усе, що зміцнює церкву і додає їй блиску, має здійснитися, і ніяка жертва не завелика для цього!

— Хто ж цей високий, всевладний святий, який наказує вам, який самим лише словом здатен прогнати вбивцю, що вчепився мені в горло? — понуро спитав Крейслер.

— Ви, любий Йоганнесе, — відповів абат, — уплутані в таємницю, якої до кінця не знаєте. Та скоро ви довідаєтесь

про неї більше, може, навіть більше за мене і довідаєтесь усе це від майстра Абрагама. Кипрія́н, якого ми тепер ще звемо своїм братом, — один із обраних. Він сподобився вступити в безпосередній стосунок із предвічними силами небесними, і ми вже тепер повинні шанувати в ньому святого. А що стосується того зухвальця, який під час поминальної служби крався до церкви і схопив вас за горло, то він просто приблудний напівбожевільний циган, наш управитель уже кілька разів наказував дати йому доброї прочуханки за те, що він крав у селян ситих курей по курниках. Щоб вигнати його, якраз не треба було особливого чуда. — Коли абат казав ці останні слова, в кутиках його рота на мить майнула ледь помітна іронічна посмішка і так само швидко зникла.

Крейслерові стало так прикро на душі, наче його хтось тяжко скривдив. Він зрозумів, що абат, з усім своїм розумом і сердечністю, дури́в його і що всі докази, які він тоді наводив, щоб намовити його, Крейсlera, піти в монастир, так само служили якійсь іншій, прихованій меті, як і ті, що до них тепер удавався абат, навертаючи його на протилежний шлях. Крейслер вирішив залишити абатство, щоб цілком звільнитися від усіх цих таємниць, які могли так обплутати його, коли б він лишився тут довше, що йому вже не було б рятунку. Та тільки-но він подумав про те, що тепер може відразу ж вернутися в Зіггартсгоф, до майстра Абрагама, що там знов побачить її, знов почує її, володарку всіх своїх думок і мрій, як у серці в нього щось солодко защеміло, — то озвалася палка любовна туга.

Глибоко замислившись, Крейслер ішов головною алеєю парку, коли його наздогнав отець Гілярій і відразу ж почав:

— Ви були в абата, Крейслере, і він сказав вам усе! Ну що, хіба я не мав рації? Ми всі пропали! Цей превелебний комедіант... Ох, вихопилося слово! Але ми тут самі з вами! Коли він — ви знаєте, про кого я кажу, — з'явився у сутані до Риму, його святість папа відразу ж дав йому аудієнцію. Він упав ниць і поцілував пантофлю. Але його святість все не давав йому знаку вставати, і він пролежав так цілу годину. «Це буде перша твоя церковна покута», — гримнув на нього його святість, коли нарешті дозволив йому підвестись, і прочитав довге казання про гріховні манівці, на які збився Кипрія́н. Потім він уже в потайних покоях отримав докладні настанови і вирушив у похід! Давно вже в нас не було жодного святого! Чудо — ну, ви ж бачили картину, Крейс-

лере, — чудо, кажу я, набуло свого остаточного вигляду аж там, у Римі. Я тільки чесний чернець-бенедиктинець, непоганий *praefectus chori*¹, з чим, я думаю, ви погодитесь, і люблю випити чарчину ніренштайнера чи вюрцбурзького на славу єдиноспасевної церкви, але... одна втіха, що він недовго тут сидітиме. Йому треба мандрувати. *Monachus in clauastro non valet ova duo: sed quando est extra, bene valet triginta*². Бо він, мабуть, і справді почне творити чудеса. Дивіться, Крейс-лере, дивіться, он він іде сюди алеєю. Він углеdiv нас і вже знає, яку йому корчити міну.

Крейслер побачив ченця Кипріяна, що повільною, врочистою ходою, звівши очі до неба й молитовно склавши руки, немов охоплений побожним захватом, наближався до них тінистою алеєю.

Гілярій швидко пішов геть, але Крейслер лишився, задивившись на ченця. У його обличчі, у всій його істоті було щось чудне, своєрідне, що відрізняло його від усіх людей. Велика, незвичайна доля лишає на людині видимі сліди, тож могло бути, що й чудесний талан Кипріяна надав його зовнішності теперішнього вигляду.

Чернець, у своєму екстазі не помітивши Крейслера, хотів пройти мимо, але тому раптом заваглося заступити дорогу суворому посланцеві глави церкви, запеклому гонителеві найпрекраснішого з мистецтв. Так він і зробив, сказавши:

— Дозвольте, велебний отче, скласти вам подяку. Ви своїм вагомим словом дуже вчасно звільнили мене від рук того брутального цигана, а то він задушив би мене, ніби вкрадену курку!

Чернець немов прокинувся зі сну. Він провів рукою по чолу і втупився в Крейслера довгим поглядом, наче силкувався пригадати, де він його бачив. Та ось обличчя його ще дужче спохмурніло і прибрало грізного, затятого виразу, очі гнівно спалахнули, і він вигукнув гучним голосом:

— Зухвалий блюзніре! Ви заслужили, щоб я лишив вас скніти в гріхах! Хіба ви не той, хто своїм світським бреньканням споганює священну церковну службу, найшляхетнішу опору релігії? Не той, хто тут суєтними штуками за-дурманює побожні душі, які відвертаються від святого і віддаються світським веселошам у цілій зливій пісень?

¹ Регент хору (лат.).

² Чернець у монастирі не вартий і двох яєць, та коли він за його межами, то вартий і тридцять (лат.).

Крейслера образили ці божевільні докори, але безглузда пиха фанатичного ченця, що орудував такою легкою зброєю, додала йому духу.

— Якщо гріх, — сказав Крейслер дуже спокійно, твердо дивлячись ченцеві у вічі, — якщо гріх славити Всевишнього мовою, яку він сам нам дав, щоб цей небесний дарунок будив у наших грудях найпалкішу, найглибшу побожність, ба навіть пізнання потойбічного, якщо гріх на серафічних крилах співу здійматися над усім земним і в благочестивій любові й тузі прагнути до найвищого, то ви маєте слухність, велебний отче, я великий грішник. Але дозвольте мені дотримуватись іншої думки і непохитно вірити, що церковній службі бракувало б справжньої величі священного захвату, якби співові довелося замовкнути.

— То моліться пречистій Діві, — відповів чернець холодно й суворо, — щоб вона зняла полуду з ваших очей і ви змогли побачити свою гріховну помилку.

— Одного композитора¹, — лагідно усміхаючись, мовив Крейслер, — хтось спитав, як у нього виходить, що всі його церковні твори сповнені побожного захвату. «Якщо в мене щось не виходить з композицією, — відповів йому щирий, як дитина, благочестивий майстер, — я, ходячи по кімнаті, проказую кілька разів «Богородицю», і тоді до мене вертаються музичні ідеї». Той самий майстер казав про свій інший великий духовний твір²: «Лише дійшовши до половини композиції, я помітив, що вона мені начебто вдалася. Я ніколи не був такий благочестивий, як тоді, коли працював над нею, щодня я вклякав і молив Бога, щоб він дав мені силу щасливо докінчити цей твір». Мені здається, велебний отче, що ні цей майстер, ні старий Палестріна не творили нічого гріховного і що тільки затверділе в аскетичній запеклості серце не здатне відчувати високої побожності церковних гімнів.

— Нікчемна людино! — гнівно вигукнув чернець. — Та хто ти такий, щоб я сперечався з тобою, коли ти повинен валятися в поросі переді мною? Геть з абатства, не спогай ні більше святині своєю присутністю!

Глибоко обурений владним тоном ченця, Крейслер палко вигукнув:

— А хто ти, божевільний ченче, що хочеш підвестися над усім людським? Невже ти народився вільним, без гріха?

¹ Йозефа Гайдна. (Прим. автора).

² «Створення світу». (Прим. автора).

Невже в голові твоїй ніколи не снувалися пекельні думки? Невже ти ніколи не збивався зі слизької стежки, яку собі обрав? І якщо пресвята Діва справді в милосерді своєму вирвала тебе з обіймів смерті, що її ти, мабуть, заслужив якимось жажливим злочином, то зробила так для того, щоб ти в покорі визнав і спокутував свої гріхи, а не блазнював, вихваляючись ласкою неба, ба навіть німбом святого, якого ти ніколи не сподобишся!

Чернець уп'явся в Крейсlera лютим, зненависним поглядом і щось у нестямі забелькотів.

— І коли ти, — повів далі Крейслер, ще дужче розпалюючись, — коли ти, гордий ченче, носив ще це вбрання...

На цьому слові Крейслер підніс ченцеві до очей портрет, отриманий від майстра Абрагама. Та, тільки-но побачивши його, він, ніби в нестямному розпачі, вдарив себе кулаками по лобі і так страшно застогнав, наче йому хто завдав смертельної рани.

— Ти забирайся звідси! — крикнув Крейслер. — Ти забирайся геть із монастиря, злочинний ченче!.. Ха-ха, праведнику! Може, здибаєш отого курокрада, з яким ти злигався, то скажи йому, що ти не можеш і не хочеш боронити мене вдруге, але хай він стережеться і тримається чимдалі від моєї горлянки, а то я наштрикну його, мов жайворонка, чи так, як його брата, бо якщо треба когось наштрикнути...

Тієї миті Крейслер сам себе вжахнувся. Чернець стояв перед ним заляклий, непорушний, і досі притискаючи стиснені кулаки до чола, неспроможний не те що слово сказати, а навіть розтулити рота. Зненацька Крейслерові вчулося, наче поблизу в кущах щось зашаруділо. Чи не вискочить звідти шалений Джузеппе й не нападе на нього? І він побіг геть від того місця. Ченці саме співали на криласі вечірню, і він подався до церкви, сподіваючися там заспокоїти свою до краю схвильовану, тяжко вражену душу.

Служба закінчилась, ченці спустилися з криласа, погасли свічки. Крейслер повернувся думками до старого побожного майстра, якого згадував у своїй суперечці з ченцем Кипріяном. У ньому забриніла музика, благочестива музика, — то співала Юлія, — і люта буря в його грудях ушухла. Він хотів пройти через бічну капличку, двері з якої виходили в довгий коридор, а коридор вів до східців, якими Крейслер підіймався до своєї келії.

Та коли він увійшов до каплиці, з підлоги насилу підвівся якийсь чернець, що досі лежав долілиць перед чудотворним образом діви Марії. При тьмяному світлі незгасимої лампади Крейслер упізнав ченця Кипріяна. Той був змучений і жалюгідний, наче щойно опритомнів. Крейслер простяг руку, щоб допомогти йому, і тоді чернець озвався тихим тремтливим голосом:

— Я вас упізнав, ви Крейслер! Згляньтесь, не покиньте мене, допоможіть мені добратися он до тієї сходинки, я там відпочину, але й ви сядьте біля мене, ближче, щоб ніхто, крім Богородиці, нас не почув. Пожалійте мене, — повів далі чернець, коли вони посідали на сходинці вітваря, — змилюйтесь! Довіртеся мені — скажіть, чи ви не від старого Северіно отримали той фатальний портрет? І чи ви знаєте всю ту страшну таємницю?

Крейслер широко признався, що отримав той портрет від майстра Абрагама Ліскова, і, нічого не приховуючи, розповів про подію в Зіггартсгофі та про те, як він, дещо зіставивши, запідозрив якийсь жадливий злочин. Видно, портрет викликає яскравий спогад про нього, а також страх перед викриттям. Чернець вислухав Крейслерову розповідь, деякі місця з якої глибоко вразили його, і хвилину помовчав. Тоді озвався трохи бадьорішим, твердішим голосом:

— Вам, Крейслере, відомо так багато, що ви повинні знати все. Слухайте ж. Той княжич Гектор, що важився на ваше життя, — мій менший брат. Ми з ним сини одного батька, князя, і я успадкував би трон, якби його не перекинула буря часу. Коли спалахнула війна, обидва ми пішли у військо, і служба привела спочатку мене, а згодом і мого брата до Неаполя. Я в ті роки віддавався всім гидотним насолодам світу, а надто ж опанувала мене шалена жага до жіноцтва. В мене була коханка, одна танцівниця, така сама гарна, як і нечестива, а крім того, я бігав за непутящими дівчатами, хоч би де вони мені траплялися.

Сталося так, що одного дня, коли вже сутеніло, я по Моло йшов назирці за двома такими створіннями. Я їх був майже наздогнав, коли це зовсім поряд слух мені різонув пронизливий голос: «Такий милий княжич, а такий шалапут! Бігає за простими дівками, коли міг би лежати в обіймах найкращої в світі князівни!» Погляд мій упав на стару обшарпану циганку, яку я кілька днів тому бачив на вулиці Толедо, коли її забирала варта за те, що у сварці вона збила

ковінькою з ніг водовоза, хоч який дужий той здавався. «Що тобі від мене треба, стара відьмо?» — крикнув я тій жінці, але вона миттю вилила на мене ціле відро найогиднішої, найбруднішої лайки. Навколо нас швидко зібралась юрба роззяв, що реготали, аж за боки бралися, з мого збентеження. Я хотів утекти, але стара, не встаючи з місця, схопила мене за полу й тихо сказала, скрививши своє бридке обличчя в глузливій посмішці: «Ох, княжичу, золотко моє, то ти не хочеш побути біля мене? Не хочеш послухати про гарнеське янголятко, що вклепалося в тебе?» На цьому слові стара насилу підвелася, мов обценьками стискаючи мої руки, і зашепотіла мені на вухо про молоду дівчину, гарну й милу, мов ясний день, і ще невинну. Стара видалася мені звичайною звідницею, а що я не мав наміру вплутуватися в нову любовну пригоду, то вирішив відкупитися від неї кількома дукатами. Проте вона не взяла грошей і, голосно сміючись, гукнула мені навздогін: «Ну йди собі, йди, соколику, скоро ти сам шукатимеш мене з великою тугою в серці!» Минув якийсь час, я більше не згадував про ту циганку, коли це одного дня, гуляючи алеєю Вілла Реале, я помітив поперед себе дівчину, що здалася мені дивовижно, неймовірно милою. Я поквапився випередити її, і коли побачив її в обличчя, то подумав, що мені відкрилися осяйні небеса справжньої краси. Я, бачите, думав тоді так, як думає грішник, і те, що я тепер, коли мені не личило б та, мабуть, і не вдалося б багато говорити про земну красу, переповідаю ті нечестиві думки, краще за будь-які описи засвідчить незвичайні чари, якими предвічний уквітчав милу Анджелу. Збоку біля тієї дами йшла чи, пак, шкандибала, спираючись на ціпок, пристойно вдягнена жінка дуже поважного віку, що впадала в око лише завдяки своїй неймовірній товщині й чудній незграбності. Хоч убрання на ній було зовсім інше, а очіпок спускався низько на чоло, я миттю впізнав у тій жінці циганку з Моло. А коли вона криво посміхнулася й ледь кивнула головою, я остаточно переконався, що не помиливсь. Я не міг відвести очей від несподіваного дива. Красуня опустила очі долу, віяло випало з її руки. Я швидко підняв те віяло і, подаючи його, доторкнувся до її пальців — вони затремтіли. І тоді в мені спалахнуло полум'я проклятої пристрасності, але я не здогадувався, що настала перша хвилина жажливого випробування, яке небо наслало на мене. Геть приголомшений, розгублений, я майже не помітив, як дівчи-

на зі своєю старою супутницею сіла в карету, що стояла в кінці алеї. Я отямився, коли вже карета рушила з місця, і тоді, мов шалений, кинувся навздогін за нею. Я ще якраз устиг побачити, що карета зупинилася біля будинку на короткій вузькій вуличці, яка виходить на велику площу Ларго делле Піане. Дама та її супутниця зішли, і, оскільки карета зразу ж від'їхала, коли вони зайшли до будинку, я мав підстави припустити, що там було їхнє помешкання. На площі Ларго делле Піане жив мій банкір, синьйор Алессандро Сперці, і я вирішив, сам не знаю чому, навідати його. Гадаючи, що я завітав у справах, він дуже багатослівно почав розповідати мені, в якому вони стані. Але в мене на думці була тільки та дама, я не міг ані говорити, ані слухати щось інше, отож замість підтримувати розмову я розповів синьйорові Сперці про свою сьогоднішню пригоду. Виявилося, що синьйор Сперці знав про мою красуню більше, ніж я міг сподіватися. Бо саме він кожні півроку одержував для тієї дами солідні грошові перекази від одного торгового дому в Аугсбурзі. Звали її Анджела Бенцоні, а стару — пані Магдала Зігун. Синьйор Сперці, в свою чергу, мав складати тому аугсбурзькому торговому домові якнай докладніший звіт про життя дівчини, і, оскільки ще до того, як він почав порядкувати її майном, йому було доручено керувати її вихованням, його можна було вважати до певної міри її опікуном. Банкір гадав, що ця дівчина — плід заборонених стосунків між особами найвищого стану. Я висловив синьйорові Сперці свій подив з приводу того, що такий скарб довірено дуже непевній жінці, — адже та стара тиняється вулицями в брудному циганському дранті і, мабуть, не від того, щоб зіграти роль звідниці. Але банкір запевнив мене, що немає вірнішої, турботливішої няньки за ту стару, яка приїхала сюди зі своєю вихованкою, ще коли тій було лише два роки. А що іноді нянька вбирається циганкою, то це просто чудернацька примха, яку їй прощають у цій країні, де кожному дозволено надягти маску... Але я повинен розповідати коротко! Незабаром стара, нап'явши своє циганське вбрання, розшукала мене й сама привела до Анджели, яка, вся зашарівшись, з милою дівочою сором'язливістю освідчилась мені в коханні. Збитий з пантелику, я все ще мав стару за ницу звідницю, що розплоджує гріх, але невдовзі переконався в протилежному. Анджела була цнотлива й чиста, мов сніг, і там, де я гадав віддатися гріховним утіхам, я навчився

вірити в доброчесність, яку тепер, звісно, мушу визнати за пекельну ману, наслану дияволом. І що дужче розпалювалась моя пристрасть, то більше піддавався я старій, яка безперестанку нашіптувала мені на вухо, що я повинен побратися з Анджелою. Шлюб наш мав відбутися таємно, але колись настав би день і я привселюдно увінчав би чоло своєї дружини князівською діадемою. Анджела, мовляв, такого самого роду, як і я.

Ми повінчалися в каплиці церкви Сан Філіппо. Мені здавалося, ніби я потрапив до раю. Я порвав усі свої зв'язки, полишив службу, мене більше не бачили в тих колах, де я раніше по-блюзнірському віддавався всілякій розпусті. Але саме ця зміна способу життя й зрадила мене. Танцівниця, яку я кинув, вистежила, де я буваю щовечора, й відкрила моєму братові таємницю мого кохання, гадаючи посіяти в його душі зерно своєї помсти. Брат мій прокрався за мною до Анджели й застав мене в її обіймах. Гектор жартівливо вибачився за свою недоречну появу й почав мені дорікати, що я, мовляв, надто самозакоханий, що я ніколи не обдаровував його щирою, дружньою довірою, проте я добре помітив, як його вразила неземна врода Анджели. Іскра викресалась, і в серці його спалахнуло полум'я несамовитої пристрасті. Він приходив часто, хоча лише в ті години, коли знав, що застане там мене. Мені раптом здалося, ніби Анджела відповіла на його божевільне кохання, і всі фурії ревнощів накинулись на мене, роздираючи мені груди. Я пізнав, що таке пекло з його жахами! Якось, зайшовши до Анджелиних покоїв, я немов почув Гекторів голос у сусідній кімнаті. З помертвілим серцем я став мов укопаний. Зненацька з сусіднього покою вискочив, мов божевільний, Гектор, весь червоний, з дико витріщеними очима. «Більше ти, клятий, не стоятимеш мені поперек дороги!» — вигукнув він, пінячися з люті, вихопив кинджал і вгородив його мені по саме руків'я в груди. Хірург, якого покликали, сказав, що пробило серце. Пресвята діва Марія появила чудо, знов подарувавши мені життя.

Останні слова чернець проказав тихим тремтячим голосом і, здавалося, поринув у похмурі роздуми.

— А що ж, — спитав Крейслер, — а що ж сталося з Анджелою?

— Коли вбивця хотів натішитись плодами свого лиходійства, — відповів чернець глухим, замогильним голосом, —

мою кохану схопили смертельні корчі, й вона в його обіймах попросалася з білим світом. Отрута...

Мовивши це слово, чернець повалився долілиць і захрипів, ніби помираючи. Крейслер смикнув за било дзвона і зірвав на ноги весь монастир. Збіглися ченці й віднесли зомлілого Кипріяна до монастирського шпиталю.

Наступного ранку Крейслер застав абата в незвичайно доброму гуморі.

— Ха-ха! — привітав той Крейслера. — Ха-ха, мій Йоганнесе, ви не хочете повірити, що й у наші часи трапляються чудеса, а вчора в церкві самі сотворили найбільше чудо, яке тільки може бути. Скажіть, що ви зробили з нашим гордовитим святим, що він лежить, немов розкаяний, упосліджений грішник і, по-дитячому боячись смерті, слізно благає нас усіх простити йому те бажання стати вище за нас? Невже ви примусили того, хто досі від вас вимагав сповіді, самого висповідатись перед вами?

Крейслер не бачив жодної причини замовчувати, що відбулося між ним і ченцем Кипріяном. І він розповів усе, почавши від щирої, але суворої проповіді, яку він прочитав бундючному ченцеві, коли той принизив священне мистецтво музики, і закінчивши страшним нападом, що стався з Кипріяном, коли він вимовив слово «отрута». Потім Крейслер сказав, що він, власне, й досі не знає, чому портрет, якого так боїться княжич Гектор, однаково діє і на ченця Кипріяна. Так само йому незрозуміло, яким чином майстер Абрагам виявився вплутаним у ті жажливі події.

— Справді, — мило усміхаючись, мовив абат, — справді, мій любий сину Йоганнесе, наші з вами стосунки тепер зовсім не ті, що були ще кілька годин тому. Стійка душа, тверде переконання, а особливо, мабуть, глибоке, правдиве почуття, сховане в наших грудях, немов дивовижне пророче прозріння, — все це разом здатне досягти більшого, ніж найгостріший розум і найдосвідченіший, найпроникливіший погляд. Ти довів це, Йоганнесе, вживши зброю, яку вклали в твої руки, не навчивши тебе, як нею користуватися, так спритно і так вчасно, що відразу звалив додолу ворога, якого, може, і найпродуманіший план військових дій не змусив би втекти з поля бою. Сам того не знаючи, ти зробив послугу мені, монастиреві, а може, навіть взагалі церкві, — послугу, корисні наслідки якої годі оцінити. Тепер я можу і хочу бути цілком щирим з тобою, я відвертаюся від тих, хто хотів

нашкодити тобі, ввівши мене в оману. Покладися на мене, Йоганнесе! Дозволь мені подбати про те, щоб прекрасне бажання, яке ти плекаєш у своїх грудях, здійснилося. Твоя Цецілія — ти знаєш, яку милу істоту я маю на гадці... Та поки що помовчімо про це! Те, що ти ще хотів би довідатись про жакливу подію в Неаполі, можна розповісти кількома словами. По-перше, наш достойний брат Кипріян у своїй розповіді не захотів згадати про одну обставину: Анджеला померла від отрути, яку він, охоплений таємними, пекельними ревностями, підсипав їй сам. Майстер Абрагам перебував тоді в Неаполі під ім'ям Северіно. Він сподівався знайти сліди своєї втраченої К'яри і справді знайшов їх, бо йому трапилась на шляху та стара циганка на ім'я Магдала Зігун, про яку ти вже знаєш. Стара звернулась до нього, коли сталося найстрашніше, і, перше ніж залишити Неаполь, доручила йому цей портрет, таємниця якого тобі ще не відома. Натисни сталевий гудзик на рамці, і портрет Антоніо відскочить, бо він править лише за накривку. Тоді ти не тільки побачиш портрет Анджели, а й до рук тобі потраплять кілька надзвичайно важливих папірців, бо в них ти знайдеш докази подвійного вбивства. Тепер ти бачиш, чому твій талісман виявляє таку могутню дію. Майстер Абрагам, мабуть, ще не раз стикався з братами, але про це він сам зуміє розповісти тобі краще за мене. А тепер, Йоганнесе, ходімо довідаємось, як почуває себе хворий брат Кипріян!

— А як же чудо? — спитав Крейслер, глянувши на те місце над малим вітарем, де він сам разом з абатом вішав картину, про яку ласкавий читач, мабуть, іще пам'ятає. Та він неабияк здивувався, побачивши там знов «Святу родину» Леонардо да Вінчі. — А як же чудо? — спитав він ще раз.

— Ви маєте на увазі, — відповів абат, дивно глянувши на нього, — ви маєте на увазі ту прекрасну картину, що висіла тут? Я звелів тим часом повісити її в шпиталі. Наш бідолашний брат Кипріян, мабуть, почуватиме себе дужчим, споглядаючи на неї. Може, свята діва Марія ще раз прийде йому на поміч.

У себе в кімнаті Крейслер знайшов листа від майстра Абрагама такого змісту:

«Любий Йоганнесе!

В дорогу! В дорогу! Кидайте абатство і якомога швидше вертайтеся сюди! Нечистий заварив тут таку кашу собі на радість, що ви не уявляєте! Коли прийдете, скажу більше,

а писати немає сили, бо все стоїть мені в горлі руба, аж душити мене. Про себе, про зорю надії, що зійшла наді мною, — жодного слова. Поспішаю повідомити лише ось що. У нас ви вже застанете не радницю Бенцон, а графиню фон Ешенау. Диплом із Відня вже прибув, і про майбутнє одруження Юлії з достойним княжичем Ігнатієм уже майже оголошено. Князь Іреней виношує думку про новий трон, на якому він сидітиме всевладним володарем. Бенцон, чи, пак, графиня фон Ешенау обіцяла йому це. Княжич Гектор тим часом грався в хованку, аж поки його справді відкликали до війська. Скоро він повернеться, і тоді, мабуть, відбудеться двоє весілля. Ото буде весело! Сурмачі вже полошуть горлянки, скрипалі натирають смички, зігартсвайлерські свічкарі готують смолоскипи, але... Незабаром іменини княгині, отоді я влаштую щось особливе, але ви повинні бути тут. Краще вирушайте в дорогу зразу ж таки, як прочитаєте цього листа! Біжіть щодуху! Скоро побачимось. А *propos*¹, остерігайтесь попів, хоч абата я дуже люблю. Прощайте!»

Лист старого майстра був такий короткий і такий значущий, що

ДОПISKA ВИДАВЦЯ

Наприкінці другого тому видавець змушений повідомити ласкавого читача про дуже сумну подію. Розумного, високоосвіченого, філософічного і поетичного кота Мура посередині його прекрасного життєвого шляху забрала неблаганна смерть. Він помер уночі з двадцять дев'ятого на тридцять листопада після недовгих, але тяжких страждань, виявивши спокій і витримку справжнього мудреця. Це ще один доказ того, що з передчасно дозрілими геніями виходить не все гаразд: вони або зарані в'януть, втрачають характер, стають бездушними і губляться в масі, або довго не живуть. Бідолашний Мур! Смерть твого приятеля Муція була вісницею твого власного скону, і якби мені довелося виголошувати жалобну промову над твоєю могилою, вона виливалася б із самого серця і була б зовсім інакшою, ніж у байдужого Гінцмана, бо я любив тебе, любив дужче, ніж багатьох інших... Та ба! Спи спокійно! Пером тобі земля!

¹ До речі (франц.).

Погано, що небіжчик не встиг закінчити книгу своєї життєвої філософії і їй судилося лишитись фрагментом. Проте серед паперів, що лишилися від покійного кота, знайшлося ще багато думок і зауважень, які він, мабуть, записав у той час, коли жив у капельмейстера Крейслера. До того ж збереглася також чимала частина книжки, яку небіжчик подер і яка містить біографію Крейслера.

Тому видавець вважає цілком доцільним подати ласкавому читачеві в третьому томі, що має вийти до великоднього ярмарку, ці знайдені ще уривки з Крейслерової біографії, лише подекуди вставивши в них у відповідних місцях ті з міркувань і зауважень кота, які здаються йому вартими опублікування.

ПРИМІТКИ

«ЗОЛОТИЙ ГОРНЕЦЬ»

С. 27. *Vigilia* (лат. *vigilia*) — нічна сторожа у стародавньому Римі. Тут «нічне безсоння». Гофман так виокремлює розділи повісті.

С. 28. *Ліжкові купальні* — парк з розвагами на березі Ельби в Дрездені.

Що я ніколи не попадав у бобові королі ... — у народів північної Європи за звичаєм на свято трьох королів (5 січня) пекли пиріжки. В один з них запікали квасолину, найчастіше з порцеляни. Того, кому потрапляв такий пиріжок, вшановували як «бобового короля», він вважався щасливчиком. Відомо багато картин на цю тему, зокрема фламандського художника Йорданса.

С. 29. *Лемінги* — один з видів польових гризунів.

С. 30. *«Діва Дунаю»* — опера німецького композитора Фердінанда Кацера (1751—1831).

С. 31. *Граун Карл-Генріх* (1701—1759) — німецький композитор, був капельмейстером при саксонському дворі.

С. 40. *Некромант* — у середньовіччі вважалося, що люди, яких так називали, можуть заклинати духів померлих.

С. 48. *Цицерон Марк Туллій* (106—43 рр. до н. е.) — уславлений давньоримський оратор, письменник і державний діяч. Його ім'я стало прозивним, ним характеризують блискучого промовця.

С. 61. *Рембрандт Гарменс ван Рейн* (1606—1669) — великий голландський художник, майстер світлотіні.

Брейгель Пітер Молодший (1564—1637) — голландський художник, продовжував малювати картини в дусі свого великого батька Пітера Брейгеля Старшого. Полюбляв зображувати пекельні сцени, за що отримав прізвисько Пекельний.

С. 67. *Бхагаватгіта* — давньоіндійська релігійно-філософська поема, складова частина епоса Махабхарата, для індійців скарбниця вищої мудрості.

С. 78. *...евоє* — захоплений вигук, яким вакханки-жриці грецького бога вина і рослинності Вакха вітали його.

С. 87. *«Щасливець», «Празькі сестри»* — комічні опери німецького композитора Венцеля Мюллера (1767—1835).

С. 91. *Габаліс* — «Граф Габаліс, або Розмова про таємничі науки» (1670), твір, написаний абатом Вілларом де Монфоконом і присвячений відносинам між людьми і стихійними духами.

Сведенборг Еммануїл (1688—1772) — шведський вчений-природознавець і філософ-містик. Його вчення було дуже популярним, а самого філософа вважали магом, що вміє заклинати духів.

«МАЛЮК ЦАХЕС, НА ПРИЗВИСЬКО ЦИНОБЕР»

С. 102. *Рюкснер Георг* (перша половина XVI ст.) — німецький історик, автор «Книги турнірів», де дано опис гербів відомих дворянських родів.

С. 104. *Джінністан* — у казках народів Сходу чарівна країна духів-джинів.

С. 120. *Фуке Фрідріх де ля Мот* (1777—1843) — відомий німецький письменник-романтик.

С. 122. *Кранах Лукас Старший* (1472—1553) — один з найбільших німецьких живописців і графіків.

С. 127. *...картезіанський чортик* — скляна фігурка, порожня всередині, яка плаває сторч у воді. Іграшка, зроблена за принципом «Ваньки-встаньки».

Референдарій — в давньому німецькому суді помічник судді.

С. 129. *Віотті Джованні Баттіста* (1755—1824) — італійський скрипаль і композитор.

С. 137. *Каліостро Алесандро* (він же Джузеппе Бальзамо) — широко відомий у Європі XVIII ст. авантюрист, алхімік, маг. Спритно обдурював монархів і аристократів. Побував у Петербурзі при дворі Катерини II. Герой художніх творів.

С. 143. *Віглеб Йоганн Християн* — німецький хімік, написав підручник «Уроки природної магії».

С. 152. *Зороастр* (інакше Заратустра) — напівміфічний іранський пророк і творець нової релігії зороастризму, вважається автором (укладачем) священної книги «Авести».

С. 155. *Оксгофт* — старовинна міра рідини, приблизно 200—235 літрів або 12 відер.

С. 169. *...багато в небі й на землі такого, що нашої філософії й не снилося...* — слова Гамлета (Шекспір).

С. 180. *Монгольф'єр* — так спочатку називали перші повітряні кулі за прізвиськом їх винахідників братів Монгольф'є: Жозефа-

Мішеля (1740—1810) і Жака-Етьєна (1745—1799). Першу кулю брати запустили в 1783 році.

«ВОЛОДАР БЛІХ»

С. 183. ...за мудрою порадою давнього римського поета — мається на увазі «Послання до Пізонів» давньоримського поета Горация.

С. 184. *Гесперида* — дочки бога ранкової зорі Геспера, що жили в садочку богині Гери і охороняли яблуню з золотими яблуками (грецька міфологія). Звідси вираз «яблука Гесперид».

Аліна — героїня повісті французького письменника С. де Буфле (1738—1815) «Аліна, королева Голконди». На сюжет цієї модної повісті були написані опери і балети. Однією з цих опер Гофман диригував в Бамберзі.

С. 186. *Блоксберг* — гора, на якій за давньою німецькою легендою у Вальпургієву ніч збираються відьми (як це має відбуватися, показав Гете у сцені з «Фаусту», що так і називається — «Вальпургієва ніч»).

С. 202. *Гамагея, Пенуш, Секакіс, Тетель, Накрао* — Гофман запозичив ці імена з книги П.-Ф. Арпе «Про дивовижні витвори природи і мистецтва, що звуться талісманами та амулетами», яка була в 1792 році перекладена німецькою мовою.

Фамагуста — місто на Східному узбережжі острова Кіпр.

С. 203. *Левенгук Антон ван* (1632—1723) — голландський вчений біолог і оптик. З допомогою вдосконаленого ним мікроскопа відкрив невидимі для ока живі істоти і кров'яні тільця. Гофман дуже вільно змальовує цю історичну постать.

Сонячний мікроскоп Куффа — прилад на зразок проекційного ліхтаря, в якому використовувалося не полум'я свічки чи лампи, а сонячне світло, точніше, сфокусований сонячний промінь.

С. 210. ...у справді цікавій історії про три апельсини... — Гофман згадує сатиричну комедію «Любов до трьох апельсинів» італійця Карло Гоцці (1720—1806), свого улюбленого автора.

С. 211. *Бетман Фредеріка* (1760—1815) — німецька співачка, з великим успіхом виконувала роль Аліни в опері «Аліна, королева Голконди» на берлінській сцені (див. другу примітку до с. 184).

...із того чорного стигійського струмочка... — мається на увазі підземна річка Стикс, через яку за грецькою міфологією мертвих перевозили в інший світ.

С. 218. *Армаділ, або броненосець* — тварина, вкрита панциром з кістяних пластин, її батьківщина — Південна Америка.

С. 222. *Сваммердам Ян* (1637—1680) — голландський природознавець, колега Левенгука.

С. 232. «*Biblia naturae*» — назва великого наукового твору Яна Сваммердама про життя комах.

С. 246. ...коли виходила заміж за французького генерала — в опері «Аліна, королева Голконди» А. М. Бретона головна героїня виходить заміж за французького генерала Сент-Пері.

С. 248. *Є щось високе і прекрасне в цьому «Викраденні»!* — йдеться про оперу Моцарта «Викрадення із сералю».

Маріанна, Філіна, Мінйона, арфіст Ярно — персонажі роману Й. В. Гете «Літа науки Вільгельма Майстера».

Юнгер Йоганн Фрідріх (1759—1797) — німецький драматург.

С. 260. *Філон Александрійський* (прибл. 25 р. до н. е. — 50 р. н. е.) — римський філософ-містик, вважається автором твору «Про розум комах».

Рораріус Єронім (1485—1556) — італійський вчений церковник, написав працю «Дві книги про те, що тварини користуються розумом краще, ніж люди».

Ліпсіус Юстус (1547—1606) — нідерландський філософ, вважав, що тварини, як і люди, мають свідомість.

Лейбніц Готфрід Вільгельм (1646—1716) — видатний німецький вчений і філософ вважав, що тварини мають душу і пам'ять, хоч і не вірив у їх розум.

Маймонід Мойсей Бен Маймун (1135—1204) — єврейський філософ, не вірив у розум тварин, але вважав, що вони мають волю.

Перейра Гомес (бл. 1500—?) — іспанський вчений. Гофман переказує його думку з твору «Антоніна Маргарита про безсмертя душі» (1554).

С. 265. ...*годинникар Деген з Відня...* — цей годинникар на початку XIX ст. кілька разів намагався піднятися в повітря, але невдало.

С. 273. ...*чи ви знали славного рабина Ісаака Бен Гаррафада* — цей єврейський священик жив у XII ст.

С. 282. *Тсільменная, тільземот* — назви стародавніх халдейських талісманів.

С. 285. *Климент VII* — папа римський у 1523—1534 рр.

С. 290. ...*не тому, що пам'ятав Вертерову Лотту з її бутербродами* — йдеться про героїню уславленого роману Й. В. Гете «Страждання молодого Вертера» Лотту — дочку пастора — добру і хазяйновиту дівчину, яка виховувала осиротілих братів і сестер.

«ЖИТТЄВА ФІЛОСОФІЯ КОТА МУРА»

С. 308. *«Нічні оповідання»* (Nachtstucke) — назва збірки новел Гофмана (1817).

С. 310. ... *нідерландський герой у відомій трагедії...* — йдеться про трагедію Гете «Егмонд».

С. 314. *Десь так написано в Рабле...* — Мур помиляється, насправді йдеться про фрагмент з «Сентиментальної подорожі» Лоренса Стерна, який майстер Абрагам переказує дуже вільно, додаючи багато від себе.

С. 315. *Амаланта* — персонаж з грецького міфу. Відзначалася красою і мала багато залицяльників. Але одружитися з нею міг би лише той, що переможе її у змаганні з бігу.

С. 316. *Орк* — підземне царство.

С. 317. *«Fêtes de Versailles»* — «Версальські свята» — назва книги про те, як відбувалися двірські свята за часів Людовика XIV (1664).

С. 318. ...*ціла когорта стоїчних сцевол...* — Муцій, римський юнак, потрапивши в полон, спалив праву руку на жертovníку, щоб довести ворогам свою зневагу до болю і смерті. Відтоді його називали Сцевола (лівша) і це прізвисько стало прозивним — синонімом мужності й героїчної витримки.

С. 319. *Ельф Пек* — фантастична істота в комедії «Сон літньої ночі», пустотливий, веселий і капосний персонаж.

С. 320. ...*вихваляти свого Арієля, як шекспірівський Просперо вихваляв свого...* — чарівник Просперо — володар стихій — персонаж п'єси Шекспіра «Буря». Аріель — дух повітря, якого Просперо хвалить у кінці п'єси.

С. 321. *Еолова арфа* — струни, натягнуті на арфоподібну основу, що звучать під поривами вітру. Цей образ є символом вразливості, чутливості, його часто вживали в поезії, особливо романтичній.

О чулий Юсте..., то де ж твій Тельгайм? — слуга Юст, майор Тельгайм — персонажі з п'єси Лессінга «Мінна фон Барнгельм» (1767). Добрий Юст розповідає в драмі, як врятував з каналу пуделя.

С. 325. *Корнелій Непот* (І ст. до н. е.) — давньоримський історик, відомий численними життєписами видатних людей античності.

С. 326. *Базедов Йоганн* — реформатор виховної системи в Німеччині в XVIII ст. Недоліком його теорій була уніфікація індивідуальності вихованців, підкорення всіх одним принципам.

Песталоцці Йоганн-Генріх (1746—1827) — видатний швейцарський педагог, обстоював необхідність поєднання навчання і виробничої практики.

С. 328. *Кнігге Адольф* — автор XVIII ст., знавець етикету. Його трактат «Обходження з людьми» багато разів перевидавався, ім'я Кнігге застосовується як узагальнена назва творів про етикет.

С. 329. *Курас Гільмар* — педагог, автор підручника чистописання (1714).

С. 330. *Тассо Торквато* (1544—1595) — видатний італійський поет, автор епічного «Визволення Єрусалиму».

Аріосто Лудовіко (1474—1533) — автор героїчного епосу «Навіжений Роланд».

С. 338. *Найосвіченіший народ на землі приписував своїм богам дивну схильність до поїдання власних дітей.* — За давньогрецьким міфом бог Кронос боявся, що його діти позбавлять його влади над світом і тому з'їдав їх ще немовлятами. Єдиний, хто врятувався, був Зевс (рим. Юпітер), який дійсно скинув з небесного трону батька.

«*Кронос, що жере своїх дітей*» — назва однієї з останніх картин великого іспанського художника Франсіско Гойї.

С. 342. *...чиста гама... темперовані лади...* — Гофман як справжній романтик цінував все природне, і тому натуральна «чиста гама» чи «чисті лади» для нього вищі за штучно створені «темперовані лади», тобто механічний розподіл октави на рівні частини.

С. 343. *Емеліна* — головна героїня опери «Швейцарська родина» (1809).

С. 344. *Гіппель Теодор Готліб* — німецький письменник-гуморист (1741—1796), автор твору «Про шлюб». На цей твір посилається Крейслер.

С. 344. *Селія, Розалінда* — діючі особи комедії Шекспіра «Як вам це сподобається», перша — дочка герцога, друга — її подруга.

С. 345. *Мосье Жак* — іронічний і мудрий персонаж з комедії «Як вам сподобається» з меланхолійною вдачею; Оселок — типовий для Шекспіра блазень-філософ.

С. 349. *...Як той поет, що втішався солодкими, ідилічними radoщами в хатині на березі дзюркітливого струмка...* — Мур певно має на увазі ушавленого італійського поета Петрарку (XIV ст.), який довго жив на лоні природи і захоплено писав про чарівність сільського усамітнення.

С. 352. *...один відомий людський письменник...* — тут йдеться про відомого вченого і письменника, університетського профе-

сора Георга-Кристофа Ліхтенберга (1742—1799). З його рукописів походить такий афоризм: «Щоб навчитися доволі добре розмовляти чужою мовою і дійсно вести розмову в суспільстві із справжньою народною вимовою, треба не лише мати пам'ять і вуха, а й бути певною мірою джигуном».

«Акантове листя» — пародійна назва, що її сучасники Гофмана легко розуміли як натяк на книгу німецького романтика Ісидора Орієнталію (псевдонім О.-Г. фон Лебена) «Листя лото-са» (1817).

С. 354. *...прем'єр-міністр Гінц фон Гінценфельд...* — Гофман згадує героя комедії німецького романтика Людвіга Тіка (1775-1853) «Кіт у чоботях» за мотивами казки Перро, де вчений Кіт стає міністром королівського двору.

С. 355. *...у Тіковій «Синій Бороді»...* — драматична казка Тіка має назву «Лицар Синя борода» (1796).

С. 358. *Ленотр Андре* (1613—1700) — був садівником короля Людовика XV, одним з найяскравіших представників класичної французької паркової архітектури.

С. 360. «*Пори року*» — ораторія Йозефа Гайдна.

...Моцарт і Бетховен нічогосінько не тямилі в співі й що Россіні, Пучітта і як їх там ще звать усіх тих пігмеїв досягли справжніх вершин оперної музики... — всі названі тут і далі італійські композитори викликали у Гофмана гостру критику, тут він поділяв оцінки своїх німецьких колег-композиторів. В цьому виявилось бажання захистити національну оперну сцену від нашествия банальних і солоденьких творінь другорядних італійських авторів, до яких він несправедливо долучав і талановитого Джованні Россіні.

С. 371. *Лот* — стародавня міра ваги = 1/30 фунта.

На Іоанна Златоуста, тобто двадцять четвертого січня... народилась дитина... — Дата народження Крейслера близька до дати народження Гофмана, як і багато інших моментів його біографії. 27 січня народився Моцарт. Письменник навмисно зближує ці дати, замінивши справжню дату народження Іоанна Златоуста, яка була за церковним календарем саме 27 січня.

С. 372. *Муркі* — особливий вид басового акомпанементу. Так називали також популярні в XVIII ст. музичні п'єси, де був такий акомпанемент.

С. 374. *...називали чудним пестливим найменням Фюсхен...* — це згадка про рідну тітку Гофмана, яка дуже добре грала і співала. Вона померла, коли хлопцеві було три роки, але спогад про неї лишився назавжди.

С. 377. *Кох Генріх-Крістоф* — німецький музикознавець.

Евфон — оригінальний музичний інструмент, що складався з настроєних на певний тон трубочок. Їх треба було торкатися змоченим пальцем. Коливання трубочок передавалося тонким сталевим платівкам. Цей винахід німецького фізика Хладні виявився нежиттєздатним.

С. 378. *Ессер Карл-Міхаель* — відомий німецький скрипаль XVIII ст.

...*дядько, який мене виховував* — Отто Вільгельм Дерфер був одружений з сестрою матері Гофмана, що так добре грала і співала. В дитинстві хлопець жив у домі Дерфера.

С. 382. ...*менший брат мого дядька*... — і тут звучить відгомін біографії Гофмана. Брат Дерфера Йоганн-Людвіг дослужився до посади таємного радника посольства в Берліні, чим вся родина вельми пишалася.

С. 387. ...*і, як у відомій трагедії, піднята для удару палиця немов застигла в повітрі*... — начитаний кіт Мур має на увазі «Гамлета» Шекспіра.

С. 390. ...*мав таке саме прізвище, як і відомий гуморист*... — це прізвище німецького сатирика XVIII ст. Х.-Л. Ліскова.

С. 395. ...*могутній коронований велетень* — імператор Наполеон I.

С. 400. *Дамон і Піфій* — двоє вірних друзів з Сиракуз. Їх легендарна історія не раз ставала сюжетом художніх творів, найвідоміший з них балада «Порука» Фрідріха Шіллера.

Орест і Пілад — персонажі грецьких міфів, уособлення вірної та безкорисливої дружби.

С. 405. ...*досить значний чоловік*... — певно, натяк на графа Каліостро, відомого авантюриста і шахрая.

С. 406. ...*з одним відважним офіцером, який дійшов від Лейпцига до Сиракуз*... — німецький письменник Й.-Г. Зейлєс в 1802 р. пішки пройшов шляхом з Лейпцига до Сицилії й назад, випустивши про це книгу «Прогулянка до Сиракуз».

С. 407. *Спонтіні Гаспаре-Луїджі* (1774—1851) — італійський композитор, написав багато опер, працював тривалий час у Франції.

С. 409. «*Ah che mi manca l'anima...*» — дуєт, який Гофман написав у 1812 р. в Бамберзі.

С. 411. *Чімароза Доменіко* (1749—1801), *Паїзіелло Джованні* (1740—1816) — відомі представники італійської комічної опери, їх твори відзначалися мелодійністю, легкістю та грацією. Та Гофман любив іншу, драматичну музику. Звідси іронія Крайслера.

С. 412. *Ахерон* — ріка в підземному царстві (грецька міфологія). *Катон Марк Порцій* (234—149 до н. е.) — римський державний діяч, суворий цензор.

С. 416. *Галль Франц-Йозеф* (1758—1828) — австрійський медик, вчений анатом. Створив науковий напрям — френологію, згідно з нею за зовнішньою будовою черепа можна визначити розумові здібності людини.

С. 417. *Гаман Йоганн-Георг* — німецький філософ-ідеаліст XVIII ст.

...що ти колись вичитав у *Шекспіра-Шлегеля!* — Шлегель — автор перекладу «Ромео і Джульєтти» Шекспіра. Монолог Джульєтти Мур досить вільно цитує.

С. 419. ...*Берганцу Сервантеса, про дальшу долю якого розповідає одна нова і надзвичайно цікава книжка.* — У своєму оповіданні «Відомості про новітню долю собаки Берганца» (1812) Гофман вивів той самий персонаж, який діє в діалозі двох розумних собак Сервантеса «Новела про бесіду собак».

Наведу вам приклад одного відомого лікаря ... — Гофман має на увазі Карла-Олександра Клуге (1782—1844), лікаря, автора праці «Спроба викладу тваринного магнетизму як лікувального засобу». Пишучи про здатність людей передчувати майбутні події, Клуге посилався на монолог Валленштейна з третьої частини драматичної трилогії Шіллера про цього полководця.

С. 423. *Клод Лоррен* (1600—1682) — видатний французький майстер пейзажу; *Клаас Берггем* (1620—1683) — голландський і *Філіпп Гаккерт* (1737—1807) — німецький пейзажисти.

С. 431. ...*венеціанським жаргоном комедії масок Гоцці* — персонажі п'єси уславленого італійського драматурга Карло Гоцці (1720—1806), що був близький до майстрів комедії дель арте (комедії масок), розмовляють на венеціанському діалекті. Гофман дуже любив Гоцці, його казкові сюжети і мудрі думки.

С. 435. *Водяний орган* — винахід стародавніх майстрів з Александрії. Повітря, що йде до труб органу, регулювалося гідравлічним способом.

С. 436. «*Кульгавий біс*» («*Diable boiteux*») — роман Алена Лесажа (1668—1747). В романі чорт, замкнений у склянці, яку розбиває студент, звільняючи «в'язня», постає перед ним у своїй істинній подобі.

С. 439. *Месмер Франц-Антон* (1734—1815) — австрійський лікар. Його теорія тваринного магнетизму була дуже поширеною. В неї вірив американець Едгар По, послідовник Гофмана. Йшлося про вплив на людей магнітної сили планет і про те, що людина, яка опанувала цю силу, може випромінювати її на інших.

Кемпелен Вольфганг (1734—1804) — австрійський (або угорський за іншими відомостями) механік, який конструював різні

автомати і публічно їх демонстрував. Його сенсаційна «шахматна машина» виявилася, однак, містифікацією. Грала з охочими не вона, а схований в середині автомата досвідчений шахіст. І цю тему використав Едгар По.

С. 443. *Куніспергер Йоганн* (1436—1476) — або Регіомонтан (лат.) (справжнє ім'я Йоганн Мюллер) — середньовічний математик і астроном з Кенігсберга.

С. 445. *І.-Ф. Мансо* (1760—1826) — автор «Мистецтва кохання», повчальної поеми в трьох томах.

С. 446. «*Кавалер, що блукає лабіринтами кохання*» — роман німецького письменника XVIII ст. І.-Г. Шнабеля.

С. 453. ...його ясновельможного колегу з «*Чарівної флейти*» — в цій опері Моцарта принц Таміно закохується в дочку Цариці Ночі, побачивши її портрет і захопившись її красою.

С. 460. «*Ave maris stella*» — урочистий гімн, музику до нього склав Гофман у 1808 році.

Гімн «*O sanctissima*» — твір Гофмана для чотирьох голосів без супроводу (1808).

С. 462. *Гораціо* — персонаж трагедії Шекспіра «Гамлет», друг принца. Гамлет просив його зберегти в таємниці, що він бачив зустріч принца з привидами покійного батька-короля.

С. 463. «*Di tanti palpiti*» — каватина з опери Россіні «Танкред». Цей ліричний твір Гофман іронічно доручає співати кішечці, чим ще раз висловлює свою зневагу до італійської опери.

С. 468. «*І я бував в Аркадії!*» — неточна цитата першого рядка вірша Шіллера «Зречення».

«...як другий Франклін, ненастанно влаштовує бучні бенкету...» — Франклін Бенджамін (1706—1790) — ушанований американський політичний діяч і вчений-фізик. Займався проблемами електрики, винайшов спосіб відводити в землю грозові розряди.

С. 469. *Квартквінтакорд* — різкий дисонанс у співзвучності.

С. 475. ...славетний *Горнвіла в Тіковому «Октавіані»*... — селянин Горнвіла, персонаж з п'єси «Імператор Октавіан» (1804) Людвіга Тіка. Мур вважає селянина знаменитим, бо він назвав «царя звірів» лева «великою кішкою», що коту дуже лестить.

С. 497. «*Нехай політики говорять*» — застольна пісня Л.-Ф. Гюнтера, вперше надрукована 1783 р.

«*Esse quam videri*» — старовинна студентська пісня, на слова її приспіву: «Диви, як гарно, коли брати живуть у злагоді» Гофман написав «Пісню котів-буршів» (1818).

С. 501. *Аякс* — один з героїв Троянської війни (грецька міфологія), був чудовий бігун.

С. 504. *Респонзорій* — старовинний католицький церковний спів, що складається з фраз одного соліста чи хору і відповідей другого.

С. 507. ...*порівняти себе з Тартіні*... — Джузеппе Тартіні — видатний італійський скрипаль і композитор XVIII ст. Таємно одружився з родичкою кардинала Корнаро і переховувався від переслідування в монастирі в Ассізї.

С. 508. *Йоганн Андреас Зільберман* — органний майстер XVIII ст., представник династії майстрів, які виготовляли ці інструменти.

С. 514. ...*як твердить по праву Моріц, Давідзон. Нудов, Тідеман, Вінгольт, Райль, Шуберт, Ключе*... — кіт Мур називає імена лікарів і письменників, які писали про проблеми сну і сновидінь.

С. 517. ...*пародія на сім разів відхилену брехню*... — у п'єсі Шекспіра «Як вам це сподобається» ремісник Оселок викладає цілу теорію, в який спосіб можна сім разів заперечити брехливе твердження.

С. 522. *Палладіо Андреа* — видатний італійський архітектор XVI ст., його споруди мали вплив на архітектуру класицизму в усій Європі.

С. 525. *І коли надійшла черга «Agnus Dei»* — зберігся «Agnus Dei» Гофмана, церковна музика з меси ре мінор, написана в дусі «Реквієму» Моцарта.

С. 530. ...*як той нотаріус Пістофолус*... — в опері Паїзієлло «Млинарка» закохується в титульну героїню і просить її руки.

С. 549. «*Німецький батько родини*» — п'єса О.-Г. Геммінгена, сучасника Гофмана.

С. 560. «*Мітлою в будній день махає*...» і т. д. — цитата з «Фауста» Гете.

С. 561. «...*де твої веселі вистриби?*...» — поховальна промова над труною кота Муція явно пародія на слова Гамлета, що тримає в руці череп блазня Йорика: «Де тепер твої жарти?» і т. д.

С. 563. ...*справді щасливі дні Аранхуеца, що вже минулись*...» — парафраз рядка з «Дон Карлоса» Шіллера: «Кінець чудовим дням в Аранхуеці...»

«*Кажуть, він хотів померти!*» — цитата із «Смерті Валленштейна» Шіллера.

С. 578. ...*така музика личить суєтному світові, а не церкві*... — в добу контрреформації в XVI ст. почалися гоніння на католицьку церковну музику, надто «світську» і формально ускладнену, на думку суворих верховних ієрархів церкви.

С. 582. *П.-Ф. Арпе* — автор книги «Про чудесні витвори природи й мистецтва, що їх називають талісманами й амулетами» (1717), була перекладена німецькою мовою.

Бекер Бальтазар — богослов XVI ст. Відзначався вільнодумством, заперечував у своїй книзі «Зачарований світ» існування нечистої сили, чортів і відьом, виступав проти забобонів, за що його відлучили від церкви.

«*Книга вікопомних подій*» *Франческо Петрарки*... — йдеться про збірку різних текстів фактичного й анекдотичного характеру давніх і сучасних Петрарці авторів і його власних коротких новел-анекдотів, які він зібрав до купи для того, щоб розповісти про різні риси людської вдачі і різні людські здібності.

С. 604. «*Не все пропало, ви ж бо ще моя!*» — це слова короля Карла VII з трагедії Шіллера «Орлеанська дівка», з якими він звертається до коханої Агнеси Сорель у хвилину страшної біди для Франції.

С. 606. «*Che douce prii...*» — так починається 31 пісня поеми Аріосто «Навіжений Роланд».

С. 630. *Пікар Луї Бенуа* — французький драматург — сучасник Гофмана, писав віршовані комедії.

С. 631. *Одного композитора хтось спитав...* — мається на увазі ушавлений австрійський музикант Йозеф Гайдн (1732—1809).

...*про свій інший великий духовний твір...* — цей твір — ораторія Гайдна «Створення світу» (1793).

С. 639. ...*кота Мура посередині його прекрасного життєвого шляху забрала невблаганна смерть* — у листопаді 1821 р. помер улюбленець письменника — прообраз романного кота Мура. Письменник щиро сумував, що його «дорогий вихованець кіт Мур на четвертому році життя, сповненого надій», залишив цей світ, «щоб прокинутися у кращому» (з траурного повідомлення, яке Гофман надіслав своїм друзям).

ЗМІСТ

<i>Кіра Шахова. Ернст Теодор Амадей Гофман</i>	3
<i>Золотий горнець (пер. Сидора Сакидона)</i>	25
<i>Малюк Цахес, на прізвисько Цинобер (пер. Сидора Сакидона)</i>	95
<i>Володар бліх (пер. Євгена Поповича)</i>	181
<i>Життєва філософія кота Мура (пер. Євгена Поповича)</i>	305
<i>Примітки</i>	641